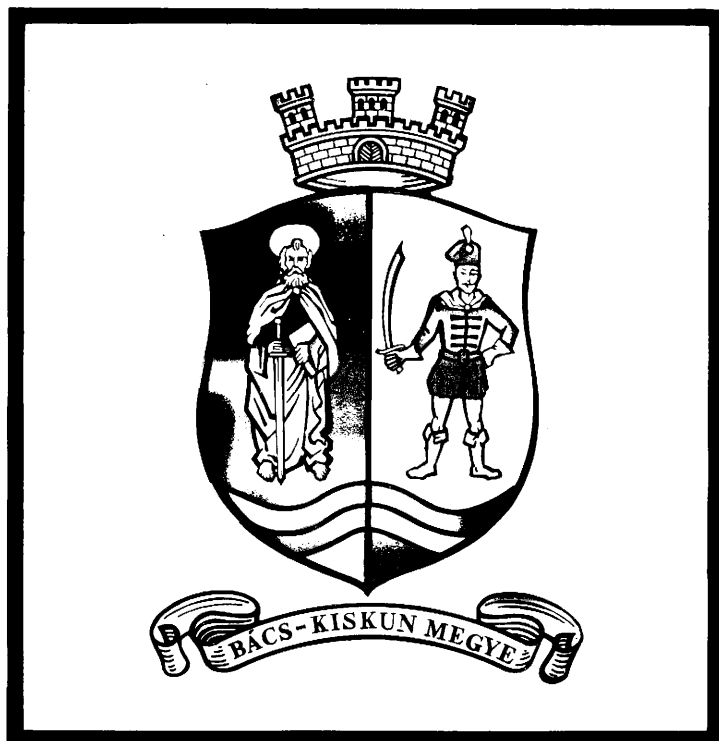

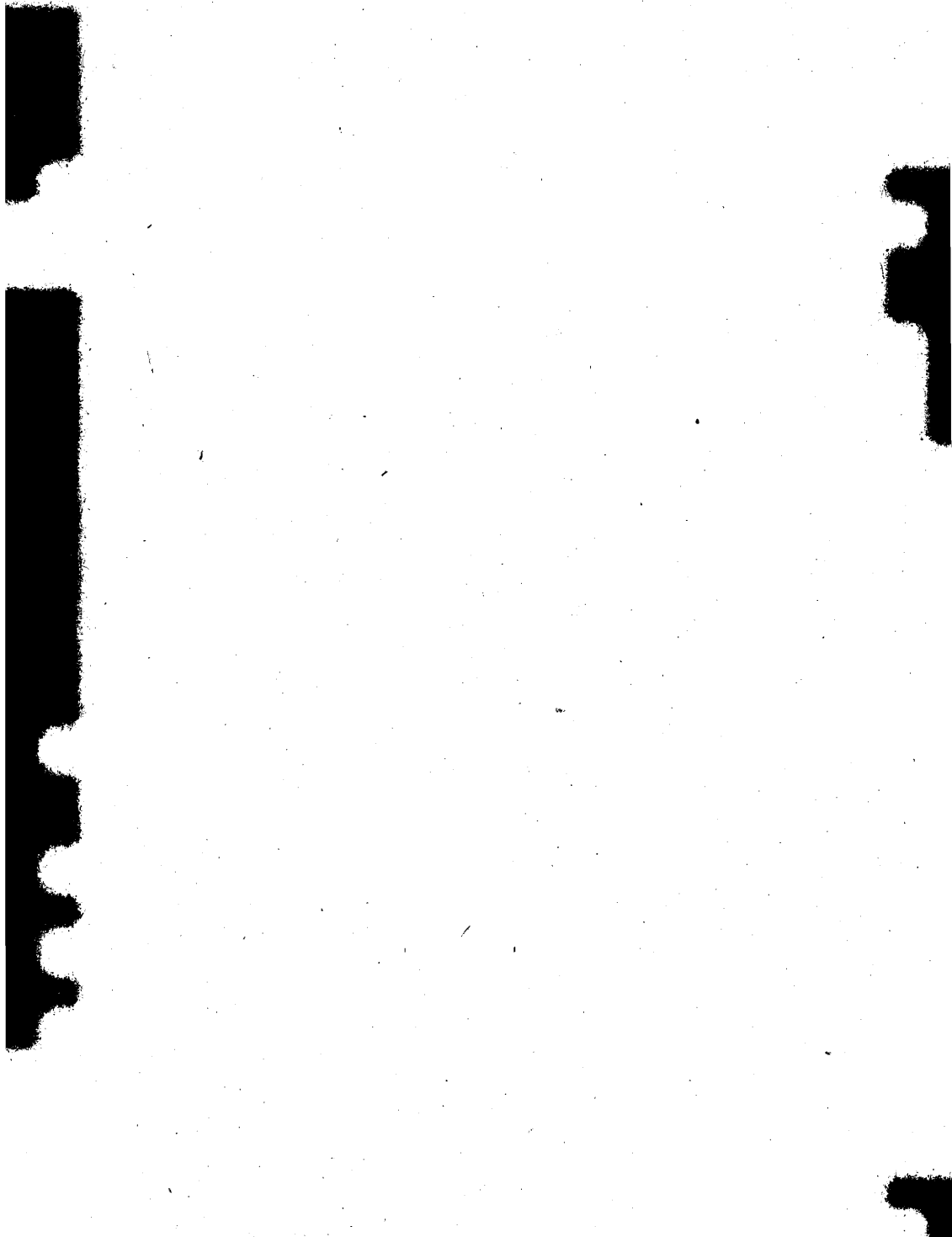
BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL XV.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XV.

KIADJA A BÁCS-KISKUN MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
LEVÉLTÁRA

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XV.**

Kecskemét, 1999

A kötet szerzői:

**Bánkiné Molnár Erzsébet, Iványosi-Szabó Tibor,
ifj. Káposzta Lajos, Kemény János, Orgoványi István, Pintér Ilona**

Szerkesztette:

Tóth Ágnes

A védőborítót tervezte:

Bodri Ferenc

Tipográfia:

Varga Judit

Az összefoglalót fordította:

Kőfalviné Ónodi Márta

A közigazgatás alakulása a mai Bács-Kiskun megye területén a polgári forradalom után

A polgári forradalom hatása

A magyar polgári társadalom és állam létrejöttében minden tekintetben meghatározó szerepe lett az 1848-49-es forradalomnak és szabadságharcnak. Az európai forradalmak nyomása alatt született áprilisi törvényeink lehetővé tették, hogy a rendi társadalom fejlődése és változásai során létrejött közigazgatási rendszerünk is alapvetően megújulhasson.¹ A különféle rendi kiváltságok eltörlése, a törvény előtti egyenlőség, a közös teherviselés, az ösiség felszámolása, a népképviselő elvének elismerése stb. merőben új lehetőségek előtt nyitott utat. Kiemelten hangsúlyoznunk kell, hogy ennek az eseménysornak a jelentőségét elsődlegesen nem csak azok a változások bizonyítják és érzékeltetik, amelyek a nem egészen másfél év alatt végbementek, hanem azok is, amelyek csak a kiegyezés után válhattak valóra.

Ma már senki sem kétféle, hogy polgári forradalmunknak az egész későbbi fejlődésünkre gyakorolt elementáris hatása annak is köszönhető, hogy azt megelőzte egy rendkívül mélyreható vitákra, szakmai és elméleti előkészítésre vállalkozó közel negyed század, az ún. reformkor. Az országgyűléseken, tudományos körökben, a sajtóban, a kaszinókban és a különféle egyletekben nem csak a gazdaság, a nemzeti függetlenség sorsa és a társadalmi reformok váltottak ki hosszantartó, igen elmélyült és olykor szenvedélyes vitákat, hanem a közigazgatás jövője is.

A feudális közigazgatás² és a legjelentősebb rendi kiváltságok felszámolásában egyetértők két nagy táborban gyülekeztek. Azok, akik a nyugat-európai demokratikus fejlődés eredményeit, főként pedig az 1831. évi belga alkotmányban rögzült polgári jogviszonyokat látták volna szívesen Magyarországon is, szerették volna gyökeresen felszámolni a rendiséget és vele együtt a nemesi vármegyerendszert is, amely az eltérő okok miatt létrejött, de már minden tekintetben idejét múlt kiváltságok és az ezekből eredő visszasságok egyik legfőbb bázisa lett. Ők, a centralisták,

---

1 A társadalmi átalakulást célzó törvények között meghatározó jelentőségűnek bizonyult a IX. és a XIII., amelyek részben az úrbéri szolgáltatásokat törölték el, és a jobbágyokat telkeik tényleges tulajdonosává tették, illetve felszámolták a papi tized szedésének jogi alapját. SPIRA György, 1979. 107.

2 1848 előtt az állandó települések jogi formája a (község) falu, a mezőváros, a rendezett tanácsú vagy szabad királyi város volt. Ezek lakossága a községi hatóságot királyi kiváltságlevél vagy földesúri szabadalom, illetve úrbéri szerződés alapján gyakorolta. A földesurak a falvak és a mezővárosok igazgatásába és az első fokú jogszolgáltatásába is erőteljesen beavatkozhattak. Ennek jogi hátterét számolta fel az 1848: IX. t.c. MAGYARY Zoltán, 1942. 301.

egységes, jogilag jól megalapozott, szakszerű központi irányítás alatt álló, polgári közigazgatás létrehozását látták indokoltnak.³

A velük szemben szerveződött csoport figyelmének központjában a magyar függetlenség kivívása, illetve megőrzése állott.⁴ Mivel az előző századok tapasztalataiból azt vonták le tanulságnak, hogy a Bécsből kiinduló centralizáló törekvések, a magyar függetlenség csorbitására irányuló szándékok végrehajtásának legfőbb akadályai csaknem kivétel nélkül a nemesi vármegyék voltak, ezeket a szükséges átalakítás mellett feltétlenül meg kívánták őrizni. Mivel a negyvenes években előre törő nemesi ellenzék politikai súlya egyre nőtt, politikai szándékuk már az 1847. évi "ellenzéki nyilatkozatban" egyfajta kompromisszumot eredményezett, és elképzelésük egyre meghatározóbb lett az országgyűlésen belül is.⁵

A többször is drasztikusan visszaszorított reformmozgalom kitartó munkájának eredményeként az 1848-as márciusi forradalom hozta meg annak régóta érlelt gyümölcseit. Bár kétségtelen, hogy csak a liberális nemesség kevésbé radikális elképzelései válhattak valóra, mégis Magyarországon ekkor egy polgári állam jött létre, amely ha csak fő vonásokban is de valójában polgári közigazgatást valósított meg. Bár idő hiányában, és a rá kényszerített önvédelem miatt a kormányzat és az országgyűlés több esetben csupán kerettörvényeket hagyhatott jóvá, ezek polgári jellege nem kérdőjelezhető meg.

A márciusi forradalmat követően a pozsonyi országgyűlésen igen rövid idő alatt több alapvetően fontos közjogi alapozást el kellett volna végezni. Ehhez viszont sem a nemzetközi, sem pedig a hazai politikai változások nem biztosítottak megfelelő háttérrel.⁶ Annak érdekében, hogy a nemzeti önállóság és a polgári kormányzat megvalósulhasson, több más területen elkerülhetetlenné vált, hogy súlyos kompromisszumokat kössenek a szemben álló felek. Ezek közé tartozott a polgári közigazgatás kiépítése is.

Mégis ennek a kompromisszumnak eredményeképpen a parlamentnek felelős kormány valódi gazdája lehetett az országnak. Magyarország és az örökös tartományok között gyakorlatilag csak personális uniós kötelékek maradtak. A nemesi vármegye, amely korábban a kiváltságos osztály, a nemesség egyik legfőbb érdekvédelmi terepe volt, alapjaiban átalakult. Fel kell viszont hívnunk a figyelmet arra, hogy az 1848: XVI. tc-n kívül még néhány olyan törvény született, amelyek alapján a kortársak egy jelentős része azt gondolta, hogy meggyeink korábbi alkotmányos

3 Eötvös József, Csengery Antal, Lukács Móric, Szalay László és Trefort Ágoston tanulmányaikon és röpirataikon kívül mindenekelőtt a Pesti Hírlapban fejtették ki csírányú elképzelésüket.

4 Az ellenzék jelentős részére igen nagy hatást gyakorolt az angol alkotmány, és a francia-belga törvénykezéssel szemben az angol jogfejlődés közelebb állt jövőt formáló elképzelésükhöz. Kossuth is az angol-magyar alkotmányos hasonlóság alapján szállt sikra a magyar meyerendszer megőrzése mellett. URBÁN Aladár, 1981. 26-43.

5 A municipiumok megőrzését szükségesnek tartó politikai csoport Kossuth Lajos körül gyülekezett, és legfőbb törekvésük az volt, hogy a megye korábbi szerepét a törvényhozásban, a közigazgatásban és a bíraskodásban továbbra is megtartsák.

6 Az 1848. április 11-én szentesített törvények nem alkottak szervesen felépített alkotmányt. Bár az államszervezetet megújították, több kényszerű kompromisszum megkötésére kényszerült az országgyűlés. Az államhatalmi ágakat nem választották határozottan egymástól szét. A bírói hatalom sem különült el pontosan a kormánytól, illetve az uralkodótól, bár a bírói függetlenséget, ha nem is maradéktalanul, de biztosították. GERGELY András, 1981. 50-53.

jogai csorbíthatlanok maradtak,⁷ az mindenki előtt kétségtelenné vált, hogy a régi municipiumok jogai a törvény előtti egyenlőség, a polgári szabadságjogok biztosítása, a közös teherviselés, a népképviselőt megteremtése, a jobbágyi függés és az ösiség felszámolása stb. révén végkép megrendültek. Látnunk kell azonban azt is, hogy az 1848-as törvények lényegében kerettörvények voltak, és a közigazgatást e törvények idő hiányában csak érintették. Az a kitétel pl., amely szerint "az ország minden törvényhatóságának eddigi törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fenntartandó", több nem kívánatos lehetőséget hagyott meg a megyék és a kiváltságos területek számára.⁸ Az új kormányra váró töméntelen feladat, majd a szabadságharc szervezésének kényszere miatt pedig idő hiányában több részintézkedés elmaradt, így a vármegye továbbra is megőrzött több nem kívánatos hatáskört. Bár a megyék korábbi jogosítványai a törvényhozáson belül ugyan megszűntek, és a közgyűlések jogkörét az új állandó bizottmányra ruházták, a megye gyakorlatilag továbbra is a nemesi családok önkormányzata maradt,⁹ és a közigazgatáson belüli súlyukat növelte az a tény is, hogy a bíraskodást még ekkor sem választották el a közigazgatástól.¹⁰

Lényegi és a későbbi korok útját alapvetően meghatározó döntés volt pl. az, hogy valójában gyökeresen átalakították a korábbi nemesi vármegyét. A XVI. tc. értelmében: "a lehető legrövidebb időn belül tartandó közgyűlésen a megye népességére, a honpolgárok minden osztályára tekintettel egy nagyobb számú állandó bizottságot kell választani minden születésre különbség nélkül." A törvény értelmében ezeken a megyei gyűléseken szavazati jogot kaptak mindazok, akiket a törvény vagy az egyes megyék határozata ezzel felruházott, illetve "akiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre képviselőül utasítandanak."

Ettől kezdve a megye már nem kizárólag a kiváltságos osztályok vagy azok lezármazottainak politikai küzdőtere, hanem teljes joggal megjelenhettek ott a váro-

7 STIPTA István, 1995. 40.

8 Az egyes vármegyék évszázadokon át nemcsak a nemesség uralmának, hanem gyakran néhány család érdekeinek legfőbb küzdőtere volt. E téren legalábbis távlatokban gyökeres változások rajzolódtak ki, bár távolról sem valószínű volt a centralisták terve, mely szerint a parasztság és a kisebb-nagyobb városok polgárságának önkormányzataira épült volna fel az új megyei szervezet. Az országgyűlésen heves vita után az ezzel kapcsolatos törvénykezést a következő országgyűlésre utalták. GERGELY András, 1981. 50-62. , ill. MAGYARY Zoltán, 1942. 266-270.

9 Az 1848: XVI. tc. értelmezése és értékelése történettudományunkon belül az utóbbi időben eltérő módon történt. A kialakult vita során SZABAD György úgy értékelte, hogy az 1848-ban megreformált megyei szervezet "feudális maradványként" épült be a polgári államszervezetbe. STIPTA István, 1995. 39.

Ezzel szemben SÁRLOS Béla azt hangsúlyozza, hogy az 1848: XVI. tc. nem feudális jellegű, hanem alapjában polgári természetű. A parasztság számára is komoly lehetőségeket, jogokat biztosított a megyén belül, amellyel az sajnálatosan nem élt. Nem lehet feudális jellegű a megye az április törvények elfogadása után azért sem, mert megszűntek sorra a nemesek korábbi feudális, földesúri jogosítványai. A szabad királyi városokról szóló 1848: XXIII. tc. is bizonyítja, hogy 48-ban véget ért a feudális közigazgatás. Ez a városi törvény, amely a többi város jogkörére is számottevően kihatott, kifejezetten polgári jellegű. SÁRLOS Béla, 1981. 275-279.

Ha a vármegyék 1848-as átalakítását a parlamentarizmus és népképviselőt elvi követelményeit szem előtt tartva, rendszertanilag, a megyéket érintő mind a 12 törvényt alapul véve vizsgáljuk a témát, kételyeink jelentős része eloszlik SPITA István, 1995. 41.

10 Bár ennek jogi alapozása megtörtént, de idő hiányában a részletes kidolgozás és a végrehajtás elmaradt. CSIZMADIA Andor, 1976, 79-83.

sok polgárainak, a falvak parasztjainak küldöttei, és éppúgy részt vehetnek a gyűlés munkájában mint a nemesség tagjai. Igen fontos momentum az is, hogy ezek nagyságát a törvény nem korlátozta, számokban nem határozta meg.¹¹

A törvény tehát alapvetően elérte azt a célját, hogy a közsabadsággal hozza össze a megyei szervezeteket. Kétségtelen, hogy a közsabadság elsősorban a jobbágyfelszabadítást jelentette, de jelentette a közös teherviselést és a népképviselőlet alapján történő választásokat is.

Az mindenképpen kétségtelen, hogy a megye nemesi jellege megszűnt, mert elvesztett minden olyan jogosítványt, amely a feudális előjogok gyakorlását számára vagy a korábbi nemesség számára biztosíthatta volna. Tekintettel arra, hogy a jobbágyok felszabadultak, a vármegye a korábbi gyakorlattal szemben semmilyen formában sem szólhatott ezentúl bele a jobbágyok költözésébe, nem kellett azoknak elbocsátó levelet szerezni, ha a földesurukat el kívánták hagyni (1836: IV. tc. 2., 3., 4.§), nem folytathatott ezentúl vizsgálatot, ha a községből nagyobb számú jobbágy el kívánt költözni (1836: IV. tc. 5.§), nem mozdíthatta el a jobbágyot (1836: IV. tc. 14.§), nem kellett a jobbágnak vagy a zsellérnek a megyétől "bizonyító levelet" kérni, ha el kívánt költözni (1836: IV. tc. 15.§). Mivel megszűntek az úri szolgáltatások (1836: VIII. tc. 11.§) e téren is felszámolódtott a megye hatásköre. Rendkívül fontos momentum az is, hogy az 1848: IX. tc. az úriszék felszámolásával lényegében megvetette a polgári jogszolgáltatás alapjait.¹²

A nemesi vármegye már csak azért is megszűnt, mivel az 1848: XVI. tc. értelmében csak korlátozott hatáskört kaptak a bizottmányok. Megszűnt annak lehetősége, hogy a nemesek személy szerint közvetlenül beavatkozzanak a közgyűlés munkájába. E törvény 1.§-a szerint: "A minisztérium a megyei szervezetnek népképviselőlet alapján rendelkezéséről a legközelebbi országgyűlésnek törvényjavaslatot fog előterjeszteni." Az újabb törvény tehát mindenképpen népképviselőlet alapján kellett hogy álljon, ami egyértelműen polgári jelleget biztosított.

A szabad királyi városokról szóló XXIII. tc. is azt erősíti, hogy távolról sem feudális, hanem polgári közigazgatás valósult meg ekkor. A törvény 1.§-a szerint: "A város mint önálló törvényhatóság, közdolgait törvényes felsőbb felügyelet alatt, minden más törvényhatóságtól függetlenül a köztörvény szerint igazgatja."¹³ Így autonómiájuk csaknem teljessé vált. Igen fontos eredmény volt az is, hogy ettől kezdve a városok rendőri, büntetőjogi és magánjogi hatásköre kiterjedt mindazon nemes emberre aki a városban lakott. A képviselő testületek tagjait mindenféle jelölés nélkül választották, e választásokon részt vehetett minden olyan személy, aki a városban letelepedett, és a censusnak megfelelt. Külön is érdemes kiemelni, hogy a választásokon a szavazás titkosan történt.

11 Egészen más kérdés az, hogy a parasztság ekkor még a megfelelő felkészültség, a korábbi előítéletek miatt nem élt kellő határozottsággal ezen jogaival. A lehetőség sajnálatos elmulasztása a törvény egyértelmű polgári jellegén mit sem változtat.

12 Kétségtelen viszont, hogy megmaradt a volt jobbágyokkal szemben a testi fenyték lehetősége, amely komoly feudális maradványnak tekinthető, de 1849. június 21-én Vukovics Sebő igazságügyminiszter utasítására ezt is felszámolták. Ez megszüntette a kamara minden gyámkodását a szabad királyi városok felett.

13 Ez megszüntette a kamara minden gyámkodását a szabad királyi városok felett.

Azt sem felesleges hangsúlyozni, hogy a XXIII. tc. nem kizárólag a szabad királyi városok jogkörét rögzítette, hanem közvetlenül vagy közvetve a többi város jogkörét is érintette.

Mivel pedig a volt földesúr közigazgatási hatalma megszűnt, a falvak közigazgatásán belül is számottevő változás ment végbe.¹⁴

Viszont az is kétségtelen, hogy több gond forrása lett az a tény, hogy a községek jogállásának problémája lényegében hiányzik a 48-as törvényekből. Nem valósulhatott tehát meg Csengery Antal elképzelése, amit a Pesti Hírlapban már évekkel korábban felvázolt a "szabad községekről". A centralisták programja szerint ugyanis a rendi kiváltságok helyébe az "egységes szabad magyar nemzet" állott volna. Úgy képzelték, hogy az egyes községeket az ott élők által választott képviselőtestület fogja irányítani.¹⁵

Bár elképzeléseik nem váltak valóra, ennek ellenére hangsúlyoznunk kell, hogy az 1848-as polgári állam egyik számottevő eredménye az volt, hogy a feudális kiváltságok felszámolásával a helyi közigazgatási egységek gyakorlatilag a központi államhatalmi szervektől függetlenül, helyi választások révén jöhettek létre, és önkormányzati jellegűek voltak.¹⁶ Tehát a polgári közigazgatás későbbi fejlődése szempontjából rendkívül fontosak lettek azok a törvénycikkek, amelyek az országgyűlési képviselők népképviselési alapon történő választását (V. tc.), illetve a szabad királyi városok (XXIII. tc.)¹⁷, a rendezett tanácsú városok, valamint a mezővárosok esetében is választott testületekre bízta a település igazgatását (XXIV. tc.). Ezeket a jogokat természetesen megkapták a Jászkunságban lévő rendezett tanácsú községek is.

Bár kétségtelen, hogy a megyék igazgatásáról készült (XVI.) tc. hasonló egyértelműséggel nem rendelkezett, viszont előírta, hogy az ideiglenes jelleggel létrehozandó megyebizottmányok megválasztásába a nem nemesek képviselőit is be kell vonni.¹⁸ Mint korábban is kiemeltük, ez is hozzájárult ahhoz, hogy a nemesi vármegyék korábbi jellege, legalábbis elvileg, gyökeresen megváltozott. A Jászkun terület, mint önálló törvényhatósággal rendelkező kiváltságolt közigazgatási egység, igazgatásában részben a vármegyékhez, főként pedig a szabad királyi városokhoz lett hasonlatos.¹⁹

A polgári forradalom ténye és az uralkodó házzal szembeni feszült viszony miatt mégis néhány olyan további jelentős intézkedésre kényszerült a kormányzat, ame-

14 SÁRLÓS Béla, 1981. 275-284.

15 CSIZMADIA Andor, 1976. 82. Bár a megyék, a városok és a községek önkormányzatának csak ideiglenes szabályozása történt meg 48-ban, a III. tc. 26. §-a kimondta, hogy "az ország minden törvényhatóságainak eddig is törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fenntartandó." GERGELY András, 1981. 54.

16 Bár a megyék, a városok és a községek önkormányzatának csak ideiglenes szabályozása történt meg 48-ban, a III. tc. 26. §-a kimondta, hogy "az ország minden törvényhatóságainak eddig is törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fenntartandó." GERGELY András, 1981. 54.

17 A szabad királyi városok teljes autonómiát kaptak. Hatáskörüket egyben kiterjeszthették az ott élő nemesekre is. E városok tanácsa megkapta a megyei kisgyűlések hatáskörét, közgyűlése pedig a megyei közgyűlések hatáskörével vált azonossá. Vagyoni cenzusuk viszont magasabb lett mint az országgyűlési képviselők választásánál megszabott cenzus.

18 SPIRA György, 1979. 108-110.

19 A jászkunok ugyanakkor komolyan sérelmezték, hogy a nádor bírói szerepe felettük gyakorlatilag megszűnt, és így egyik legfőbb kiváltságuk tűnt el. Az egyéb nádori jogok gyakorlását is az egyes minisztériumok vették át. BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, 1995. 113-117.

lyik a szélesebb tömegek számára nyitott újabb teret. Ezek következtében pesti mintára vidéken is sorra alakultak március folyamán a közcsendi bizottmányok, melyek hatékonyabb működése érdekében a jelentősebb városokban és mezővárosokban fegyveres polgárőrség is alakult.²⁰ Ezek törvényes működési feltételeit hamarosan szankcionálta a kormányzat. Tehát nem csak jogilag, hanem ténylegesen is bejutottak a hatalomba olyan rétegek, csoportok, amelyeket korábban attól távol tartottak, és a törvényhozók később sem kívánták őket bevonni a hatalomba. A szabadságharc alatt pedig a lakosság mozgósítására, különféle helyi jellegű katonai és polgári, olykor közigazgatási feladatok elvégzésére a kormánybiztosi intézményt hozták létre, amely lényegében hasonló eredménnyel járt.

A forradalom és szabadságharc idején nem történt olyan intézkedés, amely a megyék vagy az egyes települések területi változásait eredményezték volna. Tehát több olyan intézkedés, racionális átszervezés, amely már régóta esedékes lett volna, és a tényleges polgári közigazgatás előfeltétele volt, a következő évekre és évtizedekre maradt.

Az abszolutizmus kora

Az európai forradalmi mozgalmak elcsendesedése, majd a cári intervenció végleg megpecsételte a magyar szabadságharc sorsát. A túlerő ezúttal is diadalmaskodott. A forradalmakkal szemben álló erők megkezdtek a korábbi engedelmények visszavonását. Már a császári hadak első és átmenetinek bizonyuló sikerei után Ferenc József a birodalmi gyűlés szétkergetésével egyidőben, 1849. március 4-én hatalmi szóval a birodalomra kényszerítette az ún. olmützi alkotmányt, amely még parlamentáris kormányzatot ígért. 1849. április 14-e, a nem mindenben szerencsés függetlenségi nyilatkozat elfogadása után még merevebb lett a központi kormányzat Magyarországal szemben: ettől kezdve az ún. jogeljátszási elmélet alapján járt el vele szemben.

A szabadságharc fegyveres leverése után olyan másfél évtized következett, amelyen belül egymást érték a különféle közigazgatási és államszervezési reformok. Ezek részben a megtorlás, részben a polgári modernizálás, részben pedig a kül- és belpolitikai kudarcok nyomán feltörő feszültségek levezetését voltak hivatva szolgálni.

Az ország közigazgatásának és kormányzásának átszervezése már 1849-ben elkezdődött. Az egyik első császári rendelet az volt, amely alapján az összbirodalmi kormányzat a történelmi Magyarországból öt különálló területet szervezett, amelyek között később semmiféle közigazgatási kapcsolat nem formálódott.²¹ Jó időn ke-

---

20 Ezek léte és tevékenysége jótékonyan befolyásolta a pozsonyi országgyűlés munkáját is. További jelentőségük volt az is, hogy az egyes településeken belül már a jogszabályok megszületése előtt lehetőséget biztosított arra, hogy a korábbi kiváltságos csoportok mellett egy lényegesen szélesebb társadalmi bázisból kikerülők közvetlenül is gyakorolhassák a településen belül a hatalmat.

21 1849. november 18-án kelt rendelet értelmében Erdély és a Partium, Horvátország, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, a határőrség mellett külön szervezték meg a magyar koronatarományt, amelynek területét megcsonkították még azzal is, hogy a Muraközt Horvátországhoz csatolták.

resztül a katonai és a polgári kormányzat szétválasztására sem került sor. A véglegesnek szánt magyarországi közigazgatási szervező rendeletet Bach belügy- miniszter 1850. szeptember 13-án adta ki.²² Mivel azonban csak a következő hónapok során tisztázódtak az udvari hatalmi körökön belüli viták és erőviszonyok, az uralkodó végül is csak 1851. december 31-én írta alá az ismét véglegesnek szánt reformokat tartalmazó rendeletét, az ún. szilveszteri pátenst.²³ Ebben már az újabb módosítások nyíltan arra szolgáltak, hogy egy abszolutista monarchia keretei bontakozhassanak ki.²⁴ A szilveszteri pátenst szerint a törvényhozást a császár egyedül gyakorolta, a miniszterek kizárólag neki voltak felelősek, ő viszont csak Istennek tartozott felelősséggel.²⁵

Érthető, hogy ezen mélyreható változások után a magyarországi közigazgatást és jogszolgáltatást²⁶ újból át kellett szervezni.²⁷ Az erre irányuló rendeletet 1853. január 19-én írták alá az illetékes miniszterek. A tartós bizonytalanságra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az ostromállapot Magyarországon, valamint a Szerb Vajdaság- és Temesi Bánság területén csak 1854. május 1-én szűnt meg. A két koronaországban az általános közigazgatósági hatóságok és a bíróságok csak e nappal léphettek az őket megillető szabályszerű hatáskörükbe, csak ekkor szűnt meg a katonai parancsnokságok és a hadbíróóságok rendkívüli közigazgatási és bíraskodási szerepe.

Az új átszervezés értelmében egy erőteljes germanizációs folyamat is kezdetét vette. Már az 1849 októberi közigazgatási rendelet előírta, hogy a magyarországi

---

A budapesti kerület főbiztosa Szentiványi Vince, a zombori kerületé Nikolics Izidor lett. BERZEVICZY Gergely, 1922. I. 138.

22 Ez a miniszteri rendelet még az olzmüti alkotmány alapján állt, és a birodalmi közigazgatás számára kidolgozott elveket alkalmazta Magyarországra is.

23 Kétségtelen, hogy az itt megfogalmazott alapelvek szerint a régi, a rendiségben gyökerező partikularizmust az állami hatalom teljes és tökéletes egysége váltotta fel, de az egység jogilag csak abban jutott kifejezésre, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom a birodalomban és a koronatarományokban egyaránt kizárólagosan a császárra szállt.

Az első alapelv: az egyformaság. Minden koronatarományt azonosan szerveztek meg, az eltérések csak formásokban jelentkeztek. A második alapelv: a felelősség volt, ami azt jelentette, hogy szigorúan hierarchikus rendben szabályozták az alá-fölé rendeltséget, és ennek megfelelően a felelősséget. Az egész szervezet csúcsán a császár állott. A harmadik alapelv: csak olyan testületeket volt szabad szervezni, amelyek országos hatóságok voltak, és a szervezést, a cselekvést sohasem egy testületre, hanem mindig egy hivatalnokra kellett bízni, aki tetteiért felelteséne felelt. A negyedik alapelv: a közigazgatást el kellett választani a bíraskodástól. Dr. EREKY István, 1938. 485.

24 Kétségtelen, hogy ennek a pátenstnek a végső megformálását és elfogadását számottevően befolyásolta III. Napóleon államcsínye, amely az európai ellenforradalmak megerősödését jelezték.

25 Az 1852. december 27-i parancsában az uralkodó kimondta, hogy a birodalmi törvény ezentúl csak német nyelven fog megjelenni, és kizárólag ez tekinthető hitelesnek. 1853 januárjától a hivatalos közlönyök is ennek megfelelően módosultak. A magyarországinak a címe: "Landes-Regirungsblatt für das Königreich Ungarn" lett.

26 Schmerling igazságügyminiszter Deák Ferencet is be kívánta vonni a reform munkálataiba, Deák viszont udvariisan, de határozottan elzárkózott mindenfajta együttműködéstől. BERZEVICZY Gergely, 1922. I. 158-159.

27 A bírósági szervezet, amelyet a polgári igényeknek megfelelően különválasztottak a közigazgatástól, a bécsi legfőbb bíróságnak lett alárendelve. Olyan bíróságot, amelynek az illetékessége az egész ország területére kiterjedt volna, nem hoztak létre. A magyar "koronataromány" határain belül az öt kerületnek megfelelően kialakított öt főtörvényszék működött. Ezek alatt álltak a nagyjából megegyézően szervezett törvényszékek. A legalacsonyabb szintet a járásbíróóságok alkották. Ezen a szinten viszont a közigazgatást és a jogszolgáltatást az 50-es évek derekán ismét összevonták. PÁRDÁNYI Miklós, 1954. 77-79.

kerületi főispánok egymással németül levelezzenek. Ez a kör később tovább bővült, és a végleges szervezés során már a néppel közvetlenül érintkezőktől is elvárták ezt, bár számukra kötelező volt a településen élők anyanyelvének az ismerete.

Az 1848-as törvények nyomán jelentős mértékben modernizált magyar közigazgatás és a jogszolgáltatás tehát az 1850-es évek derekáig a folyamatos átalakulás állapotában volt. Csak a katonai és a polgári kormányzóság 1856. szeptember 1-vel történt átszervezésével jött létre formailag egy polgári központi kormányhatóság, a "magyarországi cs. kir. főkormány". Az uralkodó rendelete értelmében ez lett a királyság legfőbb politikai és rendőri hatósága, mely a bécsi központi hatalmi szervektől függött.

Ezeknek voltak alárendelve a kerületi kormányzatok, amelyek hivatali nyelve annak ellenére német volt, hogy vezetőjük csaknem kivétel nélkül magyar lett.

Közvetlenül a kerületi kormányzatok felügyelete alá tartoztak a megyék, amelyeknek a szerkezetét és hatáskörét 1853-ban kormányrendelt szabályozta. E szerint a megyék mint politikai és közigazgatási főhatóság működtek. Ezeknek voltak alárendelve a meghatározott számú község közigazgatásáért felelős szolgabírók és a városok. Ez a közigazgatási felállás nemcsak egyszerűsödött, hanem bizonyos értelemben bonyolultabbá is vált, hisz míg a rendiség idején háromfokú volt a magyar közigazgatás, a Bach-rendszer idején ez ötfokúvá vált. Ez többek között azzal is járt, hogy míg 1842 táján a magyar helytartótanács az évi 50-70 ezer aktájának elintézésére 268 tisztviselőt alkalmazott, az újjászervezett és "racionalizált" helytartósági osztályoknál több százezerre nőtt az akták mennyisége, és az alkalmazott tisztviselők száma pedig megháromszorozódott. Az egyes megyék élén álló főispánokat egyébként a helyhatósági osztály iktatta be, és ennek tartoztak nemcsak felelősséggel, hanem évenként 233 féle jelentésben voltak kötelesek tájékoztatást adni számukra megyéjük közállapotairól.²⁸

A megyei hatóság első fokon intézkedett rendőri, földművelésügyi, újoncozási, előfogatolási és beszállásolási ügyekben, szervezte továbbá a különféle összeírásokat. Hatáskörébe tartoztak ezeken túlmenően kisebb jelentőségű igazgatási ügyek is: az ipari, a kereskedelmi, az építési és a községi ügyek számottevő része.

Fennmaradtak mint közigazgatási egységek a járások is, amelyek működését már 1849. november 13-i utasítás körvonalazta. Kétségtelenül számottevő előbbre lépés volt az a döntés, amely értelmében a közigazgatási és a bíraskodási területnek meg kellett egyeznie.²⁹ A járási határokat lehetőleg úgy kellett megvonni, hogy a nemzeti-ségi megoszlással egybeessenek. A szilveszteri pátens megjelenése után viszont a járások közigazgatását ismét át kellett szervezni, mivel az a korábbi ésszerű és szük-

28 Ez a bizalmatlanságra felépített és a bizalmatlanság miatt óriásira duzzadt apparátus minden korábbit felülmúló kiadásokat követelt. Sokat mondó tény, hogy 1845 táján a vármegyék, a szabad kerületek és a szabad királyi városok közigazgatása négy és fél millió forintot követel a költségvetésektől. Ezzel szemben 1857/58-ban a lényegesen kisebbre szabott magyar királyság területén a volt kerületek és a városok közigazgatása kb. ötszörösére nőtt, 23 798 000 forintot emésztett fel. Kétségtelen, hogy ez a hatalmas kiadás is hozzájárult nemcsak a Bach-rendszer, hanem az egész abszolutizmus bukásához. Dr. EREKY István, 1938. 498-503.

29 A rendiség idején a közigazgatási egységek szinte véletlenül sem estek egybe a különféle hatóságok illetékességi körével, melyek egymástól is rendszeresen különböztek.

ségszerű döntést visszavonva, ezen a szinten bíraskodást és a közigazgatást ismét egyesítették. Így jött létre a "vegyes szolgabírói hivatal".³⁰

A községek a szolgabírók közvetlen felügyelete alatt működtek. A Bach-rendszer, bár kétségtelenül polgári igazgatást testesített meg, a jogegyenlőséget olykor egészen sajtáságosan értelmezte. A saját birtokain lakó nagybirtokosokat pl. kivette a községek hatósága alól, miközben közjogi értelemben a község minden lakosát megfosztotta jogaitól, amennyiben lehetlenné tette a község közéletében való részvételüket. A nagyobb birtokosoknak a községek hatásköréből történő kiemelésével a közös teherviselés elvét is megsértették, és a községek igazgatásának költségeit aránytalan mértékben hárították a szerényebb vagyoni adottságokkal rendelkezőkre.

A községeknek a Bach-rendszer idején három alapszervük volt: a/ a képviselőtestületként szereplő községi választmány, b/ községi bíróból és az esküdtekből álló előljáróság, c/ a községi jegyző, illetve a vezetése alatt működő tisztviselők. Valójában a községi képviselőtestületek megválasztását lehetlenné tették, a községi előljárókat és tisztviselőket pedig a megyefőnökök nevezték ki. A községek hatásköre csupán a községi vagyon kezelésére korlátozódott, mivel a megyei hatóságok gyámkodása végletekhez vezetett.³¹

A községek belső életét egyébként is döntően meghatározta az a tény, hogy kizárólag a központi hatalom számára megbízhatónak látszó személyek alkalmazására nyílt lehetőségük. Szervezeti szempontból a leglényegesebb, és kétségtelenül észszerű változás az volt, hogy a rendiséggel szemben, ahol a megye főispánjának és szolgabíróknak állandó hivatali helyük nem volt, hanem az ügyeket saját birtokaikon rendezték, a Bach-rendszerben minden tisztviselőre nézve kötelezővé tették, hogy az állandó székhelyül kijelölt településen lakjon és működjön.³²

A városok tevékenységének lehetőségeit éppúgy gúzsba kötötték mint a falvakét. A városi önkormányzati testületek³³ működését az ostromállapotra való tekintettel éppúgy nem engedélyezték, miként a megyék esetében sem. A választmányok üléseit pedig felfüggesztették, a polgármester pedig egyszemélyben lett felelős a településen történtekért. Személyét a kerületi főbiztos és a katonai kerületi parancsnok együtt- tesen határozta meg, és javaslatuk alapján a hadsereg főparancsnoka nevezte ki őket.

A szabad királyi városok egykori kiváltságai az új rendszerben megszűntek, és a városok között egy merőben új rangsort hoztak létre. Közülük kiemelkedett az öt kerület székhelye: Buda, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad, valamint a gazdasági szempontból fontosnak minősülő Pest és Debrecen.

Kétségtelen, hogy a sok önkényes és értelmetlennek bizonyuló változás között akadt nemegy, amely racionálisnak, a kor követelményeivel összhangban lévőnek

30 Ezeknek a hivataloknak már 1854. május 1-től működniök kellett. SASHEGYI Oszkár, 1981. 110-113.

31 Dr. EREKY István, 1938. 491-493

32 Még ennél is fontosabb kötelessége volt minden tisztviselőnek az uralkodóval szembeni maradéktalan hűség. Dr. EREKY István, 1938. 489-490.

33 A Bach-rendszerben olyan községeket tekintettek városoknak, amelyeket kivettek a cs. kir. szolgabírói hivatalok hatásköréből, elvileg saját tanácsukkal önmaguk látták el hatáskörüket. Valójában önkormányzati lehetőségekkel éppúgy nem rendelkeztek mint a falusi községek. A polgármestereket, mint hivatalnokokat nevezték ki, a lakosságot pedig teljesen kizárták a tisztviselők megalakításának lehetőségeiből. A városi tanácsok hatásköre is gyakorlatilag csak a település vagyonának kezelésére korlátozódott. Dr. EREKY István, 1938. 494-495.

bizonnyult.³⁴ Tekintettel arra, hogy 1848-ban idő hiányában a közigazgatás és a bíráskodás szakmailag megfelelő szétválasztása nem történhetett meg, erre az önkényuralom időszakában kellett sort keríteni. Ferenc József 1849. november 3-án rendelte el Magyarország igazságügyének teljes átszervezését. Ennek értelmében kb. egy év múlva a feudális bíróság laza és bonyolult szervezetéhez képest egy sokkal szakszerűbb, fejlettebb és világosan áttekinthető bírói szervezet alakult ki, amelyhez sokban hasonlított az az állapot, amelyet a magyar országgyűlés 1871-ben hagyott jóvá.³⁵

Az 1848-ban körvonalazott és részben megvalósult új közigazgatási beosztást a cári seregek segítségével győzni tudó uralkodó a törvényes keretek teljes mellőzésével felszámolta.³⁶ A kiépülő abszolutizmus az évszázadok során törvényes keretek között létrejött magyar királyságot, miként már utaltunk rá, öt koronatarományra osztotta.³⁷ Az abszolutizmus első éveiben tehát lényegesen nagyobb változásokat hajtottak végre a közigazgatási beosztásokat tekintve mint később a kiegyezés után.³⁸ Ezek egy része, mint láthattuk, kétségtelenül a racionalizálást szolgálta,³⁹ de nem voltak tekintettel sem a történelmi hagyományokra, sem pedig a lakosság tényleges érdekeire.⁴⁰ Ezek során nemcsak az 1848: 7. tc. alapján az anyaországhoz csatolt Erdélyt választották külön, hanem a Krassó, Temes, Torontál, Bács-Bodrog vármegyék akkori egész területéből és Szerém vármegye iloki és rumai járásából külön koronatarományt szerveztek.⁴¹ Ezzel kívánta az uralkodó a szerbek szabad-

34 A történelmi hagyományok és a különféle kiváltságok túlzott tisztelete eredményezhette azt, hogy az egyes közigazgatási egységek méretei között igen nagyok voltak a különbségek. Az országon belül a legkisebb járás (Pest megye Központi járása) területe csupán 131 négyzetkilométer volt, míg a legnagyobb (Rahói járás) 1803. Míg az Írottközi járás lakosainak száma csupán 8708 fő volt, a Pest megyei Központi járásban 161 000 fő élt. MAGYARY Zoltán, 1942. 274.

35 Ehhez képest visszalépés volt az 1854-ben hozott rendelet, amely a járásokban a járásbíróságokat a szolgabírói hivatalokba olvasztotta be.

36 Az abszolutizmus bevezetésének meghatározó gesztusát a fiatal uralkodó 1851. augusztus 20-án tette meg, amikor eltörölte a miniszteri felelősséget. Bach ekkor még megkísérelte, hogy a nyílt abszolutizmusra való átérést megakadályozza, de céljával kisebbségben maradt. SASHEGYI Oszkár, 1965. 20-25.

37 A területi változások ismertetése során alapvetően EDELÉNYI-SZABÓ Dénes dr., 1928. munkáját vettük alapul.

38 Az abszolutizmus a politikai akadályok kikapcsolásával kétségtelenül több olyan változást tudott végbevinni a törvényhatóságok területén, amelyekre alkotmányos, illetve parlamentáris viszonyok között csak igen nagy belső harcok után kerülhetett volna sor. Ezeket viszont a közjogi állapotok megváltozása során semmissé nyilvánították.

39 Különösen áll ez Erdély területére, ahol a kiegyezés után is igen komoly átalakuláson ment át a közigazgatási felosztás.

40 Külön gondot jelentett, miként más vonatkozásban már utaltunk is rá, hogy a reformok végrehajtása után a közigazgatás rendkívüli módon megrágult. Azt a munkát, amit a rendi közigazgatás, igaz kevésbé áttekinthető és szakszerű módon, de az egész országban 7600 tisztviselővel elvégzett, a jóval kisebb területre zsugorított Magyarországon belül csak 18000 rendszeresen fizetett és nyugdíjra is igényt tartó tisztviselő volt képes ellátni. CSIZMADIA Andor, 1976. 90-95.

41 A magyar koronatarományok területének zsugorítása céltudatos osztrák törekvés volt. Ebbe az elképzelésbe illeszkedett a Muraköznek a Horvátországi Varasd megyéhez történő csatolása, miként a Partiumnak Erdélyhez történő kötése is. Ezekkel az átszervezésekkel Ausztria bázisát kívánték megnövelni Magyarországgal szemben. Mind a Vajdaság, mind a határőrvidék területén a magyarsággal szemben a szerbekre kívántak támaszkodni. GYALAY Mihály, 1985. Bevezető tanulmány.

ságharc alatti "szolgálatait" meghálálni.⁴² Ez a tartomány a Szerb Vajdaság- és Temesi Bánság nevet kapta.

Bács-Bodrog vármeggye területe még annyiban is változott, hogy a szabad királyi városokat, Zombort, Szabadkát és Újvidéket a vármegyéhez csatolták, és a hatalmas megyét közigazgatási szempontból ketté osztották. Az északi rész központja lett Zombor, a déli részé Újvidék, amelyhez hozzákapsolták a már említett Szerém vármegye részét képező iloki és rumai járásokat is.⁴³ Külön is utalni kell arra, hogy a megye részéből a katonai határőrvidékhez csatolt ún. Csajkás kerület nem tartozott a Vajdasághoz.

A Bach korszak második (1854. évi) közigazgatási reformja nem érintette Bács-Bodrog vármegye területét. 1860-ban viszont az októberi diploma értelmében megszűnt a Szerb Vajdaság- és Temesi Bánság, és annak területét visszacsatolták az anyaországhoz.⁴⁴ Nem került viszont vissza még ekkor sem az ún. Csajkás kerület, amely továbbra is a katonai határőrvidék része maradt. Az önkényuralmat megelőző állapotok visszaállítása természetesen azzal is együtt járt, hogy a régi járások is a korábbi formájukban működtek. 1863-ban öt járást találunk a megyében: Alsó-, Felső-, Középső-, Telecskai- és a Tiszai járást.⁴⁵

Az erősen megcsonkolt Magyarország területén belül kialakított öt kormánykerület⁴⁶ egyikének Pest-Buda lett központja, amely az ország középső részén levő megyéket fogta össze. Ide tartozott Esztergom, Fejér, a korábbi Pest-Pilis-Solt, Heves, Szolnok, Borsod és Csongrád megye, valamint a Jászkunság.⁴⁷

Pest-Pilis-Solt megye területén számottevő változtatásokat hajtottak végre. A legfontosabb az volt, hogy az óriásira nőtt megyét két részre bontották. Az északi rész Pest-Pilis megye nevet kapta, melynek székhelye Pest-Buda lett, bár ezek a városok nem tartoztak a megye területéhez. A déli részből Pest-Solt megye néven

-
- 42 A nemzetiségek kivétel nélkül elégedetlenek voltak azzal, amit az udvartól kaptak. Egyben jelentős ellentétek keletkeztek pl. a horvátok és a szerbek között. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy sem a Vajdaságban, sem Erdélyben nem lehet a nemzetiségeket valamilyen formában szétválasztani. A Vajdaság és a Bánság területén is az új közigazgatás létrehozása nem csekély gondot jelentett Schwarzenbergnek, aki egy bizalmas levélben így nyilatkozott Haynaunak: "Az új koronataromány, a Vajdaság és Bánát végre megszületett, megkereszteltetett és tiszta ruhát kapott. Egyelőre ez az alkotás bizony olyan váltott-gyerekfélének látszik, de idővel s egy párszor megverve majd szép és jólnevelt gyermekké válhatik." BERZEVICZY Gergely, 1922. I. 146.
- 43 Az újonnan megszervezett koronatarományon belül a tisztviselők túlnyomó része szerb lett, pedig számbeli arányuk ezt távolról sem indokolta. A vajdaság akkori 1426 ezer lakosából csak 292 ezer volt szerb. BERZEVICZY Gergely, 1922. I. 147.
- 44 Ugyanekor visszakerült Horvátországtól a Muraköz, de a Partium és Erdély továbbra is különálló maradt. Fiumét is meghagyták Horvát-Szlavonország kötelékében. Erdély csak az 1867. február 17-i királyi rendelet alapján egyesült újból Magyarországgal. Horvát-Szlavonország közjogi helyzetét az 1868. 30. tc. szabályozta. Ennek értelmében Fiume külön testet alkotva az anyaország része lett.
- 45 Magyarország helységnevtára, 1863. 13.
- 46 Pozsonyhoz tartozott a Kisalföld és a Felvidék nyugati része; Kassához Szepes és Gömör vármegyéktől a Máramarosig terjedő nagyobb részt hegyvidék; Nagyvárad lett központja a Tiszántúl nagyobb részének és Sopron a Dunántúl többségének. SASHEGYI Oszkár, 1965. 39-43. Ezen módosítások révén a vármegyék számát a korábbi 81-ről 51-re, a városi törvényhatóságokét pedig 73-ról 25-re csökkentették. MAGYARY Zoltán, 1942. 295.
- 47 Az új megyei hatóságok és járási hivatalok az 1851. évben kezdték meg működésüket. Az átszervezések után a 45 megyében 265 járási hivatal kezdete el munkáját. A járásokra átlagosan 30 ezer főnyi lakos jutott, de az átlagtól számottevő eltérés volt az egyes területeken. SASHEGYI Oszkár, 1965. 43-45.

önálló megyét hoztak létre, amelynek központja előbb Kalocsa, majd hamarosan Kecskemét lett.⁴⁸ A határ nagyjából a Dömöstől Újszászig húzódó vonal mentén alakult ki. Ide csatolták a Kocsér és Karajenő pusztát is. A Pest megye területéhez tartozó Jánoshidát a Jász-Kun kerülethez csatolták. Tószeg és Paládics viszont Pest megyétől Szolnokhoz került. Pest-Solt megye lényegében az egykori Solt széket és a Kecskeméti járást foglalta magába.

Az 1854. évi véglegesnek szánt megyebeosztás csak annyiban tért el a korábbi-tól, hogy Kocsért és Karajenőt visszaadták a Jász-Kun kerületnek.

Újabb változást jelentett az is, hogy 1857-ben Ferenc József császár országjárása során Kecskemétnek szabad királyi városi címet adományozott. Tekintettel arra, hogy a mezőváros nem a törvényesen megkoronázott királytól kapta ezt a címet, gyakorlatilag nem élhetett vele. A kiegyezés után sem volt tekintettel az országgyűlés erre a császári adományra.

A Kiskunság területén is számottevő változásokat hajtottak végre. Az egykori három jászkun kerületből Jász-Kunság néven⁴⁹ egy olyan közigazgatási egységet hoztak létre, amely erőteljes tagoltsága ellenére önálló megyeként működött, és az egyes kerületek megszűnése után 1850. január 21-től területén öt járás alakult.⁵⁰ Az egykori Kiskun Kerületen belül Kunszentmiklós és Kiskunfélegyháza központtal hoztak létre két járást. A Jász-Kunság mint közigazgatási egység magába foglalta a korábbi kerületeken kívül a Pest-Pilis-Solt megyéhez tartozó, de a Kiskunságba beékelődött Kömpöcöt és Péteri pusztát is.⁵¹ Átmenetileg viszont, miként erre már utaltunk, elcsatolták tőle Kocsért és Karajenőt, amelyeket 1854-ben kapott azután vissza a kiváltságos kerület.

Bár a Jász-Kunságon belül az egyes települések igazgatása ebben a szakaszban is formailag változatlan maradt, a korábbi kiváltságos mezővárosi rangjukat elvesztették, és valamennyi helység községgé vált.⁵²

Érthető, hogy a hagyományokat és a társadalmi igényeket figyelmen kívül hagyó, a császári alapelvek szerint végrehajtott bürokratikus kormányzás csak igen nagy zökkenőkkel működhetett, és Bécsben is komoly csalódásokat okozott. Így azután elkerülhetetlen volt az, hogy néhány év múltán az olaszországi háborús vereség és a súlyos gazdasági nehézségek nyomán feltörő belpolitikai feszültség újabb változásokat, reformokat tett szükségessé. 1860-ban hosszas előkészítés után jelent meg az ún. októberi diploma,⁵³ amely nyomán a korábbi rendeletek egész sorát vonta vissza a központi kormányzat. Ez a lépés viszont nem hozta meg egyik fél

48 Kalocsán, majd Kecskeméten megyetörvényszék is működött 1861-ig. GALGÓCZY Károly, 1876. 37

49 MAGYARY Zoltán Jász-Kunmege elnevezést használ. 1942. 295

50 A járásoknak sem a rendiség idején, sem a polgári korban nem volt önkormányzatuk, ezért nem lehetett testületi szervük sem. A járasok lényegében a megyék dekoncentrált szerveként működtek. MAGYARY Zoltán, 1942. 274.

51 A racionalizálásra történő hivatkozás mellett nehezen magyarázható a közigazgatási területek átszabásakor követett néhány eljárás. Kétségtelen, hogy a korábbi kiváltságos helyek közül a Szepességet, a hajdúvárosokat és a székely székeket sorra felszámolták. Még a szász universitást is megszüntették. Ezzel szemben a Hármaskerületet, bár igen szétszórtan terült el, és nem is egy megye területén feküdt, meghagyták, és még korábbi székhelye, Jászberény is változatlanul megmaradt. GYALAY Mihály, 1985. Bevezető tanulmány.

52 BÁNKI NÉ MOLNÁR Erzsébet, 1995. 149-155.

53 Eredetileg ez is "pátens" lett volna, de gróf Szécsen Antal tanácsára a gyűlöletessé vált pátens szót diplomára változtatták.

számára sem a hozzá fűzött reményeket, és több területen még éveken át a régi keretek között folyt a közigazgatás az egész országban, de így is megindult az egyezkedés az udvar és a 48-as törvényekhez ragaszkodó politikai csoportok között. Ennek ellenére egy újabb és még a korábbiaknál is megalázóbb katonai vereség kellett ahhoz, hogy az uralkodó feladja a polgári Európában mind visszásabb kormányzati módszereit.

A magyar polgári közigazgatás

a/ A kiegyezést követő változások

A csaknem szükségszerű katonai vereségek és a mind súlyosabbá váló gazdasági és a politikai gondok miatt Ferenc József császár is belátta, hogy nem térhet ki a Magyarországgal történő kiegyezés elől. Bár számottevő presztizsveszteséget jelentett számára, de kénytelen volt kisebb módosításokkal visszaállítani az 1848-as törvényeket, újból megkoronáztatni magát, és kinevezni az újabb felelős magyar minisztérium elnökét. Mivel az önkényuralom idején hozott különféle reformtervek és utasítások érvényüket veszítették, az újabb felelős minisztériumnak gyors és súlyos döntéseket kellett hoznia annak érdekében, hogy Magyarországon megvalósulhasson a lakosság többségének rokonszenvét elnyerő polgári jogszolgáltatás és közigazgatás.

Az új államszervezet egyik legelső ilyen irányú döntése a bírói hatalom szabályozását célozta, amelyet az 1869:4. tc. rögzített. Bár nem tett mindenben eleget az egykori polgári-liberális elvárásoknak, kétségtelen, hogy a törvény végrehajtása jelentős mértékben emelte a bírói munka színvonalát.⁵⁴ Ezzel kialakult Magyarországon a modern polgári jogállam egyik legfontosabb feltétele. A törvény értelmében nálunk is végleg szétvált a jogszolgáltatás és a közigazgatás minden szinten. Ettől kezdve az ítélőbírákat az igazságügyminiszter ellenjegyzésével a király nevezte ki. A törvény szabályozta, megfelelő képzéshez és kellő gyakorlathoz kötötte a jogszolgáltatásban való részvétel feltételeit.⁵⁵ Ezzel a törvénnyel az alsó és középszintű közigazgatás végleg mentesülve az ezeken a szinteken korábban rá nehezedő jogszolgáltatás terheitől, a polgári viszonyoknak jogilag megfelelőbb, színvonalasabb és mindenekelőtt szakszerűbb munkát tudott végezni.

Tekintettel arra, hogy a közigazgatás gyakorlatilag minden állampolgárt érintett, ennek a területnek a reformja került a kiegyezés után leginkább a figyelem középpontjába, és hosszú időn át a politikai ütközések legfőbb területe lett és maradt. A tervek sora készült, el és került a közvélemény és az országgyűlés elé. Miként a reformkorban, ekkor is két nagy tábor ütközött egymással. Az egyik, a municipalisták örökébe lépve, és Kossuth tekintélyét is felhasználva, valamelyest

54 Még mindig kísértett a vármegye mindenhatóságának biztosítására való törekvés. Kossuth 1851-ben, az emigrációban elkészített egy tervezetet, amelyhez hívei erőteljesen ragaszkodtak. Csak jelentős belső harcok után sikerült a kormánynak célját elérnie.

55 CSIZMADIA Andor, 1976. 101-106.

megreformált formában a feudális vármegyét kívánta továbbra is megmenteni. Ha tervük sikerült volna, akkor hosszú időre a régi vármegyei harcokban edzett nemesi családok szűk köre sajátította volna ki a magyar közélet minden fontosabb területét a maga számára. Ebben az esetben a városok és a falvak lakosai, a létszámában gyorsan növekvő polgárság, az árutermelő parasztság és a mind jelentősebbé váló értelmiség a magyar közélet különféle területein továbbra is legfeljebb csak másodhegedűs szerephez juthatott volna. A másik csoport a polgári állam, a polgári közigazgatás igényeit, követelményeit tartotta szem előtt, figyelembe véve bizonyos keretek között a történelmi előzményeket is. Ez utóbbi, bár a kor követelményeinek megfelelőbb, és sok évtizedre előre tekintő programot dolgozott ki és képviselt következetesen, az elhúzó országgyűlési harcok során több területen súlyos kompromisszumokra kényszerült.⁵⁶ Elkerülhetetlen meghátrálásuk valójában vereséggel ért fel, amely rendkívül súlyos következményekkel járt, és amelyekkel azután a magyar közigazgatás több téren egy évszázadon át küszködött, és a megismétlődő harcok ellenére nem egytől máig sem tudott megszabadulni.

Az egykori nemesi vármegyének a törvényhozásban biztosított lehetőségeit jogilag valójában már 1848-ban felszámolták. Az 1869: 4. tc. pedig a megye területén a bíraskodásban élvezett kiváltságait szüntette meg, így csak a közigazgatásból menthető át valamit az előző évszázadok gyakorlatából. Ezért teljességgel érthető a reformok körül kialakult politikai összecsapások rendkívüli hevesége.⁵⁷

A több évre kiterjedő vita egyik szakaszát az 1870: 42. tc. zárta le. A törvény átvette az egykori abszolutizmus idején bevezetett virilizmust a községi pátensből.⁵⁸ Egyszerűsítette viszont az adminisztráció munkáját az a javaslat, amely csökkentette a választási cenzust és összekapcsolta az országgyűlési és helyi választások feltételeit, számottevően bővítette a polgármesterek jogkörét.⁵⁹ Ugyanakkor tudatosan növelte a javaslat a közigazgatásban működő tisztviselők felelősségét.⁶⁰ A hatékonyság érdekében pontosabban meghatározták a főispán jogkörét is, amely kiterjedt a törvényhatósági jogú városokra is.⁶¹

56 Bár nem kétséges, hogy a kiegészítést követő közjogi és közigazgatási reformok igen súlyos kompromisszumokkal zárultak, kétséget kizáróan polgári közigazgatásról beszélhetünk Magyarországon. Nyugat-Európával történő összehasonlítások is sorra ezt igazolják. Franciaország, Németország, Olaszország berendezkedése nem demokratikusabb mint Magyarorszáé. Csak Belgium és Hollandia, valamint a Skandináv államok azok, ahol szélesebb körű a közigazgatási és az országgyűlési választójog. Még a példaként gyakorta emlegetett Angliában is a grófságokban csaknem a század végéig fennmaradt a helyi arisztokrácia túlnyomó befolyása a helyi igazgatásban. Tehát európai nézőpontból vizsgálva az 1867-1870 közötti magyar közigazgatás egyike volt földrészünk haladó igazgatási szisztémáinak. SÁRLÓS Béla, 1981. 284-288.

57 A legjelentősebb előterjesztések közül Tisza Kálmán igen konzervatív reformtervét, Szentkirályi Móric és Kossuth elképzelését érdemes kiemelni. A törvényhatóságok is külön felterjesztést vittek az országgyűlésre. CSIZMADIA Andor, 1976. 106-118.

58 A javaslat szerint a törvényhatósági bizottság tagjainak fele a legnagyobb adófizetők közül került ki. Ez a megyéken belül a földbirtokos nemesség túlsúlyát biztosította. A községekben pedig még lehetetlenebb állapotokat eredményezett.

59 Korábban a polgármester alig volt több mint első az egyenlők között. A szabad királyi városokban a tanács adminisztrált, a kormányrendeletekről pedig a törvényhatóság maga rendelkezett.

60 Ez kiterjedt az anyagi felelősségre, a törvények és rendelkezések megszegésére és hanyag kezelésére, valamint a mulasztásból eredő vétségekre egyaránt.

61 Ezt korábban az 1723: 56. tc. szabályozta, amely szerint a főispán a megyék kormányzói voltak, akikre "a közigazgatási és közügyek, valamint az igazságszolgáltatás gondjai" voltak bízva. Most a

Igen nagy visszáság alakult ki az évszázadok során a szabad királyi városok körül, amelyek száma időközben félszázra növekedett. Közöttük több alig néhány száz főnyi lakossal rendelkezett. Ezek a kiegyezés értelmében mind visszakapták korábbi jogait.

Mai megyénk területén Kecskemét és Baja kapott törvényhatósági jogosítványt.⁶² A törvényhatósági joggal rendelkező városok legfőbb sérelme az volt, hogy a megyei főispán felügyelete alá kerültek, és azokkal egyfajta kénysztartásulásra lettek ítélve. A városok tiltakoztak a virilizmus ellen is,⁶³ amely megakadályozta a szabad választásokat, és ellenkezett a 48. évi törvények szellemével is.

A törvény értelmében a törvényhatóság nemcsak gyakorolta az önkormányzatot, hanem közvetítette az állami közigazgatást is.⁶⁴ Az új törvény értelmében gyakorolhatták a "politikai jogokat" is, amely azt jelentette, hogy közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhattak, javaslataikat ezekkel kapcsolatosan az országgyűlésnek is felterjeszthették. Saját belügyeikben az önkormányzatok önállóan intézkedhettek, szabályrendeleteket alkothattak, tisztviselőiket maguk választották, önálló költségvetésük volt, és a kormányval közvetlenül érintkezhettek. Feladatuk volt a törvények és a rendeletek végrehajtása, de ha a rendelet a helyi viszonyokba ütközött, vagy azt célszerűtlennek tartották, a végrehatás előtt felirattal fordulhattak vele szemben a kormányhoz.

A törvényhatóság legfőbb szerve a közgyűlés lett, amelynek egyik felét a virilisták, másik felét pedig választott képviselők alkották.⁶⁵ A közgyűlésen a főispán elnökölt. A főispán egyben a kormány képviselője is volt, ellenőrizte az önkormányzatot, s örködött az állami közigazgatás érdekei fölött is. A törvényhatóság első számú tisztviselője a megyében az alispán, a városban a polgármester lett. Ők vezették a törvényhatóságok közigazgatását.

A községek jogi helyzetét meghatározó törvényt (1871: 18. tc.) gondosan készítették elő.⁶⁶

Ez a törvény három féle települést különböztet meg az egyes megyék területén:

a/ rendezet tanácsú városok, amelyek a korábbi mezővárosoknak, vagy rendezett tanácsú községeknek feleltek meg;

b/ nagyközségek, melyek között ugyanancsak lehettek korábbi mezővárosok vagy nagyobb falvak, amelyeknek rendezett tanácsuk ugyan nincs, de a törvény által rájuk ruházott feladatokat képesek saját erejükből ellátni;

---

javaslat szerint öröködnék a törvényhatósági önkormányzat és az állami közigazgatás érdekei fölött. Fegyelmi felelősségre vonás, viszonylag széles kinevezési jogkör és a közgyűléseken való elnöklés járult még ezekhez. CSIZMADIA Andor, 1976. 118-120.

62 Kecskemét 1870-ben, Baja 1873-ban kapta meg a törvényhatósági jogú város címet.

63 Az ellenzék a virilizmussal szemben azzal érvelt, hogy az ország legtöbb településén a képviselők száma nem több 12-nél, s ezeken a településeken azok kerülnek meghatározó helyzetbe, akik néhány krajcárral több adót fizetnek mint a nagy többség. "A viril szavazat általában véve nem jogos, nem illik modern államokhoz, de legkevésbé hazánkhoz, hol csak az osztálykülönbségeket fogja növelni, hol nem involválja magába a község lakóinak azon értelmiségét, melyre egy vagy más esetben némi joggal lehetne támaszkodni." idézi Schwartz Gyula felszólalását CSIZMADIA Andor, 1976. 130.

64 E kitéltelt az osztrák törvényekből vették át.

65 A bizottságok igen nagy létszámúak voltak. A városokban 48-400 fő, a vármegyékben pedig 120-600 fő között ingadozott számuk.

66 Az egykori szakíró szerint Arad vármegyében 1861-ben elfogadott rendtartást vették alapul, amelyet több más megye is az előző évtizedben már döntései során figyelembe vett. E a rendelet Mária Terézia úrbéri szabályrendeletére nyúlt vissza. CSIZMADIA Andor, 1976. 125.

c/ kisközségek, amelyek szűkös anyagi viszonyaik miatt teendőiket saját erejükből ellátni nem képesek, és ezért más községekkel kell összefogniok.⁶⁷

A törvény pontosan körvonalazta a község jogkörét:

a/ saját belügyeiben határoz és szabályrendeleteket alkot;

b/ határozatait és szabályrendeleteit saját választott előljárói és közegei révén hajtja végre;

c/ rendelkezik a község vagyona felett;

d/ községi adót vet ki és hajt be;

e/ gondoskodik a tisztán községi utakról és egyéb közlekedési eszközökről;

f/ gondoskodik a községi iskolákról és más rokon intézetekről;

g/ kezeli a tűz- és közrendőrséget és a szegényügyet;

h/ gyakorolja mindazon jogokat, és teljesíti mindazon köteleességeket, melyek a községeket a törvény szerint megilletik.

A rendezett tanácsú városok érthetően rendelkeznek mindazokkal a jogokkal, amelyeket a községek számára biztosított a törvény, és ezekhez járult még néhány további lehetőség, amelyek lélekszámuk, gazdasági, kulturális stb. hatásuk révén indokolt, hogy megkapjanak:

a/ kezelik a helyi igények szerint a piaci, mezei, hegyi, vásári, építészeti és közegészségügyi rendőrséget;

b/ gyakorolják jogaikat az árva- és gyámhatóságot a községi árvák és gondnokság alatt állók mindazon ügyeiben, melyek a rendes bíróság illetékességébe nem tartoznak;

c/ eljárnak az ipari, valamint a gazdák és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett ügyekben a törvény és szabályrendeletek értelmében.⁶⁸

Tehát a magyar közigazgatás jogi kereteinek újrászabása, ha nem is a legideálisabb formában, sok sajnálatos kompromisszummal, de mindenképpen a kor követelményeinek megfelelően, megtörtént. Ez az eredmény még fokozottabban kiemelte azt a tényt, hogy ugyanakkor a magyar közigazgatás területi beosztásában rendkívül sok adósság halmozódott fel. Azok a reformkísérletek, amelyek a XVIII. század végétől ismételtlen megfogalmazódtak, érdemi változást alig eredményeztek. Kétségtelen, hogy II. József és Bach próbálkozásai több racionális elemet tartalmaztak ugyan, de az ország lakossága nem érezte ezeket jogilag megalapozottnak, így elfogadni ezeket nem akarta, ezért csak a nyílt erőszak tudta e próbálkozásokat néhány évig életben tartani. A reformkorban több figyelemre méltó elképzelést vázoltak ugyan föl, de 1848-49-ben nem volt arra idő, hogy ezek közül valamelyiket a közvéleménnyel el tudják fogadtatni. Így tehát a kiegyezést követő évekre maradt ennek a több mint száz éves adósságnak mindenképpen megkésített törlesztése.⁶⁹

67 A törvény szakított az osztrák gyakorlattal, amit az abszolutizmus idején alkalmaztak, amely helység elnevezést használt, és valamennyi alsó fokú közigazgatási egységet (a törvényhatósági jogú városoktól eltekintve) a község fogalmába sorolt.

68 A kortársak jelentős része úgy értékelte, hogy a községi törvény elfogadásával "Magyarország a legszabadabb községi rendszerek egyikét nyerte Európában". CSIZMADIA Andor, 1976. 127-131.

69 Berzeviczy Gergely már a XIX. század elején felháborodva mutatta ki, milyen kiáltó ellentétek vannak az egyes megyék jobbágyainak adóterhei között. Már csak emiatt is szükségessé vált volna a megyerendszer átszabása. Mivel azonban ez csak a parasztságot érintette, a kiváltságos rendek teljesen érzéketlennek mutatkoztak ez ügyvel szemben.

Mivel pedig 1870-ben az országgyűlés úgy döntött, hogy "az állami közigazgatás költségeit a következő költségvetési évben a törvényhatóságok saját házipénz- táraikból fogják fedezni", a közteljesítésbe bevont egykori kiváltságos rendeknek és méltóságoknak is sürgős érdeke lett a felhalmozódott teendők és aránytalanságok minél előbbi orvoslása.⁷⁰

Tekintettel arra, hogy sokak érdekeit rendkívül erőteljesen érintő változásokról volt szó, az előkészítést igen nagy gonddal végezték. A későbbi évszázad során többen elismerték, hogy a gróf Szapáry Gyula nevéhez kötődő tervezet formájában az egyik leginkább sikerült és leginkább időtálló törvényt készítették elő. Sajnos a régihez történő ragaszkodás, az ebből adódó politikai csetepaték között ennek a korszakalkotónak is mondható tervezetnek több eleme elsikkadt, vagy erősen torzult.⁷¹ Ennek értelmében felszámoltak volna sok életképtelennek minősülő apró szabad királyi várost,⁷² megszüntettek volna néhány apró megyét, kiiktatták volna a szomszédos megyékbe ékelődött községek sokaságát, felszámolták volna a korábbi, semmivel nem indokolható feudális gyökerű kiváltságok egész sorát. A Szapáry Gyula által beterjesztett javaslat célja mindenképpen az volt, hogy a közigazgatást olcsóbbá, szakszerűbbé és áttekinthetőbbé tegye, lehetőleg figyelembe véve a történelmi hagyományokat is. E tervezet a törvényhatóságok számát 81-ről 51-re, a városi törvényhatóságokét 73-ról 25-re kívánta csökkenteni. Fel kívánta osztani két részre a túlnépes megyéket: Pest-Pilis-Solt, Bács-Bodrog, Heves és Külső-Szolnok, Temes és Torontál megyéket.⁷³ Az egyes megyéken belül a történelmileg kialakult különbségek igen nagyra nőttek. Néhány megye szinte óriási területtel rendelkezett a többihez képest. Ezek között volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun- és Bács-Bodrog vármegye is. Igen jellemző, hogy az előbbi területe 188,87 négyzetmérföld volt és lakosainak száma meghaladta a 775 ezret. Bács-Bodrog terület 178,73 négyzetmérföldet tett ki, és több mint 576 ezer lakosa volt. Tehát Pest megye területe közel tizenegyszer volt nagyobb mint a szomszédos Esztergom vármegyéé, és lakosainak száma pedig mintegy nyolcszor akkora volt. Az ország három legnagyobb megyéjének járásai csaknem nagyobbak voltak mint Esztergom, Turóc vagy Ugocsa megyék egész területe.⁷⁴ Ilyen körülmények, ekkora aránytalanságok között egy harmonikusan működő közigazgatási rendszert kiépíteni csaknem lehetetlen volt. Nem lehet tehát véletlen, hogy a század végén megalapozott volt az a vélemény, hogy "vármegyénkben a jótól a rosszig a kevésbé jótól a kevésbé rossznak legkülönfélébb változataival csaknem 63 féle közigazgatás van".⁷⁵

70 Néhány jellemző adat: a jelzett időpontban Torna megye népessége 22 176 lélek volt, míg Pest-Pilis-Solt megyéé 463 461, Bács-Bodrog megyéé 490 299 fő volt.

71 Maga Szapáry belügyminiszter is belebukott törvénytervezetébe, pedig olyan problémákat lehetett volna vele megoldani, amelyek még máig feszítő gondként terhelik a megyéket.

72 Az aránytalanságokra jellemző, hogy a 73 törvényhatóság közül ötnek a lakossága 1247-2000 között, hatnak 2-3000, tíznek 3-4000, hétnek 4-5000, tizenhétnek 5-10 000 főnyi lakosa volt. Csíkszeredának 1247, Rusztnak 1324, Illyefalvának pedig 1416 lakosa volt. Ugyanakkor a több mint 40 000 lakossal rendelkező Kecskemét csak jelentős vita után kapta meg a törvényhatósági jogot.

73 Az újonnan létrehozandó megyék tervezett székhelye Kecskemét, Szabadka, Karcag, Nagykikinda és Versec lettek volna

74 HENCZ Aurél, 1973. 118., 151.

75 A kormány képviselője a törvényjavaslat vitája során hangsúlyozta: "Gyenge kormány még egyetlen államot sem tett naggyá és boldoggá, kárt és veszélyt már akárhánynya hozott. Erős kormány és mellette vagy ha kell, vele szemben is, erős parlament: ez képezi minden alkotmányos ország józan

Tekintettel arra, hogy még az igen mérsékeltnek nevezhető közigazgatási reformtörekvések is sorra nagy ellenállással találkoztak a parlamentben, és e kudarcoknak negatív hatása szükségszerűen jelentkezett. A közigazgatás szakemberei joggal állapították meg szakfolyóiratukban: "A közéletben sehol sem találkozunk olyan apátiával, mint a közigazgatás terén. Pedig a magyar állam egyetlen kormányzati vagy igazgatási ágában sincs a közigazgatás reformjánál előbbre való feladat. A többi ágazat meglévő kereteiben minden veszély nélkül évekig működhetik. Erejük és szervezetük belterjesebb kifejtésével a közviszonyok emelésére még mindig igen sokat hathatnak. De közigazgatásunk gyökeres reformálás nélkül képtelen nagy feladatainak megfelelni. A magyar állam nagy épületének fundamentumát annak közigazgatási szervezete képezi. Alapos fundamentum nélkül állandó épületet alkotni nem lehet".⁷⁶

b/ Bács-Bodrog vármegye

A kiegyezést követően tehát a magyar polgári államra hárult, hogy a közigazgatás terén a korábbi évszázadokban kialakult több súlyos lemaradást helyrehozzon. A gyors reformoknak a megyék többségében a járások beosztását is érinteniük kellett. Tekintettel arra, hogy Bács-Bodrog vármegye az ország második legnagyobb kiterjedésű, és népességét tekintve is az elsők között volt, közigazgatásának megjavítása érdekében járási beosztását át kellett alakítani. Bár a járások éppúgy hosszú történelmi fejlődés eredményeként jöttek létre mint a megyék, közöttük mégis van számottevő különbség. A nemesi vármegyék elsődlegesen nem mint közigazgatási egységek működtek, hanem a helyi nemesség önkormányzati szervezete volt, a járások létrejöttének elsődleges oka a bírói és az igazgatási feladatok ellátása lett, és nem rendelkeztek testülettel. Míg a későbbi évszázadokban az egyes megyék területét, összehívását az országgyűlés határozta meg, a járásoknak az egyes megyéken belüli számát, azok kiterjedését és határait maguk a megyék döntötték el.⁷⁷ Még az 1883: XV. tc. 16. §-a is a megyékre bízta a járások területének megállapítását, bár kifejezte azt a kívánságot, hogy "...ez alkalommal a járások területe és székhelye a járásbíróságok területével és székhelyével lehetőleg megegyezőleg állapítandó meg..." A rendi társadalom késői szakaszában a szolgabírók elsődlegesen a jobbágyfalvak és a mezővárosok igazgatását és jogszolgáltatását ellenőrizték, és a polgári korban is a községek működésének irányítása, ellenőrzése volt a feladatuk. 1873-ban Bács-Bodrog megyében az alábbi járásokkal találkozunk.⁷⁸ 1. Szántovai járás, 2.

---

politikusaik ideálját". Az ellenzék azonban "Az ezer év óta épült intézményeink egyik sarkkövének" tekintette a megyéket, és ezek elpusztítását látta a kormány törvényjavaslatában. Képviselői elismerték ugyan, hogy a megyei igazgatás jónak, sőt még csak kielégítőnek sem nevezhető, ennek okát azonban éppen az előző másfél évtized reformjaiban látta, amelyek a történelmi fejlődés eredményeként létrejött megyerendszer eltírására irányult véleményük szerint. HENCZ Aurél, 1973. 157-158.

76 HENCZ Aurél, 1973. 172.

77 Évszázadokon át a legtöbb megyében négy járást tartottak indokoltnak. KOLOZSVÁRI Vilmos - SZAMEL Lajos, 1950. 451-452.

78 A magyar korona országainak helységnevtára, 1873. 80.

Almási j. 3. Apatini j. 4. Sziváci j. 5. Bácsi j. 6. Palánkai j. 7. Kulpini j. 8. Topolyai j. 9. Kulai j. 10. Zentai j. 11. Ó-becsei j. Tehát az egyes járásokat ezúttal már székhelyeik alapján nevezték el.⁷⁹

A kiegyezést követően ez a tájegység igen erőteljes gazdasági fejlődést ért meg. A gépi ipar terjedésével, a városi lakosság számának rohamos növekedésével mind ipari nyersanyagokra, mind pedig nagy tömegű élelmiszerre szükség volt mind az országban, mind pedig az európai városokban. A vasútvonalak kiépítésével könnyen tudta ezeket a termékeit értékesíteni és így Bácska valóban kincsesterrá vált, és településeinek száma és azok lakossága folyamatosan tovább gyarapodott és gazdagodott.

Éppen ezért mindenképpen célszerű a század utolsó évtizedének közigazgatási állapotát rögzíteni, annál is inkább, mert a Trianon utáni évtizedekben az összeírások adataival nem ritkán manipuláltak. Ekkor még véletlenül sem gondolhattak az összeírók és az adatszolgáltatók az ország esztelen szétszabdolására, és gyakorlatilag korrektnek, legalábbis minimális hibaszázalékkal elfogadhatónak mondhatjuk ezen adatokat. A közvetlenül közigazgatásra vonatkozó tényeken kívül néhány olyan adatsort is feltüntetünk, amelyek az egykori nemzetiségi viszonyokra is egyértelműen utalnak.

A népesedés növekedése miatt az ország második legnagyobb kiterjedésű vármegyéjének területén ekkor már szükségessé vált 13 közigazgatási alegység, járás létrehozása.⁸⁰

Bács-Bodrog Vármegye fontosabb közigazgatási adatai 1890-ben

1. Apatini járás: 9 község, 47 627 lakos.

Apatin nagyközség: 12 818 lakos, német.

Bács-Bresztovác nagyközség, Prekaja pusztja: 5 203 lakos, német és szerb.

Bács-Doroszló nagyközség: 2 911 lakos, magyar.

Bodrogh-Monostorszeg nagyközség: 5 424 lakos, bunyevác, német, magyar.

Bogojeva nagyközség: 2 528 lakos, magyar.

Kupuszina nagyközség: 3 444 lakos, magyar.

Ó-Sztapár nagyközség: 5 503 lakos, szerb.

Prigl.-Szent-Iván nagyközség: 4 824 lakos, német.

Szóntha nagyközség: 4 972 lakos bunyevác, német, magyar.

2. Bács-Almási járás: 11 község, 51 051 lakos

Bács-Almás nagyközség: 8 458 lakos, német, bunyevác, magyar.

Bács-Madaras nagyközség: 5 442 lakos, magyar.

79 De még sokáig kísért a múlt, hisz még 1876-ban is a régi járási elnevezések, de számuk radikális megnövekedése érzékelteti, hogy a korábbi évtizedekben igen súlyos feszültségekkel lehetett teli a megye közigazgatása. Az új járási beosztás az alábbi lett: Felső I. járás, Felső II. járás, Közép I. járás, Közép II. járás, Alsó I. járás, Alsó II. járás, alsó III. járás, Telecskai I. járás, Telecskai II. járás, Tiszai I. járás, Tiszai II. járás, Csajkás I. járás, Csajkás II. járás. GYALAY Mihály, 1989. 202.

80 Az összeállítás DUDÁS Gyula, 1896. II. 512-520 alapján készült.

Bajmok nagyközség: 7 151 lakos, magyar, bunyevác, német.
Jankovác nagyközség, Kéles puszta: 9 116 lakos, magyar
Katymár nagyközség: 4684 lakos, német, bunyevác,
Kisszállás nagyközség : 1 794 lakos, magyar.
Kunbaja nagyközség: 2 586 lakos, német.
Matheovics nagyközség: 791 lakos, bunyevác, magyar.
Mélykút nagyközség, Tinójárás puszta: 7 919 lakos, magyar.
Rém nagyközség, Borota és Dzsida puszta: 1 349 lakos, magyar.
Tataháza nagyközség: 1 764 lakos, magyar.

3. Bajai járás: 13 község 42 411 lakos

Bács-Vaskút nagyközség: 5258 lakos, német, bunyevác, magyar.
Baracska nagyközség: 3 720 lakos, magyar.
Báthmonostor nagyközség: 2 613 lakos, magyar.
Béreg nagyközség: 2 788 lakos, bunyevác, német.
Bikity nagyközség: 4 131 lakos, magyar, német bunyevác.
Borsód nagyközség:, Ó-Legyén puszta: 1 726 lakos, magyar.
Csataalja nagyközség: 2 042 lakos, német.
Csávoly nagyközség, Jánosháza puszta: 3 113 lakos, bunyevác, német.
Dautova nagyközség: 3 168 lakos, magyar
Felső-Szent-Iván nagyközség: 2787 lakos, magyar, bunyevác, német.
Gara nagyközség: 4 066 lakos, német, bunyevác.
Rigyciza nagyközség: 3 639 lakos, német, magyar, szerb.
Szántova nagyközség: 3 357 lakos, bunyevác, magyar.

4. Hódsági járás: 12 község, 38 702 lakos

Bács nagyközség: 4 504 lakos, bunyevác, német, magyar
Bács-Újfalu nagyközség, Szelencse puszta: 3 127 lakos, szlovák.
Bogyán nagyközség: 857 lakos, bunyevác, szerb.
Déronya nagyközség, Kletics puszta: 2 340 lakos, szerb, német.
Filipova nagyközség: 3 225 lakos, német.
Hódság nagyközség: 4 317 lakos, német.
Karavukova nagyközség: 3 423 lakos, német.
Lality nagyközség: 2 557 lakos, szlovák, szerb.
Parabuty nagyközség: 4 365 lakos, német, szerb.
Pivnicza nagyközség: 4 939 lakos, szerb, szlovák.
Rácz-Militics nagyközség: 3 428 lakos, német, szerb
Vajszka nagyközség, Sziva sziget: 1 590 lakos, bunyevác.

5. Bács-Kúlai járás: 9 község, 44 780 lakos

Bács-Kúla nagyközség: Béla puszta: 8 480 lakos, magyar, német, szerb.
Bács-Keresztúr nagyközség: 5 038 lakos, rutén.
Cservenka nagyközség: 7 429 lakos, német.

Kis-Kér nagyközség: 3 137 lakos, német.
Kuczura nagyközség: 4 074 lakos, rutén, magyar, német.
Ó-Verbász nagyközség: 4 252 lakos, német, szerb, rutén.
Torzsa nagyközség, Pékla puszta: 3 547 lakos, német.
Új-Verbász nagyközség: 5 859 lakos, német.
Veprovác nagyközség: 2 964 lakos, német, magyar.

6. Német-Palánkai járás: 14 község, 38 890 lakos

Bács-Bukin nagyközség: 3 089 lakos, német, bunyevác.
Bács-Cséb nagyközség, Sarolta puszta: 2 423 lakos német.
Bács-Novoszelló nagyközség: 1 746 lakos német.
Bulkesz nagyközség: 2 969 lakos, német.
Gajdobra nagyközség: 2 395 lakos, német.
Német-Palánka nagyközség: 5 310 lakos, német.
Ó-Palánka nagyközség: 5 251 lakos szerb, német, szlovák.
Oborvác nagyközség: 2 901 lakos, német, szerb.
Paraga nagyközség: 1 427 lakos, szerb.
Plávna nagyközség: 1 890 lakos, bunyevác.
Szilbás nagyközség: 3 057 lakos, szerb, szlovák.
Tovarisova nagyközség: 3 746 lakos, szerb, német.
Új-Palánka nagyközség: 1 774 lakos, német.
Wekerlefalva nagyközség: 912 lakos, német.

7. Ó-Becsei járás: 5 község 46 187 lakos

Bács-Földvár nagyközség: 5 716 lakos, magyar, szerb.
Bács-Petrovoszelló nagyközség: 8 606 lakos, magyar, szerb.
Bács-Szent-Tamás nagyközség: 11 728 lakos, szerb, magyar.
Ó-Becse nagyközség: 16 965 lakos, magyar, szerb.
Túria nagyközség: 3 161 lakos, szerb.

8. Titeli járás: 10 község, 23 899 lakos

Alsó-Kovil nagyközség: 1 957 lakos, szerb.
Felső-Kovil nagyközség: 2 766 lakos, szerb.
Gardinovcze nagyközség: 1 514 lakos, szerb.
Káty nagyközség: 3 890 lakos, szerb, német.
Kovil-Szent-Iván nagyközség: 2 695 lakos, szerb, német.
Lok nagyközség: 949 lakos, szerb.
Mosorin nagyközség: 2 717 lakos, szerb.
Titel nagyközség: 4 314 lakos, szerb, német.
Tiszakálmánfalva nagyközség: 2 002 lakos, német.
Vilova nagyközség: 1 094 lakos, szerb.

9. Topolyai járás: 9 község: 48 616 lakos

Bács-Feketehegy nagyközség: 5 169 lakos, magyar, német.

Bács-Topolya nagyközség, Emusics puszta: 10 816 lakos, magyar.

Bajsa nagyközség, Duboka és Alsó Roglatica puszta: 3 848 lakos,
magyar, szlovák, szerb.

Csantavér nagyközség: 6 212 lakos, magyar, bunyevác.

Kis-Hegyész nagyközség: 5 559 lakos, magyar.

Ó-Morovicza nagyközség: 6 285 lakos, magyar.

Pacsér nagyközség: 4 586 lakos, magyar, szerb.

Sándor nagyközség: 1 513 lakos, szerb, bunyevác

Szeghegy nagyközség: 4 628 lakos, német.

10. Újvidéki járás: 14 község, 52 580 lakos

Begecs nagyközség: 2 259 lakos, szerb.

Deszp.-Szent-Iván nagyközség: 2 228 lakos, szerb, német.

Glozsán nagyközség: 2 761 lakos, szlovák, szerb.

Járek nagyközség: 2 326 lakos, német.

Kiszács nagyközség: 3 920 lakos, szlovák, szerb.

Kulpin nagyközség: 3 194 lakos, szlovák, szerb.

Ó-Futak nagyközség, Újmajor puszta, és Rezső major: 5520 lakos, szerb, magyar

Ó-Kér nagyközség: 3 975 lakos, német, szerb, magyar.

Ó-Soóvé nagyközség: 2 136 lakos, szerb.

Petrovác nagyközség: 7 857 lakos, szlovák.

Piros nagyközség: 2 250 lakos, magyar, szerb.

Temerin nagyközség: 8 543 lakos, magyar.

Új-Futak nagyközség, Alpár és Irmova puszta, Ottó, Henrika majorokkal és
Vizic-pusztával: 3 351 lakos, német.

Új-Soóvé nagyközség: 2 260 lakos, német.

11. Zentai járás: 4 község 41 802 lakos

Ada nagyközség: 11 074 lakos, magyar, szerb.

Bács-Martonos nagyközség: 5 725 lakos, magyar, szerb.

Mohol nagyközség: 9 509 lakos, magyar, szerb.

Ó-Kanizsa nagyközség: 15 494 lakos, magyar, szerb.

12. Zombori járás: 11 község 47 179 lakos

Bezdán nagyközség 8 366 lakos magyar, német

Csonopla nagyközség, Békova puszta: 5 125 lakos, magyar, bunyevác, német.

Gákova nagyközség: 2 503 lakos német.

Gyulafalva nagyközség: 2 479 lakos, magyar.

Kernyaja nagyközség, Kúla puszta: 4 609 lakos német.

Kolluth nagyközség 2 541 lakos, német.

Krusevlya nagyközség: 1 042 lakos, német.
 Nemes Militics nagyközség: 3 493 lakos, magyar, bunyevác.
 Ó-Szivacz nagyközség: Kis-Sztapár puszta: 7 264 lakos, szerb, német, magyar.
 Sztanisics nagyközség, Rasztina puszta: 7 221 lakos, német, szerb, magyar.
 Új-Szivacz nagyközség: 2 331 lakos, német.

13. Zsabjai járás: 5 község, 23 663 lakos

Csúrog nagyközség: 7 773 lakos, szerb, magyar, német.
 Goszpodincze nagyközség: 2 948 lakos, szerb, rutén német.
 Gyurgyevó nagyközség: 3 915 lakos szerb, rutén,
 Nádaly nagyközség: 2 330 lakos, szerb.
 Zsablya nagyközség: 6 697 lakos, szerb, magyar, német.

Baja: Törvényhatósági joggal felruházott város. Területe: 15 053 négyzet- kilométer. Lakosainak száma 19 485. Hozzá tartozó puszták: Mátéháza és Cserepes.

Szabadka: Szabad királyi város. Területe 166 077 négyzetkilométer. Lakosainak száma 72 737. Pusztái: Palics, Ludas, Radonovác, Tompa, Kelebia, Sebesics, Tavankút, Györgyén, Vámtelek, Nagyfény, Zobnaticza és Verusics.

Újvidék: Szabad királyi város. Területe: 27 688 négyzetkilométer. Lakosainak száma: 24 717. Pusztái: Csenej, Klisza, Alsó- és Felső-Szajlova, Weissfeld, Neugrund, Rivicza, Mertvályos, Kamedin és Szalasiná.

Zombor: Szabad királyi város. Területe: 56 785 négyzetkilométer. Lakosainak száma 26 435. Pusztái: Bukovác, Csicsova, Ivanovoszelo, Karankória, Nenadics, Sopolya.

Zenta: Rendezett tanácsú város. Területe: 64 833 négyzetkilométer. Lakosainak száma: 25 725. Pusztái: Tornyos, Likas, Kalocsa, Kavia, Bogaras.

Az 1890-es népszámlálás alapján a megye polgári lakosainak száma: 716,488 fő.

Anyanyelv szerinti megoszlás:

magyar	288,521	40,26 %
szerb	197,104	27,50 %
német	189,051	26,62 %
tót	29,025	4,05 %
rutén	9,063	1,25 %
horvát	1,253	0,17 %
román	372	0,05 %
vend	80	0,01 %
egyéb nyelvűek	2,019	0,27 %
<i>összesen:</i>	<i>716,488</i>	<i>100,00 %</i>

Vallás szerinti megoszlás:

Római katolikus	461,027
görögkeleti	131,303
evangélikus	64,810
református	27,934
izraelita	19,115
görög katolikus	9,883
örmény katolikus	3
unitárius	37
egyéb keresztény felekezetű	2,275
egyéb nem keresztény	1

c/ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye

A járások beosztása Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén is számottevő változáson ment át az önkényuralom felszámolása után. A polgári közigazgatáson belül a járások szerepe számottevően felértékelődött. A szakigazgatás, a hatósági eljárás bővülése egyaránt ezt követelte meg. Bár az 1876: XXI. törvény 67.§-a a köztisztviselők kötelességévé tette, hogy a járási székhelyeken lakjanak, de a központok rendezésének hiányában a járási székhelyek állandósága nem volt biztosítva. Így ekkor még állandó jellegű székhelyekről sem beszélhetünk általános- ságban. Ennek elmaradásához hozzájárult az is, hogy a járási igazgatási szervezetet a szakigazgatás terén elég hiányosan építették ki. Ezért vált szükségessé, hogy az 1886: XXI. törvényben rögzítsék: "... ahol a járási orvos, járási állatorvos, vagy járási számvevő hatósága több szolgabírói járásra terjed ki, annak székhelyét a törvényhatóság állapítja meg."⁸¹

Célszerű Pest-Pilis-Solt vármegye kiegészítés körüli állapotáról is egy átfogó képet adni. Ez az összeállítás nemcsak a tények rögzítését szolgálhatja, hanem lehetővé teszi azt is, hogy segítségével a következő évtizedek igen jelentős fejlődését is érzékelteni tudjuk.⁸²

A megyében lévő szabad királyi, illetve törvényhatósági joggal felruházott városok:

1. *Buda*
2. *Kecskemét*, pusztái: Ágaszegyháza, Borbás, Bugac, Kis-Alpár, Köncsög, Matkó, Monostor, Szent-Király és Szent-Lőrinc. Területe: 141510 hold, lakossága 41195 fő.

81 KOLOZSVÁRY Vilmos - SZAMEL Lajos, 1950. 453.

82 Az alábbi felsorolás adatai részben GALGÓCZY Károly, 1876. II. 2-5. és 104-119., valamint a Magyar Korona helységnévtár 1873. c. kötetből valók. A helyiel való takarékoság miatt célszerűnek látszik, hogy csak azokat a járások és városok adatait ismertessük, amelyek részben vagy egészben mai megyénk részét képezik.

3. Pest

I. *Kecskeméti járás*, székhelye: Kecskemét; szolgabírói járások:

a/ *Alsó járás*: székhelye Új-Kécske.

Cegléd, rendezett tanácsú város,

Nagy-Körös, rendezett tanácsú város, pusztái: Besnyő, Tetétlen, Nyársapát;

Alpár nagyközség; területe: 5890 hold, lakossága: 2154 fő.

Ó-Kécske nagyközség, területe: (Új-Kécskével együtt) 21577 hold, lakossága: 2112 fő.

Péteri pusztai község (Kömpöc pusztával); területe: 9252 hold, lakossága: 2184 fő.

Újfalu nagyközség; területe: 9013 hold, lakossága: 1138 fő.

Új-Kécske nagyközség, pusztái: Ó-Bög, Új-Bög, Kerekdomb; lakossága: 3957

b/ *Középjáras* (mai megyénkhez tartozó települése nem volt.)

c/ *Felső járás* (mai megyénkhez tartozó települése nem volt.)

II. *Pesti járás*; szolgabírói járások:

a/ *Alsó járás* (mai megyénkhez részben tartozó települések):

Gyón nagyközség, Alsó, közép, felső Peszér és Adacs pusztákkal;

Tatár-Szent-György nagyközség, Baracs, Sarlósár, Esső, Szabadrét pusztákkal;

b/ *Felső járás* (mai megyénkhez tartozó települése nem volt.)

III. *Pilisi járás*, szolgabírói járások:

a/ *Alsó járás* (mai megyénkhez tartozó járása nem volt.)

b/ *Felső járás*: (mai megyénkhez tartozó járása nem volt.)

IV. *Solti járás*, szolgabírói járások:

a/ *Alsó járás*: székhelye Vadkert.

Akasztó nagyközség, Ács, Döbrögöc, Ökördi pusztákkal; Területe: 8537 hold, lakossága: 2423 fő.

Csanád nagyközség,

Császártöltés nagyközség, Csala pusztával;

Hajós nagyközség, Érsekhalma, Hild és Kál pusztákkal; területe. 10411 hold, lakossága: 3829 fő.

Izsák nagyközség, Páhi pusztával; területe: 19427 hold, lakossága. 3222 fő.

Kecel nagyközség, Polgárdi pusztával; területe. 14969 hold, lakossága 4428 fő.

Kis-Körös nagyközség Csengöd, Kaskantyú, Tabdi, Cebe pusztákkal; területe: 17296 hold, lakossága 6510 fő.

Nádudvar nagyközség, területe: 7059 hold, lakossága: 2039 fő.

Sükösd nagyközség, területe: 14802 hold, lakossága: 3481 fő.

Szentistván nagyközség, területe: 6939 hold, lakossága: 3249 fő.

Szeremle nagyközség, területe: 5688 hold, lakossága 2192 fő.

Tázlár nagyközség, Kis- és Nagy-Bócsa, Kötöny és Harka pusztákkal;

Vadkert nagyközség, Csábor, Böszér pusztákkal; területe: 10125 hold, lakossága 3647 fő.

b/ *Középjáras*:

Bátya nagyközség, Nána pusztával; területe: 2517 hold, lakossága: 3423 fő.

Bogyiszló nagyközség; területe: 20408 hold, lakossága: 2183 fő

Dusnok nagyközség, Izsák pusztával; területe: 8504 hold, lakossága: 2892 fő.

Fajsz nagyközség, területe: 3396 hold, lakossága: 3409 fő.

Foktú nagyközség, területe: 4248 hold, lakossága: 3618 fő.
Kalocsa nagyközség, Bakod és Szentkirály pusztákkal; területe: 41123 hold, lakossága 16302 fő.
Lak nagyközség, területe: 2467 hold, lakossága: 1441 fő.
Miske nagyközség, területe: 7866 hold, lakossága: 2588 fő.
Szentbenedek nagyközség,
Uszód nagyközség, Zásztó pusztával; területe: 7101 hold, lakossága: 2145 fő.
c/ Felső járás:
Apostag nagyközség, terület: 5097 hold, lakossága 2354 fő.
Dab nagyközség,
Dömsöd nagyközség, Apaj pusztával;
Duna-Egyháza nagyközség, területe 1601 hold, lakossága: 2192 fő.
Duna-Pataj nagyközség, Vejte és Inám pusztával; területe: 12590 hold, lakossága: 5851 fő.
Duna-Vecse nagyközség, Csanád és Fehéregyháza pusztákkal; területe: 5665 hold, lakossága: 4205 fő.
Kis-Harta nagyközség, Tetétlen, Szent-Imre, Mikla, Bojár, Szülle és Ölle pusztákkal; területe: 2099 hold, lakossága 2921 fő.
Ordas nagyközség, Zádor pusztával; területe: 2671 hold, lakossága: 1022 fő.
Solt nagyközség, Révbér és Máriaháza pusztával; területe: 15738 hold, lakossága: 5696 fő.
Szalk-Szent-Márton nagyközség, Homok-Szentlőrinc, Szalk, Csábony, Vadas és Nagy-Állás pusztákkal; területe: 15174 hold, lakossága: 2748 fő.
Tass nagyközség, Halásztelek, Szentgyörgy, Szenttamás pusztákkal; területe: 13533 hold, lakossága: 2770 fő.
V. Váci járás (mai megyénkhez egyetlen települése sem tartozik.)
Szolgabírói járások:
a/ Alsó járás,
b/ Felső járás.

Az egyes járások népessége jelentős eltérést mutat.

Kecskeméti járás	113269 fő
Pesti "	70459 "
Pilisi "	95016 "
Solti "	117515 "
Váci "	83102 "

Tehát az 1870. évi összeírás alapján a megye területén 479361 fő élt.

1888-ra módosult valamelyest a megye járásokra történő beosztása: 1. Kecskeméti alsó járás, székhelye: Abony, 2. Kecskeméti felső járás, sz.: Nagykáta, 3. Kis-Kun alsó járás, sz.: Kiskunfélegyháza, 4. Kis-Kun felső járás, sz.: Kunszentmiklós, 5. Pesti alsó-, 6. Pesti felső-, 7. Pesti középső-, 8. Pilisi alsó-, 9. Pilisi felső-, 10.

Solti alsó járás, sz.: Kiskörös, 11. Solti felső járás, sz.: Dunavecse, 12. Solti középső járás, sz.: Kalocsa, 13. Váczi alsó-, 14. Váczi felső járás.⁸³

A következő évtizedekben ez a beosztás alig változott. 1910-ben is 14 járás volt a megyében, de ekkor már az egyes járásokat az időközben rögzült székhelyekről nevezték el. Mai megyénkben a 2. Alsódabasi járás két települése: Ladánybene és Lajosmizse található. A 4. Dunavecsei járásban 11 község volt, közülük Dab és Dömsöd ma Pest megye része. 6. Kalocsai járás: 12 község. 7. Kiskörösi járás: 13 község. 8. Kiskunfélegyházi járás: 10 község. 9. Kunszentmiklósi járás: 8 község.

A háború végén az alábbi járások voltak: Abonyi-, Alsódabasi-, Aszódi-, Biai-, Dunavecsei-, Gödöllői-, Kalocsai-, Kiskunfélegyházi-, Kispesti-, Kunszentmiklósi-, Monori-, Nagykátai-, Pomázi-, Ráckevei-, és a Váci járások.

**Pest-Pilis-Solt Vármegye lakosságának vallási összetétele
az 1870. évi összeírás alapján**

Felekezet	Kecskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás	Váci járás	Összesen
Róm.kat.	71,666	40,844	69,923	63,042	57,062	302,537
gör.kat és öemény kat.	21	11	47	7	11	97
gör.keleti	44	35	3,682	75	144	3,980
evangelik.	2,600	11,728	672	14,810	11,267	41,107
református	35,875	15,446	15,563	36,246	9,828	112,960
izraelita	3,058	2,385	5,113	3,128	4,773	18,475
unitárius	1	8	9	2	2	22
nazarénus	4		4	171	15	194
anglikán			3			
mohamedán		2		2		4

Tekintettel arra, hogy az 1870. évi összeírás nem tért ki a települések lakosainak nemzetiségi összetételére, így az 1857. évi adatokat célszerű megadni, összevonva Pest-Pilis és Pest Solt megyék adatait, mellőzve érthetően a megyébe valójában nem is tartozó Buda, Pest és Kecskemét adatait.

83 Helységnévtár 1888.

Pest megye nemzetiségi összetétele az 1857. évi összeírás alapján

Nemzetiség	Lélekszám	Százalékos arány
magyar	335,285	84,08
német	33,550	8,41
szlovák	22,965	5,75
szerb	4,058	1,01
sokác	2,815	0,70
görög	83	0,002

d/ Kiskunság

Az önkényuralom felszámolása lehetővé tette, hogy az egykori Jászkun kerület ismét régi formájában működhessen. Gyakorlatilag ismét megyeként végezte tevékenységét, melynek székhelye Jászberény volt. Az egykori három kerület három járásként szerveződött.

1. *Jászsági járás*, székhelye: Jászberény.

Ennek csak kis része érinti mai megyénk területét:

Kerekegyháza nagyközség, területe: 11322 hold, lakossága: 1898 fő.

Ezen kívül Lajos, Mizse és Bene puszták, amelyek hamarosan községgé szerveződtek. Itt már 1870 táján 641 tanya állt, amelyben 3131 fő lakott.

2. *Nagy-Kunsági járás*, székhelye Karcag. Mai megyénkkel semmiféle kapcsolata nem volt.

3. *Kis-Kunsági járás*, székhelye: Kiskun-Félegyháza.

Csolyos puszta, területe: 11449 hold, lakossága: 12 fő.

Dorozsma (amely ma Csongrád megyéhez tartozik)

Fülöpszállás, nagyközség, területe. 23350 hold, lakossága: 3816 fő

Halas mezőváros, területe: 126143 hold, lakossága: 13127 fő.

Jakabszállás puszta, 19872 hold, lakossága: 1630 fő.

Kis-Kun-Félegyháza, mezőváros, területe: 62080 hold, lakossága: 21313 fő.

Kun-Szent-Miklós nagyközség, területe: 27336 hold, lakossága: 5593 fő.

Lacháza (ma Pest megye része).

Majsa nagyközség, területe: 27917 hold, lakossága: 7333 fő.

Móricgát puszta, területe: 5683 hold, lakossága: 229 fő.

Orgovány puszta, területe 16565 hold, lakossága: 989 fő.

Paka puszta, területe: 5993 hold, lakossága: 696 fő.

Szabadszállás nagyközség, területe: 27750 hold, lakossága: 5176 fő.

Szank puszta, területe: 12740 hold, lakossága: 767 fő.

A Kis-Kun járás területén az 1870. évi összeírás alapján 74715 fő élt.

A népesség felekezeti megoszlása az alábbi volt:

Római katolikus	47830
görög és örmény katolikus	11
görög és örmény keleti	17
evangélikus	346
református	24826
izraelita	1675
nazarénus	1

A Kiskunságon belül csaknem kizárólag magyar lakossággal találkozunk. Az 1857. évi összeírás mindössze 92 németet rögzített, más nemzetiségű nem volt.⁸⁴

E kiváltságos terület sorsát illetően jelentős vita kerekedett 1876-ban. Korábban a Szapáry miniszter által beterjesztett törvényjavaslat önálló megyeként kívánta megszervezni a Kiskunságot. Tisza Kálmán azonban túlzottan kicsinek találta ezt ahhoz, hogy egy önálló megye legyen, ezért Pest megyéhez kívánta csatolni. Szerinte egy ekkora terület nem képes biztosítani azokat az anyagi forrásokat, amelyek közigazgatásának költségeit fedezhetnék, "de szabálytalan is lenne, mert kigyó alakban szelné át Pest területét". Mivel Tisza nem volt híve a túlságosan nagy megyéknek sem, a vezérmegyét két részre osztotta volna.

A bizottsági viták során a miniszterelnökkel szemben a kunok képviselője konokul védte e kiváltságos hely korábbi önállóságát. Az alapvető követelményként számon tartott területi egységet figyelmen kívül hagyva a területi széttagoltság védelmében emelt szót. Érveinek azzal kívánt súlyt adni, hogy hivatkozott a kunok hazafias közszellemére, azok történelmi jogaira, és a "haza oltárára tett súlyos hazafias áldozatokra." Álláspontját viszont egyedül Mocsáry Lajos támogatta, aki feltétel nélkül "respektálta a vármegyék régi határait."⁸⁵

A magyar közigazgatáson belül "legkirívóbb anomáliák" felszámolására az 1876: XXXIII. tc. vállalkozott, amely nemcsak a Jászkunságot számolta fel mint önálló közigazgatási szervezetet, hanem a hozzá hasonló kiváltságos helyeket is. E törvény értelmében került a Kiskunság Pest-Pilis-Solt vármegye részévé, tovább növelve az amúgyis óriásira duzzasztott központi megye területét.

e/ A századforduló jelentősebb közigazgatási reformjai

A kiegyezést követő, felemásra sikeredett közigazgatási reformok, és az ezeket szentesítő törvények óhatatlanul magukkal hozták azt, hogy a közigazgatás korszerűsítésének igénye a magyar közélet egyik örökké aktuális teendőinek számát gyarapítsa. A kor ellenzéke a reform szükségét mindenekelőtt abban látta, hogy még mindig hiányzik az állampolgárok egyéni szabadságának bírói védelme a hatóságok törvénytelen eljárásával szemben, és ezért több helyen megdőböntöek a visszaélések. Mivel az apró módosítások az anomáliákat nem lettek volna képesek meg-

84 A zsidók vagy magyar vagy német nemzetiségűnek vallották magukat.

85 A közigazgatási bizottság 1876. május 22-én változtatás nélkül jóváhagyta a kormány előterjesztését. STIPTA István, 1995. 182-183.

szüntetni, már 1881-ben szükségesnek látták a köztisztviselők jogviszonyainak törvény általi szabályozását, a helyi önkormányzati jogok terjedelmének szabatos megállapítását, a megfelelő ellenőrzés bevezetését és a közigazgatás egyszerűsítését.

Ezzel szemben 1885-ben Tisza Kálmán előterjesztésében egy olyan törvény-javaslat került az országgyűlés elé, amely a további központosítást szolgálta, számottevő engedményeket tett a dzsentri érdekek érvényesülésének, és bizonyos területeken kedvezőtlen irányban lépett a nemzetiségi jogokat illetően is. Az új javaslat, amelyet kisebb változtatásokkal az országgyűlés 1886-ban 21. és 22. tc-ként iktatott be, számottevően befolyásolta az önkormányzatok működését. Kiterjesztette ugyanis a belügyminiszter hatáskörét a törvényhatóságok eljárásainak, belső ügyvitelének és pénzkezelésének tetszése szerinti megvizsgálásra. Ennek keretében emelték a közgyűlésen ülési és tanácskozási joggal rendelkező városi tisztviselők számát, és megakarták adni e jogot a közigazgatási bizottságban levő állami tisztviselőknek is. Megszigorították a bizottsági tagság feltételeit azoknál, akik nem rendelkeztek "azon szellemi vagy anyagi kellékekkel", amelyek a képviselőválasztási állandó névjegyzékbe való felvételre jogosítanak.

Különösen érzékenyen érintette az önkormányzatokat a főispán jogkörének a bővítése. A főispán eddig is a végrehajtó hatalom képviselője volt az önkormányzatokon belül, a kormány bizalmi embere, aki sok tekintetben korlátozta a helyi törekvések érvényesülését. Ez alkalommal nemcsak felügyeleti és ellenőrzési jogot kapott a szükséghez képest (és ráadásul a szükség fokát mindig maga állapította meg), hanem felhatalmazta a törvény arra is, hogy a törvényhatóság területén működő összes állami hivatalnokot ellenőrzési és felügyeleti jogkörébe vonhassa. Ezen túlmenően emelte a törvény illetményüket, megállapította nyugdíjigényüket és melőljük főispáni titkári állásokat szervezett.

A központosítás kiterjesztését szolgálták egyéb intézkedések is. A szabályrendeleteket pl. ezentúl akkor is fel kellett terjeszteni miniszteri bemutatási záradékkal való ellátásra, ha az ellen nem volt fellebbezés. A törvényhatósági városok, amelyek jogilag a megyével azonos ranggal rendelkeztek, azt sérelmezték, hogy a törvényjavaslat "több rendbeli intézkedése a város önkormányzati jogát csorbítja" és bizonyos tekintetben nem ad nekik nagyobb hatáskört, "mint a megye legkisebb falujának." Kecskemét főként azért tiltakozott a javaslat ellen, mert az egyenesen megsemmisíti a hazai önkormányzatot, vagy legalábbis annak nagymérvű és indokolatlan megszorítását célozza.⁸⁶

Alighogy elfogadta az országgyűlés e törvényt, azonnal módosításra került sor a községi törvény esetében is. Itt is a centralizálás volt az egyik fő törekvés, de ezen túlmenően a törvény a virilisek befolyását is növelte⁸⁷ azzal, hogy megbízottjaik által is képviselhetették magukat. Sérelmes volt a községek számára az is, hogy a főszolgabírónak kijelölési jogot biztosított a bíró és a jegyzőválasztásnál, és szigorította a vagyonkezelés szabályait is. A törvényhatóság ettől kezdve közvetlenül is befolyásolhatta a község költségvetését, gazdálkodását. Ugyancsak sérelmes volt számukra, hogy a nagy- és középbirtokosok számára jelentős pótdadókedvezményt

86 CSIZMADIA Andor, 1976. 176-180.

87 A virilisek képviseleti jogának ily módon történő gyakorlását több írónk is kritizálta, "a vagyoni érdekelttség képvislete" példátlan túlhajtásának minősítve azt.

adott, akik így 6 évenként kötött egyezség alapján általánösszegben is fizethették adójukat.

A megyei közigazgatás sorsát döntően befolyásolta az 1891: 33. tc., amelyet sokan a magyar közigazgatás államosításaként emlegettek. E törvény szentesítésének indoklásaként a vidéki birtokosok családi monopóliumának felszámolását, a közigazgatás olcsóbbá tételét, eredményességének fokozását emelték ki. Az egykori centralisták késői követői a tisztviselők kinevezési rendszere mellett foglaltak állást. Tekintettel a jelentős ellenállásra, csak a törvényjavaslat két első szakaszát fogadta el az országgyűlés, amely csak azt tartalmazta, hogy a megyei közigazgatás állami feladat, melyet kinevezett tisztviselők végeznek. A 2.§-ban utasították a belügyminisztert, "hogy a vármegyei közigazgatási közegekről és azok hatásköréről, valamint a közigazgatási bíróságokról egyidejűleg terjesszen elő törvényjavaslatokat."⁸⁸ Ezzel a magyar közigazgatáson belül az ellentmondások száma nemhogy csökkent volna, hanem még tovább gyarapodott.

A magyar közigazgatás évszázadokon át halmozódó több, igen nagy gondjának megoldása tehát a XX. századra maradt. Ezekben az évtizedekben is születtek újabb elképzelések, de az átfogó reformok nem a kormányprogramokban, hanem csak a közigazgatás vidéki vezetőinek tervezeteiben fogalmazódtak meg. Ugyanakkor mind gyakrabban válnak ismertté részben polgári radikális, részben szocialisztikus reformelgondolások is.

Az új század elején a dualizmus válságának mind nyilvánvalóbb elmélyülése miatt a kormány csak másodrendű kérdésekkel volt hajlandó foglalkozni. Ezek között kétségtelenül jelentős a falusi jegyzők képzésének javítására tett kísérlet. "A községi jegyző a közigazgatásnak végső láncszeme, kinek irodájában a község igazgatása mellett a törvényhatósági és állami közigazgatásnak jóformán minden szála mint egy gócpontban összefut. A községi jegyző azon felül, hogy az egész közigazgatásnak legalsó fokú végrehajtó közege, egyúttal községének hivatásszerű tanácsadója, a törvények, rendeletek és szabályrendeletek magyarázója, a község szellemi vezetője, a községi lakosoknak az élet minden viszonyaiban gyámolítója."⁸⁹

Az 1907-ben hatalomra jutott koalíciós kormány nagy lehetőséghez jutott annak érdekében, hogy korábbi javaslatait törvényerőre emelje. A kormány társadalmi bázisa viszont igen jelentősen visszafogta a tényleges lehetőségeket. Halogatta a választójog bővítését, és csak a vármegyei közigazgatás "államosítását" kimondó (1891: 33. tc) hatályon kívül helyezését döntötte el, megszüntetve a kinevezési rendszert, és visszatért a választási rendszer elvéhez.⁹⁰

A mind inkább viharossá váló belpolitika egyik tanulságát vonták le az 1907: 60. tc-ben, amely a "magyar királyi közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről"

88 Ezzel az államosítás elvi kimondása megtörtént, a 2. szakasz végrehajtásáról pedig megfeledeztek.

89 A törvényjavaslat indoklásának szövegéből vett rész.

A kormány 1900 májusában törvényjavaslatot nyújtott be a községi közigazgatási tanfolyamokról, amelyet később törvénybe (1900: 20. tc.) is iktattak. E szerint ezentúl községi jegyzőnek és körjegyzőnek csak olyan személy alkalmazható, "aki a községi közigazgatási tanfolyamot szabályszerűen elvégezte, és a községi közigazgatási vizsgálatot sikeresen letette".

Ügyvédi oklevéllel, bírói vizsgával rendelkezők, vagy a vármegyei fogalmazási tisztviselők már az 1883: 1. tc. 5.§ alapján is jegyzői állást vállalhattak. CSIZMADIA Andor, 1976. 245-247.

90 A koalíció egyéb közigazgatási reformjai még ennél is szűkebb kört érintett. Meglégedtek azzal, hogy a közigazgatás tisztviselőinek helyzetét javítsák. CSIZMADIA Andor, 1976. 258-261.

szólt. Ennek a törvénynek birtokában a megyei törvényhatóságok keresettel fordulhattak jogaik sérelme esetén a kormánytól kevésbé függő bírói fórumhoz.⁹¹ Az új törvény lehetővé tette azt is, hogy az önkormányzat a közigazgatási bírósághoz forduljon, ha a kormány vagy annak valamely szervének eljárása a törvényhatóság jogkörét sérti, vele szemben valamely jogot törvényellenesen gyakorol, törvényt, vagy más jogszabályt sért.

A kiegyezés után érvényesülő általános gazdasági fellendülés néhány évtizeden belül a városokat merőben új helyzetbe hozta.⁹² Egyre többen fedezték fel, hogy a városok és körülöttük lévő falvak között komoly kölcsönhatás van, érdekeik több területen megegyeznek, sőt összefonódnak. Ezen felismerések is hozzájárultak ahhoz, hogy mind a törvényhatósági joggal rendelkező, mind a rendezett tanácsú városok egyre nehezebben viselték el a megyék és a főispánok gyámkodását. Ezért már a századfordulón több kísérlet történt ezek közös fellépésére, érdekeik összehangolására.⁹³ Elsődleges céljuk egy városi törvény megalkotásának kikény- szerítése lett volna, de sürgették a városok nyomasztó anyagi helyzetének javítását, a tisztviselői munka szabályrendeletének kidolgozását és a városok szövetségének megszervezését is.⁹⁴

Céljaik valóra váltásának folyamatán belül igen fontos momentum lett az, hogy 1909-ben a törvényhatósági joggal rendelkező és a rendezett tanácsú városok közös kongresszus megtartását határozták el. A Budapesten ülésező közös tanácskozáson állandó bizottságot hoztak létre annak érdekében, hogy az a városi törvény főbb alapelveit dolgozza ki.⁹⁵

Ismételten megfogalmazták azokat a kirívó ellentéteket, amelyek a magyar közigazgatás óriási tehertételei voltak. 1910-ben még mindig 1718 törpe-, vagyis olyan község volt az országban, amelynek 300-nál kevesebb lakosa volt, köztük 94 olyan, amelyekben 200-nál is kevesebben laktak. Ugyanakkor pl. Tompa, amely ekkor 6392 lakossal rendelkezett, jogilag pusztának minősült, és jogi helyzetén nem engedtek változtatni. Keceskemét több népes pusztája még közvetlen területi kapcsolatban sem volt a várossal. Tehát a kormányzat még ekkor sem volt hajlandó figyelembe venni, hogy az Alföld rendkívül kedvezőtlen települési viszonyain csak úgy

91 Kiterjesztették a közigazgatási bíróság hatáskörét olyan esetekre is, amikor arról kellett dönteni, hogy a miniszternek volt-e törvényes joga a vármegyei törvényhatóságok kiadásait fedezni hivatott összegek visszatartására.

92 A városi lakosok száma 1869-ben 1950590 volt, 1910-ben pedig már 3726661 főre emelkedett. A kereskedelem, a közlekedés, a pénzügyek stb. terén szerepük, fontosságuk számáránynuknál is lényegesen nagyobb mértékben nőtt.

93 A törvényhatósági joggal rendelkező városok első kongresszusukat 1900-ban Győrben tartották. Ettől kezdve évenként összegyűltek képviselőik közös gondjairól és terveik megtárgyalására. 1901-ben Aradon, 1902-ben Szegeden, 1903-ban Debrecenben és 1904-ben Nagyváradon üléseztek. A rendezett tanácsú városok 1904-ben Budapesten tartották kongresszusukat.

94 A rendezett tanácsú városok II. kongresszusa 1906-ban, a III. 1907-ben, a IV. pedig 1908-ban ugyancsak Budapesten gyűlt össze. CSIZMADIA Andor, 1976. 162-168.

95 A tanácskozás kitért a városok háztartásának gondjaira, döntés született a városi statisztika szervezéséről, statisztikai évkönyv kiadásáról, a városoknak nyújtandó segélyről, a városok pénzügyeinek megreformálásáról stb.

Ez az első kongresszus is nyilvánvalóvá tette, hogy teljesen felesleges a két jogállású csoport külön-külön történő szervezkedése.

lehet változtatni, a továbblépés, a fejlődés érdekében csak akkor lehet valamit tenni, ha a különféle régen idejét múlt jogi akadályokat eltávolítják.⁹⁶

Sajnos a városok együttműködése a kormány és a nagytőke ellenállása miatt nem járhatott átütő sikerrel. Mégis 1911-re általánossá vált az eltérő jogállású városok közötti együttműködés igénye. Közös fellépésük is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy megszületett az 1912: 58. tc. Ez biztosította a városok állami segélyezését, amelyre igényt tarthatott minden olyan város és község, amely rendezett tanácsú várossá alakult át, tehát vállalta, hogy magasabb szinten látja el a városi szervezetet és hatáskört. A törvény felszámolt a városok háztartásával kapcsolatosan több korábbi kirívó anomáliát. Nagy vívmánynak tekinthették a városi tisztviselők jogállásának tisztázását is, amely sok olyan hátrányos megkülönböztetést törölt el, amelyek az állami tisztviselőkkel szemben őket korábban sújtotta.⁹⁷

Minden pozitív vonása ellenére ez a városi törvény is sok kívánni valót hagyott maga mögött. Mindenekelőtt erősen megdrágította a városok adminisztrációját. Ezért több város nagyközségé váló visszafejlesztését kellett hogy kérje. Ugyanakkor továbbra is igen nagyok maradtak a városi jogálláson belüli eltérések. Pl: hat szepesi város, Poprád, Leibic, Gölnichánya, Szepesbéla, Szepesoroszi, Szepesváralja lakóinak száma együttesen is alig 17 ezer főt tett ki, ugyanakkor Brassó 41 ezer lakossal csak rendezett tanácsú város maradt, Békéscsaba pedig 42600 lakossal s még 8 község, egyenként több mint 20 ezer lakossal pedig falu maradt.⁹⁸

Nem csekélyebb aránytalanságot hagyott a dualisztikus államrendszer az utókorra a járások területein belül is. Az egyes országrészek között kirívó eltérések mutatkoztak. A Felvidéken az egyes járásokban túlságosan kevés, a Dunántúlon és részben az Alföldön túl sok lakos jutott egy-egy járás területére. De még a Tiszántúl egy részén is konzerválódtak számottevő aránytalanságok. Pl. a békéscsabai és a gyomai járás csak 2-2 községből állt, további négy járás pedig 3-3 községből. Közülük a békésgyulai járásnak lakossága nem érte el a 15 ezret. Velük szemben a mura-szombati járásban 114 község volt 48616 lakossal, a szentgothárdi járásban pedig 80 községben 55303 lakos volt található. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében is megdöbbentő eredményeket hozott a szabadságharcot követő fejlődés, amely már évtizedek óta reformokat követelt volna. Igaz, három újabb járást létre is hoztak, de még így is a kiskőrösi járás területe önmagában nagyobb és népesebb volt mint Túróc vármegye egésze.⁹⁹

A közigazgatási reformok a század elején is több intézményt érintettek ugyan, de kétségtelen, hogy a vármegye volt ekkor is a kulcskérdés. Ez érthető is, hiszen ott

96 HENCZ Aurél, 1973. 195-197.

97 CSIZMADIA Andor, 1976. 169-172.

98 A történelmileg örökölt kis lélekszámú városok adminisztrációjának fenntartása rendkívül súlyos terhet jelentett a központi költségvetés számára. HENCZ Andor, 1973. 196-203.

99 A fővárossal közvetlenül érintkező járások közül egynnek területe, másik kettőnek pedig lakossága volt nagyobb mint Túróc megyéé.

Szepes vármegyében, bár egy-egy járásban nem élt több 20 ezer embernél, 1890 után két újabb járást hoztak létre, így a löcsei járásnak csak 8900 lakosa volt. Gömör megyében 3 újabb járást terveztek létrehozni, annak ellenére, hogy a mindössze 188 ezer lakosú megyében már addig is 8 járás és 8 város volt. Az anomáliákat tovább növelték azzal, hogy a század elején kialakított ratkói járás egészében 8624 fő lakott, amikor a 6392 lakossal rendelkező Tompának a községi rangot sem voltak hajlandók megadni, így továbbra is Szabadka egyik pusztája maradt. HENCZ Aurél, 1973. 196-199.

végezték a helyi általános igazgatást, gyakorolták a másodfokú hatósági jogokat, miközben az elsőfokú jogkör gyakorlása vidéken ugyancsak a megye státusához tartozó főszolgabírák kezében volt.¹⁰⁰ Bár mind a politikusok, mind a közigazgatás szakemberei között csaknem általános volt az a vélemény, hogy megkerülhetetlen a vármegyék területi átszervezése, az erőteljes ellentétek miatt ezt a témát ismételten levették a napirendről.

Néhány adat is jól érzékelteti, mennyire szükséges lett volna a megyék területének átrendezése. 1910 táján Magyarország legkisebb megyéje Túróc vármegye volt, amelynek egész népessége mindössze 55 ezer fő volt (alig valamivel nagyobb mint Kecskemété). Ezzel szemben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében közel hússzor annyi ember élt: 1 millió 30 ezer lakos.¹⁰¹ Bár a közigazgatás szakemberei többször is hangsúlyozták, hogy "a területi beosztás változatlan fenntartása bűn", és attól sem riadtak vissza, hogy a törvényhozók hiúságára is hassanak, mikor azt kérték, hogy "az arra illetékesek az apró helyi felszisszenésektől vissza nem riadva a közigazgatás minden fokozatában - a községektől a vármegyékig - keresztülvitt új területi beosztással tegyék emlékezetessé nevüket", érdemi változásokat nem tudtak sem kikönyörögni, sem pedig kicsikarni.

Közben a megyei közgyűlések működése egyre formálisabbá vált. Amióta a kibocsátott vármegyei ügyviteli szabályzat alapján működött a közgyűlés, az ügyek a már jó előre megfogalmazott alispáni javaslat formájában kerültek az állandó választmány elé. Az egyes ügyek előadása lényegében a határozati javaslatok felolvasására korlátozódott, amit a választmány általában egyhangúlag elfogadott. Hiába volt az állandó választmánynak 50-100 tagja, közülük az üléseken rendszerint csak néhányan jelentek meg, s lényegében a különféle hivatalokból delegált személyek döntöttek. A második vagy a harmadik napi hitelesítő közgyűlésen pedig már csak a tisztviselők voltak jelen. A tényleges önkormányzat csökevényessé válását, a működés formalizmusba való torzulását a kortársak megállapítása szerint az is nagy mértékben siettette, hogy "a közérdekű határozatok 90 %-a kormányhatósági jóváhagyás alá tartozik."¹⁰²

A mind akutabbá váló közigazgatási gondok orvoslása érdekében 1914 elején a Magyar Jogász Egylet ankétot hívott össze, ahol a kor legjelesebb szakemberei nyilvánítottak véleményt. Többen is hangsúlyozták, hogy a közigazgatás reform-törekvéseken belül is még mindeddig az alkotmány védelme áll az első helyen, holott "a modern állami szabadság és alkotmányjogi rend védelmének a közigazgatásnál

100 Még érthetőbbé válik e megállapítás, ha figyelembe vesszük, hogy az 1870. évi és a centralizációt erősítő 1886. évi képesítési törvény egyes fontos rendelkezéseit nem hajtották végre. Ehhez járult még az is, hogy az 1880-as évek óta a gazdasági és a társadalmi gondok sokasága jelentkezett, amelyeket a megyei szervezet a korábbi formájában nem tudhatott megoldani. CSIZMADIA Andor, 1976. 277.

101 Igen jellemző, hogy még a reformtervezetben sem tűnhettek el a kirívó eltérések: Csík megyében 146 ezer ember lakott volna, míg Pest-Pilis megye lakossága 532 ezer maradt volna. HENCZ Aurél, 1973. 196-203.

102 Idézi Csizmadia Andor Ferdinándy Gyula megállapítását. További jogos panaszként merült fel, hogy a megye a dzsentri familiák számára alumneum, amolyan tápintézet lett, amelynek tisztviselői karába biztosan bekerült az, akinek megfelelő összekötetése volt. Ezt igazolja, hogy Sáros megyében 3 Dobay, 3 Bánó, 2 Berzeviczy, Csanádban 3 Tarnay, 4 Petrovics, Biharban 4 Ercsi, 3 Szunyogh, 3 Fráter, 3 Beóthy, Szabolcsban 3 Mikecz, 2 Leövey stb. működött. CSIZMADIA Andor, 1976. 277-279.

hivatottabb őrei születtek új nagy intézményekben, elsősorban a parlamenti felelős kormányzatban és a független, a közigazgatástól elválasztott bíróságokban, főleg a közjogi bíraskodásban." Az egyik leginkább figyelemre méltó követelés az volt, hogy a bíraskodás leválasztása után szét kell választani a politikai és a közigazgatási hatáskört is. Joggal és többen támadták a virilizmus intézményét, szorgalmazták az önkormányzati jogkörök tágítását. Kiemelésre méltó az a figyelmeztetés, amely szerint "... mentől előbbre megyünk, annál inkább át fog szállni közigazgatásunk súlypontja a megyékről a községekre, illetve a községek kapcsolataira. A községi hatáskörök lassan-lassan ki fognak képződni. Ki fognak alakulni bizonyos községi egyesületek, szövetségek, amint ezek más országokban is kialakultak: ... Amint előrehaladunk értelmiségben, a községeket nem lehet gyámság alatt tartani."¹⁰³

Az időközben elkészült törvényjavaslatok sajnos nem tartalmazták a közigazgatás jeles vezetőinek és jogtudósainak valóban előre mutató javaslatait. A háború kitörése pedig megakadályozta, hogy a közigazgatási reformok akár még csökevényes formában is törvény erőre emelkedhessenek.

A háború érthetően számos változtatást igényelt a közigazgatáson belül, de ezek a rendkívülinek mondható gazdasági, katonai, hadigondozási stb. ügyekre koncentráltak. Ezeknek megfelelően új szervezeteket és tisztségeket is létrehoztak, de mindezek a megyék, a városok és a községek korábbi működési kereteit lényegében nem érintették.

Összegzésként megfogalmazhatjuk, hogy a dualizmus időszakában sok politikus és még több közigazgatási szakember tisztán látta, hogy Magyarországon a közigazgatás megreformálása az ország további fejlődésének egyik meghatározó területe lett. Éppen ezért a közel fél évszázadon belül több előre mutató, a kor társadalmi és gazdasági fejlődésével összhangban álló törvénytervezet is megfogalmazódott. A parlamenten belül mindvégig az egyik legsúlyosabb belpolitikai vízvonalasító lett az erre irányuló elképzelések törvény erőre való emelése. A számban és koncepciókban is gazdag termés ellenére csak elvetélt, vagy igen szerény reformokat credményezett ez az időszak. A magyar történelem egyik legjelentősebb fél évszázadának súlyos belső ellentmondását érzékelteti az, hogy a ténylegesen jövőbe mutató reformokat a konzervatívnak minősülő kormánypártok fogalmazták meg és képviselték változó következetességgel, míg a haladónak, a nemzetinek stb. mondott ellenzék időről időre konok következetességgel megtorpedózta azokat a sokszor igen jól átgondolt, mind gazdaságilag, mind belpolitikailag távlatos törvényjavaslatokat, amelyek az ország polgári fejlődését, az egykori kiváltságos osztályok konzerválódott hatalmának oldását, belpolitikai életünk demokratizálódását, igazán képesek lettek volna felgyorsítani.

103 Az anketón a magyar közigazgatás csaknem minden gondja-baja előkerült. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a reformot siettető szándékok mellett igen jelentős politikai csoportok az érdemi változtatások ellen léptek fel. CSIZMADIA Andor, 1976. 280-288.

f/ A két háború között

A háború sok-sok gyötrelme és keserves vesztesége, az antant hatalmak előtti kapituláció, a monarchia összeomlása politikai földindulást eredményezett nálunk is. A belpolitikai változások mégsem módosították a dualizmus korában kiépült helyi közigazgatási szervezeteket. Valójában csak politikai nyilatkozatok hangzottak el, de szervezeti átalakításra nem kerülhetett sor.

Kun Bélák márciusi puccsa annál lényegesebb, bár csak néhány hónapra kiterjedő változásokat eredményezett. Teljességgel a szovjet mintára végrehajtott változások szólamokban, jelszavakban gyökeres átalakulást, minden korábbinál nagyobb mérvű demokratizálódást ígértek. Azonban az április 7-8-ra kiírt választások "előkészületei" során olyan terrorisztikus döntések születtek, amelyek a magyar társadalom igen jelentős részeit elve kizárta e politikai döntésből, és időközben a terror olyan méreteket öltött, hogy az a lakosság nagy részét eleve megfélemlítette.¹⁰⁴

Az így megtartott választások eredményeinek alapján létrehozott falusi, városi és járási tanácsok szigorúan hierarchikus rendjét hozták létre. A közigazgatás minden területén kendőzetlenül megvalósították a szovjetektől átvett "demokratikus centralizmust", amely elv eleve kizárt mindennemű önkormányzati lehetőséget, a legcsekélyebb önállóságot, és a helyi közigazgatás tényleges feladata csak a központi állami és politikai döntések kritikátlan és szolgai végrehajtása lehetett.¹⁰⁵ A városok tanácsai jogilag nem voltak ugyan eredetileg alárendelve a megyei tanácsoknak, de a háborús körülményekre való tekintettel ezt a jogukat sem vették figyelembe.

Bár a politikát és az állami igazgatást meghatározó néhány személy nem ismerhette a legkülönfélébb helyi viszonyokat, mégis kíméletlenül megkövetelték döntéseik betű szerinti végrehajtását, és a mulasztókkal vagy ellenkezőkkel szemben kegyetlenül léptek fel. A vörös terror keretén belül kibontakozódó mind tömegesebb megtorlások miatt a helyi tanácsok sorra elszigetelődtek, a jelentősebb városokban és községekben a terrorszervezetek vették át az irányítást.¹⁰⁶ Mivel a korábbi magyar közigazgatási és jogi hagyományokra való tekintet nélkül hozták létre Kun Bélák a maguk közigazgatási rendszerét, és a civil közigazgatás irányítói helyébe a legtöbb esetben komisszárok kerültek, akik semmiféle törvényes alapra nem hivatkozva jártak el, nem sok pozitív élményt hagytak a lakosság körében. Így a tanácsrendszer nyomtalanul eltűnt bukásukkal együtt.¹⁰⁷

104 A választások során a mai megye területén nagy szóródást mutat a részvétel. A legalacsonyabb Hartán volt, ahol 3,25%, a legmagasabb Dunavecscén, ahol a lakosság 35,4 %-a vett részt. A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyén belül átlag 18,58% volt, de ezen belül Pest környékén 22,07, míg a Duna Tisza közén csak 15, 1% rögzíthető. ROMSICS Ignác, 1976. a/ 223-225.

105 CSIZMADIA Andor, 1976. 325-330.

106 Nemcsak megyénket érintette a Duna mentén lévő települések széleskörű felkelése, az un. "Duna menti ellenforradalom", hanem a Dunántulon is több települést. Jellemző, hogy a nagyobbrészt fegyvertelen paraszti lakosság ellen három hadtestet vonultattak fel, és kíméletlen megtorlást alkalmaztak. ROMSICS Ignác, 1981. 255-328. A szerző ekkor érthetően az embertelen terror megnyilvánulásaira, az ártatlanoknak a rögtönítélkezés révén történt tömeges akasztásaira nem térhetett ki.

107 Nemcsak a községekben, pl. Apostagon, Dunapatajon stb., hanem a városokban is sorra szembeszegültek a központi utasításokat végrehajtani kívánó tanácsai határozatoknak. Kiskunhalason, Kiskunfélegyházán, Kalocsán és Kecskeméten egyaránt jelentkeztek kisebb-nagyobb elégedet-

A vörös- és a fehér terror felszámolása után a lassan konszolidálódó polgári hatalom kénytelen volt tudomásul venni nemcsak az ország kétharmadának megszállását, hanem a folyamatnak a következményét, a trianoni békediktátumot is. Az ezek következtében kialakult katonai, gazdasági, társadalmi és közigazgatási összeomlás, majd a hosszú nyúló konszolidáció nem kedvezett a közigazgatási reformoknak. Továbbra is jelentős maradt az a politikai erő, amely a hagyományos megyerendszerhez görcsösen ragaszkodott.

A nagyhatalmaknak és a hozzájuk csapódó csatlósainak a háború végén az ölükbe hulló konkon történő civódása egészen különleges állapotokat eredményezett mai megyénk déli részén. Miután a monarchia összeomlott, a felszabaduló politikai erők saját rövid távú érdekeiket tartották szem előtt, és nem voltak tekintettel az ország és a magyarság távlatos érdekeire. Minden hatalommal, minden szervezett politikai erővel szembe szegültek, és így az országon belül nem állt rendelkezésre sem olyan katonai, sem pedig olyan politikai erő, amely az újonnan születő államokkal, és az egyes településeken, illetve régiókon belül fellépő gyakran zavaros politikai erőkkel szemben a közigazgatás valamiféle rendjét biztosíthatta volna. Különösen az újonnan körvonalazott határok mentén nőtt meg az újonnan teremtett hatalmaknak az érdemi vezetés nélkül maradt ország értékei iránt az étvágya. Így történhetett, hogy 1918 november 13-án Baját, a következő napon pedig Cvetics Milos alezredes vezetésével Baranya megye nagyobb részével együtt Pécszet megszállták a szerbek. Bár a már meglévő zűrzavart tovább növelte e tény, a megszállásnak közvetlen hatását egyelőre nem érezte a lakosság. A város rendőrkapitány-sága csak 1918. november 17-én jelentette be hirdetésében, hogy: "A szerb hadsereg városunkat megszállta, a közrend, a személy- és vagyonbiztonság fenntartását átvette."¹⁰⁸ Az egykori Bács-Bodrog vármegye területéből csak 3 község: Rém, Borota és Kisszállás menekült meg a szerb megszállástól.¹⁰⁹

Bár a nagyhatalmak a Wilson-i elvekre hivatkoztak az új határok megvonásakor, valójában sem Erdélyben, sem a Felvidéken, sem pedig a Bácskában nem voltak tekintettel a nemzetiségi összetételre, és nem a legnépesebb csoportokhoz igazították az új határokat. Még a háborút megelőzően, 1910-ben végrehajtott összeírás alkalmával, amikor még rémálom volt Magyarország szétszabdalása, és még nem volt oly mértékben felszítva a nacionalizmus, hogy a hivatalos összeírásokat érdemben torzíthatta volna, ebben a régióban a lakosság nemzetiségi összetételét az alábbi módon rögzítették:¹¹⁰

Népcsoport	Lélekszám	Százalékos arány
szerb	383,198	28,3
bunyevác, sokác, horvát	71,708	5,2
egyéb szláv	58,051	4,2

lenségek, megmozdulások. Ezek olyan méretűvé váltak, hogy Szamuelyi hirhetté vált, és általános felháborodást kiváltó terrorakcióját eredményezték. ROMSICS Ignác, 1976. b/ 74-81.

108 Erre valójában semmiféle jogi alapjuk nem volt.

109 GERGELY Ferenc - KŐHEGYI Mihály, 1974.17-18.

110 GERGELY Ferenc - KŐHEGYI Mihály, 1974. 11.

Népcsoport	Lélekszám	Százalékos arány
magyar	441,787	32,6
német	331,162	23,7
román	71,788	5,2
egyéb	12,783	0,8
összesen:	1.350,477	100,0

Tehát ennek alapján teljességgel nyilvánvaló, hogy az itt élők között legnagyobb arányban még ekkor is a magyarok voltak. Összefüggő nagyobb szerb közösségek valójában csak Bács-Bodrog vármegye délkeleti részén voltak találhatóak. A szerbek, illetve a délszlávok a lakosságnak alig több mint harmadát alkották, és együttesen is alig haladták meg a magyarság számarányát.

Az ún. kisantant hatalmai egyáltalán nem titkolták, hogy mohóságuknak valódi okai az anyaországból történő minél több értéknek a kiszakítása. A Baranya-háromszög teljesen jogosulatlan megszállásának kizárólagos oka az itt lelhető szénbányáknak a megszerzése volt.¹¹¹

A megszállást követően az új hatalom néhány közigazgatási intézkedést is tett. A csendőrség megszervezését hamarosan (1918. december 12.) új főispán kinevezése követte: Pécs és Baja közös főispánjának Vojnics Tuncics Istvánt nevezték ki. További változás volt, hogy a Narodna Uprava belügyi osztálya 36/1919. sz. alatt az alábbi rendeletet adta ki január 16-án: "Szem előtt tartva úgy az óhajait, mint a közigazgatási szolgálat érdekeit, elrendelem, hogy Szentistván (Vanczaga) község Bajához csatoltassék s így ez a helység közigazgatási tekintetben ezentúl a városnak egy negyedét fogja képezni. Ezen rendelet előírás szerint foganatosítandó, s tegye meg az erre vonatkozó intézkedéseket."¹¹² Hamarosan újabb változás történt a főispánok megbízatásában is, mivel 1919. január 17-én Baranya, Pécs és Somogy megye főispánjává Pandurovics Milánt nevezte ki a belgrádi kormány.¹¹³ Az új közigazgatás bizonyítani kívánván létét, ezért az Újvidéken székelő szerb nemzeti kormány utasításban tiltotta meg, hogy a magyar kormány 1918. november 25-e után hozott intézkedéseit végrehajtsák a megszállt területen.

A szerb hatóságok hivatali túlkapasai és a mind nehezebb élelmezési-ellátási viszonyok erőteljesen növelték a feszültséget a lakosság körében. Ráadásul Baja város Törvényhatósági Bizottságát pótló, kiegészített tanács kénytelen volt azt is megállapítani, hogy "a bűnözők és bünszövetkezetek nagymértékben terjednek." Bár a békétárgyalások valójában még meg sem kezdődtek, annak kimenetele még teljesen bizonytalan volt, mégis az új hatalom annyira magabiztossá vált, hogy létrehozó

111 Masaryk 1920 decemberében Magyarország és Csehszlovákia viszonyáról szólva ugyancsak a szén jelentőségét emelte ki: "A legjobb akarat mellett is azonban a két ország közt jó viszony csak akkor fejlődhetik, ha annak tárgyi előfeltételei sem hiányoznak és pedig úgy gazdasági mint politikai téren. E tekintetben pedig ma egész Középeurópát a szén és a búzakérdés dominálja." GERGELY Ferenc - KŐHEGYI Mihály, 1974. 11.

112 FALUDI Gábor - GERGELY Ferenc, 1989. 289-290.

113 GERGELY Ferenc - KŐHEGYI Mihály, 1974. 15-16.

gazdájuk véleményének kikérése előtt kijelentette: "Miután az Újvidéken megtartott nagy nemzetgyűlésen kimondatott, hogy ezen területek Magyarországtól elszakadtak, a házasságkötéseknél használt magyar nemzetiszínű jelvények használatának minden jogi alapja megszűnt."¹¹⁴

Közben 1919. december 27-én azok a polgárok, akik a szerbek elől elmenekültek, vagy a területről kiutasították őket, Budapesten megalakították Baja thj. város Budapestben működő tanácsát. Ez a testület a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája elnevezésű szervezet inspirációjára jött létre. Ez a tanács több előterjesztést juttatott el a miniszterelnökhöz. 1920. szeptember 4-én szóvá tették, hogy a párizsi békeszerződés Baját meghagyta csonka Magyarországnak, de a szerbek mégsem üritették azt ki, sőt újabb 20 évi megszállással fenyegetőznek, és "... Rászabadították a szerbek a város lakosságára a világ népeinek legaljasabb söpredékét, a bolsevistákat ..."

Végül is a nagyhatalmi nyomásra a szerbek 1921. augusztus 22-én vonultak ki Bajáról valamint közvetlen környékéről, és itt is visszavette a közigazgatást a magyar hatóság.¹¹⁵

A nagyhatalmak döntése értelmében a magyar békedelegáció 1920. június 4-én kénytelen volt aláírni a trianoni békeszerződést. Ennek értelmében Magyarország területe, amely Horvátországgal együtt 325 411 négyzetkilométer volt, harmadára negyedére zsugorodott, és így 92 963 négyzetkilométerre csökkent. Tekintettel arra, hogy a békediktátum nem vette figyelembe sem a lakosság etnikai összetételét, sem a korábbi közigazgatás határait, a közigazgatás terén rendkívül nagy gondok jelentkeztek. Az egyes megyék és járások között meglévő korábbi kirívó egyenetlenségek újabbakkal gyarapodtak.

A trianoni szerződés szerint az egykori Magyarország 63 vármegyéből mindössze 10 maradt teljes egészében az új határok között.¹¹⁶ A szomszéd országokba került teljes egészében 28 megye, és a szomszédos országok között osztdótt meg 25 megye.¹¹⁷ Az ország egészét sújtó elszakítások, stratégiailag fontos közlekedési gócpontok leválasztása, ipari és kereskedelmi centrumok, alapvető nyersanyag- és energiaforrások elszakítása mellett Magyarország csaknem felét érintette valamilyen formában a megyék és a járások megcsonkolása is. Éppen ezért szükségessé vált több vármegye összevonása, amit az 1923: XXXV. tc. alapján hajtottak végre. A nemzetgyűlés döntése értelmében ezután Magyarországon 25 vármegyei törvényhatóság működött.¹¹⁸

114 Valamivel körültekintőbben járt el Sándor trónörökös, aki 1920. január 16-án Párizsból megérkezett, és átvette a kormányzást. A szkupstinában kijelentette, hogy Bács-Bodrog és Baranya vármegye hovartartozása még nem dőlt el, a délmagyarországi határokat a békekonferencia még nem állapította meg. Ugyanakkor hangoztatta, hogy ő csak úgy egyezne bele a jelenlegi határok visszavonásába, ha a békekonferencia koncessziót adna a baranyai szénbányákra, valamint Bácska és Baranya fölösleges természet rekompenzációs alapon kötnék le, illetve gazdasági szövetséget kötnének. FALUDI Gábor - GERGELY Ferenc, 1989. 294-296.

115 FALUDI Gábor - GERGELY Ferenc, 1989. 296-298.

116 Békés, Borsod, Fejér, Hajdú, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Somogy, Tolna és Veszprém.

117 1920 és 1930 között több kisebb határkiigazítás történt.

118 1. Abaúj-Torna, 2. Bács-Bodrog, 3. Baranya, 4. Békés, 5. Bihar, 6. Borsod és Gömör-Kishont, 7. Csanád, Arad és Torontál, 8. Csongrád, 9. Fejér, 10. Győr, Moson és Pozsony, 11. Hajdú, 12. Heves, 13. Jász-Nagykun-Szolnok, 14. Komárom és Esztergom, 15. Nógrád és Hont, 16. Pest-Pilis-Solt-

Változatlanul Bács-Bodrog vármegye néven maradt meg az a közigazgatási egység, amely az egykori megye három északi járásából állott, és székhelye Baja lett.

1. Bácsalmási járás:

Bácsalmás, Csikéria, Katymár, Kelebia, Kunbaja, Madaras, Mátételke, Tataháza és Tompa nagyközségek.

2. Bajai járás:

Bácsbokod, Bácsborsod, Bátmonostor, Csátalja, Csávoly, Dávod, Érsekcsanád, Felsőszentiván, Gara, Hercegszántó, Nagybaracska, Nemesnádudvar, Sükösd, Szeremle és Vaskút nagyközségek.

Nem tartozott a megyei igazgatás alá, de a megye területén volt Baja törvényhatósági joggal felruházott város.

3. Jánoshalmi járás:

Borota, Jánoshalma, Kisszállás, Mélykút és Rémmagyarság nagyközségek.

A Trianon utáni országban, és a 30-as években is 11 törvényhatósági jogú város volt, közülük Baja és Kecskemét mai megyénk területén található. A megyei városok száma 45-re csökkent, és ezek közül Kalocsa, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas tartozott ide. Ez is érzékelteti, hogy a városiasodás terén ez a régió jóval az országos átlag felett állott.

A megcsonkolt országra nehezedő, fel nem mérhetően nagy és sokféle teher több gyors és radikális intézkedést követelt volna meg. Ezek között elsőként sokak szerint a közigazgatás reformját kellett volna sürgősen végrehajtani. Az 1920-ban előterjesztett törvényjavaslat is ezt erősítette meg, amikor kénytelen volt megállapítani: "1867-től a most lezajlott háború befejezéséig terjedő korszak állami életünkben egy nagy kérdést hagyott hátra elintézetlenül: a közigazgatás reformját. Közigazgatásunk jelenlegi rendszere már megállapításakor nem felelt meg az akkori követelményeknek sem. Az 1870. évi, később pedig az 1886. évi törvényekben sem sikerült a kérdést kielégítően rendezni, a hibák és fogyatékoságok évről évre kirívóbbakká lettek és ez az ügy az elmúlt fél évszázadban az első évtől kezdve állandóan felszínen lebegett. A "rossz közigazgatás" volt a politikusoknak, a sajtónak, sőt a nemzetiségi agitátoroknak is a vesszőparipája. Nyitott seb volt, amellyel mindig foglalkoztak, de sohasem gyógyították. És bár a reformot évtizedeken át minden kormány felvette programjába, azt egyik sem tudta megvalósítani." Mégis ez alkalommal is csak az

---

Kiskun, 17. Somogy, 18. Sopron, 19. Szabolcs és Ung, 20. Szatmár, Ugocea és Bereg, 21. Tolna, 22. Vas, 23. Veszprém, 24. Zala, 25. Zemplén.

A közigazgatásilag átmenetinek tekintett egyesítés ellenére ezeket egyetlen megyének tekintették, közös székhellyel rendelkeztek, közös volt közgyűlésük, különféle bizottságaik és tisztviselőkaruk. A korábbi külön bizottságok beszüntették tevékenységüket.

átmenetinek ítélt területvesztés orvoslását követően képzelték el a régóta esedékes nagy reform keretében a közigazgatás területi rendezését.¹¹⁹

Ugyanakkor a szétszabdalt megyék, a megcsonkolt járások sora olyan nehézségeket idézett elő a közigazgatásban, hogy szükségessé vált a megyei szervezet bizonyos mérvű átalakítása. E téren két elképzelés fogalmazódott meg. Az egyik a forradalmaktól való félelem miatt meg kívánta akadályozni a társadalmi erők szabad mozgását, és egy szűkebben alapozott, hierarchizált közhatalom működésében látta a zavartalan fejlődés biztosítékát. A másik ezzel szemben a társadalmi energiák szabad érvényesülését részesítette volna előnyben, amelyek révén újabb, művelt, kellő tudással és politikai felelősségtudattal rendelkező társadalmi rétegek kapcsolódhattak volna be az önkormányzatok életébe. Csaknem általánosan elfogadott vélemény volt az, hogy a vármegye mint közigazgatási egység válságban van. Elkerülehetetlennek látszott tehát a törvényhatóságok reformja is. Különösen a városok nyilatkoztak élesen a vármegyékkel szemben. Megfogalmazásuk szerint a vármegyei önkormányzat alapjában véve "családok, klikkek, érdekcsoportok, pártok tülekedési tere", s a hazai ipar, kereskedelem és nemzeti jólét érdekében vajmi keveset tesz.¹²⁰ Még a konzervatív felfogásúak is elfogadták, hogy a megye arisztokratikus szervezetét a választójog kiterjesztésével demokratizálni kell, de minden eszközzel annak fenntartása mellett érveltek: "amíg ezen a téren az abszolutizmussal, a centrizmussal és a radikalizmussal szemben bizonyos mérséklő hatást képes kifejteni, addig nem szabad a közép- és a kiscgazda-osztály irányító befolyását a közéletből kiküszöbölni. A megyei életet a kockázatos ugrás mellőzésével meg kell tartani a magyar állameszme különleges szolgálatára."¹²¹

A területrendezési terv szerint 24 megyét hoztak volna létre. Mai megyénk területét ez igen komoly formában érintette volna. Mivel az előző évszázadok során szertelenül nagyra duzzasztott Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatása már a korábbi évtizedekben is szinte irányíthatatlanná vált, évtizedek óta napirenden volt területi megosztása. Ezúttal északi részéből Budapest központtal Pest-Pilis, a középső részéből Kecskemét székhellyel Solt-Kiskun megyét kívánták létrehozni. A Trianon után az országban maradt Bács-Bodrog megye járásaiból és Pest megye déli részéből hozták volna létre Baja székhellyel az újabb Bács-Bodrog vármegyét. Kiskunfélegyházát Csongrád megyéhez tervezték csatolni.¹²² A tervezet több más megyét is komoly mértékben érintett volna. E rendezés révén számottevően csökkenhetett volna a magyar közigazgatásban évszázadokon át felhalmozódott aránytalanság, megszűnhetett volna több anachronizmus.

A járások kirívó aránytalanságainak jelentős részét is el kívánták ennek során tüntetni. Ugyanakkor számukat 164-ről 156-ra csökkentették volna.

A városokat is komolyan érintette volna ez a reform. Annak érdekében, hogy áthidalják a városok és a községek között meglévő indokolatlanul nagy távolságot,

---

119 A belügyminiszter, aki az előterjesztést megtette, a reformok elmaradásának okát abban látta, hogy sajátos államjogi helyzetünkben a kérdést "mindig a politika látószögéből" mérték és sokkal több politikai vonatkozással vegyítették, mint ahogy ezt más államokban a kérdés természete magával hozta. HENCZ Aurél, 1973. 283-284.

120 HENCZ Aurél, 1973. 290-291.

121 HENCZ Aurél, 1973. 286-289.

122 Szombathely és Békéscsaba viszont törvényhatósági jogot kapott volna. HENCZ Aurél, 1973. 292-296.

tervbe vették, hogy 59 mezővárost hoznak létre, amelyek közül csak kettőnek haladta volna meg a száma a 20 ezret, és csak 3 lakosságának száma maradt volna 7 ezer alatt. A rendezett tanácsú városok számát 38-ról eggyel növelték volna. Mai megyénket annyiban érintette volna közvetlenül ez az elképzelés, hogy Baja elvesztette volna törvényhatósági jogú státuszát, mivel lakossága Trianont követő években csökkent,

Végül is a konzervatív erők szívós harcai következtében a több tekintetben is figyelemre méltó elemeket is tartalmazó tervezetből vajmi kevés valósult meg. A már évtizedek óta elkerülhetetlennek mondott területrendezést ki tudja hányadszor, ismét későbbi időkre halasztották. Maradtak, sőt a trianoni béke következtében néhány területen tovább nőttek az egyes megyék között a kirívó aránytalanságok. Közülük szemléltetésként néhányat érdemes kiemelni: Abaúj-Torna vármegyében mindössze 85 817 fő élt 1929-ben, és Bács-Bodrogban is csak 91 253 lakos volt, ezzel szemben Zala megyében 347 ezer, Pest-Pilis-Solt- Kiskun vármegyében pedig 1 161 325 fő lakott. Tehát az ország legnagyobb megyéjében 13,5-szer több ember élt mint a legkisebb megyében. Ennek alapján nem túlzás azt állítani, hogy az egyes megyék között nagyságrendi különbségek alakultak ki, amelyek mind a közigazgatáson, mind annak finanszírozásán belül súlyos többletterheket jelentettek.

Érthető tehát, hogy a szőnyeg alá söpört kiáltó ellentétek feloldására hamarosan vissza kellett térni. Ezért 1929-ben ismét napirendre került a nemzetgyűlésben a közigazgatás területrendezése. A belügyminiszter elsődleges célként azt jelölte meg, hogy ezáltal a "közigazgatást a közönséghez közelebb vigye". Ezt megelőzően 1928-ban már ilyen címmel jelentek meg írások az országos lapokban: "A Kiskun-ságban egyre nagyobb lendületet vesz a külön megye megalakítására irányuló mozgalom"; "Pest vármegye déli járásai a külön törvényhatósággá való alakítást kívánják". Ezekben az elemzésekben mindenekelött arra hivatkoztak, hogy az egykori kiskun települések Kiskunfélegyháza központtal tudnának elképzelni egy önálló megyét. Pest megye déli részeinek lakói pedig azzal érveltek, hogy a megye kettéosztásával lényegesen könnyebben lehetne megközelíteni a közigazgatási központokat. A belügyminiszter a több mint félévszázados hagyománnyal rendelkező manőverezéshez folyamodott: nem ellenzi a megye kettéosztását, sőt határozottan kijelenti, hogy "Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye abban a területi nagyságban, amelyben van, tovább nem maradhat meg, és pedig nem maradhat meg a jó közigazgatás érdekében", de azonnal hozzátette, hogy "nem látja egyelőre elér- kezettnek az időt" a tervezet végrehajtásához. A belügyminiszter dodonai hajlan- dósága alapján is újabb és újabb tervek láttak napvilágot. Többek között Kecskemét mind határozottabban követelte, hogy a Szapáry féle elképzelést követve, ez a város legyen a ketté osztott megye déli részének székhelye. Figyelemre méltóan felmerült az a ter is, hogy Solt-Kiskun-Bács-Bodrog elnevezéssel hozzanak létre egy új megyét.¹²³ Tehát az 1950-ben megvalósult tervezet csaknem pontos előzményével állunk már ekkor szemben.

A megyék körüli vihar sok közül csak a közigazgatás egyik súlyos gondját érintette. A lakosság érdekeit legalább ennyire sértette a járások irracionális kialakítása.

---

123 Így is egy igen nagy megye kerekedett volna ki, de a terv megfogalmazói azzal érveltek, hogy nem a nagy megyéket kell szétszabni, hanem a kicsiket kell összevonni. HENCZ Aurél, 1973. 305-309.

A mai megyénken belül pl. Harka és Kötöny puszták közvetlenül Kiskunhalas mellett voltak, mégis a 40 kilométerrel távolabb levő Kisköröshöz tartoztak, így az ott élők ügyes-bajos dolgaikat csak nagy költséggel és számottevő idővesztéssel tudták elintézni.¹²⁴

Néhány kirívó esetben mégis történt változás. Szeremle nagyközség közvetlenül Baja mellett, attól kissé délebbre levő település 1773-tól Pest-Pilis-Solt megye részét alkotta, és ekkor a kalocsai járáshoz tartozott. Bár Baja néhány kilométerre volt tőle, lakosainak Baján, Bácsalmáson, Kiskunhalason és Kisköröshöz át, többszöri átszállással kellett utazni ahhoz, hogy közel másfél száz km-nyi utat megtéve a járás székhelyére, Kalocsára tudjanak jutni. Az ismételt reklamálások ellenére végre 1932-ben hallgatták meg a lakosságot. Bogyiszló a múlt század második felében, a Duna szabályozása révén, egy nagy kanyar átvágása után a folyam jobb oldalára került. Bár Szekszárd lényegesen közelebb volt hozzá, lakóinak a Duna ellenkező oldalán lévő Kalocsára kellett átjárniuk ügyeik intézése végett több mint fél évszázadon át. Végre 1931-ben Tolna megyéhez csatolták a nagyközséget.

A nagy mérvű ellenállás miatt meddőnek tűnő küzdelem ellenére 1929-ben mégis létrejött egy jelentős közigazgatási reform (XXX. tc.), bár a legégetőbb feladatra, a területi rendezésre ez sem tért ki, és ezt a csaknem évszázados adósságot tovább görgette maga előtt a kormányzat. Eredménynek számított viszont, hogy újra szabályozták a törvényhatósági bizottság összetételét. A döntés alapján a testület két ötödét virilisek, két ötödét pedig választott tagok alkották. A testület egyötöd része pedig az érdekképviselők, vallásfelekezetek, állami hivatalnokok és a vármegye vezetői közül került ki. Változást jelentett az is, hogy a rendezett tanácsú város "megei város" elnevezést kapott, de ezek szervezetében lényeges változás nem történt.

Ezek alapján ismételten nyilvánvalóvá vált, hogy még mindig sok ellenérdekltség működött közre a közigazgatás területi rendezésének végrehajtásában. A parlamenti tárgyalás vagy az országgyűlés által kiküldött bizottságok szép terveket megfogalmazhattak ugyan, de ezek megoldáshoz nem vezettek. Feloldhatatlan ellentmondásnak minősült, hogy az egyes megyék mereven ragaszkodtak korábbi területeikhez, minden módosítás előtt mereven elzárkóztak.

Közvetlenül a háború kitörése előtt, 1938-39-ben Benisch Artúr fogalmazott meg újabb koncepciót a megyék területének átrendezésére. Ő a 28 megye között Bács-Bodrog vármegyét számottevően megnövelte volna. Székhelyének Baját jelölte meg, és ide tartozott volna három járás: a bajai, a bácsalmási, és a kalocsai. Mezővárosai pedig Bácsalmás, Jánoshalma, Kalocsa és Kiskunhalas lettek volna. Így lakóinak szám 225 ezerre emelkedett volna.¹²⁵

Pest-Pilis megye tíz járással és Budapest székhellyel az óriási megye északi részéből jött volna létre.

Solt-Kiskun vármegye székhelyeül a törvényhatósági joggal rendelkező Kecs-kemétet jelölte meg, mivel az igen jó közlekedési gócpont volt. Ezen új közigazgatási egység megyei városai Cegléd és Kiskunfélegyháza, míg mezővárosai Kiskörös, Kiskunmajsa, Lajosmizse, Nagykörös, Ó- és Újkécske lettek volna. Mellettük az új

124 A felvetett átrendezési kérelemre a belügyminiszter még csak nem is reagált.

125 Napjainkban is megfogalmazódott hasonló elképzelés.

megyének a négy járása: a dunavecsei, a kecskeméti, a kiskőrösi és a kunszentmiklósi. Lakosainak létszáma 307 ezer főre nőtt volna.¹²⁶

Bár kétségtelen, hogy a magyar közigazgatás megreformálása, modernizálása elképzelhetetlen volt a megyerendszer gyökeres átalakítása nélkül, a kor közigazgatási szakembereinek figyelme további alapvető feladatokra is folyamatosan kiterjedt. A századfordulótól nemcsak a közigazgatási, hanem szociális és politikai szempontból is kétségtelenül az egyik generális kérdéssé vált az országban a tanyarendszer, valamint annak közigazgatása és jövőjével való törődés. A XX. század dereka felé közeledve pedig egyre hevesebbé váltak mind szakmai körökben, mind pedig a politikai csoportosulásokon belül a körülötte zajló viták, amelyek révén igen elmélyült szociológiai, közigazgatási és politikai elemzések sora látott napvilágot.

A megkerülhetetlen tény az volt, hogy még 1930 táján is az ország lakosságának egy ötöde, pontosabban 21,8 %-a külterületeken élt. Ezt a tömeget nem lehetett az élet egyetlen területén sem figyelmen kívül hagyni.¹²⁷ Kétségtelen viszont, hogy ez a gond nem jelentkezett, nem érződött egyforma súllyal az ország egész területén, mivel a tanyák mindenekelőtt az Alföldre voltak jellemzőek. E témával azért is kell itt foglalkoznunk, mivel a Duna-Tisza közének pedig nagyobb részén, ezen belül a mai Bács-Kiskun megye területén, éppen a tanyás gazdálkodás folyt kiterjedt mértékben. Ennek a gazdaság egészében képviselt arányát, súlyát néhány adat is kellően érzékelteti. A kiskunfélegyházi járásban a lakosság 58,8%-a élt külterületen. Hasonló arány több más helyen is fellelhető: Kecskeméten 56,2%, Kiskunhalason 52,4%, Kiskunfélegyháza város területén 46,9 % volt a külterületen élők aránya. Kétségtelen, hogy az Alföldön, főként a Homokhátságnak ezen a részén ez a laza települési rendszer volt a leginkább "tipikus".¹²⁸

A tanyai lakossággal szemben még a jelentősebb és viszonylag gazdagabb városok környékén is ma már hihetetlennek tűnően hiányos volt a hatósági gondozás, és ezeken a valóban "istenhátamögötti" területeken tényleges közigazgatásról alig beszélhetünk. Mintha mindenki tudatosan meg akart volna róluk feledkezni. Az alábbi néhány adat mindennél jobban bevilágít a társadalomnak ezen szándékosan sötétben hagyott zugaiba. Kiskunhalas Balota nevű külterületén, amely a várostól 19 km-re volt, 367 tanyán 2043 lakos élt. A kézbesítő és a járlatkezelő alkalmazásán kívül érdekükben a város semmit sem tett. Még a halottakat is a városba kellett szállítani, miként a várostól 24 km-re lévő Bodoglár pusztáról is. Kiskunfélegyházán a 38 ezer lakos csaknem fele, 18 ezer fő tanyákon lakott. Csak a várostól 35 km-re lévő, azzal földrajzilag semmilyen formában nem érintkező, ún. exklávért alkotó

126 HENCZ Artúr, 1973. 351-357.

127 Több mint figyelmeztetőek az 1930. évi népszámlálás adatai is. Az országban az analfabéták aránya 8,8 % volt. A belterületi népességen belül: ez az arány 7,8%, a külterületeken élők között 12,9%, ugyanakkor a tanyai lakosságnak 16,5%-a volt írástudatlan.

1933-ban megvizsgáltak 5000 tanyavilágban élő 3-14 éves gyermeket, fertőzöttek-e gümökkel. A felmérés adatai alapján 3-4 évesek 26%-a volt fertőzött, az idősebbeknek pedig 70-90%-a.

Egy másik felmérés szerint a tanyán élő 1-12 éves gyerekek 25%-a, a 12-20 évesek 86%-a, az azon felüliek közül pedig a megvizsgáltak 100%-a volt tbc-vel fertőzött.

128 A megyék közül a leginkább érintettek a külterületeken élők arányát tekintve az 1930-as népszámlálás adatai alapján a következők voltak: Csongrád 47,0%, Fejér 29,5%, Bács-Bodrog 27,6%, Szabolcs-Ung 24,7%, Komárom-Esztergom (bánya- és ipartelepével együtt) 22,7%, Somogy 21,7%, Pest megye (Budapest környéki terület kikapcsolása után) 28,3%. HENCZ Aurél, 1973. 382-383.

Csólyoson gondoskodott a város marhalevélkezeléséről, s évenként *nyolc* hivatalos nap tartásáról. A várostól 12 km-re levő Fülöppjakab nevű pusztán, ahol a 475 tanyán 2040 lakos élt, hatósági orvos soha nem tartott látogatási napokat, és hatósági személyként kizárólag csak a bába és halottkém jelent meg.¹²⁹ Valamivel már jobb volt a helyzet Kecskemét határában, ahol 45 ezer ember élt. Itt már a háború előtt is a felállított kirendeltségek érdemleges hatáskörrel is rendelkeztek.¹³⁰

A tanyákkal kapcsolatosan az egyik tábor éppen ezért a magára hagyatottságot, a közigazgatási rendszer teljes hiányát, sok esetben az itt lakókra váró legteljesebb reménytelenséget emelte ki. A másik tábor viszont "óriási nyereségnek" tartotta ezt a gazdálkodási formát, hisz a töröktől visszafoglalt hatalmas, kietlen és lakatlan vidék felvirágoztatása éppen ezek révén történhetett meg. Nem véletlen, hogy Németh László "kert-magyarország" kiépítését egyenesen az ország kecskemétiesítésével képzelte el.¹³¹

Kétségtelen, hogy a lakosság életvitelében, szociális adottságaiban nem önmagában a település szerkezete, jellege volt a predesztináló tényező, hanem a birtokviszonyok, az adóztatás jellege, a gazdasági, társadalmi állapotok és a politikai keretek együttesen határozták meg akkor is, most is a tanyákon élők helyzetét, életviszonyait és gazdasági lehetőségeit.¹³²

Bár a vele kapcsolatos társadalmi igény egyértelmű volt, mégis az események ismeretében azt kell megállapítanunk, hogy a két háború közötti időszak az egész országban nem kedvezett a tanyaközpontok községgé történő fejlődésének. Több mint jellemző, hogy a század első felének csaknem egészében a létrejött községek mind már meglévő falvakból szakadtak ki. Mindössze két kivételt találunk: Tompa és Kelebia puszták a 20-as években önálló községgé válhattak, de ezek is anyavárosuktól, Szabadkától csak azért tudtak elszakadni, mivel az a háború után sajnálatosan az ország határának a túlsó oldalára került. Az alföldi városok pusztáiknak az elszakadásától való félelme miatt csaknem olyan idegenül néztek minden önállóosodásra utaló kezdeményezést, mint egy-másfél évszázaddal korábban lakosaiknak a tanyákra történő kiköltözését. Igen jellemző, hogy a két háború közötti békésnek mondható kb. másfél évtizeden belül az egész országban Békéscsabán kívül csak Vác járult hozzá, hogy vele földrajzilag nem érintkező egy-egy pusztája önállósuljon. Ezekkel szemben Baja, Kecskemét, Kiskunhalas, Szentes, Mohács és Nagykőrös

129 Illyés Gyula, Puszták népe; Fėja Géza, Viharsarok; Veres Péter. Az Alföld parasztsága stb. c. kötetek jelzik, hogy az ország más tájain sem volt kedvezőbb a külterületi lakosok élete.

130 Természetesen más vidékeken sem volt hízelgőbb a tanyasiak helyzete. Makó környékén 4077 lakos a bábán és a kézbesítón kívül nem látott hatósági személyt. Debrecen óriási határában is csak a kézbesítők és a bábák megjelenése érzékeltette, hogy létezik hatóságuk is. HENCZ Aurél, 1973. 390-391.

131 Kiemelték még, hogy az Alföldön lényegesen egészségesebbek a birtokviszonyok mint a Dunántúlon. A szőlő- és gyümölcsstermesztés révén igazi vállalkozók ezrei pezsgő gazdasági életet teremtettek, és primitív eszközeikkel európai színvonalon termeltek külföldön is keresett termékeket.

132 Erdei Ferenc is már 1942-ben élesen bírálta a tanyakérdéssel foglalkozó irodalmat. Úgy látta, hogy a témával foglalkozók sajtóságos racionalizmussal értetlenül és idegenül nyúlnak hozzá, s megnyilatkozásaikban bizonyos "társadalomfelettség" észlelhető. Kiemelte, hogy azoknak a gondoknak nagy része, melyeket a tanyák rovására írtak, nem a tanya jellegéből következnek. Olyan általános társadalmi jelenségek ezek, amelyek nem az egyik vagy másik települési formának, hanem az adott kor általános gazdasági-társadalmi helyzetének a következményei.

mindent megtett azért, hogy a már meglévőkhöz újabb határrészeket kebelezzen be.¹³³

A téma szakemberei ismételten kénytelenek voltak 1938-ban megállapítani, hogy a városok közönyössége, sőt ellenállása miatt a külterületek közigazgatási gondjait kizárólag törvényhozás útján nem lehet rendezni. Erre viszont a következő közel egy évtized a háborús viszonyok miatt nem lehetett alkalmas.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a tanyákon belül sok olyan, elsődlegesen a közigazgatásra váró feladat halmozódott fel a kiegyezést követő évtizedekben, és sok olyan energia, gazdasági és társadalmi potenciál gyűlt egybe, amely részben a társadalom nagy részének lelkiismeretét megmozgató nyomor, részben pedig az itt élők kitarító szorgalma és kiemelkedő gazdasági eredményei miatt feltétlenül mélyreható változtatásokat követelt. Mégis ez a gazdálkodási és települési forma sok-sok tudományos elemzés, szociológiai feltárás, sokoldalú figyelemfelkeltés és segítőkészség ellenére, a régóta fékező politikai görcsök, tévhittek és a szűklátókörű ellenérdekelttség miatt további tespedésre volt ítélve. A kataklizmák iszonyatos veszteségekkel szoktak járni. Így a vesztes háború is kíméletlen "takarítást" végzett a magyar politikai közéletben, de végül is csak ennek eredményeképpen nyílt mód arra, hogy a megmerevedett struktúrák letarolásával az addig leszorított társadalmi és gazdasági energiák felszabadulhassanak. Minden bizonnyal ezért tudott Magyarország a vesztes háború ellenére is viszonylag gyorsan talpra állni, és a következő néhány évben történelmében még soha el nem ért demokratikus átalakulást biztosítani lakói számára.

g/ A háború végétől a tanácsrendszer kialakításáig

A kiűritések és a lakosság jelentős hányadának menekülése miatt 1944 őszén a korábbi közigazgatás megyei szinten megszűnt, szétesett, és gyakorlatilag a legtöbb településen is leállt. A frontvonal nyugat felé történő haladásával a "felszabadított" területeken a helyben maradt vagy visszaszivárgó lakosság merőben új körülményeket tapasztalt maga körül. A nagyjából új tisztviselőkkel kiépülő közigazgatás legfontosabb feladata az elemi létbiztonság létrehozása és a szovjet katonai parancsnokok nem ritkán szertelen igényeinek kielégítése volt.¹³⁴ A lakosság a gyakori inzultus mellett több téren is a fegyveres kényszernek engedve részt kellett hogy vállaljon a hadsereg élelmezéséből, a hadfelszerelések szállításából, a sebesültek ápolásából, a katonák elszállásolásából stb. A meginduló közigazgatás egyik leg súlyosabb feladata a front mögötti országrészekben csak a minimális létbiztonság meg-

133 HENCZ Aurél, 1973. 408-409.

134 A régi tisztviselők nagyobb része elmenekült. Ugyanakkor a Belügyminisztérium feladatul kapta, hogy a közigazgatás apparátusába "... minél nagyobb számban vigyen be rátermett népi elemeket ..." Hónapokon át ezt minden jogi alap nélkül végezték. "...Egészen 1945 őszéig e vonatkozásban egyetlen jelentősebb jogszabályi intézkedés történt: az 1945. május 4-én kelt 1150/1945. M.E. sz. rendelet egyes különleges képesítéshez kötött foglalkozást kivéve (orvos, állatorvos, mérnök), átmenetileg lehetőséget adott a képesítés alóli felmentéshez." 1945 őszén a budapesti egyetem jogi karán munkás tanfolyamok és munkás-szemináriumok szervezését tette lehetővé a V.K.M. A Szakszervezeti Tanács is szervezett "Bevezető tanfolyam"-okat, de ezek önmagukban nem adtak képező hatályú végzettséget. BEÉR János, 1962. 102-103.

teremtése lehetett. Ennek érdekében 1945 nyaráig a szó szoros értelmében sziszifuszi munkát kellett végezniük, mivel a szovjet egységek nem tartották be a polgári lakosság védelmével kapcsolatos nemzetközi szerződéseket. Nemcsak hosszabb-rövidebb ingyenmunkára kényszerítették azt az országon belül és annak határain kívül is, hanem értékeiktől, termelőeszközeiktől és élelmiszer tartalékaiktól is megfosztották őket, és gyakorivá váltak a személyek elleni erőszakos cselekmények is.

Az ideiglenes nemzetgyűlés és az ideiglenes kormány szinte megalakulása óta napirenden tartotta a közigazgatás reformját, de az első hónapokban nem kezdeményezett érdemi közigazgatási változásokat, hanem csak a háborús állapotoknak, valamint az új politikai irányultságnak megfelelően a legfontosabb teendőket szabta meg. Ezért a régi közigazgatás területi egységeinek első módosítására csak 1945. júliusában került sor,¹³⁵ amikor néhány vármegye területét összevonták.¹³⁶ Bár a belügyminiszter felhatalmazást kapott arra, hogy néhány szükséges változást végrehajthasson, az igazán jelentős reformok többé-kevésbé érthetően ekkor még nem kerülhettek szóba. Mai megyénket valójában a felhatalmazásnak az a része érintette, amely lehetővé tette, hogy a belügyminiszter egyes lakotthelyeket önálló nagy- vagy kisközségekké alakíthasson.¹³⁷ Ennek alapján az országban 1945-46-ban 19 új község alakult, és a következő két évben további 23-mal gyarapították számukat.¹³⁸

A mai Bács-Kiskun megye területén is több olyan lakotthely, tanyaközpont volt, amelyek önálló községgé történő átalakítása már évtizedekkel korábban esedékes lett volna. Ehhez járult hamarosan a baloldalnak már ezekben az években megfogalmazódott egy-egy újabb törekvése: "...Kormányzatunk célul tűzte ki a tanyarendszer felszámolását ... amely gátjává válik mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének...", amely azután 1951-ben már tanácsi programként tűnt fel újra. A megyében 69 tanyaközpont létrehozását tervezték, amelyből 29-et ekkorra valamilyen formában már létre is hoztak.¹³⁹ Érthető, hogy ezekben a "világot megforgató" években több önálló település létrehozására került sor itt is. Mint a túlzottan későn végrehajtott reformok esetében legtöbbször, ekkor is az történt, hogy kissé divattá vált az önállóságra való törekvés, és néhány esetben nem bizonyult igazán életképesnek az új község.

A belügyminiszter engedélye alapján 1945-ben vált önálló községgé Csólyospálos és Kunszállás, 1947-ben vált önálló településsé Bácsszentgyörgy, Dunatetőtlen és Pirtó. 1948-ban nyerte el a községi rangot Fülöpháza, a következő évben pedig Harkakötöny, Kaskantyú, Kunadacs és Kunpeszér lett önálló község.

---

135 1945. július 8-án: 4330/1945. M.E. sz. rendelet Magyarország közigazgatásának területi beosztásának ideiglenes rendezéséről.

136 A bécsi döntéseket a szovjetek nem vették figyelembe, és az 1939 előtti határok között kellett a magyar közigazgatást újjászervezni. A 4330/1945 (VI. 8.) M.E. sz. r. értelmében. Ez a rendelet a Komárom-Esztergom, a Nógrád-Hont, a Borsod-Gömör és a Szatmár-Bereg megyéket érintette. Tehát Bács-Bodrog megyét nem. Ez a két háború közötti formájában kezdte el működését.

137 Felhatalmazást kapott arra, hogy a megyei városok közül azoknak szervezetét, amelyek valamilyen okból nem képesek a korábbi formában működni, megváltoztassa; az egyes nagyközségeket, vagy összeépült községeket esetleg megyei várossá alakítson át; a községek határrészeit közérdekből átcsoportosíthassa; a kisebb községeket, amelyek nem képesek önállóan működni, másokhoz kapcsolhassa. HENCZ Aurél, 1973. 514-516.

138 Ugyanekkor Hatvan, Orosháza és Tatabánya várossá fejlődött.

139 Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (A továbbiakban: BKMÖL) XXIII. 1/a A Bács Kiskun Megyei Tanács Végrehajtott Bizottságának iratai 50/1951. sz. vb. határozat.

A korábbi évszázadok több kedvezőtlen emléke miatt a vármegye alapvető reformját szinte valamennyi demokratikus erő kívánta. A változtatás formájának meghatározása során felmerült már ekkor is olyan elképzelés, hogy a közigazgatás decentralizálása érdekében célszerű lenne az országot 7 közigazgatási kerületre osztani.

A közigazgatási reform végrehajtásával kapcsolatosan a legátgondoltabb, leginkább kiérlelt elképzeléssel kétségtelenül a Nemzeti Parasztpárt rendelkezett, hisz egyik vezető alakja, Erdei Ferenc már 1938 előtt alaposan tanulmányozta a magyar közigazgatást, és elméletileg is jól megalapozott tervezetét egy korábbi országos vita és széles körű kedvező fogadtatás alapján terjeszthette elő. Ennek középpontjában ezúttal is a városmegye koncepció állott.¹⁴⁰ Kiindulási alapja az volt, hogy a városok idegen testként éltek a feudális vármegye keretein belül. A vármegye primátusa biztosította egy évszázadon át a feudális szellem és kapcsolatrendszer fennmaradását.¹⁴¹ A megye túlságosan nagy ahhoz, hogy a lakosság valódi önkormányzataként tudjon működni. Ezért is fel kell számolni.¹⁴²

A többi jelentős politikai párt minden bizonnyal éppen azért, mivel nem rendelkezett hasonlóan átgondolt közigazgatási reformprogrammal, maga számára előnyösebbnek tartotta, ha e témában nem kötelezi el magát.¹⁴³ Kitérő magatartásuk okát csaknem valamennyien a súlyos gazdasági helyzetben jelölték meg.¹⁴⁴ Tehát ez a jól

---

140 ERDEI a városmegyét a magyar megyerendszer fejlődésének nemcsak szerves részeként, hanem szükségzerű új fázisaként mutatta be. A homályosan és kissé zavarosan felvázolt ún. honfoglalás előtti megyék, az ezt követő királyi vármegyerendszer, majd a nemesi vármegyék után negyedik fázisként jellemzi tervezetét, tehát egybemossa az 1848 utáni többször megreformált és kétségtelenül polgári jellegű megyei szervezetet az 1848 előtti feudális szervezettel. ERDEI Ferenc, 1977. 86-94.

141 Ezekben az években a nyelvhasználat kellő kritika nélkül, gyakran indokolatlanul használta a feudális jelzőt. Tudomásul kell vennünk, hogy lényegében 1848-tól Magyarországon polgári közigazgatás volt. Az igaz, hogy ennek demokratizmusa több kívánni valót hagyott mindvégig maga mögött, de ebben az évszázadnyi időben feudális közigazgatásról semmiképpen sem szólhatunk.

142 A Nemzeti Parasztpárt javaslata alapján a következő fontosabb változtatásra lett volna feltétlenül szükség a közigazgatáson belül: 1. a községi önkormányzatoknak valódi tartalmat kell adni; 2. a vármegyék helyett városmegyéket kell szervezni. Ennek keretén belül 25 vármegye és a 151 járás helyett 75-80 városmegyét kell kialakítani, amelyek központja egy-egy olyan város, amely a kisebb tájegység szerves gazdasági, kulturális és igazgatási központja is; 3. A vármegyéket önkormányzati alapon kell megszervezni; 4. Az eddig külön életet élő városokat szorosan be kell építeni a városmegyébe, azaz a szűkebb vidékébe, tájegységébe; 5. Létre kell hozni a nagy-budapesti törvényhatóságot; 6. A szakigazgatás minden ágának hozzá kell simulnia az általános igazgatás szervezetéhez; 7. A városmegyék hatékony igazgatása érdekében az országot 7 tájegységre kell osztani, melyek központjai: Budapest, Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Szombathely és Győr lehetnek. Ezek a központok igazi "középvárosi" szintre tudnak nőni; 8. A minisztériumokat meg kell szabadítani a konkrét ügyek intézésétől, hogy valóban kormányozni tudjanak; 9. A népből választott vezetők álljanak a különféle egységek élén; 10. Egyszerűsíteni kell a közigazgatási eljárást.

143 Az MKP 1946 őszi III. kongresszusán is megfogalmazták, hogy "feltétlenül szükség van régi, elavult közigazgatásunk reformjára ... ez vonatkozik nemcsak megye-beosztásunk egy részére, hanem arra is, hogy helyi önkormányzataink még nincsenek úgy kifejlődve, ahogy ezt a modern demokratikus ország szervezete megköveteli." Az általánosságban mozgó megállapításokon túl azonban semmi konkrét elképzelést nem körvonalaztak. BEÉR János, 1962. 107-108.

144 ERDEI Ferenc e téren is merőben eltérő álláspontot képviselt. A széles körben felmerült kérdésre, lehet-e a háborút követő leromlottság állapotában és az újjáépítés ezernyi nehézségei között az egész ország szervezete megköveteli." Az általánosságban mozgó megállapításokon túl azonban semmi konkrét elképzelést nem körvonalaztak. BEÉR János, 1962. 107-108.

átgondolt elképzelés is több más ésszerű terv sorsára jutott. Pedig a parasztpárt érvelése szerint ez többféle előnnyel is járt volna. Mindenekelőtt a magyar közigazgatás forradalmi átalakulását eredményezhette volna oly módon, hogy ugyanakkor egyféle folyamatosság is megőrződött volna, és amely egyben biztosította volna részben a tényleges önkormányzatok létrejöttét, részben pedig igen komoly mértékben növelte volna a magyar parasztság gazdasági és politikai emelkedését is.

A későbbi évtizedekben többen is keresték annak okait, miért nem foglalkoztak komolyabban a politikai pártok Erdei Ferenc elképzeléseivel.¹⁴⁵ Maga a parasztpárt az egységes érdektelenség láttán kénytelen volt tudomásul venni a tényeket. Bár képviselői nem adták fel koncepciójukat, de lényegesen óvatosabban fogalmaztak. Hangsúlyozták ugyan, hogy új országhoz új közigazgatás kell, hogy a megyerendszer régi formáját fel kell számolni, de pártjuk csekély politikai súlya miatt kénytelen voltak tudomásul venni, hogy ezirányú elképzelésük nem valósulhat meg.¹⁴⁶ A következő néhány évben még újabb és újabb finomításokat, kiegészítéseket javasoltak az eredeti elképzelésen, de sem a jobboldali sem a baloldali pártoktól nem kaptak kellő támogatást.¹⁴⁷

Ismét visszatért tehát közigazgatási reformjaink rákfénje: a politikai kiindulópontok lettek a meghatározóak, nem pedig a szakmaiak és a racionalitás. A kisgazdapárt igyekezett ugyan leszögezni, hogy "... a közigazgatási szervezet reformja nem politikai, hanem jogi és közgazdasági (üzemtan) kérdés, ennél fogva ennek a kérdésnek a tárgyalásánál politikai szempontok nem játszhatnak szerepet..", de a Baloldali Blokk beállítottságán nem volt hajlandó módosítani, és "... csak gyökeresen új

145 HENCZ Aurél szerint nem elvi okok hiúsították ezt meg, hanem a koalícióból szükségszerűen adódó nehézségek. Szerinte és BEÉR János szerint is a tervezet "minden pozitív tulajdonsága ellenére egészében és alapkonceptiójában elhibázott volt, mert ... nem mérte fel a szocialista fejlődésben való átmenet közelségét, realitását és ennek a perspektívának a követelményeit, különösen a szocialista ipar települési struktúráját.

Sarkadi Imre 1946-ban úgy nyilatkozott, hogy történelmi lehetőséget szalasztottunk el. "Itt tulajdonképpen az történt, ami közéletünk számos más helyén, hogy nem a rossz építményt bontották le az első hetek és hónapok lázában, hogy helyette újat építsenek, hanem több-kevesebb személycserével vélték életet lehelni olyan intézménybe, mely csak olyan formában életképes, ahogy korábban működött."

146 Sem ekkor, sem a későbbi években nem járt el a NPP szövetsége az MKP korrekt módon Erdeivel és tervezetével. A sokak által bírált, de csaknem mindenki által tisztelettel említett, ténylegesen sok igen pozitív vonást tartalmazó koncepcióval meglehetősen röviden elbántak: "... ez a tervezet minden pozitív vonása ellenére egészében és alaptendenciájában elhibázott volt..." hangzott harmadrendű szakemberek szájából az ítélet. A főbb okok: nem mérte fel a szocialista fejlődésbe való átmenet közelségét ... különösen a kialakuló szocialista ipar települési struktúráját; nem jelzi az új értelemben vett állami szervezetre való áttérésnek szükségszerűségét... BEÉR János, 1962. 111-112.

147 1948-ban Mihályfy László azt javasolta, hogy 21 megyét hozzanak létre. Ezekből 7 közigazgatási kerületet kell képezni. az alábbi módon::

budapesti kerület	16 884 km ²	2 218 000 lakos
székesfehérvári kerület	12 296 "	1 021 000 "
miskolci kerület	12 451 "	1 043 000 "
debreceni kerület	12 659 "	1 082 000 "
szegedi kerület	12 555 "	1 073 000 "
pécsi kerület	13 000 "	1 135 000 "
győri kerület	12 490 "	1 085 000 "

megoldások bevezetésével látják a kérdést megoldhatónak. Ezzel szemben a Kisgazdapárt még mindig nem akart túllépni a polgári demokrácia határvonalain..."¹⁴⁸

A tervezet mellőzésének valódi okai hamarosan nyilvánvalóvá váltak. A többféle polgári reformot megtorpedező MKP azért sem volt hajlandó egyértelműen nyilatkozni, mert valójában nem volt ezirányú átgondolt terve, amelyet egyeztetni tudott volna a demokratikus pártokkal.¹⁴⁹ Az időhúzásnak, a döntés halogatásának alapvető oka pedig az volt, hogy a koalíciós kormányzás éveit alatt még nem döntött el, Moszkva milyen szerepet szán a közép-európai kommunista pártoknak.¹⁵⁰ Az ún. fordulat éve e téren is meghozta a több évtizedre szóló döntést. A hidegháborús állapotok kialakulása, Sztalin és Titó személyes ellentéteinek nyilvánvalóvá válása után a magyarországi kommunisták megkapták Moszkva egyértelmű döntését, és az MDP 1948 júniusi kongresszusa már elég egyértelműen nyilatkozott az új államgépezet kialakításáról is. Ennek megfelelően készítették el a proletárdiktatúrát szentesítő új alkotmányt is, amelyet 1949. augusztus 20-án léptettek életbe.¹⁵¹ Ekkor vált igazán világhosszá és azonnal érthetővé minden más közigazgatási reform elhárításának oka, Sztalinék döntése, amely a szovjet tanácsi rendszer ismételt bevezetését várta el a magyarországi kommunistáktól.¹⁵²

---

148 A kisgazdák azt hangoztatták, hogy : "... a népek a közigazgatás irányításában való részvétele kizárólag az önkormányzati testületek útján biztosítható." BEÉR János, 1962. 119. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy csaknem minden pártnak volt 1947-re írásban rögzített tervezete, csak a MKP nem állt elő ilyenekkel, illetve tényleges céljaival.

149 Még 1947-ben is Rajk László mint belügyminiszter szögezte le, hogy a közigazgatás irányában "még a kezdet kezdetén állunk." Nemhogy egy generális, de még egy ködösen körvonalazható tervük sem volt. "...Egyébként is e kérdésekkel foglalkozó kommunista szakemberek ebben az időben még maguk sem látták a felmerülő problémákat (és azok következetes megoldását) olyan világosan, hogy lehetséges lett volna azokkal -- akár csak elvileg is felvázolva -- a nyilvánosság elé lépni" állapította meg a kommunistákkal szemben elfogultsággal semmiképpen sem vádolható BEÉR János, 1962. 108-110. Éppen ezért eljárásuk kimerült a többi párt elképzelésének meddő bírálatában, olykor lejárátásában.

150 Ma már közismert, hogy 1948-ig Szovjetunió nem döntött egyértelműen a Közép-Európa csatlós sorba kényszerített államai sorsát illetően véglegesen. Ebből adódik a magyar kommunisták teljes bizonytalansága. A MKP Moszkvára figyelő várakozását BEÉR János később azzal mentegette, hogy a koalíción belül igen éles harcok folytak. "E harcok közepette nem mindig lehetett a perspektivikus elképzeléseket teljes következetességgel felrajzolni." BEÉR János, 1962. 113-115. Erdei Ferentől viszont elvárta volna, hogy évtizedekkel előbbre lássa Sztálinék szándékait.

151 Ezt az 1949. évi XX. törvényként hirdették ki.

152 A "fordulat évét" követően gyökeresen megváltozott a MKP eljárása. Ekkor már nem arról volt szó, hogy a régi közigazgatási szervezet milyen módon kell átalakítani, milyen "reformokat" kell végrehajtani, hanem hogy "... meg kell teremteni azt az állami szervezetet, amelynek keretében a proletárdiktatúra államhatalma képes ellátni a szocializmus építése során adódó feladatokat ... hogy biztosítsák a központi és helyi szervek felépítésében -- működésében a demokratikus centralizmus érvényesülését." BEÉR János, 1962. 123-128.

A tanácsrendszer Magyarországon

a/ A tanácsrendszer kiépítése

A tanácsok kiépítéséről szóló törvényt 1950. május 18-án hirdették ki Magyarországon. Ugyanekkor jelent meg a 143/1950. (V.18.) M.t. sz. rendelet is, amely részletesen szabályozta a tanácsok felállításának feltételeit. A törvény egyértelműen leszögezi: "A helyi tanácsok... a dolgozó nép egységes államhatalmát képviselik, biztosítják a tervszerűséget az állami élet minden vonatkozásában, ellátják a gazdasági, társadalmi és kulturális vezetés feladatait, valamint általában az államigazgatás helyi tennivalóit. ... A tanácsok ... a MDP vezetésével mozgósítják a lakosságot a társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységben való fokozott részvételre." Ettől kezdve tehát szó sem lehet semmiféle helyi önkormányzat lehetőségéről, valós helyi érdekek megszólaltatásáról. A miniszteri indoklás szerint is a törvény "...biztosítani kívánja az államhatalom szilárd egységét az országos érdekek érvényesülését, a központi irányítás hatékonyságát. Következésképpen kívánja érvényesíteni a demokratikus centralizmust és kiépíteni annak szervezeti és működési biztosítékait."¹⁵³ Tehát teljes nyíltsággal, félre nem érthető egyértelműséggel fogalmazott a hatalom egyik letéteményese: a tanácsok egy nálunk soha nem látott centralizáció, egyetlen politikai párt korlátlan hatalmának megjelenítését és érvényesítését voltak hivatva szolgálni, átvéve ennek a politikai pártnak sajátos belső működési mechanizmusát, a "demokratikus centralizmust" is. Minden kétséget kizáró és tagadhatatlan, hisz ezt nemegy törvény ki is mondta, a tanácsai közigazgatási rendszer időszakában az állam- és a párt apparátusa valójában kezdettől fogva összefonódott. Ily módon jött létre valójában már az induláskor a "pártállam".

1950. június 15-én alakult meg az ideiglenes budapesti tanács, és ekkor tartották meg alakuló üléseiket a megyei ideiglenes tanácsok is. A városokban és a járásokban 1950. augusztus 15-én került sor az ideiglenes tanácsok létrejöttére. Ezek közreműködésével került sor ez év október 22-én a tanácstagi választásokra minden tanácsai szinten, és a választások eredményeként újjáalakultak az addig ideiglenesen működő tanácsok az ország egész területén.¹⁵⁴

Az alkotmánytörvény megyei, járási, városi és községi tanácsokat ismer, ezért ezeknek megfelelő testületeket kellett a későbbiekben létrehozni. Az igazgatási területek határainak megvonását a minisztertanácsra bízta. A legfelsőbb végrehajtó hatalom az alkotmány kihirdetése után hamarosan meghozta ezirányú döntéseit. Bár felmerült ezúttal is, hogy esetleg 7-9 kerület létrehozása célszerű lenne, de jól tudták, hogy a magyar közigazgatástól, a magyar lakosságtól minden tekintetben merőben idegen tanácsai rendszer kiépítése akkora változást, oly mérvű munkát követelt, hogy egy nagyobbrészt hevenyészetten verbuvált közigazgatási apparátussal nem lett volna számukra célszerű az átállást tovább nehezíteni egy újabb reformmal. Kétségtelenül azért is döntöttek a megyerendszer megtartása mellett, mivel a különböző kormányzatok évtizedek óta tudatosan növelték a magyar közigazgatáson belül

153 BEÉR János, 1962. 151-156.

154 BEÉR János, 1962. 171.

a központosítást. Tehát a proletárdiktatúra nyílt bevezetése alkalmával egy ilyen módon szervezett intézményrendszer rendkívül jó szolgálatot tett céljaik elérésében, és ez jól alkalmazható lett a "demokratikus centralizmus" érvényesítése során. Egyébként ekkor vált sokak számára nyilvánvalóvá, milyen hihetetlen nehézségeket okozott volna az állampárt számára, ha néhány évvel korábban kiépül a városok, községek és a városmegyék társadalmilag jól beágyazott önkormányzati rendszere.

A tanácsrendszer létrejöttét néhány reformmal kötötték össze. Az aránytalanul kis megyéket megszüntették, és mint már száz év óta annyiszor tervezték, végül Pest megyét valóban két részre osztották. Így a megnagyobbított Budapest mellett 19 megyére oszlott az ország területe.¹⁵⁵ A reform alapján kétségtelenül számottevően mérséklődött a megyék között az a nagy aránytalanság, amely a korábbi évszázad magyar közigazgatását nemcsak jellemezte, hanem sok tekintetben bénította is. Bár az ezirányú reformok hasznossága kétségtelen volt, valójában az történt, hogy több igen komoly aránytalanságot és anachronizmust átmentettek az új megyehálózatba is. A legkisebb megye (Komárom) nem egészen harmada lett a legnagyobb területű megyének (Bács-Kiskun). Az viszont kétségtelen, hogy az egyes megyék lélekszáma között valamivel csökkent a korábbi igen nagy különbség, de itt is több esetben fellelhető, hogy a legnépesebb megyékben háromszor annyian éltek mint a legcsekélyebb lakosú megyékben.

Tekintettel arra, hogy a járások beosztása több esetben még kirívóbb hiányosságokat mutatott mint amilyeneket a megyéknél tapasztalhattunk, ezek átszabása ugyancsak elkerülhetetlenné vált. Nem egyedülálló volt pl. az érsekcsanádiak esete, akik hivatalos ügyeik elintézése végett járásuk székhelyére, Kalocsára csak úgy tudtak eljutni, hogy gyalog vagy kocsival Bajára mentek, majd Bácsalmás, Kiskunhalas és Kiskőrös érintésével, tehát négy másik járási székhelyen át tudtak Kalocsára érkezni 136 km megtétele után.¹⁵⁶

A tanácsrendszer kialakítása során az átszervezés egyik leginkább feltűnő vonása az lett, hogy a járások szerepét, hatáskörét erőteljesen megnövelték a városok rovására. E mögött kétségtelenül fellelhető a városok polgáraival és értelmiségével szembeni gyanakvás, bizalmatlanság.

A közigazgatás átszervezésének gyakorlati végrehajtását egyébként két menetben tették meg. Az első lépésre 1950. február 1-én került sor, amikor tíz megyében valósult meg az új rendezés. A többi megyében március 16-án álltak át.¹⁵⁷ 1950 áprilisában pedig a járások átfogó rendezése történt meg.¹⁵⁸ Az országban a járások

---

155 4343/1949. (XII. 14.) M. T. sz. rendelet alapján.

156 Ezek a reformok csak a leginkább kirívó eseteket számolták fel, igazán átgondolt rendezésre ezúttal sem került sor.

157 5201/4/II. - 1/1950. (I. 29.) B. M. sz. r., illetve 5201(11/II. - 1/1950. (III. 12.) B. M. sz. r. alapján. A munkálatok kapcsán az az elv érvényesült, hogy csak a legszükségesebb módosításokat szabad végrehajtani a lehető legkisebb változtatásokkal, hogy a proletárdiktatúra kiépítése során újabb gondokat se az államapparátus, se a helyi közigazgatás számára ne okozzanak.

Előbb Pest, Bács-Kiskun, Nógrád, Fejér, Vas, Somogy, Baranya, Tolna, Szolnok és Heves megye területén hajtották végre a változásokat, március 16-tól a többi megyében.

158 144/1950. (V. 20.) M. T. sz. r. Ez a rendelet megyéenként megállapította a járásokat és az egyes járásokon belül a kis- és nagyközségeket. Ez az eljárás került minden radikális megoldást, így a korábbi szélsőségek mérséklése is viszonylag szerény mértékben sikerült.

számát végül is tízzel csökkentették oly módon, hogy 16 járás megszűnt, de 6 újat létrehoztak.

Bács-Kiskun megye a 4343/1949. M. T. sz. rendelet 3.§-a értelmében a csonka Bács-Bodrog vármegye három járása, az önálló törvényhatósági joggal rendelkező Baja és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye öt járása összevonása révén jött létre.¹⁵⁹ Ide csatolták ezeken kívül még az alsódabasi járás két nagyközségét, Ladánybenét és Lajosmizsét, valamint a korábban önálló törvényhatósági jogú várost Kecskemétet is. Az új közigazgatási egység így azután az ország legnagyobb megyéjévé vált, területe 826 ezer hektár kiterjedésű, tehát a megyék átlagos területének kétszerese lett.

A háború befejezése utáni években a régi igények egy részét kielégítve mai megyénk területén több új község is létrejött. Az ezzel kapcsolatos döntések azonban távolról sem oldották meg a régóta halmozódó gondokat és helyi célkitűzéseket. Így a tanácsi rendszer kiépítéséhez kapcsolódóan a korábbinál is nagyobb számban hoztak létre új községeket, amelyek azután megkapták azt a jogot, hogy önálló tanáccsal rendelkezzenek. 1950-ben hét újabb községgel gyarapodott a megye. Két évvel később, 1952-ben pedig újabb 11 korábban lakotthely kapott községi rangot. Amolyan kissé megkésett, és mégis majdnem elhamarkodottnak minősülő önállósítás volt 1954-ben Ballószög különválása, amely elég sok gondot okozott a későbbiekben. Ily módon a háborút követő évtizedben harminc új önálló településsel gyarapodott ez a megye. A legnagyobb területvesztését kétségtelenül Kecskemét szenvedte el, amelynek egykori határán belül kilenc újabb község jött létre.

Megállapíthatjuk, hogy az előző másfél-két évszázadon belül nem jött létre több önálló község ezen a vidéken. Éppen ezért mindenképpen indokolt, hogy az újonnan alakult községekkel kapcsolatos legfontosabb adatokat rögzítsük. Ennek során a községek végleges nevét, azokat a külterületi lakotthelyeket, melyekből létrejött, a községgé válás időpontját, a település esetleges ideiglenes nevét és annak a járásnak a nevét rögzítjük, amelyhez a település 1950-ben került.

Ágasegyháza:

Kecskemét város Ágasegyháza nevű lakott külterületéből alakult 1952-ben. A község ideiglenes neve (néhány hónapon át) 1952 júliusig Ágasháza volt.¹⁶⁰

Kecskeméti járás.

Ballószög:

Kecskemét város Külsőballószög, Köncsög (egy része), Helvécia (egy része) lakott külterületéből alakult 1954-ben.

Kecskeméti járás.

159 Nem került megyénkhez viszont a Dunavecsei járásból Dömös nagyközség.

160 A község ideiglenes neve 1952 júliusig Ágasháza volt. Több mint feltűnő az ekkor még érvényesülő gyermekeg antiklerikalizmus, amely iszonyodva került minden egyházra, vagy szentre utaló helynevet. Ágasegyháza, Bugacmonostor, Hetényegyháza, Kohárszentlőrinc és Szentkirály esetében is ezt figyelhetjük meg.

Balotaszállás:

Kiskunhalas város Alsószállás (egy része), Balota (egy része), Füzes (egy része) és Göböljárás lakott külterületi helyeiből alakult 1950-ben. A község ideiglenes neve (néhány hónapon át) 1950 októberéig Göböljárás volt.

Kiskunhalasi járás.

Bácsszőlős:

Bácsalmás nagyközség Dobokanagyjárás (egy része), Kunbaja puszta (egy része), Ószőlők (egy része), Teleki szőlők (egy része) nevű külterületi lakott helyeiből alakult 1952-ben.

Bácsalmási járás.

Bácsszentgyörgy:

Gara nagyközség Szentgyörgypuszta nevű külterületi lakotthelyéből alakult községként 1947-ben.

Bajai járás.

Bugac:

Kecskemét város Alsómonostor, Bugacmonostor, Felsőmonostor, Kisbugac és Nagybugac nevű külterületi lakotthelyeiből alakult nagyközség 1950-ben. A nagyközség ideiglenes neve (néhány hónapon át) 1950 júniusáig Bugacmonostor volt.

Kecskeméti járás.

Csölyospálos:

Kiskunfélegyháza város Csölyos és Kiskunmajsza nagyközség Pálos nevű külterületi lakotthelyéből alakult nagyközséggé 1945-ben.

Kiskunfélegyházi járás.

Dunatetőten:

Harta nagyközség Hetényimajor, Károlymajor, Nagy-Alsómajor, Ottóhalom, Sándormajor, Sósér, Törleymajor és Vitéztanyák nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben.

Dunavecsei járás.

Fülöpháza:

Fülöpszállás nagyközség Balácsi és Fülöpháza nevű külterületi lakotthelyeiből alakult községként 1948-ban.

Kecskeméti járás.

Harkakötöny:

Tázlár nagyközség Harka és Kötöny nevű külterületi lakotthelyeiből alakult nagyközségként 1949-ben.
Kiskunhalasi járás.

Helvécia:

Kecskemét város Belsőballószög (egy része), Helvécia (egy része) Köncsög (egy része), Matkó (egy része) és Törökfái (egy része) nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben.

Kecskeméti járás.

Hetényegyháza:

Kecskemét város Belsőnyír (egy része), Hetényegyháza, Külsőnyír, Szarkás (egy része) és Úrihegy (egy része) nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben. A község ideiglenes neve (néhány hónapon át) 1952 júliusáig Hetény volt.

Kecskeméti járás.

Imrehegy:

Kecel nagyközség Alsótanyák (egy része), Polgárdi (egy része), Szarkásdülő (egy része) és Tüskös nevű lakotthelyeiből alakult 1952-ben.

Kiskőrösi járás.

Kaskantyú :

Páhi nagyközség Kaskantyú, valamint Bócsa nagyközség Hemzősor, Kalocsai rész (egy része) és Kisbócsa (egy része) nevű lakotthelyeiből alakult nagyközségként 1949-ben.

Kiskőrösi járás.

Kéleshalom:

Jánoshalma nagyközség Felsőtelek (egy része), Felsőterézhalom (egy része), Kélesi szőlők, Kélespuszta, Kistráta (egy része), Parcellák és Sömlék (egy része) nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben.

Kiskunhalasi járás.

Kömpöc:

Kiskunmajsa nagyközség Kömpöc nevű külterületi lakotthelyéből alakult község 1950-ben.

Kiskunfélegyházi járás.

Kunadacs:

Peszéradacs nagyközség¹⁶¹ Alsóadacs, Dámányadacs, Felsőadacs, Kisadacs, Kőkúti csárda, Középadacs és Peregadacs nevű külterületi lakotthelyeiből alakult nagyközségként 1949-ben.

Kunszentmiklósi járás.

Kunbaracs:

Tatárszentgyörgy nagyközség Baracs, Bánómajor, Bánórész (egy része), Beneszél, Csarodamajor, Daruhát, Felsőmajor, Gombaimajor, Kastélydűlő, Kopaszdűlő és Kövesút nevű külterületi lakotthelyeiből alakult községként 1950-ben. A község ideiglenes neve (néhány hónapon át) Újbaracs volt.

Kecskeméti járás.

Kunfehértó:

Kiskunhalas város Debeák (egy része), Fehértó, Füzes (egy része), Inoka (egy része), Kistelek (egy része) és Szarkás (egy része) nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben. A község ideiglenes neve (néhány hónapon át) 1952 júniusáig Bácsfehértó volt.

Kiskunhalasi járás.

Kunpeszér:

Peszéradacs nagyközség Alsópeszér, Erzsébetmajor, Etelmajor, Felsőpeszér, Frigyesmajor, Jónatelek, Középpeszér, Nyikorgó, Peszéri erdő és Rókás nevű lakotthelyeiből alakult nagyközségként 1949-ben.

Kunszentmiklósi járás.

Kunszállás:

Kiskunmajsa nagyközség Majsajakabszállás nevű külterületi lakotthelyéből alakult nagyközségként 1945-ben. A község ideiglenes neve 1948 áprilisáig Majsajakabszállás volt.

Kiskunfélegyházi járás.

Lakitelek:

Kecskemét város Árpádszállás, Felsőalpár, Kisalpár és Szikra nevű külterületi lakotthelyeiből alakult nagyközségként 1950-ben.

Kecskeméti járás.

---

¹⁶¹ Peszéradacs nagyközség ezzel egyidőben megszűnt.

Lászlófalva:

Kecskemét város Alsó- és Felsőszentkirály nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben.¹⁶²

Kecskeméti járás.

Nyárlőrinc:

Koháryszentlőrinc néven 1913-ig önálló község volt, 1913-1950 között Kecskeméthez tartozott mint lakotthely. 1950-ben ismét önálló községgé alakult. Ideiglenes neve (néhány hónapon át) 1950 júniusáig Koháryszentlőrinc maradt.

Kecskeméti járás.

Petőfiszállás:

Kiskunfélegyháza Ferencszállás és Pálosszentkút nevű lakotthelyeiből alakult 1952-ben.

Kiskunfélegyházi járás.

Pirtó :

Kiskunhalas város Felsőkistelek és Pirtó nevű külterületi lakotthelyeiből alakult nagyközségként 1947-ben.

Kiskőrösi járás.

Tabdi:

Csengőd nagyközség Tabdipusztá és Kiskőrös nagyközség Ceberét valamint Tabdiszőlök nevű külterületi lakotthelyeiből alakult nagyközségként 1950-ben.

Kiskőrösi járás.

Újsolt:

Solt nagyközség Bakóhalma, Betlen, Fűzhalom, Gyármajor, Kispusztá, Máriaháza, Miskahalom, Sallairész, Tótmajor és Vásárhalom külterületi lakotthelyeiből alakult 1950-ben.

Dunavecsei járás.

Városföld:

Kecskemét város Matkó (egy része), Törökfái (egy része) és Városföld (egy része) nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben.

Kecskeméti járás.

---

162 1991-től ismét Szentkirály a neve.

Zsana:

Kiskunhalas város Balota (egy része), Eresztő és Zsana nevű külterületi lakotthelyeiből alakult 1952-ben. A község ideiglenes neve (néhány hónapon át) 1952 júliusáig Zsanaeresztő volt.

Kiskunhalasi járás.

A megyék területének átrendezése során több kisebb korrekciót is végrehajtottak az egyes szomszédok között, amelyek közül nemegy megyénket is érintette. Ezen kiigazítások során Sükösd határából a "Gemenci erdő", valamint a Sükösd és Érsekcsanád határában levő "Fekete Erdő" került át Tolna megyéhez.¹⁶³ Ezzel csaknem egyidőben a Duna bal partján lévő, korábban Tolna megyében Dunaföldvárhoz tartozó Felsőszigetet csatolták Solt község területéhez.¹⁶⁴ Ehhez a folyamathoz tartozott, hogy 1952-ben Kelebia határából 208 holdat átsatoltak a Csongrád megyei Ásotthalom községhez,¹⁶⁵ majd 1953-ban Apostag, Dunavecse és Szalkszentmárton határából csatoltak át néhány szigetet a Fejér megyében lévő, akkori Sztálinvároshoz.¹⁶⁶ További kisebb, közigazgatási szempontból jelentéktelen kiigazításokra is sor került még. Ezek révén Ordastól Dunakömlődhoz, ugyancsak Ordastól Pakshoz, Bajától Bába községhez, Dunaföldvártól Solthoz, Pakstól Géderlakhoz és Dunaszentbendekhez, valamint Bába községtől Szeremléhez került át néhány száz, maximum egy-két ezer hold terület.¹⁶⁷

A megyén belül is sor került további néhány község közötti kisebb határkorrekcióra. 1955-ben Mélykút község határából Tompa községhez csatolták a Dózsa és Cifra major területét.¹⁶⁸ 1956-ban Szakmár községtől Öregcsertőhoz, 1958-ban pedig részben Miskétől Bányához, részben pedig Szalkszentmártontól Kunszentmiklóshoz csatoltak át kisebb területeket.¹⁶⁹

A szertelen centralizáció időszakában, amikor "fent" mindent mindenkinél jobban tudtak, ezek az átsatolások érthetően nem mindig történtek meg zökkenők nélkül. Ez történt pl. Kisfoktő esetében is, amely közel azonos távolságra volt Foktőhoz, Uszódhoz és Kalocsához. Ez esetben a helybeleiek sem voltak mindenben azonos véleményen, nehezen tudták eldönteni, maradjanak-e Foktőnél, vagy más, könnyebben megközelíthető településhez csatolják őket. Nem csekély huzavona

163 Az 5203-10-3/1949. I. 8. sz. B.M. rendelet értelmében összesen 3845 kat. hold terület került át 1951. január 1-vel Tolna megyéhez.

164 A 111-16-2/1951. II. 7. B.M. sz. rendelet alapján.

165 A 111-5-16/3/1952. II. 7. B.M. sz. rendelet alapján.

166 A járási tanács "demokratikus centralizmus" értelmében hozta meg határozatát 1953. december 7-én: a "Dunai szigetrészek Sztálinvároshoz való csatolását a járás és a nevezett községek terhére nem látja károsnak és tekintettel arra, hogy szocialista hazánk fejlődése szempontjából Sztálinváros terjeszkedésének szükségessége az átsatolást indokolta teszi, így a nevezett terület átsatolását javasolja." BKMÖL XXIII. 5. Bács-Kiskun Megyei Tanács VB igazgatási osztálya iratai 111-1/1954. A fenti területek mellett 1963-ban még egy további átsatolásra került sor: a Szalkszentmártonhoz tartozó Szalki szigetet, amely 73 és fél hold területű, ugyancsak az akkor már Dunaiújvároshoz csatolták, amely már 1950-től a Dunaiújvárosi tanács kezelésében volt. U.o. 20/1963. V.B. határozat.

167 BKMÖL XXIII. 5. 111-10-1/1953.

168 BKMÖL XXIII. 1/a 67/1952. II.

169 BKMÖL XXIII. 2. Bács-Kiskun Megyei Tanács VB titkárságának iratai 3037/1958; 3563/1958; 149/1956.

után végül a Megyei Tanács V.B. döntött: "...módosítva a 310/1953. sz. V.B. határozatot, Foktő községhez tartozó Kisfoktő ktl-nek Kalocsa városhoz való átcsatolását szükségesnek tartja, míg Uszód községhez tartozó Újmajsa ktl-nek Kalocsához történő csatolását elejti."¹⁷⁰

A tanácsrendszer kiépítése során tett kisebb-nagyobb kiegészítések és átcsoportosítások után Bács-Kiskun megye járási beosztása és a hozzájuk rendelt települések megoszlása az alábbi lett:¹⁷¹

1. Bajai járás

székhelye: Baja

Önálló tanácsú községek:

1. Bácsbokod	9. Felsőszentiván
2. Bácsborsód	10. Gara
3. Bácsszentgyörgy	11. Hercegszántó
4. Bátmonostor	12. Nagybaracska
5. Csátalja	13. Nemesnádudvar
6. Csávoly	14. Sükösd
7. Dávod	15. Szeremle
8. Érsekcsanád	16. Vaskút

2. Bácsalmási járás

székhelye: Bácsalmás

Önálló tanácsú községek:

1. Bácsalmás	5. Kunbaja
2. Bácsszöllős	6. Madaras
3. Csikéria ¹⁷²	7. Mátételke
4. Katymár	8. Mélykút
	9. Tatabáza

170 Az indoklás második érve igencsak tanulságos: Kisfoktő területe Kalocsával betonítással van összekötve, a lakosság könnyebben jut be Kalocsára mint Uszódra, amellyel összefüggő területet képez. Kivánatos az átcsatolás Kalocsához azért is, mert a műszaki munkálatokat a földrendező csoport már befejezte, és annak újbóli visszaállítása sok időt, utánajárást vonna maga után. BKMÖL XXIII. 1/a 322/1955. VB határozat

171 Összeállításunk Magyarország helységnevtára 1952. alapján készült.

172 A község ideiglenes neve 1929 decemberéig Felsőcsikéria volt.

3. Dunavecsei járás

székhelye: Dunavecse

Önálló tanácsú községek:

1. Apostag	6. Harta
2. Dunaegyház	7. Ordas
3. Dunapataj	8. Solt
4. Dunatetőtlen	9. Szalkszentmárton
5. Dunavecse	10. Újsolt

4. Kalocsai járás

székhelye: Kalocsa

Önálló tanácsú községek:

1. Bács	7. Géderlak
2. Drágszél ¹⁷³	8. Hajós
3. Dunaszentbenedek	9. Homokmégy
4. Dusnok	10. Miske
5. Fajs	11. Öregcsertő
6. Foktő	12. Szakmár
	13. Uszód

A járási tanács alá rendelt város:

1. Kalocsa

5. Kecskeméti járás

székhelye: Kecskemét¹⁷⁴

Önálló tanácsú községek:

1. Ágasegyháza	10. Ladánybene
2. Bugac	11. Lajosmizse
3. Fülöpháza	12. Lakitelek
4. Helvécia	13. Lászlófalva
5. Hetényegyháza	14. Nyárlőrinc
6. Izsák	15. Orgovány
7. Jakabszállás	16. Tiszakécske
8. Kerekegyháza	17. Városhőd
9. Kunbaracs	

---

173 A község ideiglenes neve 1928-ig Drágszélszállás volt.

174 Ez a járás ebben a formájában 1950. január 1-én jött létre.

6. Kiskőrösi járás

székhelye: Kiskőrös

Önálló tanácsú községek:

1. Akasztó	8. Kiskőrös
2. Bócsa	9. Páhi
3. Császsártöltés	10. Pirtó
4. Csengőd	11. Soltszentimre ¹⁷⁵
5. Imrehegy	12. Soltvadkert
6. Kaskantyú	13. Tabdi
7. Kecel	14. Tázlár

7. Kiskunfélegyházi járás

székhelye: Kiskunfélegyháza

Önálló tanácsú községek:

1. Alpár	6. Kömpöc
2. Csólyospálos	7. Kunszállás ¹⁷⁶
3. Gátér	8. Pálmonostora
4. Jászszentlászló	9. Petőfiszállás
5. Kiskunmajsa	10. Szank
	11. Tiszaújfalu

A járási tanács alá rendelt város:

1. Kiskunfélegyháza

8. Kiskunhalasi járás

székhelye: Kiskunhalas¹⁷⁷

Önálló tanácsú községek:

1. Balotaszállás	6. Kéleshalom
2. Borota	7. Kisszállás
3. Harkakötöny	8. Kunfehértó
4. Jánoshalma	9. Rém
5. Kelebia	10. Tompa
	11. Zsana

A járási tanács alá rendelt város:

1. Kiskunhalas

175 A község ideiglenes neve 1924-ig Pusztaszentimre volt.

176 A község ideiglenes neve 1948 áprilisáig Majsajakabszállás volt.

177 Ez a járás 1950. január 1-én jött létre, és ezzel egyidőben megszűnt a korábbi Jánoshalmi járás.

9. Kunszentmiklósi járás

Székhelye: Kunszentmiklós

Önálló tanácsú községek:

1. Fülöpszállás	4. Kunszentmiklós
2. Kunadacs	5. Szabadszállás
3. Kunpeszér	6. Tass

Közvetlenül a megyei tanács alá rendelt városok:

1. Baja¹⁷⁸

2. Kecskemét

A szovjet minta alapján megalkotott tanácsai törvénynek a magyar viszonyok közé elég szolgai módon történő átültetése rendkívül sok gonddal járt. A változások végrehajtása a központi hatalmi szervek számára éppoly nagy fennakadásokat, súlyos zavarokat eredményezett mint a helyi közigazgatásokon belül. Az egyik igazán nagy skandaluma az lett ennek a "demokratikus centralizmus" elvét naiv merevséggel betartó szisztémának, hogy a városokat a járási tanácsok felügyelete alá helyezte. Így a legnagyobbbrészt új, "népi" káderekből toborzott, vajmi kevés iskolázottsággal, szakismerettel és közigazgatási gyakorlattal rendelkező, jórészt akarnokból verbuválódott sokaság a maga szintjére húzta le a gyakorta több száz éves önkormányzati gyakorlattal rendelkező városok igazgatását is. Éppen ezért már néhány hónappal később, 1950 nyarán módosítani kellett az 1950. évi I. törvény ide vonatkozó részét!¹⁷⁹ Ennek értelmében nemcsak Baját vették ki a járási tanács irányítása alól, hanem az ország területén több más város is megszabadult a járások nehezen viselt gyámságától, és a megyei tanácsok hatáskörébe került.

Az új települések, községek kialakulása több évet vett igénybe. Néhány tanya-központ, illetve település nem érezte jól magát a hozzájuk-föléjük rendelt társsal, és hamarosan önállósulni akart. Így tett Móricgát is, amely 1954. november 8-i falugyűlésen döntött arról, hogy a tőlük 10-12 km-re lévő Szanktól különváltnak, és önálló községként működnek tovább, miként ezt már 1947-ben is tervezték.¹⁸⁰

Még igazán be sem fejeződött az új községeknek és a tanyaközpontoknak a megszerzése, amikor már igen komoly működési zavarok jelentkeztek. Kecskemét város és a határában létrehozott öt új község között a szakszerűtlen átszervező munka miatt több tisztázatlan tulajdonjogi, közigazgatási és pénzügyi terület maradt, amelyeket végül is csak hatalmi eszközökkel tudtak elsimítani. Ezek a villongások éveken át ismételtelen felizzottak. Még 1957-ben is újból kénytelen volt a járási tanács vb. foglalkozni ügyükkel: "A VB. nem ért egyet a kecskeméti Városi Tanács VB. oly irányú javaslatával, hogy Hetényegháza, Helvécia, Lászlófalva, Nyárlőrinc,

178 Először a járási tanács felügyelete alá rendelték, és csak 1950 nyarán vonták onnan ki, és helyezték a megyei tanács ellenőrzése alá.

179 196/1950. (VII. 25.) M. T. sz. r. Ettől kezdve Baján kívül Nagykanizsa, Soporon, Szeged, Karcag és Kisújszállás is közvetlenül a megyei tanácshoz tartozott.

180 BKMÖL XXIII. 22. 1/a 50/1955. vb. határozat tette ezt számukra lehetővé.

Városföld községeket, mint önálló községeket megszüntessék, ezen területeket a városhoz csatolják vissza. Esetleg egyetért Ballószög község visszacsatolásával.¹⁸¹

Mivel még mindig aránytalanul nagy hatáskört hagytak a járások kezében, azok még ezután is sok alkalommal megbénították vagy legalábbis megkeserítették a hozzájuk csatolt városok életét. A legjobb esetben is falusi közigazgatásból bekerült járási tanácsok vb. potentátjai a maguk szintjére próbálták lehúzni a városok gazdasági és szellemi életét. Ez olyan mérvű politikai feszültségeket, sőt gazdasági visszaesést eredményezett, hogy hamarosan újabb módosítás vált szükségessé. Ezért a súlyos közigazgatási melléfogások orvoslása érdekében a pártállam 1954-ben a X. törvény, az ún. második tanács törvény alapján már valamennyi várost kénytelen volt kiemelni a járások joghatósága alól.

Tekintettel arra, hogy a földreform után további 60 ezer újabb tanya épült az országban, közülük pedig több ezer a mai megyénk területén, a soha meg nem oldott tanyakérdés egyre égetőbbé vált. Mivel az MKP, illetve az MDP a mezőgazdaságon belül is a szovjet minta szolgálai átvételében látta az ágazat és e területek jövőjét, a kollektivizálás erőltetésével a tanyaközpontoknak és a kisközségeknek a létrejöttét szorgalmazták.¹⁸² A hivatalos álláspont szerint a megoldáshoz vezető utat abban látták, hogy Gazdasági Főtanács 1221/1948. sz. határozatával létrehozta a Tervhivatal keretein belül a Tanyabizottságot, amely azután jelentős apparátusával, hosszas üléseivel és jelentős költségekkel olyan tervezetet terjesztett elő, amely 236 tanyaközpontot jelölt ki az ország területén. Ennek nyomán született meg az 1300/1949. (II.12.) Korm. sz. rendelet, amely ettől kezdve megtiltotta az építkezést olyan külterületi részekben, amelyek a központok kialakításának szempontjaival nem estek egybe.¹⁸³ A Tanyabizottság a következő éveken át is sok-sok alkalommal ülésezett, különféle újabb javaslatokat készített, de mivel a "mezőgazdaság szocialista átalakítása" volt az állampárt távlati célja, teljesen figyelmen kívül hagyták a bizottság tevékenységét. A mind bonyolultabb és súlyosabb társadalmi és politikai ügygé növvő tanyakérdés ezen újabb évek alatt egy lépéssel sem került közelebb a tényleges kibontakozáshoz.

Az új megyehatárok kialakítása, az ideiglenes, majd 1950 őszétől a végleges megyei tanács létrehozása után kezdhetette el munkáját Bács-Kiskun megye területén is az új közigazgatási apparátus.¹⁸⁴

Hiába fogalmaztak meg a párt és az állami szervek szép és kevésbé szép szövegeket a tanácsok működésével kapcsolatban, a ráolvasás ezúttal sem járt sikerrel. A gyökeres átállás nyomán jelentkező zavarokat nem lehetett sokáig sem titkolni, sem pedig változatlan formában elviselni. Az ország egészében a lakosság idegenül állt az új apparátussal és főként annak módszereivel szemben, ezért már 1950 nyarán érdemi módosításokat kellett végrehajtani az új beosztáson, szervezeten, majd ezt

181 Indoklás: A fenti községek hosszú harc után lettek önállóak, önállóságuk óta nagymérvben fejlődtek. Az említett községek választói sem értenének egyet a községek önállóságának megszüntetésével. BKMÖL XXIII. 2. 1134-36/1957.

182 Ennek szellemében jött létre az 190 171/1946. (III. 11.) B. M. sz. körrendelet is.

183 A későbbi évtizedekben ez a rendelet sokban gátolta a tanyák normális fejlődését, és csak hosszas viták után engedtek merevségén.

184 A megyék közötti határvonalak kialakítása a 4343/1949. (XII. 14.) M.T. sz. rendelet végrehajtására kiadott 5201/4/II - 1/1950. (I. 29.) B. M. sz. és az 5201/11/II - 1/1950. (III. 12.) B. M. sz. rendeletek alapján történt.

követően 1951. november 16-án a belügyminiszter kénytelen volt kiadni egy rendeletet, amelynek az lett volna a célja, hogy a tanácsok "tömegkapcsolatait" megjavítsa.¹⁸⁵ Minden túlzás nélkül leszögezhetjük, hogy a szovjet minta átvétele nálunk már az első hónapokban gyakorlatilag kudarcot vallott. Éppen ezért a kor fő ideológusai és közigazgatási szakértői is kénytelenek voltak elismerni, hogy már e korai "...periódusban aránylag rövid időközökben követik egymást a tanácsra vonatkozó állami intézkedések." 1952. június 29-én a minisztertanács adott ki egy újabb rendeletet a tanácsok munkájának javítása érdekében.¹⁸⁶ Miután a régi közigazgatási apparátust szétverték, egyre inkább hiányoztak a megfelelő szakemberek. A "népi káderek" bevonásába vetett remények hétről hétre zsugorodtak még a legfanatikusabb vezetőkben is. A tények minden bizonnyal őket is erősen megviselték. Több mint jellemző, hogy 1951-52-ben a legjobb "népi káderekből" verbuvált járási tanács elnökök 30 %-át kénytelenek voltak alkalmatlanság miatt lecserélni, és 1953-ban is a megtartott legjobbak közül még további 27% mondott csődöt.¹⁸⁷ A következő évek során rendkívül nagy munkát kellett végezni a szakminisztériumoknak annak érdekében, hogy egy új és legalább az elfogadhatóság szintjén működőképes apparátus ki tudjon alakulni. Sokakat irritált az, hogy ilyen csaknem kétségbeejtő szakmai felkészületlenség mellett ugyanakkor "A tanács államhatalmi jellegének fokozottabb érvényesítése érdekében ..." növelték a tanácsok beszámoltatási jogkörét, amelynek során a fegyveres testületek kivételével csaknem minden terület ellenőrzésük alá került. Viszont csak így válhattak egyre nyilvánvalóbban a központi hatalom közvetlen, hűséges és leplezetlen eszközeivé a tanácsok a beszolgáltatások, az "ellenség" üldözése, a békekölcsönök jegyzése, az adók beszédése, a tsz-ek szervezése stb. terén.¹⁸⁸

A velük szembeni ellenséges érzületet növelte az a folyamat, amelyet hamarosan hivatalosan is kénytelenek voltak beismerni: "Nem volt ritka jelenség az adott időszakban a szocialista törvényesség lebecsülése", magyarul az önkényeskedések és a visszaélések sora.¹⁸⁹ Ez annyira nyilvánvalóvá vált, hogy 1953-ban már az MDP legfelsőbb vezérkara is kénytelen volt foglalkozni a tanácsok ügyével. Ennek során a pártszervezetek feladatává tették annak cáfolását, hogy a tanácsok lejáraták magukat és elvesztették a nép bizalmát. A szükségszerűen bekövetkezett csődöt mi sem jelzi jobban, mint az, hogy 1954-ben a már említett új tanács törvény kiadására kényszerült az állampárt.¹⁹⁰

---

185 5204-178/1951. (II. 18.) sz. utasítás. A belügyminiszter kénytelen volt egyértelműen megfogalmazni, hogy a lakosság körében nem elég széles az érdeklődés a tanács munkája iránt, és az állandó bizottságok többsége sem jelent eleven kapcsolatot a tanács és a tömegek között

186 A 2079/23/1952. sz. határozat szerint a minisztériumok és a megyei tanácsok osztályai között a kapcsolat nem elég közvetlen, a minisztériumok túlságosan beavatkoznak azok munkájába; a járási tanácsok fejlődése erősen lemaradt a megyei tanácsok mögött; nem fejlődnek kellően a községi tanácsok stb., stb. Tekintettel arra, hogy a szakképzetlen "népi káderek" nem tudtak eleget tenni az átállás követelményeinek, már 1952 nyarán felmerült a képesítési rendszer bevezetésének követelménye.

187 BEÉR János, 1962. 192-193.

188 Mindez hamarosan olyan végleteket eredményezett, hogy ismét központilag kellett közbelépni.

189 BEÉR János, 1962. 204-205.

190 A törvény előkészítését rengeteg gyűlés, túlszervezett vita előzte meg, hogy a változásokat el tudják fogadtatni. Visszatérő panasz volt, hogy: "...még azok is, akik alapvetően helyeselték az új törvény tervezetét ... nem értették meg kellőképpen a tanács szervezete egyes lényeges vonásait ... nem

A törvény megalkotói alapvető változást reméltek a tanácsok államhatalmi munkájának javítása terén, és bíztak abban, hogy adminisztratív módon meg tudják teremteni a tanácsok és a tömegek egészségesebb kapcsolatait. A következő évek bőségesen dokumentálták, mennyire voltak megalapozottak ezek a prognózisok.

Az 1954-es törvényerejű rendelet gondoskodott a községgé szervezésről is. Ugyanis egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a koalíciós években létrehozott községek egy része nem igazán életképes, működtetésük pedig mind több gondot jelent.¹⁹¹ Ehhez a renDELETEhez is kapcsolódik a korábbiakhoz képest egy kisebb mérvű visszalépés. Újabb községek létrehozásának alapvető feltételévé tették ugyan- is, hogy a községgé szerveződő lakotthely (tanyaközpont) mintegy 5000 kat. hold területű és kb. 1500 lakosú legyen, lehetőleg zárt települési formával rendelkezék, és ne legyen hozzá 5 kilométernél közelebb más település.¹⁹²

Számottevő változást tapasztalunk a városokkal kapcsolatban is. Ennek egyik megnyilatkozása az volt, hogy 1954-ben az elnöki Tanács Debrecen, Miskolc, Pécs és Szeged városokat megyei jogú városok rangjára emelte, és ezeket az Elnöki Tanács irányítása alá helyezte.

A járások 1950-ben végrehajtott átszabása sem bírta ki még fél évtizedet sem. Még "fent" is nyilvánvalóvá vált, hogy megyénken belül pl. a kunszentmiklósi járás aránytalanul kicsi a többihez képest, és működésében is zavarok jelentkeztek. Ezért egyesítették a dunavecsei járással. Így tehát a kunszentmiklósi járás 1956 január végén megszűnt oly módon, hogy Fülöpszállást saját kérésére a kiskörösi járáshoz csatolták, az összes többi település pedig a dunavecsei járáshoz került. Dunapataj és Ordas községeket viszont ezzel egyidőben a dunavecsei járásból a kalocsai járáshoz tették át. A járási székhely azért maradt Dunavacsén, mivel a felmérések szerint Dunavecse ekkor is rendelkezett megfelelő helyiségekkel, melyek lehetővé tették a járási székhely működését, Kunszentmiklóson viszont csak újabb beruházások révén lehetett volna ezt elérni.¹⁹³

Eközben a megyék területi reformja ismét a nagypolitika szintjére került. Legálábbis ezt jelezte az a tény, hogy 1955-ben létrehozták a Területszevezési Kormánybizottságot, amelynek azt jelölték meg feladatául, hogy készítsen elő olyan tervezetet, amely alapján az országgyűlés dönthet az igazgatási területi reform ügyében. "Az alapvető elv az volt, hogy nagyobb mértékben csökkenteni kell a megyék számát, ennek megfelelően csökkenteni kell a járások számát ... meg kell szüntetni a

---

ismerték fel azt, hogy a helyi tanácsok mint a proletárdiktatúra államának helyi szervei, a demokratikus centralizmus érvényesítésével valósítják meg a legszélesebb és legmélyebb demokráciát." BEÉR János, 1962. 223-233.

Az akkori törvényhozási mechanizmusnak megfelelően érdemi vita a törvény fölött nem alakulhatott ki. Polgári viszonyok között hónapok sőt évek kellettek ilyen fontos törvény megfelelő kimunkálásához. A törvényt 1954. szeptember 20-án terjesztették be az országgyűlés elé, 21-én részleteesen ismertették azt, 22-én pedig elfogadták és 25-én ki is hirdették mint az 1954. évi X. törvényt. 1956 eseményei kellő értékméletet mondtak többek között erről a törvényről is.

191 Megyénken belül a Dunántúlon és az ország északi részén tartóssá vált aprófalvak nem léteztek, az ezekkel kapcsolatos gondok itt eddig ismeretlenek voltak.

192 A témával kapcsolatos vita indítása során dr Kovacsics József rámutatott arra, hogy az önálló községek közül 11-nek a lakossága nem éri el a 300-t, 124-nek a lakossága pedig 300 és 400 között van, 175-ben a lakosság meghaladja ugyan a 400-at, de nem éri el az 500-at. Magyaroszágos ekkor 310 olyan önálló tanács volt, amelynek hatásköre 500-nál csekélyebb számú lakosra terjedt ki.

193 BKMÖL XXIII. 2. 111/11/1955; ill. XXIII. 1/a 28/1956. VB határozat.

meglévő aránytalanságokat ... az új egységek mint gazdasági egységek is életképesek legyenek, lehetőleg essenek egybe az ún. gazdasági régiókkal." Tekintettel arra, hogy ekkor még semmiféle határidő megjelölése nem történt, általános meglepetést keltett, hogy 1956. május 18-án a MDP budapesti pártaktíváján a Politikai Bizottság beszámolóját tartó Rákosi Mátvás minden szélesebb politikai és szakmai előkészítés nélkül, mint közvetlenül soron lévő faladatot vetette fel a megyék, a járások és a fővárosi kerületek számának csökkentését.¹⁹⁴ Ezt követően 1956. július 23-án jelent meg a központi vezetőség határozata, amelyben "a Központi Vezetőség felhívja a minisztertanácsot, hogy e kérdést jóváhagyás végett összel az országgyűlés elé terjessze. Az új megyék, járások, kerületek kialakítását 1957. január 1-ig be kell fejezni."¹⁹⁵

A magyar nép másképpen döntött a következő hónapok eseményeinek alakulásáról, így a minden bizonnyal figyelemelterelő hadmozdulatnak is szánt, és kellően elő nem készített tervezet szükségszerűen hamvába holt.

b/ A forradalomtól a járási tanácsok felszámolásáig

A tanácsok létrehozásáról és közel egy évtizedes működéséről az ország lakossága valójában 1956 őszén mondta ki félre nem érthetően véleményét.¹⁹⁶ Több megyében a községek sora határozatban szüntette meg a tanácsokat. Bács-Kiskun megye lakosai is egyértelmű véleményt nyilvánítottak.¹⁹⁷ Kalocsán a tanácsot nem váltották ugyan le, de menesztették a vb. elnökét és annak titkárát. Kiskunfélegyházán viszont "... az egész tanácsot nem ismerték el az államhatalom helyi szerveinek...", és leváltották mind a vb. elnökét, mind annak helyettesét és a titkárát is.¹⁹⁸

Annál nagyobb volt a mozgás a községekben, ahol a korábbi évek sérelmeit közvetlenebbül élték meg, és a kapcsolat is szükségszerűen személyesebb volt a tanácsi vezetők és lakosság között. A kevesebb munkaalkalom, a rosszabb közellátás

194 BEÉR János, 1962. 298-299.

195 A tervezet szerint az ország területe a fővárosra, 4 megyei jogú városra és 12 megyére oszlana, és 90 járás létesülne. Az előkészítetlen tervezet a vidéki tanácsokon belül komoly feszültséget okozott. Az egyébként is hónapok óta pattanásig feszült politikai légkör miatt 1956. október 11-én a Központi Vezetőség elhatározta, "hogy az ország igazgatási területének átszervezését nem terjeszti az országgyűlés elé. A Központi Vezetőség és a minisztertanács a következő években nem tartja célszerűnek a területátszervezés végrehajtását, mert ez megnehezítené, hogy minden erőnket a népgazdasági feladatok sikeres megoldására, a szocialista demokratizmus fejlesztésére fordítsuk." HENCZ Aurél, 1973. 558-560.

196 Borsod megyében 335 községi v.b. elnökből 132-t, 335 v.b. titkárból 52-t, 40 függetlenített elnökhelyettesből 18-at bocsátottak el. BEÉR János, 1962. 313.

197 A lakosság véleményének alaposabb megismerése érdekében természetesen a forradalmi és nemzeti bizottságok anyagát, a különféle peres iratokat stb. is kellő mélységben kell tanulmányozni. Itt csak a tanácsokkal szembeni olyan megnyilvánulásokat idéztünk fel, amelyek a járási tanácsok szemüvegén át láthatók négy évtized távlatából.

198 A járási tanács később is csak a vb. elnökhelyettesét és a titkárát helyezte vissza.

Kecskeméten "... sem a Nemzeti Bizottság, sem egyéb forradalmi szerv nem váltott le egy tanácstagunkat sem..." állapították meg a későbbi hetekben. Ebben minden bizonnyal jelentős része volt a köztisztvisletben álló Tóth Lászlónak, az egykori polgármesternek, aki komoly mérséklő szerepet játszott ezekben a napokban.

Baján és Kiskunhalason sem történt érdemi incidens, változás.

és a hatóságok drasztikusabb zaklatásai érthetően jobban felfokozták az elkeseredést.

A bajai járásban 6 településen belül négy vb. elnököt, ugyancsak 4 vb. elnökhelyettest és két vb. titkárt távolítottak el. Dávodon az elnököt "... az árvizes házhelyek cserekártalanításaként adott földkiosztások miatt váltotta le a nemzeti bizottság..." Garán a vb. elnökét "...a tagosítások végrehajtása miatt..." menesztették. Nagybaracsán az elnökhelyettest "... szakmai alkalmatlanság miatt..." távolították el. Sükösdön az elnökhelyettest "... helytelen magatartása ... és szakmai alkalmatlansága miatt..." fosztották meg beosztásától.¹⁹⁹

A bácsalmási járás csaknem minden egyes községéből távolítottak el tanácsi vezetőt. Bácsalmásról, Katymárról és Mélykútról mind a vb. elnököt, mind a helyettesét, mind pedig a vb. titkárát eltávolították. Ebben a járásban az elnökökkel egyetlen településen sem voltak megelégedve, és a vb. titkároknak is csak Mátételken és Tataházán kegyelmeztek meg. A tanácsi munka "népi" értékelésének az eredményeként tehát a járás 9 községében 19 tanácsi vezetőt menesztettek.²⁰⁰

A dunavecsei járáson belül 9 községben váltottak le elnököt, elnökhelyettest, vagy titkárát. Kunszentmiklóson "... a nemzeti bizottság az egész tanácstagság felmentése mellett foglalt állást, mondvá azt, hogy a tanács nem a dolgozó nép érdekében, hanem a dolgozó nép ellen működött."

A tanácsok munkájának megítélése terén a kalocsai járás községein belül az átlagosnál is aktívabb lett a lakosság megnyilvánulása az egyes községekben.²⁰¹ Dusnokon a forradalmi bizottság a tanácsot nem váltotta ugyan le, de a tanácsot mint olyant nem ismerte el. Az elnököt és az elnökhelyettest viszont menesztették, "...mivel mindketten a Vöröskeresztes adományok kiosztása alkalmával helytelenül jártak el, saját személyüket elégitették ki elsősorban az adományokból..."²⁰²

Géderlakon a tanácselnök annyira népszerűtlen lett, hogy nemcsak tudomásul vette a forradalmi bizottságnak felmentésére vonatkozó döntését, hanem "...a fenyegető nyomásnak engedve a községből eltávozott..."

Bátyán nem szokványos eseményre került sor, mivel "...maga a tanácsülés távolította el ..." a vb. elnökét, annak helyettesét és titkárát. Még hónapokkal később a szerezsenmosdatás idején is kénytelen volt elismerni a járási tanács, hogy az elnök valóban goromba, azaz erőszakos volt a lakossággal szemben, "...anyagi természetű, helytelen ügyei is voltak ... melyeket a megyei ügyészség vizsgált meg..."²⁰³ A járási

199 Igen sokatmondó, hogy a szakmai alkalmatlanság vádját a következő hónapokban a járási tanács is helyben hagyta, legfeljebb más településre helyezte el az illetőt.

200 Madarason az elnökhelyettesi tisztség ezekben a hetekben nem volt betöltve.

201 Tekintettel arra, hogy az egyes járásokból beérkezett jelentések mind adataikat, mind érveléseiket tekintve igen eltérőek, célszerűnek látszik az egyik legbőségesebbnek tűnő kalocsai járási jelentést részletesebben ismertetni, mivel minden bizonnyal a többi helyen történő bizalommegvonások mögött is hasonló okok húzódtak meg.

202 A vád helytálló lehetett, mivel a járási tanács a következő hónapokban azt nem cáfolta, de elég jellemző módon a vb. elnököt Hajóson vb. titkárnak, helyettesét és tettestársát Bátyán vb. elnökhelyettesnek "állította be."

203 Egy "káder" esetében ilyen akcióra csak akkor került sor, amikor olyan mérvű volt a botrány, hogy a vizsgálat elől semmiképpen sem lehetett kitérni.

tanács az elnökhelyettes "... leváltásával is egyetértett, mivel képességei folytán ezen munkakör el látására nem alkalmas..."²⁰⁴

Dunapatajon is igen feszült lehetett a helyi tanács és a lakosság közötti kapcsolat a forradalmat megelőző években, mivel a forradalom napjaiban vb. titkár disszidált, az elnökhelyettes ellen pedig sikkasztás miatt fegyelmi eljárást indítottak, amely során az jobbnak látta, ha gyorsan lemond. Ugyanitt az elnök pedig úgy ítélte meg, előnyösebb számára, ha sürgősen elhagyja a községet.

Homokmégyen is leváltották a vb. elnökét, akiről a későbbi hónapokban a járási tanács is kénytelen volt megállapítani, hogy "...képességei alapján nem alkalmas az elnöki teendők ellátására..." Miskén is sor került a vb. elnökének leváltására.²⁰⁵ Öregcsertőn a vb. elnökét és a titkárát menesztette a lakosság.²⁰⁶

Szokmáron a forradalmi bizottság "...a tanácsot teljes egészében nem ismerte el, nem létezőnek tekintette, azon indoklással, hogy a Rákosi-rendszert képviselték..." Mind az elnöknek, mind helyettesének, mind pedig a titkárnak a munkáját megelégtelték, és eltávolították őket a község éléről. Mivel ezek hatására a nagy kivizsgálások idején a járási tanácsnak is feltűnt a titkárral kapcsolatosan, hogy "... a nevezett sem szakmailag sem erkölcsileg munkakörének ellátásra nem volt alkalmas..." őt még a nagy szerezcsenmosdatás időszakában sem rehabilitálták, korábbi munkakörébe nem helyezték vissza. Annak érdekében, hogy a lakosság számára érzékeltessék, mennyire komolyan figyelembe veszik "az alulról jövő kritikát", a korábbi elnökhelyettesből néhány hónappal később elnököt kreált a felettes testület, az elnököt pedig annak helyettesévé tette meg ugyanebben a községben.

Fajszon is megelégtelték a vb. titkár addigi működését és menesztették.

A járási tanács minden bizonnyal azért is mutatott nagyfokú elnézést és együttérzést az elkergetett tanácsi vezetőkkel, mivel e testület minden egyes vezetőjéről hasonló véleményt formált a járás lakossága, és ezekben a napokban valamennyiüket eltávolították beosztásukból.

A kecskeméti járási tanács jelentésének az a része, amely az egyes községek lakosságának és forradalmi bizottságának a helyi tanácsi vezetőkkel szembeni érzelmeit és megnyilvánulásait ismerteti, igen lakonikus. Csak az tudható meg belőle, hogy Ballószög, Bugac, Izsák, Jakabszállás, Kerekegyháza, Kunbaracs, Ladánybene, Lajosmizse, Orgovány, Tiszakécske és Városföld községekben "... törvénytelenül eltávolították a vb-k egyes vezetőit..." Az viszont kétségtelennek látszik, hogy a községek lakosai több helyen is tettekkel fejezték ki tanácsaik iránti véleményüket és érzelmeiket. Ballószög, Helvécia és Lászlófalva lakossága, mellesleg mind a három újonnan alakult község, felgyújtotta tanácsuk épületét.

A kiskőrösi járás vezetőinek jelentése is igen rövid, és a különféle megnyilvánulások okait véletlenül sem jelzik. Összefoglalójukból az viszont így is kiderül,

---

204 Az igényesség szintjére és a megbocsátás mértékére jellemző, hogy a felmentéseket nem semmisítette meg a járási tanács, de az elnökhelyettest nyugdíjazta, a vb. titkárt pedig Géderlakon foglalkoztatta a tanács.

205 Ezzel a járási tanács nem értett egyet és a forradalom leverése után változatlan bizalmat szavazott neki.

206 A járási tanács később az elnököt visszahelyezte a község nyakába, a titkárt azonban nyugdíjazta.

hogy a járásban "...a községi vezetőket általában minden községben eltávolították és helyükre legtöbb esetben osztályidegen egyéneket állítottak be..."²⁰⁷

A kiskunfélegyházi járási tanács jelentéséből azt tudjuk meg, hogy az alpári, a kiskunmajsai, a kömpöci, a petőfiszállási és a tiszaujfalui vb. titkár "... kivételével az összes többi községi vezetőt eltávolították ... A járási forradalmi bizottság a négy járási vezető közül egyet sem választott meg. A régi vezetők eltávolításának oka a nemzeti bizottságok kommunistaellenes beállítottsága, egyes esetekben az eltávolítottak szakmai alkalmatlansága is ..." ²⁰⁸

A kiskunhalasi járásból érkező jelentés is elég tömör, illetve hézagos azokon a helyeken, amelyeken az egyes tanácsi vezetők eltávolításának okait kellett volna jelezni. A tényeket viszont rögzítették: Balotaszállás, Harkakötöny, Jánoshalma, Kelebia, Kéleshalom, Kisszállás, Kunfehértó, Réms, Tompa, Zsana községek lakosai 17 tanácsi vezetőjétől szabadult meg rövid úton. Sajnálataikra csak csekély időre, mivel a járási tanács többségüket már 57 tavaszán visszaüllette korábbi székükbe.²⁰⁹

A forradalom és szabadságharcnak szovjet segítséggel történő leverése, és a kegyetlen, véres bosszúállás után 1957-ben mindent megtett az újonnan szerveződő hatalom annak érdekében, hogy a pártállamot változatlan formában visszaállítsák, és ennek keretén belül a tanácsokat régi formájukban rekonstruálják. Apró Antal, a Kádár-korszak egyik kemény embere, a "rendcsinálás" egyik vezérlője és eszmei irányítója fogalmazta meg az ezzel kapcsolatos irányelveket, és az apparátus megroggyant önbizalmának visszaállítása érdekében hangsúlyozta: "A tanácsok, mint hatalmi szervek ... mindenkor kifejezői voltak a proletariátus diktatúrájának ... érvényesült tevékenységükben a párt vezető szerepe, végrehajtották a párt politikáját. Az elkövetett hibák többségéért nem elsősorban a tanácsok a felelősek..."²¹⁰

Ezek alapján nehéz lenne azt állítani, hogy a sok tekintetben nemzetközi kihatású magyarországi forradalom és szabadságharc eseményeiből a magyar pártvezetés sokat tanult volna, hisz mindenben ott kívánták folytatni, ahol október 23-án abbahagyták. Egy alaposabb tényfeltárás viszont távolról sem erősítené meg az eléggé erőltetett, az Apró Antal által megfogalmazott kincstári optimizmust. Az viszont

207 A forradalommal kapcsolatos adatok a Megyei Tanács számára 1957 tavaszán elkészített városi és járási jelentésekből valók. BKMÖL XXIII. 2. 1023/1957.

208 A járási tanács később is fenntartotta az ekkor megfogalmazott felismerését, hogy több tanácsi vezető szakmailag alkalmatlan tisztségének betöltésére.

209 Talán nem felesleges utalni arra, hogy a megye lakossága a korábbi években elszenvedett zaklatások és rendkívül súlyos visszaélések ellenére visszafogottan járt el ezekben a felszabadult napokban, és a tanácsi vezetők közül komolyabb sérelmet senki sem szenvedett. Néhány községben a beszolgáltatásokban, a térszek szervezésében stb. nemcsak aktívan, hanem hihedetten részvevő tanácstaggal, párttaggal szemben alkalmaztak sérüléssel is járó erőszakot.

210 A tényleges okokról mélyen hallgatott, de valamiféle bűnbakot találnia kellett. Ennek megfogalmazása során több reális tényre is utalt. "...A tanácsi munka lebecsülésének, a tanácsok iránti bizalmatlanságnak légkörétől nem voltak mentesek az országos jellegű szakigazgatási szervek egyes dolgozói sem ... szorgalmazták többek között centralizációs törekvéseik teljesítését ... a tanácsi munka hatékonyságát tagadó értékelésekre támaszkodva..." Kifogásolta, hogy nem egyszer durvább formában is véleményt mondtak a tanácsokról: "...szinte nyíltan beszéltek egyesek arról, hogy a tanácsok lejáraták magukat a nép előtt és ezért a helyi feladatokat is vagy központilag kell intézni, vagy a tanácson kívül álló szervekre kell rábízni..." Kijutott a bírálatból a tanácsoknak is, mivel nem voltak eléggé engedelmesek: "... a tanácsi szervek a demokratikus centralizmus által megkívánt központi irányítást törekedtek gyengíteni ..." "...Nem egy helyütt találkozhattunk a tanácsi autonómia burzsoá jellegű felfogásával ..." BEÉR János, 1962. 303-305.

kétségtelen, hogy egy ilyen jellegű munka többoldalú haszonnal is járhatna, mivel sok olyan tény tárna fel, amelyekről már, vagy még nem tudunk semmit. Itt és most csupán néhány település körülményeire utalunk egy-egy adattal az 56-ot követő közigazgatási viszonyaink finoman szólva ellentmondásos állapotának érzékeltetésére érdekében.

Pirtót a tanácsrendszerrel egyidőben hozták létre. A tanácsi tisztségviselőktől elszenvedett ismételt sérelmek oda vezettek 1958 őszén, hogy aláírásgyűjtés indult a községen belül annak érdekében: csatolják vissza a települést Kiskunhalashoz. Az alapvető ok: a lakosság nem volt megelégedve tanácsi vezetőivel, "...mert az elmúlt időben több vezetőt távolítottak el sikkasztás miatt", fogalmazták meg a megyei tanács előtt is az indokot. A megyei tanácshoz a településről érkező újabb levelek ezeken túl még arra hívták fel a figyelmet, hogy a község önállóságának fenntartása igen költséges, "...s továbbá a Tanácsháza személyzetének többszöri sikkasztása és a község lakosainak panaszai a hivatalos órák be nem tartása és egyéb panaszok miatt megérlelte azt az intézkedést, hogy mint önálló községet megszüntessük..."²¹¹ Kétségtelenül volt a lakosság között is kisebb véleménymegosztás, és mivel igen jellemző a változástól való félelem oka, érdemes idézni: "...valóban csak kevesek véleménye az, hogy nem lenne jó feladni az önállóságot és Halashoz tartozni ... Az az aggodalom ugyanis, hogy Pirtónak így nem lesz községi belterülete és többek néhány száz négyyszögöl kis szőlője akkor a csoportba jut."²¹²

A Kiskunhalastól mindössze néhány kilométerre levő települést annakidején nehezen megfeyjthető okok miatt a kiskőrösi járáshoz csatolták. A skandalumok ellenére az ügy tengeri kígyóvá kezdett nőni, és a Megyei Tanács VB. végül is csak 1961-ben, a többször megtapasztalt felháborodások láttán döntött Pirtónak közigazgatásilag Kiskunhalashoz történő visszacsatolásáról. Ezekután a község területén kirendeltséget szervezett a város, amelyen belül három fő látta el a szolgálatot.²¹³

Pirtó esete természetesen nem kirívó, vagy egyedi eset. Az országos tapasztalatok és igények alapján készült el néhány évvel később az 1027/1965. (XI. 28.) Korm. sz. határozat, hogy jogalapot biztosítson a megyéknek e sorozatos gondok, ellentmondások kezeléséhez. Ennek a rendeletnek az 1. pontjára hivatkozva rendelte el a Megyei Tanács Dunatétlen községi tanács vb. működésének átmeneti szüneteltetését. Ezzel csaknem egyidőben jelentkezett a csőd Bácsszentgyörgyön is, ahol a tanács határozata 1966. április 1. napjával elrendelte a megye a községi tanács vb. működésének átmeneti szüneteltetését.²¹⁴ Ugyanebben az évben még Kéleshalom hasonló ügye is terítékre került. A következő évben Újsolt és Kunpeszér községek tanácsainak végrehajtó bizottsága kérte a megyei tanácsot, rendelje el a községek tanácsainak átmeneti szüneteltetését.²¹⁵ 1968-ban pedig az érintett községek és járásaik tanácsainak kérésére a megyei tanács engedélyezte Ordas, Drágszél és Pirtó

211 Kazár Gyula levele Dr. Kovács Tibor számára. BKMÖL XXIII. 2. 7482/1961.

212 A kiskunhalasi református papnak a megyei egyházügyi főelőadóhoz írt levele. A pap Bodoglárra hivatkozott, ahol meg tudták őrizni a szőlőt Halashoz való tartozásuk ellenére is. Ez az érvelése - írja - szemlátomást sokakat megnyugtatott. BKMÖL XXIII. 2. 7482/1961.

213 Ezeket a vádakot a megyei tanács tagjai sem az ellenség aknamunkájaként értékelték. BKMÖL XXIII. 2. 47060/1960., ill. Uo. 1/a 487/1961. VB határozat

214 BKMÖL XXIII. 22. Bács-Kiskun Megyei Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei. A tanács 1966. évi 12., ill. 14. sz. határozata.

215 BKMÖL XXIII. 1/a 135/1967. VB határozat.

községek számára, hogy tanácsaik átmenetileg szüneteltessék működésüket.²¹⁶ 1969-ben Mátételke község és a bajai járás tanácsának kérésére határozott úgy a megyei testület, hogy átmenetileg szüneteltetheti a helyi tanács működését.²¹⁷

Tehát a fentiek eléggé meggyőzően dokumentálják azt, hogy a tanácsi rendszer mégoly erőteljes párt és állami támogatás ellenére is több komoly gonddal működött 1956 után is. Ennek a közigazgatási szervezetnek erősen valószínű, hogy a legbizonytalanabb részei az eleinte kiemelten kezelt, támogatott és előnyben részesített járási tanácsok voltak, amelyeknél sem a megfelelő kereteket, méreteket nem igen találták, sem a megfelelő felkészültségű szakembereket nem lelték. Ezért itt csaknem folyamatos volt az átszervezések kezdeményezése, illetve egy-egy átszervezés befejezését csaknem azonnal követte egy újabb átszabás előkészítése. Alig fejezték be pl. a kunszentmiklósi járás felszámolását, amely érintette nemcsak a dunavecsei, hanem a kalocsai és a kiskőrösi járásokat is, csaknem azonnal felmerült annak az igénye, hogy a többihez képest kicsinek vélt bácsalmási járást is fel kell osztani szomszédai között, annál is inkább, mivel az indoklás szerint sem számottevő üzeme nincs, és a hozzá tartozó községek száma sem éri el a tízet. Így 1962-ben hozott megyei döntés értelmében egy újabb járás szűnt meg, és a bajai járáshoz került Bácsalmás, Madaras, Katymár, Mátételke és Tatabánya község, míg Mélykút, Bácsszőlős, Csikéria és Kunbaja a kiskunhalasi járás része lett.²¹⁸

Az átszervezés gondjainak és költségeinek egyensúlyba hozása után mind a gazdaságon, mind pedig a közigazgatáson belül nagy reményű tervek kezdtek formálódni. Többen úgy vélték, hogy az "új gazdasági mechanizmus" nyomán remélt felvirágzást a régi közigazgatási keretek között már nem is lehetett volna levezényelni. Ezért módosítani kellett a tanácstörvényt, újabb települési státuszokat kellett kreálni, és főként át kellett szabni a járásokat, és részben új keretek közé kellett helyezni egyes városokat.

Úgy látszik a hatvanas évek végén a dunavecsei és a kiskunfélegyházi járások vezetői vesztek korábbi érdekérvényesítő képességeikből és lehetőségeikből, mivel 1969-re nyilvánvaló vált, hogy ezt a két járást fel fogják osztani a körülöttük lévő járások között. A megyei vb. döntése értelmében a dunavecsei járás megszűnt, és községei közül a kalocsai járáshoz került: Apostag, Harta, Dunatétetlen, Dunaegyháza, Dunavecse, Szalkszentmárton, Solt, Újsolt és Tass. A dunavecsei járásból a kecskeméti járáshoz került községek: Kunszentmiklós, Kunpeszér, Kunadacs és Szabadszálás. A kiskunfélegyházi járást három felé szabták. A kiskunhalasi járáshoz került Szank, Jászszentlászló, Kiskunmajsa, Kömpöc és Csólyospálos. A kecskeméti járáshoz került Alpár és Tiszaújfalu, amelynek területe ettől kezdve a Dunától a Tiszáig nyúlt, és így mind méreteit, mind pedig lakosságának létszámát tekintve megközelítette Komárom megyéét. Tehát az egykor részben felszámolt egyenetlenségeket e reformok révén ismét sikerült több területen visszaállítani. Kiskunfélegyháza városhoz csatolták mint városkönyéki községeket: Gátért, Kunszállást, Pálmonostorát és Petőfiszállást.²¹⁹

216 BKMÖL XXIII. 22. 30/1968.

217 BKMÖL XXIII. 22. 16/1969 tü. határozat, ill. XXIII. 1/a 71/1969 VB határozat.

218 BKMÖL XXIII. 1/b Bács-Kiskun Megyei Tanács VB elnöki iratok 228/1962.

219 BKMÖL XXIII. 1/a 115/1969 VB határozat.

A központilag irányított területfejlesztés, bár évtizedeken át súlyos milliárdokat áldoztak rá, nem hozta meg a kívánt eredményeket, Sem a városhálózat, sem a községek fejlődése nem idomult a tervezetekhez. Változatlanul fennmaradt az az örökölt állapot, hogy a Dunántúlon több megyében és az ország északi részében a kis-települések hálózata maradt a jellemző, ezzel szemben az Alföldön a nagyobb községek maradtak meghatározóak. A külterületi lakosság létszáma is minden szövetkezeti szervezés, tilalom és "ráhatás" ellenére igen jelentős maradt. Bács-Kiskun megyében továbbra is a lakosság 28,7 %-a, Csongrád megyében 27,6 %-a és Békésben 15,7 %-a még mindig külterületeken élt. Ezekben a megyékben 30 olyan község szerepelt a nyilvántartásokban, amelyekben a népesség 90 %-a külterületi, azaz tanyán élő maradt.²²⁰

c/ A járási hivatalok kiépítése

A hatvanas évek végén végrehajtott a reformsorozatnak kétségtelenül több következménye lett. Ezek közül az egyik legjelentősebb eredménye lett az, hogy a járási tanácsok járási hivatalokká váltak, tehát megszűnt választott testületük, és a megyei tanácsok kihelyezett hivatalaiként működtek tovább.²²¹ Ily módon viszont a korábbi nagy létszámuk is indokolatlanná vált, és a hivatalok karcsúsítása elkerülhetetlen lett.

A járások 1969 körüli átszabásával csaknem egyidőben indult meg és zajlott le országosan a községek közötti rangsorolás, nagyjából egy részüknek nagyközségekbe történő átalakulása, átminősítése is.²²² A valóban sok népes településnek lehetőséget biztosítottak arra, hogy "rangjukat" növeljék. A Bács-Kiskun Megyei tanács az 1069/1969. (IV. 29.) Korm. számú határozatban kapott felhatalmazás alapján 1970. január 1. napjával nagyközséggé nyilvánította a következő községeket: Tiszakécske, Jánoshalma, Kiskőrös, Kiskunmajsa, Lajosmizse, Bácsalmás, Kunszentmiklós, Soltvadkert, Dunapataj, Hajós, Mélykút és Kecel.²²³ Ezeket hamarosan követte rangban Solt, Tiszaalpár, Lakitelek, Bugac, Dunavecse, Harta, Izsák, Kerekegyháza, Szabadszállás és Tompa.²²⁴

Ennek a fejlesztési folyamatnak az eredménye lett az, hogy 1973. január 1-től Kiskőrös városi rangra emelkedett.²²⁵

A járások területeinek ismételt átszabása után gyökeresen megváltoztak az egyes járásokon belül a viszonyok. Tekintettel arra, hogy időközben az egyes települések

---

220 HENCZ Aurél, 1973. 582-583.

221 A járások sem a rendi államban, sem pedig a polgári közigazgatáson belül nem rendelkeztek önkormányzati testületekkel, jogokkal, hanem csak a közigazgatást, részben pedig a bíraskodást végezték részben a megyei, részben pedig a központi irányításnak megfelelően. Húsz évi kitérő után lényegében ehhez a korábbi felálláshoz tértek vissza.

222 Ez is egy olyan fogalom, olyan közigazgatási státusz, amely korábban közel száz éven át létezett, de a tanácsí rendszer bevezetésekor az egyenlőség nevében felszámoltak

223 BKMÖL XXIII. 22. 48./1969. tü. határozat.

224 Ez utóbbiaknál az indoklásban már a lakosság létszáma is nyomott a latban, hisz a négy legkisebb nagyközség lakóinak száma is csaknem ötezer fő volt akkor, és Szabadszállásé pedig meghaladta a nyolcezeret. BKMÖL XXIII. 1/a 156/1970. VB határozat.

225 Ezt összekapcsolták Petőfi Sándor születésének 150. évfordulójával.

rangja, státusza is módosult a közel két tucat nagyközségi rang kiosztása után, a könnyebb tájékozódás végett célszerű egy újabb áttekintést adni a megye egészéről, annak összes településéről.

Bács-Kiskun megye 1970. január 1-én

Városok	A népesség száma²²⁶
1. Baja	34650
2. Kalocsa	16084
3. Kecskemét	77963
4. Kiskőrös	14150
5. Kiskunfélegyháza	34073
6. Kiskunhalas	25668
együtt:	203588

Járások és városkörnyékek

1. Bajai járás	64183
2. Kalocsai járás	65605
3. Kecskeméti járás	100995
4. Kiskőrösi járás	46753
5. Kiskunhalasi járás	78507
6. Kecskeméti városkörnyék	3677
7. Kiskunfélegyházi városkörnyék	10701
együtt:	370421

Megye mindösszesen: 574009

**Nagyközségek és községek járasonként
és városkörnyékekenként**

Bajai járás, székhelye: Baja

Nagyközség:

1. Bácsalmás	9025
--------------	------

Önálló tanácsú községek:

2. Bácsbokod	3744
3. Bácsborsód	1776
4. Bácsszentgyörgy	421
5. Bátmonostor	2066
6. Csátalja	2156
7. Csávoly	2580

226 Az adatokat a Pótfüzet a Magyar Népköztársaság 1971. évi helységnévtárához c. kötet 25-26. alapján adjuk meg.

8. Dávod	3247
9. Érsekcsanád	2289
10. Felsőszentiván	2487
11. Gara	3542
12. Hercegszántó	3408
13. Katymár	3488
14. Madaras	4519
15. Mátételke	1093
16. Nagybaracska	3271
17. Nemesnádudvar	2662
18. Sükösd	4430
19. Szeremle	1812
20. Tataháza	1876
21. Vaskút	4291

Önálló tanácsú községek összesen: 55158

Kalocsai járás, székhelye: Kalocsa

Nagyközségek:

1. Dunapataj	4854
2. Dunavecse	4521
3. Hajós	5113
4. Harta	4726
5. Solt	6911

Nagyközségek összesen: 26125

Önálló Tanácsú községek

6. Apostag	2531
7. Bácsa	3024
8. Drágszél	528
9. Dunaegyháza	1887
10. Dunaszentbenedek	1334
11. Dunatétélen	811
12. Dusnok	2641
13. Fajsz	2641
14. Foktő	2462
15. Géderlak	1405
16. Homokmégy	2586
17. Miske	2390
18. Ordas	711
19. Öregcsertő	1472
20. Szakmár	3135
21. Szalkszentmárton	3417

22. Tass	3061
23. Újsolt	592
24. Úszód	1608

Önálló tanácsú községek összesen: 39480

Kecskeméti járás, székhelye: Kecskemét

Nagyközségek:

1. Bugac	4989
2. Izsák	7686
3. Kerekegyháza	5876
4. Kunszentmiklós	7952
5. Lajosmizse	12872
6. Lakitelek	4503
7. Szabadszállás	8223
8. Tiszaalpár ²²⁷	5972
9. Tiszakécske ²²⁸	12378

Nagyközségek összesen: 70451

Önálló tanácsú községek:

10. Ágasegyháza	2328
11. Ballószög	2010
12. Fülöpháza	1463
13. Helvécia	4360
14. Jakabszállás	2948
15. Kunadacs	1972
16. Kunbaracs	1096
17. Kunpeszér	730
18. Ladánybene	1729
19. Lászlófalva	2874
20. Nyárlőrinc	2580
21. Orgovány	4260
22. Városföld	2194

Önálló tanácsú községek összesen: 30544

227 Alpár és Tiszaújfalu 1973-ban egyesült Tiszaalpár néven.

228 Ókécske és Újkécske 1950. március 10-én egyesült hivatalosan, és ideiglenes neve Tiszakécske lett.

Ez az ideiglenes nevet 1950. november 27-én véglegesítették. BKMÖL XXIII. 5. 5237-3/1950.

Kiskőrösi járás, székhelye: Kiskőrös

Nagyközségek:

1. Kecel	10493
2. Soltvadkert	7934

Nagyközségek összesen: 18427

Önálló tanácsú községek:

3. Akasztó	4203
4. Bócsa	2751
5. Császártöltés	3720
6. Csengőd	3032
7. Fülöpszállás	3830
8. Imrehegy	1606
9. Kaskantyú	1591
10. Páhi	2021
11. Soltszentimre	1656
12. Tabdi	1450
13. Tázlár ²²⁹	2466

Önálló tanácsú községek összesen: 28326

Kiskunhalasi járás, székhelye: Kiskunhalas

Nagyközségek:

1. Jánoshalma	12534
2. Kiskunmajsa	14439
3. Mélykút	7640
4. Tompa	5365

Nagyközségek összesen: 39978

Önálló tanácsú községek:

5. Balotaszállás	2684
6. Bácsszőlős	1477
7. Borota	2806
8. Csikéria	1458
9. Csólyospálos	2619
10. Harkakötöny	1095

---

229 A község neve 1907-ig Tázlár volt, 1907-1948-ig Prónayfalva volt hivatalos neve, 1948-tól ismét Tázlár lett a neve.

11. Jászszentlászló	2965
12. Kelebia	3460
13. Kéleshalom	1489
14. Kisszállás	4009
15. Kömpöc	1213
16. Kunbaja	2248
17. Kunfehértó	2588
18. Pirtó	964
19. Rémm	1686
20. Szank	4015
21. Zsana	1613

Önálló tanácsú községek összesen: 38529

Kecskeméti városkörnyék

1. Hetényegyháza ²³⁰	3677
---------------------------------	------

Kiskunfélegyházi városkörnyék²³¹

1. Gátér	1428
2. Kunszállás	3529
3. Pálmonostora	3030
4. Petőfiszállás	2714

Kiskunfélegyházi városkörnyék összesen: 10701

Az eddigi, kiegyensúlyozottnak semmiképpen sem nevezhető két évtized olykor kapkodás szerű intézkedéssorozata is érzékelteti, hogy a tanácstörvények megalkotói nem sokat tudtak kezdeni a járásokkal. Különösen légüres térbe kerültek e testületek akkor, amikor a "demokratikus centralizmuson" belül betöltött közvetlen végrehajtó szerepük vésszen lecsökkent, a törvényesség és a szakigazgatás rendje valamelyest szilárdult. A beszolgáltatások, a belső ellenség keresése, a kulákok elleni harcok, a tszcs-kbe és a tsz-ekbe történő nem éppen kíméletes betorelés, a forradalom utáni bosszúállás éveiben ezek a testületek kétségtelenül kulcsfontosságúakká váltak vidéken a pártállam vezéreinek kezében. Amikor viszont ezek a kampány jellegű, operatív munkák, ezek a központilag vezérelt akciósorozatok lefutottak, a járási tanácsok, majd a helyükre lépő járási hivatalok fontossága, sőt a közigazgatáson belüli szükségessége is még a korábban fel- és kihasználóik között is egyre gyakrabban megkérdőjeleződött. Így csaknem szükségszerűnek mondható, hogy 1984-ben a szokásos hosszadalmas belső harcok és az ezeket leplező lázas előkészületek után a legfelsőbb pártszervezetek kimondták felettük az ítéletet, és további átszabások, toldozások és újabb feladatkeresések nélkül megszüntették a megyei közigazgatásnak ezt a lépcsőjét.

230 Hetényegyháza 1973-ban lett Kecskemét városkörnyéki községe.

231 A négy község 1970-ben került Kiskunfélegyháza városhoz.

Bár a megye közigazgatásának egészét nem módosította, röviden mégis feltétlenül szólni kell arról az országos folyamatról, amely két városunkat, Baját és Kiskunfélegyházát, valamint kb. húsz községünket érintett. Ez az eléggé mélyen el nem ítélt "korszerűsítésre" való törekvés, amely "hivatalos elvárás"-ként követhető a hetvenes évektől nyomon: ez az ún. körzetesítés.²³² Először az 1973. évi országos helynévtárban találkozunk hivatalosan azzal a próbálkozással, hogy az egyes települések lakott helyeiket nem történelmileg kialakult nevük alapján határozzák meg, hanem "körzetekre" osztották határukat. Ebben az évben még párhuzamosan jelölték római számokkal és történelmi helynevekkel a földrajzi területeket, később viszont a megszokott és a helybeliek által jól ismert tulajdonnevek a bürokraták nagyobb dicsőségére eltűntek a hivatalos nyilván- tartásokból. Baja város esetében pl. Jaukó, Szlatina, Tüskös, Rókalyukas, Sasheverő, Rezét és a hozzájuk hasonló, a hétköznapok eseményeit, vagy a helybeliek megfigyeléseit, a természeti sajátosságokat rögzítő nevek tucatjait helyettesítették a "Tanya I-V." jelzéssel. Kunszentmiklóson is volt lelkük a fantázia nélküli tanácsi és pártvezéreknek a sok évszázad kollektív emlékezetét rögzítő Bodakút, Bösztör, Kunbábony stb. ezer esztendőt idéző, valóban történelmi neveket a semmitmondó "I., II., III. körzet"-re silányítani. Ezeket a rendkívüli unintelligenciára, az igazi értékek iránti érzék legteljesebb hiányára valló változtatásokat a hatalom képviselői persze nem valamiféle népi kezdeményezés alapján hajtották végre, hanem a legteljesebb önkény megnyilvánulásaként. Lehet, hogy esetenként a hivatalos nyilvántartásuk ezzel néhány szóval rövidebb lett, az viszont kétségtelen, hogy a lakosság számára a szűkebb környezetükön belül hihetetlen nehézséget jelentett az érdemi tájékozódás. Egy célt viszont feltétlenül elértek a települések akarnokai: érzékeltetni tudták a lakosság fölötti hatalmukat, meg tudták számukra jeleníteni kiszolgáltatottság mértékét, és mindenki számára egyértelművé tették, mire értékelik az ott élők történelmükhöz, nyelvükhöz, szokásaikhoz és környezetükhöz való ragaszkodását.

Talán nem véletlen, hogy mindössze a két említett városunk, és többségükben igazi önálló múlttal nem rendelkező községek (Ballószög, Balotaszállás, Fülöpháza, Kaskantyú, Kéleshalom, Kunfehértó stb.) helyi gyökerekkel aligha rendelkező vezetői hódoltak e morbid próbálkozásnak, és félő, hogy e települések még nemcsak intelligens vezetőkkel, de megfelelő értelmiséggel sem rendelkeztek. Településeink többségében viszont már ekkorra felnőtt egy olyan intellektussal rendelkező szakmai réteg, amely szerencsére elfordult ettől a "modernkedő" eljárástól.

d/ A tanácsok a járások felszámolása után

A tanácsi rendszer "fejlődésének" utolsó szakaszában tehát egyszerűsödött anynyiban, hogy eltűntek a sokszorosán átszervezett, bővített és kiegészített járások. Helyettük viszont további új státuszokat hoztak létre a települések számára. Változatlanul léteztek a megyei jogú városok. Megyénken belül Kecskemét szerezte meg

---

232 Vannak olyan megfigyelések, hogy a leginkább balos megyékben és településeken hódított ez a "modern"-nek látszó eljárás.

ezt a rangot 1989-ben. Megmaradtak a hagyományos városok, amelyeknek száma országosan és megyénken belül is nagy ütemben nőtt. Új kreáció lett a városi jogú nagyközség önálló tanáccsal (vj. nk.). Megjelent a városi jogú nagyközségi közös tanács székhelyközsége (vj. nkkt. szhk.), és vele szemben a városi jogú nagyközségi közös tanács társasközsége, de nem székhelye meghatározással (vj. nkkt. tsk.). Külön rangot jelentett a közvetlen megyei irányítású nagyközség önálló tanáccsal (kmi. nk.), amelyhez közel hasonló volt a közvetlen megyei irányítású közös tanács (kmi. nkkt.). Feltétlen rangosabb volt viszont a közvetlen megyei irányítású nagyközségi közös tanács székhelyközsége elnevezés (kmi. nkkt. szhk.). Ezekhez tartozott egy vagy több közvetlen megyei irányítású nagyközségi közös tanács társközsége, de nem székhelye (kmi. nkkt. tsk.). Ezekhez képest már csaknem prózai a nagyközség (nk.) elnevezés, amely természetesen önálló tanáccsal értendő. Ehhez is tartozhatott egy vagy több kisközség, és ekkor már az egy kevésbé prózai nagyközségi közös tanácsról (nkkt.) szólhatunk, és az ilyen kapcsolatban álló települések központja a nagyközségi közös tanács székhelyközsége (nkkt. szhk.), míg a többiek a nagyközségi közös tanács társközsége, de nem székhelye (nkkt. stk.) elnevezést kapták. A községek többsége önálló tanáccsal rendelkezett, tehát önálló tanácsú község (ötk.) rangot viselhetett. Ha voltak társközségei, az irányító szerv a községi közös tanács volt (kkt.). Ebben az esetben az önálló tanácsú község a községi közös tanács székhelyközsége (kkt. szhk.) lett, míg társai kénytelenek voltak megelégedni a községi közös tanács társközsége, de nem székhelye (kkt. tsk.) elnevezéssel.²³³ Ez az állapot kétségtelenül már a közigazgatás "szervezésének" olyan csúcsa volt, amelyet nehéz lett volna meghaladni, tovább bonyolítani. Kiagyalói és hivatalos rangra emelői minden bizonnyal büszkéek voltak minderre, és végtelenül "modernnek" tartották azt. Ha a "dolgozó nép" fiai mindezt nem tudták fejben tartani, nem tudtak kellően és gyorsan tájékozódni, magukra vethettek.

Ezzel az állapottal betetőződött, (minden bizonnyal szükségszerűen) véget is ért a tanácsi rendszer négy évtizedes "fejlődése". A magyar polgári közigazgatást sajnos joggal lehet vádolni azzal, hogy képtelen volt megoldani egy sor igen fontos reformot, nem követte eléggé a társadalmi és gazdasági fejlődést, és évtizedek múltak el érdemi változtatások nélkül. A tanácsi rendszert éppen az ellenkező vonások jellemzik. Mivel nem történelmi fejlődés, nem a tényleges igények révén jött létre, hanem egy idegen mintát követve "vezették be" nálunk, és egy politikai csoport végrehajtó, mindenben engedelmes eszközének szánták, szervezetében és feladatkörében egyaránt a rövid távú csoport- és pártérdekek higanymozgását volt kénytelen követni. Ezzel magyarázható az olykor vitustánra emlékeztető változás- sorozat.

Tekintettel arra, hogy a járások felszámolása után merőben új közigazgatási felállás jött létre, és az egyes települések egymáshoz való viszonya, rangja olyan "finanszírozásokat" tartalmaz, hogy azokat körülírni, még kevésbé megjegyezni csaknem képtelenség, célszerű a hivatalos felállást megörökíteni, és ily módon a szakadatlan változáson belül egy újabb kapaszkodót, biztos támpontot adni.

233 A Magyar Népköztársaság helységnévtára 1985. 9. old. alapján.

BÁCS-KISKUN MEGYE 1985-BEN Székhelye: **Kecskemét**²³⁴

	<i>Területe</i>	<i>Lakossága</i>
1. Baja város	17 759	40 034
<i>Város környéki községei:</i>		
1. Bácsbokod nkt.	6 393	3 140
Bácsborsód	7 752	1 259
<i>együtt:</i>	14 145	4 399
2. Bátmonostor ötk.	3 800	1 652
3. Borota ötk.	8 179	1 928
4. Csátalja ötk.	3 905	1 853
5. Csávoly ötk.	4 743	2 213
6. Dávod ötk.	6 929	2 758
7. Érsekcsanád ötk.	5 882	2 416
8. Felsőszentiván ötk.	5 358	2 259
9. Gara kkt.	5 997	3 112
Bácsszentgyörgy	1 473	362
<i>együtt:</i>	7 470	3 474
10. Hercegszántó ötk.	6 854	2 734
11. Nagybaracska ötk.	3 784	2 813
12. Nemesnádudvar ötk.	5 919	2 269
13. Rém ötk.	3 993	2 813
14. Sükösd nk.	9 421	4 234
15. Szeremle ötk.	3 469	1 629
16. Vaskút ötk.	7 150	3 890
<i>Városkörnyék összesen:</i>	101 001	42 041
Baja város és környéke mindösszesen:	118 760	82 075

234 Az adatok A Magyar Népköztársaság helységnévtára 1985. c. kötet 61-62. old. alapján készült. Az adatok az 1985. január 1-i állapotokat rögzítik.

Az egyes települések utáni számok területük hektárban megadott nagyságát, illetve lakosaik számát mutatják.

2. Kalocsa város **5 318** **19 618**

Városkörnyékének községei:

1. Apostag ötk.	3 227	2 234
2. Bácsa ötk.	3 386	2 421
3. Dunaegyháza ötk.	964	3 990
4. Dunapataj nk.	9 490	3 990
5. Dunaszentbenedek ötk.	2 324	1 148
6. Dunavecse kmi. nk.	6 687	4 002
7. Dusnok ötk.	5 747	3 681
8. Fajsz ötk.	3 199	2 189
9. Foktő ötk.	3 154	2 044
10. Géderlak ötk.	1 875	1 227
11. Hajós nk. ²³⁵	11 708	4 922
12. Harta nkkt.	12 503	4 250
Dunatétlen	4 315	531
együtt:	16 818	4 781
13. Homokmégy ötk.	7 034	1 943
14. Miske kkt.	4 201	2 136
Drágszél	1 283	501
együtt:	5 484	2 637
15. Ordas ötk.	1 630	604
16. Öregcsertő ötk.	4 306	1 092
17. Solt nkkt.	13 232	7 107
Újsolt	3 303	297
együtt:	16 535	7 404
18. Szakmár ötk. ²³⁶	8 419	2 241
19. Úszód ötk.	2 446	1 369
<i>Városkörnyék összesen:</i>	<i>114 433</i>	<i>51 696</i>
Kalocsa város és környéke mindösszesen:	119 751	71 314

235 1986-tól Érsekhalomával közös tanácsú nagyközség.

Érsekhalma 1986-ban alakult Hajós nagyközség Érsekhalma, Hajósi tanyák, Hild, Kall és Szentgyörgy nevű külterületi lakóhelyeiből.

236 1987-től Újtelekkel kisközségi közös tanáccsal rendelkező község.

Újtelek község 1986-ban alakult Szakmár község Keserütelek-Résztelek nevű külterületi lakóhelyeiből.

3. Kecskemét város²³⁷	29 799	101 280
---	---------------	----------------

Városkörnyéki községei

1. Ágasegyháza ötk.	5 584	1 985
2. Ballószög ötk.	3 628	1 879
3. Fülöpháza ötk.	4 706	1 048
4. Helvécia ötk.	7 872	3 690
5. Izsák kmi. nk.	11 379	6 940
6. Jakabszállás ötk.	7 089	2 570
7. Kerekegyháza nk.	8 113	6 017
8. Kunbaracs ötk.	5 512	607
9. Ladánybene ötk.	4 073	1 676
10. Lajosmizse kmi. nk. ²³⁸	17 607	12 197
11. Orgovány ötk.	9 902	3 985
12. Városhőd ötk.	6 287	2 185

Városkörnyék összesen: 91 752 44 779

**Kecskemét város és környéke
mindösszesen: 121 551 146 059**

4. Kiskőrös város	10 250	15 519
--------------------------	---------------	---------------

Városkörnyékének községei:

1. Akasztó ötk.	6 488	3 867
2. Bócsa ötk.	9 703	1 961
3. Császártöltés ötk.	8 106	3 273
4. Csengőd ötk.	4 891	2 691
5. Fülöpszállás ötk.	9 137	2 650
6. Imrehegy ötk.	7 031	903
7. Kaskantyú ötk.	5 833	1 206
8. Kecel nk.	11 447	9 428
9. Páhi ötk.	3 897	1 515
10. Soltszentimre ötk.	4 452	1 392
11. Soltvadkert nk.	10 880	7 665
12. Tabdi ötk.	2 141	1 313
13. Tázlár ötk.	7 338	1 993

Városkörnyék összesen: 91 444 39 857

237 1989-től megyei jogú város.

238 1986-tól Felsőlajossal nagyközségi közös tanácsuk volt. 1993-tól város.

Felsőlajos község 1986-ban alakult Lajosmizse nagyközség Felsőlajos, Közös (egy része) és Mizse (egy része) nevű lakotthelyeiből.

Kiskőrös város és környéke
mindösszesen: 101 694 55 376

5. Kiskunfélegyháza város 25 634 35 705

Városkörnyékének községei:

1. Bugac nk.	17 409	4 002
2. Gátér ötk.	3 088	1 202
3. Kunszállás ötk.	4 400	2 803
4. Pálmonostora ötk.	5 329	2 281
5. Petőfiszállás ötk.	6 778	1 818
6. Tiszaalpár nk.	9 113	5 403

Városkörnyék községei: 46 117 17 513

Kiskunfélegyháza város és környéke mindösszesen: 71 751 53 218

6. Kiskunhalas város 22 761 31 264

Városkörnyékének községei:

1. Balotaszállás ötk.	10 494	1 882
2. Harkakötöny ötk.	5 270	1 001
3. Jánoshalma nkkt.	13 221	11 212
Kéleshalom	6 163	695
együtt:	19 384	11910
4. Kelebia ötk.	6 670	2 979
5. Kisszállás ötk.	9 206	3 373
6. Kunfehértó ötk.	7 836	2 482
7. Mélykút nk.	12 353	6 527
8. Pirtó ötk.	3 449	910
9. Tompa nk.	8 157	4 893
10. Zsana ötk.	8 794	1 069

Városkörnyék összesen: 91 613 37 026

Kiskunhalas város és környéke mindösszesen: 114 374 68 290

7. Bácsalmás városi jogú nagyközség:²³⁹	10 832	8 441
---	---------------	--------------

Nagyközségkörnyékének községei:

1. Bácsszőlős ötk.	3 883	779
2. Csikéria ötk.	2 581	1 178
3. Katymár ötk.	7 108	2 693
4. Kunbaja ötk.	3 372	2 114
5. Madaras ötk.	4 930	3 661
6. Mátételke ötk.	2 793	776
7. Tataháza ötk.	2 610	1 647

Nagyközségkörnyék összesen: 27 277 12 848

Bácsalmás városi jogú nagyközség és környéke mindösszesen:	38 109	21 289
---	---------------	---------------

8. Kiskunmajsa városi jogú nagyközség:	22 199	12 796
---	---------------	---------------

Nagyközségkörnyékének községei:

1. Csólyospálos ötk.	6 510	2 104
2. Jászszentlászló ötk.	9 322	3 671
3. Kömpöc ötk.	3 000	913
4. Szank ötk.	7 483	2 539

Nagyközségkörnyék összesen: 26 315 9 227

Kiskunmajsa városi jogú nagyközség és környéke mindösszesen:	48 514	22 023
---	---------------	---------------

9. Kunszentmiklós városi jogú nagyközség:²⁴⁰ (közös tanáccsal)	17 186	8 415
--	---------------	--------------

Társközség:

Kunpeszér	7 755	704
-----------	-------	-----

239 1987-től város.

240 1993-tól város.

Nagyközségkörnyékének községei:

1. Kunadacs ötk.	8 990	1 669
2. Szabadszállás nk.	16 454	7 095
3. Szalkszentmárton ötk.	8 210	2 947
4. Tass ötk.	7 497	2 831

Nagyközségkörnyék összesen: 41 151 14 542

**Kunszentmiklós városi jogú
nagyközség és társközsége,
valamint környéke
mindösszesen:**

66 092 23 661

**10. Tiszakécske városi jogú
nagyközség:²⁴¹**

13 327 12 015

Nagyközségkörnyékének községei:

1. Lakitelek nk.	5 469	4 431
2. Lászlófalva ötk.	10 189	2 149
3. Nyárlőrinc ötk.	6 637	2 299

Nagyközségkörnyék összesen: 22 295 8 879

**Tiszakécske városi
jogú nagyközség és
környéke mindösszesen:**

35 622 20 894

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MINDÖSSZESEN:**

836 218 564 199

A tanácsi közigazgatás Magyarországon véglegesen csaknem pontosan négy évtized után 1990. augusztus 14-én ért véget. Ekkor lépett hatályba a rendszerváltást követően a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény. Ez a rendszerváltás politikai elkötelezettségének megfelelően szakított a tanácsok szovjet-orosz forrásaival, és a történelmi gyökerekkel nem rendelkező keleti minta helyett részben a magyar, részben pedig a nyugat-európai hagyományokra hivatkozik, és azokra épül. Ezt dokumentálja bevezető szövege is: "Az Országgyűlés - követve hazánk haladó önkormányzati hagyományait, továbbá az Európai Önkormányzati Karta alapkövetelményeit - elismeri és védi a helyi közösségek önkormányzázshoz való jogait." Ezzel kezdetét vette egy merőben új közigazgatási struktúra és gyakorlat kiépítése. A váltás igen nagy léptékű volt, éppen ezért évek, sőt évtizedek kellenek

241 1987-től város.

ahhoz, hogy egy minden tekintetben összehangolt közigazgatási rendszer ki tudjon épülni hazánkon belül. Ehhez a különféle politikai pártoknak és csoportosulásoknak nagy megértéssel és eltökélt együttműködési szándékkal kellene közeledniök és együtt tevékenykedniök.

Az kétségtelennek mondható, hogy a tanácsi közigazgatás egy nagy kitérőt, vargabetűt jelentett a magyar közigazgatás történetében. A magyar közigazgatáson belül bőségesen felhalmozódott gondok közül viszonylag keveset tudott távlatosan megoldani, még kevesebb azon kezdeményezések száma, amelyekre építeni lehetne a jövő közigazgatásának szervezése és működtetése során. Minden bizonnyal elemzések és ismertetések sora fogja föltárni a közeljövőben a tanácsok kialakulásának, működésének, nemcsak gyakori, hanem szinte folyamatos átszervezésének okait és eredményeit. Az a teljes négy évtized, amelyet átfogott ez a közigazgatási szisztéma érthetően igen sok változást eredményezett mind megyénk, mind az ország egész területén lévő településeken, járásokon belül. Ezen változások számottevő része érthetően pozitív előjelekkel is rendelkezett. Több településünk kétségtelenül jelentős számbeli és gazdasági gyarapodást mutatott fel ebben a csaknem fél évszázadban. De látnunk kell, hogy a magyar közigazgatás, a magyar városfejlődés minden kétségtelen gondolj ellenére még a két háború között is európai szintű volt. A majdan elkészülő elemzések és értékelések minden bizonnyal ki fognak térni arra is, hogy a szerves fejlődésen átmenő, szerencsésebbnek mondható európai városok, települések hozzánk képest mely területeken mutattak fel ez idő alatt újabb, és a jövőt is megalapozó eredményeket. Mely téren található azokban olyan új képződmények, amelyeket nekünk a ránk kényszerített kitérő miatt sajnálatosan nélkülözünk kell, vagy jelentős áldozatok árán kell majd sürgősen pótolnunk.

Záró gondolatsorként célszerű utalni az alábbiakra: több mint elgondolkodtató, hogy a magyar közigazgatás reformja II. Józseftől, tehát több mint két évszázad óta napirenden van. Többen és csaknem elkeseredetten hangoztatták, hogy minden tényleges fejlődésünknek fundamentuma egy korszerű, hatékony és olcsó közigazgatás megteremtése. Ezek ismeretében szinte tragédia, miként ez idő alatt többen, sőt sokan rámutattak, hogy e két évszázad folyamán legtöbbször kisszerű és szűk csoportérdekek miatt ismételten politikai térre sodorták az alapvetően szakmai és közigazgatási teendőket. Több mint elkeserítő, hogy bár jeles, sőt kiváló szakembereink sora időről időre a kor követelményeinek megfelelő megoldásokat vázolt fel, tett csaknem kifogástalan előmunkálatokat a döntéshozók asztalára, ők mégis az ország igen súlyos, sokszor pedig mérhetetlen anyagi és egyéb kárait, veszteségeit sőt szenvedéseit teljességgel figyelmen kívül hagyva újból és újból megtorpedózták a szakszerű és minden tekintetben ésszerű, már közép távon is gazdaságos reformokat. Aligha van a magyar közéletnek még egy olyan területe, amelyen belül annyi vétkes mulasztást követte volna el a politikusaink, mint itt. Fátumszerűnek látszik, hogy társadalmi és politikai rendszerek elég gyakori váltakozásai, sőt a XX. század sajnálatos katalizmái sem voltak elegendők ahhoz, hogy e téren az alapvető változások előkészítése és főleg azok végrehajtása megtörténhessen. Pedig ezek megoldatlansága régen is, most is komoly kerékkötője az ország gazdasági, kulturális, egészségügyi, szellemi stb. fejlődésének.

A most kialakult politikai felállás sajnos semmivel sem nyújt több reményt e több évszázados gondunk orvoslására mint a mögöttünk maradó évszázad. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a megyék mai formájukban, a mai jogosítványaik birtokában, elegendő és biztos anyagi források hiányában nem tudják felvállalni a területükön lévő települések, kisebb régiók érdekeinek, sorsának egyengetését. Tehát az ezredfordulóra továbbra is a magyar közélet egyik legfontosabb teendője maradt a korszerű közigazgatás létrehozása.

Félő tehát, hogy közigazgatásunk az elkövetkező évtizedekben is változásokban, eseményekben gazdag lesz, de azt a feladatát, amelyet joggal lehetne tőle várni, még sokáig nem lesz képes teljesíteni.

Bibliográfia

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

1995 A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876. Szolnok

BEÉR János (szerk.)

1954 Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Bp.

BEÉR János

1962 A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945-1960.) Bp.

BERZEVICZY Gergely

1922 Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865. I. Bp.

CSIZMADIA Andor

1976 A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp.

1981 A magyarországi polgári demokratikus forradalom államszervezete. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.

DUDÁS Gyula (szerkesztő)

1896 Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. I-II. Zombor.

EDELÉNYI-SZABÓ Dénes

1928 Magyarország közigazgatási alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Statisztikai Szemle.

ERDEI Ferenc

1977 A közigazgatási reform problémái. (1946) (In: Településpolitika, Közigazgatás, Urbanizáció. Összegyűjtött írások és beszédek. Szerk.: HALÁSZ József és KOVÁCS István.) Bp.

EREKY István

1939 Az önkormányzat modern rendszerének kialakulása Magyarországon. Városi Szemle, XXV.

FALUDI Gábor - GERGELY Ferenc

1989 Adalékok Baja első világháború utáni történetéhez. (In: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerk.: KŐHEGYI Mihály.) Bp.

1989 Fejezetek a város 1921-1944 közötti történetéből. (Uo.)

- GALÁNTAI József**
1981 A dualista állam kialakulásának egyes kérdései. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.
- GERGELY András**
1981 Az 1848-as magyar polgári államszervezet. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.
- GERGELY Ferenc - KŐHEGYI Mihály**
1974 A Pécs - Baranya - Baja háromszög történelmi problémái 1918-1921 között. (Bajai dolgozatok I. Szerk.: SOLYMOS Ede.) Baja
- GYALAY Mihály**
1989 Magyar közigazgatástörténeti helynévlexikon. Bp. Helységnevtár
- HENCZ Aurél**
1973 Területrendezési törekvések Magyarországon. Bp.
- KOLOZSVÁRY Vilmos - SZAMEL Lajos**
1950 A járások területének rendezése. (In: Állam és Közigazgatás, II. évf. 6-7. sz.)
- KÓNYA Sándor**
1981 Változások a magyar államrendszerben a harmincas években. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.
- KOVACSICS József (Szerk.)**
1996 Magyarország történeti statisztikai helységnevtára. Bács-Kiskun megye. Bp.
- A Magyar Korona helységnevtára**
1873 Bp.
- MAGYARY Zoltán**
1942 Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje. Bp.
- PÁRDÁNYI Miklós**
1954 Az abszolutizmus kori jogszolgáltatás szervezetéről. (In: Levéltári Híradó.) Bp.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária**
1993 Az 1861. évi országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. (In: Bács-Kiskun megye múltjából XII. Szerk.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor.) Kecskemét.
- PÖLÖSKEI Ferenc**
1981 Az ellenforradalom államrendszerének kialakítása. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.
- RÉTI László**
1973 A magyar tanácsköztársaság helyi szervei és pecsétjeik., Bp.

ROMSICS Ignác

- 1976 a/ Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében – az egzakt források tükrében. (In: Bács-Kiskun megye múltjából. I. 221-248. Szerk: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor.) Kecskemét.
- 1976 b/ Duna-Tisza közének társadalmi-politikai viszonyai 1918-19-ben. (Vázlat.) (In: Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közti történetéhez c. kötet Bevezető tanulmánya. Szerk: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor.) Kecskemét.
1981. A Duna melléki ellenforradalom. (In: Bács-Kiskun megye múltjából. 255-328. III. Szerk.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor.) Kecskemét.

SARLÓS Béla

- 1981 A közigazgatás polgári jellegéről. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.

SASHEGYI Oszkár

- 1965 Az abszolutizmuskori levéltár. Bp.
- 1981 A neoabszolutizmus rendszere 1849-1867. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György) Bp.

SPIRA György

- 1979 Polgári forradalom (1848-1849) (In: Magyarország története 6/1. 1848-1890. Szerk.: KATUS László.) Bp.

STIER Miklós

- 1981 A polgári kor középszintű közigazgatása és iratanyaga mint történelmi forrás. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.

STIPTA István

- 1995 Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Bp.

URBÁN Aladár

- 1981 A nyugat-európai államrendszerek és a reformkor nemzedéke. (In: A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc és RÁNKI György.) Bp.

Baja város közoktatásügye a tanfelügyelő közigazgatási bizottsághoz intézett jelentéseinek tükrében 1876-1890

A magyar iskolarendszer fejlődése a korszak oktatási törvényeinek, rendeleteinek alapján

Alapszintű oktatás

A kiegyezés utáni magyar oktatási rendszer alappilléret az 1868. évi 38. törvénnyel fektették le a törvényalkotók. A népoktatási törvény ugyanis előírta, ha egy községben legalább 30 tanköteles korú, 6-12 éves gyermek él, és nincs működő felekezeti iskola, a község köteles elemi népiskolát felállítani. A népiskolai szervezet alapját a 6-12 éves korban kötelező elemi népiskola képezte.¹

Az elemi népiskola két tanfolyamot foglalt magában: a 6 évig tartó mindennapi és a 3 évig tartó ismétlőiskolai tanfolyamot. A kötelezően előírt 6 évnél kevesebbet csak azok a gyermekek járhattak, akik a 4 elemi osztály elvégzése után felsőbb tanintézetbe mentek át, és ott legalább 2 évig tanultak. Ismétlőiskolába tartoztak járnai a 12. évüket betöltött, a mindennapi iskolát elvégzett tankötelesek.²

A népiskolai oktatás hatékonyságát jelentősen elősegítette az, hogy a törvényalkotók az 1868. évi 38. törvényben az oktatás nyelvét az iskola tanulóinak anyanyelvét tették meg.³

A népiskolák helyi hatóságáról, az iskolaszékről már az 1868. évi 38. törvény rendelkezett. Ezt a népiskolák hatóságairól és felügyeletéről szóló 1876. évi 28. törvény módosította. A törvény alapján a népiskolák közigazgatási ügyeit a vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetésével a törvényhatóságok és azok közigazgatási

---

1 Magyarország története 1848-1890. (a továbbiakban: Mo. tört.) Főszerkesztő: KOVÁCS Endre, Bp., 1979. 2. k. 1399.

2 KISS Áron dr.: A magyar népiskolai tanítás története, Bp., 1881. 1. füzet 70-71.

3 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1400.; A magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása. (a továbbiakban: A mo-i népoktatásügy ...) Szerkesztők: LÉVAY Ferenc, Dr. MORLIN Emil, SZUPPÁN Vilmos Bp., 1893. 1. k. 217. - Az 1868. évi 38. törvény 11. §-a szerint a tanulók az elemi népiskolában a következő tantárgyakat tanulták: hit- és erkölcstan; írás-olvasás-számolás; nyelvtan; beszéd- és értelemgyakorlat; hazai földrajz és történelem, kiegészítve némi általános földrajzi és történeti ismeretekkel; természetrajz és természettan elemei; gyakorlat a mezőgazdaság és a kertészet köréből; állampolgári ismeretek; ének- és testgyakorlás - az utóbbinál figyelembe véve a majdani katonai gyakorlatok igényeit.

bizottságai, a tanfelügyelők, a községi hatóságok és az iskolaszék intézték. A törvény azzal, hogy a megyék szerint megosztó tankerületek népoktatását az iskolák látogatására is kötelezett tanfelügyelőknek mint előadóknak a beiktatásával a közigazgatási bizottságok hatáskörébe utalta, korszerűbb igazgatási szempontokat érvényesített, és ezzel bekapcsolta a népiskolák ügyeinek intézését a közigazgatás apparátusába. A községi iskolákban az első fokú hatóság szerepét továbbra is az iskolaszék töltötte be, az állami iskolákban pedig létrejöttek a gondnokságok.⁴

Az első elemi népiskolai tanterv 1869-ben jelent meg *Tanterv a népiskolák számára* címmel. Az 1869-es népiskolai tantervet a 21.678/1877. VKM számú rendelet a mértan és a rajz tanításával bővítette ki. Ez a tanterv 1877 szeptemberében lépett életbe.

Az 1879. évi 18. törvény a nemzetiségi tannyelvű népiskolákban kötelező tantárggyá tette a magyar nyelvtan oktatását. Ugyanekkor arra kötelezte a nem magyar anyanyelvű tanítókat, hogy 4 éven belül sajátítsák el a magyar nyelvet. A 17.284/1879. VKM számú rendelettel külön tanterv jelent meg a *nem magyar ajkú népiskolák számára*.⁵

Az 1879. évi 18. törvény visszalépést jelentett, amikor kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását. Ez a rendelkezés a nem magyar anyanyelvű tanulók esetében kétségtelenül csökkentette az oktatás hatékonyságát, azonban – ellentétben az iskola tannyelvének megmagyarosításával – nem volt egyértelműen negatív intézkedés.⁶

Az elemi népiskolára épült az ugyancsak kötelező ismétlőiskolai oktatás. Minden 12-15 év közötti fiú és leány köteles az ismétlő népiskolába járni, hacsak nem tanul valamely más iskolatípusban. Az oktatás hétköznapiakon folyt: a tanítási órák száma a tanév téli részében heti 5, egyébként heti 2 óra. A tanév faluhelyen legalább 8, városban legalább 9 hónap. Az ismétlő népiskolában a mindennapi elemi népiskola tananyagát ismételték át a tanulók, a tanító vezetésével.⁷

Az ismétlő népiskolai oktatás hatékonyságát több tényező csökkentette. A beírtak többsége nem látogatta rendszeresen az iskolát, mert kénytelenek voltak dolgozni. A tananyag sem ösztötkélte a szülőket, hogy gyermekeiket lényegében a népiskola 5-6. osztályának anyagát ismétlő, tehát gyakorlatilag kevéssé felhasználható ismereteket nyújtó iskolába járassák.⁸

Az ismétlőiskolai oktatás feltételei és körülményei a népiskolai törvény megjelenése után hamarosan módosultak. A gyermekek jelentős hányada az elemi népiskolai osztályok elvégzése után, sőt már az elemista éveiben is, hosszabb-rövidebb ideig elmaradt az iskolából. Vidéken a parasztgazdaság igényelte a munkájukat, a városias jellegű településeken pedig inasként vállaltak munkát. Ez utóbbi lehetőséggel a népiskolai törvény nem számolt, ezért az 1872. évi 8. törvénynek, az első ipartörvénynek kellett rendelkeznie róla úgy, hogy a tanonc elemi oktatásáért a mestert tette felelőssé.⁹ A tanonciskolában ezután hétköznapi

4 FELKAI László: Magyarország oktatásügye a millennium körüli években. Bp., 1994. 55.

5 MÉSZÁROS István dr.: Magyar iskolatípusok 996-1990. A Magyar Neveléstörténet Forrásai VI. Bp., 1995. 20.

6 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1400-1402.

7 MÉSZÁROS, i.m. 27.

8 FELKAI, i.m. 68.

9 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1402-1403.

folyt az oktatás, de sok helyen megmaradt még a hagyományos vasárnapi tanoncoktatás is.

1877-ben jelent meg az első tanonciskolai szabályzat, amely három évfolyamon heti 11 órát írt elő. A 23.439/1882. VKM számú rendelet alapján megjelent újabb szabályzat az előkészítő, és az azt követő 3 éves oktatás mindegyik évfolyamán 3 órát írt elő a rajz, 2-2 órát az olvasás és a fogalmazás, valamint a számtan és a mértan tanítására. A heti óraszám tehát 7 órára csökkent. Hamarosan azonban újabb változás történt¹⁰ az 1884. évi 17. törvény, a második ipartörvény megjelenésével. Ez teremtette meg a kötelező tanoncoktatást. Minden olyan községnek, amelyben 50-nél több iparos- vagy kereskedőtanonc dolgozott, a községi polgári vagy elemi iskolák bázisán és tanerőivel meg kellett szerveznie a tanonciskolát. A törvény szerint a 3 évfolyamos iskola 12 éves korban kezdődik. Annak, aki addig nem végezte volna el az elemi népiskola 6 osztályát, előbb a tanonciskola előkészítő osztályába kell járni. Ezzel mintegy utólag szentesítették a korábbi iskolai mulasztásokat. A tanonciskola látogatásának kötelezettsége az életkortól független volt, és a tanoncidő egész tartama alatt fennállt.

A törvény nyomán kiadott 27.496/1884. VKM számú rendelet előírta, hogy a 14 éven felüli tanoncok napi 12 óra, az ennél fiatalabbak napi 10 órai munkára kötelezhetők mesterük műhelyében. Sok mester csak azért sietett felszabadítani inasát, hogy az ne kényszerüljön munkaidejét a tanonciskolában elvesztegetni. Pedig az iparostanonc-iskola látogatása évi 10 hónapon át heti 2 munkanapon is csak 4 óra elfoglaltságot jelentett. Ezeket az órákat az általános közművelődési tantárgyak, így az olvasás, fogalmazás, számtan és könyvvitel tanítására kellett fordítani, vasárnap 3 órában pedig rajzot tanult az inas. Ezzel a rendelettel szűnt meg véglegesen a vasárnapi tanonciskola.

A kereskedőtanoncoknál a fogalmazás mellett a kereskedelmi számtan és az irodai munkák oktatása foglalta le a legtöbb időt. Emellett tanítottak még nekik könyvvitelt, váltóismeretet és levelezést is.¹¹

A mezőgazdasági szakmai oktatás a földművesiskolákban történt, amelyeket az 1880-as években kezdtek felállítani, és ahol uradalmi majorosgazdákat és önálló kispapákat képeztek. Ezek az iskolák az elemi népiskolát végzett, 16 évesnél idősebb fiúkat vették fel, és 2-3 éves bentlakásos tanfolyamokon képezték ki őket. Télen elsősorban elméleti képzést kaptak, tavasztól őszig pedig munka közben sajátították el a gyakorlati tudnivalókat. 1890-ig 6 ilyen állami iskola alakult az országban, ehhez járult még az erdélyi szászok, illetve a horvátok 3-3 ilyen típusú iskolája. Baján ilyen iskolát nem szerveztek.

A parasztság tömegei számára ugyanakkor a mezőgazdasági vándoroktatás révén indult meg a gyakorlati, mindennapi mezőgazdasági ismeretek szervezett terjesztése.¹²

10 MÉSZÁROS, i.m. 33.

11 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1402-1403.; MÉSZÁROS, i.m. 33.

12 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1404.

Középszintű oktatás

A kiegyezés után néhány évig változatlan formában működött tovább a nyolcosztályos gimnázium és a hatosztályos reáliskola. 1878-ban a reáliskolák nyolcosztályosokká lettek és érettségivel zárultak le. Ezzel egyenrangúvá – bár még mindig nem egyenértékűvé – váltak a gimnáziummal. Ügyük átfogó rendezésére az önállóságukat féltő egyházi iskolafenntartók által támasztott nehézségek miatt csak 1883-ban került sor.¹³

Az 1883. évi 30. törvény megalapozta és hosszú időre meghatározta, átfogó és egységes elvek alapján rendezte, az állam által áttekinthetőbbé és felügyelhetővé tette a középiskolák működését. Egyenrangúnak ismerte el a törvény az egyaránt 8-8 osztállyal működő gimnáziumot és reáliskolát. Kimondta, hogy azokban csak államilag képezett tanárok taníthatnak, és a tanítás szakrendszeren alapszik. Fontos intézkedéseket hozott az érettségi vizsgák egyöntetűbbé tételéről, és az egyházi érdekek messzemenő figyelembevételével állapította meg az állam jogkörét.

Az állam felügyeleti jogának és irányításának érvényesítése szempontjából az intézetek fenntartói szerint a törvény megkülönböztetett az állam közvetlen rendelkezése, vezetése, végül főfelügyelete alá tartozó középiskolákat. Ezekben eltérően érvényesült az oktatás tartalmát, szervezetét, a tanárok feletti felügyeletet, a tanítás nyelvét stb. meghatározó jogok gyakorlása.¹⁴

A törvény nemcsak tisztázta az államnak az autonóm felekezeti középiskolák feletti főfelügyeletét, hanem kimondta a felekezeti középiskolák állami segélyezését is.

Az 1883. évi 30. törvény a nem magyar ajkú középiskolákban kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását, úgy, hogy a két felső osztályban a magyar nyelvet és irodalmat magyar nyelven kellett tanítani.¹⁵

Ugyanez a törvény azt is kimondta, hogy a gimnázium és a reáliskola célja egyaránt a felsőbb tudományos előképzés, melyet az előbbi humán, főleg klasszikus nyelvi, az utóbbi pedig a természettudományos és modern nyelvi ismeretek segítségével nyújt a tanulónak. Az a különbség a két iskolatípus között továbbra is változatlanul megmaradt, hogy amíg a gimnázium minden egyetemi karra és főiskolára képesített, addig a reáliskola csak a műegyetemre, a tudományegyetem természettudományi szakjaira és a gazdasági jellegű főiskolákra. A kölcsönös közeledés és nivellálódás a két iskolatípus között hamarosan megindult, 1890-ben a gimnáziumban megszűnt a görög nyelv kötelező oktatása – az 1890. évi 30. törvény rendelkezése alapján –, a 30.820/1890. VKM számú rendelet választást engedett a tanulóknak abban a tekintetben, hogy az 5. osztálytól kezdve az ún. görögpótló tantárgyak valamelyikét tanulják. Kétféle görögpótló tantárgy volt. Az egyik az irodalom, – mégpedig a magyar írók bővebb tanulmányozása, tekintettel az ókori irodalmi mintákra és a görög klasszikusok magyar fordításban való tanulmányozása,

13 Uo. 1405-1406.

14 FELKAI, i.m. 90.

15 KLAMARIK János dr.: A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással. Bp., 1893. 18.

a másik pedig a rajz – szabadkézi és mértani rajz. A reáliskolában viszont 1887-től rendkívüli tantárgyként tanulható lett a latin.¹⁶

Az 1868. évi 38. törvény 59.§-a arról rendelkezett, hogy azokban a községekben és városokban, ahol a lakosság száma eléri az 5000 főt, kötelesek felsőbb népiskolát vagy polgári iskolát szervezni.

A felsőbb népiskola a magasabb ismeretszerzés céljait szolgálta. Ebben az iskolatípusba azok az elemi népiskola hat osztályát elvégzett fiúk és lányok léphettek, akik a felső népiskolához szükséges ismeretekből a felvételi vizsgán megfelelték. A fiúk számára 3, a lányok számára 2 évfolyamos volt.¹⁷

A tantárgyak lényegében azonosak az elemi népiskola tantárgyaival. Idegen nyelv oktatása itt sem szerepel a tantervben.

Egy felső népiskolában a népiskolai törvény szerint legalább két rendes tanítónak és egy segédtanítónak kell működni. Egy-egy osztály heti óraszám – hittannal együtt – legalább 18 és legfeljebb 24 óra. Az iskolatípus első tanterve 1872-ben jelent meg *Tanterv a felső népiskolák számára* címmel.

Az 1868. évi 38. törvényben szereplő általános irányú felső népiskola tanterve mellett 1872-ben megjelent az ipari, valamint a mezőgazdasági szakirányú felső népiskola tanterve is: az *Ipari szakosztállyal megtoldott felső népiskola* és a *Gazdasági szakosztállyal megtoldott felső népiskola* tananyaga. Mindkettőt fiúknak szánták és három osztályosra tervezték, amelyhez egy negyedik – szakmai – osztály is kapcsolódhatott volna.

1882-ben a két szakjellegű felső népiskolát átszervezték, és a 18.634/1882. VKM számú rendelettel új tantervet készítettek a számukra *Tanterv az ipari tanműhellyel egybekapcsolt felső népiskolák számára* és *Tanterv a gazdasági szaktanítással egybekapcsolt felső népiskolák számára* címmel.

A tanonciskolák 1884. évi országos rendezése elsorvasztotta az ipari jellegű felső népiskolákat, a mezőgazdasági jellegűek pedig az 1890-es években mezőgazdasági ismétlőiskolákká alakultak át.¹⁸

A felsőbb leányiskola Molnár Aladár 1873. évi parlamenti felszólalása nyomán 1878-ban – az ő igazgatásával – jött létre, és kezdetben a népiskola 5. vagy a polgári iskola 1. osztályára épült.¹⁹

16 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1406-1407.; MÉSZÁROS, i.m. 42-43.; – A 20.855/1871. VKM számú gimnáziumi tantervet a 17.630/1879. VKM, a 16.179/1880. VKM, a 26.776/1883. VKM és a 8619/1887. VKM számú rendeletek korrigálták.

17 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1399-1400.; MÉSZÁROS, i.m. 56.; KISS, i.m. 71. – A felső népiskolában a fiúknak a következő tantárgyakat oktatták: hit- és erkölcsstan; szépirodalom és rajz; anyanyelv; a nem magyar tannyelvű iskolákban magyar nyelv; számtan és mértan, alkalmazási gyakorlatokkal; természettan és természetrajz, különös tekintettel a földművelésre és az iparra; általános és hazai földrajz és történet; mezei gazdaságtan alapvonalai; hazai alkotmánytan; egyszerű könyvvitel; testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra; a helyi viszonyoknak megfelelő háziipar egyik vagy másik ágának terjesztése és fejlesztése. – I. A mo-i népoktatásügy ... Bp., 1893. I. k. 559. és 263.; KISS, i.m. 74. – A leányok az alábbi tantárgyakat tanulták: hit- és erkölcsstan; szépirodalom és rajz; számtan; anyanyelv; a nem magyar tannyelvű iskolákban magyar nyelv; földrajz és történet; természettan és természetrajz, különös tekintettel a kertészetre, a női foglalkozásra a háztartással kapcsolatosan; ének; női kézimunkák; a helyi viszonyoknak megfelelő háziipar. – I. A mo-i népoktatásügy ... Bp., 1893. I. k. 560. és 264.; KISS, i.m. 74.

18 A mo-i népoktatásügy ... Bp., 1893. I. k. 843-844. és 264.; MÉSZÁROS, i.m. 56.

19 FELKAI, i.m. 75.

Ebbe az iskolatípusba az elemi népiskola 4. osztályának elvégzése után léphetek a leányok. A felsőbb leányiskola egy előkészítő osztályból, négy középszintű osztályból és két évfolyamos továbbképző osztályból állt, tehát összesen 7 évfolyamos volt.

1879-től hatosztályossá alakították és új tantervet kapott, majd 1885-ben újból átrendezték a tananyagát.

A heti óraszám a testgyakorlatokon kívül az első osztályban 24, a többi osztályban legfeljebb 28, a rendkívüli tantárgy idejét is beleszámítva 30 óra volt.

1887-től az alsó 4 osztályt több helyen önállóan is megszervezték. Erre a hivatkozott VKM rendelet is lehetőséget adott.²⁰

A polgári iskola létesítéséről az 1868. évi 38. törvény 67-69. §-ai rendelkeztek. Az 5000 lakosúnál nagyobb települések állíthatták fel, ha megvolt hozzá a megfelelő anyagi erejük. Ez az iskolatípus az elemi népiskolai tananyagot meghaladó gyakorlati műveltséget nyújtott. A polgári iskola első osztályába a négy elemi végzett tanulók kerülhettek, fiúknak hatosztályosra, lányoknak négyosztályosra tervezték, heti 24 órás képzéssel.

A fiúk az első 4 osztályban a latin nyelvet kivéve ugyanazt tanulták, mint a reálgimnáziumok hasonló osztályaiban. Így a polgári első 4 osztályát elvégzett tanulók egyszerű különbözeti vizsgával bármilyen irányú továbbképzésre jogosultak voltak. Az 5. és 6. osztályban lényegében a középiskola felső tagozatának tananyagát adták elő rövidített formában. Ennek a két osztálynak az elvégzése sem képesített azonban többre, mint az első 4 osztályé.

Az 1869-ben kiadott első polgári fiú- és leányiskolai tanterv után a 25.409/1879. VKM számú rendelet új tantervet adott a polgári fiúiskoláknak.²¹

A polgári leányiskolák számára a 29.000/1887. VKM számú rendelet adott új tantervet. A leányoknak lényegében ugyanazok a tantárgyak voltak kötelezőek, mint amit a 25.409/1879. VKM számú rendelet a fiúknak írt elő, csak alacsonyabb óraszámban. Az eltérés csupán annyi volt, hogy a leányok alkotmánytan és jogi ismeretek helyett egészségtant és kézimunkát tanultak, a rendkívüli tantárgyak közül pedig kimaradt a latin.²²

20 MÉSZÁROS, i.m. 57.; A mo-i népoktatásügy ... Bp., 1898. 2. k. 242. – A 28.999/1887. VKM számú rendelet szerint a hatosztályos felsőbb leányiskola rendes tantárgyai a következők: hit- és erkölcsstan; magyar nyelv és irodalom; német nyelv és irodalom; francia nyelv és irodalom; történelem / világ- és hazai történelem /; földrajz; számtan és mértan; természetrajz; vegytan; természettan; gazdaságtan; egészségtan; a neveléstan alapfogalmai; ének; rajz; írás; női munkák és testgyakorlás. Rendkívüli tantárgy volt az angol nyelv és irodalom.

21 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1400.; MÉSZÁROS, i.m. 57. – A fiúk a polgári iskolákban kötelező tantárgyként a következő tantárgyakat tanulták: hit- és erkölcsstan; nyelv és irodalom, ezen belül magyar nyelvtan és irodalom, német nyelv, vagy a vidék szükséglete szerint egy másik hazai nyelv; mennyiség-tani tárgyak, mint számtan és mértan, könyvvitel; természettudományi tárgyak, mint természetrajz, természettan és vegytan; történelmi tárgyak, mint földrajz és statisztika, történelem, alkotmánytan és némi jogi ismeretek; gyakorlati tárgyak, mint mezői gazdaság- vagy ipartan; művészeti tárgyak, mint szabadkézi rajz, mértani rajz, alkalmazva az iparra vagy az építészetre, szépirás; ének; test- és fegyvergyakorlat. A rendkívüli tantárgyak a következők voltak: latin, francia, zene és ahol volt iparműhely, ott ipari gyakorlatok. – I. A mo-i népoktatásügy ... Bp., 1893. I. k. 860-861.; KISS, i.m. 74-75.

22 A mo-i népoktatásügy ... Bp., 1893. I. k. 877-887.; KISS, i.m. 75.

Ez az iskolatípus, szemben a felső népiskolával, gyors virágzásnak indult, mert a parasztság felső rétege és a kispolgárság számára megfelelőnek bizonyult. A polgári iskola képesítést nyújtott, és a továbbtanulást sem zárta ki, ezáltal az említett társadalmi rétegekhez tartozók felemelkedését is lehetővé tette. 1876-tól 1890-ig a polgári iskolák száma az országban csaknem a háromszorosára emelkedett. Ezek több mint fele leányiskola volt. A polgári 5. és 6. osztályai – mivel elvégzésük képesítésben nem nyújtott többet, mint az első 4 osztályé – általában elsorvadtak, amin az sem segített, hogy 1881-től szaktanfolyamokat igyekeztek hozzájuk kapcsolni.²³

Az ipari pályára készülők számára az ipartanműhely, egy bizonyos iparág elsajátítására volt szervezhető. A polgári iskola 4. osztályába lépő fiúkat vehették fel, akik a polgári iskolai közismereti tárgyak mellett 3 év alatt a felvett szakmát megtanulták, és a polgári iskola 6. osztályából mint művelt iparostanoncok vagy kezdő iparossegédek léphettek ki.

Azokat, akik mielőbbi kenyérkeresetre kényszerültek, a polgári iskola után a 20.372/1877. számú közlekedésügyi miniszteri rendelet alapján a vasúti gyakornoki, a 28.115/1879. BM számú rendelet alapján a belügyminiszteri segéd- és számtiszti, a 628/1879. FM számú rendelet alapján a megyei segéd- és kezelői, továbbá a posta- és távirdai állások várták. A 34.505/1879. PM számú rendelet az adó-, vám-, fogyasztási, pénz- és adóörsegi, dohánymonopóliumi, lottó-, só- és bélyegzőhivatali szolgálatok ellátását is lehetővé tette.²⁴

Középszintű szakoktatás

A középkereskedelmi iskolák első állami szervezeti szabályzatát 1872-ben adta ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter. E szerint ez az iskolatípus három-évfolyamos. Az első osztályába azokat a fiúkat vették fel, akik elvégezték a gimnázium, a reálskola vagy a polgári iskola 4. osztályát, tehát legalább 14 évesek. Tananyagában éppúgy szerepeltek közművelődési, mint szakmai tantárgyak. A harmadik osztály végén a tanulók záróvizsgát tettek.

A középkereskedelmi iskolák a 28.093/1884. VKM számú rendelettel kaptak új tantervet, amely 1885-ben ismét változott, amennyiben ekkortól a francia nyelv második kötelező idegen nyelv lett. Az erről rendelkező 29.801/1885. VKM számú rendelet magában foglalta mind az alsó fokú kereskedelmi iskolák, mind a középkereskedelmi iskolák tantervét.

Az 1885. évi tanterv szerint "a középkereskedelmi iskolák szakiskolák ugyan, mindazonáltal a külkereskedelmi szakra szorosan tartozó ismeretek mellett az ide sorozott tanulónak a közép és polgári iskolák négy alsó osztályában megkezdett általános ismeretei kiegészítéséül és szaktanulmányai alapjául szolgáló általános

---

23 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1402.; – A 6364/1889. VKM számú rendelet "A középtanodából a polgári iskolába való átlépést" szabályozta.

24 KISS, i.m. 72-73.

ismeretek folytatására még itt is szüksége van. Ez okból vétettek fel a tantervbe az általános tanulnivalók a szakki ismeretek fölé és mellé.”²⁵

A tanterv a polgári iskolával kapcsolatos középkereskedelmi iskolákat nyilvánossági joggal ruházta fel, így a gimnáziummal és a reáliskolával azonos rangúak lettek.²⁶

1878-tól, amikor hatosztályosból nyolcosztályossá alakították át a reáliskolákat, a kereskedelmi középiskola igen keresett lett. A tanulmányi ideje a reáliskolainál 1 évvel rövidebb volt, és az egyéves önkéntességi jogot – az úriemberség alapvető kritériumát – így is megadta a tanulóinak. Még vonzóbbá tette az iskolát, hogy elvégzése 1883-tól több állami kishivatalnoki állásra is képesített.²⁷

1885-től a kereskedelmi középiskolát összeolvasztották a polgári iskola sorvadó 5. és 6. osztályaival, így jött létre a 8 osztályos kereskedelmi középiskola, a felsőkereskedelmi.

A mezőgazdaságban a középfokú oktatás igényeit az ún. gazdasági középiskolák szolgálták. Ezekbe a legalább 16 éves és legalább 6 középiskolai osztályt végzett fiúkat vették fel, akik két elméleti és egy gyakorlati év elvégzése után végbizonyítványt kaptak. Ez megadta a jogot az egyéves önkéntességhez és arra, hogy a községi választásoknál az adójukat kétszeresen számítsák, megkönnyítve így a községi virilisták közé, és ezen keresztül a képviselőtestületekbe való bejutást.²⁸

Az alsó fokú iskolákban működő tanítók a népiskolai szervezet legmagasabb fokán álló, a középszintű szakoktatási intézmények közé tartozó tanítóképzőkből kerültek ki. A képzés 3 éves volt, amit 1881 után megtoldottak még egy előkészítő évvel. A tanítóképzőkbe a legalább 15 éves és 4 középiskolát végzett fiúkat, illetve a legalább 14 éves és legalább felső népiskolát végzett leányokat lehetett felvenni.

A tanítóképző intézet 3 évfolyamának elvégzése után egy vagy két évi tanítás következett. Ez után a képzőben tanult tantárgyakból írásbeli és szóbeli, valamint gyakorlati képesítő vizsgát kellett tenni ahhoz, hogy a jelölt megkapja a tanítói oklevelét.

A tanítóképzők 1869-ben kiadott tantervét 1877-ben váltotta fel az új, a 10.998/1877. VKM számú rendelettel.

1881-ben a tanítóképző intézeteket 4 évfolyamossá szervezték át, a 20.364/1881. VKM számú rendelettel pedig az állami elemi tanítónőképezdék, a 3998/1882. VKM számú rendelettel az állami elemi tanítóképezdék tantervét tették

25 MÉSZÁROS, i.m. 65.; – A 28.093/1884. VKM és a 29.801/1885. VKM számú rendeletek melléklete tartalmazza az alsó fokú kereskedelmi iskolák és a középkereskedelmi iskolák szervezetét. – A középkereskedelmi iskolába járó tanulók a következő tantárgyakat tanulták: magyar nyelv és irodalom; német nyelv; francia nyelv; földrajz; történelem; mennyiségtan; vegytan és vegyiparműtan; természettan; kereskedelmi számtan; könyvvitel; kereskedelem-ismeret, levelezés és irodai munkálatok; áruismeret, vegyi és mechanikai iparműtan; váltó- és kereskedelmi jog; nemzetgazdaság-, pénzügytan és pénzügyismeret. Nem kötelező tantárgyként angol nyelv és keleti nyelvek voltak tanulhatók.

26 Magyarországi Rendeletek Tára 1885 Bp., 1886. 1093-1094. – A 29.801/1885. VKM számú rendelet melléklete B/ Rendtartási szabályok 1. §.

27 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1407.

28 Uo. 1407-1408.

közzé. Ezek alapján bővebben oktatták a neveléstant, a tanítástant és a tanítási módszertant, és több időt fordítottak a gyakorlati képzésre is.

A fenti tanterveket a 6740/1880. VKM és a 12.025/1890. VKM számú rendelettel a selyemhernyótenyésztés, a 35.882/1887. VKM számú rendelettel a szőlőművelés, a 31.752/1889. VKM és a 34.205/1890. VKM számú rendelettel okszerű méhészettel egészítették ki.²⁹

Az elemi népiskolában csak képzett tanítókat lehetett alkalmazni, a felső népiskolában és a polgári iskolában pedig csak olyan okleveles tanítók taníthattak, akik ezen iskolák tantárgyainak és tanítási módszereinek ismeretéből egy hivatalos bizottság előtt külön vizsgát tettek.

A népoktatási törvény kiadásakor már működő, de nem tanítóképzőkben képesített tanítókat az 1870-es évek közepéig különböző kiegészítő tanfolyamokon képezték tovább. Az 1880-as évektől a magyarul nem tudó tanítók magyar nyelvi oktatása lett a kiegészítő tanfolyamok fő feladata.³⁰

Felsőfokú szakoktatás

Az 1870-ben megszervezett középiskolai tanárképzés még megoszlott a tudományegyetemek bölcsészkarra és a – reáliskolák vonatkozásában – a műegyetem között. Ez a helyzet 1873-ban változott meg, amikor a bölcsészkarok mellett három (gimnáziumi, reáliskolai, kereskedelmi iskolai) szakosztályban szervezett tanárképző intézetek alakultak.³¹

A tanfelügyelői rendszer működése

Az oktatási intézmények felügyeletéről, a tanfelügyelők jogállásáról és feladatairól az 1876. évi 28. törvény rendelkezett. A törvény szerint a népiskolaügy közigazgatását a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a neki ebben a tekintetben alárendelt törvényhatóságok, azok közigazgatási bizottságai, a tanfelügyelők, a községi hatóságok végzik az 1868. évi 38. törvény, valamint a közigazgatási bizottságról szóló 1876. évi 6. törvényben foglaltak figyelembevételével.³²

A tanfelügyelő kinevezésére, jogállására és teendőire vonatkozóan az 1876. évi 28. törvény a következőképpen rendelkezett: A tanfelügyelőt mindenkor a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki az oktatáshoz és a közigazgatáshoz egyaránt jól értő, gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező személyek közül. A tanfelügyelő

29 MÉSZÁROS, i.m. 75-76. – Az 1869-es tanterv szerint a 3 évfolyamos tanítóképző intézetekben neveléstan, oktatástan, tanítási módszertan, tanítási gyakorlatok; magyar nyelv és irodalom; német nyelv; történelem, földrajz, alkotmánytan; természetrajz, fizika, kémia, mezőgazdaságtan, kertészet; számtan-mértan; ének-zene; rajz, szépírás; testgyakorlás tantárgyakat oktatták.

30 Mo. tört. Bp., 1979. 2. k. 1404-1405.

31 Uo. 1406-1407.

32 Az 1876. évi 28. törvény 1. §.

működési köre rendszerint csak egy tankerületre terjed ki, eltérés ettől csak kivételes esetekben történhet. Ha a vallás- és közoktatásügyi miniszter úgy ítéli meg, hogy az adott tankerület területe és népessége jelentősen megnövelné a tanfelügyelő feladatait, mellé állandó szakértő segédet vagy segédeket nevezhet ki. Szükség esetén az egyes szakértőket az iskolák szakszerű vizsgálatával is megbízhatja. A tanfelügyelő és segédei kötelesek minden iskolát évente legalább egyszer meglátogatni.³³

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a hitfelekezeti iskolák feletti állami főfelügyeletet is a tanfelügyelő és segédei útján gyakorolja.³⁴

A tanfelügyelő, – aki egyúttal a közigazgatási bizottság tagja és tanügyi előadója – jelenlétében hozza meg a bizottság a népiskolai ügyekre vonatkozó határozatait. Feladatait a törvény a következőkben szabta meg: A tanfelügyelő köteles a tankerületében lévő összes állami, községi, hitfelekezeti, társulati, magán alsó és felső népoktatási intézeteket, sőt az óvodákat (kisdodóvókat) személyesen vagy segédei útján évente legalább egyszer meglátogatni, és felügyelni azokban a népoktatási törvény pontos végrehajtását. E cél elérése érdekében joga van valamennyi iskola felsőbb hatóságaival is közvetlenül érintkezésbe lépni. Az állami népiskolákban az 1876. évi 6. törvény értelmében, és a vallás- és közoktatásügyi miniszter utasításai és rendeletei szerint köteles eljárni. Ellátja az iskolákban az oktatás és a nevelés szakszerű felügyeletét, illetve gyakorolja a főfelügyeletet.

A nem állami és nem községi tanintézetek vezetői az 1868. évi 38. törvény értelmében szabadon állapíthatják meg iskoláikban az ott használt tanterveket és tankönyveket, de azokat kötelesek a tanfelügyelővel közölni. Az iskolalátogatás alkalmával a tanítók kötelesek az általuk használt tanterveket, tankönyveket, taneszközöket a tanfelügyelőnek, illetve segédeknek bemutatni. Ha a bemutatás alkalmával a tanfelügyelő a tankönyvek vagy a taneszközök közt a kormány, vagy az iskola főhatósága által tiltottnak minősítettet talál, azonnal köteles intézkedni ezek elkobzásáról, az ilyet használó tanítók elleni további eljárásról, és minderről azonnal jelentést tesz a közigazgatási bizottságnak.

A tanfelügyelő végzi a törvényben kötelezően előírt tantárgyak tanításának felügyeletét is, vagyis azt, hogy ezeket a tantárgyakat milyen terjedelemben, és a megállapított tanterv szerint tanítják-e? Amennyiben hiányokat tapasztal, figyelemzeti a tanítót és értesíti az illetékes iskolai hatóságot, jelentést tesz erről a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.

A tanfelügyelő felügyel arra is, hogy az iskolák külső ügyeit az illetékes polgári vagy hitközségi előljárók a törvény értelmében rendben tartásák.

Az olyan ügyekben, amelyek nem tartoznak a közigazgatási bizottság hatáskörébe, a tanfelügyelő maga intézkedik a községi hatóságoknál, vagy az ügy jellege szerint a községi iskolaszéknél, sőt ha ezt szükségesnek látja, az illető járási tisztviselőt közvetlenül is értesítheti.

Felügyeli a népiskolák közegészségügyi állapotát is. Ezt számára az 1868. évi 38. törvény 27. és 28.§-ában, valamint a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi 14. törvény 27-35.§-ában foglalt rendelkezések elő írják.

33 Uo. 3. §.

34 Uo. 4. §.

A tanügyi statisztikai adatokat közvetlenül bekérheti a polgári és a hitközségi hatóságoktól, szükség esetén közigazgatási tisztviselők segítségével. Az adatokat összesíti és megküldi a közigazgatási bizottságnak, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.

A tankerületében működő állami tanítóképzők és tanítónőképzők igazgatótanácsában ellátja az elnöki teendőket. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanfelügyelőt ebben a teendőjében mással is helyettesítheti.³⁵

A törvény részletesen megszabta a közigazgatási bizottság,³⁶ és az iskolaszék³⁷ teendőit is.

A 20.311/1876. VKM számú körrendelet, amely az 1868. évi 38. és az 1876. évi 28. törvény végrehajtási utasítása volt, részletesen leírta a tanfelügyelő feladatait.³⁸

Az 1046/1880. VKM eln. számú rendelet a következőképpen határozta meg, hogy a tanfelügyelőnek az iskolalátogatásoknál mire kell a tanítók és az iskolaszékek figyelmét felhívni:

1/ A népiskolai oktatás legfontosabb feladata a gyermekek által elsajátítandó folyékony és értelmes olvasás, a tiszta és szabatos írás, a számolásnak a négy alapszemponttal történő fejbéli és írásban történő elsajátítása és begyakorlása. Ezért ennek a három tantárgynak kiemelt helyet kell biztosítani a népiskolai oktatás 6, illetve 9 éve alatt. Az első években a gépies olvasást össze kell kötni az írás elemeivel (írva-olvasás), a további tanévekben pedig az olvasás és az írás folyamatos gyakorlását nyelvtani szabályokkal kell összekötni. A számolás először fejbéli, majd számjegyek írásával kis számcsoportokban, majd egyre nagyobbakkal történjen. Ezek a tantárgyak tegyék ki úgy a rendes, mint az ismétlőiskolai oktatás tananyagának nagyobb részét.

A tanítónak az olvasás és a nyelvtan tanításával kapcsolatosan kell tanítania a népiskolai törvény 55.§-ában előírt tantárgyakat, így a földrajzot, a történelmet, a természetrajz és természettan elemeit, a polgári jogokat és kötelességeket stb. A számtan tanítása önálló vezetést és gyakorlatot igényel.

Mivel a mindennapi iskolába járók, még ha tankötelezettségüknek maradéktalanul meg is felelnek, 12 éves korukban kilépnek a tanulás folyamatából, vagyis egy olyan életkorban, amelyben még az addig szerzett ismereteiket könnyen elfelejthetik, a miniszter a tanfelügyelő elengedhetetlen kötelességévé tette, hogy ahol még működik ismétlőiskola, ott annak felállítására buzdítsa az iskolafenntartókat. Erre, ha kell, rá kell szorítani az iskolafenntartó községeket, hitközségeket, testületeket. A tanfelügyelő mind a rendes, mind az ismétlőiskolába járók iskolába járását szigorúan ellenőrzi.

A népiskolák mellett kerteket kell kialakítani, a tanfelügyelő próbálja erre rábírni a népiskolai hatóságokat. A kertben a gyermekek a tavaszi és a nyári hónapokban gazdasági – pl. faápolási, méhészeti, selyemhernyótenyésztési és konyhakertészeti ismereteket tanuljanak. Az őszi és a téli hónapokban a helyi

---

35 Uo. 5. §.

36 Uo. 6-7. §.

37 Uo. 13. §.

38 Magyarországi Rendeletek Tára 1876 Bp., 1876. 153-195. – I. A 20.311/1876. VKM számú körrendelet 2. rész I-X. fejezet 18-89. §-ait.

viszonyok figyelembevételével kézimunkázzanak vagy a háziipar egynéhány ágában gyakoroltassák őket.

A leányokat kivétel nélkül meg kell tanítani a legszükségesebb női munkákra, ezért ahol ez lehetséges, munkamesternőket kell felfogadni. Ahol erre nincs mód, ott a kézimunkákban jártas elemi iskolai tanítónőket alkalmazzanak. A cél az, hogy a munkaoktatással ezen a módon a népiskolai oktatás mindenütt kiegészítést nyerjen.

A tanítók legyenek jártasak a magyar nyelvben. Ha nem azok, sajátítsák el azt.

A népiskolai szorgalmi idő a népiskolai törvény 54.§-a szerint falun legalább 8, városban legalább 9 hónap legyen. A tanfelügyelő hasson oda, hogy az iskola-fenntartó hatóságok, községek a szorgalmi időt a törvényben megszabott minimumon túl is, az évnek lehetőleg 10 hónapjára terjesszék ki.

A fentiekről a tanfelügyelő negyedévenként jelentést tartozott tenni a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.³⁹

A 18.035/1885. VKM számú rendelet ismételten arra utasította a tanfelügyelőt, hogy az 1876. évi 28. törvény 3.§-a értelmében a kerületében lévő, és a felügyeletére bízott valamennyi iskolát évente legalább egyszer látogassa meg. Minderre azért volt szükség, mert a miniszter a hozzá beérkező jelentésekből úgy értesült, hogy a tanfelügyelők nagy része nem, vagy csak nagyon ritkán ellenőrzi a felügyeletére bízott iskolákat. Pedig az iskolák ügyeit csak a személyes látogatással lehet rendezni, és statisztikai adatokat is csak ezen a módon lehetséges biztosan beszerezni.

Az iskolák és az azokban tanító tanítók számának tekintélyes növekedése megköveteli, hogy a tanfelügyelő az iskolák belső életének javításával alaposan és komolyan foglalkozzon. Ebben a munkában a tanfelügyelő egyik legfőbb teendője a tankötelesek egészségének védelme, az iskola belső és külső környékének tisztán tartása, a gyermekek ruházatának és testi tisztaságának ellenőrzése, az iskolai munka mérséklése, a szabad mozgásnak a testgyakorlás útján történő előmozdítása, az iskola jó levegőjének, egészséges ivóvizének, a tantermek kellő világosságának és célszerű bútorokkal való berendezésének az előmozdítása.

Látogatásai során a tanfelügyelő tartozott a tanítók és a tanulók munkáját évről-évre figyelemmel kísérni, munkájukat támogatni, a hanyagokat teendők elvégzésére szorítani.

Kötelességévé tette továbbá a vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanfelügyelőnek, hogy a meglátogatott iskolák számáról, az azokban szerzett tapasztalatokról és az útbaigazításairól a közigazgatási bizottságban minden alkalommal tegyen jelentést, hogy minden tag kellőképpen tájékozott legyen az iskolák belső életének fejlődéséről és az ott folyó munkáról.

A rendelet azt is előírta, hogy a tanfelügyelő a jelentéseit időnként a miniszterhez is felterjeszteni tartozik.⁴⁰

A 411/1889. VKM számú rendelet a tanfelügyelők irodai munkájának a csökkentését kívánta elérni. A miniszter csak így látott lehetőséget arra, hogy a tanfelügyelők legfontosabb feladataikat, az iskolalátogatásokat és a személyes kapcsolattartást az iskolai hatóságokkal és a tanítókkal meg tudják valósítani.

39 Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) A Baja Városi Közigazgatási Bizottság iratai (a továbbiakban: Bajai kib.) VII/18 - 166/1880.

40 Magyarországi Rendeletek Tára 1885 Bp., 1886. 856-859. -1. A 18. 035/1885. VKM számú rendeletet.

A miniszter megítélése szerint a tanfelügyelőkre a legnagyobb terhet az 1883-ban elrendelt országos törzskönyvi munkák végzése és az évenkénti adatgyűjtés róta. Az iskolai törzskönyv vezetése alól a miniszter ezután sem mentette fel a tanfelügyelőket, mert a már elkészített törzskönyv jelentősen megkönnyítette a tanfelügyelők statisztikai adatok megszerzésére irányuló munkáját. A tanítóknak az Országos Tanítói Nyugdíjintézetbe való felvételét és az ezzel kapcsolatos eljárásban a tanfelügyelők munkáját viszont a minimálisra kívánta csökkenteni.

A tanfelügyelők munkájának megkönnyítésére a miniszter a következőképpen rendelkezett:

1/ Módosította a 20.311/1876. VKM számú rendelettel kiadott utasítás 79.§-át, amely a tanfelügyelők számára a törvényhatóság területén működő iskolákról és általában a népnevelés állapotáról negyedéves jelentés beküldését írta elő. Ettől kezdve ezt a jelentést csak félévenként kellett a tanfelügyelőnek elkészítenie.

2/ Megszüntette a fent említett utasítás 82. §-ában foglalt rendelkezést, amely szerint a tanfelügyelőnek tankerülete vagy kerületei állapotáról negyedéves jelentést kellett készítenie. Meghagyta viszont, hogy a tanfelügyelő a közigazgatási bizottság jelentésének a népnevelés állapotára vonatkozó részét hiteles másolatban terjessze fel a minisztériumba.

3/ Elrendelte, hogy a Néptanítók Lapját minden népoktatási intézménynek hivatalból, ingyen megküldjék. Mivel a 48.198/1888. VKM számú rendeletével a miniszter elrendelte a lap számainak összegyűjtését és megőrzését, az abban hivatalosan közzétett, külön intézkedést és jelentést nem igénylő körrendeletek, körözüvények köröztetési kötelezettsége alól a tanfelügyelő mentesült.

4/ Változtatott a miniszter azon a gyakorlaton is, hogy az általa adományozott tanszereket és könyveket a tanfelügyelő útján kell az adományozottnak juttatni. Ettől kezdve a miniszter közvetlenül a megajándékozott iskola gondnokságához, vagy iskolaszékéhez küldte el az adományát. A tanfelügyelő az adományozásról csak értesítést kapott.

5/ Magánszemélyek olyan ügyeiben, amelyek a tanfelügyelő tankerületébe tartozó iskolákkal nem voltak kapcsolatosak, a tanfelügyelőnek nem kellett intézkednie.

6/ Elrendelte továbbá, hogy a tanfelügyelők a felügyeletük alatt álló különböző iskoláktól vagy iskolai hatóságoktól beérkező jelentéseket, amelyeket a minisztériumba történő felterjesztés miatt küldenek be, csak akkor továbbítsák, ha az abban foglaltakról külön véleményük vagy észrevételük van.

7/ Felhívta a figyelmet arra, hogy az ügyvitelben gyakran ismétlődő, indoklást nem igénylő ügyek elintézését sokszorosított blanketták felhasználásával megkönnyíthetik.

8/ Leszögezte, hogy a jogerős határozatok ellen felfolyamodásnak nincs helye, ezért azt az alárendelt tisztviselők és hatóságok sem fogadhatják el, és fel sem terjeszthetik.

9/ A 28.999/1887. VKM számú, az állami felsőbb leányiskolák számára kiadott szervezeti szabályzat 11.§-át úgy módosította, hogy a felvételi utolsó napját követően, a megállapított 10 nap letelte után jelentkező tanulók felvételére a tanfelügyelő ad engedélyt. A tanfelügyelőnek ezt a jogát a miniszter – az egy

osztályba felvehető tanulók számára vonatkozó szabályok betartásával – a polgári fiú- és leányiskolákra, valamint a középkereskedelmi iskolákra is kiterjesztette.

10/ Módosultak a szabályzat 29.§-ában foglaltak is. A felsőbb leányiskolában két tantárgyból elégtelen osztályzatot kapott tanulók ezentúl csak miniszteri engedéllyel voltak javítóvizsgára bocsáthatók.

11/ Felhatalmazást kaptak a tanfelügyelők arra, hogyha a tanulók orvosi igazolással igazolják testi hibáikat, akkor a rajz, az ének gyakorlati része, a szépírás, a testgyakorlás, leányiskolában a női kézimunka végzése alól felmentési engedélyt adhassanak.

12/ Az állami tanító- és tanítónőképzőkben tartani szokott képesítővizsgákra vonatkozó 10.998/1877. VKM és a 2309/1877. VKM számú szabályrendelet 11. illetve 13.§-ait úgy módosította, hogy az írásbeli vizsgára ajánlott tételeket ezentúl nem kell felterjeszteni a minisztériumba.

13/ Ugyanezen szabályrendelet 22.§-a is módosult. Eddig az okleveleket csak akkor lehetett kiadni, ha a vizsga anyagonyvét a miniszter jóváhagyva visszaküldte. Az új rendelkezés szerint viszont az okleveleket a képesítettnek azonnal ki kellett adni.

14/ Felmentette a miniszter a tanfelügyelőket az ösztöndíjasok nyilvántartásával járó teendők alól, a feladatot az iskolai igazgatóságok hatáskörébe utalva.

Mindezek rögzítése után ismételten és hangsúlyozottan követelte a miniszter az iskolalátogatások végzését és az első fokú iskolai hatóságokkal való személyes tárgyalások folytatását.

Az iskolalátogatások jegyzékét a tanfelügyelők a 2. pontban említett jelentés másolatával együtt félévenként tartoztak a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni.⁴¹

A királyi tanfelügyelő a vizsgált korszakban Czirfusz Ferenc volt, aki a Bajai Állami Tanítóképző alapítója és igazgatója 1870-1876 között. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából 1876-1894 között Bács-Bodrog vármegye királyi tanfelügyelőjeként⁴² Baja város alsó fokú és középfokú iskoláit felügyelte, ellenőrizte. Kivételt csak az 1879-től a ciszterciek kezében lévő gimnázium és az 1870-ben felállított Bajai Állami Tanítóképző jelentett. Ezeknek az oktatási intézményeknek a figyelemmel kísérése a tanfelügyelőnek nem volt feladata.

---

41 Bajai kib. 225/1889.

42 TRENCSENY Károly: Czirfusz Ferenc – Adatok Bács-Bodrog vármegye művelődéstörténetéhez. – In.: A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XVII. évf., I. füzet 1901. 55-58.

Alapszintű oktatás

1. Egyházi iskolák

a/ A római katolikus elemi népiskolák

A közoktatás mindennapjairól a tanfelügyelői jelentésekből kaphatunk képet. A látogatások a törvényeknek és a rendeleteknek megfelelően rendszeresek voltak, a róluk készült jelentések azonban csak részben maradtak meg. Ez okozza, hogy némely iskoláról egyes esetekben erősen hiányosak az adataink.

A közigazgatási bizottságok 1876 végén kezdték meg a működésüket, az első tanfelügyelői jelentések 1877 elejéről valók. A népoktatási törvény megjelenése és a közigazgatási bizottság működésének beindulása közötti kb. 8 esztendő eseményeiről nem állnak adatok a rendelkezésünkre.

A vizsgált időszakban 6 római katolikus elemi népiskola működött Baján:

1/ A *belvárosi* vagy *központi fiúiskola* 4 tanteremben, előbb hat, később négy évfolyammal,

2/ a *zárdai iskola* vagy *apácák iskolája*, leányiskola, amely 6 tanteremben nyolc évfolyamon működött, és amelyhez óvodai csoport is tartozott,

3/ az *alsóvárosi (Glück-féle)* vagy *szállásvárosi iskola* 6 tanteremben, négy évfolyammal működött, hozzátartozott az ún. homokvárosi külterületi egytantermes, négy évfolyamú fiúiskola is,

4/ a *felsővárosi* vagy *józsefvárosi iskola* 4 tanteremben négy évfolyamon, óvodai csoporttal,

5/ az *istvánmegyei külterületi iskola* 1884-ben épült négytantermes, valószínűleg négy évfolyamos iskola, óvodai csoporttal,

6/ a *szentjánosi külterületi egytantermes, hatosztályos osztatlan népiskola*, amely 1884-ben egyesült az istvánmegyei iskolával.

1/ A belvárosi vagy központi fiúiskola

Czirfusz Ferenc tanfelügyelő a római katolikus iskolaszék elnökével 1877. március 12-én látogatta meg a belvárosi iskola Szélig Ferenc tanító által vezetett 1-2. vegyes osztályát. A jelentés szerint az iskola bérelt helyiségben van elhelyezve. A tanterem, ahol az oktatás folyik, elég tágas és világos, kellően fel van szerelve. A tanító képesített, megfelelő szakértelemmel működik. A látogatás alkalmával az iskolában 94 rendes tanköteles gyermeket talált a tanfelügyelő.⁴³

1878. március 9-én a tanfelügyelő a belvárosi római katolikus fiúiskolát látogatta meg, amely ekkor 3 tanító vezetése alatt 6 osztályra volt beosztva.

---

43 Bajai kib. VII/6 - 107/1877.

A tanfelügyelő úgy látta, hogy az 1. és 2. egyesített osztályt Nagel Sándor kellő szakértelemmel vezeti. Az órarendben a csendes foglalkozás fel van tüntetve, és tanmenet is készült. Ebbe az osztályba 87 tanulót írtak be, a látogatás időpontjában 65 gyermek volt jelen közülük. Az osztály jól felszerelt, csak az a kár, hogy a padok ülései kissé magasak.

A 3. és 4. egyesített osztályt Hengl Adolf tanító vezeti, a terem jól fel van szerelve. Itt azonban a két osztály tantárgyai között nincs meghúzva a határvonal, az órarend sincs kidolgozva két különálló osztályra. A tanító jóakarattal és szakértelemmel működik. Az osztályba beírt 72 tanuló közül a látogatáskor 60 jelent meg.

Mivel az osztályok ilyen jellegű összevonását a 21.678/1877. VKM számú rendelet szigorúan tiltja, a tanfelügyelő az iskolaszéki elnök útján kívánt aziránt intézkedni, hogy ez a rendellenes állapot már a jövő tanév végén megszűnjön.

Az 5. és 6. egyesített osztályokat Gyurgyek Antal tanítja, akinek az órarendjéből a tanfelügyelő két külön osztály tanítására következtetni nem tudott, de látta, hogy a valóságban törekszik annak a megvalósítására.

Ennek az osztálynak a felszerelése hiányos, mert a természettani eszközöket mind ez ideig még nem szerezték be. Nincs faiskola, amelynek hiányában a kertészetet nem lehet tanítani. Ezeknek a hiányosságoknak a megszüntetésére a tanfelügyelő felhívta az iskolaszék elnökének figyelmét. Az osztályba beírt 80 tanuló közül a tanfelügyelői látogatás idején 60-an voltak jelen.

Az iskolába összesen 239 tanulót írtak be, akik közül 54 tanuló hiányzott a látogatás napján. A mulasztások a tanfelügyelő szerint a népiskolai törvény 4. §-ában előírt büntetések alkalmazását teszik szükségessé.

A jelentés végén a tanfelügyelő kitért arra, hogy a városi hatóság és az iskolaszék együttes közreműködésének eredményeként az ismétlőiskola nagy lendülettel fejlődik, mert amíg a belvárosban az elmúlt tanévben alig 40-50 gyermek járt ismétlőiskolába, addig most Nagel tanítónál 69, Henglnél 70, Gyurgyeknél 89, azaz összesen 228 ismétlőiskolás van beírva.⁴⁴

A belvárosi katolikus fiúiskolát újra 1880 májusában látogatta meg a tanfelügyelő. A hatosztályos elemi népiskolát 3 tanító vezette. Nagel Sándor 1. osztályába 88, Szélig Ferenc tanító 2-3. osztályába 119, Hengl Adolf 4-5-6. osztályába 77, összesen tehát 284 tanuló volt beírva.

A 3 tanító az ilyen túltömött és összevont osztályokban nem ért el jó eredményt. Kívánatos lenne, hogy a 6 osztályt ne 3, hanem legalább 4 tanító vezesse, és a miniszteri tantervet teljes egészében feldolgozzák, mert ez a felsőbb 4-5-6. egyesített osztályokban az 1879/80-as tanévben nem történt meg. Így például a 4. osztály a földrajzot a tanító kifejezésével élve szabad tájékozódás szerint tanulta, de ezt a gyermekekkel bemutatni nem tudta. Történelemből sem kerek egészet tanultak a gyermekek, hanem az 5-6. osztály a 4.-kel együtt az egész első félévben az Árpád-házi királyokkal foglalkozott, illetve Tihany és a Balaton eredetéről, Hunyadiról és Mátyás királyról szóló olvasmányt vették az olvasókönyvből,⁴⁵ ennél többet azonban májusban sem tudtak. A természetrajzot az 5-6. osztály ugyancsak együtt tanulta a

---

⁴⁴ Uo. VII/7 - 79/1878.

⁴⁵ A tanfelügyelői jelentésben itt egy sajátos kifejezés "beemlézték" található. Az olvasókönyvben lévő olvasmányokat a gyermekek bevették az emlékezetükbe, azaz könyv nélkül megtanulták.

4.-kel, a tehén, a kecske, a szamár, a kutya, a macska, a fecskéfészek, valamint a körtefa című olvasmányok alapján.

Mindezek figyelembevételével a tanfelügyelő megállapította, hogy a római katolikus belvárosi fiúiskola nem is képez 6 osztályt, hanem valami olyan keveréket, amely a püspöki tantervben foglaltaknak sem felel meg. A tornát fizetett tanító alkalmazásával az első félévben állítólag összesen is csak 2-4 órában oktatták. A másik baj, ami miatt nem tud az iskola eredményt felmutatni az, hogy természetrajzi és természettani eszközökkel nincs felszerelve, sőt Szélig tanító 2-3. osztályában padok hiányában számos gyermek lócán ülve töltötte el a tanévet.

A tanfelügyelő által jelzett hiányosságok elhárítására a közigazgatási bizottság felhívta a római katolikus iskolaszéket. Hozzátette, a jövő tanév kezdetén nemcsak a már említett bajokon kell gyökeresen segíteni, de az egyes osztályok számára az órarendet is el kell készíteni. Emellett az iskolaszék arra is ügyeljen, hogy a minden osztály részére előírt tantárgyakat ne csak névleg, hanem valóságosan is oktassák. Hengl Adolf nyílt vádat emelt a tornatanító ellen. Ezt az ügyet a közigazgatási bizottság az iskolaszék hatáskörébe utalta, és a tett intézkedésről szeptember 1-jéig kért értesítést.⁴⁶

Az 1881. szeptemberi tanfelügyelői jelentés a tanítói testületben a szünidő alatt bekövetkezett változásokról számolt be. Nagel Sándor belvárosi tanító helyébe, akit az Állami Tanítóképző segédtanárává neveztek ki, Bauer János rémi tanítót választották meg.⁴⁷

A tanfelügyelő 1884. májusi jelentésében számolt be a közigazgatási bizottságnak a római katolikus iskolák állapotáról. Először is emlékeztetett az 1882 januári részletes jelentésére, amelyben a helyi viszonyok figyelembevételével kijelölte ezeknek az iskoláknak a célszerű haladási irányt.

A belvárosi iskolák helyiségei, bútorzata és felszerelése ekkor már sürgős javítást kívánt. Az 1868. évi 38. törvény 27.§-a szerint minden gyermekre 8-12 négyszöglábnyi⁴⁸ helyet kell számítani. A törvény által előírt követelménynek egyetlenegy tanterem sem felel meg, és alig van néhány, amely térfogatát tekintve még elfogadható. A belvárosi iskola első osztályának tanterme 40 négyzetméternyi alapterületű és 84 gyermek látogatja, vagyis 50 %-kal több, mint ahány hely volna.⁴⁹

A tanfelügyelő 1887 márciusában látogatta meg ismét a belvárosi római katolikus fiúiskolát. Megállapította, hogy a központi fiúiskola némelyik tanterme nem felel meg a célnak. Így pl. az első osztály tantermének a hossza 8,6 m, szélessége 5 m, térfogata tehát csak 43 tanuló befogadására teszi alkalmassá. Ezzel szemben itt 73 gyermeket helyeztek el. Az egyes tantermek zsúfoltsága nemcsak egészségügyi, hanem pedagógiai szempontból is kifogásolható volt. Pedagógiailag elsősorban azért, mert ez a tanulói létszám a fegyelem fenntartását megnehezíti, sok esetben lehetetlenné is teszi. A sikeres tanítás alapfeltétele pedig a fegyelem.

46 Bajai kib. VII/12 - 130/1880.

47 Uo. VII/8 - 155/1881.

48 Négyszögláb, bécsi. A hivatalosnak nevezhető osztrák területmértékrendszer második tagja. Az 1830. évi számtankönyv e "térmetéket" így közli: 12 x 12 hüvelyk = 144 négyszöghüvelyk. Az 1871. évi osztrák méterterv pedig így adja meg: 144 négyszöghüvelyk = 0,099907 m², a hazai méterterv, az 1874. évi 8. törvény már csak a metrikus értéket adja, de két tizedessel rövidebben. Tehát: 1 bécsi négyszögláb = 144 négyszöghüvelyk = 0,0277 négyszögöl = 0,099907 m².

49 Bajai kib. VII/6 - 115/1884.

A fentiekén kívül a sikeres tanítást bénítja az is, hogy a szorgalmi idő egyes szülők tetszésének a függvényévé vált. A tanfelügyelő megvizsgálta a felvételi naplókat és ezekből azt látta, hogy a beíratások nem a kitűzött határidőn belül történnek, hanem szeptember 1-jétől január végéig, sőt azon túl is tartanak. Így pl. a központi fiúiskola első osztályába szeptemberben 48, októberben 6, novemberben 13, decemberben 3, januárban szintén 3 gyermeket írtak be.

A tanítás szeptember végén 48 tanulóval indult, a később beiratkozottakat külön csoportba osztva oktatták. A többi osztály felvételi naplói is a rendetlen iskolába járásról tanúskodnak. Ilyen körülmények között a tanítók legnemesebb szándéka is hajótörést szenved. Az iskolázatásnak ilyen gyakorlata mellett csak a tehetségesebb gyermekekkel lehet sikert elérni. A gyengébb képességűek könyörtelenül elmaradnak.

A tanfelügyelő elismerte annak panasznak a jogosságát, hogy a népiskola nem oldja meg sikeresen a feladatát. A most meglátogatott iskolák felsőbb osztályaiban tanulóknak majdnem a fele nem tud jól olvasni. Ennek okát nem a tanítóknak, hanem sokkal inkább a körülményekben kell keresni. Az okok megszüntetése egyrészt az iskolafenntartó, másrészt pedig az iskolaszék feladata. Feltétlenül szükséges az is, hogy a több tanítós iskolák tanítói a havi tanácskozásaikon beszéljenek a tanítás módszereiről, teremtsék meg a tanítás és a nevelés összhangját. A rendtartási és fegyelmi szabályokat minden osztálytanítónak be kell tartani, mert a népnevelésügy sikerének alapja a pontos és szorgalmas iskolalátogatás mellett a tanítás és a nevelés egyöntetősége, a módszertani elvek helyes alkalmazása.

A közigazgatási bizottság tekintettel arra, hogy a tankötelesek beíratása nem a kitűzött határidő alatt történik, hanem a felvételi naplók tanúsága szerint a legkülönbözőbb időszakokban, és ez a tanítás rendszerességét, sikerét veszélyezteti, utasította a városi tanácsot, hogy a jövőben a beíratási határidő leteltével be nem íratkozott gyermekek szüleivel szemben késedelem nélkül alkalmazza a törvény szigorát. Gondoskodják továbbá arról, hogy a tanév az iskoláknál legkésőbb szeptember 15-ig megkezdődjön.

A bizottság egyidejűleg felhívta a helyi iskolaszékeket, hogy a közhírré tett beíratási határidő letelte után a felvételre nem jelentkezett gyermekek névjegyzékét állítsa össze, a tanév folyamán iskolai mulasztást elkövetők kimutatását a fennálló törvény és rendeletek értelmében minden hónap 15-ig és 30-ig juttassa el a városi tanácshoz további intézkedés végett.⁵⁰

A tanfelügyelő 1888. februári jelentésében beszámolt a közigazgatási bizottságnak a helyi központi római katolikus elemi fiúiskolában tett látogatásáról. Ez a tanintézet a jelentés szerint ekkor 4 rendes tanító vezetése alatt 4 évfolyamra volt beosztva. Az iskola 4 osztályába beírt 248 tanulóból a látogatás napján 189 jelent meg.

Ismételen arról volt kénytelen meggyőződni, hogy a pontos iskolalátogatás, amit a népoktatási törvény és az annak alapján kiadott miniszteri rendeletek, és a közigazgatási bizottsági határozatok is előírtak, még mindig nem valósult meg. Üdvözölte, hogy a városi tanács az 1771/1888. számú, hozzá is megküldött átiratában a sikeres tanítást megbénító, az iskolát hanyagul látogató gyermekek

---

50 Uo. VII/2 - 86/1887.

szüleivel szemben a pénzbírság alkalmazását rendelte el. A tanfelügyelő kifejezte abbeli reményét, miszerint ha ezt a szigort következetesen fogják alkalmazni, valósággá fog válni a pontos iskolalátogatás.

Hivatalos látogatása alkalmával megvizsgálta az iskola ellen emelt panaszt, amely szerint az innen kikerülő tanulók nyelvtani ismeretei általában gyengék, olvasási tudásuk sok tekintetben hiányos, az írásban való jártasságuk is sok kívánnivalót hagy maga után, számtani és földrajzi ismereteik is ingadozók.

Ennek a panasznak a jogosságát a tanítók is érezték, de úgy látták, hogy mindaddig, amíg nem történik gondoskodás a szorgalmi idő pontos betartásáról és a szükséges taneszközök nem állnak az iskola rendelkezésére, a legbuzgóbb törekvésük is hajótörést fog szenvedni.

A látogatás alkalmával a szóban forgó iskola 3. osztályában Bács-Bodrog vármegye földrajzát még mindig egy régi beosztású térkép segítségével oktatták, Baja városról pedig egyáltalán nem volt térképük, holott a földrajzoktatásnak ez képezi a kiindulópontját. A tanfelügyelő szerint bénítólag hat az iskola életére az, hogy a tanítás egyöntetűségéről, a tanítás és a nevelés összehangolt vezetéséről olyannyira nem gondoskodtak, hogy például a nyelvtannál az egyes osztályokban egymástól eltérő elnevezésekkel, definíciókkal gyötrik a gyermekeket, ami természetesen az alaposság rovására megy. Kívánatosnak, sőt multhatatlanul szükségesnek tartotta, hogy a tanítói testület egyöntetű eljárásra jusson, és szükségesnek találta a külterületi iskoláknak a belterületi iskolákkal való szerves kapcsolatba kerülését is. Erre azért lenne mielőbb szükség, mert a külterületi iskolák alsóbb osztályaiba járó tanulók közül néhányan belterületi iskolában folytatják a tanulmányaikat. Ez a tény mind pedagógiai, mind pedig didaktikai szempontból megköveteli, hogy a tanintézetek azonos eljárást kövessenek.⁵¹

A tanfelügyelő 1890 májusában a központi római katolikus elemi fiúiskolát Berényi Dániel apátplébános, iskolaszéki elnök kíséretében ellenőrizte. Itt arról győződött meg, hogy a megüresedett tanítói állások betöltésekor az iskolánál működő tanítóknak felsőbb osztályokba történt áthelyezése nem hozta meg a kívánt eredményt.

Ez a rendszer a tanfelügyelő szerint csak a legkritikább esetben alkalmazható, mert ennek az az előfeltétele, hogy a tanintézetnél működő tanítók képzettsége és ügybuzgalma is azonos szinten álljon.

Örömmel tapasztalta viszont, hogy a már több ízben sürgetett osztálynaplókat, amelyek az egyes tantárgyak óráról-órára szóló anyagának a bejegyzésére szolgálnak, az 1889/90-es tanévben pontosan vezették. Csak azt nehezményezte, hogy a formája nem felelt meg teljesen a célnak, mert a különféle anyagrészek címeit szorosan egymás után írták be, és ez igen megnehezítette a követett tanmenet elbírálását.

Az iskola népessége a látogatáskor a következő képet mutatta: az 1. osztályba 71 tanuló járt, ebből jelen volt 52, a két 2. osztály közül az egyikbe 53 gyermek járt, a másikba 64. A látogatás napján tehát a 245 tanulóból 56 fő hiányzott. Ezt olyan

---

51 Uo. VII/4 - 62/1888.

magas aránynak tartotta a tanfelügyelő, amely kellőképpen indokolja a tankötelezettségi törvény szigorúbb végrehajtását.⁵²

2/A zárdai iskola vagy apácák iskolája

A helyi apácázárdát 1877 októberében látogatta meg a tanfelügyelő, ahol az 1. osztályba 60, a 2.-ba 45, a 3.-ba 58, a 4.-be 60, az egyesített 5-6.-ba 60, az ugyancsak egyesített 7-8. osztályokba 12 tanuló járt. A 8 osztályba összesen tehát 295 leánytankötelest írtak be.

Ez a leánynevelő intézet jól fel van szerelve. A tanítói személyzet az 1877/78-as tanévben megváltozott, de az újak is teljes buzgalommal és szakértelemmel működnek. Sajnálkozását fejezte ki a tanfelügyelő amiatt, hogy a 7. és a 8. osztályokat, amelyekben a tantárgyakat már nagyobb terjedelemben oktatják, még mindig gyéren látogatják. Pedig ezeknek az osztályoknak az elvégzésével a tanulók az egész életükre kiható ismeretekre tehetnének szert, és sokaknak kenyérkeresetet is biztosítanának.⁵³

A tanfelügyelő 1881. március 4-én látogatta meg az apácák által vezetett óvodát, ahová ekkor 147 gyermek, 74 fiú és 73 leány járt. Sem a felszerelés, sem pedig a felügyelet nem hagyott maga után kívánnivalót. Meglátogatta az apácák által vezetett négyosztályos népiskolát is, amelyben 4 apáca és 1 kisegítő tanítónő oktatott. A 4 osztályba összesen 322 tanulót írtak be. Az iskolalátogatást elég pontosnak találta a tanfelügyelő. A tanítás eredményét általában kielégítőnek mondta, de az 1. és 2. osztályban a számtan, a 3. osztályban a földrajz tananyagának feldolgozását tévesnek jelentette ki, mert az jócskán túllép az előírt tananyagon, és emiatt az előírt tananyagot nem tudják kellőképpen feldolgozni. Ezeknek a hiányosságoknak az orvoslására a tanfelügyelő a vele együtt jelen lévő iskolaszéki elnököt figyelmeztette. Külön említette meg a 4. osztályt, amely a magyar nyelv és a számtan tanulásaiban szép sikert mutatott fel.⁵⁴

A bajai zárdai iskolákat újra csak 1886 májusában vizsgálta meg a tanfelügyelő. Ekkor a zárda 1. osztályában 160, a 2. osztályban 95, a 3.-ban 90, a 4.-ben 82, az 5-6. egyesített osztályban 72, a 7-8. egyesített osztályban 19, összesen 518 tanköteles leányt oktattak. Az eredményt kielégítőnek találta a tanfelügyelő. Sajnálkozott viszont azon, hogy a felső leányiskolát kevesen látogatják. Baján sok szülő a mindennapi tankötelesek sorából kinőtt leányát még ismétlőiskolába sem küldi, így igen sokan tanulás nélkül töltik el a 12-15. életévük közti időt.

A zárdai óvoda népes, a látogatás alkalmával 170 óvodást talált a tanfelügyelő, akikre két óvónő felügyelt.⁵⁵

1888 márciusában látogatta meg a tanfelügyelő újra az apácák vezetése alatt álló iskolákat. A látogatás napjáig az óvodába 100 gyermeket írtak be. Ezen a napon

---

52 Uo. 106/1890.

53 Uo. VII/22 - 290/1877.

54 Uo. VII/7 - 77/1881.

55 Uo. VII/8 - 160/1886.

azonban a zord idő miatt csak 45 gyermek jelent meg. Az óvodai teendőket két óvónő látta el.

A zárdában ekkor hatosztályos elemi népiskola működött. Ennek 1. osztályába 120, a 2.-ba 101, a 3.-ba 90, a 4.-be 80, az 5-6. egyesített osztályába 21 + 22 fő, azaz összesen 43 gyermek tanult. A 7-8. szintén egyesített osztályba 15 + 12 fő, vagyis együttesen 27 tanuló járt. Így ebben az iskolában a fent említett óvodás létszámon kívül 462 leányt oktattak.

A tanítás eredményét általában véve jónak minősítette a tanfelügyelő. Különösen az egyesített 7-8. osztályt emelte ki, ahol a felső népiskola számára előírt tanterv szerint haladtak. Itt a tantárgyakat egy polgári iskolára képesített apáca olyan szakértelemmel adta elő, amelyet eddig kevés osztályban tapasztalt. Ennek illusztrálására a földrajzoktatást hozta fel. Földrajzból, mielőtt a növendék a feltett kérdésre feleletet adott volna, a válaszhoz tartozó térképrészt gyorsan és elég ügyesen lerajzolta a táblára.

A jelentés végén a tanfelügyelő kitért arra, hogy a városi tanács az iskolamulasztók szüleivel szemben már alkalmazza az 1868. évi 38. törvény 4. §-ában előírt büntetési fokozatokat, ami remélhetőleg elő fogja segíteni a szorgalmas iskolalátogatást.⁵⁶

3/ Az alsóvárosi (Glück-féle) vagy szállásvárosi iskola

A tanfelügyelő 1877. szeptember havi jelentése szerint a római katolikus iskoláknál változás történt, mégpedig Fehérvári Péter tanítót a belvárosi fiúiskolából a szállásvárosi újonnan szervezett bunyevác leányosztályba helyezték át.⁵⁷

1879 januárjában az Ispánovits, Fehérvári, Glück, Vida és Sztarcsevits tanítók által vezetett alsóvárosi osztályokat látogatta meg a tanfelügyelő. Ispánovits az 1. és 2. bunyevác fiú, Fehérvári pedig a leányosztályokat tanította. A tanfelügyelő a két tanítónál ekkor összesen csak 95 tanulót talált beírva. Glück az 1. és 2. magyar fiúosztályt vezette, 65 tanulóval. Ezeknél a tanítóknál metodikai hiányosságokat észlelt, amelyekről Berényi Dániel iskolaszéki elnökkel megbeszélést is tartott.

Vida Dániel az 1-3. magyar leányosztályt vezette. Itt 97 tanulót talált beírva, akiknek a feleleteivel általában meg volt elégedve. Sztarcsevits János a tanfelügyelő szerint jól tanít, és nagy kár, hogy a tankötelesek gyéren látogatják az iskolát. Emiatt arra hívta fel a tanítót, miszerint a mulasztó gyermekek nevét minden hét végén szolgáltatassa be az iskolaszéknek.⁵⁸

Az 1881. szeptemberi tanfelügyelői jelentés a tanítói testületben a szünidő alatt bekövetkezett változásokról számolt be. E szerint az elhunyt Sztarcsevits János helyébe Vidákovits Miklós bajaszentistváni tanítót választották meg. A tanítóválasztással kapcsolatban a tanfelügyelő a közigazgatási bizottság ülésén kijelentette, hogy az a fennálló törvények értelmében nem a városi közgyűlést, hanem az iskolaszéket illeti meg.⁵⁹

56 Uo. VII/5 - 83/1888.

57 Uo. VII/19 - 237/1877.

58 Uo. VII/8 - 97/1879.

59 Uo. VII/8 - 155/1881.

A tanfelügyelő 1884. májusi jelentésében számolt be a közigazgatási bizottságnak a homok- és szállásvárosi külterületi iskolák tantermeinek és népességének ellenőrzésekor szerzett tapasztalatairól. E szerint a homokvárosi iskolában 79 gyermek 25,6, a szállásvárosi fiúiskola 1. osztályában 120 gyermek 45,11, a 2-3. összevont osztályban 94 tanuló 30,7, a leányiskola 1. osztályában 133 gyermek 51,95 négyzetméternyi alapterületű terembe van bezsúfolva.

A bútorzat általában régi, a test szabályos fejlődését gátló szerkezetű padokból áll. A homokvárosi külterületi iskolában például a 3,5 méter hosszú padok olyan magasak, hogy sok gyermeknek csak a feje látszik ki. Éppen ilyen primitív az iskolák egyéb felszerelése is.

Amíg a fogyatékoságok megszüntetéséről nem fognak gondoskodni, addig az iskolák sem tudják ellátni a feladatukat, mert ilyen körülmények között a legképzettebb tanító sem tud sikert elérni. Hogyan tudná a gyermek a szépírást elsajátítani, amikor 10 tanuló van bezsúfolva olyan padokba, amelyekbe rendes körülmények között legfeljebb 5 gyermek ülhetne? Miként írjon az a gyermek, aki az előlap nélküli padban kénytelen végigülni az egész tanévet? Ilyen körülmények között más tantárgyak sikeres tanításáról sem lehet szó, hiszen a gyermek figyelmének felkeltése leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik.

A tanfelügyelő a homokvárosi külterületi iskolát kiyéve, az iskolák életében a felsorolt hiányosságok ellenére is fokozatos haladást konstataált. Ez részben abból adódott, hogy a szentjánosi külterületi iskolát egyesítették az istvánmegyeivel, a szállásvárosi iskola egyik megüresedett tanítói állását jól képzett tanítóval töltötték be, és sokat javított a helyzeten a tanítók ügybuzgalma is.

Ekkori látogatása alkalmával a tanfelügyelő arról is meggyőződést kívánt szerezni, vajon az iskolaszéki tagok teljesítik-e a tagsággal járó kötelezettségüket, nevezetesen azt, hogy az iskolaszék által megállapított sorrendben az egyes osztályokat legalább hetente egyszer meglátogatják-e. Átnézte az osztályokban az iskolaszéki tagok látogatásainak feljegyzésére szolgáló naplókat. Az eredmény ugyancsak lesújtó volt. Berényi Dániel iskolaszéki elnök kivételével az iskolaszéki tagok nem teljesítették a kötelezettségüket. Kivételt csak Orosz István iskolaszéki tag jelentett, aki a homokvárosi 2-3. egyesített fiúosztályt egy alkalommal meglátogatta. Pedig ezek a látogatások jótékony hatásúak lehetnének, nemcsak az ellenőrzés ténye, hanem az iskolaügy iránti érdeklődés felkeltése miatt is.⁶⁰

A tanfelügyelő 1886. január 9-én látogatta meg a homokvárosi római katolikus elemi fiúnépiskolát. Ennek első osztályában a beírt 56 tanuló közül 43 volt jelen a látogatáskor. Itt az oktatás nyelve a magyar. Az iskola a szállásvárosi iskola párhuzamos osztályaként működik, a gyermekek innen oda mennek át. Ebben a kiterjedt városrészben csupán 56 fiút írtak be, ezek közül is hiányzott 13. Emiatt a tanítókat a mulasztási kimutatások pontos betérjesztésére utasította.

A Szállásváros 1. fiúosztályában 72 bunyevác gyermek tanult. A tanfelügyelő hangot adott afeletti örömeinek, hogy Vidákovics Benedek tanítónak – leszámítva néhány bunyevác gyermeket, akik a magyar nyelvben még nem eléggé jártasak –, sikerült a gyermekekkel a magyar nyelvet annyira elsajátíttatnia, hogy többségük magyarul felelt a feltett kérdésekre.

---

60 Uo. VII/6 - 115/1884.

Ugyanitt a Fehérváry tanító által vezetett első leányosztályban a felmutatott eredmény lényegesen kisebb volt. A beírt 80 tanuló közül aznap 30 hiányzott, aminek az okát a tanfelügyelő abban látta, hogy az ottani lakosok többnyire a szegényebb néposztályhoz tartoznak, és gyermekeiket különféle munkák végzésére visszatartják. A tanfelügyelő a tanítót nagyobb erélyességre és a mulasztók pontos bejelentésére utasította.

A 2-3. leányosztályban Klein Emília vezetése alatt 53 tanuló volt jelen. A felmutatott eredményt jónak ítélte meg a tanfelügyelő. Hasonlóképpen dicsérőleg szólt a 2-3-4. fiúosztály tanítójáról, Vida Dánielről is. Az ő osztályába 127 tanuló járt, itt a tanítás nyelve a magyar volt. A leányoknak a kézimunkát özv. Vidané tanította.

Az iskola épületét a célnak nem egészen megfelelőnek találta a tanfelügyelő, sőt kívánatosnak tartotta Vida tanító osztályának két részre bontását. Az iskolaszéki elnök szerint ez már tervbe is van véve. Végül megjegyezte a tanfelügyelő, hogy az iskolaudvarokon rendkívül nagy rendetlenséget talált, a gyermekek pl. ott végzik a szükségüket, ahol éppen kedvük tartja. Mivel az iskolaszéki elnök megígérte ennek az anomáliának a kiküszöbölését, külön intézkedés megtételét nem látta szükségesnek.⁶¹

A szállásvárosi római katolikus elemi iskolát 1887 márciusában látogatta meg újra a tanfelügyelő.

A jelentésében arról számolt be, hogy a város vezetői a szállásvárosi külterületi iskola célszerűtlen épülete helyett, a törvény előírásainak és a modern pedagógia elveinek megfelelő új épület felállítását határozták el.

A városnak ez a döntése segíteni fogja a népoktatás ügyét, mivel az építkezés során a tankötelesek számára tekintettel kerül sor az iskola bővítésére, vagyis a már meglévő tantermeken felül a még szükséges tantermek kialakítására. A bővítés új tanítói állások szervezésével jár.

A tanítók a jelenlegi helyzetben minden igyekezetük ellenére sem tudják a feladatukat sikeresen megoldani. A szállásvárosi külterületi iskola 2-3-4. egyesített osztályába 146 gyermek jár, ennyi tanulót lehetetlen sikeresen vezetni. Főleg akkor, ha a tanterem nem elég tágas a tanulók elhelyezéséhez.⁶²

Az ún. Glück-féle iskolát 1888. június 23-án vizsgálta meg a tanfelügyelő. Ebben a hatosztályos iskolában 1., 2., 3., 4. fiú, és 2., 3. leányosztály működött. A látogatás napján az év végi záróvizsgákat tartották. A vizsgákon a tanfelügyelő minden tantárgyból figyelemmel kísérte az adott feleleteket, és örömmel győződött meg arról, hogy magyar nyelvtanból még a német és a bunyevác ajkú tanulók is szép feleleteket adtak. A leányosztály tanulói kellő jártasságot mutattak fel az olvasásban és a nyelvtani szabályok tudatos használatában, de szép eredményt produkáltak számtanból, földrajzból, énekből és szavalásból is, ami nemcsak a növendékeket, hanem az őket oktató Klein Emília tanítónőt is dicsérte.

A 2-3-4. egyesített osztályokban már nem volt ilyen jó az elért eredmény. Nem mintha Vida Dániel kevésbé lett volna képzett és szorgalmas, hanem főleg azért, mert 120 tanulót tanított egy alacsony, szűk teremben. A kedvezőtlen elhelyezési

61 Uo. VII/4 - 71/1886.

62 Uo. VII/2 - 86/1887.

körülmények ellenére némelyik tanuló igen jó feleleteket adott, 112 a vizsgát le is tette. Néhány bunyevác és német ajkú tanuló a magyar nyelvből gyenge felkészültséget mutatott, de ők más tantárgyakból sem jeleskedtek, mert a mulasztási napló bejegyzései szerint nem jártak rendszeresen iskolába.

Az első osztályba 85 gyermeket írtak be, közülük 8 kimaradt, 1 pedig betegség miatt volt távol. E tanulók közül 6 a magyar szöveg olvasásában elégtelennek minősíthető. Általában azonban megállapítható, hogy bár ebben az osztályban a magyar nyelv miatt van némi nehézsége néhány nem magyar ajkú tanulónak, a tanítók eloszlatják azokat, ha a tananyagot bunyevác nyelven is elmagyarázzák, illetve felelet közben kisegítik a gyermekeket.

A tanfelügyelő megítélése szerint az iskolában szükség lenne még legalább egy tanítóra és az iskolaépület bővítésére.⁶³

Ugyanezt, az alsóvárosi római katolikus, ún. Glück-féle iskolát 1890 októberében ismételten meglátogatta a tanfelügyelő. Ebbe a szép és célszerűen kialakított népiskolába összesen 610 tanuló, 328 fiú és 282 leány volt beírva. A szülők még a tanfelügyelői látogatás idején is hoztak gyermekeket, pedig a tanterem – bár igen tágasak – már akkor túlszűfoltak voltak. Példaként Kellner János 1. vegyes osztályát említette, ahol 75 fiút és 66 leányt, azaz összesen 141 gyermeket oktattak! Az első leányosztályba "csak" 95 tanuló járt, ezért a tanfelügyelő a vegyes osztályból 20 leányt áttetetett ide. Kérte az iskolaszéki elnököt, hogy Kellner tanító osztályában az ablakokra tegyenek függönyt, mert a nap a gyermekek fejére süt. Megjegyezte, hogy Ispánovits tanító első osztályában a 101 tanuló között 53 ismétlő van. Az okot a hanyag iskolalátogatásban a tanító pedagógia ellenes eljárásában és az osztály túlszűfoltágában jelölte meg. Szerinte a baj orvoslására fel kell hívni az iskolaszéket, mert az alvégi iskolákban számos olyan tanuló van, aki 2-3 évig is egy osztályba jár, vagy tanítót cserél és kilép a tankötelesek sorából anélkül, hogy csak a 3. osztályba is eljutott volna.

Az első leányosztályt Csepka Teréz, a 2-3. leányosztályt Klein Emília, a 2-3. fiúosztály 112 tanulóját Erdős Lajos, a 4. osztály 45 tanulóját Vida Dániel tanította.

A tanfelügyelő felhívta a közigazgatási bizottság figyelmét arra, hogy az alsó városrész számára nemrégén épített hatosztályos iskola már most is túlszűfolt, pár év múlva ki kell bővíteni, különben nem lehet megfelelő eredményt elvárni.⁶⁴

4/ A felsővárosi vagy józsefvárosi iskola

A tanfelügyelő az 1885. december 5-én kelt jelentése szerint az óvodával összekapcsolt felsővárosi római katolikus iskolát látogatta meg, ahol 5 tanító működött.

Az óvodát Veres Ilona vezette, akinél 75 gyermek volt beírva. A népiskolában Csepka Teréz, Kellner János, Bauer János és Csatlós György tanított.

Az iskola épületét megfelelőnek találta a tanfelügyelő, néhány tanterem elég tágas, van azonban köztük olyan is, ahová nem fér be 80 gyermek. A látogatás

---

63 Uo. VII/10 - 145/1888.

64 Uo. 261/1890.

alkalmával az osztályokat nem találta túlszűfoltaknak, mert a 4 osztállyal bíró iskolába összesen 225 tanuló volt beírva. A tanítás eredményét is kielégítőnek találta.

Kívánatosnak látta az óvoda játszószobájának kipadlóztatását, mert a gyermekek által mozgás közben felvert por károsan hat a szervezetükre. Mégjegyezte, hogy a tanteremtől különálló árnyékszékek igen nagy büzt árasztanak.⁶⁵

A józsefvárosi külterületi iskolát újra csak 1886. október 9-én szemlélte meg a tanfelügyelő. Az első leányosztályt Csepka Teréz jól vezette. Osztályába 82 tanuló volt beírva. A padok magasak voltak, a gyermekek lába nem ért le róluk a földre.

Az első fiúosztályba 50 gyermeket írtak be. A törvény előírása szerint a termükben csak 35 tanulót lett volna szabad elhelyezni, mert a hossza 5, a szélessége 7 méter volt. Az osztály bővítését a kapu egy részének elvételével vagy az óvoda helyiségének átengedésével, illetve cseréjével látta megoldhatónak.

A 2. vegyes osztályban 36 fiút és 25 leányt talált a tanfelügyelő. A padok ülőkéi itt is magasak voltak, bár a tanterem elég szép. Csatlós tanító osztályába, – aki a 3-4. összevont osztályt vezette – 60 tanuló járt. Ezt igen szép, tágas és világos tanteremnek találta a tanfelügyelő. A tanítás még csak a kezdetén járt, mert a város szegényebb osztályához tartozó gyermekek még csak kevéssel a látogatás előtt íratkoztak be.

Az óvodában 60 gyermeket talált a tanfelügyelő, akik a látogatáskor az alacsony, szűk, padozatlan, nedves és dohos levegőjű kis házban játszottak, és alig látszottak a porfelhőben. A tanfelügyelő azonnal felvezettette őket az új épületben lévő szép, tágas helyiségbe azzal a megfontolással, hogy inkább kevesebb testmozgást végezzenek, mintsem hogy az egészségük veszélyeztetve legyen.⁶⁶

5/ Az istvánmegyei külterületi népiskola

Czirfusz Ferenc tanfelügyelő 1877. március 12-én a római katolikus iskolaszék elnökével együtt látogatta meg az ún. István negyed – másképp Istvánmegye – iskoláját, ahol Csatlós György és Rohrbeck tanító tanít. Ez az iskola is bérelt helyiségben működött. A tanfelügyelő így rögzítette az ott szerzett tapasztalatait: "A Csatlós-féle osztály inkább istállóhoz, mint iskolához hasonlít, ablakai, ajtója rosszak, a közepén a gerendázat meg van támasztva, otlétem alkalmával pedig a kályha annyira füstölt, hogy nyitott ablakok mellett sem voltunk képesek 10 percnél tovább az iskolában megmaradni."

Ilyen tanteremben, ilyen körülmények között a tanítás nem lehetett eredményes. A helyzetet súlyosbította, hogy az iskolába járás itt volt a legrendszeretlenebb. Az okokat részben a tanulók szegénységében, részben pedig abban látta a tanfelügyelő, hogy a városi tanács az igazolatlanul mulasztókkal szemben nem alkalmazza az 1868. évi 38. törvény 4. §-ában foglaltakat. A látogatáskor Csatlós tanítónál 70 tankötelest talált a tanfelügyelő. Rohrbeck tanító osztályát valamivel alkalmasabb-

65 Uo. VII/17 - 311/1885.

66 Uo. VII/10 - 290/1886.

nak találta a tanításra, igaz ugyan, hogy az általa tanított 1. és 2. osztályban csak 43 tanuló volt jelen.

Azt, hogy ez az iskola ilyen állapotban nem maradhat, a képviselőtestület már régen elismerte, de most már elengedhetetlenül szükséges a bajon segíteni. Ezt követeli az istvánmegyei szülők érdeke is. A közigazgatási bizottságnak meg kell keresni a város közönségét, hogy az annyiszor elhatározott, de mindannyiszor elodázott istvánmegyei iskola építését még a nyár folyamán kezdje meg, de úgy, hogy több osztályt is el lehessen itt helyezni, illetve a népiskolai törvény által előírt 6 osztályt fel lehessen állítani.⁶⁷

A tanfelügyelő 1884. januári jelentése szerint Drescher Ede polgármester kíséretében megtekintette az istvánmegyei népiskola új épületét, ahol a 4 tantermen kívül egy termet az óvoda számára építettek. Ha ezt az iskolát megfelelően fel fogják szerelni, a város legszebb és legjobb népiskolái közé fog tartozni.⁶⁸

1884. májusi tanfelügyelői jelentés szerint az istvánmegyei külterületi, minden kritikán aluli, bérleményben elhelyezett iskolák számára impozáns épületet állítottak fel. Mostani látogatása alkalmával a tanfelügyelő a tantermek bútorzatát és felszerelését vizsgálta meg abból a szempontból, vajon azok összhangban vannak-e az épülettel, és megfelelnek-e célnak.

Az istvánmegyei új épülettel a helyzet csak kismértékben javult, mert a homok- és szállásvárosi külterületi, sőt a belvárosi iskolák helyiségei, bútorzata és felszerelése egyaránt sürgős javítást kívánt.⁶⁹

6/ A szentjánosi külterületi népiskola

A szentjánosi római katolikus elemi népiskolát 1877 júniusának első felében látogatta meg a tanfelügyelő. A bérelt épületben működő iskola elhelyezését megfelelőnek találta. Megelégedéssel szólt arról, hogy a Lissák Ferenc tanító vezetése alatt működő egytantermes, hatosztályos, osztatlan népiskola a népoktatási törvény követelményei szerint működik. A tanító által feltett kérdésekre kapott válaszok arról győzték meg a tanfelügyelőt, miszerint a tanulók szakszerűen vannak vezetve. Kívánnivalót csak a természettani tantárgyaknál mutatkozó taneszközhiány, valamint a tanító halmozott teendői keltettek benne. Ezt azonban ellensúlyozza a történelemben, a számtanban, a nyelvtanban, sőt a földrajzban elért jó eredmény.

A látogatás során a tanfelügyelő 70 tanulót talált az iskolában. Ez a létszám júniusban, tehát akkor, amikor a tanulók iskolába járása még a városban is lazulni kezd, a tanító és a tanulók jó kapcsolatára vall.⁷⁰

---

67 Uo. VII/6 - 107/1877.

68 Uo. VII/1 - 21/1884.

69 Uo. VII/6 - 115/1884.

70 Uo. VII/14 - 193/1877.

b/ Az izraelita elemi népiskolák

Czirfusz Ferenc tanfelügyelő a bajai izraelita hitközség iskoláit 1877 januárjában látogatta meg először, a négyosztályos elemi fiúiskolát és a hatosztályos elemi leányiskolát, ahol az igazgatón kívül 6 tanító és 2 tanítónő működött. A 300 itt tanuló gyermek közül mindössze kettőt talált a tanfelügyelő, aki nem izraelita vallású volt.

A tanfelügyelő megállapítása szerint ezekben az iskolákban a tanítók és a tanítónők kellő jóakarattal és szakértelemmel működnek. Kifogásolta viszont azt, hogy figyelmen kívül hagyják az izraelita egyetemes egyházi gyűlés által hozott határozat 39.§-át és a népiskolai törvény 50.§-át, amelyek minden elemi népiskolával, valamennyi tantárgyra vonatkozóan elrendelték az ismétlődő iskolai oktatás összekapcsolását.

Emellett a következő hiányosságokat tapasztalta: a tornát nem tanítják megfelelően, nincs elegendő tanszer, a 3. és a 4. fiú, valamint a 3. leányosztály tanterme nem elég világos, némelyik osztály padjai célszerűtlenek, és az elhelyezésük ellenkezik a pedagógia elveivel. Így például a 3. és a 4. fiúosztályban a tanulók a fényt jobbról, a Bassó-féle leányosztályban pedig szemből kapják. A tanfelügyelő szerint ez szembetegséget okozhat, annál is inkább, mivel függöny sincs az ablakon.

A fent felsorolt hiányosságok kiküszöbölésére a tanfelügyelő felhívta az izraelita hitközség elnökét. Megjegyezte, hogy a gyermekek tisztálkodását is ellátni szolgáló WC-ben illetlen pajkosságok történnek, amire nagyobb figyelmet kellene fordítani az iskola vezetőinek.

Bekérte a tanfelügyelő az iskolában használatos tankönyvek jegyzékét, a tantervet, az órarendet, ez utóbbit főként azért, hogy elbírálhassa, vajon eleget tesznek-e az izraelita egyetemes egyházgyűlés által hozott határozat V. szakaszának.

A tanfelügyelő felhívására Beck Sámuel, a hitközség elnöke 1877. február 5-én kelt válaszában ígéretet tett arra, hogy amennyire a hitközség éves költségvetése megengedi, a hiányokat még a folyó 1876/77-es tanévben, mégpedig a legközelebbi szünetnapok alatt pótolni fogják.⁷¹

1877. szeptemberi jelentésében arról számolt be a tanfelügyelő a közigazgatási bizottságnak, miszerint az izraelita hitközség Heitler Jakab tanítót és Bock Róza kézimunka-tanítónőt elmozdította az állásából.⁷²

Újra, 1879. január 12-13-án látogatta meg a bajai izraelita felekezeti iskolát a tanfelügyelő. A látogatás alkalmával megtekintette az izraelita hitközség óvodáját is, ahová ekkor 32 gyermek járt. A közigazgatási bizottságnak küldött jelentése szerint az izraelita elemi iskolában a polgári iskolai tanítók is közreműködnek, sőt a két iskolatípus tanulói a tanszereket is közösen használják.

A bajai izraelita hitközség az iskolákat a várostól kapott segély felhasználásával, a saját erejéből tartja fent. A négyosztályos fiú, és a hatosztályos leány elemi népiskolát úgy működteti, hogy az 1. és 2. osztályban a fiúk és a lányok közösen

71 Uo. VII/4 - 79/1877.

72 Uo. VII/19 - 237/1877.

tanulnak, a 3. osztálytól külön fiú- és leányosztályok működnek. A 4. fiúosztályt elvégző tanulók a polgári iskolába lépnek át. A leányoknál a népiskolai tanterv szerinti 6. osztályt is felállították, sőt 7. osztály is működik. Az 5. és a 6. leányosztályt egyesítették. A 6. osztály néhány tantárgyát a 7. osztályban bővebben oktatják, ami a felnőtt lányokra nézve igen előnyös.

Az elért tanulmányi eredményt a tanfelügyelő kielégítőnek ítélte. Az iskolával kapcsolatos észrevételei a következők voltak:

1/ Lövinger Róza tanítónőnek még nincs képzése.

2/ Célszerű lenne, ha a leányosztályokat is ellátnák a szükséges térképekkel és más taneszközökkel, mert ezeknek a fiúosztályból való áthozatala mindig idővesztéssel jár.

3/ A meglévő térképek közül 3 államellenes volta miatt nem használható! Kettőt közülük ki lehet javítani, de az Oesterreich című felülvizsgálatra és a minisztériumhoz való felterjesztés végett bekérte magához a tanfelügyelő, a hitközség elnöke azonban nem küldte be. A tanfelügyelő arra kérte a közigazgatási bizottságot, hogy a térképet haladéktalanul koboztassa el.

A közigazgatási bizottság 1879. május 12-i ülésén elrendelte az államellenes térkép elkobzását, és annak végrehajtásával a városi tanácsot bízta meg.⁷³

A bajai izraelita hitközség az iskolái fenntartásához 1000 ft-os államsegélyért folyamodott 1880-ban Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A kérvényt a miniszter véleményezésre elküldte a közigazgatási bizottságnak.

A bizottság elismerően nyilatkozott a bajai izraelita hitközség által fenntartott felekezeti iskoláról, mert a tanítás megfelelő, a felszerelés is csak kevés kívánnivalót hagy maga után, és növekedett az iskolákban foglalkoztatott tanítók száma is. Az elmúlt 1879/80-as tanévben a hitközség egy kétosztályos polgári fiúiskolát is felállított, amellyel az iskolai kiadások 6.960 ft-ról legalább 8.000 ft-ra emelkedtek. Mindezekre tekintettel a közigazgatási bizottság javasolta a kért 1.000 ft-os államsegély kiutalását.⁷⁴

Az 1880/81-es tanévben a leány elemi népiskola 3., 4., 5., 6. osztályait a tanulók csekély száma miatt öszzszevonták. A tanfelügyelő megítélése szerint ezekben az osztályokban a magyar nyelvtant, a történelmet és a földrajzot jól tanították. Tanítóváltás is történt, Grünstein Antónia helyébe Bózsó Róza lépett, Stein Etel helyét pedig Strikker Simon foglalta el. Az új tanítók rendelkeztek képzéssel.⁷⁵

A tanfelügyelő a közigazgatási bizottság 1881. február 14-i ülésén bemutatta a bajai izraelita hitközség előjáróságának a folyamodványát, amelyben iskolája fenntartására az 1880/81-es tanévre az Országos Izraelita Alapból segílyt kért.

A bizottság a kérelmet pártolólág terjesztette fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, tekintettel a nagy áldozatra, amellyel az izraelita hitközség az iskolát fenntartja, a 4260 ft 45 kr fedezetlen hiányra, valamint a tanításban felmutatott eredményre.⁷⁶

73 Uo. VII/8 - 97/1879.

74 Uo. VII/16 - 148/1880.

75 Uo. VII/1 - 21/1881.

76 Uo. VII/3 - 23/1881.

A tanfelügyelő 1881. szeptemberi jelentésében arról számolt be a közigazgatási bizottságnak, hogy a helyi izraelita iskola az Országos Izraelita Alapból 300 ft segílyt kapott.⁷⁷

A közigazgatási bizottság 1881. június 13-i üléséből jelentette a minisztériumnak, hogy az izraelita népiskola igazgató-tanítója, Steckler Samu, aki Csehországban született, a prágai egyetemen végzett, 20 éve lakik Baján és folyékonyan beszél magyarul.⁷⁸

A közigazgatási bizottság 1882. február 13-i ülésén a bajai izraelita hitközség újabb segélykérelmét tárgyalta. A kérvényt a bizottság újólág pártolólag terjesztette fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez azzal, hogy a helyi izraelita hitközség csak nagy áldozatok árán tudja fenntartani az iskoláját.⁷⁹

A tanfelügyelő 1882. április 14-i jelentése szerint a közelmúltban meglátogatta az izraelita hitközség által fenntartott elemi és polgári iskolát és annak óvodáját, ahová ekkor 50 gyermek járt. A két iskola külön épületben van, közülük az imaház tözsomszédságában lévő nem felel meg a pedagógiai elveknek, a bútorzata sem megfelelő, mivel a régi szerkezetű padok átalakítása még nem történt meg. Az alkalmazott tanítók és tanítónők valamennyien képesítettek, és feladatukat igyekeznek jól végezni.

A jelentésében megemlítette a tanfelügyelő, hogy ebben a tanévben a leányok részére újra megnyitották a 7. osztályt, amivel vélhetően megvetették a felső népiskola alapját.

A tanulók beosztásáról szólva elmondta, hogy az 1. és 2. osztályokban a fiúk és a lányok együtt, a 3. osztálytól kezdve nemek szerint elkülönítve tanulnak. A fiúk a 4. osztály befejezése után átléphetnek a négyosztályos polgári iskolába, a leányok pedig előbb befejezik a hatosztályos népiskolát, és csak azután lépnek át felsőbb fokú tanintézetbe.

A népiskolába 244, a felső leányiskolába 13, a polgári fiúiskolába 56 tanuló járt, 187 fiú és 126 leány.

A feldolgozott tananyaggal és a felmutatott eredménnyel a tanfelügyelő meg volt elégedve.⁸⁰

A bajai közigazgatási bizottság 1883-ban Krausz Ignác izraelita tanító véglegesítése ügyében vitába keveredett a bajai izraelita hitközséggel. A hitközség ellenkezése dacára azért véglegesítette a tanítót, hogy megvédje annak szerzett jogait, s ezen keresztül útját állja a bajai izraelita hitközség által a tanítókkal szemben gyakorolt önkényeskedésnek, és lehetővé tegye a tanítók gyakori változása miatt a tanítói nyugdíjúgy körül keletkezett nehézségek rendezését.

A bizottság ezekre az okokra hivatkozva kérte a minisztert, hogy hagyja jóvá a Krausz Ignác bajai izraelita tanító véglegesítését kimondó határozatát.

A miniszter a 28.303/1885. VKM számú rendeletében a tanítót állásában végleg megerősítette.⁸¹ Az ügy vége az lett, hogy Krausz Ignác az állásáról lemondott, végkielégítést kapott és Amerikába távozott.⁸²

77 Uo. VII/8 - 155/1881.

78 Uo. VII/4 - 38/1881.

79 Uo. VII/3 - 54/1882.

80 Uo. VII/8 - 122/1882.

81 Uo. VII/12 - 159/1883. - alapszám: 229/1885.

A tanfelügyelő 1885 novemberében ismét meglátogatta a bajai izraelita iskolákat. A régi épületben, amelyről a tanfelügyelő az előző években többször megállapította, hogy alkalmatlan iskolai célokra, még ekkor is folyt tanítás.

Az elemi népiskola alsó két osztályának kivételével a tanítás szakrendszerben történt. A tanfelügyelő szerint az elért eredmények elég jók, de észrevehető, hogy a tantestület nem rendelkezik megfelelő tantervvel. Ennek elkészítését azonnal elrendelte. Krausz tanító helyét a hitközség nem töltötte be, aminek az lett az eredménye, hogy a tanítók túlterheltek, maga az igazgató is hetente 25 órát kénytelen tanítani. A tanítók részéről eddig panasz nem merült fel, de rendes tanítói állást még a hitközség sem szüntethet meg önkényesen.⁸³

A tanfelügyelő 1887. október 3-i jelentése a már ismertek mellett egy felsőbb leányiskoláról is beszél, amely szerves kapcsolatban van az elemi iskolai osztályokkal. Az iskola osztatlan, és így a tanító az átlagosnál több tananyagot köteles feldolgozni, de megfeszített erővel sem tud olyan eredményt felmutatni, mintha külön teremben folya az oktatás.

A tanítás eredménye elég jó, a tanítók ügybuzgósága dícséretes, az iskolaépület azonban változatlanul nem felel meg a célnak. A felszerelés szintén kívánnivalót hagy maga után, kifogásolhatók a padok és a katedrák is.⁸⁴

A közigazgatási bizottság 1889. március 8-i ülésén az iskolának az Országos Izraelita Alaphoz címzett segélykérelmét tárgyalta. Arra hivatkozva, hogy a hitközség iskolájában okleveles tanítók működnek, akik dícséretes eredményt tudnak felmutatni, továbbá, hogy az izraelita hitközség az iskoláját csak az erejét meghaladó anyagi áldozatok árán tudja fenntartani, és most a törvény előírásainak meg nem felelő iskolaépületét is át akarja alakítani, pártolólágg terjesztette fel az izraelita hitközség kérvényét a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz.⁸⁵

A tanfelügyelő 1889 novemberében meglátogatta az összes helyi izraelita felekezeti iskolát és az óvodát. Az óvodát Frankfurter Eugénia vezette, aki a látogatás idején 46 óvodásra felügyelt.

A népiskolában az alsó négy osztályba 277 tanköteles járt. A 4. osztályt elvégzett fiúk a tanulmányaikat a középiskolában vagy a polgári iskolában, a leányok az egyesített 5-6. osztályban vagy az ugyancsak egyesített 1-2. felső leányiskolában folytatták. Az előbbi összevont osztályba 41, az utóbbiba 22 leányt írtak be.

A tanítási eredményt jónak minősítette a tanfelügyelő. Az átalakított fiú- és újonnan emelt leányiskolai épület megfelel a célnak, a tantermeket új szerkezetű padokkal szerelték fel. Kiemelte, hogy a helyi izraelita hitközség az elmúlt évben tagjainak megadóztatásával óriási áldozatokat hozott a tanügy érdekében.⁸⁶

---

82 Uo. VII/14 - 232/1885.

83 Uo. VII/17 - 311/1885.

84 Uo. VII/6 - 185/1887.

85 Uo. 60/1889.

86 Uo. 5/1890.

c/ Az ágostai evangélikus népiskola

A tanfelügyelő 1878. január 14-én látogatta meg először az ágostai evangélikus hitfelekezeti osztatlan népiskolát, ahová 42 tanuló volt beírva, közülük a látogatás napján 36 jelent meg.

Az osztatlan iskolában négy osztály tananyagát tanulták a gyermekek Gebhard Menyhért képesített tanító irányításával. A beírt tanulók vallás szerinti megoszlása a következő: 27 római katolikus, 12 ágostai evangélikus, 1 helvét evangélikus, 2 izraelita.

Az iskola épületét és a tantermet kielégítőnek találta a tanfelügyelő, csak a padok elhelyezését kifogásolta. Hiányos volt viszont a felszereltsége, nem rendelkezett tornaszerekkel és nem volt faiskolája sem, pedig ezekre a hiányosságokra a hitközség ülésén már felhívta a figyelmet. Az iskolai könyvtár, amelyet az egyházközség hívei is használnak, a tanító dicséretesen kezel, sőt a gyarapításáról is gondoskodik, mert erre a célra 150 ft pénzalap felett rendelkezik.⁸⁷

Az újabb tanfelügyelői ellenőrzés 1880. november 8-án került sor. A jelentés szerint az ágostai evangélikus felekezeti iskola négy osztályra van bontva, mivel az 5. és a 6. osztályba nem jelentkeztek tanulók. A következő hiányokról tett említést: a 3. és a 4. osztály földrajzból ugyanazt tanulja, szemléltető képek, természetrajzi és tornaeszközök nincsenek, és a gazdaszat és a kertészet tanításához szükséges kert is hiányzik. A tanfelügyelő azt javasolta a közigazgatási bizottságnak, hogy hívja fel az ágostai evangélikus hitfelekezetet az említett hiányok pótlására, amelyről a hitközség 1881. április 1-jéig tegyen jelentést.⁸⁸

Az 1881. február 15-i tanfelügyelői jelentés szerint az iskola négy egyesített osztályába 32 római katolikus, 14 ágostai evangélikus és 4 izraelita, azaz összesen 50 tanuló járt. A tanítás eredményével elégedett volt a tanfelügyelő.⁸⁹

1886 májusában háromszor ment el a tanfelügyelő az ágostai evangélikus iskolába, de mindannyiszor zárva találta. A hitközségtől azt a magyarázatot kapta, hogy törvényes szünet volt, máskor pedig azért nem tartották meg az órákat, mert a lelkész a prédikációját tanulta. Az ügyben intézkedést kért a tanfelügyelő az illetékesektől.⁹⁰

Legközelebb a következő tanév elején, 1886. október 8-án látogatta meg a tanfelügyelő az iskolát, ahová ekkor 40 tanuló volt beíratkozva. Megütközéssel tapasztalta, hogy Grancze, Klacskó, Raczmann nevű fiúk, akik másutt már négy osztályt elvégeztek, még olvasni sem tudtak. Emiatt az 1886/87-es tanévben különösen figyelni kívánt arra, hogy hol hanyagolják el leginkább az olvasás tanítását. Felettből károsan hat a gyermekek tanulására – állapította meg –, hogy a szülők válogatják a tanítókat, és hol ide, hol oda íratják be a gyermeküket.⁹¹

87 Uo. VII/4 - 59/1878.

88 Uo. VII/1 - 14/1880.

89 Uo. VII/7 - 77/1881.

90 Uo. VII/8 - 160/1886.

91 Uo. VII/10 - 290/1886.

d/ A református evangélikus népiskola

A tanfelügyelő 1880. május-június havi jelentésében számolt be a közigazgatási bizottságnak a református evangélikus iskolában tett látogatásáról. Az egytanítós, osztatlan iskolában hat osztály anyagát tanítják. A látogatás alkalmával 50 tanuló volt jelen, a tanulók vallási megoszlása a következő: 34 római katolikus (ebből 29 fiú és 5 leány), 11 helvét vallású evangélikus és 5 izraelita. A tanfelügyelő a tanítással meg volt elégedve, az iskola felszerelését is elég jónak minősítette. Az iskola könyvtárral is rendelkezett.⁹²

Az újabb tanfelügyelői látogatásra 1881. február 15-én került sor. Ekkor a helvét iskola alacsony és szűk termében 29 római katolikus, 16 helvét vallású evangélikus, 6 izraelita és 2 görögkeleti vallású, összesen tehát 53 tanulót talált. Az iskola elég jól felszerelt, padjai megfelelnek a pedagógiai elveknek. A tanító által felmutatott eredményt a tanfelügyelő jelesnek minősítette. Sajnálkozott, hogy a hitközség a kedvezőtlen anyagi helyzete miatt nem építtetheti át az alacsony és szűk tantermet, ami miatt kénytelen lesz a más vallású tanulókat elbocsátani, vagy eleve fel sem venni.⁹³

Az 1884. október 13-14-i látogatásról készült jelentés a református iskolát ötosztályos, vegyes iskolának mondta, ahol 51 tanuló tanul. Az iskolai helyiség változatlanul nem felelt meg a célnak. A tanítás eredményével a tanfelügyelő most is elégedett volt.⁹⁴

Az 1886. október 8-i látogatáskor elsősorban a tanteremmel foglalkozott a tanfelügyelő. A terem 7 m hosszú, 4 m széles, 56 köbméter térfogatú volt, amelyben ekkor 52 gyermek szorongott. Az 1868. évi 38. törvény 27. §-a előírja, hogy minden gyermekre legalább 1 négyzetméternyi teret kell számítani, ezt figyelembe véve a helvét iskolában nem 52, hanem csak 28 gyermeket lenne szabad tanítani. A tanfelügyelő otlétekor olyan hőség volt a tanteremben, hogy alig félórai bent tartózkodás után ki kellett onnan mennie. A tanító és a gyermekek úgy segítenek ezen, hogy tanítás közben kimennek az udvarra pihenőre. Ez pedig nagy kár, mert Borza Nándor buzgó, lelkiismeretes tanító, aki az előírt népiskolai tantárgyakból képes felmutatni a megfelelő eredményt.

A beírt 52 gyermek vallás szerint a következőképpen oszlott meg: 27 római katolikus (25 fiú és 2 leány), 21 református (16 fiú és 5 leány), 4 ágostai evangélikus (2 fiú és 2 leány).⁹⁵

A közigazgatási bizottság 1886. decemberi ülésén a tanfelügyelői jelentés alapján átfirt a helvét evangélikus hitfelekezet elöljáróságához, hogy a tantermet vagy bővítse ki, vagy a más hitfelekezetű tankötelesekből csak annyi tanulót vegyen fel, amennyit az 1868. évi 38. törvény 47. §-a megenged.⁹⁶

---

92 Uo. VII/12 - 130/1880.

93 Uo. VII/7 - 77/1881.

94 Uo. VII/1 - 34/1885.

95 Uo. VII/10 - 290/1886.

96 Uo. XI/3 - 21/1887. - alapszám: 36/1887.

e/ A görögkeleti szerb elemi népiskola

A tanfelügyelő 1879 júliusában felkereste az osztatlan szerb vegyes, 1-3. osztály anyagát tanító iskolát, amelyben ekkor 18 tanulót talált. Járt ide egy római katolikus vallású fiú is, aki hittanból nem kapott oktatást. A tanfelügyelő már többször tapasztalta, hogy némelyik tanító felveszi a más vallású gyermekeket, de azok vallás és erkölcsstani oktatásáról nem gondoskodik, sőt arról sem a felekezetről, sem az iskolaszéknél nem tesz jelentést. Erre az anomáliára az összes felekezeti iskolaszék figyelmét szükségesnek tartotta felhívni.⁹⁷

Az 1880. március 6-i ellenőrzéskor a tanfelügyelő a szerb iskolában az 1-2-3. egyesített vegyes osztályban 14 fiút és 12 leányt talált. Az iskola felszerelt, a tanító megfelelő eredményt mutatott fel.⁹⁸

A közigazgatási bizottság 1883. március 12-i ülésének jegyzőkönyve szerint az iskola olyan fogyatkozásokban szenved, amelyek a hitközség gyors intézkedését igénylik. A görögkeleti hitközségnek haladéktalanul intézkednie kell a helyi viszonyoknak megfelelő tan- és óratervezésről és az előírt rendtartási naplók lelkiismeretes, pontos vezetéséről. Ezenfelül a tényleges viszonyoknak megfelelő, új beosztású Magyarország térképét kell beszereznie.⁹⁹

A közigazgatási bizottság az 1883. május 14-i ülésén Jankovits Sándor görögkeleti szerb tanító kérelmét tárgyalta, aki a hitközség által csökkentett fizetésének teljes összegben való kiadását, vagy pedig a nyugdíjazását kérte.¹⁰⁰

Az 1884. májusi tanfelügyelői jelentés szerint a görögkeleti szerb iskola tanterme, bútorzata és felszerelése is kifogásolható, de a tanítás a jelenlegi tanító alkalmazása óta sikeres. Az iskolának határozottan hátrányára voltak a közelmúlt gyakori tanítót változásai.¹⁰¹

Újra csak 1890 májusában vizsgálta meg a tanfelügyelő a görögkeleti szerb elemi népiskolát, amelynek elhelyezésében nem történt javulás. A tanterem rendkívül nedves volt, és a szomszéd szobában lakók beszéde – mivel csak egy ajtó választotta el egymástól a két szobát – zavarólag hatott a tanításra. Az iskola felszerelése sem felelt meg a célnak, nagyon fontos szemléltető eszközök és térképek hiányoztak.¹⁰²

97 Uo. VII/7 - 141/1879. - alapszám: 150/1879.

98 Uo. VII/9 - 100/1880.

99 Uo. VII/7 - 89/1883.

100 Uo. VII/10 - 127/1883.

101 Uo. VII/6 - 115/1884.

102 Uo. 106/1890.

2. Állami iskolák

a/ Az Állami Tanítóképző gyakorló elemi népiskolája

Czirfusz Ferenc, Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője 1877 májusában kereste fel először a helyi Állami Tanítóképezde gyakorlóiskoláját. Ebben az állami költségen fenntartott népiskolában egy tanító 70 tankötelest tanított. Az osztatlan iskolában 1-4. osztályos gyermekek tanultak, a tanterem minden szükséges taneszközzel el volt látva. A tanulók vallás szerinti megoszlása a következő: 65 római katolikus, 1 helvét, 4 ágostai evangélikus.

A jelentés szerint a vagyonosabb szülők itt a fennálló szabályok értelmében tandíjat is fizetnek, ebben a tanévben ilyen címen 120 ft folyt be.¹⁰³

Az iskolát újra 1879. november 8-án ellenőrizte a tanfelügyelő. Az 1879/80-as tanévben a gyakorlóiskolában változatlanul 4 osztály működött, mivel az 5. és 6. osztályba nem jelentkeztek tanulók. Minden osztályba 10 tanulót vettek fel, vagyis ekkor összesen 40 gyermek járt ide. A tanfelügyelő kiemelte, hogy ebben a mintaiskolában különösen a művészeti tantárgyakra fektetnek nagy súlyt, és az ebben elért eredmény kitűnő. Más iskolákban ez gyakran azért kivitelezhetetlen, mert a tanítók az összes kötelező tantárgy tanításában sem járatosak.¹⁰⁴

Az 1886. március 5-i tanfelügyelői látogatás szerint az Állami Tanítóképző gyakorlóiskolája még mindig négyosztályos volt, benne 53 tanulót oktattak. A tanfelügyelő szerint ez az iskola, mint mintaiskola feladatát teljes egészében megoldja.¹⁰⁵

3. Magániskolák

a/ Elemi népiskolák

1/ Nitschner Janka leánynevelő elemi népiskolája

Czirfusz Ferenc tanfelügyelő a közigazgatási bizottság 1877. március 12-i ülésén mutatta be Nitschner Janka okleveles tanítónő kérvényét, amelyben a leányok tanítására magán elemi iskola nyitására kért engedélyt.

A közigazgatási bizottság megállapította, hogy a folyamodó által bemutatott tanterv és órarend megfelel a népiskolák számára előírt követelményeknek, a kérvényhez csatolt bizonyítványok pedig elegendő biztosítékot nyújtanak arra, hogy az 1868. évi 38. törvény 16. és 19.§-ainak eleget fog tenni. Mivel Nitschner Janka intézete leginkább az ún. ismétlőiskolát kívánja pótolni, ahol a már megszerzett

---

103 Uo. VII/10 - 143/1877.

104 Uo. VII/1 - 14/1880.

105 Uo. VII/7 - 132/1886.

ismeretek a teljes elfelejtéstől lennének megóva, sőt azok újakkal is kibővíthetők lennének, a bajai közigazgatási bizottság a folyamodó kérelmének a teljesítését indítványozta, és ilyen értelmű pártoló felterjesztést intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.¹⁰⁶

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 8620/1877. VKM szám alatt engedélyezte Nitschner Janka okleveles tanítónőnek egy hatosztályos magán elemi leányiskola megnyitását.

A közigazgatási bizottság az engedélyt az 1877. május 14-i ülésén adta ki a folyamodónak azzal a figyelmeztetéssel, hogy az 1876. évi 28. törvénynek és a 32.981/1874. VKM számú rendeletnek tartozik eleget tenni.¹⁰⁷

A tanfelügyelő 1878. január 14-én látogatta meg az iskolát, ahol 6 osztályban 26 növendéket talált. A tanulók feleleteit elég jónak találta, ami szerinte ügyes vezetésre enged következtetni. Az intézet taneszközökkel azonban csak részben van ellátva, emiatt felhívta a tulajdonost, hogy a természettan előadásához a leg-szükségesebb taneszközöket szerezzze be.¹⁰⁸

Nitschner Janka magán leánynevelő tanintézetét újra 1878. június 26-án és 27-én látogatta meg a tanfelügyelő. A vizsgálat során megállapította, hogy az intézet tulajdonosa fáradságot és költséget nem kímélve minden tőle telhetőt elkövet a tanulók képzésére. Különösen jó feleletet adtak a tanulók nyelvtanból, hazai és világtörténetből. A női kézimunka tanításánál azt tapasztalta, hogy az intézet tulajdonosa helyesen fogta fel a feladatát, mivel a gyakorlati értékkel bíró házimunkákra fordított elsősorban gondot, de nem tévesztette szem elől a női házimunka ízlésfejlesztő, szépre törekvő feladatát sem.¹⁰⁹

Az 1880. március 6-i tanfelügyelői látogatás alkalmával a Nitschner-féle magániskolában 29 tanulót talált beírva a tanfelügyelő. Az osztályokat a jelentkezők szerint szervezték. Az intézetben a tulajdonoson kívül 5 óraadó tanító dolgozott. Órarend nem volt. A tanfelügyelő utasította a tulajdonost, hogy az órarendet küldje be a tanfelügyelői hivatalba.¹¹⁰

Nitschner Janka magánintézetét újra csak 1881 októberében látogatta meg a tanfelügyelő. Ekkor 32 tanuló volt beírva az iskolába. A tanítást a tulajdonosnő mellett óraadók végezték.¹¹¹

Az iskolának a tanfelügyelő 1887. márciusi látogatásakor 42 tanulója volt.¹¹²

A tanfelügyelő 1888. január 9-én jelentette a közigazgatási bizottságnak, hogy megvizsgálta a Nitschner Janka-féle magániskola részletes tantervét, az egyes tantárgyakból leadott órák számát, a használatban lévő tankönyvek jegyzékét, és saját hatáskörében intézkedett arról, hogy csak engedélyezett tankönyveket használjanak. Felhívta az intézet tulajdonosának figyelmét arra, hogy a német nyelven előadandó tantárgyakra kevesebb, a számtanra pedig nagyobb súlyt fektessen.¹¹³

---

106 Uo. VII/5 - 80/1877.

107 Uo. VII/8 - 122/1877.

108 Uo. VII/4 - 59/1878.

109 Uo. VII/13 - 167/1878.

110 Uo. VII/9 - 100/1880.

111 Uo. VII/10 - 215/1881.

112 Uo. VII/2 - 86/1887.

113 Uo. VII/1 - 12/1888.

2/ Kanyó Berta leánynevelő elemi népiskolája

Kanyó Berta okleveles tanítónő a közigazgatási bizottság 1877. december 10-i ülésén Baján, az alsó városrészben egy magán leányiskola nyitására kért engedélyt.

A bizottság támogatta a kérést, mivel az alsó városrészben a tankötelesek száma magas volt, különösen az ún. Homokon, ahol csak férfi tanító által vezetett népiskola működött, és emiatt a leányokat nem tanították női kézimunkára sem. Az engedélyt azzal a megszorítással adta meg a bizottság, hogy Kanyó Berta a 21.678/1877. VKM számú rendelettel kiadott népiskolai tanterv követelményeinek megfelelően szigorúan szem előtt fogja tartani a két tanítóval rendelkező népiskola általános óratervét, és a tanításban a fő súlyt nem a kézimunkára, hanem az előírtaknak megfelelően az olvasásra, az írásra és a számolásra fogja fordítani.¹¹⁴

A minisztérium 32.536/1877. VKM szám alatt engedélyezte Kanyó Berta hatosztályos magán elemi leányiskolájának a létesítését, azzal a megszorítással, hogy a tanítónő köteles az 1868. évi 38. törvény követelményeit megvalósítani.¹¹⁵

Czirfusz Ferenc tanfelügyelő 1878. július 24-én látogatta meg először Kanyó Berta magánintézetét. Megítélése szerint az iskola még kezdetleges állapotban van, még igen sok a kívánnivaló. Az előrehaladás egyik fő akadály a tanulók rendetlen iskolalátogatása, de az iskola helyisége sincs kellően felszerelve.¹¹⁶

A tanfelügyelő újabb látogatására 1880. március 6-án került sor. Ekkor 17 tanuló járt az iskolába. Az 1., 3., 5. és 6. osztályba beosztott növendékeket a tulajdonos oktatta.¹¹⁷

3/ Neszmirák Mária leánynevelő elemi népiskolája

Neszmirák Mária magániskola engedélyezési kérelmét az 1879. július 14-i ülésén tárgyalta a közigazgatási bizottság. Mivel a kérelmező csak német tannyelvű iskolák vezetésére volt képesítve, továbbá a bemutatott tanrend szerint a népiskolák számára törvényesen előírt tantárgyakból csak néhányat kívánt tanítani, és a magyar nyelvben teljesen járatlan volt, a közigazgatási bizottság nem találta támogathatónak az engedélyezési kérelmet.¹¹⁸

A vallás- és közoktatásügyi miniszter ennek megfelelően elutasította Neszmirák Mária magán leányiskola nyitási kérelmét.¹¹⁹

---

114 Uo. VII/23 - 291/1877.

115 Uo. VII/1 - 3/1878.

116 Uo. VII/13 - 167/1878.

117 Uo. VII/9 - 100/1880.

118 Uo. VII/6 - 143/1879.

119 Uo. VII/12 - 175/1879. - A VKM 22.081/1879. szám alatt utasította el Neszmirák Mária kérelmét.

4/ Kriegler Hermin leánynevelő elemi népiskolája

Kriegler Hermin budapesti lakos magán nőnevelő intézete felállításának ügyét a közigazgatási bizottság az 1890. június 9-i ülésén tárgyalta. Megállapította, hogy a kérelmező a tanítói oklevelet még nem szerezte meg, az iskola tantervét nem mutatta be, és annak taneszközeiről sem tett említést, ezért a kérelmet elutasította.¹²⁰

5/ Nagy Antónia leánynevelő elemi népiskolája

Nagy Antónia okleveles tanítónő, aradi lakos 1890 júliusában Baján egy nyilvános jelleggel bíró, magán leánynevelő intézet felállítására kért engedélyt. A kérelmében leírta, hogy 1883-tól Aradon egy hatosztályos magán elemi leányiskolát tart fenn, működését az 1890/91-es tanévtől Baján szeretné folytatni, mert ott szeretne letelepedni.

Nagy Antónia 1890 novemberében 45.953/1890. VKM szám alatt kapta meg az engedélyt a minisztériumtól a bajai hatosztályos magán elemi leányiskola megnyitásához. Az engedélyokirat kikötötte, hogy köteles az iskoláját tágas és egészséges helyiségben berendezni, a szükséges taneszközökkel felszerelni, a kiadott szabályzatokhoz alkalmazkodni.¹²¹

Az iskola megnyitására valószínűleg nem került sor, mivel a tanfelügyelői jelentések később sehol sem tesznek róla említést.

6/ Nagy János elemi népiskolája

A vizsgált időszakban egy zugiskola működéséről is tudunk. A közigazgatási bizottság az 1884. augusztus 11-i ülésén tárgyalta a Nagy János által a Katonavárosban engedély nélkül fenntartott iskola ügyét.

A rendőrkapitányi feljelentés szerint Nagy János már 20 év óta tanít, de tanítói oklevéllel nem rendelkezik, sőt a tanításhoz legszükségesebb ismereteket is nélkülözi, és a tantermként használt szoba és annak berendezése semmilyen tekintetben sem alkalmas tanításra. Mivel mindezek okán rendes magán tanintézeté nem alakítható át, a bizottság úgy döntött, hogy bezáratja az iskolát.¹²²

b/ Iparostanonc-iskola

1/ Borza Nándor ipariskolája

Borza Nándor református kántortanító a közigazgatási bizottság 1880. július 12-i ülésén iparosiskola felállítására kért engedélyt. A közigazgatási bizottság arra való

120 Uo. 92/1890.

121 Uo. 247/1890.

122 Uo. VII/12 - 205/1884.

tekintettel, hogy eddig Baján az iparostanoncok és a kisebb kereskedésekben lévő gyakornokok képzését nem oldották meg, és az említettek a fennálló ismétlőiskolákban részben az órák csekély száma, részben pedig az ismétlőiskolások különböző fokú előkészültsége miatt a pályájukhoz szükséges ismeretekre nem tudnak szert tenni, az iparosiskola felállításához a kért engedélyt egyelőre két évre kérte megadni a minisztériumtól.¹²³

A javasolt tananyag – benne a helyesírás, szépírás, fogalmazás, ügyiratok és levelezések magyar és német nyelven – a hétköznapi életre nyújt ismereteket. A számtan azt nyújtja, amire a piacon és a boltokban mindennap szükségük van; a földrajz megismerteti őket a különböző országok népeivel, terményeivel, iparával; a szabadkézi rajz felkészíti őket arra, hogy szabályos és tetszetős munkát végezzenek; a mértani rajz az épülettervek és anyagok kiszámításához nyújt elemi ismereteket.

A tanítás heti 8 órában történne, mégpedig vasárnap délelőtt 10-12 óráig, délután 2-4-ig, hétfőn délután 4-6-ig és csütörtökön szintén délután 4-6-ig. Az iskola tanárai Heitler Jakab okleveles tanító, Széles Áron református lelkész, Petrovác István és Józsa Károly tanítóképzési tanár lennének. A fizetendő tandíj havi 2 forint.

A bajai református egyház előjárósága hozzájárult az ipariskolának a református iskola helyiségeiben való működéséhez és az ott lévő tanszerek használatához azzal a kikötéssel, hogy a tanítás csak a rendes tanítási időn kívül történhet.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 24.206/1880. számú leiratában közölte a bajai közigazgatási bizottsággal, hogy a Borza Nándor által felállítani kívánt iparosiskola bemutatott tanterve az ipariskolai követelményeknek nem felel meg. A működési engedélyt csak akkor fogja megadni, ha az iskola a 23.042/1877. VKM szám alatt kiadott "Iparos tanulók iskolai szervezete" szerint működik, és a rajz tanítását szakember végzi.

A bizottság mindezt közölte a kérelmezővel, és a szükséges változtatások határidejéül 1880. november 15-ét szabta meg.¹²⁴ Erre azonban nem került sor. Időközben ugyanis határozott lépések történtek a városi iparos- és kereskedőtanonciskola felállítása érdekében, amelyek 1883 januárjában kezdték meg működésüket.

4. Községi iskolák

a/ Az iparostanonc-iskola

A tanfelügyelő a közigazgatási bizottsághoz beküldött 1878. augusztus-szeptemberi jelentésében dicsérte a városi tanácsot, mert az az elmúlt évben nemcsak az iparostanoncok, hanem az összes ismétlőiskolás tanításáról gondoskodott. A most kezdődő 1878/79-es tanévben azonban még nem kezdődött el számukra a tanítás. Kérte, hogy a város november 1-jéig rendelje el az iparos- és az ismétlőiskola megnyitását, és az iskolaszék útján hasson oda, hogy az ún. rajziskola

---

123 Uo. VII/14 - 132/1880.

124 Uo. VII/21 - 182/1880.

– amelyet Horváth Henrik gimnáziumi rajztanár vezetett – az ismétlő, illetve az iparosiskolával szoros kapcsolatba legyen hozva.¹²⁵

Az iparostanoncok oktatásának fontosságáról szólt a 14.510/1882. VKM számú rendelet. A miniszter szerint rendkívül fontos, hogy az iparosok az elméleti és a gyakorlati ismereteket olyan mértékben sajátítsák el, hogy az általuk űzött iparágban öntudatosan, megfelelő szakértelemmel működhessenek. Ez a cél pedig csak úgy érhető el, ha az iparostanulók a népiskola befejezése után az életcéljuknak megfelelő oktatásban részesülnek. Az 1872. évi 8. törvény 42. §-a úgy rendelkezett, hogy az iparosnak a tanoncát, ha nem tud írni, olvasni és számolni, ezek megtanulására rá kell szorítania, egyébként pedig ismétlő, esti, vasárnapi, vagy ipariskolába köteles járattatni.

Az iparostanulók csak az ipariskolákban kaptak szakirányú képzést, a többi iskolatípus erre alkalmatlan volt. Ezért határozta el a miniszter, hogy az ország nagyobb városaiban megszervezi az iparostanulók megfelelő szintű oktatását. Felhívta a várost, írassa össze a területén lévő fiú iparostanulókat, és tegyen részletes jelentést az oktatásukról, kezdjen tárgyalásokat az ott lakó iparosokkal és közösen állítsanak fel ipariskolát. A minisztérium az iskolák működéséhez mérsékelt összeggel tud hozzájárulni.¹²⁶

Baján az iparostanulók iskolája 1883. január 7-én nyílt meg. Két részből állt: az előkészítőből és a tulajdonképpeni iparosiskola első osztályából. Mindkét osztályt 3 csapatba osztották be. Az előkészítő csoportokat Újhelyi, Szélig és Lissák tanító, az iparosiskolát Hengl, Heitler, Borza, Lissák, Heller és Gróf tanító, a rajzoktatást pedig Józsa tanár vezette.

Az iskolába 402 tanuló jelentkezett. Ez öröndetes volt, de az iskolába járás sok kívánnivalót hagyott maga után. A hiányzók aránya ugyanis 20-25 %-ra volt tehető. A tanítást a hiányzások mellett az is hátráltatta, hogy a tanulók nagyobbik része nem rendelkezett a szükséges tankönyvekkel és taneszközökkel. Kevés volt a tanításra fordított idő is. Az előkészítő osztály látogatására kötelezett tanulók csak heti 2 órában, éspedig vasárnap délután 2 órától 4 óráig részesültek oktatásban.

A tanfelügyelő a pillanatnyi gondok mellett a távlatiakat sem hagyta figyelmen kívül. Rögzítette, hogy a sikeres rajztanítás elengedhetetlen feltétele a rajzterem felállítása, berendezése és felszerelése, továbbá a rajznak a rokon iparágak szerinti tanítása. Ez lehetővé tenné a rajz sikeresebb tanítását, és teljesülne az ipartársulatok elnökeinek azon óhaja is, amely szerint az iparostanulók mesterségük által kívánt oktatást kapják, mégpedig az elfoglaltságukra tekintettel vasárnap reggel és délután. Ehhez a terem kialakításán túl szükség volna még egy tanár alkalmazására.

További gond, hogy az iparostanulók iskoláját 24 olyan ifjú is látogatja, akik kereskedők üzleteiben vannak alkalmazva, és így életcéljuknak megfelelően az iparosokétól teljesen eltérő képzésben kellene őket részesíteni. A tanfelügyelő szerint ez úgy lenne biztosítható, ha a már meglévő kereskedelmi iskolát ismétlő tanfolyammal egészítenék ki.¹²⁷

A tanfelügyelő 1884. január 14-i jelentéséből megtudhatjuk, hogy az iparostanoncok iskolája igen látogatott, és szép eredményeket tud felmutatni. A 84

125 Uo. VII/18 - 229/1878.

126 Uo. VII/16 - 311/1882.

127 Uo. VII/7 - 89/1883.

molnárinason kívül 364 tanonc jár az iskolába, ahol 10 tanár működik. Az iskola 3 fokozatos előkészítő, két első és egy második osztályból áll.

A tanítás eredményességét meglepően jónak mondta a tanfelügyelő, amit a tanítókon kívül jórészt Heller Richárd igazgatónak tulajdonított, aki még a tanoncok iskolába járását is ellenőrizte.¹²⁸

Az újabb tanfelügyelői ellenőrzésre 1885. december 9-én került sor. A jelentés szerint az ipariskolai beíratkozásokat szeptember 1-15 között tartották, de a rendes tanítás a közben megtartott választás miatt csak szeptember 23-án kezdődött. A tanulókat 7 osztályba, három előkészítő, két 1., egy 2., és egy 3. osztályba osztották be. A 7 osztályból háromban hétfőn-szerdán, négyben pedig kedden-pénteken jártak a tanoncok iskolába. A rajzórákat csütörtökön és szombaton este, valamint vasárnap délelőtt 8-11 óráig tartották.

A beírt tanulók száma 405 főt tett ki, de a legközelebbi munkaszünet alkalmával még további 80-90 molnár iparostanonc beíratkozása várható.

Szeptemberben az iskolakötelesek 78 %-a, októberben 81,6 %-a, novemberben 82,2 %-a mulasztott az iskolából. A mulasztások legnagyobb része a vásározással, és a tanoncok túlságos elfoglaltságával volt magyarázható.

Az iskola tanulói közül 242 fő kapott tankönyvet, további beszerzésre 39 ft-ot utalványozott ki a városi tanács az iskola számára. A tankönyvvel való ellátottságot a tanfelügyelő azzal jellemezte, hogy decemberben még 30 olyan tanoncot talált, akinek nem volt olvasókönyve. Nagy eredmény volt viszont az, hogy megvalósult a rajzterem kialakítása és felszerelése.¹²⁹

Az iparostanonc-iskoláról az 1886. május 8-i jelentésében a következőket írta a tanfelügyelő: Az iskola 3 előkészítő és 4 rendes osztályból áll. Tanulóinak száma 517, akik elég szorgalmasan látogatják az iskolát. A rajzterem felszerelt, de a téli hónapokban nem elég világos.¹³⁰

A tanév végi, 1886. július 8-i jelentésében Czirfusz Ferenc tanfelügyelő azt jelentette a közigazgatási bizottságnak az iparostanonc-iskoláról, hogy abba a tanév elején 546 tanoncot írtak be. Közülük a tanév során 31 elköltözött, 98 felszabadult, 4 meghalt, mégis a tanév végén 395 tanonc járt iskolába. Az iskola lendületes fejlődését nemcsak az év végi záróvizsgák, hanem a kiállított munkák is bizonyítják.¹³¹

A tanfelügyelő 1888. január 9-i jelentése szerint az iparostanonc-iskolába 400 tanoncot írtak be. A tanoncok száma azonban részben a felszabadítás, részben pedig az év közbeni újabb felvételek miatt állandóan változik. A tanoncokat az 1887/88-as tanévben 3 előkészítő, 3 első, 1 második és 1 harmadik osztályba osztották be.

A rajztanításra egyre nagyobb figyelmet fordítanak. Ehhez a tanoncokat előképzettségük, szorgalmuk és képességük alapján, osztályonként három csoportba

128 Uo. VII/1 - 21/1884.

129 Uo. VII/1 - 20/1886. – Az iskolában a tanfelügyelő látogatásakor a következő tanítók oktattak: 1. Bauer János 2. osztály magyar, heti 2 óra; 2. Gróf Vilmos 2. és 3. osztály számtan, heti 4 óra; 3. Heitler Jakab 1/B. osztály számtan, heti 2 óra; 4. Jakobey Dezső 3. osztály magyar, heti 2 óra; 5. Józsa Károly 3 csoportban rajz, heti 7 óra; 6. Lissák János 1/A., előkészítő B. osztály számtan, heti 6 óra; 7. Mihályffy Ferenc 1/A. és 1/B. osztály magyar, heti 4 óra; 8. Szélig Ferenc előkészítő C. osztály, heti 4 óra; 9. Újhelyi Géza előkészítő A. osztály, heti 4 óra.

130 Bajai kib. VII/7 - 132/1886.

131 Uo. XI/19 - 214/1886.

osztották, átlag 50-50 tanulóval. A molnártanoncok csak a malmok kikötése után járhattak iskolába. Mivel ők így a tanulásban lemaradtak, két külön osztályt nyitottak a számukra. A tanítást 9 tanító végezte, heti 39 órában.

Örömmel számolt be a tanfelügyelő arról, hogy az iskolában rend és tisztaság uralkodik, a tanoncok magaviselete más városok és községek hasonló tanintézetéhez képest példás, amit részben a tantestületnek, részben pedig Heller Richárd igazgató munkájának tudott be. A tapasztaltak feletti elégedettségét nemcsak a tantestület, hanem a tanulók előtt is kinyilvánította.¹³²

Az 1889. novemberi látogatásakor a tanfelügyelő 435 tanulót talált beírva az iparostanonc-iskolába. Ebből a tanulói létszámból hiányzott még az a 70-80 molnár iparostanonc, akik a nagy távolság miatt csak a téli hónapokban látogatják az iskolát.

Az előkészítő osztályokban a tanoncok közül sokan nem tudtak olvasni és írni. Ezeket az osztályokat a tanfelügyelő külön-külön is megvizsgálta, és a következőket állapította meg: Az előkészítő osztályokban a megvizsgált 105 tanuló közül 40 tanuló (38 %) bajai, 65 tanuló (62 %) vidéki. A bajaiak közül 26,6 % olvasott jól, 56,8 % gyengén, míg 16,6 % nem tudott olvasni. A vidékiek közül 24,4 % olvasott jól, 60 % gyengén, és 14 % nem tudott olvasni.

Az előkészítő osztályok tanulóinak többsége vidéki, akik írás-olvasás vonatkozásában valamivel jobbak a bajaiaknál. Ezzel ellentétben az 1. A, B, C osztályokban a megvizsgált 182 tanuló 2/3-a bajai, 1/3-a vidéki. Tanulmányi eredményüket tekintve a bajaiak sokkal jobbak a vidékieknél. Ezt a tanfelügyelő annak tulajdonította, hogy a bajai tanuló mielőtt az ipari pályát választja, elvégez egy-két polgári vagy gimnáziumi osztályt, amire a vidékieknek nincs alkalmuk. A 2. és a 3. osztályban nincsenek írni-olvasni nem tudó tanulók.

A tanfelügyelő fenti jelentését a közigazgatási bizottság 1890. január 8-i ülése tárgyalta meg. A bizottság a jelentés alapján felhívta a helyi iskolaszékeket hassanak oda, hogy a mindennapi tankötelesek pontosan látogassák az iskolát, a tanév befejezésekor pedig fordítsanak gondot arra, hogy a tanulók lépjenek felsőbb osztályba, és szűnjön meg az a gyakorlat, hogy egyesek 2-3, sőt több évig is a népiskola ugyanazon osztályában maradnak.¹³³

b/ Az alsó fokú kereskedelmi iskola

Baja város illetékes testületei és bizottságai 1874-1882 között folyamatosan foglalkoztak egy városi háromosztályos polgári fiúiskola és egy hozzá kapcsolt, szintén háromosztályos középkereskedelmi iskola felállításának a lehetőségével. A két iskola közül a középkereskedelmi iskola szerepe lett volna a meghatározó, a polgári iskolai osztályok főként a rá való előkészítést szolgálták volna. Az iskola létesítésének fő indoka az volt, hogy Baján, de a környékén sem volt ilyen jellegű közintézmény. Akik gyermekeiket a kereskedelmi szakmában akarták képeztetni, azok vagy távoli – főként németországi – városokba küldték őket tanulni, vagy

132 Uo. VII/1 - 12/1888.

133 Uo. 5/1890.

magániskolába írták be. Magániskola kettő is működött Baján ezekben az években, az itt folyó oktatás színvonalát azonban alacsonynak tartották, emellett a tanítás mindkettőben német nyelven folyt, ami hátrányt jelentett a magyar anyanyelvű érdeklődőkre nézve.¹³⁴

Anyagi ereje azonban nem volt a városnak az iskolaalapításhoz. Biztosította volna az épületet, az induláshoz szükséges berendezést, vállalta az épület jó karban tartását és takaríttatását, a működési költségekhez azonban csak a tandíj és a beíratási díj összegével tudott volna hozzájárulni, a költségek többi részét az államtól remélte megkapni.¹³⁵

Az iskola felállítására vonatkozó elképzelés 1877-ben bővült, amennyiben ekkor egy alsó fokú ipariskolának a hozzákapcsolását határozták el, amivel egy egységbe vonták volna az iparos- és a kereskedőképzést.¹³⁶

Az intézmény felállítását a közigazgatási bizottság is pártfogolta, mégpedig azért, hogy amíg a városi lakosság jelentős része foglalkozik kereskedelemmel, addig sem Baján, sem a közelében nincs az igényeknek megfelelő kereskedelmi iskola, de még reáliskola sem. Volt ugyan a megyében 7 gimnázium, de ezek a humán tárgyra fektették a fő súlyt, emiatt nem voltak alkalmasak a gyakorlati képzést nyújtó, reál irányú középkereskedelmi iskola pótlására.¹³⁷

A minisztérium azonban többszöri kérés után sem tudott államsegélyt adni az iskola beindításához és működtetéséhez,¹³⁸ az 1880-as évek elején ugyanakkor sürgetően jelentkezett a kereskedőtanoncok alap fokú képzésének az igénye, amelynek a megoldásához a minisztérium is kész volt segítséget adni. Ezért 1882-ben alsó fokú kereskedelmi iskola létesítését határozta el a város.¹³⁹

Az alsó fokú kereskedelmi iskola 1883. január 2-án, az iparostanonc-iskola január 7-én nyílt meg. A kereskedő- és iparostanonc-osztályok kb. egy évig egymástól függetlenül működtek, mígnem a közigazgatási bizottság 1884. január 14-i ülése egységes irányítás alá vonásukról rendelkezett azzal, hogy az iparostanonc-iskolát is Heller Richárd igazgatása alá rendelte.¹⁴⁰

A tanfelügyelő 400/1883. számú jelentéséből képet kaphatunk az iskola működéséről. E szerint az alsó fokú kereskedelmi iskola Heller Richárd és Gróf Vilmos tanárok személyében olyan tanárokkal bír, akiknek a szakképzettsége és buzgó működése kellő biztosítékot nyújt a tanév sikeres befejezésére, annak ellenére, hogy a szorgalmi idő későn kezdődött. A jelentés szerint az iskolába járó 20 növendék előképzettsége nem teljesen kielégítő.¹⁴¹

1883 végére az alsó fokú kereskedelmi iskola már két osztályból állt, ahová 55 tanulót írtak be. Az eddig elért eredményt kielégítőnek minősítette a tanfelügyelő. A

134 Uo. VII/15 - 1928/1875. Kig. - alapszám: 182/1878.

135 Uo. VII/15 - 182/1878.

136 Uo. VII/15 - 3791/1877. Kig. - alapszám: 182/1878.

137 Uo. VII/15 - 62/1878. - alapszám: 182/1878. - A 2440/1878. VKM számú leirat az iratból hiányzik !

138 Uo. VII/15 - 182/1878.

139 Uo. VII/13 - 245/1882.

140 KEMÉNY János: A bajai iparostanonc-oktatás története a felszabadulásig. In.: Bács-Kiskun megye múltjából. V. k. Kecskemét, 1983. 370-371.

141 Bajai kib. VII/7 - 89/1883.

felszerelés jó, ez alól csak a padok jelentenek kivételt, mert a vásárlásnál nem voltak tekintettel a tanulók kor- és méretbeli különbségeire.¹⁴²

A tanfelügyelő következő jelentése 1886 márciusában született az iskoláról. Úgy látta, hogy ekkorra már annyira eltért az öt létrehozó 27.105/1882. VKM számú engedélyben előírt tervezettől, hogy a tanterve semmilyen keretbe nem illeszthető be, mert az alsó fokúénál jóval több, de a középkereskedelmi iskola tantervével pedig kevesebb volt. A tanfelügyelő a fő hibáját abban látta, hogy semmire sem képesít, mert amíg a polgári iskola vagy a középfokú kereskedelmi iskola bizonyos hivatalra képesíti a tanulót, addig a bajai kereskedelmi iskola tanulói csak a kisebb üzletekben nyerhetnek alkalmazást, és az egyéves önkéntességi jogot sem biztosítja a tanulóinak. A tanári kar, megítélése szerint a kötelességét lelkiismeretesen teljesíti.¹⁴³

A tanfelügyelő 1886. december 9-én látogatta meg újólág a kereskedelmi iskolát. A felmutatott eredményt kielégítőnek ítélte. Szándékában állt a tanév folyamán még egyszer megvizsgálni, tekintettel arra, hogy az iskola szervezeti változáson fog keresztül menni.¹⁴⁴

A város 1887 januárjában kapta meg a belügyminisztérium rendeletét, amely a kereskedelmi iskolát a mostani szervezetében nem engedi fenntartani. Vagy magasabb nivóra kell emelni, vagy a tanonciskolák mintájára tanonciskolává kell átalakítani.¹⁴⁵

1886. decemberi látogatása alkalmával a rajzoktatást is megvizsgálta, és azt tapasztalta, hogy a különben jól felszerelt tanteremben délután 3 órakor a tanulók a sötétség miatt nem tudtak dolgozni. A rajztermet valamelyik utcai szobában kellene elhelyezni, mert a mostani rajzterem ablakai a széles folyosóra nyílnak, ahonnan az nem kap elegendő világosságot. Egyébként az 1. osztályba 38, a 2.-ba 17, a 3.-ba 11, összesen 66 tanuló van beírva, akik elég szorgalmasan járnak az iskolába.¹⁴⁶

---

142 Uo. VII/1 - 21/1884.

143 Uo. VII/7 - 132/1886.

144 Uo. VII/1 - 33/1887.

145 Uo. XI/2 - 27/1887.

146 Uo. VII/1 - 33/1887.

Középszintű oktatás

1. Polgári iskolák

a/ Egyházi iskola

1/ Az izraelita polgári iskola

Az izraelita polgári iskoláról először az 1879. április 14-i tanfelügyelői jelentés tesz említést. A polgári fiúiskola tanítói az izraelita fiú és leány népiskolában is tanítottak, és az iskolák a tanszereket is közösen használták.

Mivel a polgári iskolában 1879-ben a hatályon kívül helyezett 1870. évi tanterv szerint folyt a munka, a hiba kijavítására hívta fel a tanfelügyelő a hitközség elnökének a figyelmét.¹⁴⁷

A tanfelügyelő 1880. március 6-án látogatta meg ismét az akkor már kétszályos izraelita polgári iskolát, amelyben a látogatás idején 33 tanulót oktattak. A tantárgyakat a legújabb miniszteri tanterv szerint dolgozták fel a tanítók, és igen szép sikert tudtak felmutatni. A tanfelügyelő megtekintette az izraelita iskolák szertárát is, amely az elmúlt tanévhez képest jelentősen gyarapodott.¹⁴⁸

A tanfelügyelő 1880. decemberi és 1881. januári jelentésében arról számolt be a közigazgatási bizottságnak, hogy meglátogatta a helyi izraelita polgári iskolát, amely az 1880/81. tanévben már háromosztályossá bővült. Az első osztályba 22, a másodikba 15, a harmadikba 10, összesen tehát 47 tanuló járt az iskolába. A 2. és a 3. osztály tantermét kissé sötétnek találta a tanfelügyelő, a felmutatott tanulmányi eredményt pedig tűrhetőnek minősítette.

Az iskolában a látogatás alkalmával egy a kormány által az iskolai használatból kitiltott térképet talált, amelyet B. Kozen adott ki. Az említett térképet a tanfelügyelő bekérte a hitközség elnökétől, mire azt a választ kapta tőle, hogy a tévedésből használatba került térképet megsemmisítették.

Mivel a lefoglalt térképpel a hitközség nem rendelkezhet szabadon, és mivel ebben az iskolában már máskor is talált tiltott térképet, a tanfelügyelő kijelentette a közigazgatási bizottságnak, hogyha még egyszer tiltott taneszközt fog találni, rövid úton el fogja kobozni, és az esetről azonnal jelentést fog tenni a vallás- és közoktatásügyi miniszternek és értesíteni fogja a királyi ügyészséget.¹⁴⁹

Az, hogy a bajai izraelita hitközség a saját erejéből polgári fiúiskolát tartott fent, annak a fényében válik igazán jelentőssé, hogy ezekben az években Baja város közönsége még sem felső népiskolát, sem polgári iskolát nem állított fel, sőt az iparostanoncok oktatását sem rendezte.¹⁵⁰

---

147 Uo. VII/8 - 97/1879.

148 Uo. VII/9 - 100/1880.

149 Uo. VII/1 - 21/1881.

150 Uo. VII/8 - 155/1881.

A tanfelügyelő 1882. április 14-én kelt jelentése szerint az izraelita polgári fiúiskolába 56 tanuló járt.¹⁵¹

Komoly gondot jelentett viszont az iskolára nézve az, hogy 1883-ban Baja város első fokú kereskedelmi iskolát állított fel, ahol a tanulóknak nem kellett tandíjat fizetni. Ennek következtében a bajai izraelita polgári iskola tanulóinak a száma megcsappant, a tanulók zöme átment a városi kereskedelmi iskolába. A hitközség aggódott amiatt, hogy tanulók hiányában kénytelen lesz az iskoláját felosztatni. Hiszen a bajai izraelita hitközséget lényegében az készítette 1878-ban a polgári iskola felállítására, hogy sem Baján, sem annak környékén nem volt olyan iskola, amelyben a kereskedői vagy iparospályára készülő, négy elemi osztályt végzett tanulók kiképzést nyerhettek volna.¹⁵²

A hitközség aggodalma azonban nem igazolódott be. Az 1885. december 5-én kelt tanfelügyelői jelentés 57 tanulót említ. Igaz, a tanfelügyelő is úgy értékelte, hogy a polgári iskola évről-évre egyre néptelenebbé válik.¹⁵³

Az izraelita polgári fiúiskolát újból 1889 novemberében látogatta meg a tanfelügyelő, ekkor 84 tanulója volt. Közülük 51 fő vidékről, többnyire Pest, Bács és Szerém megyéből jött, 33 tanuló Bajáról látogatta az iskolát.¹⁵⁴

b/ Községi polgári iskola

// A városi polgári iskola

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a város kérésének megfelelően, 1888. szeptember 1-jével engedélyezte a városi polgári iskola megnyitását.¹⁵⁵

Az újonnan létesített négyosztályos városi polgári fiúiskolát már 1888. október 8-9-én meglátogatta Czirfusz Ferenc tanfelügyelő. Ekkor az iskola 1. osztályába 42 tanuló volt beírva, közülük 32 fő bajai, 10 fő vidéki, a 2. osztályba a 26 (22 bajai, 4 vidéki), a 3. osztályba 21 (14 bajai, 7 vidéki), a 4. osztályba 9 (6 bajai, 3 vidéki) tanuló járt. A négy osztályba tehát összesen 98 tanuló, 74 bajai és 24 vidéki tanult. A rendes tanulókon kívül egy magántanulója is volt az iskolának.

A látogatás során kiderült, hogy a városi polgári iskola nincs ellátva a szükséges taneszközökkel. Hiányzanak a természetrajz tanításához szükséges eszközök, a történelem tanításához nélkülözhetetlen ókori és középkori térképek, a tellurium,¹⁵⁶ a planetárium,¹⁵⁷ és a fizika tanításához szükséges eszközök is. A rajztanításhoz sincsenek rajzeszközök és a vízfestéshez szükséges szerek, építészeti, építői és

151 Uo. VII/8 - 122/1882.

152 Uo. VII/13 - 163/1885. - alapszám: 231/1885.

153 Uo. VII/17 - 311/1885.

154 Uo. 5/1890.

155 KEMÉNY, i.m. 371.

156 tellurium (lat.): a földnek a nap körüli keringését szemléltető készülék

157 planetárium (gör-lat.): a bolygók mozgását bemutató eszköz, amelyben a bemutatni kívánt égitesteket sajátos mechanizmusokkal hajtott fényforrások helyettesítik

némely műszaki szemléltető eszköz beszerzésére is szükség lenne. A közigazgatási bizottság emiatt megkereséssel fordult a városi tanácshoz, hogy ezeket a nem nagy pénzüsszegeket igénylő taneszközöket az iskolaszék meghallgatásával szerezze be.¹⁵⁸

A közigazgatási bizottság 1890. május 3-i ülésén amiatt foglalkozott a városi polgári iskolával, hogy az iparostanoncok és a polgári iskolai tanulók számára kijelölt rajzterembe nem fértek be a tanulók. A bizottság a polgári iskolaszéket a rajzterem kibővítésére, esetleg annak felcserélésére hívta fel.¹⁵⁹

A tanfelügyelő újabb látogatására 1890. október 7-én került sor. Véleménye szerint az intézet Heller Richárd igazgató vezetése alatt a feladatát igen szépen megoldja. Már önmagában az a tény is figyelemreméltó, hogy az izraelita polgári iskola mellett a városi polgári iskolának - a magántanulókat nem számítva - 133 növendéke van. Újból kénytelen volt azonban rámutatni a rajzterem okozta problémára. A rajzteremben egyszerre 42 tanulónál több nem fért el, márpedig a szabadkézi rajz oktatásánál a 3. és a 4. osztályt összevonják, és így az 57 tanuló közül 15 főnek nincsen helye. Ám ha a két osztályt szétválasztanák, akkor is kérdéses, mi legyen az iparostanoncokkal, akik más rajzterem hiányában szintén ide kényszerülnek.¹⁶⁰

c/ Magán polgári iskola

// Grünwald István hatosztályos polgári iskolája

A közigazgatási bizottság 1877. július 28-án tartott rendkívüli ülésén terjesztette be a tanfelügyelő Grünwald István okleveles magántanító folyamodványát, amelyben egy általa felállítandó hatosztályos polgári iskola megnyitására kért engedélyt.

A bizottság a kérvényt pártolólág terjesztette fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, mérlegelve azt, hogy Baján sem felső nép-, sem polgári iskola nincs, így a felállítani szándékozott iskola hiányt pótol, emellett az intézet tanulmányi vezetője Lovassy Sándor középiskolai rendes tanár, Grünwald István és a többi közreműködő tanár és tanító jó hírneve és képesítése elegendő biztosíték arra, hogy a felállítani szándékozott iskola a törvényes követelményeknek meg tud felelni.¹⁶¹

A miniszter 22.180/1877. VKM számú leiratában megtagadta az engedély kiadását, mivel Grünwald István nem rendelkezett polgári iskolai tanítói oklevéllel.¹⁶²

Az elutasítást közlő miniszteri leiratra Grünwald István okleveles tanító és intézettulajdonos 1877. október 20-án kérelmet nyújtott be a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz, amelyben kifejtette, hogy az intézet tanulmányi vezetését egy főgimnáziumi képesítésű rendes tanár végzi. Erre hivatkozva, valamint arra is,

---

158 Bajai kib. VII/16 - 264/1888.

159 Uo. 87/1890.

160 Uo. 261/1890.

161 Uo. VII/13 - 181/1877.

162 Uo. VII/18 - 227/1877.

hogy a már megnyílt első osztályban 20 gyermek tanul, kérte az iskola folyó tanévre szóló engedélyeztetését, egyúttal vállalta, hogy a polgári iskolai tanítói képesítést a tanév végéig megszerzi.¹⁶³

A közigazgatási bizottság 1877. december 10-i ülése támogatta a kérést. Döntését azzal indokolta, hogy a polgári iskola azonnali bezárásával a szülők lennének megbüntetve, akik gyermekeiket jóhiszeműleg írták be az iskolába. Grünwald István polgári iskolákra való képesítése már folyamatban van, az intézet szellemi vezetését pedig valóban Lovassy Sándor főgimnáziumi tanár látja el.¹⁶⁴

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 32.758/1877. számú leiratában tudomásul vette, hogy Grünwald István tanító Baján megnyitotta a magán polgári iskola első osztályát, és annak szellemi vezetését Lovassy Sándor főgimnáziumi tanárra bízta. A 22.180/1877. VKM számú rendeletben foglaltakat azonban változatlanul fenntartotta arra az esetre, ha Grünwald István a polgári iskolai tanítói képesítővizsgát az 1878/79. tanév megkezdése előtt sikeresen le nem tenné, és egyebekben sem alkalmazkodna az 1868. évi 38. törvénynek a hasonló iskolákra nézve kötelező valamennyi rendelethez.¹⁶⁵

A tanfelügyelő 1878. április 8-án látogatta meg a Grünwald István-féle magán polgári iskolát. Az ellenőrzés alkalmával 16 tanuló volt jelen a felvételt nyert 20 főből. Ezeknek a tanítóképzedei rajztanár, mint bejáró tanár a mértani rajzot adta elő. Az óra befejezése után a tanfelügyelő minden tantárgyból kérdezte a tanulókat. A kérdésekre jó, vagy kielégítő válaszokat kapott, ami arról győzte meg, hogy a tanítók az adott körülményekhez képest megfelelően látják el a feladatukat.

Örömet fejezte ki a tanfelügyelő azért is, hogy az iskola új szerkezetű padokkal van ellátva, a felszerelése is jó, és a csinosságra, rendre, tisztaságra is kellő gondot fordítanak.¹⁶⁶

Grünwald István magán polgári iskolájának újabb tanfelügyelői ellenőrzésére 1878. október 14-én került sor. A kétosztályos polgári iskolában ekkor 24 tanulót oktattak. Az első osztályban 11, a másodikban 13 gyermek tanult. Tanáraik: Grünwald István, Borza Nándor polgári iskolai tanító, Petrovácz István, Bene Gyula, Józsa Károly tanítóképzedei tanárok, Széles Áron és Greifeneg Boldizsár tanítók. Az intézet tanulmányi vezetője ekkor Borza Nándor volt.

Az első osztályban 6 tanulót bocsátottak felvételi vizsgára, akik valamennyien megfelelő felkészültséget mutattak, és felvételt nyertek.

A látogatás során a tanfelügyelő választ keresett Beck Sámuel közigazgatási bizottsági tagnak az iskola működésével kapcsolatosan hozzá intézett kérdéseire is. Az első kérdés az volt, hogy fennáll-e Grünwald iskolája? A kérdésre igennel válaszolt a tanfelügyelő, de hozzátette, Grünwald István a szükséges vizsgát közbejött betegsége miatt még nem tette le. A vizsga letételére a 18.716/1878. VKM számú rendeletével a miniszter nevezettnek a tanév végéig adott haladékot. A további kérdésekre válaszolva rögzítette, hogy Grünwald iskolája rendelkezik a szükséges tanszerekkel, a megnyitott két osztály elég jól felszerelt. Az iskola rendelkezik a tanításhoz szükséges tanerőkkel. A másik kérdés az volt, vajon tartja-e

163 Uo. VII/26 - 310/1877.

164 Uo. VII/24 - 292/1877.

165 Uo. VII/26 - 310/1877.

166 Uo. VII/10 - 132/1878.

magát a tanulók felvételénél a polgári iskolák számára előírt szabályzathoz? A válasz szerint a felvételeket a tanítók beleegyezésével az intézet tulajdonosa végezte. A felvett tanulókhoz a tanfelügyelő is intézett kérdéseket, a kapott válaszok alapján megállapította, hogy megfelelnek a követelményeknek.

A látogatása során tapasztalt hiányosságokat is szóvá tette a tanfelügyelő. Az intézet tan- és óraterve hiányos volt, mert számtanból és magyar nyelvből az előírt 4-4 óra helyett csak heti 3-3 órát tartottak, történelem helyett pedig szabadkézi rajzot tanítottak. Hibának minősítette a tanfelügyelő azt is, hogy a rendkívüli tantárgyakat, a latint és a francia nyelvet a rendes tantárgyak közé osztották be, valamint a földrajz tananyagának feldolgozásánál nem fordítottak kellő figyelmet a miniszteriális tantervre. A tanfelügyelő utasította Grünwald Istvánt a hiányosságok megszüntetésére.¹⁶⁷

A közigazgatási bizottság az 1879. január 13-i ülésén tudomásul vette a tanfelügyelői intézkedéseket, utasította az intézet tulajdonosát, hogy a földrajz tananyagát az előírt tanterv szerint dolgoztassa fel, a még hiányzó tanszereket szerezzze be, a magyar nyelv és a számtan heti óraszámát az előírtra emeltesse fel, szabadkézi rajz helyett az első és második osztályban a történelmet tanítsák, amelyet a tantervből kihagytak, és végül a latin és a francia nyelv, mint rendkívüli tantárgyak, ne legyenek beékelve a rendes órák közé.¹⁶⁸

---

167 Uo. VII/20 - 257/1878. - A Grünwald István-féle magán polgári iskola belső szervezete 1878-ban a következő volt:

I. Az iskolahelyiség.

Az iskola a belvárosban, a Zöldfa utcában, a Milassin Zsigmond-féle házban nyert elhelyezést, ahol a két osztályt két külön tanteremben helyezték el.

II. Bútorzat.

A polgári iskola bútorzata 12 svájci mintájú padból, 2 db ruhafogasból, 2 db katedrából, 1 db tanszerszekeréből, 4 db fekete táblából állt.

III. Rendtartási könyvek.

Ide 1 db felvételi napló, 1 db főkönyv és 2 db osztálykönyv tartozott.

IV. Tanszerek.

1. Mértani eszközök.

1 db körző, 1 db szögátvivő, 1 db nagy vonalzó, 1 db hossz mérték, valamint mértékek és súlyok Posner Károlytól.

2. Földrajzi eszközök.

Gönczi. Magyarország, az Osztrák-Magyar birodalom, Európa, Ázsia, Afrika és Dél-Amerika. Az öt világrész fali térképe. Holle planigloben. Bács-Bodrog vármegye térképe. 1 db földgömb Gönczitől.

3. Terményrajzi eszközök.

40 db-ból álló ásványgyűjtemény, Schubert természetrajzi képek: 15 db állattanból, 9 db növénytanból, 11 kép a magyarországi mérgező növényekről, Trencsenszkytól 58 db jegecminta.

4. Természettani eszközök.

1 db szivattyú, 20 db hajszálcso, 1 db hőmérő, 1 db delejpatkó, 1 db siktükör, 1 db herónlabda.

5. Rajzeszközök.

40 db mintalap Engerthtől, 58 db mintalap Hermestől, 16 db árnyékolt mértani alak Hermestől, 20 db árnyékoltan emberi alak Hermestől, 10 db árnyékolt tájkép Hermestől, 24 db árnyékolt díszítményi rajz Hermestől, 16 db árnyékolt emberi fej Hermestől.

6. Tornaeszközök.

24 db tornabot, 1 db lábtó, 1 db ugródeszka, ugrómércék.

168 Bajai kib. VII/2 - 26/1879.

Az iskola engedélye az 1879/80-as tanév végéig szólt, a tanfelügyelő a közigazgatási bizottság 1880. július 12-i ülésén számolt be az iskolában tett utolsó látogatásáról. Az elért eredménnyel elégedetlen volt, az osztályokat piszkosnak, a tanulók feleleteit pedig rosszaknak találta. Grünwald István a látogatás után néhány nappal bejelentette, hogy az 1879/80-as tanév végével beszünteti az iskola működését.¹⁶⁹

Középszintű szakoktatás

a/ Magániskolák

1/ A Stekler-féle középkereskedelmi iskola

A tanfelügyelő 1877 áprilisában látogatta meg a már működő Stekler-féle középkereskedelmi magániskolát. Az intézetnek ekkor még csak az első osztálya és egy előkészítő osztálya működött. Mindkét osztály megfelelően világos és száraz, de az alapterülete kicsi és a felszerelése sem kielégítő. Az előkészítő osztályban a tanfelügyelői vizit idején 15 tanuló tanult, közülük csupán 2 volt 12 évesnél fiatalabb. Az első középkereskedelmi osztályban 12 tanulót oktattak, valamennyien 14-15 évesek voltak.

Az intézet tanári kara a következő személyekből állt: az intézet tulajdonosából, Walder Jakab polgári iskolára képesített tanárból, valamint két bejáró tanárból, dr. Bartsch Samu állami tanítóképezdei és Bodroghi Lajos gimnáziumi tanárból.

A taneszközök közül csak az első osztályban vannak meg a legnélkülözhetetlenebbek, a bejáró tanárok sokszor kénytelenek a taneszközeiket magukkal hozni az órákra.

A kötelező tantárgyak előadását, a tantervet és az órarendet, valamint a nyilvántartási naplók vezetését rendben találta a tanfelügyelő.

Iskolamulasztások alig fordultak elő az intézetnél.¹⁷⁰

Későbbi adatot nem találtunk az iskola működéséről.

Iskolai mulasztások

Az iskolai mulasztások, noha a népoktatási törvény a tanköteles korú gyermekek kötelező iskoláztatását írta elő, a vizsgált korszak végéig igen komoly problémát jelentettek mind az oktatás eredményessége szempontjából, mind pedig az ennek csökkentésére, illetve megszüntetésére törekvő hatóságok számára.

---

169 Uo. VII/12 - 130/1880.

170 Uo. VII/9 - 132/1877.

A tanfelügyelő már az első, 1876. december havi jelentésében szóvá tette a nagyarányú iskolai mulasztásokat. Mint írja, a tankötelesek közül még mindig igen sokan nem járnak iskolába. Emiatt félt, hogy közülük sokan lesznek olyanok, akik talán minden iskoláztatás nélkül nőnek fel. Baja városa igen messze van a népoktatási törvényben megfogalmazott céltól, mert a tankötelesek fele még mindig nem jár iskolába.

A baj okát részben abban látta a tanfelügyelő, hogy a városi tanács a polgári községek számára kiadott utasítás 1. és 2. §-ában kijelölt kötelességét már azzal befejezettnek tekinti, hogy elrendeli a tankötelesek összeírását, figyelembe sem véve az 1868. évi 38. törvény 4. §-ában reá kirótt kötelességeket, amelyek szerint neki kellene az iskolai mulasztók szüleinek a megintéséről, fokozatos megbüntetéséről, és a büntetésekből származó bírságpénzek szigorú behajtásáról gondoskodni, és ezeket a pénzeket az egyes iskolai pénztárakba eljuttatni.

A mulasztásokért a tanfelügyelő a felekezeteket is okolta, mert november 14-ig nemcsak a mulasztók névjegyzékét nem szolgáltatták be, noha azt minden hét utolsó napján meg kellene küldeniük a városi tanácsnak, de a tanfelügyelő tudomása szerint némelyik bajai hitfelekezet még létre sem hozta az iskolaszéket. Ennek a rendtelenségnek az eredményét az éves statisztikai adatok jól mutatják. 1875-ben 2897 tanköteles közül 1002, 1876-ban a 2965 mindennapi tankötelesből 939 nem járt iskolába. A mulasztók közül a városi tanács még egyetlenegyét sem büntetett meg.

Czirfusz Ferenc tanfelügyelő jelentéséből a közigazgatási bizottság 1877. január 8-i ülésén megállapította, hogy a tankötelesek és az ismétlőiskolások többsége még a szorgalmi idő harmadik hónapjában sem jár iskolába. Ezért felhívta a városi tanácsot arra, hogy a polgári községek számára kiadott utasítás 1.§-ához képest szigorúan felügyeljen a tankötelesek, így a mindennapi és az ismétlőiskolások iskolába járására, illetve arra, hogy az ilyen korú gyermekeket a szülői háznál rendszeren taníttassák. Meghagyta továbbá a városi tanácsnak, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott D. minta szerinti nyilvántartási naplót rendszeren vezesse, és annak egyik példányát feltétlenül küldje meg a tanfelügyelői hivatalnak.¹⁷¹

A közigazgatási bizottság 1879. október 13-i ülésén a tanfelügyelő előterjesztése alapján megállapította, hogy eddig az iskolalátogatás ellenőrzése tekintetében helytelen eljárást követtek a hatóságok, mert csak a beiskolázásra jelentkezett, de az iskolát hanyagul látogató gyermekek szüleinek szemben alkalmazták az 1868. évi 38. törvény 4. és az 1876. évi 28. törvény 13.§-ában előírtakat, az iskolalátogatásra nem jelentkezetteket teljesen figyelmen kívül hagyták.

A fentiek miatt a közigazgatási bizottság felhívta a városi tanácsot és a város valamennyi iskolaszékét, hogy a már folyó 1879/80-as tanévben az iskolalátogatásra nem jelentkezett 6-12 és 13-15 éves korú tanköteles gyermekek szüleinek szemben a fent említett törvényes intézkedéseket haladéktalanul alkalmazzák.¹⁷²

A közigazgatási bizottság 1883. november 12-én tartott ülésén intézkedett a szorgalmas iskolalátogatás ellenőrzéséről, tekintettel a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a 20.507/1882. számú rendeletére. Határozatában a bizottság kitért

171 Uo. VII/1 - 21/1877.

172 Uo. VII/14 - 196/1879.

arra, hogy többszöri intézkedés ellenére a tankötelesek nem szeptember 1-jén, hanem jóval később kezdenek iskolába járni, ahonnan már a tavasz beálltával kimaradnak.

Ismétlőiskola több városrészben egyáltalán nem is létezik, de ahol működik, ott azt a tanulók hanyagul látogatják.

Ezért a közigazgatási bizottság felhívta a városi tanácsot, hogy 1883. október 1-jétől minden 14 nap elteltével pontosan küldje be az iskolalátogatásról szóló jelentést a tanfelügyelőnek. Azt is jelentenie kellett, ha az iskolaszéki elnököktől nem kapta meg a kimutatásokat.

A bizottság javasolta, hogy a városi tanács bízjon meg egy szakembert a tisztviselői közül a hanyag iskolalátogatókkal szembeni intézkedések foganatosítására. Ha a tisztviselő a tanév során a kéthetenkénti jelentéseket elmulasztja beküldeni a közigazgatási bizottságnak, első alkalommal 1 ft, másodszor 2 ft, harmadszor és minden további mulasztás esetén 5 ft pénzbírsággal lesz büntetve. Az összeget a tanfelügyelő felhívására a polgármester szabja ki és hajtatja be, ennek megtörténte után az összeget nyugta mellett az iskolai pénztárnak vagy az iskolaszéki elnöknek kell átadni.

A mulasztási adatokat a tanítók és a tanítónők a mulasztási napló alapján minden igazolatlanul mulasztó gyermek esetében tartoznak kiírni a C. jelű mulasztási kimutatási ívre, amelynek a beszerzésére kötelezte a várost a közigazgatási bizottság. Ezekben az íveken a tanítók kötelesek voltak feltüntetni a gyermek neve után azt is, hogy a tankötelest hányadszor jelentik igazolatlan mulasztóként. Ha ez pontosan megtörtént, akkor a városi tanács megbízottja az 1868. évi 38. törvény 4.§-a értelmében kiszabja a mulasztásnak megfelelő büntetést a mulasztó gyermek szüleinek. Első alkalommal történt megintés esetén 50 krajcárt, a másodszorinál 1 ft-ot, a harmadszorinál 2 ft-ot, a negyedszerinél 4 ft-ot. A befolyt büntetéspénzek az iskolai pénztárt illetik. A fenti módon beszedett összeget nyugta mellett kell átadni az illetékes iskolai hatóságnak, és a kéthetenkénti jelentéseket mindenkor a nyugtával együtt kell beküldeni a tanfelügyelőnek.

Azután, hogy a mulasztók névjegyzékét átadták a városi tanácsnak, semmilyen igazolást nem lehet figyelembe venni. Ezért a szülőket figyelmeztetni kell, hogy gyermekeik megbetegedését azonnal jelentsék a tanítónak. A bírságpénz fizetésének kötelezettsége alól csak azoknak a gyermekeknek a szüleit mentették fel, akik sem ingó, sem ingatlan vagyonnal nem rendelkeztek. Az ilyen tanulók számára a városi tanács szegénységi bizonyítványt állít ki, és a szülei a rájuk kirótt pénzbírságot az adott iskolánál vagy faiskolában végzendő közmunka teljesítésével róják le. Azokat a gyermekeket, akik az iskolától fél geográfiai mérföldnél távolabb laknak és szegénységük miatt nem járhatnak iskolába, az illetékes iskolaszék meghallgatásával az iskolába járás alól bizonyos időre felmentik. Ezekről a tanulókról névjegyzéket kell készíteni, és 14 napon belül felülvizsgálat és jóváhagyás végett a tanfelügyelőnek megküldeni.

Ezt a határozatát a bajai közigazgatási bizottság eljuttatta a városi tanácshoz, a felekezeti iskolaszékek elnökeihez, a Bajai Állami Tanítóképző igazgatójához és az összes bajai iskola tanítóihoz.¹⁷³

A városi tanács az 1884. április 2-i ülésén feliratot intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyben kifogásolta a közigazgatási bizottság 1883. november 12-i ülésén hozott határozatát. A határozat szerint az iskolai mulasztásokat a városi tanácsnak kéthetenként kell jelentenie, a munkára megbízható szakembert kell alkalmaznia, akit, ha az előírt kötelességét nem teljesítené, pénzbírsággal kell sújtani. Kimondta még a határozat, hogy a mulasztásokért befolyó büntetéspénzeket az illető iskolai hatóságnak kell átadni.

A városi tanács a mulasztások kéthetenkénti jelentését nem tartotta kivihetőnek. Igaz, hogy a törvény a kéthetenkénti jelentést írja elő, de ha a törvény végrehajtásánál akadályok merülnek fel, a törvény célját, és nem a betűit kell tekintetbe venni. A városi tanács a tankötelesek iskolába járását ellenőrzi, ennek eredményéről a tanfelügyelő éppúgy meggyőződhet a negyedéves jelentésekből, mint az igényelt kéthetenkéntiekből.

A városi tanács nem tartotta elfogadhatónak a közigazgatási bizottság határozatában megfogalmazott gyors ellenőrzés szükségességét, mert 1883-ig valóban lehettek a hanyag iskolalátogatás miatt jogos panaszok, mert addig a lakosságot szoktatni kellett a gyermekek rendes iskolába járatásához, de 1883 óta a helyzet lényegesen javult. Most már csak olyan esetek merülnek fel, amelyeket a hatóság a szülők szegénysége és egyéb körülményei miatt befolyásolni nem tud. Mindezek figyelembe vételével a városi tanács arra kérte a minisztériumot, utasítsa a tanfelügyelőt hivatala, hogy ne kívánjon lehetetlent a tanácstól.

A mulasztási bírságpénzek rendeltetéséről is másként vélekedett a városi tanács, mint a közigazgatási bizottság. Véleményét a következőkkel indokolta: Baján 5 hitfelekezet van: a római katolikus, a görögkeleti, a helvét, az ágostai evangélikus és az izraelita. A római katolikus hitfelekezet nem járul hozzá az iskolai szükségletek fedezéséhez, ezeket teljes egészében a városi pénztár fizeti. Az iskolai épületek is a város tulajdonát képezik, ezért a tandíjak és a pénzbírságok is a városi pénztárba folynak be. A helyzet a görögkeleti hitfelekezetnél is hasonló, annak teljes szükségletét is a városi pénztár fedezi.

Az ágostai és a helvét evangélikusok rendelkeznek saját iskolai helyiséggel, a város csak a tanítók évi fizetésével és a fűtéshez szükséges tüzfával járul hozzá az iskolák fenntartásához. Ezen felül még a szegény gyermekek ruházatára, könyveik és írószközeik beszerzésére a Népinevelési Bizottság által megállapítani szokott pénzüsszeggel segíyezi őket a város. A tandíjat, amelyet az iskolai felszerelésre fordítanak, ők maguk szedik be.

Az izraelita hitközségnek szintén saját iskolai helyisége van, és ezt maga látja el minden szükségessel. A várostól csak nem régóta kap 80 ft segítyt, amit a szegény gyermekek segítészésére fordítanak. A tandíjakat a hitközség maga állapítja meg és szedi be. Iskolamulasztás miatt onnan még panasz nem fordult elő.

Ha tehát a tanfelügyelő javaslatára a közigazgatási bizottság ragaszkodik a törvény betűjéhez, azaz a pénzbüntetésekéből befolyó pénzeket minden hitfelekezetnek átadni rendeli, az azzal a következménnyel fog járni, hogy a város olyan kiadásokat, amelyeket eddig vállalt, a jövőben meg fog tagadni.¹⁷⁴

---

174 Uo. VII/7 - 3135/1884. Kig. - alapszám: 125/1884.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 16.015/1884. számú rendelete a közigazgatási bizottság határozatát erősítette meg. A bizottság az 1884. június 9-i ülésén úgy nyilatkozott, hogy a kéthetenkénti jelentés határidejét megváltoztatni nem tudja, hiszen azt törvény mondja ki. Mivel a városnak nincs olyan tisztviselője, aki kizárólag csak tanügyekkel foglalkozik, és a kéthetenkénti jelentések a különböző felekezetű iskolai hatóságokat is felesleges munkával terhelnék meg, és mert a mulasztások figyelemmel kísérése hosszabb határidejű jelentéssel is elérhető, a közigazgatási bizottság a vitatott jelentési határidőnek 1 hónapra való kiterjesztését lehetségesnek tartotta.

A tanácsi felterjesztésnek azt a pontját, amely a bírságpénzek befizetésénél az addigi gyakorlatot kívánta fenntartani, a közigazgatási bizottság elfogadta.¹⁷⁵

Éves összeírások

A közigazgatási bizottság 1877. október 8-i ülésén tárgyalta a városi tanács 1877/78. tanév kezdetére elkészített összeírását a tankötelesekről és az iparostanoncokról. Az összeírás szerint a 3192 tanköteles közül 1766 járt, 1021 pedig nem járt iskolába. Az iparostanoncok száma 402 fő volt. Az összeírt tankötelesek és iparostanoncok közül együttesen 2344 fő tudott írni és olvasni., míg 848 nem tudott.

A fenti adatokból egyértelműen kiderül, hogy rendkívül magas, 32% volt az iskolába nem járók aránya, de ugyanezt lehet elmondani az analfabéták számarányáról is, amely az összlétszámhoz viszonyítva 26,6 %-ot tett ki.¹⁷⁶

A Czirfusz Ferenc tanfelügyelő által 1879. november 3-án beterjesztett összeírás szerint az 1887 mindennapi tankötelesből 966 fiú és 921 leány volt. Közülük a szülők bevallása szerint 706, az összeírók szerint 845 nem járt iskolába. Ismétlőiskolást 303 főt írtak össze, 129 fiút és 174 leányt.

A közigazgatási bizottság az összeírást felettébb hiányosnak minősítette. Szerinte rendes viszonyok közt Baján a 19.128 lakos után 2732 tankötelesnek kellene lennie, és nem 1887-nek, mert ha Apatinban 11.047 lakos után 1841, Adán 9344 lakos után 1333, Óbecsén 14.058 lakos után 2008, Vaskúton 4660 lakos után 660 tanköteles van, akkor joggal tételezhető fel, hogy Baján sem kedvezőtlenebbek a viszonyok.

Még inkább pontatlannak találta a közigazgatási bizottság az ismétlőiskolások összeírását, mert ha Topolyán 8585 lakos után 754 ismétlőiskolást írtak össze, akkor Baján sem lehetnek csak 203-an. Pár évvel ezelőtt itt is majdnem 700 ismétlőiskolás járt iskolába.

Mindezek alapján, a tanfelügyelő javaslatára, a közigazgatási bizottság a tankötelesek újbóli összeírását rendelte el. Felhívta továbbá a városi tanács figyelmét arra, hogy mivel jelenleg a mindennapi tankötelesek közül csak 1468, az ismétlőiskolások közül pedig mindössze 20 jár iskolába, haladéktalanul tegyen

175 Uo. VII/7 - 125/1884.

176 Uo. VII/21 - 247/1877.

eleget a polgári községek számára előírt miniszteri utasítás 2. és 3. §-ának, és az intézkedései eredményéről 1879. december 7-ig értesítse a tanfelügyelői hivatalt.¹⁷⁷

A közigazgatási bizottság az 1880. március 8-i ülésén vizsgálta meg a városi tanács által a tankötelesek létszámáról készített újabb összeírást. Mint azt a közigazgatási bizottsági határozat megállapítja, az új összeírás szerint Baján 6-12 éves korú tanköteles 2045 fő van, 1073 fiú és 972 leány. Összehasonlítva ezt az adatot az 1879 augusztusában elkészített összeírás adataival az derül ki, hogy ahhoz képest a mindennapi tankötelesek száma 158 fővel emelkedett.

Az új összeírásban 203 ismétlőiskolást, 129 fiút és 74 leányt írtak össze. Ezeknek a tanulóknak a száma az előző évi összeíráshoz képest 13 fővel csökkent.

Az új összeírás szerint 1557 tanuló járt, 694 nem járt iskolába.

Mivel az elmúlt 1878/79-es tanévben 2320, a jelen 1879/80-as tanévben pedig 1938 tanköteles tényleg járt, illetve jár iskolába, továbbá mivel a mostani összeírás is csak 2235 tankötelest tüntet fel, semmi kétség sem férhet hozzá, hogy az új összeírás sem felel meg a valóságnak, mert Baján 19.132 lakos után legalább 2732 tankötelesnek kéne lennie. Tekintettel arra, hogy a polgári községek számára kiadott miniszteri utasítás 1.§-ának Baja város tanácsa ezúttal sem tett eleget, a közigazgatási bizottság utasította a városi tanácsot, hogy a tanköteleseket a helyi lelkészek által vezetett anyakönyvekkel összehasonlítva harmadszor is írassa össze, azoknak a városi megbízottaknak a költségére, akik az utóbbi összeírást ilyen hanyagul teljesítették. Az eljárás eredményéről a közigazgatási bizottság 1880. május 1-jéig kért jelentést.¹⁷⁸

Ennek az összeírásnak az elkészültéről nincs tudomásunk.

A közigazgatási bizottság 1880. október 11-i ülésén dr. Hauser Mór polgármester a városi tanács nevében beterjesztette az 1880/81. tanévre vonatkozó összeírást. A jelentés szerint 3015 tankötelest, azaz az előző tanévinél 790-nel több gyermeket írtak össze. Közülük a mindennapi tankötelesek száma 1910, az ismétlőiskolásoké 884, az iparostanoncoké 221 fő volt. Ezt az összeírást azzal a megjegyzéssel vette tudomásul a közigazgatási bizottság, hogy a tankötelesek vállalása nincs feltüntetve, és ennek pótlását kérte.

Mivel a mindennapi tankötelesek és az ismétlőiskolások közül 1094, az iparostanoncok közül 153 nem járt iskolába, a közigazgatási bizottság ismételten kérte a városi tanácsot, hogy a mulasztók szüleivel szemben alkalmazza a népiskolai törvény 4.§-ában megszabott fokozatos büntetéseket. Felszólította továbbá arra, hogy a közigazgatási bizottság 1880. március 8-i ülésén hozott határozatában foglaltak, és az iskolatípusra kidolgozott tanterv alapján gondoskodják az iparostanoncok szakszerű oktatásáról.¹⁷⁹

A város hamarosan intézkedett az iskolamulasztások csökkentése érdekében. A közigazgatási bizottság 1880. november 8-i ülésén jelentette, hogy a város Hadzsits György tanácsnokot bízta meg a hanyagul iskolába járók neveinek a kitudakolásával, és azzal, hogy azok szüleit, gyámját vagy gondnokát, továbbá az iparostanoncok gazdáit a népoktatási törvény 4.§-ában foglaltak szerint megbüntesse.

---

177 Uo. VII/17 - 222/1879.

178 Uo. VII/5 - 67/1880. - I. még KEMÉNY, i.m. 366-367.

179 Uo. VII/19 - 172/1880.

Elkészítette a városi tanács a tankötelesek és az iparostanoncok vallás szerinti kimutatását is, amit ugyanezen az ülésen terjesztett be a közigazgatási bizottságnak.¹⁸⁰

A közigazgatási bizottság 1887. évi első féléves jelentése az alábbiak szerint számolt be a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a tankötelesek összeírása ügyében tett intézkedésekről: "A VKM 42.001/1883. évi körrendelete értelmében felhívtuk a városi tanácsot, hogy a tanköteleseket teljesen megbízható közegekkel még a nagy munkaidő beállta előtt írassa össze.

Az egyöntetű eljárás és a kellő siker biztosítása érdekében megjelöltük a tankötelezettség alá eső korosztályokat, meghatározván azt az időpontot, amidőn a tankötelezettség megkezdődik és bevégeződik azzal, hogy a gyermekek kora felett netán felmerülő kételyek mindenkor az anyakönyvet vezető lelkészektől nyert adatok alapján bírálandók el.

A királyi tanfelügyelő előterjesztéseiből arról győződött meg, hogy a tankötelesek nagy része nem a tanév kezdetén, az eleve kitűzött beíratási határidő alatt, hanem az egyes osztályokban vezetett felvételi naplók tanúságaként különböző, szeptembertől-januárig, sőt azon túl terjedő időszakokban jelentkeznek a felvételre: felhívtuk a városi tanácsot, hogy ezt a rendszeres tanítást megbénító, a tanítás sikerét pedig veszélyeztető körülményeknek a gyökeres orvoslására a jövőben a helyi iskolai hatóságok által kitűzött és a legszélesebb alapokon közhírré tett beíratási határidő leteltével a felvételre nem jelentkezett tankötelesek szülei ellen minden késedelem nélkül, a törvényes szigort alkalmazni és arról gondoskodni szíveskedjék, hogy a város területén lévő népoktatási tanintézetekben a rendes előadások az összes tanköteleessel legkésőbb szeptember 15-én megkezdődhessenek.

Evvel kapcsolatban megkerestük a helyi iskolai hatóságokat is, hogy a beíratási határidő lejártával a felvételre nem jelentkezettek névjegyzékét minden késedelem nélkül összeállítani és további eljárás végett azonnal, a tanév folyama alatt pedig az iskolamulasztásokat a fennálló törvény és rendeletek értelmében minden hónap 15-én és 30-án a városi tanácshoz illetékes további intézkedésre küldjék be."¹⁸¹

A tankötelesek éves összeírását minden évben elkészítette a város, összesített adatai képezik a tanfelügyelői éves tanügyi statisztikai jelentések alapját. Ezek a jelentések sincsenek azonban meg hiánytalanul, az 1876-1890 közötti időszakból összesen 7 tanévből állnak rendelkezésre.

Éves tanügyi jelentések

A bajai népoktatás helyzetéről az 1876-1885 közötti évekből megmaradt hét tanügyi összesítő kimutatásból nyerhetünk átfogó képet. Ezekben az alábbi adatok szerepelnek: 1/ Az iskolák száma és jellege; 2/ A város és az egyházak részesedése az iskolafenntartási költségekből; 3/ Az iskolák éves kiadásai; 4/ Az iskolák épületeire vonatkozó adatok; 5/ Az iskolák taneszközeinek száma; 6/ Az iskolába

180 Uo. VII/22 - 201/1880.

181 Uo. sz.n./1887. Első féléves jelentés.

járók száma; 7/ Az iskolába járók és az iskolába nem járók számának alakulása; 8/ Az iskolába járó tanulók számának évszakonkénti változása, tankönyvvel való ellátottsága; 9/ Az iskolába járók vallás és 10/ anyanyelv szerinti megoszlásának alakulása. Ezeket az adatokat és a belőlük levonható következtetéseket a tanulmány "Összegzés" című fejezete tartalmazza.

A tanfelügyelő az 1878/79-es tanév statisztikai adatait összevetette az 1877/78-as tanévével. Az összehasonlításból azt a következtetést vonta le, hogy a népnevelés ügye Baján az 1878/79-es tanévben hanyatlott, pedig az iskolafenntartók az előző tanévinél 920 forinttal több pénzt fordítottak az iskolákra. A tanfelügyelő a hanyatlás okát újólág abban látta, hogy a városi tanács a nagymérvű mulasztások ellenére – a saját bevallása szerint 795 tanköteles nem járt iskolába – sem alkalmazta egyetlenegy esetben sem az 1868. évi 38. törvény 4.§-ában előírt fokozatos büntetéseket. A legszembetűnőbb hanyatlás az ismétlőiskolánál mutatkozott, ahol 1879-ben 337 gyermekkel kevesebb járt iskolába, mint az előző tanévben ! Ez a szám akkor is rendkívül magas, ha figyelembe vesszük, hogy Baján nincs iparostanonc-iskola. A fennálló vasárnapi iskola heti 1-2 órás tanítással még rendszeres ismétlőiskolának sem nevezhető, mert a népiskolai törvény 48. és 52. §-aiban előírt követelményeknek nem felel meg, még kevésbé az iparostanoncok szakoktatásának. Egyébként a céhrendszer megszüntetése – 1872 óta – ezen a téren nagy visszaesés észlelhető, mert amíg a céhek az 1850-es és az 1860-as években gondoskodtak az iparostanoncaik oktatásáról, és előbb a Hainisch-féle házban, majd az ún. zsandárkaszárnnyában felszerelt rajziskolát, jól fizetett rajztanárt tartottak, addig most az iparostanoncok szakoktatása megoldatlan, a rajziskola elpusztult. Azóta nem lehet tudni miképpen, hány órában, mikor és főként milyen eredménnyel tanítják ezt a fontos tantárgyat az iparostanoncoknak.

A tanfelügyelő mindezek figyelembevételével ismételten azt javasolta a közigazgatási bizottságnak, hogy a városi tanácsot újból utasítsa arra, hogy az iskolát nem, vagy hanyagul látogató gyermekek szüleivel szemben a népoktatási törvény teljes szigorával járjon el. Ezenkívül, mivel Baján az iparostanoncok és a kereskedői gyakornokok számára nincs rendszeres iparos vagy alsó kereskedelmi iskola, hívja fel a városi tanács figyelmét, hogy gondoskodjon olyan rendszeres ipariskola felállításáról, amelyben mind az iparostanoncok, mind pedig a kereskedői gyakornokok megfelelő továbbképzésben részesülhetnek.¹⁸²

Czirfusz Ferenc tanfelügyelő az 1879/80-as tanévről szerkesztett statisztikai összeállítás mellé még a következő pótkimutatási adatokat terjesztette elő Baja város tanügyi viszonyairól a közigazgatási bizottságnak.

A pótkimutatás szerint a város területén az apácáknál és a magánintézeteknél működő tanítók, illetve tanítónők beszámításával 37 tanító oktatott, akik szolgálati éveik alapján a következőképpen oszlottak meg:

0-5 évig szolgált	6,
5-10 " "	13,
10-15 " "	5,
15-20 " "	6,
20-30 " "	3,

182 Uo. VII/5 - 67/1880.

35-40 " " 1,
40 éven felül 1.

Ezután a tanfelügyelő kitért arra, hogy 1868 óta milyen előrehaladás történt a városi népnevelésügy területén. Megállapítása szerint a római katolikusoknál a zárdai iskola létrejöttével fejlődött a nevelés. Ennek az iskolának a felszerelésében és alkalmas tanítókkal való ellátásában Dr. Hajnald Lajos kalocsai érsek és Kubinszky Mihály pécsi püspök is közreműködött.

A város a fiúk oktatása érdekében már korántsem tett ennyit, bár igaz, hogy minden tanító fizetését felemelte, és a szentjánosi városrészben iskolát is nyitott, sőt a Starcsevits-féle iskolai épületet is ekkor vette meg, de a gimnáziumi épület állami kezelésbe vételével a belvárosi fiúiskola szinte a külvárosba került. Nem töltötte be a város a belvárosi fiúiskolában megürült tanítói állást, ugyanakkor új osztályt nyitott, névlegesen felállította a hatodik osztályt. Az osztályösszevonások kétségessé teszik a tanítás eredményességét, és nemcsak a magas osztálylétszám miatt, hanem azért is, mert a felsőbb osztályokat kellőképpen fel sem szerelik. Visszalépést jelent az iparostanoncok egykor teljesen felszerelt rajziskolájának a megszüntetése is.

Ezután a tanfelügyelő kitért az 1879/80-as tanév statisztikai adatainak az előző tanévekkel való összehasonlítására. Az adatsorokban mutatkozó eltéréseket az adatok téves bevallásával és helytelen összeállításával magyarázta. Sem a hitközségek, sem az adatokat összeállító városi megbízott nem rendelkezik megbízható adatokkal. Az ismétlődő pontatlanságok elkerülésére elrendelte az iskolai törzskönyv vezetését.

Sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy 77 gyermeknek nem volt tankönyve, és hogy egyetlenegy mulasztási esetet sem követett büntetés. A helyzet javítása érdekében a városi közgyűlés 500 ft-ot szavazott meg a szegény gyermekek ruházatára és könyveire. Ismét kifogásolta a tanfelügyelő, hogy a mulasztó gyermekek szüleit nem bünteti a város.

A hitfelekezetek közül az izraelitákat emelte ki, akik az utóbbi időben igen nagy áldozatot hoztak az iskolájuk érdekében, egyrészt a felsőbb osztályokban elválasztották a lányokat a fiúktól, másrészt polgári iskolát állítottak fel, amivel a tanítók és a tanszerek száma is gyarapodott.

Végül a tanfelügyelő a jelentésében arra is kitért, hogy a város területén két nyilvános és két magánóvodában összesen 357 gyermeket, 189 fiút és 168 leányt gondoztak. Ezekre az intézetekre 1840 ft-ot fordítottak a fenntartók.¹⁸³

A közigazgatási bizottság a tanfelügyelő 1881/82. tanévről szóló jelentésében foglaltak figyelembevételével az 1883. januári ülésén elrendelte a jövőre nézve a népiskolai statisztikai adatok pontosabb, minden kétséget kizáró összeállítását. Tette ezt azzal a szándékkal, hogy sikerüljön végre az iskolák ingatlanvagyonára értékének évről évre minden ok nélkül történő változását megakadályozni. Elrendelte továbbá a tanítók létszámának, azok minősítési táblázatának, az iskolák taneszközeinek, könyvtárainak és egyéb vagyonának nyilvántartását. Az iskolai törzskönyveket a 20.507/1882. VKM utasítás alapján kellett az iskoláknak elkészíteniük. Felhívta a bizottság a városi tanácsot arra, hogy az iskolai törzskönyvi lapokat a felekezeti, az állami iskolák igazgatóságaival egyetértésben külön-külön állítsa össze, és az így

183 Uo. VII/24 - 213/1880.

elkészített törzskönyv egyik példányát felülvizsgálat céljára küldje be a tanfelügyelőhöz.

Utastította továbbá a közigazgatási bizottság a helyi iskolaszékeket, az állami elemi és a kereskedelmi iskola igazgatóságát, valamint Nitschner Janka magániskola-tulajdonost, hogy a vezetésük alatt álló iskolák jól felfogott érdekében törekedjenek arra, hogy a törzskönyvek adatai megfeleljenek a valóságnak, az előírt nyilvántartási nyomtatványokat mielőbb szerezzék be, és azt a jövőben a legpontosabban vezessék.¹⁸⁴

A tanfelügyelő az 1884/85. tanévi népoktatási statisztikai összeállításról kijelentette, hogy a tankötelesek számának tekintetében az összeírás nem lehet pontos, mert még mindig indokolatlanul nagy eltérések mutatkoznak egyik évről a másikra. Az 1885/86-os összeírás például 664 tankötelessel kevesebbet vett számba, mint az előző tanévi. A városi tanács a csökkenést semmivel sem indokolta.

A tanfelügyelő emiatt kérte a közigazgatási bizottságot, hasson oda, hogy a városi tanács a tanköteleseket pontosan írassa össze, és tüntesse fel a tanulói létszám emelkedésének illetve csökkenésének az okait is, mint pl.: az iskolába nem járás, elköltözés, elhalálozás stb.

A közigazgatási bizottság eleget téve a tanfelügyelői jelentésben foglaltaknak, felszólította a városi tanácsot, hogy a régi összeírást mindig hasonlítsa össze az újjal, puhatolja ki a tankötelesek számában történt nagymérvű változások okait, és minderről tegyen jelentést a tanfelügyelőnek.¹⁸⁵

Összegzés

Az 1868. évi 38. törvénnyel létrehozott, majd az újabb törvényekkel továbbfejlesztett elemi népiskolai oktatási rendszernek nem minden típusa volt megtalálható Baján a vizsgált korszakban. Több iskolatípus, így a földművesiskola, a felső fiúnépiskola, a gazdasági iskola felállítására nem került sor. Ennek legfőbb okát a város szűkös anyagi lehetőségeiben, kisvárosi jellegében, valamint az ipari és kereskedelmi jellegéből következő érdektelenségben véljük megtalálni.

A bajai elemi népiskolai oktatás 1876-1890 közötti helyzetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy abban – számuknál fogva is – az egyházi iskolák domináns szerepet játszottak. Az egyházi iskolák közül a legnagyobb súlyt kétségtelenül a római katolikus oktatási intézmények képviselték. Szinte valamennyi városrészben működött 4, 6 vagy 8 osztályos elemi iskolájuk. Az iskolaépületek többsége városi tulajdonban volt, de működtek iskolák bérelt helyiségekben is. Új épületet a vizsgált időszakban csupán az istvánmegyei népiskola kapott 1884-ben, de 1890-ben már ez is túlszűfolt volt, bővítésre szorult.

A római katolikus iskolák után a város közoktatásában igen fontos szerepet töltöttek be az izraelita hitközség tulajdonában álló iskolák is. Ezek épületei sem voltak igazán alkalmasak iskolának. A padok itt is célszerűtlenek voltak, és az elhelyezésüknél nem voltak tekintettel a fényviszonyokra. Hasonlóan a római

---

184 Uo. VII/2 - 21/1883.

185 Uo. VII/2 - 21/1886.

katolikus iskolákhoz, a tornát itt sem az előírtak szerint tanították, és az izraelita felekezeti iskolák sem rendelkeztek elegendő tanszerrel. A hitközségi elemi fiú- és leány-népiskola, valamint a polgári iskola tanulói közösen használták a tanszereket, ami gyakorta okozott idővesztést az órákon.

A többi felekezethez (ágostai evangélikus, református evangélikus, görögkeleti) tartozó népiskolák a tanulók csekély száma miatt a római katolikus és az izraelita felekezetek iskoláihoz képest jelentéktelenek voltak. Ezek mindegyike egytantermes, egytanítós iskola 1-4. vagy 1-6. összevont osztályokkal, 60 fő alatti tanulói létszámmal. Közülük célszerű épülettel és tanteremmel csupán az ágostai evangélikus elemi népiskola rendelkezett. Az evangélikus református elemi népiskola tanulói alacsony és szűk tanteremben szorongtak, mert a hitközség szűkös anyagi helyzete nem tette lehetővé annak átépítését. A helyzet súlyosságát mi sem jellemzi pontosabban, mint hogy 1886-ban a 7×4 méteres tanteremben, ahol csak 28 gyermeket lett volna szabad tanítani, 52 gyermek zsúfolódott össze! Emiatt a tanteremben nagy volt a hőség, amin úgy enyhítettek, hogy a gyermekek tanítás közben kimehettek pihenőre az udvarra.

A felállított községi iskoláknak, az iparostanoncis-kolának és az alsó fokú kereskedelmi iskolának az iparos- és kereskedőtanoncok képzését kellett volna megoldania. Bár már 1878-ban felmerült az a gondolat, hogy az ún. rajziskolát az ismétlő, illetve az ipariskolával szoros kapcsolatba kellene hozni, az állandó iparostanonc-iskola felállítására mégis csak 1883. január 7-én, a kereskedőtanoncok iskolájának a megnyitására pedig 1883. január 2-án került sor. A két iskola 1884-ben egységes irányítás alá került.

Az ipariskola egy előkészítőből és az első osztályból állt a megnyitáskor. 1885-ben azonban már a 3. osztálya is működött. Az igen magas tanulói létszám (1883-ban 402 fő) mellett az oktatást a sok hiányzás, a tankönyvek és taneszközök hiánya is hátráltatta. Külön rajzterem felállítására, felszerelésére, valamint a tanításnak a rokon iparágak szerinti csoportosítására is nagy szükség lett volna. 1886-ban már van felszerelt rajzterem, amit mindkét iskola használ, de amely nem elegendő a tanulói létszám befogadására.

Az ipar- és kereskedelmi iskola 1888-ban az újonnan megnyitott városi polgári iskolával közös igazgatás alá került. Mindhárom iskola igazgatója Heller Richárd lett.

Baján állami iskolaként a helyi állami tanítóképző gyakorló elemi népiskolája működött. Ez is egytantermes, egytanítós iskola volt, 1-4. összevont osztállyal.

A magániskolák száma a vizsgált időszakban 2-3 volt a városban. Igen jellemző ezekre az iskolákra, hogy az iskolatulajdonosok a rájuk nézve is kötelező és betartandó tanterveket szabadon értelmezték és alkalmazták. Nitschner Janka például a női kézimunka és a házimunkák tanítására fordított elsősorban gondot, más tantárgyakra lényegesen kevesebbet. Grünwald István polgári iskolájában a számtant és a magyar nyelvet az előírt 4-4 óra helyett csak 3-3 órában tanították, a történelem helyett szabadkézi rajzot oktattak. A földrajzot sem a miniszteri tanterv szerint adták elő.

A Baján kialakult gyakorlatnak megfelelően a magániskolák is általában bérelt, oktatásra alkalmatlan helyiségekben működtek. Rájuk is jellemző a hiányos felszereltség. A Stekler-féle középkereskedelmi iskola csak a legnélkülözhetetlenebb

taneszközökkel rendelkezett, a többit az óraadó tanárok hozták magukkal az órákra. Pedig talán az egyetlen magániskola volt, amely igazán megfelelt a feladatoknak, mert volt tanterve, órarendje, vezették a nyilvántartási naplókat és alig fordultak elő iskolai mulasztások.

Általánosan képző közép fokú iskola a vizsgált korszak végére 2 működött a városban. Az izraelita polgári iskola 1878-tól, a városi polgári iskola 1888-tól. Az izraelita polgári iskola 1881-re lett négyosztályos, a városi polgári iskolát négyosztályosként nyitották meg.

Az izraelita polgári fiúiskola indulásakor még hiányoztak a természetrajzi eszközök, a történelem tanításához nélkülözhetetlen ókori és középkori térképek, a tellurium, a planetárium, a fizika és a rajz tanításához szükséges eszközök, építészeti és műszaki ábrák. A városi polgári iskolának és az iparostanonc-iskolának közös rajzterme volt, amely 1890-ben már kicsinek bizonyult.

1/ Az iskolák száma és jellege 1876-1885 között ¹⁸⁶

Tanév	A város lakosságának száma	Felekezeti	Állami		Magán	Iskolák száma összesen
			iskolák száma			
1876/77	19.132	14	–	–	–	14
1877/78	19.132	11	1	–	3	15
1878/79	19.132	13	1	–	3	17
1879/80	18.110	14	1	–	3	18
1880/81	19.706	15	1	–	2	18
1881/82	19.706	..	..	..	..	18
1884/85	..	..	..	..	..	16

Az éves tanügyi jelentések mindössze 7 tanévből állnak a rendelkezésünkre, de a meglévők adatai is hiányosak. Az iskolák számának növekedése azonban ezekből is egyértelmű, az 1876. évi 14-ről 1882-re 18-ra emelkedett, ezen belül az egyházi iskolák száma 11-ről 15-re.

186 A táblázatban előforduló tanügyi jelentések az alábbi számokon találhatóak:

Bajai kib. VII/2 - 11/1878. / az 1876/77. tanév /

VII/1 - 11/1879. / az 1877/78. tanév / – Ez az éves összesítés az 1876/77. és az 1877/78. tanévi nevelési adatokat egyaránt feltünteti. Az előző évi tanügyi jelentéstől eltérően ebben a jelentésben az 1876/77. tanévnél 3 községi és 11 felekezeti iskola van feltüntetve. Ezzel szemben a csak az 1876/77. tanévi adatokat tartalmazó éves jelentés 14 felekezeti iskoláról szól! Mindez jelzi ezeknek az adatoknak a pontatlanságát.

VII/5 - 67/1880. / az 1878/79. tanév /

VII/24 - 213/1880. / az 1879/80. tanév /

VII/1 - 52/1882. / az 1880/81. tanév /

VII/2 - 21/1883. / az 1881/82. tanév /

VII/2 - 21/1886. / az 1884/85. tanév /

A jelentés szerint 1884/85-re 16-ra csökkent az iskolák száma, holott 1883-ban indult az iparos- és kereskedőtanonc-iskola, emiatt az iskolák számának a növekedése lett volna természetes. A tanfelügyelő a jelentésében nem indokolja a változást.

A vizsgált években tehát az elemi népiskolák között döntő súlyuk volt az egyházi iskoláknak, amelyek fenntartásának terheit azonban döntő részben nem az egyházak viselték, hanem a város.

**2/ A város és az egyházak részesedése az iskolafenntartási költségekből
1876-1885 között**

Tanév	Az éves költségvetés összege	Ebből városi segély		Egyházi segély	
	ft	ft	%	ft	%
1876/77	22.557	11.404	50,5	5.715	25,3
1877/78	24.339	14.758	60,6	1.900	7,8
1878/79	25.259	11.965	47,3	3.590	14,2
1879/80	26.099	13.613	52,2	4.877	18,7
1880/81	26.478	14.627	55,2	5.318	20,0
1881/82	29.443	16.549	56,2	5.696	19,3
1884/85	33.177	19.541	58,9	6.543	19,7

A város tehát az iskolafenntartásra fordított összegnek több mint a felét biztosította, az egyházak pedig kb. az egyötödét.

Az iskolafenntartási költségek legnagyobb részét, rendszeresen több mint 80 %-át a tanítói fizetések tették ki. Az iskolák fűtésére, takarítására, javítására 5-10 %-nyi összeg jutott, tanszerekre mindössze 1-2 %.

3/ Az iskolák éves kiadásai 1876-1885 között

Tanév	Az iskola éves kiadása forintban						összesen
	a tanító fizetése		fűtésre, tisztításra, javításokra	tansze- rekre	szegény gyerme- kek tan- könyveire	egyebek- re	
	rendes	segéd					
1876/77	17.880	282	2.775	940	100	500	21.040
1877/78	20.143	300	2.431	115	100	1.250	24.339
1878/79	21.878	300	1.168	173	500	1.240	25.259
1879/80	21.716	450	2.403	298	214	1.018	26.099
1880/81	22.209	300	2.542	345	236	846	26.478
1881/82	24.824	550	2.266	295	889	619	29.443
1884/85	29.171	200	2.194	349	967	296	33.177

Az iskolaépületek célszerűségét gyakran említéi jelentéseiben a tanfelügyelő. Számukról és környezetükről az alábbi táblázat ad képet.

4/ Az iskolák épületeire vonatkozó adatok 1876-1885 között

Tanév	Az iskola						
	épülete		épületében van		épülete mellett van		
	a község tulajdona	bérelt	tanterem	tanítói lak	faiskola	kert	testgyakorló tér
1876/77	8	4	36	8	–	3	4
1877/78	9	6	36	7	1	–	6
1878/79	12	5	36	7	2	–	10
1879/80	13	5	38	7	5	1	13
1880/81	14	4	37	7	6	7	13
1881/82	15	3	39	7	5	6	9
1884/85	15	1	40	9	7	10	8

A város tulajdonában lévő épületek száma 1876-1885 között 8-ról 15-re emelkedett, az iskolai célokra bérelt épületeké 6-ról 1-re csökkent. Ez mindenképpen pozitív változás, mint ahogy a tantermek számának 36-ról 40-re, a tanítói lakásoké 7-ről 9-re történő növekedése is.

A faiskolák és a kertek számának az emelkedése jelzi, hogy az iskolák felismerték a gazdaság gyakorlati tanításának a fontosságát. Hasonló következtetést vonhatunk le a testnevelés tanítása terén is, hiszen a vizsgált időszakban a testgyakorló terek száma noha 4-13 között ingadozott, az 1870-es évek végére határozott növekedést mutat. Ezt követően azonban visszaesés következik be az 1880-as évek elején, amelynek az okát nem ismerjük.

A tanítás eredményességét számos tényező kedvezőtlenül befolyásolta. Legfőképpen a taneszközök, így a padok, a természettani eszközök, a térképek hiánya vagy nem megfelelő volta.

5/ Az iskolák taneszközeinek alakulása 1876-1885 között

Tanév	Az iskolák száma	A tantermek száma	Az iskola taneszközei (darab)							
			feke- te író- tábla	fali olva- sótáb- la	fali tér- kép	föld- gömb	term. rajzi eszkö- zök	term. tani eszkö- zök	könyv- tár	test- gya- korlati készle- tek
1876/77	14	36	48	25	72	11	8	8	5	5
1877/78	15	36	52	22	68	11	10	6	4	6
1878/79	17	36	62	18	94	13	14	9	3	5
1879/80	18	38	48	29	80	14	13	8	4	7
1880/81	18	37	52	26	91	15	17	13	5	10
1881/82	18	39	57	24	57	15	16	10	8	9
1884/85	16	40	61	11	52	13	5	11	3	7

A taneszközök számát az iskolák és a tantermek számával összevetve látható, hogy a táblákat és a térképeket kivéve valamennyi taneszköz-fajta alatta marad az iskolák számának, az iskolák egy részében tehát nem volt földgömb, nem voltak természettani és természetrajzi személtetőeszközök, sem tornaszerek. A könyvtár elnevezés valószínűleg kis mennyiségű könyvet jelent, de ilyen sem volt mindenütt.

Az 1881/82. tanévi táblás kimutatás adatai bővebbek és némileg eltérnek a korábbi évek adataitól. A fenti táblázatban ismertetett adatokon kívül beszél még 18 szemléltető képgyűjteményről a beszédértési gyakorlatokhoz, 20 számológépről vagy fali tábláról, és bontásban közli a fali térképek számát. E szerint az iskolák 24 Magyarország, 9 Osztrák-Magyar Monarchia, 12 Európa, 12 a Föld 5 világrészét ábrázoló fali térképével rendelkeztek. A gyűjtemények között 14 rajz és szépírási gyűjtemény is szerepelt. Könyvtárak címszó alatt a tanítói és az ifjúsági könyvtárak együttes adatban lettek feltüntetve.

Az 1884/85-ös táblás kimutatás szerint a szemléltető képek száma ekkor 14, a számológépeké vagy fali táblaké 29. A fali térképek közül 25 Magyarországot, 10 az Osztrák-Magyar Monarchiát, 10 Európát, 7 a Föld 5 világrészét ábrázolta. A rajz és a szépírási gyűjtemények száma 5 volt. Könyvtárak alatt pedig az 1881/82-es kimutatáshoz hasonlóan a tanítói és az ifjúsági könyvtárakat együttesen értették.

A tanulói létszámot nézve az alsóbb osztályokra a vizsgált években végig jellemző volt a zsúfoltság, amely sokszor szinte ellehetetlenítette az eredményes tanítást és tanulást. Példaként említhetjük 1888-ban a Glück-féle iskolát, ahová a 2-3-4. egyesített osztályba 120 tanuló járt.

6/ Az iskolába járók számának alakulása 1876-1885 között

Tanév	A tankötelesek közül					Iskolá- ba jár össze- sen	Tan- terem- száma	Az egy tan- terem- re jutó tanu- lók száma
	elemi	ismétlő	felső nép v. polgári	magán	közép			
	iskolába jár (fő)							
1876/77	1.809	274	46	48	248	2.425	36	67
1877/78	1.993	636	32	53	130	2.844	36	79
1878/79	1.648	299	167	58	148	2.320	36	64
1879/80	1.731	271	170	50	156	2.378	38	63
1880/81	1.852	376	134	44	195	2.601	37	70
1881/82	1.998	588	99	31	229	2.945	39	76
1884/85	1.942	596	92	32	127	2.789	40	70

A táblázatból látható, hogy az iskolába járók hogyan oszlottak meg az egyes iskolatípusok között. A legtöbben nyilvánvalóan az elemi népiskolákba jártak. A legnépesebb osztályok az elemi iskolák alsó osztályai voltak, több alkalommal is 100 fő körüli osztálylétszámokat említ a tanfelügyelő az egyes iskolákról szólva. Az iskolába járók számát a tanteremek számához viszonyítva 70 fős osztálylétszámot kapunk, ami jól jellemzi a tanfelügyelő által sokszor emlegetett zsúfoltságot, tekintetbe véve, hogy az iskolai tanteremek jó része lakószobányi méretű volt, olyannyira, hogy gyakran valóban lakóházak bérelt szobáiban folyt a tanítás.

A zsúfoltságon enyhített a sok hiányzás, viszont kedvezőtlenül befolyásolta a tanítás eredményességét. A tankötelesek számára az iskola még 1883-ban sem szeptember 1-jén kezdődött, hanem jóval később, és a tavasz beálltával, a mezőgazdasági munkák megindulásával sokan ismét kimaradtak. Az elemi népiskola 5-6. osztályait, a felső leányiskolát és az ismétlőiskolát kevesen látogatták, következménye pedig az lett, hogy a mindennapi tankötelesek sorából kinőtt leányok 12-15. életévük közti időt tanulás nélkül töltötték el. A városi tanács az iskolát hanyagul látogató gyermekek szüleit 1888-ban bírságolta meg először, addig a tanfelügyelő ismételt felszólításai ellenére sem alkalmazta az 1868. évi 38. törvény 4. §-ában előírt fokozatos büntetéseket. Amikor pedig büntetett, csak az iskolát hanyagul látogató tanulók szüleit büntette meg, de az iskolába be sem íratkozott tanulót a büntetés szempontjából teljesen figyelmen kívül hagyta.

Nemcsak a mulasztók és a mulasztások száma volt ugyanis igen magas, hanem az iskolába egyáltalán nem járóké is.

**7/ Az iskolába járók és az iskolába nem járók számának alakulása
1876-1885 között**

Tanév	A tankötelessék		Iskolába nem jár			
	teljes létszáma	közül iskolába jár	fiú	leány	összesen	tankötelessék %-a
1876/77	3.192	2.425	263	504	767	24,0
1877/78	3.080	2.844	104	132	236	7,7
1878/79	3.115	2.320	582	213	795	25,5
1879/80	2.794	2.378	124	292	416	14,9
1880/81	3.019	2.601	120	298	418	13,8
1881/82	3.031	2.945	27	59	86	2,8
1884/85	3.141	2.789	10	342	352	11,2

A táblázat adatainál igen jól tetten érhető a tanfelügyelő által emlegetett összeírási pontatlanság. Lehetetlen, hogy egyik évről a másikra ilyen nagy legyen az iskolába járók aránya közötti eltérés például az 1876/77. tanévi 24 % az 1877/78-as tanévre 7,7 %-ra csökkenjen, majd 1878/79-re ismét 25,5 % legyen. Annyi azonban mindenképpen kiderül belőle, hogy a tankötelessék igen jelentős része nem járt iskolába. Arra, hogy ezen belül hány olyan tanuló van, aki egyáltalán nem járt, és mennyi azoknak a száma, akik a tanköteles kor vége előtt maradtak ki onnan, sajnos nincsenek adatok. Figyelemre méltó még, hogy az iskolába nem járók között a leányok jóval többen vannak, mint a fiúk.

8/ Az iskolába járó tanulók számának évszakonkénti változása, tankönyvvel való ellátottságuk alakulása 1876-1885 között

Tanév	Az iskolába járók közül			
	télen-nyáron	csak télen	tankönyve	
	jár iskolába		van	nincs
1876/77	2.347	78	2.425	-
1877/78	2.460	384	2.844	-
1878/79	2.101	219	2.310	10
1879/80	2.318	60	2.301	77
1880/81	2.354	247	2.490	111
1881/82	2.834	111	2.945	-
1884/85	2.610	179	2.789	-

A tanulók zöme a szorgalmi idő egész tartalma alatt többé-kevésbé folyamatosan járt iskolába. Eltérés ettől a gyakorlatban csak a molnártanulók esetében volt, akik csak télen, a malmok kikötése után jártak iskolába. Ha a télen-nyáron iskolába járók számbeli viszonyait vizsgáljuk, láthatjuk, hogy azok száma 1876-1885 között 2101-2834 fő között ingadozott. A csak télen iskolába járók száma is nagy szóródást mutat.

A tankötelesek tankönyvvel való ellátottságáról elmondhatjuk, hogy az 1878-1881 között jelentett csak gondot, amikor a tankönyvvel nem rendelkező tanulók száma jelentősen növekedett. 1881-től sikerült a gondot megoldani.

A tanfelügyelői jelentések tartalmazznak adatokat a tanulók vallás és nemzetiség szerinti megoszlásáról is.

**9/ Az iskolába járók vallás szerinti megoszlásának alakulása
1876-1885 között**

Tanév	Az iskolába járók vallás szerinti megoszlása						
	róm. kat	gör. kat.	gör. kel.	helv. hitv. ev.	ágostai hitv. ev.	zsidó (mózes vall.)	összesen
1876/77	1.912	–	45	18	20	440	2.425
1877/78	2.301	–	40	30	38	435	2.844
1878/79	1.802	7	43	33	21	414	2.320
1879/80	1.839	–	42	26	27	444	2.378
1880/81	2.027	–	46	23	27	478	2.601
1881/82	2.318	–	57	25	29	516	2.945
1884/85	2.207	1	86	27	36	432	2.789

Baján 1876-1885 között a római katolikus vallású tanulók voltak döntő számbeli többségben. A létszámuk 1802-2301 fő között váltakozott. A két szélsőérték közötti nagy különbség arra utal, hogy a hiányzó tanulók zöme innen került ki.

Görög katolikus vallású tanuló csak néhány volt, a görögkeletiek száma az 1877/78. tanévi 40-ról az 1884/85-ös tanévre 86 főre emelkedett.

A helvét hitvallású evangélikus tanulók száma 18-33, az ágostai evangélikusoké 20-38 között, az izraelita tanulók száma 1876-1885 között 414-516 fő között mozgott.

A tanulók nemzetiség szerinti adatai a következők:

**10/ Az iskolába járók anyanyelv szerinti megoszlásának alakulása
1876-1885 között**

Tanév	Az iskolába járók anyanyelv szerinti megoszlása					
	magyar	német	tót	szerb	bunyevác (horvát)	összesen
1876/77	2.147	50	-	44	194	2.425
1877/78	2.466	74	-	40	264	2.844
1878/79	1.974	66	-	43	237	2.620
1879/80	2.117	107	-	42	112	2.378
1880/81	2.181	121	1	46	252	2.601
1881/82	2.610	49	1	57	228	2.945
1884/85	2.279	120	1	86	303	2.789

Az iskolába járó tanulók túlnyomó többsége magyar anyanyelvű volt, számuk 1876-1885 között 1974-2610 fő között ingadozott. A két érték közti nagy különbség jelzi, hogy az iskolába nem járók többsége közülük került ki.

Baja város második legnépesebb nemzetisége a bunyevác (horvát) volt, a bunyevác nemzetiségű tanulók száma 1876-1885 között 112-303 fő között váltakozott.

A németek száma 49-120, a szerbeké 40-86 fő között alakult.

Az 1876/77. tanévi adatsor pontatlan, ugyanis a részadatok összege 2435 és nem 2425, mind az összesen rovatban és az iskolába járók számát tartalmazó egyéb tanfelügyelői adatsorokban.

A tanítás eredményessége az adott körülmények között sok kívánnivalót hagyott maga után. Az alkalmatlan, zsúfolt padokban elhelyezett gyermekektől nem lehetett jó eredményeket várni. Figyelmük felkeltése és fegyelmzésük is leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött. A hanyag iskolalátogatás és a zsúfoltság számlájára volt írható az is, hogy a Glück-féle iskolában például 1890-ben Ispánovits Péter tanító osztályában 53 gyermek, az osztálynak több mint a fele az első osztályt ismételte. Gyakran megtörtént, hogy a tanulók 2-3 évig is ugyanabba az osztályba jártak, tanítót cseréltek vagy kiléptek a tankötelesek sorából anélkül, hogy akár az elemi népiskola 3. osztályába is eljutottak volna.

A központi római katolikus elemi fiúiskola tanítói 1888-ban elismerték annak a szülői panasznak a jogosságát, hogy a tanulók nyelvtani ismeretei gyengék, olvasási tudásuk hiányos, számtani és földrajzi ismereteik ingadozóak, és az írásuk is sok kívánnivalót hagy maga után.

Az oktatás színvonalát jól jellemzi az a tény, hogy az iparostanonc-iskola előkészítő osztályaiban sok tanonc még 1889-ben sem tudott olvasni és írni.

Természetesen a fent említetteken kívül más problémák is adódtak. A tanfelügyelő 1878-ban a belvárosi római katolikus fiúiskola egyesített 3-4. osztá-

lyában szóvátette, miszerint a két osztály számára nem készítettek külön órarendet, de más iskolákban is előfordult ugyanez. 1879-ben a külvárosi római katolikus iskolánál a tanfelügyelő metodikai hiányosságokat észlelt. Sok változás e téren sem történt, a tanfelügyelő 1888-ban a központi római katolikus elemi fiúiskolában azt tapasztalta, hogy a nyelvtan tanításánál az egyes osztályokban egymástól eltérő definíciókkal gyötrik a gyermekeket, ami a tanulás rovására megy. Felvetette a külterületi és a belterületi iskolák tanterve közötti összhang megteremtésének a szükségességét is. A külterületi iskolák tanulói közül néhányan a felsőbb osztályokat a belterületi iskolákban fejezik be, ez pedig megkövetelné, hogy az egyes iskolák mind pedagógiai, mind pedig didaktikai szempontból azonos eljárást kövessenek. Mindez annak ellenére alakult így, hogy az oktatás egységes színvonalát célzó miniszteri rendeletek és tantervek léteztek.

A tanfelügyelő gyakran szembesült azzal a ténnyel, hogy a tantárgyakat nem az előírt óraszámokban tanítják, sőt egy adott tárgyból több osztály ugyanazt az anyagot tanulja. 1880-ban a belvárosi római katolikus fiúiskolában a történelmet és a természetrajzot a 4. osztály együtt tanulta az 5-6. osztállyal. Ugyanitt csak névleges tornatanítás folyt, az első félévben összesen 2-4 órában.

Tetten érhető a tanfelügyelői jelentésekben a nemzetiségek elmagyarosítására való törekvés is. A homokvárosi iskolában az anyanyelvükön tanultak a bunyevác tanulók, de a szállásvárosi iskolában, ahol folytatták a tanulmányaikat, az oktatás nyelve a magyar volt. A tanfelügyelő több jelentésében is elégedettségének adott hangot, amiért a szállásvárosi iskola bunyevác gyermekeinek többsége magyarul felelt az általa feltett kérdésekre.

Gond és megoldásra váró feladat tehát volt elég, de tagadhatatlanul érezhető a jobbításra való törekvés, a tanfelügyelő által képviselt szakszerűség fokozatos érvényre jutása. Ismétlődő látogatásai, a városi tanácshoz és az iskolafenntartóhoz egyaránt eljuttatott észrevételei nem maradtak hatástalanok a népoktatási törvény kiadását követő nehéz években.

A tanulmány megírásával az volt a célom, hogy az 1876. évi 6. törvénnyel létrehozott közigazgatási bizottságok egyik szakértő tagjának, a tanfelügyelőnek a jelentései alapján felvázoljam Baja város 1876-1890 közötti tanügyi helyzetét. A kép nem teljes, elsősorban azért, mert a város életében rendkívül fontos szerepet játszó, 1879-től a ciszterciek kezében lévő gimnáziumban és az 1870-ben felállított állami tanítóképzőben folyó oktatásról nincsenek benne adatok, mivel ezek figyelemmel kísérése a tanfelügyelőnek nem volt feladata. Másrészt azért sem teljes a kép, mert a tanfelügyelői jelentések minden részletességük ellenére is meglehetősen sablonosak, csak bizonyos adatokra térnek ki. Ráadásul sem a tanfelügyelői jelentések, sem a részletes statisztikai adatokat tartalmazó összesítők nem maradtak meg hiánytalanul. A tanulmány csak a megmaradt iratokat teheti és vállalt feladatának megfelelően teszi is vizsgálata tárgyává. A kép más források felhasználásával kiegészíthető és árnyalható, de így is képet ad a város alsó fokú oktatási intézményeiről és az azokban folyó munkáról.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története¹

1956 ősze Kecskeméten

*"...városunk egész lakossága egységesen áll
a Párt Központi Vezetősége mögött."²*

A rövid bevezető részben csak vázlatosan mutatom be a forradalmat közvetlenül megelőző időszakot. Az alábbi adatok³ csupán illusztrálják a korabeli állapotokat, de alkalmasak arra, hogy rávilágítsanak egy nehéz helyzetben lévő ország fejlettségi szintjéhez képest is jelentős lemaradással küszködő régió mindennapjaira.

Kecskemét ebben az időszakban elmaradott térség központja volt, lassabban fejlődött az ország más területeinél. Lakossága 88 369 fő, ebből belterületen mindössze 33 330 fő lakott. Összesen 25 ipari jellegű vállalat volt a városban. A két konzervgyár alkalmazta a legtöbb munkást, körülbelül 3 ezer főt, az üzemek többsége néhány száz emberrel dolgozott. Az átlagos munkáslétszám 1955-ben 6826 fő.

1945 óta mindössze 412 lakóház épült, az 1954. júliusi lakásösszeírás szerint 17348 lakás volt a városban, ebből 9753 magántulajdonban. Elektromos áram 9785, vezetékes víz csak 678 lakásban volt, a gázt egyetlen lakásba sem vezették be. 1956-ban állami pénzből mindössze 25 új és 287 felújított lakásra futotta. A megye községeinek 25-30 %-ában, 31 községben egyáltalán nem volt villany.

Az SZKP XX. kongresszusa és az MDP KV júliusi határozatai alapján országosan kibontakozó enyhülés és a reformfolyamat ellenére továbbra is érvényesültek a rendszer lényegét képező totalitárius jellemzők. Ősz lévén mindez elsődlegesen a begyűjtésben mutatkozott. Az aratás végeztével Kecskemét a megye városai között az utolsó helyen állt a begyűjtés területén. 300 hátralékosa volt annak ellenére, hogy a beadást közvetlenül a cséplőgéptől kellett teljesíteni. A korábbi évekhez képest jobb volt az emberek „hozzáállása”, mégis: „Vannak notórius nem teljesítők. Ezek között ismét szerepel Deák István, visszahívott borbási tanácsstag, aki állandóan agítál a termelők között, verseket ír, és azt írja, hogy nem kell gabonát beadni. Ezekkel szemben csak transzferálással lehet boldogulni.”⁴

1 A tanulmány a Bács-Kiskun Megyei Fejlesztési Alapítvány támogatásával készült.

2 Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban BKMÖL) XXIII. 551. a. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek 1950–1973. Az 1956. augusztus 22-i tanácsülés jegyzőkönyve. Beszámoló jelentés a várospolitikai terv eddigi végrehajtásáról.

3 Az ötvenes évekből származó statisztikai adatokkal azonban vigyázni kell, ugyanis politikai okokból szépítettek rajtuk.

4 BKMÖL XXIII. 552. Kecskemét Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága. VB-ülések jegyzőkönyvei

1956 a mezőgazdaság számára nem volt rossz év, de akadtak, akik önhibájukon kívül nem tudták a számukra előírt beszolgáltatást teljesíteni: "...a beadási kötelezettségüket termés hiányában teljesíteni nem tudó termelők egy vagy több – a mezőgazdasági osztály és a begyűjtési hivatal által erre kijelölt – téveszből a beadás teljesítéséhez szükséges gabona mennyiségét az állami szabadáron felvásárolhassák." Az állami „szabadár” természetesen előre meghatározott, rögzített árat jelentett. A begyűjtési hivatalnak joga volt ellenőrizni a piacok és a városba vezető főbb útvonalak forgalmát.⁵

Általános volt az energia- és tüzelőhiány. A gépek gyakran álltak emiatt, ezért 1956. szeptember 30-tól három hétig korlátozásokat is bevezettek a vonat- és autóbuszközlekedésben, mert az őszi munkák elvégzéséhez kellett az üzemanyag. Az utazási korlátozás, melyben szerepet játszhatott az emberek távol tartása a Rajk-temetéstől, nagyjából 600 vonatot érintett a Kecskemét – Budapest és a Kecskemét – Szeged vonalon.

Szintén a tüzelőhiány miatt 1955. december 20-tól 1956. március 5-ig szinte alig volt tanítás az iskolákban. Az ideológiai nevelést azonban ilyen körülmények között is fontosnak tartották: „...a tanulók és rajtuk keresztül a szülők világnézetében is fejlődés látható. Ugyanis a beiratkozott 8.181 tanuló közül 1.488 jelentkezett hittanra. Ez 18%-nak felel meg. Örvendetes az, hogy 1954-ben 27,8%-ról 23,2%-ra csökkent, és most a csökkenés újabb 5,2%. Ez az eredmény nevelőink jó agitációs munkáját dicséri.”⁶ A tárgyi feltételek azonban nem mutattak javulást, az iskolák felújítására, bővítésére, fejlesztésére nem jutott pénz az 1955-56-os tanévben, viszont több iskolában "sikertül" függetleníteni az úttörővezetőket.

A rendszer alapvetően antidemokratikus jellegével párhuzamosan bizonyos enyhülés is megfigyelhető. Természetesen folytak a törvénytelenések, de például megkezdődött a kuláklistán felülvizsgálata is. Ezt Kecskeméten 8 bizottság végezte, és két ütemben zajlott le. Először 171 hátralékkal terhelt vizsgáltak, 94 maradt még a listán. Ezután 744 személyt vizsgáltak meg, közülük 509-nek nem is volt földje. Az időközben elhaltakat, az elvándorlókat automatikusan törölték. Ebben a hullámban 261 személyt mentesítettek a hátrányok alól, majd hamarosan újabb 105-öt.⁷ Az apparátus azonban hátráltatta a kuláklistán felülvizsgálatát, és hiába töröltek sokakat a listákról, a begyűjtési hivatal továbbra is kulákként bánt velük.

Kecskemét fontos katonai központ is volt ebben az időszakban, és a forradalom alatti eseményekben meghatározó szerepet játszott a hadsereg, így ennek helyzetéről is szót kell ejteni. Kecskeméten volt a 3. hadtest parancsnoksága, alakulatai pedig a következő helyeken állomásoztak: Kecskemét, Pécs, Baja, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Nagyatád, Nagykanizsa, Szabadszállás, Táborfalva, Örkénytábor, Orgovány, Csongrád.⁸ Az alakulatok elhelyezkedéséből is látszik, hogy a hadtest egy délről jövő jugoszláv támadás kivédésére készült fel. Ez a doktrína a

---

1950–1977. Az 1956. augusztus 9-i ülés jegyzőkönyve.

5 BKMÖL XXIII. 551. a. Az 1956. október 10-i tanácsülés jegyzőkönyve.

6 BKMÖL XXIII. 551. a. Az oktatási osztály jelentése az új oktatási év előkészítésének munkájáról. 1956. augusztus 6.

7 BKMÖL XXIII. 551. a. Az 1956. október 2-i tanácsülés jegyzőkönyve.

8 KAHLER Frigyes-M. KISS Sándor, Kortárs, 1996. 8.sz. 76-93.

jugoszláv kapcsolatok javulása miatt érvényét veszítette, a déli védelmi vonalakat éppen ekkoriban számolták fel, a határ menti területeket pedig visszaadták a mezőgazdaságnak. A 3. hadtest kötelékébe három hadosztály tartozott, ami igen jelentős katonai erőt jelentett. Minden fegyvernem képviseltette magát benne, kivéve a légiert. Ez sem hiányzott azonban Kecskemétről, ugyanis az itteni repülőtéren állomásozott a 66. vadászrepülő hadosztály.

Kecskeméten erős szovjet haderő is volt, még a jugoszlávokkal való konfrontáció idején a szovjetek egy hadosztályt telepítettek ide, mégpedig Rákosi kifejezett kérésére.

1955-56-ban létszámleépítés volt a hadseregben. Sok egység felszámolása azonban még nem fejeződött be, a sorállományváltás sem történt meg, az újoncok még nem vonultak be, a végzős tisztek szabadságon voltak. Október 10-ig a tervezett létszámcsökkentésnek csupán 55%-át hajtották végre, márpedig a teljes átszervezés állapotában lévő hadsereg még egységes, határozott vezetés esetén is csak korlátozottan használható.⁹

A magasabb beosztású parancsnokokat október 24-re hívták össze éves értékelő és feladat kijelölő értekezletre. A hadsereget belső karhatalmi feladatok ellátására nem képezték ki, ez az ÁVH feladata volt. A két szervezet között egyébként meglehetősen feszült volt a viszony.

A forradalom kitörése korántsem érte váratlanul a magyar katonai vezetést. Az októberi feszült légkört jól példázza néhány intézkedés. Október 6-ra, a Rajk-temetés napjára szigorított hadművelleti szolgálatot vezettek be, amelyet aztán hamarosan visszavontak. Október 20-án a lengyelországi események miatt biztonsági intézkedések bevezetésére került sor: megerősítették az őrségeket, felülvizsgálták a karhatalmi riadót, összekötő tiszteket küldtek a magasabb egységekhez. Október 21-én mindezt visszavonták. Október 22-én a 3. és 6. hadtest parancsnokait eligazításra rendelték be a Honvédelmi Minisztériumba, reggel 9 órára. Nem tudjuk, hogy milyen utasításokat kaptak.

A szovjet vezetés is felkészült egy esetleges krízishelyzetre. Ám míg Lengyelországban, amely stratégiai szempontok miatt fontosabb volt a Szovjetunió számára, inkább politikai eszközökhöz folyamodtak, addig Magyarország esetében a fő hangsúlyt a katonai erő korlátlan alkalmazására helyezték, és adott esetben készek voltak minden eszközt felhasználni.¹⁰

Október 23-án 20 órakor a szovjet csapatoknál riadókészültséget rendeltek el. Romániából az önálló gépesített hadsereg egyik gépesített hadosztálya érkezett, melynek Magyarország déli területeinek ellenőrzése, Szeged és Kecskemét elfoglalása volt a feladata. Október 24-én délelőtt érték el Kecskemétet. A szovjet csapatok vidéken általában nem avatkoztak be, Kecskeméten azonban részt vettek a felkelés leverésében, a város egy részét ellenőrzésük alatt tartották.

A forradalmat közvetlenül megelőző időszakban Budapesten jelentősen megélné a szellemi élet, felerősödtek a társadalomtudományi, politikai viták. Ilyen mértékű szellemi pezsgésről vidéken nem beszélhetünk, ám a helyi értelmiség is kísérletet tett arra, hogy a nyíltabb párbeszéd számára fórumokat teremtsen. Például Baján megalakult a Petőfi kör, melynek első gyűlése október 24-én lett

9 Sortüzek – 1956, 1996. 7.

10 Sortüzek – 1956, 1996. 9.

volna. A Petőfi kör emellett Kalocsa és Kiskunfélegyháza térségében sokszorosított anyagokban próbálta ismertté tenni nézeteit.

Kecskeméten október 2-án volt az első rendezvény, amelyen nyilvánosan bírálták a rendszert. A Hazafias Népfrent és a szakszervezet rendezésében irodalmi ankét volt a TTIT klubjában, a „Hírös Hét” keretében. Körülbelül 100-120 érdeklődő gyűlt össze. Meghívták Csoóri Sándort és Sánta Ferencet, Pándi Pál viszont lemondta a részvételt.¹¹ Csoóri Sándor néhány versét mondta el, Sánta Ferenc pedig novellái közül válogatott. Sánta Ferenc beszámolt arról, hogyan zajlott le a Petőfi körben a Déry-féle vita. Ezután politikai vita bontakozott ki a szocialista realizmus lényegéről. Csoóri és Sánta tagadta még a létezését is, dr. Orosz László, kecskeméti tanár és irodalmár velük egyetértésben azt fejtegette, hogy a szocialista realizmus elmélete nincs kidolgozva. Néhány annak titulált mű szocialista realista voltát kétségbe vonta, azt azonban megengedte, hogy a szocializmus megértéséhez szükség van egy szocialista irányzatra a művészetben. Orosz egykori tanítványa, Gila János megemlíttette, hogy korábban ezt nem így tanította, mire Orosz elismerte, hogy akkoriban rosszul gondolkodott erről a kérdéstről. A vita során szó volt Bibó pozitív megítéléséről és a kötelező orosztanítás eltörléséről is.¹² Az irodalmi est végeztével a Hírös étteremben folytatódott a beszélgetés.

A Népújság munkatársa így számolt be az eseményről: „A válaszközlől pedig megnyugtatóan és egyben örvendeztetően csendült ki a dolgozó népünkkel szembeni felelősségtudat, mely az írók harcát eddig is jellemezte. ...elmondhatjuk, hogy kedd este a TTIT klubjában nagy lépést tettünk előre a szocialista demokrácia kivirágztatása felé.”¹³

Október 5-én értelmiségi ankét volt a megyei tanács kultúrtermében kb. 500 résztvevővel. Eljött Erdei Ferenc, a Minisztertanács elnökhelyettese, de ott voltak a város fontos emberei, így Daczó József, a megyei párttitkár is. A megbeszélést Tóth László, a HNF megyei bizottságának elnöke nyitotta meg, majd Mód Aladár, a TTIT főtitkára arról beszélt, hogy mindenki örömmel fogadta a KV határozatát az értelmiségről, melyben egyenrangúnak nevezték a munkásosztállyal. Utána beszélt a Losonczi-Friss vitáról is, majd Lengyel Zoltán megyei bíró elítélte a funkcionáriusok úgynevezett „kitolási politikáját”, amely az értelmiség szellemi pangásához vezetett.

Toponári Ferenc arról beszélt, hogy a hivatalos pártálláspont gyakori változtatgatása miatt „a nevelők gyakran kénytelenek a tankönyvekbe lapokat ragasztani, korábbi állításaitak revideálni”,¹⁴ ami kétségbe vonja szavahihetőségüket a tanulók szemében.

Dr. Magócsi Géza, a megyei bíróság elnökhelyettese a politikai biztonság megteremtését, az erkölcsi és az anyagi megbecsülést nevezte meg, mint az igazságszolgáltatás zavartalan működéséhez szükséges feltételeket. Kárhóztatta az osztálybíraskodást: „A célítéletek sok emberre nagyobb büntetést róttak, mint az a bírói

11 Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZK) 412.12. B 1490/1957. dr. Orosz László pere.

12 Népújság, 11. évf. 234. sz. (1956. okt. 4.) 5.

13 u.o.

14 Népújság, 11. évf. 237. sz. (1956. okt. 7.) 5.

lelkiismeretnek megfelelné.”¹⁵

Vári István ügyvéd a Rajk-perrel és az alkotmány visszasságaival foglalkozott: „...vegyék be a munkás-paraszt mellé az értelmiség kifejezést is!”¹⁶

Erdei Ferenc is felszólalt, majd Mód Aladár örvendezett, „hogy nemcsak Pesten vitatkoznak az értelmiségiek, hanem vidéken is felszínre hozzák az erjedő problémákat”.¹⁷

A Népújság kommentárja: „...rég nem hallottunk Kecskeméten ilyen férfias, bátor hozzászólókat.”¹⁸

Október 20-án a megyei pártbizottság kibővített ülést tartott, melyen megvitatták a politikai helyzetet a Központi Vezetőség intenciói alapján. Az értekezlet eredményeként javaslatot terjesztettek fel a KV-hez. Daczó József, a megyei pártbizottság első titkára a vita végén összefoglaló beszédében a dogmatizmus és a sztálini személyi kultusz elleni harcot jelölte meg fő feladatként.¹⁹ Felkérték a KV-t, hogy vessen véget a központi pártvezetésben tapasztalható széthúzásnak, és nézzen szembe a Rákosi körül kialakított személyi kultuszból eredő hibákkal, állapítsa meg, kik a felelősek mindezt. A javaslatban szerepel, hogy Nagy Imrét vegyék vissza a pártba és az állami vezetésbe. A párt álljon az írók és újságírók által felvetett javaslatok megvalósításának élére. Meg kell szüntetni a szovjet minta mechanikus másolását, a magyar sajátosságoknak megfelelő gazdaságpolitikát kell kidolgozni. Javítani kell az életszínvonalat, „mert nyugtalanító, ami a munkásosztály körében van, és féltő, hogy ez tovább terjed, átsaphat olyan követelésbe, amit nem tudunk kielégíteni.”²⁰ Javasolták továbbá a begyűjtés fokozatos eltörlését, a pazarlás és a vezetők fényűzésének megszüntetését, a felduzzasztott apparátus csökkentését. Legmeghökkenőbb a szovjetekkel kapcsolatos állásfoglalás. A szovjetek vezető szerepének kötelező hangsúlyozása mellett az összefoglaló így fogalmaz: „Fel kell vetni, hogy a Központi Vezetőség foglaljon állást, és a szovjet elvtársakkal tanácskozzák meg a szovjet hadsereg Magyarországon lévő állományának kérdését. Erre nekünk választ kell adni a dolgozóknak, és erre jelen pillanatban nem tudunk megfelelő választ adni. Fel kell vetni a tanácsadók problémáját és azok anyagi ellátottságának problémáját, ami meg kell mondani, Kecskeméten igen nagy visszahatást vált ki. Ezt nagyon elvtársiasan a KV a szovjet elvtársaknak vesse fel.”²¹ A beszámoló végén megemlíti Daczó József, hogy a megyei párt VB gyakorlatilag kettészakadt, mégpedig a dogmatikusokra és a változásokat akaró kommunistákra.

Dallos Ferenc a megyei küldöttség jugoszláviai látogatását értékelte, az ottani gazdasági eredményeket és a munkás-önigazgatást követendő példaként említette.²²

15 u.o.

16 u.o.

17 u.o.

18 u.o.

19 BKMÖL Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Archívuma (a továbbiakban MSZMP BKMB Archívuma) 36. fond /f./ I.csoport /cs./ 59. őrzési egység /ö. e./

20 u.o. 3.p.

21 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archívuma; 36. f. 1. cs. 59. ö. e. 5-6.

22 Petőfi Sándor és Mohácsi Károly a gazdasági nehézségeket hangsúlyozta, Ördög László és Szelepcsényi pedig a szovjet csapatok kivonásának szükségességét taglalta. Simó Tibor a KV-t kritizálta, a hivatolostól eltérő, önálló politikát sürgetett. Eszerint a felsoroltak óhajtották a megyei párt VB-n belül a változásokat. Későbbi tetteik azonban nem mindig igazolták ezt. MOL 288. fond

Véleményüket azonban nem ismertették a nyilvánossággal, működött a pártfegyelem.

17 órakor Szilágyi József, a Nagy Imre körül csoportosuló kommunisták egyike Kecskeméten tárgyalt Dallos Ferencsel, a megyei tanács VB vezetőjével.²³ Szilágyit Buda Gábor hívta meg Kecskemétre, mivel értelmiségi gyűlést akartak tartani a rákosizmus elleni harc kiterjesztése jegyében, és ennek előkészítését beszélték meg. A kecskeméti egy előadó és egy író fellépésének megszervezését kérték vendégüktől. A megbeszélésen részt vett Dallos Ferenc, Varga Jenő, Mohácsi Károly, Szelepcsényi Imre, Buda Gábor.²⁴

Szilágyi József előadásában elmondta, hogy a sztalinista elemeket el kell távolítani a közéletből. Az értelmiségi vitákra szükség van, de a változashoz kell a tömegek nyomása is, ehhez meg kell nyerni az ország munkásságát és parasztságát. A rákosizmus elleni harc eredményeként meg kell újhodnia a párt és a kormány vezetésének. Ezeket az eseményeket a lengyel változásokhoz hasonlóan képzelte el. Hangzottatta, hogy nem kell félni a tömegektől, az esetleges tüntetésektől. Mondandóját Lenin-idézetekkel tette érthetőbbé. Dallosék nagyjából egyetértően hallgatták Szilágyi előadását.

Érdekeség, hogy a kecskeméti pártiskola tanfolyamai néhány nappal a forradalom kitörése előtt kezdődtek. A filozófiaórák előadója Pozsgai Imre lett volna, aki ekkor a kecskeméti tanítóképző tanára és a városi pártbizottság tagja volt.

Október 23.

Daczó József ezen a napon Budapestre készült, az események miatt azonban nem utazott a fővárosba. Ördög László felesége viszont ott volt, ezért elküldte érte Bognár József pártbizottsági sofírt. Visszafelé meglátta Németh Károly Csongrád megyei párttitkárt, aki elmondta neki, hogy kocsiját "kilőtték alóla". Mindkettőjüket elhozta Kecskemétre. Daczó utasította, hogy maradjon benn éjszakára a garázsban, "hátha nagyon gyorsan kell valahova menni".²⁵ A pártvezetők elsősorban közvetlenül a fővárosi pártszervektől jutottak információkhoz, a szélesebb nyilvánosság számára ezen a napon még sokkal nehezebb volt a tájékozódás. Egyedül a rádióból lehetett tudni, hogy az egyetemisták tüntetésre készülnek, mivel a rádió hírt adott a tüntetés betiltásáról, majd engedélyezéséről. Este pedig a Gerő-beszéd elhangzása jelezte, hogy sorsfordító események zajlanak Budapesten. A másik forrás a Bács-Kiskun Megyei Népiújság volt, a megyei pártbizottság napilapja, amely ekkor még nem adott

---

21/1957/5. Az MSZMP Megyei IB jelentése az okt. 23 - nov. 4. közötti időszakról 1957. június 20-án.

23 OSZK 412. 20. Nagy Imre és társai pere. Szilágyi József vizsgálati anyaga. 10-51866/1957. 33. kötet, 479-482. /1-4./ 1958. jan. 3-i kihallgatási jegyzőkönyve és 1957. szept. 2-i kihallgatási jegyzőkönyve. 13-15.

24 A felsoroltak mindannyian terhelő vallomást tettek később a Szilágyi József elleni eljárás során, mikor az egyik fő vádpont a forradalom előkészítése volt. 1958. jan. 22-i kihallgatási jegyzőkönyvében így jellemezte a vallomásokat: "...igen sok torzítást és rosszindulatot tartalmazó fecsegés."

25 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archivuma 1956-os gyűjtemény, szn. irat. Bognár József beszámolója.

az eseményekről hiteles képet. Az újság ezen a napon tudósított Gomulka hatalomra kerüléséről Lengyelországban. Idézi néhány mondatát, köztük a következőt: "Poznanban nem ömlött volna vér, ha a párt vezetősége feltárta volna a munkásosztály előtt a teljes igazságot."²⁶ Ez a hazai helyzetre is igaz, és október 23-án akár jóslatnak is beillett. Nagy Ottó újságíró "Azelőtt misztikus felhőbe burkolt valami volt..." c. cikkében a káderanyagok felülvizsgálatának megindulásáról számolt be, az úgynevezett "atesztálásról", melynek során mindenki megismerhette volna káderanyagát. Természetesen a hatalom nem gondolta komolyan a dolgot, néhány nap múlva azonban az első forradalmi követelések és intézkedések sorába tartozott ezek nyilvánosságra hozása, majd megsemmisítése.

A délelőtt folyamán DISZ VB-ülés volt, melyen megtárgyalták a KV értelmiségi határozatát, különös tekintettel arra a részre, mely a fiatal értelmiség további munkájával foglalkozik. Megállapították, hogy a DISZ életében sokkal nagyobb helyet kell adni a fiatal értelmiségnek, hogy problémáikat feltárhassák. Elhatározták, hogy a DISZ-bizottságok a budapesti Petőfi körhöz hasonló klubokat fognak létrehozni. Szorgalmazták a kezdő értelmiségiek jobb anyagi megbecsülését, a fiatal mezőgazdászok továbbképzését. Megvitatták a fiatal orvosok, mérnökök, jogászok helyzetét is, valamint a pártba való felvételük meggyorsítását. Úgy határoztak, hogy a megyei DISZ VB mellett egy hónapon belül felállítják a Fiala Értelmiségiek Tanácsát, és november 30-án a város értelmiségi fiataljai számára ankétot rendeznek. Addig is jogos kéréseiket, kívánságaikat a megyei DISZ-bizottság elé terjesztik.²⁷ A továbbiakban ankétok, gyűlések keretében akarták a VB-ülés határozatait ismertetni, megvitatni. Az események azonban hamarosan meghaladták ezt a problémakezelési módszert. Budapesten, Szegeden, Debrecenben ekkor már a rendszer radikális átalakításának programját fogalmazták a fiatalok.

Kecskeméten nyugalom volt, azonban a megye egyik községében, Mélykúton délelőtt lezajlott az első tüntetés az igazságtalan tagosítás és az egyéni gazdák számára kedvezőtlen csereingatlan-kijelölések ellen.²⁸

Bognár Ferenc, az Épületgép Karbantartó Vállalat dolgozója motorral Budapestre akart menni, hogy részt vegyen az eseményekben, az oroszok azonban Dabas-Sárinál feltartóztatták, és visszafordították.²⁹ Pullay Béla, az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár egyik középvezetője Budapesten volt az Élelmiszeripari Minisztériumban, hogy a vállalat számára alapanyagot szerezzen. Délután részt vett a Parlament előtti gyűlésen, szemtanúja volt az este kirobbanó harcoknak.

Éjszaka a pártbizottságon tájékoztatót tartottak a fővárosi eseményekről személyes tapasztalatok alapján. Petőfi Sándor, Mádi Lajos DISZ-vezető és Németh Károly, a Csongrád megyei párttitkár mondta el az átélt eseményeket.³⁰

A hadtesttörzs kiképzéssel kapcsolatos feladatokkal, a módszertani bemutatók előkészítésével és a csapatok ellenőrzésével foglalkozott. 20 órakor Gyurkó Lajos

26 Népújság, 11. évf. 250. sz. (1956. október 23.) 1.

27 Népújság, 11. évf. 251. sz. (1956. Október 24.) 3.

28 Rendőrségi napi jelentések. Szerk. KAJÁRI Erzsébet, 1996. 1.

29 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Budapesti Katonai Bíróság (a továbbiakban BKB) B 24/1958. Lukács András pere. Bognár Ferenc 1957. február 7-i kihallgatási jegyzőkönyve.

30 MOL 288.f. 21/1957/5.

parancsot kapott, hogy biztosítsa az Arad-Temesvár felől jövő szovjet páncélos hadosztály útvonalát. Alpári Károly alezredest, a 12. hadosztály törzsfőnökét és Szentkirályi Frigyes alezredest, a táborfalvai tiszti tanfolyam parancsnokát bízta meg a feladattal, amely áthúzódott a következő napra is. A feladatban részt vettek a kiskunfélegyházi hadosztály vezetői is, akik személyesen várták a szovjeteket a határon.

A hadtestparancsnokság fontosabb beosztottjai Gerő beszéde után munkahelyükön tartózkodtak, és várták az előljáró parancsnokság utasítását. A város lakosságának megfigyelése és ellenőrzése érdekében járőröket és megfigyelőket küldtek ki a "terepre."

A repülőtéren rendes kiképzési nap volt, este a készültségi állomány társalgójában hallgatták a Gerő-beszédet, a tisztek pedig külön intézkedésre a lakásukon tettek ugyanezt.

Szűcs Miklós ezredes, a HM hadműveleti csoportfőnök helyettese 22 óra 25 perckor harci riadót rendelt el a hadtesttörzsön keresztül a homokbányai laktanyában állomásozó 12. gépesített lövészezred számára, és Budapestre rendelte az egységet. Hajnal 1 órára került menetkész állapotba az ezred, és indult a fővárosba. Az alakulatot Soroksáron kisebb támadás érte, utána a Honvédelmi Minisztériumhoz vonultak, annak védelmét látták el. Az ezredet felhasználták a Corvin köz elleni támadásokban is.

Október 24.

A Népiújságnak a szokásos mellett egy rendkívüli kiadása is megjelent. A vezércikk még a magyar-jugoszláv tárgyalásokról szólt. Kis, keretes hír jelentette, hogy lapzártakor hírül adta a rádió: összeült az MDP Központi Vezetősége a helyzet értékelése és a teendők megbeszélése érdekében. Ugyanebben a számban a Magyar Dolgozók Pártja Bács-Kiskun Megyei Végrehajtó Bizottsága közleménnyel fordult a lakossághoz:

"1. A Központi Vezetőség teremtsen szilárd marxista-leninista vezetőséget, biztosítsa ennek személyi feltételeit, vegye kezébe a vezetést, vegye figyelembe a dolgozók javaslatait.

2. Tárja fel a népgazdaság valódi helyzetét, tegyen intézkedést valóban tudományos alapon a gazdaság rendbehozatalára az ország adottságainak figyelembevételével.

3. Vizsgálja felül a falusi politikát, és alkalmazza következetesen az önkéntességen alapuló lenini szövetkezeti politikát, és biztosítsa a terméshozamok emelkedését az egész mezőgazdaságban.

Vizsgálja felül a begyűjtési- és adópolitikát, tegye lehetővé a paraszti termelés fejlesztését, a jobb ellátást.

4. Tegyen intézkedéseket a párt-, az állami- és a társadalmi élet demokratizálására, lépjen fel a szocialista demokratizmus kibontakozásának hátráltatóival szemben, érvényesítse következetesen a szocialista törvényességet.

5. Tartsa be a proletár internacionalizmus elvét, a teljes egyenjogúság alapján teremtsen testvéri, elvtársias kapcsolatot valamennyi kommunista- és munkáspárttal, ez megerősíti a barátságot a Szovjetunió Kommunista Pártjával és minden ország pártjával és népével."³¹

Rögtön alatta következett egy felhívás a megye lakosságához, melyben az éberség és a nyugalom megőrzésére, valamint a munka folytatására szólították fel az embereket. Kérték a lakosságot, hogy kövesse figyelemmel a KV jelenlegi ülését, illetve, hogy a dolgozók javaslatait, problémáit juttassák el a pártvezetőknek, melyek továbbítani fogják a KV ülésére.

A fővárosi események egy részéről is beszámol az újság "Tüntetés Budapesten" címmel, mégpedig kövérrel szedve. Az egyetemisták követeléseiből azonban csak hat pontot közöl, természetesen a kevésbé radikálisakat. A gyűlés betiltásának feloldását pedig a DISZ KV közbenjárásának tulajdonítja. Beszámol arról, hogy a Petőfi-szobornál Sinkovits Imre előadásában elhangzott a Nemzeti dal, és felolvasta az egyetemisták követeléseit. Elmondja, hogy a Bem-szobornál beszédet hangzottak el, és Bessenyei Ferenc elszavalta a Szózatot, majd a tömeg átvonult az országház elé, ahol Nagy Imre este 9 óra körül rövid beszédet mondott. Néhány sorban említi, hogy éjszaka fegyveres felkelésbe torkollott a megmozdulás, és hogy a rádió épületénél a karhatalom, természetesen kényszerűségből, használta fegyvereit, aminek következtében halottak és sebesültek is vannak.

A rendkívüli számban a megyei lap öles betűkkel adta hírül, hogy átalakult a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság, valamint Nagy Imre lett a Minisztertanács elnöke. Rögtön utána hozza a nyilatkozatát is. A lap közepén pedig közli a statárium kihirdetését, amely halálbüntetést helyez kilátásba a hatálya alá eső cselekedetek elkövetőivel szemben.

A megyei pártbizottság felhívást intézett a párttagokhoz és a megye dolgozóihoz. "Elvtársak" megszólítással kezdi, majd dezinformálással folytatja. Ellenforradalmi bandák fegyveres orvttamadásának nevezi a felkelést, és híven a Gerő-beszéd szelleméhez, véres fasiszta provokációról, vandál gyilkolásról, fosztogatásról beszél. A közlemény szerint mindez a népelnyomó, kapitalista világ visszaállítása érdekében zajlik. Felhívja a párttagságot, hogy higgadsága megőrzése mellett csírájában fojtsa el minden ellenforradalmi törekvést a megyében. Néhány szóval utal a demokrácia hiányára és az életszínvonal emelésének szükségességére, de kijelenti, hogy a KV október 24-i ülése megteremtette ehhez a feltételeket, a személyi változások pedig, Nagy Imre, Donáth, Losonczi, Lukács, Münnich, Kállai, Kőből, Szántó Zoltán bekerülése a felső vezetésbe, lehetővé teszik a XX. kongresszus eszméinek megvalósítását, a hibák gyors kijavítását, amihez a KV már hozzá is fogott. Előrehaladni azonban csak megfontoltan és meggondoltan lehetséges, ezért továbbra is őrizték meg a kommunisták eddigi szilárdságukat, nyugalmaikat, éberségüket. Akadályozzanak meg minden rendbontást, támogassák a katonaságot és a belügyi szerveket. A megyei pártbizottság bizalmát fejezte ki Nagy Imre iránt is.³² Az újság többi cikke a megyében tapasztalható legteljesebb rendet és nyugalmat volt hivatott

31 Népújság, 11. évf. 251. sz. (1956. okt. 24.) 1. A felhívás szembeötlő hasonlóságot mutat az okt. 20-i pártbizottsági gyűlésen elhangzottakkal.

32 MOL 288.f. 21/1957/5.

illusztrálni.

A lapban még egy fontos hír jelent meg, ez a megyei rögtönítelő bíróság felállítását jelentette be. Elnöke Hetényi Miklós, a megyei bíróság elnökhelyettese, a vádat képviselő ügyész Karácsonyi István és Mező Imre városi és járási ügyész. Szabó Sándor megyei ügyész elmondta, hogy a statárium végrehajtása érdekében a rendőrség karhatalmat biztosít a számukra. A statárium kihirdetéséről egyébként a rádióból értesült dr. Bodóczki László, a bíróság megyei elnöke. Mivel ekkor éppen Baján volt hivatali ügyben dr. Dobos Lászlóval és dr. Magócsi Gézával, telefonált Kecskemétre dr. Hetényi Miklósnak, hogy várják meg a kihirdetéssel. A pártbizottságról azonban Daczó annyira sürgette Hetényit, hogy nem várta meg Bodóczkit, hanem kihirdette a statáriumot, az Igazságügyi Minisztériumnak viszont nem jelentette. A bíróság és a megyei pártbizottság összekötője, Kassa Vilmos szintén sürgette a statáriumot. Mikor Bodóczki visszaért Kecskemétre, és telefonált a pártbizottságra, már csak a rendelet tudomásul vétele maradt a számára.³³

Egyetlen cikk jelent meg a Népújság aznapi kiadásában, amely a politikai kibontakozást tartotta a helyes megoldásnak. Palkó László a lengyelországi eseményekről írt, és az ottani válság kialakulásának okaként a szovjet politikát sematikus módon másoló pártvezetést nevezte meg. A lengyel kibontakozást követendőnek tartotta, a teljes egyenjogúságot, a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartását, az egymás belügyeibe való be nem avatkozást jelölte meg a helyes útnak.

A hivatalos tájékoztatáson kívül is érkezett közvetlen információ a városba a budapesti felkelésről. A Lakatosipari Vállalatnál például egy Budapestről hazatérő sofőrtől tudták meg az emberek a forradalom kitörésének a hírét. A munkásokon kívül az igazgató, az üzemvezető és a vállalati párttitkár is örült a változás lehetőségének.³⁴

Október 24-től a hadsereg kivárt vidéken, Kecskeméten azonban nem tartotta magát a kivárási taktikához. A hadtestnél Zalavári József alezredes, aki átvette a hadtest törzsfőnöki teendőket, hajnali 3 óra 45 perckor harci riadót rendelt el az összes egység számára a hadművelési ügyeletes tiszten keresztül. A hadtest törzs 7 óra 27-re érte el a teljes harcészültséget.

Gyurkó Lajos megkezdte a helyi ellenforradalmi erők koncentrálását, megteremtette a kapcsolatot és az együttműködést a helyi szovjet parancsnoksággal, a tanáccsal és a pártbizottsággal. Harci feladat végrehajtására még nem került sor, mert a városban nyugalom uralkodott.

A HM utasította a hadtesttörzset, hogy a fővárosi egységek részére 2 vagon kenyert szállítson. A kenyér egy része Pesterzsébet Határ úti részén a tüntetők kezébe került, ekkor sebesült meg a szállítmány parancsnoka Szentirmai őrnagy, egy gépkocsivezető és az ételmezési raktár egyik polgári alkalmazottja. A sebesülteket a katonai kórházba szállították.

Délután 4-5 óra között Gyurkó Lajos összehívatta Zalavári alezreddessel a törzstiszteket. Gyurkó Lajos vezérőrnagy és politikai helyettese, Sucin József alezredes tájékoztatást és eligazítást tartott a tisztikarnak. Elmondta, hogy Budapesten tüntetések vannak, melyeken részt vett a Zrínyi és a Petőfi Akadémia is, és a

---

33 Fővárosi Bíróság Irattára B 836/1958. dr. Magócsi Géza pere.

34 OSZK 412.12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

tüntetések fegyveres felkelésbe csaptak át. Kecskeméten a rend biztosítása érdekében harckészültségbe helyezkedtek a magyar és a szovjet csapatok, hogy szükség esetén részt vegyenek a rend helyreállításában. Ugyanilyen célból rendelték Budapestre a 12. gépesített ezredet az éj folyamán. Az egység sikeresen vívja harcait Mezei százados, az ezred politikai helyettesének vezetésével.³⁵ Gyurkó kijelentette: "...nem engedjük azt, hogy megismétlődjön 1919 Kecskemét-Orgovány-Izsák fehérterror eseményei.(sic!)" Feltette a kérdést: "kik azok, akik félnek attól, ha esetleg a tömegbe kell lőni, azok most még elmehetnek, nem fog rájuk haragudni, akik viszont maradnak, azok a parancsait kötelesek maradéktalanul végrehajtani, ellenkező esetben úgy fog eljárni velük szemben, mint háborúban, harc közben a parancsnok. Egyetlen tiszt sem jelentkezett, hogy nem akar részt venni az előre látható harcokban." Itt az engedékeny fogalmazás minden bizonnyal azt takarja, hogy Gyurkó kivégzéssel fenyegette meg az esetlegesen ellenszegülőket.

A reptéren a 66. vadászpilóta hadosztálynál hajnali 4 órakor rendelték el a riadót. A készültséget megerősítették, kiosztották a fegyvert és a lőszer, megszervezték a reptér földi védelmét, a védelmi pontok megszállását. Október 24-re kiképzési értekezletet hirdettek meg a Honvédelmi Minisztériumba, ezért sokan Pestre utaztak, a hadosztályparancsnok is ott tartózkodott. Távollétében Iván Dezső őrnagy intézkedett.

A fővárosi eseményekről a reggeli órákban még nem kaptak pontos és részletes tájékoztatást. Az események súlyosságát csak a rádióból, valamint a hadtesthez berendelt politikai helyettes, Kőszegi László őrnagy tájékoztatása alapján tudták megítélni. Visszatérése után ő hívta össze a pártszervezetek aktivistáit, és ismertette a budapesti események "ellenforradalmi" jellegét. A hadtest utasítása alapján a feladatokat is elmondta: a reptér védelme, a helyzettől függően a városban lévő postahivatal és egyéb fontos objektumok biztosítása, illetve a városi pártbizottsággal szoros kapcsolat tartása.

A kormányban történt változásokat – főleg Nagy Imre kinevezését – az állomány nagy örömmel fogadta. Táviratot küldtek a kormánynak, melyben támogatásukról biztosították.

Éjszaka Iván őrnagy és Vázsonyi százados a 3. hadtest politikai osztálya által szövegezett röplapokat szórt egy JAK-12-es géppel Budapest területe felett, melyben Kecskemét népe nevében a harcok beszüntetésére szólították fel a budapestieket.

Kecskeméten nyugalom volt, a városban szovjet és magyar páncélosok cirkáltak, szovjet egységek mentek Budapestre, onnan pedig szovjet sebesülteket hoztak.

A megyei tanácson október 24-én őrszolgálatot szerveztek az épület védelmében az ÁVH segítségével az apparátus dolgozóiból. November 6-ig 41 ember összesen 164 nap szolgálatot teljesített, amiért később éjszakánként és fejenként 30 Ft jutalomban részesültek.³⁶

35 Sortűzek – 1956, 1994. 139.

36 BKMÖL XXIII. I. b. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. Elnöki iratok 1953–1978. 210/1956.

Október 25.

Dallos Ferenc és Varga Jenő felkereste Daczó Józsefet és Simó Tibort, akiknek javasolták az egész megyére kiterjedő védelem megszervezését. A pártbizottságon a nyugodt megyei helyzetre hivatkozva nem tartották ezt szükségesnek, úgy gondolták, tárgyalásokkal kézben tudják tartani az eseményeket.³⁷ Ennek ellenére történtek katonai jellegű előkészületek, amint azt már láthattuk, és a későbbiekben is látni fogjuk. Az ÁVH is megkezdte a letartóztatásokat, a megbízhatatlanok begyűjtését.

A Népújság Nagy Imre, Tildy Zoltán, Szakasits Árpád, Dobi István, Gáspár Sándor, Kádár János beszédét közölte, valamint a KV, a MÚOSZ, a Petőfi kör álláspontját ismertette. A fővárosi eseményekről igyekszik olyan képet festeni, mintha a hatalom fokozatosan felülkerekedne a felkelőkkel szemben, és közben tartaná ez események irányítását. Kihasználva a még mindig nyugodt megyei helyzetet, "dolgozói leveleket" ismertettek, melyekben a különböző vállalatok "munkásai" támogatásukról biztosítják a pártot és a kormányt, illetve kifejezik mélységes megdöbbenésüket a békés diáktüntetést fegyveres provokációvá züllesztő ellenforradalmi bandák tevékenysége miatt. A propagandagépezet tehát még működött, ám az unalomig ismert módszerek és klisék kevés sikert érthettek el a megváltozott helyzetben és a felfokozott várakozás közepette. Ezekben a napokban egyébként agresszív propaganda-kampányt folytatott a megyei pártbizottság, és ebben a legfontosabb eszköz a szoros ellenőrzésük alatt tartott Népújság volt.

Hasonló hangnemben íródott a "Megyénkben teljes a nyugalom. Dolgozóink elítélik a provokátorokat." című cikk és a "Méregkeverők" című kis írás is. Ebben "gyalázatos fasiszta provokációnak" titulálja a szerző az eseményeket, a gyermekeikért aggódó anyák nevében inti az érintetteket, hogy szakítsanak a gyűjtogatók és rablók bandáival, térjenek vissza a családi körbe. Kárhóztatja azokat, akik az őszinte és ellenőrzött tájékoztatás helyett kitalált rémtörténetekkel lázítják a felzaklatott kedélyeket. Amellett, hogy tulajdonképpen nyíltan beismeri és dicséri a cenzúrát, a következő mondatában szinte felszólítja az olvasókat, hogy taszítsák ki maguk közül az ilyen méregkeverőket. A megyei párt VB is "ellenforradalmi akcióról" ír az események kapcsán.

A lapszám megismétli a megyei pártbizottság előző napi éberségre és nyugalomra felszólító felhívását. Az utolsó oldalon pedig beszámol arról, hogy a megyei párt és a megyei tanács közös intézkedéseként az éjszaka 100 mázsa kenyeret szállítottak a budapesti lakosság számára.

A párt megyei végrehajtó bizottsága táviratban üdvözölte a KV Politikai Bizottságának határozatát, melyben Gerőt leváltották, Kádárt pedig első titkárnak nevezték ki. Kinyilvánítja, hogy a személyi változások a megye kommunistáinak egyöntetű akaratával esnek egybe, és hitet tesz az új összetételű Politikai Bizottság mellett, valamint helyesli Nagy Imre és Kádár előző napi beszédeit. A távirat október 25-i dátumozású, de csak 26-án ismerhette meg a nyilvánosság, ekkor jelent meg a Népújságban.

Október 25-én ülésezett a párt megyei végrehajtó bizottsága és erről a

---

37 MOL 288.f. 21/1957/5.

következőket hozták nyilvánosságra:

- az egyetemisták követelései helyesek voltak
- de kis számú ellenséges csoport provokációra használta fel, ezért a kormány kénytelen volt fegyvert használni
- a múlt számos hibája bosszulta meg magát ezen az éjszakán
- a helyzet már némileg rendeződött, de a harcok még nem szüntek meg
- helyes és megnyugtató Nagy Imre és Kádár kinevezése
- megspórolhatták volna az áldozatot, ha előbb megtörténik mindez
- "Bízunk bennük (vagyis az új vezetőkben), hogy letéteményesei lesznek népünk, hazánk szocialista jövője felé vezető új, sajátos út fellelésének, legjobb nemzeti hagyományaink alapján a szocializmus magyarországi felépítésének."
- köszönetüket fejezik ki a megye munkásainak, az értelmiségnek, elsősorban a pedagógusoknak hogy az ifjúsággal együtt megőrizték nyugalmaikat és a rendet
- Nagy Imre programja biztosítani fogja a hazafias nemzeti erők összefogását
- megnyugtató, hogy a magyar-szovjet kapcsolatokat az egyenjogúság és az internacionalizmus alapján kívánják megoldani, amibe beletartozik a szovjet csapatok kivonása a rend helyreállítása után
- mindenki őrizze meg továbbra is a nyugalmaikat³⁸

Kecskeméten ezen a napon nyugalom volt, csoportosulások, tüntetések nem fordultak elő, bár az Építőgép Karbantartó Vállalatnál felvetődött a sztrájkolás lehetősége.

A hadsereg folytatta az előkészületeket. A 3. hadtest törzsének tisztjeit ellátták géppisztolyokkal, megkezdték a golyószórók és a géppuskák tűzkész állapotba helyezését. Megerősítették a laktanya területén az őrseget, és felfegyverezték a hadtest építőszázadának harcosait is. A hadtesthez érkező felderítési adatok szerint azonban este tüntetés készült a városban. Ezek valódsága azonban kétségbe vonható, sokkal inkább arról volt szó, hogy Gyurkó Lajos égett a vágytól, hogy bebizonyíthassa megbízhatóságát és hűségét. Az esti órákban tiszt gyűlést tartottak, és táviratot küldtek az MDP Központi Vezetőségének: "Mi, a 3. hadtest parancsnokság személyi állománya megelégedésünket és örömeinket fejezzük ki abból az alkalmából, hogy Központi Vezetőségünk Kádár János elvtársat választotta meg a KV első titkárnak. Biztosítjuk pártunk Központi Vezetőségét, hogy egységesen sorakozunk fel mögé, és hajtjuk végre a reánk háruló feladatokat. Elvtársi üdvözléssel a 3. hadtest személyi állománya." Gyurkó Lajos parancsnok és Sucin József politikai helyettes írta alá a hűségnyilatkozatnak beillő üdvözlő táviratot, a fogalmazást és a szövegezést pedig a hadtest MDP-alapszervezete végezte.

A nap folyamán a szovjetek erőfitogtató páncélos felvonulást tartottak a városban. Gyurkó Lajos is a megfélemlítést tartotta a megfelelő eszköznek az esetleges megmozdulások megelőzésére. Ezért Gyurkó parancsára 25-én hajnalban letartóztattak négy embert, este 20 órára pedig magához rendelte Lukács András századost, Takács József főhadnagyot, valamint Zsoldos Bertalan főhadnagyot. Azt a

38 Népújság, 11. évf. 253. sz. (1956. okt. 26.) 1.

tájékoztatót adta nekik, hogy tudomására jutott, hogy 22 órakor tüntetés készül a városban, feladatként a tüntetés megakadályozását szabta meg.³⁹ Természetesen semmilyen hitelt érdemlő információ nem volt a vélt tüntetésről, Gyurkó egyszerűen elrettentő illetve provokatív szándékkal vezényelte ki a katonákat. Aznap este a Marica grófnő ment telt házzal a színházban, valamint két moziban is népszerű filmeket adtak, tehát nyilvánvaló volt, hogy az előadások befejeződésekor, este 10 óra körül jelentős tömeg lesz a városközpontban. Gyurkó 150 katonát bocsátott a három tiszttel rendelkező 19. híradó zászlóalj állományából, lezáratta a főteret és az odavezető utakat, megszállták a fontosabb pontokat a városban. Az eligazítást személyesen tartotta meg, kihangsúlyozta, hogy amennyiben a tömeg nem tesz eleget a feloszlásra vonatkozó erélyes felszólításnak, úgy alkalmazni kell a könnygázgránátokat, melyeket a vegyvédelmi főnökön keresztül személyesen biztosított. Külön utasítást adott arra, ha a tömeg ezután sem oszolna fel, úgy a fegyvereket használni kell. Lényegében tehát tűzparancsot adott ki.

Itt kell egy kicsit bővebben foglalkozni Gyurkó Lajos⁴⁰ szerepével és hatáskörével. Az MDP KV Katonai Bizottsága volt felhatalmazva a tűzparancs kiadásának jogával. Ez a testület a fegyverek erejével akarta felszámolni a kibontakozó forradalmat. Legcélszerűbb eszköznek a statáriumot és a katonai közigazgatási diktatúra bevezetését tartotta. Kádár János tudtával az ÁVH, a szovjetek és Gyurkó 3. hadtestének felhasználásával akarták vérbe fojtani a forradalmat. Gyurkó Lajos volt a Katonai Bizottság diktátorjelöltje, Tyihinov marsall javasolta a Katonai Bizottságnak, hogy Gyurkót két hadosztály élén nevezzék ki Budapest katonai parancsnokának.⁴¹ Ezt azonban a Katonai Bizottság nem merte vállalni. Talán Gyurkó nevének mint katonai diktátornak a felbukkanása is szerepet játszott abban, hogy a hadtestparancsnok milyen kegyetlen eszközökkel verette le a kecskeméti felkelést. Lehet, hogy bizonyítani akarta, megfelelné nagyobb feladat végrehajtására is.

Nem tudjuk, hogy október 22-én milyen eligazítást kapott Gyurkó Bata Istvántól a Honvédelmi Minisztériumban. Az azonban bizonyos, hogy első tűzparancsait még Bata írásos parancsának megérkezése előtt kiadta. Mellőzte a szolgálati szabályzatnak a karhatalmi fellépésre és a tömegoszlásra vonatkozó előírásait, melyek csak végső esetben engedtek céltzott lövést. Figyelmen kívül hagyta, hogy a légiereő karhatalmi célokra nem használható, ezenkívül vizsgálat nélküli helyszíni kivégzéseket rendelt el. Jelentős haderő felett rendelkezett, a hadtest három

39 Sortüzek – 1956, 1994. 78. A II. jelentés tartalmazza a 3. hadtest törzsének jelentését a forradalom alatti eseményekről. Mivel a katonai eseményekre vonatkozó adatok többségét ebből vettem, a továbbiakban csak az ettől eltérő forrásokat jelzetelem.

40 Gyurkó Lajos az események egyik főszereplője. 1912. május 26-án született. Anyja, Popov Mária orosz származású. Öt elemi végzet, majd péklegényként dolgozott. 1945-1948 között az MKP városi bizottságának titkára Gyöngyösön. Később hathónapos törzstiszti tanfolyamot végzett, és alezredes zászlóalj-parancsnok lett. 1950-ben újabb öthónapos magasabb parancsnoki tanfolyam után ezredes, és a 12. lövészhadosztály parancsnoka. 1952-1954 között a Vorosilov Akadémián tanult a Szovjetunióban, és tábournok, majd a 3. hadtest parancsnoka lett Kecskeméten. 1957-ben a Határőrség parancsnoka. 1959-ben az MSZMP KB póttagja. 1960-ban "nemtényleges viszonyba" helyezik anyagi visszaélések miatt. 1962-ben megszűnik póttagtsága a KB-ben. Politikai bukása után vezérigazgató a nagyotényi sertéshizlaldában, majd benzinkutas és csapos. 1979-ben halt meg Pécsen.

41 KAHLER Frigyes- M. KISS Sándor, Kortárs, 1996. 8. sz. 76-93.

hadosztályt tett ki, emellett azonban adott tűzparancsot a fennhatósága alá nem tartozó egységeknek is: így Dunapentelén a 162. honi légvédelmi ezrednek vagy Kecskeméten a 62. vadászpilóta ezrednek. Mindez arra enged következtetni, hogy széleskörű jogosítványokat kaphatott korábban.

A kirendelt parancsnokok tehát 21 óra 30-ra lezáratták a főteret, és kapcsolatba léptek a megyei pártbizottságon Ördög Lászlóval, aki azonban kétségbe vonta, hogy komolyabb tüntetés készülne, és ellenezte az esetleges fegyverhasználatot.

Az előadások végeztével a tömeg tüzelésre kész katonákkal találta szemben magát, de szerencsére minden atrocitás nélkül zajlott le a találkozás, tüntetésről ekkor még szó sem volt.

Gyurkó azonban tovább üldözte az esetleges ellenforradalmárokat. "Kémei" jelentették, hogy Budapestről felforgató elemek akarnak a városba jutni, ezért parancsot adott a Kecskemét-Cegléd közötti útvonal ellenőrzésére, és a Budapest felől érkező vonat átkutatására. A kirendelt csoport Lukács András vezetésével így aztán kocsira szállt, és a ceglédi úton egy TEFU-gépkocsit a vasút és a műút találkozásánál megállított, és igazoltatott. "Ellenforradalmárokat" azonban nem sikerült találni, mert a teherautón csak munkából hazasiető dolgozók voltak, akiket Raduly őrnagy figyelmeztetett, hogy legyenek óvatosak, mert feltételezhető, hogy a Kecskemét-Cegléd közötti műúton "ellenforradalmi elemekkel" találkozhatnak. A kiérkezés után felvették a kapcsolatot Edenmayer Pál századossal, aki megadta a feladatot. Ezután megfelelő mennyiségű kézigránát vételezését követően a nyílt pályán, a 3787-es szelvénynél Orosz hadnagy, a vasút katonai kommandásának segítségével leállították a Budapest-Cegléd felől érkező vonatot. A szerelvényt átkutatták, az utasokat igazoltatták, fegyvereket azonban nem találtak. Ennek ellenére mintegy 30 gyanúsnak talált személyt letartóztattak, és a homokbányai laktanyába szállították. A vonatot ezután útjára bocsátották.

23 óra 10-kor a sztálinvárosi helyőrségből az alábbi táviratot kapta Gyurkó: "Kérek azonnal segítséget, mert a laktanyát civil tömeg meg akarja támadni. Sürgős segítséget kérek!" aláírás: Nagyéri Károly százados. A válasz: "Segítséget adni nem tudok, meglévő tűzeszközeit alkalmazza, minden erőfeszítését a laktanya megvédésére biztosítsa. aláírás: Gyurkó Lajos vezérőrnagy."

A repülőtéren a 66. vadászpilóta hadosztálynál elsőfokú harcászaltság volt egész nap. Megerősítették a reptér védelmét, a reptér előtt húzódó úton ellenőrzőpontot állítottak fel, az arra haladó járműveket igazoltatták. A repteret senki sem hagyhatta el. Délben megérkezett Török Béla alezredes, a hadosztályparancsnok, és részletesen beszámolt a fővárosi eseményekről. 15 óra felé értesítés jött Budapestről, hogy három ponyvás tehergépkocsin a fővárosból kitört fegyveresek tartanak Kecskemét felé, ezért a gépkocsik ellenőrzését és igazoltatását megerősítették. Talán erre alapozta egyébként Gyurkó a korábban ismertetett utasításait.

A Budapestről visszatérő tisztektől, a leállított kocsik utasaitól, valamint a szolgálati telefonokon keresztül jutottak hírekhez, de ezek közül számos alaptalannak bizonyult, ami nagy bizonytalanságot szült a személyi állomány körében.

A hadtesttől kapott parancs alapján a laktanya bejáratánál lévő ötágú csillagot levették, és kitűzték a nemzeti színű zászlót.

Október 26.

A tüntetés és a felkelés

" A felszabadult magyar nép nevében..."⁴²

Hajnaltól, 4 óra 55 perckor érkezett Bata István honvédelmi miniszter kemény fellépésre utasító parancsa a hadtesttörzshöz:

" Az egyetemi ifjúság Budapesten békés felvonulást rendezett, szocialista népi államunk bátor támogatása érdekében. Szervezett ellenforradalmi banditák ezt kihasználták, és kísérletet tettek arra, hogy fegyveres támadásukkal megdöntsék a nép hatalmát. Budapesten alkalmazásra kerülő katonai egységek a szovjet csapatokkal együttműködve eredményes harcot folytatnak az ellenforradalmárok ellen. A Budapesten működő ellenforradalmárok sorozatos kudarcok után most arra törekednek, hogy egyes szétvert csoportjaikat kivonják Budapestről, és vidéken is rendezavarást szervezenek. Több helyőrségben a hadsereg és a Belügyminisztérium csapatai meghiúsították ezeket a kísérleteket.

Megparancsolom:

1. Fokozott éberséggel lássák el a szolgálatot.
2. Erősítsék a politikai felvilágosító munkát, tudatosítsák, hogy a harc az ellenforradalmi banditák részéről a népi hatalom ellen folyik.
3. Akadályozzanak meg minden rendbontást a helyőrségben, védjék meg a fontos objektumokat a garázdálkodástól.
4. Tartóztassanak fel minden Budapestre és Budapestről közlekedő gépkocsit, amennyiben fegyvert, löszert vagy ellenséges röpcédulát szállít, vegyék birtokukba, a gépkocsik utasait vegyék őrizetbe.
5. Fokozzák a felderítést az ellenséges tevékenységekkel szemben.
6. Szigorítsák meg a fegyelmet, biztosítsák, hogy minden körülmények között végrehajtsák előljáróik, a párt és a kormány parancsait. Előre elvtársak hazánk szabadságának, dolgozó népünk hatalmának megvédésére! Dicsőség a népi hatalom védelmében elesett hősöknek.

aláírás:

Bata István vezérezredes."

Még az éjszaka folyamán Kiskunhalasról Budapestre rendelték a 37. lövész ezredet. Az ezred parancsnoka, Hodosán Imre őrnagy reggel nyolc órakerült Gyurkónál, mikor egysége élével Kecskemétre ért.

A déli órákban Gyurkó kirendelte Csémi Károly alezredes a Cegléd-Szolnok felé vezető út elágazásához egy zászlóalj erővel, hogy működjenek együtt a ceglédi tüzérhadosztály egységeivel, és senkit se engedjen át Budapest felől, amennyiben harckocsi vagy teherautó jönne, és nem engedelmessé válna, úgy semmisítsék meg.

A Népújóság a megváltozott vezetőség népszerűségét bizonygató írásokat közölt, beszámolt arról, hogy a rádió előző napi, kora délutáni felhívására mindenütt

---

42 OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 2924/1957. Szabó János pere.

kitűzték a nemzeti zászlót. Saját táviratukat is közlik, melyet előző nap küldtek a KV-nek, és amelyben felajánlják a megye újságíróinak segítségét "pártunk és kormányunk" vezetőinek.

A munkások reggel még többnyire bementek a munkahelyükre, és a megmozdulások, a kommunista jelképek eltávolítása, lemeszelése, megsemmisítése az üzemeken, gyárakon belül kezdődött el. Mikor ez lezajlott, és híre ment, hogy a városban tüntetés van, a dolgozók elhagyták munkahelyüket, és bekapcsolódtak az eseményekbe. Eddig semmilyen adat nem került elő arra vonatkozóan, hogy a tüntetések szervezettek, előre eltervezettek lettek volna. A Lakatosipari Vállalatnál kora délelőtt leszedték a csillagokat, lemeszelték a feliratokat, az irodáról pedig nemzeti színű szalagokat kaptak a munkások. Valaki áttelefonált a Gépgyárba, és megkérdezte: "Talán mi vegyük le a csillagokat?". A műhelyirodán Rózsa József szedte le a csillagot. Az üzembizottsági elnök székre állva szedte le a gipszcímet, össze akarta törni, Nagy Sándor azonban elkérte tőle, és a szekrény és a fal közé tette. Szabó József, Pulai Imre, Rózsa József és a párttitkár is kijelentette, hogy ilyen pártnak többet nem lesz tagja, Szabó széttépte a tagkönyvét.

A délelőtt folyamán a szeszgyár előtt is tüntetések, felvonulások kezdődtek. Wigner, Faragó, Domján József és mások átmentek a Lakatosipari Vállalattól a szeszgyárba, és ott is leszedték a csillagokat. Az üzem szakszervezeti vezetőjének a kerékpárja után kötötték az egyik csillagot, majd rávettek, hogy egy darabon vontassa maga után. Szommer hadnagy ment ki a hadseregtől a csoportosulást feloszlalni, de már nem voltak ott az emberek.

Hamarosan érkezett a hír, hogy a városban tüntetés van, erre mindenki bement a városba, Wigner, Szappanos és Nagy Sándor akkor ért oda, mikor éppen az utolsó rabokat engedték ki. Nézték, ahogy az emberek bajlódtak az ügyészség címe-rével.⁴³ A Lakatosipari Vállalattól is indult egy munkáscsoport a város központjába Karazsia László vezetésével.

A pályafenntartási főnökségen is leszedték a csillagokat, zászlókat, Sztálin- és Rákosi-képeket. A rendszer kimúlásának jelképeként elégettek egy fekete koporsót⁴⁴

Október 26-án hetipiac volt Kecskeméten, ezért a szokásosnál több ember volt a városban. 10 óra után, a Nagykörösi utcában, a Béke Szálló előtt is csoportosulás támadt, először Karazsia László, a Lakatosipari Vállalat dolgozója, majd mások is követelni kezdték Csőszi Sándortól, a Vendéglátóipari Vállalat osztályvezetőjétől a vörös csillag lévételeát a szálloda épületéről. Csőszi felhívta először Denneberg igazgatót, majd a városi pártbizottságon Halanda Istvánnal akart beszélni, de csak Sziklai Judit másodtitkárt érte el, akitől azt az utasítást kapta, hogy ha nagyon követelik, hagyja eltávolítani a csillagot, de ne vegyen részt benne. Ezután Benkő Pál, Szerdahelyi Béla és egy Márkli nevű tatarozó vette le a csillagot, ledobták az útra, ahol az összetört.⁴⁵

A sikeren felbuzdulva az emberek átmentek a megyei pártbizottság épülete elé, amely ma a sajtóház. Itt azonban Daczó József megyei párttitkár és helyettese, Ördög László utasítására már javában bontották a csillagot belülről, a padlástér felől. Ezt a

43 OSZK 412.12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

44 OSZK 412.12. B 945/1957(1456/1958) Ferencz Béla és Bogdány Károly pere.

45 Kecskeméti Megyei Bíróság Irattára (továbbiakban KMB) B 1859/1959. Benkő Pál pere.

munkát a DISZ megyei bizottságának munkatársai végezték el.⁴⁶ A pártbizottságról már korábban telefonáltak a tűzoltóságra, hogy menjenek ki, és szedjék le a csillagot⁴⁷. Szabó Sándor tűzoltó főhadnagy kitérő választ adott, közölte, hogy a megyei tűzoltó parancsnokságot kérjék meg erre. Onnan hamarosan jött az utasítás, hogy teljesítsék a kérést. Egy tűzoltóautóval mentek az épülethez, ennek a létrája azonban rövidnek bizonyult, így Szabó főhadnagy bement az épületbe, ahol éppen tanácskoztak a vezetők. Azt az utasítást kapta, hogy hozzanak egy hosszabb létrát. Hosszabb létrája azonban csak régebbi, lóvontatású kocsinak volt, lova viszont nem volt a tűzoltóságnak. Ezért telefonáltak a BELSPED vállalathoz, hogy adjanak lovat a tűzoltóknak.⁴⁸ Ezután kiment Szabó főhadnagy az épületből. A tűzoltóautó, amelyiken jöttek, már a tiszti klub előtt volt.⁴⁹ Visszament a tűzoltólaktanyába, hamarosan jött egy „elvtárs”, hogy kötelet kérjen, mert azzal akarták levenni a csillagot úgy, hogy kimásznak az épület tetejére.

Megjöttek a lovak a BELSPED-től, a pártbizottságról pedig telefonáltak, hogy a kötéllel sem boldogulnak. A lóvontatású tűzoltókocsival a pártbizottság elé hajtottak⁵⁰, a kocsit kb. 30-40 tüntető kísérte. Az épület homlokzatához támasztották a most már megfelelő hosszúságú létrát. Először egy kislány vagy fiatal nő⁵¹ akart felmenni, ezt azonban nem engedték. 2-3 ember is felment a létrára, egyikük csákánnyal megbontotta a csillagot, majd kötéllel lerántották.

Daczó azzal a döntésével, hogy öntevékenyen elkezdte a csillag lebontását, illetve, hogy nem akarta ezt megakadályozni, igyekezett kifogni a tüntető tömeg vitorlájából a szelet. Ő egyébként a csillag és a Rákosi-címer eltávolítása közben egy ideig az utcán tartózkodott, de senki sem bántalmazta. Ördög László pedig állítólag a pártbizottság erkélyéről tapsolt a tömegnek. Még közvetlenül a csillag eltávolítása előtt érkezett ide Vági Lajos alezredes, a város helyőrségi kommandánsa, körülbelül 8-10 katonával, azzal a paranccsal, hogy oszlassa fel a tömeget. Vági délelőtt járőrözött a városban, dél körül érkezett az Állami Áruház elé egy katonai autóval. A szovjet emlékmű parkján keresztül ment a pártbizottság elé. Megkérdezte Daczót a teendők felől, aki közölte, hogy a követelésekre kénytelen volt megengedni, hogy levegyék a csillagot.⁵² Vágit utasította, hogy igyekezzen kerülni a fegyverhasználatot. Az emberek megpróbálták a katonákat parancsnokuk ellen fordítani, Benkő Pál biztatta őket, hogy a csillag helyett tegyenek nemzeti szalagot a sapkájukra⁵³. Az egyik katona azonban nem akarta levenni a csillagot a sapkájáról,

46 MOL 288.f. 21/1957/5.

47 KMB B 231/1958. Csernák János pere. Szabó Sándor tűzoltó főhadnagy 1958. május 15-i vallomása.

48 Valószínű, hogy a tűzoltóknak nem sok kedvük volt elvállalni a csillag eltávolítását, talán nem véletlenül mentek ki először egy rövid létrával. Pontosán tudhatták, hogy milyen magas a pártbizottság homlokzata, annál is inkább, mert a tűzoltók laktanyája kb. 200 méterre volt attól.

49 Virágh Mihály tűzoltó törzsőrmester szerint a tömeg követelésére kellett a kocsinak átmenni a tiszti klub, majd az ÁVH elé.

50 Egyes visszaemlékezések szerint a tüntetők magukat befogva húzták oda a kocsit, de ez valószínűleg nem így történt.

51 KMB B 231/1958. Virágh Mihály tűzoltó törzsőrmester 1958. május 19-i vallomása.

52 KMB B 1859/1959. Benkő Pál pere. Vági Lajos tanúvallomása.

53 KMB B 393/1958. Lázár Ákos pere. 1958. június 2-i tárgyalási jegyzőkönyv, Vági Lajos tanúvallomása.

ebből szóváltás kerekedett, lökdösődés kezdődött. Vági megpofozott, majd le akart tartóztatni egy tüntetőt. Benkő Pál biztatta a katonákat, hogy lőjék le Vágit, illetve, hogy adják át fegyvereiket, amit Vági természetesen megtiltott. A Vágit körülvevő csoportosulásban ott volt Benkő Pál, Lázár Ákos, Oláh János, Winkler István és valószínűleg Csernák János és Szentpéteri Sándor is. Egy civil le akarta tépni a válllapját, erre ő elővette a pisztolyát, néhány kiskatona védelmezőleg mögé lépett, ő pedig hirtelen elhatározással futásnak eredt. A katonák hátulról biztosították, a Városháza színház felőli sarkánál figyelmeztető sorozatot adtak le, hogy távol tartsák az üldözőket. Ez volt az első sortűz az események kapcsán Kecskeméten, amely azonban szerencsére még nem követelt áldozatokat. Vági Lajos bemenekült a tiszti klubba, a tömeg pedig kövekkel dobálta az épületet, illetve leverte róla a Rákosi-címert. Vági felhívta a hadtestparancsnokot, elmondta, hogy csak két géppisztolyuk és három pisztolyuk van, fellépést javasolt a tömeg ellen. Gyurkó Lajos először a tűzoltókat akarta bevetni a tüntetők ellen, hogy azok a tűzoltó fecskendőkkel verjék szét a tömeget. Ezt az elhatározását Benyó ezredessel üzentte meg a kecskeméti tűzoltó parancsnoknak, de a parancsnok ezt megtagadta. Sőt, a tüntetők a tűzoltólétrák és a kezelőszemélyzet segítségével távolították el a címet. Vági mindezt az ablakból nézte, valamint azt is, hogy érkező felesége a klub előtt lévők közreműködésével bejut az épületbe. Ismét felhívta Gyurkót, aki mondta, hogy hagyják levenni a csillagot, és elküldte Vágiért a kocsiját. Nemcsak hagyták, hogy a tömeg levegye a csillagot, hanem egy katona a létrán állva, puskatussal beverte a vörös csillag üvegbúráját, a csillagot azonban nem tudta így levérni, ezért egy diák segítségével csavarozták le.⁵⁴ A katona szerepvállalása azt sejteti, hogy itt is volt parancs a csillag eltávolítására.

Gyurkó parancsára Lugosi őrnagy vezetésével hat tiszt, Szommer hadnagy vezényletével pedig tizenhat híradós katona ment az épületet megvédeni, a hátsó ajtón be is jutottak. Egy tiszt közölte a tömeggel, hogy háromtagú bizottság meggyőződhet róla, hogy Vági nincs az épületben. Két férfi és egy nő volt a küldöttségben, és miközben elmondták mit szeretnének, Vági a hátsó ajtón elhagyta az épületet, és feleségével együtt a hadtesttörzshöz szállították. Miután a küldöttség meggyőződött erről, kiment az épületből, és tájékoztatta a tömeget.

Ezután a tüntetők a körülbelül 50 méterre lévő ÁVH épülete elé vonultak, ahol Németh Győző, az ÁVH megyei parancsnokának a helyettese kiment eléjük, és megkérdezte, hogy mit akarnak. Az ekkor már kb. 1500 fős tömeg kijelentette, hogy a csillagot és a címet akarja eltávolítani, amit a parancsnok meg is engedett. Csorba István színész elszavalta a Nemzeti dalt.⁵⁵ Mindezt jelentették Gyurkónak, aki azt mondta, ha ez a kívánságuk, tegyék. Gyurkó "engedékenységet" az magyarázza, hogy lövetési szándékát Daczó megakadályozta, és határozottan megtiltotta a fegyverhasználatot. A csillagot és a címet leszedték az épületről. A tűzoltólétra segítségével kötelet kötöttek a vörös csillagra, majd 60-70 ember elkezdte húzni. Csernák Jánosnak mondta valaki, hogy "Nem magyar ember, hanem kommunista, aki a kötelet nem húzza." Ekkor Csernák is beállt a kötelet húzók közé, a kötél

54 KMB B 231/1958. Csernák János pere.

55 Benkő Zoltán tanúvallomása szerint az ÁVH épületének tetejéről szavalta valaki a Nemzeti dalt. KMB B 231/1958. Csernák János pere.

azonban elszakadt.⁵⁶ Végül Hohn Jenő, az Épületlakatos Ipari Vállalat dolgozója verte le a csillagot egy tűzoltócsákánnyal.⁵⁷ Az ÁVH vezetői végignézték mindezt⁵⁸, ám amikor az emberek be akartak nyomulni az ÁVH épületébe, az ablakból géppisztolysorozatot adtak le, mire a tömeg meghátrált. A 19. híradós zászlóaljtól egy század érkezett erősítésként, körbefogták a tömeget, hogy mások ne csatlakozhassanak hozzájuk. A tüntetők ekkor elénekelték a Himnuszt, egy diák pedig kitűzte a magyar zászlót az ÁVH épületére.

Ezek után a szovjet emlékműhöz vonultak, hogy ledöntsék. Lukács százados és Hernek százados jelentette Gyurkónak az újabb fejleményt. Ő megparancsolta Lukácsnak, hogy akadályozza meg az emlékmű ledöntését. A százados négyyszögben felállította az embereit az emlékmű körül, és figyelmeztette a tüntetőket, hogy lövetni fog, ha az emlékműhöz hozzányúlnak. Tekintettel arra, hogy a tömegben nagyon sok fiatal volt ismét felhívta Gyurkót, aki azt az utasítást adta, hogy ne lövessen. Ekkor volt a nézeteltérés Daczó és Gyurkó között a fegyverhasználattal kapcsolatban. Daczó tiltakozott a tűzparancs kiadása ellen, és azzal fenyegette meg Gyurkót, hogy illetékes helyre jelenteni fogja engedetlenségét, ha lövetni mer. Miközben Lukács százados Gyurkónak telefonált, az emberek ismét a tűzoltólétra segítségével vették le az emlékműről a csillagot, és döntötték le az emlékmű felső részét. Teljesen azonban nem sikerült lerombolni a szovjet megszállás szimbólumát. Ez délután 3 óra felé volt, a csillagot egy fiatal kalapáccsal verte le róla.

A megyei pártbizottságon, majd a megyei tanács elnökénél állandóan ülésezett, és intézkedett az úgynevezett *védelmi bizottság*, amely a párt, a tanács és a honvédség képviselőiből állt.⁵⁹ Ez október 29-ig működött, Daczó József, Ördög László, Halanda István, Dallos Ferenc, Varga Jenő, Gyurkó Lajos, Sucin József, Szabó Sándor, Mádi Lajos, Mészöly Gyula, Szücs Béláné, Mohácsi Károly volt a tagja. A bizottságban késő délutánig tartott a vita a tüntetőkkel szembeni fegyveres fellépésről. Többször felhívták a Központi Vezetőséget, ahonnan nem kaptak egyértelmű utasítást, és arra figyelmeztették őket, hogy kerüljék a "túlkapásokat". A felesleges véráldozatok elkerülése, valamint a párt maradék elfogadottságának megmentése mellett valószínűleg ezek a felső utasítások is szerepet játszottak abban, hogy Daczó és Ördög megtiltotta a fegyverhasználatot, és ezzel időlegesen vissza tudta tartani a militáns beállítottságú katonai vezetőket. Gyurkó Lajos várakozó magatartását az is indokolhatta, hogy egy ideig a szegedi eseményekkel volt elfoglalva. Szeged karhatalmi szempontból a hadtesthez tartozott, és az ottani tüntetésekkel kapcsolatban Gyurkó azt az utasítást kapta a Honvédelmi Minisz-

56 KMB B 231/1958. Csernák János pere.

57 PN 46. évf. 249. sz. (1991. október 24.) 9.

58 Arany László és Ott József október 26-án vidéki körúton volt, éppen a községi megmozdulások leszerelése érdekében. Ennek során autójukat Solton felkelők fogták el, és lefegyverezték őket. Baján telefonon értesültek a kecskeméti tüntetésről, ennek hatására tértek vissza a városba a délután folyamán. Ennek pontos ideje azonban nem ismeretes. Néhány vallomásban az szerepel, hogy Arany László fogadta a tüntetőket az ÁVH épülete előtt. Arany egyébként a hadtest parancsnokságon keresett menedéket, október 30-án a szovjetekhez menekült, november 8-án tért vissza a Kádár-kormány megbíttójaként. MOL 288.f. 21/1957/5. és HL BKB B 24/1958.

59 BKMÖL XXIII. 2. c. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Titkárságának iratai. Általános iratok 1950–1973. 1098/1957.

tériumból, hogy ne lövessen. A két megyei pártvezető, Daczó József és Ördög László talán reménykedett valamilyen tárgyalásos úton elérhető politikai megoldásban. Ezt látszik alátámasztani, hogy már ekkor javaslatot tettek a megyei forradalmi bizottság létrehozására. Ezzel a lépéssel talán elkerülhető lett volna a súlyos véráldozat, melyet a hamarosan meginduló katonai akció követelt. A néhány nap múlva megalakuló forradalmi közigazgatási szervekbe pedig sokkal nagyobb eséllyel juttathatták volna be a kommunista jelölteket. A védelmi bizottság többsége azonban a katonai vezetők nyomására elutasította Daczó és Ördög felvetését, és a katonai fellépés mellett döntött.⁶⁰ Az események irányítása Dallos Ferenc⁶¹ és Gyurkó Lajos kezébe került. Elítélték, és katonai fellépéssel verték le a felkelést.⁶² Daczó József Budapestre vitette a családját.⁶³ Gyurkó Lajos egyébként ezen a napon Szabó Sándor elhárító osztályvezető és Németh Károly Csongrád megyei párttitkár egyébertésével Szegedre vonatkozóan is kiadta a tűzparancsot.

Mikor a katonai fellépés mellett döntöttek, ami nagyjából a szovjet emlékmű megrongálása után, de az is lehet, hogy a börtön és a rendőrség elleni támadás idején történt, délután 4 óra körül Dallos Ferenc, a megyei tanács VB elnöke felhívta telefonon Gyurkót, és követelte a honvédség fegyveres beavatkozását. Ekkorra tájékoztak, hogy más megyékben már alakultak nemzeti bizottságok, és hogy a kormány elismerte ezeket.⁶⁴ Dallos kérte Gyurkót, hogy küldjön a megyei tanácshoz olyan vezető tisztet, aki karhatalmi egységekkel rendelkezik, és a beavatkozást irányítja. Gyurkó ezt megígérte. Egy órával később jött Gyulai Mihály ezredes, a hadtest parancsnokhelyettese, és közölte Dallossal, hogy értekezletre jött. Dallos elmondta neki, hogy nem erről volt szó, hanem beavatkozásról, és felszólította Gyulait, hogy a Gyurkóval történt megállapodás értelmében intézkedjen a fegyveres közbelépésről. Gyulai ezredes ekkor közölte, hogy nem áll rendelkezésére megfelelő erő, és különben sem lát okot a beavatkozásra, mert a városban viszonylagosan rend van. Dallos ekkor ismét felhívta Gyurkót, közölte, hogy Gyulai nem hajlandó beavatkozni, és újból követelte a honvédség fellépését. Ezután vonult fel a hadsereg tankokkal, géppuskákkal, fegyveres egységekkel, és kezdődött meg a tömeg lövetése. A megyei tanács épületének védelmét megszervezte a VB. Este 9 óráig fegyvertelenek voltak, jóllehet már napokkal korábban kértek fegyvereket. De ekkor megérkeztek a géppuskák, golyószórók, kézigránátok, a tanács dolgozóiból kiválasztott kommunisták és megbízható pártonkívüliek kapták meg ezeket, és ettől kezdve őréséget adtak.⁶⁵ A megyei tanács épületét azonban senki sem támadta meg.

Az emlékmű megrongálása után kétfelé oszlottak a tüntetők. Egy részük a

60 MOL 288.f. 21/1957/5.

61 BKMÖL XXIII. 2. c. 1098/1957. "Dallos Ferenc és Varga Jenő elvtársak, látva az eseményeket, a megyei párt végrehajtóbizottságához mentek és igyekeztek a rend fenntartása érdekében újabb intézkedéseket megtárgyalni. A párt vezetői, **Daczó József és Ördög László akkor már nem voltak cselekvőképes állapotban.** Ezt látva úgy határoztunk, hogy a karhatalommal és általában a vezetéssel kapcsolatos teendőket a tanácsnál döntjük el. A párt említett vezetői Dallos és Varga elvtársakkal a megyei tanácshoz jöttek át."

62 Fővárosi Bíróság Irattára, B 836/1958. dr. Magócsi Géza pere. Petőfi Sándor 1957. jún. 10-i tanúvallomása.

63 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archivuma. 1956-os gyűjtemény, szn. irat. Bognár József beszámolója.

64 MOL 288.f. 21/1957/5.

65 BKMÖL XXIII.1.b. 210/1957.

szovjet tiszti klub elé vonult, hogy arról is eltávolítsa a vörös csillagot és a vörös zászlót. A többség viszont a börtön elé ment, hogy a politikai foglyokat és az egyszerű elítélteket kiszabadítsa.

A szovjet tiszti klubnál a tömeg követelte az idegen jelképek levételét, de az ott lévő szovjet tisztek megtagadták, sőt arra az esetre, ha a tömeg megkísérelné ezt, fegyverhasználatot helyeztek kilátásba. Erre az emberek a magyar zászló kitézését kérték, amihez a szovjetek hozzá is járultak, így a szovjet tiszti klub homlokzatára is felkerült a nemzeti lobogó. Ezután az itt lévők csatlakoztak a börtönnél lévő társaikhoz. A tömeg élén, az elsők között állt a totózó vezetője, a Kiskereskedelmi Vállalat könyvelője, valamint Csajányi György színész.⁶⁶

A börtönt 6 tiszttel és 16 honvéddel erősítette meg Gyurkó azzal a feladattal, hogy akadályozzák meg a rabok kiszabadítását. Az erősítés parancsnoka és a börtön őrparancsnoka hozzálátott a védelem megszervezéséhez, tájékoztak az erőviszonyokról, feltérképezték a börtön gyenge pontjait. Közben egy küldött érkezett a tüntetőktől és követelte a politikai foglyok szabadon bocsátását. A börtönőrök felismerték, hogy volt már elítélve, és letartóztatták. A tömeg ezután egyszerre kezdte a börtön mindhárom bejáratát ostromolni, mire a börtönparancsnok felhívta a megyei ügyészséget, és utasítást kért. Azt a parancsot kapta, hogy engedje ki a politikai foglyokat, és ne lőjön. Ezt az utasítást a BM Megyei Főosztály vezetője is megerősítette.

A tömeg közé a katonák közben könnyfakasztó gránátokat dobáltak, melyeket az emberek visszadobáltak, ezért az őrségnek be kellett húzódnia a folyosóra. Szommer hadnagy az udvari kapunál vízfecskendővel próbálta visszatartani a tömeget. Ez azonban csak néhány percig sikerült, hamarosan mindhárom bejáraton egyszerre tódultak be az emberek, behatolva az udvarra és a folyosókra. A fegyőrök egy része már korábban átöltözött civilbe, most fegyvereiket eldobálva elvegyültek a tömegben, másik részük pedig kinyitotta a fogdákat. Ebben a helyzetben az ott lévő katonáknak is tarthatatlanná vált a helyzetük, és elmenekültek. Meg kell jegyezni, hogy a katonaság tüzet akart nyitni, amire azért nem került sor, mert a börtönparancsnok főhadnagy megakadályozta ezt, mégpedig Arany László, az ávó megyei vezetőjének utasítására. Gyurkó később megvádolta a börtön parancsnokát, hogy saját felelősségére engedte ki az összes elítéltet. A megyei főügyészség kimutatása szerint 135-en szabadultak ki ekkor.⁶⁷

Gyurkó további erősítést is küldött a börtön védelmére a 19. gépesített ezredtől. A zászlóaljzat Szentkirályi Frigyes alezredes vezette a börtön Mátyási utcai bejáratához. A tömeg körbevette a katonaságot, éltette a honvédeket, Szentkirályi és a szintén odaérkező Karácsonyi István ügyész csillapítani próbálta az embereket. Szentkirályi beszédet is tartott, melyben taglalta, hogy helyes a politikai foglyok kiszabadítása, azonban a köztörvényes elítéltek és közönséges gyilkosok kiengedése nagyon veszélyes. Karácsonyi ügyész ekkor közölte az alezredessel, hogy elkészt, mindez már megtörtént. Szentkirályi ekkor a főbejáratához vonult, ahol meggyőződött minderről, és elvonult a tiszti klubhoz. Innen jelentette a történeteket a hadtest parancsnoknak, aki a klub védelmére rendelte az egységet.

66 PN 46. évf. 249. sz. (1991. október 24.) 9.

67 BKMÖL XXV.71. A Kecskeméti Megyei Főügyészség iratai. 1955–964. Igazgatási iratok 1957. szn. irat.

Amíg a tömeg a börtönt ostromolta, a közvetlen szomszédságában lévő Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség székházából Németh Ferenc ávos őrnagy vezetésével kb. 700 fegyvert és nagy mennyiségű lőszerrel szállítottak el a honvédséghez.

Bognár Ferenc 5-6 óra körül fegyveres csoportot alakított Veszélovszki Sándorral, Fábián Sándorral és három másik társukkal. Az előbb említett MÖHOSZ Bajcsy-Zsilinszky utcai székházából akartak további fegyvereket szerezni, de már nem voltak ott a fegyverek.⁶⁸

Nagyjából a börtönnél zajló eseményekkel egy időben a Kecskeméti Rendőrkapitányság épülete előtt is nagyszámú tüntető gyűlt össze, és fegyvert követeltek. Lénárt őrnagy mondta Ott József századosnak, hogy beszéljen a tömeghez. Több rendőr is próbált beszélni az emberekhez, hátha sikerül őket csillapítani, így például Köves százados is, aki hangoztatta, hogy a rendőrség tagjai is magyarok és a "népből" származnak.⁶⁹

Küldöttséget menesztve tárgyaltak a tüntetők a megyei rendőr parancsnok-helyetttel. Donáth százados vezette oda őket, Ott József is velük tartott. A küldöttség 5 főből állt, tagja volt Érsek Sándor, Sós Imre és három félegyházi diák, egyikük mint a küldöttség vezetője. Mindez délután fél 5 után, mások szerint 6 óra körül történt. Szalóki Imre, a rendőrség megyei parancsnoka ekkor Budapesten volt pártiskolai tanfolyamon. A szobában jelen volt Kádi Sándor őrnagy, a megyei rendőrkapitány helyettese, Donáth Tibor százados, Steichik orvos őrnagy, Franyó százados, bűnügyi osztályvezető és Ott József százados, a parancsnok politikai helyettese. Kádi vezette a beszélgetést, a küldöttség az épületben lévő összes fegyvert akarta, és erre öt percet adott ultimátumszerűen. Kádi nem akart fegyvert kiszolgáltatni, és kiment a szobából, Ott Józsefnek adta át a tárgyalás vezetését.⁷⁰

Kádi Sándor ekkor telefonon felhívta az ÁVH-t, hogy utasításokat kérjen, hamarosan azonban visszatért.⁷¹ Mialatt mindez lezajlott, "az elvtársak ablakba kerültek, és tüzelőállást foglaltak".⁷²

A tárgyaláson írásba foglalták a követeléseket, a diák diktálta gépbe: "a fegyvereket adják át, semmisítsék meg a rendőrségi telefont és rádiót, a normákat töröljék el, több és jobb munkalehetőséget biztosítson az állam". Először Ott József is megtagadta a fegyverek kiadását, aztán megegyeztek abban, hogy kb. 20-40 katonaviselt civil, aki személyi igazolvánnyal is rendelkezik, fegyvert fog kapni, és a rendőrökkel közösen fognak járőrözni a városban a rend és a közbiztonság fenntartása érdekében.⁷³ A járőrözést azonnal meg akarták kezdeni. Kádi őrnagy, a rendőrkapitány helyettese telefonösszeköttetésben állt Arany László őrnaggyal, a megyei főosztály vezetőjével, aki megtiltotta, hogy fegyvereket adjanak át a

68 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Bognár Ferenc 1957. február 7-i kihallgatási jegyzőkönyve.

69 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Nagy Lajos 1957. január 30-i kihallgatási jegyzőkönyve.

70 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Ott József tárgyalási vallomása.

71 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Kádi Sándor tanúvallomása.

72 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Lukács András 1958. április 14-15-i tárgyalási vallomása. Hasonlóan nyilatkozott Molnár István r. százados is, aki okt. 26-án fegyveres szolgálatot adott a folyosón, és az volt a feladatuk, hogy támadás esetén fegyverrel védjék az épületet.

73 OSZK 412.12. B 1094/1957. Sós Imre és Érsek Sándor pere. A megállapodásnak valószínűleg része volt az is, hogy a küldöttség elvezeti a tüntetőket a rendőrség épülete elől.

tüntetőknak. Kádi telefonon közölte ezt Ott Józseffel, és hogy szerinte fegyvert kellene használni. Kádi Sándor ekkorra már kapott utasítást a megyei pártbizottságtól az ellenállásra.⁷⁴ A rendőrség közrendvédelmi parancsnoka lövetni akart, az első és második emeleti ablakokba két-két géppisztolyost állított, valamint egy-egy láda kézigránátot is odakészített. Ott József azonban nem adott tűzparancsot. Az őrsparancsnoknak mondta, hogy 20 rendőrt sorakoztasson 2-2 géppisztollyal, Ott és Donáth a 20 civillel pedig a nagyterembe ment. Közben azonban a tömeg megunta a várakozást, az oldalsó kapun benyomult az épületbe, egy háromfős csoport pedig a fegyverraktárba is, és a felsorakoztatott rendőröktől elszedték a géppisztolyokat.⁷⁵ A főbejárat előtt lévők ezt megtudván, az öröket félrelökve behatoltak az épületbe, és megszerezték a fegyvereket. Simon Sándor volt az egyik kapuban szolgálatot teljesítő rendőr, ő engedte be a küldöttséget, majd mikor az emberek betódultak, elmenekült a vasútállomás felé. Kecskeméti Ferenc alhadnagy és Bodó Géza is a kapuban teljesített szolgálatot.

Sárközi Ferenc is behatolt az épületbe, a folyosón Domonics István rendőrtől elvette pisztolyát és géppisztolyát, majd Nagy Lajos és társai letépték a váll-lapját, és kikergették az épületből. Mások Csordás István és Soós Imre rendőröket fegyverezték le.⁷⁶ A kavarodás enyhültével egyébként Ott József leállította a fegyveroztást, és kiszorították a tömeget az épületből, a kapukat pedig bezárták. Kádi ezután összehívatta a parancsnokokat, kijelentette, hogy az ő parancsa nélkül senki sem intézkedhet, és ezentúl először cselekednek, és csak utána kérnek instrukciókat. A rendőrök egyébként miután rendezték soraikat, és erősítést kaptak a hadseregtől, részt vettek a felkelők elleni harcban, főként a rendőrség épülete környékén.

Mikor Gyurkónak jelentették, hogy a rendőrségről fegyverek kerültek ki, megparancsolta Szentkirályi alezredesnek, hogy az ott lévő zászlóalj 45 milliméteres páncéltörő ágyújával lőjön végig a Rákóczi úton először 2 méter magasságban, ha a tömeg erre nem oszlik szét, akkor ismétlje meg a tüzelést 1,5 méter magasságban. Az emberek természetesen már az első sorozatra nagy rémülettel szétfutottak, és másfelé vették útjukat.

Gyurkó még aznap letartóztatta Ott Józsefet, hadbírótság elé akarta állíttatni.⁷⁷ Két napot volt fogdában, aztán a katonai ügyészség vezetője és a bíróság elnöke kiengedte.

A rendőrségtől szerzett fegyverekkel ellátott tömeg egyesült a börtönnél felfegyverzett tömeggel, és a főtéren keresztül, érintve az Állami Áruház előtti

74 HL BKB B 24/1958. Az 1958. ápr. 14-15-i tárgyalási jegyzőkönyv.

75 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Ott József tárgyalási jegyzőkönyve.

76 KMB B 1204/1958. Sárközi Ferenc pere.

77 Különböző tanúk egybehangzó állítása szerint 15-20 géppisztoly kerülhetett ki a rendőrségről. Ahhoz képest, hogy az összes fegyver a tüntetők kezébe kerülhetett volna, nem túl nagy szám. Talán Ott Józsefnek köszönhető, hogy csak ennyi fegyver került ki a rendőrségről. A tömeg kiszorítását egyébként megkönnyítette, hogy a küldöttség vezetője megígérte, hogy a fegyverek átadása után a tömeg egy részét a vasútpark, másik részét pedig a város központja felé irányítja, hogy a kaput be tudják zárni. Az pedig kifejezetten Ott József érdeme, hogy a rendőrségnél nem került sor vérengzésre, ugyanis többek követelése ellenére a kritikus pillanatban nem adott tűzparancsot. Kádi Sándor magatartását minősíti, hogy parancsnok létere sorsdöntő pillanatban hagyta ott a tárgyalást, és hátrította át a felelősséget.

területet, átfordult a pártbizottság elé, onnan pedig a Nagykőrösi utcán a helyőrségkommendáns épülete elé vonult, hogy további fegyvereket szerezzen.

Itt már valószínűleg a tömeg között volt Szabó János is, aki egy fegyveres csoport vezetője lett. A főpostánál lefegyverezték Bartus Antal, Végh Lajos, Kiss István és Szántó Tibor rendőröket, a posta udvarán őrizet alatt tartották őket. Hamarosan elfogták Galacz János rendőrségi sofőrt is, akit szintén őriztek egy ideig, majd rövidesen kiszabadultak mindannyian. Szabó János és csoportja ezután az SZTK elé ment, ahol már tíz-tizenöt fős csoportot vezetett. A csoport tagjai: Sánta József, Kemény Imre, Sánta János, Nagy Tibor, Noszek Miklós, Orgoványi István, Kapás Mihály, Farkas János. Itt elhatározták, hogy további fegyvereket szereznek, ezért az SZTK előtt álló katonai mentőautót lefoglalták sofőrétől, Nagy Istvántól. Szabó azt mondta neki, hogy "a felszabadult magyar nép nevében igénybe veszi". A kocsival a vasútállomásra mentek, de itt nem találtak fegyvereket, ugyanis Nagy Lajos és társai már elfoglalták a vasútállomást, ezért visszatértek az SZTK elé. Ez este 8 óra felé volt, ekkor már javában állt a harc.⁷⁸ Nagykőrösről egy ember érkezett motorkerékpáron, és elmondta, hogy harc van az ottani pártbizottság és rendőrség előtt. Szabóék elhatározták, hogy átmennek Nagykőröstre. Az úton katonai ellenőrző pont volt Hegedűs László parancsnokságával, de a szirénázva közeledő katonai sebesültszállítót átengedték. Nagykőrösön azonban mire odaértek nagyjából lezajlottak az események. A rendőrség épületében azért még lefegyvereztek három katonát, az utcán pedig Medgyesi Sándor rendőrt. A pártbizottság védői már elmenekültek, az épület pedig füstölt mikor odaértek. Itt is elmentek a vasútállomásra, de már ide is későn érkeztek, viszont csoportjukhoz csatlakozott K. Szalai Sándor és Maráczai Sándor. Ezután elhatározták, hogy a környező falvak rendőrőrszeit fogják lefegyverezni. Először Kocsérra mentek, de innen már elmenekült a községi rendőr, viszont Jászkarajenőről átjött ellenőrizni Pusztai József és Tugyi Géza rendőr, őket lefegyverezték, visszavitték Jászkarajenőre, és Pusztait arra kényszerítették, hogy az ismert módon csöngessen az őrs ajtaján. Ezután ide behatoltak, a fegyvereket összeszedték, a telefont pedig megrongálták. A tartalék telefonon Pusztai később telefonált a ceglédi kapitányságnak és katonaságnak, de segítséget nem kapott. A felkelők ezután a postára mentek, itt is igyekeztek elválni a telefon és távíró összeköttetést, de itt sem sikerült teljesen, Jenei Pál postás később értesítette az abonyi rendőrséget. Utána Tiszakécskére mentek, a permetezőgépgyárban benzint szereztek, a gyár elé érkező rendőrkocsit lefegyverezték. Utána a rendőrség épületéhez mentek. A rendőröket felszólították, hogy adják meg magukat, és engedjék be őket. Tóth Ferenc rendőr azonban ezt megtagadta, és tűzharc alakult ki. A rendőrök egy része a hátsó ajtón át elszaladt, de Tóth Ferenc és Poruczki őrmester kitartott, ezért a felkelők rövidesen felhagytak az ostrommal. Ezután Nagykőrösön keresztül visszatértek Kecskemétre, útközben találtak egy autóbusszal, melyen szintén felkelők voltak, velük megosztották a zsákmányolt fegyvereket. Hajnal 4-5 óra körül értek Kecskemétre, ahol szétszéledt a csoport.⁷⁹

Eközben Kecskeméten a Nagykőrösi utcában, a katonai kommendáns épületében még délután Szász főhadnagy távbeszélőn parancsot kért a hadtestparancsnokságtól

78 OSZK 412. 20. B 2924/1975. Szabó János pere.

79 ua. A T.Nb. XI. 9055/1959. sz. ítélet adatai.

a fegyverhasználatra vonatkozóan, ahonnan arra utasították, hogy tárgyaljon a tömeggel. Az emberek követelték, hogy a tisztek és a katonák álljanak a forradalom mellé, vezessék tovább a megmozdulásokat. Egyik vezetőjük Berger tartalékos hadnagy volt, akit néhány hónappal korábban szereltek le a honvédségtől. Ezután az utcai fronton az egyik ablakból beszélt egy tiszt az emberekkel, akik követelték a bebocsátást, amit meg is kaptak azzal a feltétellel, hogy a tisztek és a katonák nem fogják átadni fegyvereiket. A felesleges fegyvereket és lőszeret elrejtették. A kapu kinyitása után a tömeg bement az épületbe, de fegyvert a fentiek miatt nem találtak, a megállapodás értelmében a katonáktól pedig nem követeltek. A tiszteket és a katonákat azonban felszólították, hogy induljanak velük a repülőtér elfoglalására. Szász főhadnagy ezt elhárította, de javasolta, hogy hívják fel a repteret, és tárgyaljanak velük. Ez meg is történt. A repülőhadosztály beszámolója így ír minderről: "Este 18.00 óra körül telefonon egy Szegedi nevű egyén, aki mint a forradalmi tanács elnöke mutatkozott be, felhívta a hadosztály-parancsnokot a repülőtérre, és közölte vele, illetve parancsot adott, hogy egy órán belül a repülőtér álljon át hozzájuk, a gépeket emeljék levegőbe a város felé, és a levegőben megkapják a további parancsot. A fennmaradó állománnyal pedig menjünk a városba. Amennyiben ezt nem hajtják végre, gépesített csapatokkal fogják megtámadni a repteret. Ezután a hadosztály parancsnok felhívta a hadtestparancsnokot, valamint az OLLEP parancsnokát, és jelentette nekik az esetet, akiktől azt a parancsot kapta, hogy az utasítást nem kell végrehajtani."⁸⁰ Más adatok szerint Nagy Lajos felkelő telefonált a reptérre, és támadással fenyegette meg őket, ha nem állnak át. Miután a tömeg eltávozott, Szász főhadnagy felhívta a hadtestparancsnokságot, és jelentette, hogy a személyi állománnyal együtt elhagyja az épületet, és csatlakozik a repteret védőkhöz.

A tömeg egy része elhatározta, hogy a posta elfoglalására indul, másik része pedig a katonai hadbírótság épületéhez, hogy onnan is kiszabadítsa a foglyokat. A postát időlegesen el is foglalták, Lukács András százados foglalta vissza még az este folyamán.

A hadbíróséghez vonulók útközben elfogták a helyőrségparancsnok rajgépkocsiját, amely lőszerrel szállított a helyőrség kommandáns hivatalához. A kocsit fellobogózták, majd még egy kocsit szerezve mintegy 80 főnyi csoport érkezett a hadbíróséghez. Itt azonban foglyok nem voltak, mert már előző nap átszállították őket Szegedre. Itt a tömeget egy volt honvédségi polgári alkalmazott és egy tartalékos őrmester vezette, akik ismerték az épületet.

Az esti órákban a tömeg a főtérrre vonult, közülük mintegy ötven-hatvan főnek lehetett fegyvere.

A tüntetők elleni katonai fellépésben a kiskőrösi gépesített ezred és a kecskeméti gépesített ezred városban maradt része vett részt. Hamarosan bekapcsolódott a kalocsai 24-es harcokszó ezred is. Szentkirályi Frigyes alezredes azt a parancsot kapta, hogy a tömeget oszlassa szét, és a teret tisztítsa meg. Ehhez a rendelkezésére állt Joós százados parancsnoksága alatt 25 fő a 19. híradó zászlóaljtól, Szabó százados parancsnoksága alatt 120 fő és 4 harcokcsi a 12. gépesített ezredtől, a későbbiek folyamán pedig Edenmayer Pál vezetésével 140 fő a kiskőrösi 19.

---

80 Sortüzek – 1956, 1994. 146. A 66. Vadászipülő Hadosztály jelentése.

gépesített ezredtől. Szentkirályi alezredes Barát Béla századost beültette egy hangszórós kocsiba, hogy szólítsa fel az embereket távozásra. Mikor ennek nem tettek eleget, parancsot adott a tüzelésre. A tömeg szétszaladt, "mondhatni hanyatt-homlok menekült", és a tér hamarosan kiürült. Ekkor halt meg Faragó Etelka, Józsa Pál, Tóth Béla és özvegy Tóth Mátyásné.⁸¹ Azok közül azonban, akik korábban fegyverhez jutottak, néhányan viszonzták a tüzet, megindult a fegyveres harc. A főteret, az odavezető utakat, valamint a tiszti klub környékét, ahol Szentkirályi harcálláspontja volt, a kora esti órákban megtisztították a felkelőktől. Az éjszaka folyamán váltakozó hevességgel folyt a harc, amely sokkal inkább szórványos lövöldözés lehetett, mint összefüggő harci esemény. A kiskőrösiek feladata volt a homokbányai laktanyától a városközponton át a repülőtérig húzódó vonal mentén felszámolni a fegyvereseket. Az ezred első oszlopát Vági Lajos alezredes, a helyőrségi parancsnok vezette.

Szentkirályi szoros összeköttetést tartott a megyei és a városi pártbizottsággal, Daczó Józseffel és Halanda Istvánnal, a megyei tanács elnökével Dallos Ferencsel és a kiegészítő parancsnokságon lévő Kósa alezreddessel. Összekötőt küldött Lugosi János őrnagy személyében a szovjet parancsnoksághoz, és tartotta az összeköttetést a rendőrséggel, melynek épületét az éjszaka folyamán többször is megtámadták a felkelők. Különösen erős volt a tűz a rendőrséggel szemben lévő, építés alatt álló házból. Az épület védelmét Kádi Sándor irányításával körülbelül harminc rendőr látta el, amíg megérkeztek Vági katonái, akik biztosították az épületet, és részben a lőszerkészletet egészítették ki.⁸²

26-án éjjel több mint 50 főt tartóztattak le, akiket a homokbányai laktanyába szállítottak be kihallgatásra. Vági Lajos irányította a vallatásokat. Ezzel és a délelőtti eseményekben játszott szerepével osztatlan gyűlöletet keltett maga iránt a város közvéleményében. Este 8 óra körül fogták el Nagy Lajos felkelőt, aki a délután folyamán szintén fegyveres csoportot alakított.⁸³

Az éjszaka folyamán Szentkirályi harcokocsikkal járőrözést szervezett, melyek közül a Lukács András vezette járőr emelkedett ki leginkább, akiket a vasútállomás előtti téren igen erős tüzzel fogadtak.

A hadtest parancsnok közölte a repülőhadosztály parancsnokával, hogy ettől kezdve a hadosztály a hadtest alárendeltségébe fog tartozni. Ezután a hadosztályparancsnok elrendelte a földi riadót az egész állomány részére, és megszállták a földi védelmi támpontokat, valamint a repülőtér felé vezető útvonalat, s így a repülőtér teljes mértékben fölkészült a földi támadás elhárítására. A gépeket a földön a város felé fordították, hogy fegyverzetüket szükség esetén fel tudják használni. A

81 PN 46. évf. 250. sz. (1991. október 25.) 4.

82 VASS Henrik, 1958. 179.

83 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Nagy Lajos 1957. jan. 30-i kihallgatási jegyzőkönyve. Nagy Lajos részt vett a pártbizottság, a tiszti klub, az ÁVH, a börtön és a rendőrség környékén lezajlott eseményekben. Többször hangoztatta, hogy a harcok kirobbanása után az Újkollégium tornyában foglaltak állást, a vasútállomás elfoglalását és lefegyverzését is saját érdemének tulajdonította. Ide egy katonai vípponnal érkezett más fegyveresekkel együtt, lefegyverezték az itteni katonákat, a távirót és a telefont pedig megrongálták. Ezután visszament a rendőrséghez, ahol letartóztatták. Október 26-1 letartóztatásakor elmondása szerint Kádi őrnagy hallgatta ki. Október 30-ig volt fogságban.

lőszerraktárban lévő lőszert beszállították a repülőtér területén lévő bunkerba. A hadosztályparancsnokság levonult a földszinten lévő elhárítóosztály helyiségébe, mivel innen biztonságos összeköttetés volt a hadtesttel, az OLLEP-pel, valamint az elhárító szervekkel. Külön megszervezték a parancsnokság védelmét is. Ettől kezdve az irányítás innen történt. Itt helyezték biztonságba a repülőtéren lévő szovjet tanácsadókat is.

Miközben zajlottak az események, a városi pártbizottságon és a városi tanács épületében megbeszélés volt késő délután. Ezeken a tanácskozásokon arról volt szó, hogy az alakuló munkástanácsokba, illetve gyárőrségekbe megbízható embereknek kell kerülniök. Ilyen értelmű felhívást adott ki egyébként Budapesten a SZOT elnöksége és a párt központi vezetősége is. Bánhidi Lambertné, a Vendéglátóipari Vállalat párttitkára részt vett ezen a megbeszélésen, és utána Csőszi Sándorral és Denneberg igazgatóval a vállalat pártirodáján beszéltek meg a pártbizottságtól kapott utasításokat.⁸⁴

Az október 26-i kecskeméti sortüzek áldozatai és sebesültjei:⁸⁵

Halottak:

1. özv. Tóth Mátyásné (1907.) A Szabadság téren géppuskából fejlövés.
2. Faragó Etel (1938.) Szívlövésrel szállították kórházba, ahol meghalt.
3. Józsa Pál (1924.) A Beretvás szálló előtt géppuskából fejlövés.
4. Kovács József (1893.) A Széchenyi téren tüdőlövés.
5. Rigó István (1926.) Tüdőlövésrel szállították kórházba, ahol meghalt.
6. Giliczó Mihály(1930); A Talfái közben éjjel negyed 12-kor géppuskából mell-lövés.
7. Tóth Béla(1937); A Szabadság téren 8 órakor lőtték le.
8. Márk Dániel honvéd (1935.) A Tanácsháza előtti harcokban halt meg a hatalom oldalán.

Sebesültek:

1. Sebestyén Ferenc;	Az Állami Áruház sarkán hátulról robbanógolyó érte a bal talpán.
2. Gyulai Sándor ;	Az Állami Áruház előtt tankból lövés érte a bal térdkalácsát.
3. Németh Péter,	A Szabadság téren csípőlövés.
4. Dombai Magda;	-
5. Bólyai József;	-
6. Bagi Sándor;	-
7. Kakas Lajos;	-

84 KMB B 1859/1959. Benkő Pál pere. Csőszi Sándor tanúvallomása.

85 BKMÖL XXIII. 13. b. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága egészségügyi osztálya szociálpolitikai csoportjának iratai. 1954-1973. 38933/1957. és XXIII. 556. b. Kecskemét Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága igazgatási osztályának iratai 3073/1957. és 1510/1957. Az áldozatokkal kapcsolatos információkat ezekből a dokumentumokból vettem, a későbbiekben nem jelzetelem.

8. Takács Etelka;	A Szabadság téren este 6 óra után comblövés.
9. Kaszás György;	A Nagytemplom előtt fél 6-kor hátulról nyakcsigolyán lőtték.
10. Pető Mária;	A Nagykőrösi utcán harckocsiból hátulról érte lövés a bal oldalán.
11. Beregszászi László;	A szovjet emlékműnél 6 órakor comblövés érte.
12. Zombor György;	Az Állami Áruház előtt fél 7-kor érte lövés a jobb csuklóján és csípőjén.
13. Vasadi Ferenc;	Az Újkollégium előtt 6-7 óra között jobb kézfején érte lövés.
14. Vasadi József;	A Tanácsháza előtt tarkóján érte lövés
15. Tellér Benő;	A Rákóczi úton 6 órakor tankból lőtt lövedék repeszei fúródtak a hátába.
16. Fekete István;	Az Arany János utca elején jobb lapockáján érte lövés.
17. Adorján István;	-
18. Szabados József;	-
19. Kovács István;	A tanácsháza védőinek tagja volt. Az épület átkutatásakor géppisztolyból lövés érte. Mivel tudjuk, hogy nem érte támadás a tanácsházát, valószínűleg valamilyen baleset történhetett. Az MSZMP javaslatára később 3 hetes üdülésre ment az NDK-ba.

Október 27.

A kora délelőtti órákban Szentkirályi alezredes parancsot kapott, hogy vonuljon be a parancsnokságra, mivel Zalavári József, a hadtest hadműveleti osztály- vezetője ment a tisztí klubba, hogy átvegye a kint lévő egységek felett a parancsnokságot. Zalavári ezredes a szovjetekkel szoros kapcsolatot tartva és együttműködve Kecskemétet két részre osztotta, amelynek lényege az volt, hogy a Rákóczi út és az Izsáki út által meghatározott vonaltól északra a szovjetek, az ettől délre eső részt a magyar hadsereg katonái ellenőrizték. A szovjetek egy páncélos zászlóaljjal vettek részt az eseményekben.

Gyurkó parancsára Csehi alezredes járőröket küldött ki a Ceglédet körülvevő településekre, sortűzekkel oszlatták fel a tüntetőket, a településeken katonai közigazgatást vezettek be.

Délelőtt 10 óra után Szabó János és Belényesi Mihály, akik egy házban laktak, közösen mentek a Hütőipari Vállalat irányába. Csatlakoztak három ismeretlenhez, és a Kistemplom téren tüzet nyitottak egy magyar tankra. Az visszalőtt, és Szabó könnyebben megsebesült. Miután bekötötték a lábát, a cigányváros felé mentek, találkoztak Kriminál Jolánnal és egy tizenkét év körüli piros melegítő fiúval, akit valószínűleg Faragó Mátyásnak hívtak. Visszaindultak a város felé, amikor katonák

vették észre őket, és be akarták keríteni csoportjukat. Szabó, Belényesi és egy ismeretlen a járási kiegészítő parancsnokság felé szaladtak. Szabó beadta a fegyverét a parancsnokságra, és elengedték. Mikor kijött, és visszanézett, látta, hogy a másik kettő befordul a sarkon, és felszólítják őket, hogy "Állj, kezeket fel!". Legközelebb november 1-én látta őket a temetőben, halottak voltak.⁸⁶ Szabó János ezután hazament, vele tartott Kriminál Jolán, a fiatal fiú és még egy felkelő. Hamarosan harcokocsizók jöttek, és letartóztattak két férfit és egy Józsi nevű fiatal fiút.

Belényesi Mihályt és egy ismeretlen, 16-18 éves felkelőt, akinek a karján "M.I." tetoválás volt, elfogása után a helyszínen, a László Károly utcában, a járási kiegészítő parancsnokság udvarán kivégezték. Pataki Mihályt és Gulyás-Kis Sándor katonatisztet tartják a tettesnek.⁸⁷ Az ismeretlen, tetovált fiatalember valószínűleg Vemula Lászlóval azonos.⁸⁸ A katonák Gyurkó parancsa alapján jártak el, ugyanis azt az utasítást adta, hogy a fegyverrel elfogott felkelőket a helyszínen ki kell végezni. Erre Zalavári József alezredes és Kósa Ferenc alezredes is parancsot adott. Az áldozatokat később zsebkendővel hátrakötött kézzel találták meg, és a Szent-háromság temető halottasházába vitték.⁸⁹

Sós Imre, aki korábban rendőr volt, társaival a Kurucz körút és a Nap utca sarkán gyülekezett, újból meg akarták támadni a rendőrséget. A rendőrség épületéből egy osztagot küldtek ellenük, erre a felkelő csoport elszéledt, nem bocsátkozott harcba. A Kerekes utcában Sós találkozott Karácsonyi István ügyéssel, aki érdeklődött tőle az eseményekről. A Rákóczi út elején a katonák nem engedték tovább az állomás irányába, lövöldözés is támadt, ezért bevitték a rendőrségre.⁹⁰

A fegyveresek letartóztatása és az általános igazoltatás tovább folyt, az elfogottakat a hadtestparancsnoksághoz szállítottak be. A katonai elhárító osztály tagjai és államvédelmisként hallgatták ki őket.

Kecskeméten a délelőtti órákban még tartott az összecsapás. Különösen a Czollner tér és az Erzsébetváros, valamint a város északi részén, a Budai kapu környékén fejtek ki jelentősebb ellenállást a felkelők. A hadsereg természetesen óriási fölényben volt létszámban és fegyverzetben is. Ezt demonstrálta az, hogy a katonaság nehézfegyverzetet és repülőgépeket is bevetett az ellenállás felszámolására. A cigányvárosban a fegyveresek felszámolására Gyurkó Lajos először tankokat akart felhasználni, majd a légielő bevetése mellett döntött. A vadászrepülő hadosztálytól 10 óra 32 perckor felszállt Vázsonyi Miklós százados és Iván Dezső őrnagy, hogy gépágyútűzzel a hadtest gyalogos egységeivel együttműködve megbénítsák, illetve megsemmisítsék a cigányváros mellett lévő tüzfészeket. A gyalogos egységeket Lukács András százados irányította, illetve a repülőgépeknek harcokocsikból kilőtt világító

86 OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 2924/1975. Szabó János pere. Szabó János 1959. jún. 13-i kihallgatási jegyzőkönyve. Szabó és Belényesi egy házban lakott, Szabó az 1959. nov. 3-i jegyzőkönyvben a fegyveres felkelők egyik vezetőjeként említi Belényesit. A csoport valószínűleg támadást intézett a járási kiegészítő parancsnokság ellen.

87 PN 46. évf. 250. sz. (1991. október 25.) 4. és PN 53. évf. 129. sz. 1 és 6. illetve 53. évf. 159. sz. 3.

88 Kecskeméti Lapok (a továbbiakban KL). 86. évf. 46. sz. (1990. november 16.) 11.

89 PN 50. évf. 248. sz. (1995. október 21.) 1. és 7.

90 OSZK 412.12. B 1094/1957. 9.d. Sós Imre és Érsek Sándor pere. Sós Imre 1956. okt. 28-i kihallgatási jkve.

rakétákkal jelezték a célpontokat.⁹¹

A cigányváros géppuskázatásakor halt meg Válik Rozália és valószínűleg Kovács József és Molnár Sándor is. A katonák okozta sebesülés következtében halt meg Lobos József a kórházban. A Nagytemplom tornyából leadott lövés végzett Fekete Lajos felkelővel, akit teherautón fogolyként szállítottak.⁹² A két nap alatt a fegyveres harcok következtében 50-60 civil sebesült meg. A harcok során a hadsereg páncélosai szétlőtték az Újkollégium tornyát, de jelentős károkat szenvedett a zsinagóga és a malomtorony is.

Gyurkó Lajosnak, a kecskeméti hadtest parancsnokának utasítására a nap folyamán a 62. vadászrepülő ezred gépei több felszállást hajtottak végre. Így parancsot kaptak a tizsakécskei, a kiskőrösi és a csongrádi tüntetések szétzavarására. Tizsakécskéről érkezett értesülések⁹³ alapján támadták meg az ottani tüntetőket. A légitámadás 18 halottat és több mint száz sebesültet követelt. Gyurkó lövetni akarta még Szabadszállás, Kerekegyháza, Kunszentmárton és Fülöpszállás tüntetőit is később, de a hadosztályparancsnok megtagadta, ugyanis Nádor ezredes, az OLLEP parancsnoka megtiltotta a felszállást.

Gyulai Mihály alezredes a hadtestparancsnok általános helyettese éles vitába keveredett Gyurkóval az incidensek miatt. A szóváltás során közönséges gyilkoságnak nevezte, hogy egy ellenőrizetlen telefonhívás alapján ilyen tragikus következményekkel járó parancsot adott ki Gyurkó. A pártbizottságtól is hangzottak el helytelenítő vélemények. Gyurkó két tisztjelöltet le is tartóztatott, mert ellenezték a vérengzést.⁹⁴

A csongrádi tüntetés megtámadásakor Istenes Elemér főhadnagy a városon kívül lezuhant, és életét veszítette. Más adatok szerint a gépet a csongrádi katonák lőtték le.⁹⁵

27-én este 10 órakor a postát felkelők szállták meg. A posta átvizsgálása céljából Lukács százados parancsnoksága alatt 6 tiszt és 4 katona ment ki Gyulai ezredes parancsára, azzal a feladattal, hogy derítsék ki miért nem működik a távolsági bejelentő. A kiküldött járőr az ott dolgozó postások segítségével letartóztatta, és előállította a fegyvereseket.

A kecskeméti harcokról október 27-én este rövid hír hangzott el a Kossuth adó műsorában.⁹⁶

91 PN 46. évf. 267. sz. (1991. november 14.) 9.

92 PN 46. évf. 250. sz. (1991. október 25.) 4.

93 Valószínűleg Tóth Lajos főhadnagy katonai elhárítótól származott az ellenőrizetlen információ, mely alapján Gyurkó elrendelte a támadást. HL Szegedi Katonai Bíróság (a továbbiakban SZKB) B 281/1957. Mádi Jenő és társai pere. Török Béla alezredes 1957. ápr. 27-i vallomása.

94 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

95 BERKI Mihály, 1993. 58.

96 KENEDI János szerk. 1989. 109.

A munkástanácsok megalakulása

A Népújság október 26-án egyoldalas különszámot vagy röplapot adott ki, melyet október 27-én katonák terjesztettek teherautóról a városban. Ebben rövid hír jelent meg, a kecskeméti nyomda munkástanácsának megalakulásáról. A hír szerint ez volt az első munkástanács Kecskeméten, tagjai: Durszt Ferenc, Faragó Imre és Sebők Mihály. A munkástanács Faragó Imrét választotta meg a vállalat igazgatójának.

Ifj. Nagy Sándor ezen a napon reggel hét óra körül ment be munkahelyére, a Lakatosipari Vállalathoz. Az üzem előtt egy katonai autóról újságokat osztogattak. Tizenegy óra körül az igazgató és Laczi Endre üzembizottsági elnök, illetve a többi vezető gyűlést hívott össze, hogy megalakítsák a munkástanácsot. Hohn Jenő bekiabálta, hogy meg kell tisztítani az üzemet a spicliktől és a kiskirályoktól, az igazgatót pedig el kell zavarni. Domó Lászlót javasolta igazgatónak, aki azonban ezt nem vállalta. Az igazgató és az üzembizottsági elnök mondta, hogy foglalják pontokba a követeléseiket, ők pedig továbbítani fogják a minisztériumba.

Először bekiabálással kezdték megválasztani a munkástanács tagjait, de ez így nagyon szervezetlen volt, ezért elhatározták, hogy műhelyrészenként két-két küldöttest jelölnek, akik közül aztán majd választanak. Elkezdtek megfogalmazni a követeléseket is. Az egyes műhely jelölte ifj. Nagy Sándort és Szakonyit. Wigner írta a követeléseket, a politikai jellegűeket az újságból nézték ki. Ilyen volt például a sztrájk. Egyből felmerült a személyzeti osztály megszüntetése, és az érdemtelenek leváltása. Többen le akarták váltani az igazgatót is, de Nagy Sándor javasolta, hogy adjanak még neki próbaidőt.

Ezután újból összegyűltek a munkások, az üzemrészenként megválasztott tizenhat tag bemutatkozott, majd a főmérnöki irodába mentek elnökséget választani. Először itt is szóbeli választással próbálkoztak, de így sem Bíró Sándor, sem Kállai Gyula nem akart elnök lenni. Ezután titkos választást tartottak, és Bíró Sándor lett a munkástanács elnöke, Sztojanovics Miklós az alelnök, Nagy Sándor, Fodor Tibor, Balogh Tibor és Mészáros az elnökség, vagyis az intéző bizottság tagja. Bíró Sándor ezek után üdvözölte a megalakult munkástanácsot, és ígérte, hogy a rábízott feladatokat a lehető legjobban végzi el. A választáson, illetve a gyűlésen a párttitkár, az üzemvezető, az üzembizottsági elnök, az igazgató és a szakszervezet megbízottja, Deák is jelen volt.

A dolgozók kérték a káderlapok kiosztását, erről vita kerekedett. Nagy Sándor javasolta, hogy olvasatlanul égensék el azokat. Ezalatt néhányan bementek az irodába, és a munkástanács nevében elkérték azokat Matkovics Rozáliától, és megkezdték a kiosztását.

A követelések megfogalmazását, egységesítését másnapra halasztották, mert hosszadalmas volt.⁹⁷

A Kecskeméti Gépgyárban szintén ezen a napon választottak munkástanácsot. A 600-700 dolgozó közül körülbelül 150 munkás jött össze reggel 7-8 óra között.

---

97 OSZK 412.12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

Farkas Imre üzembizottsági elnök, Balogh Ferenc igazgató, Szabó Lajos főmérnök és Mészáros Ferenc párttitkár irányította a választást. A munkástanácsnak 70-74 tagja lett, Kerekes Ferenc rendészeti osztályvezetőt azonnal leváltották. Balogh Ferenc igazgató instrukciójára Kramanics Gyulát választották meg a gyárórség vezetőjének. A gyűlés után az igazgató szobájában az igazgató, a főmérnök, a jogügyi előadó és mások is Vlacsil Tibort javasolták a munkástanács elnökének, akit meg is választottak. Vlacsil egyébként párttag volt.

Vlacsil felhívta Halandát a városi pártbizottságon, és bejelentette, hogy ő lett a munkástanács elnöke, majd fegyvereket kért a gyárórség számára. Halanda kérdezte Balogh Ferenc igazgatót, aki pártbizottsági tag is volt, hogy hány fegyvert kérnek. Hamarosan 9 puskát kaptak, melyeket megbízható kommunistáknak szántak. Éjszakára pedig honvédekkel akarták megerősíteni a gyárórséget, amit Vlacsil is támogatott.

Halanda telefonon azt mondta Vlacsilnak, hogy igyekezzen a zavart csillapítani, a bomlasztó tevékenységet csökkenteni: "Vlacsil elvtárs, odakerült, mi bízunk önben, igyekezzék a dolgokat megoldani."⁹⁸

Az Épületgép Karbantartó Vállalatnál (ÉMUK) is munkástanácsot választottak. A gyűlést Simkó András párttitkár, egyben főmérnök, az igazgató és a főkönyvelő szervezte meg, és a kultúrteremben zajlott le. A gyűlésen a munkások követelték a normák eltörlését, Ráczy Ferenc tervstatistikus és Simkó párttitkár eltávolítását. A munkástanács elnökhelyettese Bognár Ferenc lett. A Téglagyárból egy küldött jött, és segítséget kért a munkástanács ottani megválasztásához. Bognár Ferenc, Simkó András és Tóth István lakatos ment át a Téglagyárba. Utána ellátogattak a Gépgyárba is, ahol megbeszélést tartottak Vlacsil Tiborral.⁹⁹

Bognár Ferencet meghívták egy megbeszélésre a Városházára, amelyen a kommunista vezetők beszéltek meg a munkástanácsokkal kapcsolatos teendőket.¹⁰⁰

A Vízmű Vállalatnál is munkástanácsot választottak a pártbizottság instrukciói szerint. Elnöke Szili István lett, bekerült Tassi Lajos igazgató, Szabó Sándor főkönyvelő, Németh Béla főmérnök is. A munkások azonban nem bíztak az így létrejött testületben, ezért Csernák János, Gondi Tivadar és Sz. Kovács László javaslatára október 29-én újabb választást tartottak. Az új elnök Barta Zsolt lett, a korábban bejuttatott vállalatvezetők kiszorultak. Tagok: Sárosi Béla, Csernák János, Gondi Tivadar, Szili István, Dinók József, Dinók Ambrus és Dinók András. Titkos szavazással leváltották Tassi igazgatót, a TMK vezetését bízták rá. Az új igazgató Barta Zsolt lett. Tíztagú üzemi őrseget szerveztek a szivattyútelep őrzésére, melyet munkásőrségnek neveztek el. Parancsnoka Csernák János lett. Október 30-án engedélyt kértek a Városházán, hogy fegyvereket szerezhessenek, másnap meg is kapták ezeket a rendőrségtől.¹⁰¹

Hasonló módon zajlott mindez a Terményforgalmi vállalatnál is. Itt Lukács Ferenc vállalati párttitkár készítette elő a munkástanács megválasztását Szabó

98 KMB B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere.

99 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Bognár Ferenc 1957. február 8-i kihallgatási jegyzőkönyve.

100 PN. 45. évf. 235. sz. (1990. október 6.) 4.

101 KMB B 231/1958. Csernák János pere.

elvtársnak, a szakszervezeti területi bizottság elnökének utasításait követve. Összeállították a tagok névsorát, elnök Kuczka Antal lett, és bekerültek a pártalapszervezet és a szakszervezet jelöltjei. Így a 15 tagú testület 40 %-a a kommunisták jelöltjeiből került ki, és elsősorban gazdasági kérdésekkel foglalkozott. November 2-án választották meg az új munkástanácsot, melyből ekkor már kiszorultak a kommunisták, elnöke pedig Lázár Ákos lett.¹⁰²

Áldozatok és sebesültek Kecskeméten:¹⁰³

Halottak:

1. Buzsik Pál(1937); Monor közelében az országúton tankból fejlődés.
2. Fekete István(1941); A Trombita utcában lőtték le a Nagytemplom tornyából, mikor a katonák összegyűjtötték a cigányváros lakóit.
3. Belényesi Mihály(1926); A László Károly utcában elfogása után a helyszínen kivégezték.
4. "M.I." tetoválású, ismeretlen, 16-18 éves felkelő; A László Károly utcában elfogása után a helyszínen kivégezték
5. özv. Kilvádi Sándorné (1882); Lakásában halt meg, egy betévedt golyó ölte meg.
6. Lobos József(1936); Lövéses sérülés következtében a kórházban halt meg.
7. Molnár Sándor(1929); Saját lakásában fél 10-kor haslövés érte. Kórházba szállították, ahol meghalt november 6-án.
8. Válik Rozália (1908); Lakásában halt meg, egy betévedt golyó ölte meg.
9. Istenes Elemér pilóta; Csongrádon lezuhant repülőgéppel.

Sebesültek:

1. Ohát Istvánné, Saját udavarukon sebesült meg karján és könyökén.
2. Gy. Szabó Györgyné; A Bem utcában sebesült meg délelőtt 10-kor.
3. Baranyi Ferenc; A Simonyi István utcában állsontját érte golyó.
4. Dani Sándor; A Trombita utcában jobb szemén lövés érte, mikor a cigányváros lakóit a katonák összegyűjtötték a tiszti klubba.
5. Karádi Mihály; A Trombita utcában hasonló körülmények között nyakon lőtték.
6. Turi Pál; A Rákóczi úton a rendőrség épületéből lőtték meg a bal sarkán.
7. Sebők Jánosné; A Rávagy téren mindkét combján lövés érte.

---

102 KMB B 393/1958. Lázár Ákos pere.

103 A saját lakásukban meghaltak és megsebesültek minden valószínűség szerint a cigányváros elleni repülőtémadás következtében szenvedték el sérüléseiket. A dokumentumok nyújtotta szűkös információk pedig arra engednek következtetni, hogy a fegyveres felkelőkre szinte vadásztak a hatalom emberei. Ezt bizonyítja Belényesi, az ismeretlen fiú, Giliczó Mihály és Frankó Pál esete. A cigányváros (Erzsébetváros) géppuskáztatása, férfi lakóinak összegyűjtése és a közben történt atrocitások pedig nagyszabású megtorlást sejtetnek. A magaslatookról tüzelő lövészek löttek minden mozgó alakra, ezt bizonyítja Fodor Menyhért esete.

8. Fodor Menyhért; Reggel 7-kor a Széchenyi tér 1. szám alatti házban a katonák mint gondnokot megkérték, hogy nyissa ki a padlásajtót, hogy szétnézhessenek. A megyei pártbizottság erkélyéről a világítóablakon keresztül torkon lőtték.
9. özv. Kobela Mátyásné;-
10. özv. Gondí Mihályné;-
11. Kun Ilona;-
12. Bagi Sándor;-
13. Szabó József
14. Bakos István
15. Vasadi Pál

Október 28.

Reggel 5 órakor a Honvéd és a Darab utca sarkán lelőtték Frankó Pál gépgyári munkást. Nyolc lövés érte. Ez a terület szovjet ellenőrzés alatt állt.¹⁰⁴ Kisebb lövöldözések a délelőtt folyamán még előfordultak, a felkelést azonban gyakorlatilag leverték. Több tiszt és katona tünt ki a felkelők elleni harcban. Baráth Béla százados több esetben ment járőrszolgálatba, 26-án ő szólította fel a tüntetőket a hangszórós kocsival a főtér elhagyására. A harcok folyamán a posta elfoglalásánál és más objektumok megtisztításánál Lukács András százados, Németh József százados, Kelemen József őrnagy, Zsoldos Bertalan főhadnagy, Szabó János százados, Takács József főhadnagy, Decsi István főhadnagy, Mátyási Antal százados, Molnár Béla százados, Veres István főhadnagy, Domokos Ferenc hadnagy, Szommer István hadnagy, Tóth Ferenc szakaszvezető "tüntette" ki magát. Különösen kiemelkedő szerepet töltött be ezeken a napokon Lugosi János őrnagy, aki a szovjet csapatok összekötője volt. Az összeköttetés biztosítása terén közreműködött Balogh Imre százados és Suki Zoltán hadnagy. Összekötő és tolmács is volt egyben még Peller József főhadnagy is. Összesen 21 fő sebesült meg a hadtest katonái közül, túlnyomó többségükben azonban a budapesti harcokban.

A város területén összefogott emberek létszáma ezen a napon 85-90 fő volt. Ennél jóval több volt azonban az olyanok száma, akiket kellő igazolás hiányában a homokbányai laktanya egyik épületében gyűjtöttek össze. A megye különböző településein letartóztatottakat is ide szállították. Minthogy kihallgatásukat több napra tervezték, élelmezésüket is a hadtesttörzs biztosította.

A délelőtti órákban Nyárlőrincen a reptér alakulatai fegyvereket fogtak el, és átadták őket a hadtest rögtönítelő szervének. Az esti órákban a Kinizsi Konzervgyár párttitkárának jelentése, illetve kérése alapján a gyár területén működő fegyverek felszámolására a repülő hadosztálytól egy kisebb csoport ment ki, és kiszorította a fegyvereket onnan.

A Honvédelmi Minisztérium felelősségre vonta Gyurkó Lajost a polgári lakosság elleni kegyetlen fellépés miatt, rövidesen pedig az OLLEP parancsnok-

104 PN 46. évf. 256. sz. (1991. november 1.) 4.

ságáról utasítás érkezett, hogy csak a honvédelmi miniszter engedélyével szállhatnak fe repülőgépek a kecskeméti repülőtérrel.¹⁰⁵

A Szabad Népből, a párt központi lapjában megjelent a "Híven az igazsághoz" c. írás, melyben az addigi hivatalos értékeléstől merőben eltérő minősítést kapott a forradalom.

A felkelés leverésének eredménye

A megyei tanács végrehajtó bizottsága ezen a napon ülést tartott. Dallos Ferenc elemezte a helyzetet, megállapította, hogy Kecskeméten vidéki "ellenforradalmi" gócot akartak létrehozni. A fegyvereket minden ellenőrzés nélkül osztották ki, amiért felelősség terheli a karhatalom, a börtön, a rendőrség vezetőit. A VB kiterjesztette hatáskörét minden gazdasági szervre, a minisztériumi vállalatokra is. Határozott eljárást követelt az "ellenforradalmi" elemekkel szemben. A VB nem ismerte el a nemzeti- és a forradalmi bizottságokat azzal az indoklással, hogy a VB választott szerv, így egyedül illetékes az állami ügyek intézésére. A párt vezetőivel egyetértésben 50 000 példányban kiáltvánnyal fordultak a megye lakosságához, melyben a rend és a népi vagyont megóvására szólítottak fel. A megyei pártbizottság már október 26-án felvetette, hogy alakítsanak megyei forradalmi bizottságot, a VB vezetői ezt most is elutasították.¹⁰⁶

Dallos beszámolójában¹⁰⁷ hűtlennek nevezte az ügyészség és a rendőrség vezetőit, akik jelen voltak az eseményeknél, és másokat, akik könnyű utat engedtek ennek a "hisztériának".¹⁰⁸ Hangoztatta, hogy a VB állandó kapcsolatban áll a hadsereggel, a megyei pártbizottsággal és a rendőrséggel. A VB nem volt olyan helyzetben, hogy ne tudott volna intézkedni, közvetlen veszély nem fenyegette, semmiféle támadás nem érte. "Az önvédelmi csoport önfeláldozó módon állt helyt éjszakákon át, meg kell találni a módot, hogy ezeket az elvtársakat pénzzutalomban is részesítsük."¹⁰⁹

Dallos szerint a nyomozás már megállapította, hogy nagyobb arányú, szervezett dologról volt szó, például nagy mennyiségű ismeretlen hadianyag került a honvédség kezébe, "amit teherautón, káposzta alatt hordtak be a városba."¹¹⁰ Megígérte, hogy az áldozatul esett polgári személyek hozzátartozóiról a VB gondoskodni fog.

Megállapította, hogy a megyei vezetőket – itt valószínűleg Daczó Józsefre gondolt – felelősség terheli, ugyanis korábban voltak megállapodások, hogy a középületeket, utakat biztonságosan őrizni kell, ezeket az óvintézkedéseket azonban

105 SÓLYOM József - ZELE Ferenc, 1957. 125.

106 BKMÖL XXIII. 2. c. 1098/1957. 3.

107 Ez a beszámoló okt. 28-án hangzott el, mikor már látszott, hogy Gyurkó sikeresen fojtotta vérbe a fegyveres felkelést. A dokumentum első fele a BKMT VB elnöki iratai közül került elő (XXIII.1.b. 1/1957), folytatása pedig az MSZMP archívumából. Gyorsírási naplóból áttett jegyzőkönyvről van szó, melyen semmiféle aláírás, pecsét, stb. nincs, tehát nem tekinthető teljesen hitelesnek. Tartalmát azonban helytállónak fogadhatjuk el, mert a korabeli sajtóban megjelent közlemények igazolják.

108 BKMÖL XXIII. 1. b. 1/1957. 2.

109 BKMÖL XXIII. 1. b. 1/1957. 2.

110 BKMÖL XXIII. 1. b. 1/1957. 2.

elmulasztották végrehajtani, így a nyomdát, postát, és más középületeket a felkelők elfoglalhatták. A felelősségre vonás érdekében a párt megyei bizottságához fog fordulni, kapjanak példás büntetést. A kormánytól követelje a VB, hogy az előző kormány és a párt központi vezetőségének azon tagjait, akik felidéztek az ország katasztrófáját szintén vonják felelősségre. A szovjet csapatok szerepével nem kell foglalkozni, csak a magyar csapatok helytállásával. Azt a hiányosságot, hogy a pártbizottság nem vonta be a kommunistákat, a pártbizottságon fogják megbeszélni.

A forradalmi bizottságokkal kapcsolatosan az volt a VB álláspontja, hogy ahol megalakultak, és a rend fenntartása a céljuk, ott együttműködnek, és tárgyalnak velük. Ezek a szervek elvi irányítást adhatnak a gazdasági és más feladatok eldöntése érdekében. Felelősek azért, hogy ezeken a helyeken a rend, a jog- és életbiztonság biztosítva legyen. A népbizottságokkal átmeneti ideig tárgyalnak, amíg a tanácsokat újra nem választják. "Mi mellett vagyunk, hogy a tanácsokat törvényesen választották meg, ezenkívül semmilyen más szervet nem ismerünk el."¹¹¹ A további feladatokat is igyekezett meghatározni Dallos:

- mivel az életveszély elmúlt, október 29-én a tisztviselők álljanak munkába
- a VB vegye át az ellenőrzést a megye gazdasága felett, gondoskodjék a lakosság és a főváros ellátásáról
- a kormány ismerje el a VB kizárólagos hatáskörét a megye területén, önálló akciót ne indítson, csak a VB-n keresztül
- elősegítik Budapest ellátását is, Buda elvtársat megbízzák a felvásárló vállalatok feletti diszponálással, Dózsa elvtársat pedig a szállítóeszközzel rendelkező vállalatok feletti felügyeleti joggal
- Tyukos elvtárs a pénzügyi szerveket ellenőrizze, hogy csak a VB legyen jogosult a pénzeszközökkel rendelkezni
- az oktatást nem lehet még megkezdeni, de Tóth elvtárs hívja össze a pedagógusokat, hogy állítsák helyre a rendet
- a kereskedelmi osztály vezetője indítsa meg a kereskedelmet
- az élelmiszeripari munkáért Szűcs elvtárs a felelős
- a kijárási tilalmat este 6-tól reggel 5-ig rendelik el a honvédséggel történt megbeszélés alapján, így az üzemekben megindulhat a munka
- induljon meg az autóbuzszközlekedés
- az üzletek a kijárási tilalom előtt fél órával zárjanak, a vendéglátó vállalatok is tartsanak nyitva, de csak sört árulhatnak, bort nem

A VB hagyja jóvá ezeket az intézkedéseket, az újság pedig számoljon be róluk.

Dallos elmondta, hogy telefonon beszélt Nagy Imrével, aki üdvözlét küldi a VB-nek, és helyesli azokat az intézkedéseket, melyeket eddig foganatosítottak, és a kormány részéről tudomásul vette. Dallos beszámolt neki a népbizottságokkal, forradalmi bizottságokkal kapcsolatos intézkedésekről és álláspontról. Nagy Imre egyetértett, hogy fogadják el, ahol ezek jóhiszemű politikai szervek, de közölte azt is, hogy a tanácsok végrehajtó bizottságai az általános igazgatási szervek, és mindenféle gazdálkodás ezek kezébe tartozik. Messzemenően egyetértett azzal, hogy a hatalom semmiféle megosztásáról sem lehet szó. Nagy Imre feltétlenül helyeselte,

111 BKMÖL XXIII. I. b. 1/1957. 4.

hogy a VB a gazdasági diszpozíciót a kezébe vegye. A VB azon van, hogy segítse Budapestet, de nem tűr anarchiát a megye területén.¹¹²

Mészöly Gyula javasolta, hogy a VB nyugtassa meg a parasztságot, és szólítsa fel az őszi munkák elvégzésére. Dallos helyesnek találta, hogy a VB szóljon a parasztsághoz, és hangsúlyozza, hogy tekintet nélkül az elszenvedett sérelmekre, az első és fő dolog most, hogy a parasztság fogjon a munkához. Kapcsolják bele Nagy Imre üzenetét is, melyben az helyesli a VB intézkedéseit. Holnap üljön össze a HNF megyei bizottsága, és foglalkozzon a falu helyzetével. A népfrentbizottságok vezetői menjenek ki a járásokba, és adjanak segítséget a tanácsoknak és a pártszerveknek. "Személyesen érintkezzünk a faluval, és helyi szerveinkkel nyugalmat, biztatást, optimizmust adjunk az élet megindításához a termelő munkán keresztül."

Buda Gábor ehhez kapcsolódva fontosnak tartotta, hogy a pártbizottságok is sürgősen tüzzék napirendre a politikai szervek akcióba állítását," amely ebből a forradalmi hangulatból nőne ki, és amelyen belül tisztázódna a párt szerepe."¹¹³ Mészöly Gyula szerint a tanácsi szerveknek keresniük kell a néppel való érintkezést, a nép felől jövő tanácsokat, javaslatokat el kell fogadni, meg kell hallgatni a véleményét.

A megyei tanács határozatairól meg is jelent a tudósítás az újságban:

- csoportosulási tilalom a nap minden órájában
- 18 órától reggel 5 óráig kijárási tilalom
- további intézkedésig a tanítás szünetel
- szabályozták az üzletek nyitvatartását
- okt. 30-án a szokásos keddi piacot tartásuk meg
- valamennyi helyi szerv biztosítsa a rend és a nyugalom helyreállítását, tartásuk és tartassák be a törvényességet, és a törvényesen létrejött nemzeti kormány utasításait
- elismerik, és üdvözik a munkástanácsokat, melyek felelősek a közös tulajdon megvédéséért, a helyes gazdálkodásért, és az állam iránti kötelezettségek teljesítéséért¹¹⁴

Ugyanakkor a Népjátságban megjelent a kormány tűzszüneti felhívása is.

A munkástanácsokat azonban nem sikerült a régi vezetőknek a szolgálatukba állítaniuk. A Lakatosipari Vállalatnál folytatták a követelések szövegezését, majd eldöntötték, hogy ifj. Nagy Sándort fogják delegálni a városi forradalmi bizottság alakuló ülésére. Nagy Sándor követelte az igazgató és a munkaügyi osztály vezetőjének az eltávolítását. Küldöttség jött az ÉMUK-tól, és közölték, hogy náluk is megalakult a munkástanács, ismertették a memorandumot, amit megfogalmaztak, majd távoztak. Délelőtt megérkeztek a fegyverek, ezeket a párttitkár elzárta a

112 BKMÖL MSZMP BKMB Archívuma szn. irat. 2.

113 BKMÖL MSZMP BKMB Archívuma szn. irat. 5.

114 Népjátság 11. évf. 255. sz. (1956. október 28.) Az MDP VB és a megyei tanács VB közös közleménye. A megyei tanács telefonösszeköttetésben állt a Minisztertanáccsal, általában Mohácsi Károly volt a telefonügyeletes.

páncélszekrényébe. Nagy Sándor és Sztojanovics a Kinizsi Konzervgyárba, Gacza Kálmán és Fodor a Barneválba, Bíró és még egy társuk a Gépgyárba ment küldöttségként, hogy az ottani munkástanácsokkal felvegyék a kapcsolatot.

Nagy Sándort azért küldték át a Kinizsi Konzervgyárba, mert híre ment, hogy ott nem szabályszerűen választották a munkástanácsot, hanem az igazgató jelölte ki a tagokat. Nagy Sándor felszólalt, és ismertette a Lakatosipari Vállalat memorandumát, amely az alábbi követeléseket tartalmazta:

- a szovjet csapatok kivonása, a Varsói Szerződés felmondása, a semlegesség deklarálása
- független, koalíciós összetételű magyar kormányt
- a norma eltörlése
- szabad szakszervezetet
- szabad sajtót
- csatlakozás a vasas szakszervezethez
- sztrájk a szovjet csapatok kivonulásáig

Ezután Nagy Sándor javasolta, hogy a párttitkárt, a személyzeti vezetőt és az igazgatót távolítsák el, és kommunistát ne válasszanak a munkástanácsba. Hatására újraválasztották a munkástanácsot a Kinizsi Konzervgyárban.

Nagy Sándor ezután visszament saját vállalatához, és délután néhány társával fegyvertelenül őrseget adott az üzemben.¹¹⁵

Október 29.

A Népújságban megjelent Nagy Imre rádiónyilatkozata, melyben nemzeti demokratikus mozgalomnak nevezte a forradalmat. A honvédelmi miniszter parancsot ad a forradalmi katonai tanácsok megválasztására.¹¹⁶

Reggel a megyei párt VB kibővített ülést tartott, melyen az új helyzetből következő teendőkről tárgyalt. Határoztak, hogy a városi és járási pártbizottságok üléseit minél előbb össze kell hívni, és szükség szerint ki kell bővíteni az arra "legmértöbb" elvtársakkal.¹¹⁷ Döntöttek a munkástanácsok alakulásának támogatásáról, fő vonalakban rögzítették ezek legfontosabb tennivalóit is. A nemzetőrség és a nemzeti bizottságok szervezésének támogatásáról is döntöttek.¹¹⁸ Természetesen úgy képzelték, hogy ezekben a testületekben megtartják a kommunista irányítást, a pártbürokrácia szakzsargonjával élve "élére állnak a nagy, demokratikus, népi mozgalomnak". A nemzetőrséget katonákból, rendőrökből, munkásokból, katonaviselt fiatalokból akarták létrehozni. Munkásokon, katonaviselt fiatalokon természetesen kommunistákat, de legalábbis megbízható szimpatizánsokat kell érteni.

A nemzeti bizottságokat "alulról" akarták megszervezni, tehát először a

---

115 OSZK 412.12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

116 1956 kézikönyve, 1996. I. kötet, 140.

117 Népújság 11. évf. 256. sz. (1956. október 29.) 1.

118 MOL 288. f. 21/1957/5.

városokban, járásokban, mégpedig a párt, a szakszervezet, a tanács, a népfront és a termelési bizottságok küldötteiből. A járási, városi nemzeti bizottságok küldöttei hozták volna létre a megyei szervezetüket. Ez az "alulról építkezés" volt a kommunista frazeológia egyik kedvenc kifejezése. Természetesen most is először a felsőbb szintű, esetünkben tehát a megyei szervezetet hozták létre. Erre egyébként felsőbb utasítást is kaptak.¹¹⁹

A megyei tanácson ezen a napon volt az utolsó megbeszélés a fegyveres testületek vezetőivel, tehát az úgynevezett védelmi bizottság eddig működött. Ekkor jelentették be az ÁVH feloszlását. Arra az álláspontra jutottak, hogy az ÁVH tagjai menjenek a honvédség és a rendőrség kötelékébe. Elhatározták, hogy megyei nemzeti bizottságot hoznak létre. A megyei nemzeti bizottság zömében az általuk kijelölt tagokból állt. Számos tagja a forradalmi bizottságokkal szembeszállt, követeléseiket semlegesítette.¹²⁰

A Hazafias Népfront megyei elnökségén gyűlést tartottak, ahol jelen volt az összes fontos vezető. A HNF megyei vezetőinek, az MDP megyei vezetőinek és a megyei tanács vezetőinek együttes ülését a megyei pártbizottság hívta össze. Itt döntöttek a HNF megyei bizottságának kibővítéséről megbízható pártönkívüliekkel, de úgy, hogy a kommunisták legyenek többségben. Elhatározták a megyei nemzeti bizottság megalakítását, amit Daczó József már október 26-án javasolt, de akkor Dallos ezt még megakadályozta. A hatalom és a megye irányításának megőrzése volt a cél. Madarász László és Mészöly Gyula javasolta dr. Orosz László bevonását, amit a pártvezetők is elfogadtak. Molnár Frigyes, a későbbi megyei első titkár odament Oroszhoz, és mondta neki, hogy milyen jó és megnyugtató, hogy őt is itt látja.¹²¹ Dr. Magócsi Géza dr. Madarász Géza VB-elnökhelyettes javasolta, amit Dobos László megyei bírósági elnök és Szűcs Béláné közölt vele másnap.

A Városházán is megbeszélést tartottak az elnöki szobában. Nagymarosi Kálmán, a városi tanács VB elnöke, Halanda István, a városi pártbizottság vezetője, Fehér Sándor, a városi tanács pénzügyi osztályának vezetője, Tóth László, a Népfront vezetője és mások vettek részt rajta. Elhatározták a Népfront kibővítését pártönkívüliekkel, az üzemek küldötteivel, vagyis egy városi forradalmi bizottság létrehozását. Úgy határoztak, hogy a pesti követeléseket magukévá teszik, hogy minél hamarabb biztosítani tudják a rendet.

Erre a megbeszélésre érkezett, Bognár Ferenc, ifj. Nagy Sándor és Tóth István az Épületgép Karbantartó Vállalattól. Követelték a városi forradalmi bizottság megalakítását. Nagy Sándor vitába keveredett Halandával, ennek eredményeként megegyeztek, hogy másnap délelőtt 9-re megszervezik a bizottság megalakítását.¹²² Bognár Ferenc intézte a vállalati munkástanácsok küldötteinek megválasztását, megbízólevéllel való ellátását.

A megyei bíróság elnöki irodájában dr. Klapil Sándor, a járásbíró elnöke közölte dr. Bodóczy Lászlóval, hogy ők már választottak forradalmi bizottságot, amire a városi pártbizottságtól kaptak utasítást. Bodóczy és dr. Kardos János bírósági elnök

119 MOL 288. f. 21/1957/5.

120 BKMÖL XXIII. 2. c. 1098/1957. 3.

121 OSZK 412. 12 B 1490/1957. dr. Orosz László pere.

122 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Tóth László 1957. február 7-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve

kétségbe vonta ennek a szükségességét, és egyelőre elzárkóztak ettől.¹²³

Folyamatosan alakultak, szerveződtek a munkástanácsok. A kecskeméti vasútnál a pályafenntartási főnök és a vezető mérnök hívta össze a vasutasokat a munkástanács megalakítására. Szabics István ismertette a munkástanácsok hatáskörét.

A dolgozók közfelkiáltással választottak 21-22 fős jelölőbizottságot, akik maguk közül 11 főt ajánlottak, és őket titkos szavazással erősítették meg a munkások tisztségükben. A testület elnökének személyére külön szavazást tartottak, ennek eredményeként Ferencz Béla lett a munkástanács elnöke. Ezután követeléseket állítottak össze, melyeket Ferencz Béla felolvasott. A követelések között volt, hogy bocsássák el, vagy helyezték alacsonyabb beosztásba Szabics Istvánt, a politikai főosztály vezetőjét, Horváth Antalné, Csontos Pált és Petrik Gyulát a személyzeti osztály dolgozóit, Petrák Mihály párttitkárt, Kun Dezső és Varga István párttagokat. Ezt másnap meg is tették, de utána is bejártak, illetve november 4. után egyszerűen visszatértek a munkahelyükre. Ezután nagygyűlés volt a vasút összes dolgozója számára, melyen központi vasutas munkástanácsot választottak. Ekkor többen felvetették, hogy párttag ne kerülhessen a testületbe. Ferencz Béla ekkor le akart mondani, mert ő is párttag volt, de a pályafenntartási munkások ragaszkodtak hozzá, így megmaradhatott tisztségében. A pályafenntartási főnököt leváltották, és Lukács András műszaki főtanácsost akarták helyette megválasztani, de ő idős korára hivatkozva nem vállalta. Maga helyett Hegedűs Balázst javasolta, akit meg is választottak. A főnök leváltását azzal indokolták a munkások, hogy " nekünk olyan főnök kell, aki tisztában van azzal, hogy a vonat megy és nem a sín." – vagyis a dolgozók érdekeit képviseli és nem másokét.

Délután két órakor ülést tartottak, Ferencz Béla az étteremben felolvasta a már véglegesített követeléseket, melyeket táviratban szándékoztak Nagy Imre kormányának tudomására hozni:

- sztrájk az orosz csapatok kivonásáig
- a Szovjetunióban fogva tartott hadi- és politikai foglyokat azonnal bocsássák haza
- az oroszok kivonulását a Nemzetőrség ellenőrizze, és biztosítsa
- köszönetet mondanak a Vöröskeresztnek és azon államok munkásainak, akik együttérzésüket fejezték ki, és segítséget nyújtottak gyógyszerben és anyagiakban a magyar szabadságért és függetlenségért harcolóknak
- a Nemzetőrséget a munkástanácsok vizsgálják felül, és távolítsák el a nemkívánatos elemeket
- eddigi vezetők leváltása, Hegedűs Balázs megválasztása
- a rémuralmat kiszolgálókat elbocsátják, vagy alacsonyabb beosztásba helyezik, a korábban meghurcoltakat rehabilitálják
- a normarendszer eltörlése
- káderlapok nyilvánosságra hozatala
- a személyzeti csoport lecsökkentése¹²⁴

A Gépgyárban ülést tartott a munkástanács, amit Balogh Ferenc igazgató nyitott

123 OSZK 412. 20. A Fővárosi Bíróság peranyaga. B 4322/1959. dr. Kardos János pere.

124 OSZK 412. 12. B 945/1957 (1456/1958) Ferencz Béla és Bogdány Károly pere.

meg. Erre az ülésre egyébként Vlacsil Tibor meghívta a már megalakult munkástanácsok képviselőit, így ezekből az üzemekből is megjelentek körülbelül húszan a gyűlésen. Szabó Lajos főmérnököt jelölték a városi forradalmi bizottság alakuló ülésére. A meghívottak tiltakoztak Szabó Lajos jelölése ellen. Nyolcfős bizottságot hoztak létre, amelynek Vági Lajos felkutatása lett volna a feladata.

Szerkesztő bizottság is alakult a gépgyár követeléseinek megfogalmazására, ennek vezetője Nagy Lajos lett. A sztrájk mellett további követelések: szovjet csapatok kivonása, a Varsói Szerződés felmondása, semlegesség, többpártrendszer, a normarendszer megszüntetése. Határoztak a sztrájkhoz való csatlakozásról, illetve sztrájkot hirdettek a város üzemei számára az orosz csapatok kivonulásáig. A Gyufagyár küldötte, Turjánszki viszont a sztrájk ellen foglalt állást. Vlacsil azonban hangoztatta, hogy az oroszok kivonulásáig sztrájkolni kell. Szabó Lajos főmérnök úgy akarta megkerülni a kérdést, hogy a félbemaradt munkák befejezése ürügyén utasította az embereket a munka felvételére, de Vlacsil Tibor ezt megakadályozta. Miski Sándor és Király László forradalmi jelszavakat festettek fel a gyár falaira:” Éljen a forradalom! Éljen Nagy Imre!”

Szóba került, hogy a korábban az ÁVH-nak hivatalból adatokat szolgáltatókat és a besúgókat el kell távolítani.¹²⁵

A Kecskeméti Cipőgyárban is megalakult a munkástanács. Huszonöt tagja volt a testületnek, vezetője Fodor József lett, és bekerült az üzem párttitkára, valamint a DISZ-alapszervezet vezetője is.

A Nemzetőrség felállítása

Kecskeméten október 29-én állították fel a nemzetőrséget. Az intézkedés Nagy Imre október 28-i rádióbeszédén alapult, ennek következtében adta ki a megyei pártbizottság a nemzetőrség megszervezésére vonatkozó felhívását. A szervezet vezetői Gyurkó Lajostól kapták a közvetlen kinevezésüket. Utána Halanda István a városi pártbizottságra hívatta Gyulai Mihály útján Lukács András századost és Donáth Tibor századost, ahol Halanda eligazítást tartott a teendőkről. Eszerint a nemzetőrség városi vezetősége négy főből állt. A katonai résznek Lukács András a parancsnoka, a rendőri résznek Donáth Tibor százados, és lesz egy értelmiségi és egy munkás parancsnokhelyettes. A járőrözést egy katonából, egy rendőrből és egy civilből álló egységek fogják végezni. Lukács parancsnoksága alá rendelték a hadtest felderítő zászlóalját. Halanda 15-20 fős névsort adott át Lukácsnak. A névsor a leendő nemzetőrök nevét tartalmazta. Közülük azonban csak három jelentkezett, Horváth István járási párttitkár, Kassa Vilmos és Baski József pártbizottsági aktivista.¹²⁶ Így Lukács egy rendőrt és két katonát járőröztetett közösen, amihez szolgálati beosztást készített.¹²⁷ A nemzetőrség összetétele merőben más lett, mint azt Halanda elképzelte, ugyanis másnapról folyamatosan érkeztek a gyárak, üzemek

125 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay és társai pere.

126 OSZK 412. 20. B 4322/1959. Dr. Kardos János pere.

127 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. 1958. ápr. 14-15-i tárgyalási jegyzőkönyv.

által delegált nemzetőrök, illetve kiszabadulásuk után a fegyveres felkelők. A járási nemzeti bizottságok október 30-tól előtérbe kerültek, és ezek is törekedtek embereiket a nemzetőrségbe juttatni.

Megyei nemzetőrség is alakult, parancsnokául Szentkirályi Frigyes alezredest nevezte ki Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. hadtest parancsnoka.

A nemzetőrség vezetése ekkor még biztosította a pártbizottságnál Putics Józseffel, a megyei tanácsnál pedig Dallos Ferencsel a szoros összeköttetést. Ugyanez volt a helyzet a megyei rendőrkapitányságnál, melynek vezetését a szolgálatilag távollévő Szalóki rendőr őrnagy helyett Kádi Sándor őrnagy látta el. A nemzetőrség megszervezésénél a polgáriak részéről dr. Buzás Pál tanító és Kovács János munkavezető működött közre. A nemzetőrség első megszervezése biztosította pillanatnyilag a régi hatalom számára a fegyveres erők feletti ellenőrzést, és a nemzetőrségben a honvédség és a rendőrség szervein kívül az akkor még működő MDP és a megyei tanács irányítása is érvényesült.

A városi nemzetőrség parancsnoksága a rendőrség Rákóczi úti épületében volt, és beléptek nemzetőrnek a homokbányai laktanyából szabadult felkelők közül is jónéhányan. Ez a folyamat vezetett később oda, hogy a pártirányítás megszűnt a városi nemzetőrség felett. Körülbelül 30-35 civil nemzetőr volt a rendőrségen, a katonaságtól delegáltakat Sereg István százados vezette. A civil nemzetőrök önállóan nem intézkedhettek, a szolgálat után fegyvereiket leadták.

A homokbányai laktanyában ekkor mintegy 240, a honvédség által letartóztatott ember volt. Ezen a 240 fön kívül már ekkor honvédségi őrizetben volt 45 fő a börtönből szabadultak közül, és 65 fő, akit fegyverrel fogtak el az előző napokban. Ez utóbbi 65 fő aktívan vett részt a fegyveres harcokban. Ezen a napon a katonai ügyészség és a polgári ügyészség közösen végezte a foglyok ügyeinek kivizsgálását. Katonai részről Mátyás Miklós őrnagy hadbíró és Vigh István katonai ügyész, a polgári részről Szabó Sándor ügyész. Az október 24-i statáriális rendelet értelmében akarták felelősségre vonni az elfogottakat. Ez egyébként óriási ellenszenvet keltett a bíróság és az ügyészség ellen a közvéleményben.

A repülőtéren a hadosztályparancsnok beszédette a korábban kiosztott fegyvereket. Párttaggyűlés volt, ahol a párttagok kiálltak a párt politikája mellett. A többpártrendszer létrejöttének hírére heves viták folytak az állomány között. Egyes csoportok már helytelenítették a politikai munkások jelenlétét.

Október 29-én, este 19 óra körül Gyurkó Lajos, Szabó Sándor ezredes, Gyulai Mihály ezredes, Daczó József, Dallos Ferenc és Halanda István tárgyalt a további teendőkről a hadtest parancsnokságon. Daczó hangoztatta, hogy a rendelkezések értelmében ki kell engedni a fogságban tartott embereket, akiket a harcok ideje alatt, illetve az igazoltatások során tartóztattak le. Gyurkó megígérte, hogy a kihallgatások befejeződése után kiengedi őket. Gyurkó és Szabó Sándor ellenezte a forradalmi katonai tanácsok megalakítását, azonban Gyulai Mihály határozott követelésére és valószínűleg Daczó József ezt támogató véleménye hatására végül beleegyezett ebbe, ha a hatalomhoz hű emberek kerülnek be a testületbe.¹²⁸

128 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

Október 30.

Ördög László engedélyével a Népújságban megjelent a Hajnalodik című cikk. A sajtóban megjelenő cikkeket egyébként cenzúrázták, egészen a Petőfi Népe munkástanácsának megalakulásáig. Ördög László és Simó Tibor látta el a cenzúrázás feladatát a korábbi védelmi bizottság megbízása alapján.¹²⁹

A kecskeméti igazságügyi hatóságoknál három forradalmi szerv alakult. Az ügyészség forradalmi bizottsága, melynek elnöke dr. Matuz György lett. Tagjai: dr. Karácsonyi István, dr. Elek Lajos, Balogh Zsigmond és egy Mócza nevű hivatali dolgozó. Felmerült Szabó Sándornak, a megyei ügyészség elnökének, és Mező Imre járási ügyésznek az eltávolítása.¹³⁰

A kecskeméti járásbírószágon is alakult munkástanács, ennek elnöke dr. Klapil Sándor volt. Tagjai: dr. Jenővári László, dr. Somogyi Ferenc, Dr. Potoczky Mihály, dr. Zankó Emil, Romhalmi János, Barik Istvánné és egy Ferenc nevű hivatalsegéd.

A megyei bíróságon dr. Bodóczki László úgy döntött, hogy mégis létrehozzák a forradalmi bizottságot, szándékát megbeszélte dr. Lengyel Zoltán párttaggal, aki később az MSZMP bírósági alapszervezetének a párttitkára lett, és dr. Kiss Ernővel, a szakszervezet elnökével. Bodóczki a felelősség megosztása érdekében szorgalmazta a forradalmi bizottság választását.

Összehívták a bíróság összes dolgozóját. Egyébként a dolgozóknak, de a bírácoknak is nagyjából harmada volt párttag. Bodóczki bevezetőt mondott, és dr. Kiss Ernő szakszervezeti elnök ismertette a munkástanácsok feladatát a Népszavában megjelent cikk alapján. Bodóczki vezette a gyűlést. Mindjárt vita keletkezett, hogy kell-e munkástanács a bíróságon, többen hangoztatták, hogy tulajdonképpen csak az üzemekben kellene ilyen választani, mert a bíróság irányítására az elnök hivatott. Hárman szólaltak fel, dr. Gömörly Jenő szavazatszámlláló bizottság létrehozását javasolta, dr. Nagy Ferenc a munkástanácsok feladatáról beszélt. Dr. Kardos János javasolta, hogy hét állandó és két póttagja legyen a testületnek. A bíróság elnökén kívül a gazdasági hivatal vezetőjét is válasszák be, de ne hivatalból legyen a munkástanács tagja. Az elnök mellett csak véleményező, javaslattevő szerepe legyen a testületnek, és ezért elnökségi tanácsnak nevezzék. Csak a létszámra tett javaslatát fogadták el, az elnevezést lényegtelennek tartották, de azért a továbbiakban többnyire így hívták. A gazdasági hivatal vezetője pedig hivatalból lett tag. A szavazatszámlláló bizottság tagjaira az elnök tett javaslatot, három tagját pedig a gyűlés választotta meg. A szavazás az általános és titkos választás szabályai szerint zajlott le, a bizottság ellenőrizte, hogy mindenki leadta-e a szavazatát, majd összeszámolták a szavazatokat, a legtöbb voksot kapók nevét felolvasták. Ezután Gömörly Jenő, a bizottság tagja megkérdezte, hogy van-e valakinek kifogása a szavazás lefolyása ellen, azonban mindenki mondta, hogy ilyen demokratikus választáson még nem vett részt. A szavazólapokat ezután az elnök utasítására a

---

129 MOL 288. f. 21/1957/5.

130 Mező Imre, Szabó Sándor és Deák András, a politikai ügyész nem rendelkezett egyetemi végzettséggel, ekkor jártak a jogi egyetemre. BKMÖL XXV. 71. 1957. Ig. XVIII. 10. szám (Iskolába járók az ügyészségen, 1957. okt. 2.)

dolgozók jelenlétében megsemmisítették. Kihirdették az eredményt, eszerint a munkástanács vagy elnökségi tanács tagjai:

Bodóczki László és Bayer Emil, a gazdasági hivatal vezetője hivatalból. Dr. Nagy Ferenc, dr. Gömöry Jenő, dr. Magócsi Géza, dr. Kardos János, Salfér Rózsa, Kántás Emil, Csedő Zoltán állandó tag és dr. Hauzinger Géza, dr. Adorján Imre póttagok választás eredményeként. A tagok közül négyen párttagok voltak. Bodóczki egyébként meghívót kapott a megyei forradalmi bizottság alakuló ülésére is, mint a megyei bíróság elnöke, de Kardos Jánost kérte meg, hogy menjen el helyette.

Összesen négy ülést tartott a testület, az elsőt mindjárt a választás után az elnöki szobában. Ekkor megtárgyalták az esedékes negyedévi pénzjutalmak szétosztását, aminek a tervezetét az elnök már korábban elkészíttette. A bírák 360 Ft-ot, az ügyviteli dolgozók pedig ennél kevesebbet kaptak volna. Kardos János javasolta, hogy mindenki azonos összeget kapjon, illetve szociális helyzet alapján differenciáljanak. Az elnök már korábban egyeseket előléptetésre és miniszteri dícséretre terjesztett fel a minisztériumba, ezen nem változtattak. Most viszont felvetette a káderlapok kiosztását, de a döntést későbbre halasztották. Magócsi Géza röviddel az ülés kezdete után elment a megyei forradalmi bizottság alakuló ülésére. Faragó András kiskunhalasi és Égerer Ervin kalocsai járásbírói elnökök leváltották, mert párttagok és munkáskáderek voltak. Ez egyébként többnyire azt is jelentette, hogy nem volt szakképesítésük vagy megfelelő gyakorlatuk. Felvetődött, hogy a kiszabadult rabok több bírót kerestek, pl. Fodor György kiskőrösi járásbíró, ezért a személyi biztonságuk és az épület, irattár védelme érdekében őrséget kérnek a nemzetőrségtől és a rendőrségtől, addig pedig a bíróság dolgozóiból szerveznek ügyeletet.¹³¹ Mint láttuk a bíróság forradalmi tanácsa rendkívül mérsékelt programot fogalmazott meg, főként szociális kérdésekkel foglalkozott a továbbiakban is. Ez volt talán az egyetlen testület az országban, amely semmilyen politikai követelést sem támasztott, még csak fel sem merült például az orosz csapatok kivonásának követelése.

A Bács-Kiskun Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság gyűlése

Az új közhatalmi szervek megalakítására felülről, illetve demokratikusan, alulról is történt kísérlet. A felülről jövő kísérletek egyike volt a megyei ideiglenes nemzeti bizottság megalakítása, benne az összes korábbi vezetővel. Maga a gyűlés a megyei tanács első emeleti szakszervezeti termében volt, és megjelentek a korábbi vezetők és a meghívottak, akiket megbízhatónak tartottak. A megyei nemzeti bizottság alakuló ülésére a meghívókat a HNF megyei bizottsága küldte szét.

Így itt volt: Dallos Ferenc, Daczó József, Borszéki Lajos és Mádi Jenő DISZ-vezető, Mészöly Géza és Pataki Ferenc HNF-vezető, Madarász László és Orosz László TTIT-vezető, Magócsi Géza bíró, Papp Géza református esperes, Szendi Jenő

131 OSZK 412. 20. B 4322/1959. Dr. Kardos János pere és Fővárosi Bíróság Irattára B 836/1958. Dr. Magócsi Géza pere.

orvos, Bognár Károly kísérleti intézeti kutató, Szabó Lajos gépgyári mérnök, Budavári Antal, a Petőfi Népe Forradalmi Bizottságának elnöke, a sajtó képviselői, és természetesen sok más meghívott és érdeklődő.

Mészöly Gyula megnyitó beszédét a HNF irodájában írta Daczó József, Dallos Ferenc, Farkas József, Pataki Ferenc és Mészöly Gyula. Dr. Orosz László fogalmazta a beszéd bevezető részét, végezte rajta az utolsó simításokat, stilizálta, majd gépbe mondta.

Dallos Ferenc és Daczó József egy hat-nyolc oldalas szöveget is összeállított a szakszervezeti teremben, majd Dallos közölte, hogy ez lesz az új testület programja.

Délelőtt 11 órakor Mészöly Gyula nyitotta meg a gyűlést, és ő is elnökölt. Elmondta, hogy a HNF kibővítésével akarják létrehozni az ideiglenes nemzeti bizottságot, melynek a rend, a nyugalom, a munka biztosítása lesz a feladata. Ismertette az előre kidolgozott programot és a megye lakóihoz szóló felhívást. Szerinte olyanokat hívtak meg, akik bírják a nép széles rétegeinek bizalmát, de ha jelenlévők ismernek olyanokat, akiknek a személye garancia lehet a célok megvalósítására, akkor javasolják a meghívását. Ismertette a javasolt bizottsági tagok rövid életrajzát. Néhányan javaslatokat tettek mások bevonására, erre Mészöly azt válaszolta, hogy nem tartják célszerűnek túlságosan széleskörű bizottság létrehozását, mert az hátráltatná a munkát. Egyedül a Dallos Ferenc által javasolt két kiszáradt, Hajnal Jánost és Berényi Lajost vették be, a bizottság elnöke pedig Mészöly Gyula lett.

Mészöly a megnyitó után felolvasta az ideiglenes nemzeti bizottság programját, aztán vezetőséget választottak. Az elnök Dallos Ferenc lett, a párt és a befolyása alatt álló szervezetek minden korábbi vezetője bekerült a testületbe.

Utána felszólalások következtek. Szabó József bádogos kisiparos az adózás és az anyagellátás visszasságairól beszélt, és kérte a kisiparosok elleni sérelmes intézkedések megszüntetését.

Magócsi javasolta a "szocialista demokratizmus" kifejezés mellőzését, mert azt a korábbi rendszer melletti kiállásként lehet értelmezni. Kifogásolta Buda Gábor, a korábbi begyűjtési osztályvezető bekerülését a tanács végrehajtó bizottságába. Javasolta, hogy Szentkirályi Frigyes ellenőrizze, hogy ávosok ne kerülhessenek be a nemzetőrségbe. Helytelenítette, hogy még mindig Halanda István határozza meg, kik kerülhessenek be a városi nemzeti bizottságba, illetve a munkástanácsokba. Sürgette a korábbi törvénytelenések kivizsgálását, valamint egy megyei rehabilitációs bizottság felállítását.

Az ÁVH-val kapcsolatban elmondta, hogy Sz. Tóth Gergelyt azért vitték el október 26-án, mert korábban a kecskeméti helyzetről cikket írt az Irodalmi Újságba, a Vágóhid Vállalat főkönyvelőjét, Losonczy Lajost pedig három napig fogva tartották, összeverték, aztán mikor kiderült, hogy személycseré történt, egyszerű bocsánatkéréssel napirendre tértek fölötte. Ezt Nagy Ferenc bíró közölte vele. Még mindig vannak a börtönben olyanok, akik igazoltatás következtében kerültek oda. Az ügyészségtől pedig Karácsonyi István jelezte, hogy a hadtestnél Futó elhárító százados sokat kegyetlenkedik. A nép bizalmát úgy lehet megnyerni, ha a törvénytelenések rehabilitálásának az élére állnak.

Elhangzott olyan is, hogy aki kokárdát visel, az reakciós. Ezt állítólag Mező

Imre járási ügyész hangoztatta. Ez sérti az emberek önértetét. Javasolta, hogy követeljék a kormánytól a magyar ENSZ-küldött leváltását. Akik nem képviselik kellőképpen a magyarság érdekeit, azoknak a leváltásáról okvetlenül gondoskodni kell.

Dallos Ferenc "bölcsséget" igényelt a felszólalóktól, "ha mi izgatjuk az embereket, akkor nem nyugalmat, hanem izgalmat keltünk". Ezért javasolta, hogy a kormány nyilatkozatát támogassák, a kormány politikáját helyezték előtérbe, és ezt a bevezetőben hangsúlyozták is ki. A bizottságot a forradalom szülte, de valamilyen formát adni kell neki, ezért a felszólalásában leszögezte, hogy nem szüntetik meg a tanácsot és annak végrehajtó bizottságát. A nemzeti bizottság néphatalmi szerv, amely kiválasztás alapján jött létre, és ha a későbbiekben a tanácsokat felszámolják, akkor is kellene majd néphatalmi szervek, melyek merőlegesen összekapcsolódnak egészen a faluig. A járásokban és a községekben is meg kell alakítani a nemzeti bizottságokat. Az új testület legyen a megye legfőbb államhatalmi szerve, amely utasít, határoz a VB és a tanács felé, és rendelkezik a fegyveres erők felett is. Az állam egységét meg kell tartani. A kormányt kell támogatni, "mert igenis vannak reakciós erők, akik vissza akarják állítani a csendőrszuronyok hatalmát. Nem akarunk polgári demokráciát, nem akarjuk visszaadni az eddigi eredményeket, amelyeket bár hibával, de elértünk."

Dr. Orosz László felszólalásában szorgalmazta, hogy a DISZ helyett hozzanak létre új ifjúsági rétegszervezeteket, és diákszövetséget is kell szervezni. Orosz javaslata alapján a pedagógusok felterjesztést fogalmaztak Nagy Imréhez, hogy a fiatalokúakat ne állítsák rögtönítélő bíróság elé. Búzás János és Tompa Gyuláné tanár vitte el Tóth Ferencnek, a megyei oktatási osztály vezetőjének, aki az aláírások gyűjtését, és a memorandum elküldését megakadályozta. Ezért Orosz László tiltakozott az eljárás ellen. Szabad, többpárti választásokat sürgetett, de a "valóban" szabad megfogalmazást kritizálta, mert ez a korábbi, rákosista, csalásokkal terhelt választások jelzője volt. Helyeselte, hogy sürgessék a szovjet csapatok kivonását, és javasolta, hogy költöztessék ki a szovjeteket, lakásaikat a polgári lakosságnak adják át. Állítólag 400 lakás volt ekkoriban a szovjetek használatában, mikor a városban az egyik legsúlyosabb szociális probléma a lakáshiány volt. A korábban elvett pedagógus árvaház visszaadását is kérte pedagógiai célú hasznosításra.

Papp Géza református esperes kérte, hogy az október 31-i református egyházi ünnepre és a katolikus halottak napjára való tekintettel oldják fel a gyülekezési tilalmat.

Daczó József a párt és a nemzeti bizottság viszonyát boncolgatta. Elmondta, hogy a megyei pártbizottság olyan utasítást adott a pártszervezeteknek, hogy támogassák a nemzeti bizottságok munkáját, és álljanak élére mindazon nemzeti követeléseknek, amelyek a dolgozók részéről megnyívnak. A párt a nemzeti bizottságokkal kapcsolatban semmilyen jogot nem kíván fenntartani. A személyi változásokkal kapcsolatban a döntés a pártszervezeteké és a párttagságé, a nemzeti bizottság csak észrevételeket tehet.

"Szeretném megemlíteni a párt helyzetét. Azt hiszem, hogy a legnehezebb helyzetük ezeknek az elvtársaknak van ma. Azért, mert sajnos a párt tagjainak komoly nagy többsége jószándékú, becsületes magyar hazafi. De sajnos ez a Rákosi

féle krikk (sic!), amely a párt vezetését irányította, ilyen politikára kényszerítette az emberek tízezreit. Ebben a munkában voltak, akik túlteljesítették azt is, amit nem kellett volna, és bizony sok elvtársunk megfedekezett magáról a hatalom birtokában, önkényeskedett, visszaélt, és túlment a határokon. Ezt mi tisztázni fogjuk. Mi a párton belül próbáltuk tisztázni a kérdéseket, hogy sikerül a vezetőket jobb belátásra bírni. Ez nem sikerült. Nem volt erőnk, hogy a párton belül ezt tisztázzuk. A helyzetet a nép ereje döntötte el. Sajnos ilyen tragikus helyzetből kell lényegében újrakezdenünk."

Szabó Lajos gépgyári mérnök elmondta, hogy a munkások nem akarják felvenni addig a munkát, míg szovjet tankok vannak a gyárkapuk előtt. Követelik, hogy vonuljanak vissza a laktanyájukba, és hogy jelöljenek meg konkrét időpontot Kecskemétről való kivonulásukra.

Magócsi Géza javasolta, hogy a megyei nemzeti bizottság csak államigazgatási funkciót lásson el, a fegyveres erők feletti rendelkezés joga túlságosan nagy hatáskör lenne.

Bognár Károly a szövetkezetekről és a tagosításokról beszélt, és követelte Mindszenty József elengedését. Madarász László, a TTIT titkára javasolta, hogy jogászokat is vonjanak be a munkába.

Dallos Ferenc a zárszavában felhívta a jelenlevőket, hogy álljanak a sarkukra, és a rend, a nyugalom és a béke fenntartása legyen a céljuk.

Intéző bizottságot is választottak, Dallos javaslatára közfelkiáltással és kijelöléssel. Ennek eredményeként a Bács-Kiskun Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság Intéző Bizottságának Dallos Ferenc lett az elnöke. Tagok: Pataki Ferenc, Bognár Károly, dr. Orosz László, Szentkirályi Frigyes alezredes, Borszéki Lajos, dr. Magócsi Géza.

Megszövegezték a határozatot, átírták a felhívást. Dallos személyesen íratta írógéphez, Magócsi a bíróságon átíratta másolópapírra, a megyei tanács pedig kinyomatta. A Petőfi Népében október 31-én jelent meg. Minden üzem, hivatal, intézmény vezetőjének meghívót küldtek másnap délután fél háromra.

Mészöly Gyula javasolta, hogy távozásuk előtt egyperces néma felállással adózzanak a szabadságharcban hősi halált haltak emlékének.¹³²

A megyei nemzeti bizottság végülis határozott a tanácsok és végrehajtó-bizottságaik alárendeléséről a nemzeti bizottságoknak, a tagosítások érvénytelenítéséről, a földek eredeti tulajdonosainak való visszaadásáról, sürgette az állampolgári jogok maradéktalan érvényesítését, a szabad országgyűlési- és tanácsválasztások előkészítését, a szólás-, sajtó-, és vallásszabadságot, a bírói függetlenséget. Támogatta a szovjet csapatok kivonását a fővárosból és az ország területéről.

Daczó József még ezen az éjszakán beszámolt a szovjeteknek az ülésen történekről.¹³³

132 Fővárosi Bíróság Irattára B 836/1958. dr. Magócsy Géza pere. A periratok között van egy tiltakozás, melyben Magócsi az ellen emel szót, hogy a periratokhoz csatolt jegyzőkönyvek olyan kijelentéseket tartalmaznak, melyeket ő sohasem mondott. A bizonyító anyaghoz csatolták a forradalmi bizottság üléseinek gyorsírási jegyzőkönyveit, melyeket egy spirálfüzet tartalmaz. A tárgyalásra ebből készítettek kivonatokat. Mindezekért az írógéphez áttett jegyzőkönyvrészletek nem tekinthetők teljesen hitelesnek.

133 Fővárosi Bíróság B 836/1958. Dr. Magócsi Géza pere. Petőfi Sándor 1957. jún. 10-i tanúvallomása.

A rendőrség Kecskeméten ezen a napon csatlakozott a forradalomhoz. Kádi Sándor közölte beosztottaival, hogy Kovács őrnagynak, az Országos Rendőrkapitányság politikai osztályvezetőjének utasítása szerint forradalmi tanácsot kell létrehozni. Feladat: az ávosok elhatárolása a rendőröktől, a szovjetek kivonulásának követelése. A titkársági szobában megbeszélést tartottak három pártvezetőségi tag, köztük Ott József jelenlétében. Itt megállapodtak, hogy kilenc tagja lesz a bizottságnak, három a megyei rendőrkapitányságról, három a városiról és három az őrstől. A bizottságban mindössze egy pártonkívüli volt. Elnöke: Imre Gábor, aki régi, 1919-es kommunista volt. Tagok: Donáth Tibor, Molnár István, A. Szabó János törzsőrmester, Gubisi József, Markó Ignác.

Másnap reggel 7 órára hívták össze a tagokat. Ott József fektette írásba a megbeszélés eredményét, a Petőfi Népeben pedig másnap hatpontos közleményt jelentettek meg.¹³⁴

A városi tanácson is volt ezen a napon egy megbeszélés, melyen Szabó János felkelő is részt vett. Itt ismerkedett meg Lukács András századossal, a nemzetőrség városi parancsnokával. Ekkor már Szabó is nemzetőr volt, vállalati javaslat alapján került be a szervezetbe. Egyik feladata a Nagykőrösön lakó Matuz György ügyész kísérete volt. Karácsonyi ügyész megbízta egyszer egy volt rab letartóztatásával, máskor pedig Szűcs János, Szarka József és Lengyel István volt politikai foglyokat kellett Soltvadkertre kísérenie. Közös járőrözésben is részt vett, ekkor Szabó rendőr törzsőrmesterrel adott szolgálatot.¹³⁵

Október 30-án a városi tanács oktatási osztályán pedagógus városi küldöttgyűlés volt. Minden iskolából érkeztek küldöttek a gyűlésre, akiket még október 26-27-én választottak meg az iskolákban. Még előző nap, tehát október 29-én, igazgatói értekezlet volt a városi oktatási osztályon. Ezen a szakszervezet vezetői is részt vettek, és a megyei oktatási osztály is képviseltette magát. A vita során az orosz nyelv kötelező oktatásának eltörlését, valamint a szabad vallásoktatást követelték a tanárok. Fazekas Ferenc tanfelügyelő elrendelte, hogy az igazgatóknak bizalmi szavazással kell megerősíteniük helyzetüket a tantestületekben. A Katona József Gimnáziumban lemondott az igazgató, Szabó Adorján. Előzőleg kikérte Tóth Ferenc megyei oktatási osztályvezető véleményét, aki szintén javasolta neki, hogy kérjen maga ellen bizalmi szavazást. Nem választottak új igazgatót, hanem egy háromtagú igazgatói bizottságot alakítottak, melynek dr. Orosz László, Szemerei Andor és Szóts Rudolf lett a tagja, Szabó Adorjánt pedig felkérték az ügyek továbbvitelére. A gimnáziumtól Orosz László és Szóts Rudolf vett részt a pedagógus küldöttgyűlésen. Október 30-án a küldöttek 53 tagú Pedagógus Forradalmi Tanácsot alakítottak, és leváltották Székely Jánosnét, a városi tanács oktatási osztályának vezetőjét. Ezután hattagú elnökséget választottak, amelybe dr. Buzás János, dr. Orosz László, dr. Vágó Dezső, Karotsóy Kálmán, Perjési Pál és Pápai Illés került be.

Folytatódott a munkástanácsok szerveződése. A Béke szállóban megalakult a Vendéglátóipari Vállalat Munkástanácsa, a titkos választás eredményeként 33 tagú

134 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Ott József 1957. nov. 30-i tárgyalási jegyzőkönyve. Ott József pere a Szegedi Katonai Bíróságon folyt B 390/1957. számon. A jegyzőkönyv egy példányát azonban csatoltak Lukács András peranyagához bizonyítékként.

135 OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 2924/1975. Szabó János pere. 1959. jún. 13-i jegyzőkönyv.

testület jött létre, melynek Benkő Pál lett az elnöke. Délután a Kedves cukrászdában ülést tartottak, melyet a gazdasági vezetők hívtak össze. Denneberg Tibor igazgatót és Érszegi Károly főkönyvelőt megerősítették a tisztségében, viszont Csőzsi Sándor igazgatóhelyettest lefokozták árubeszerzőnek. Bánhidi Lambertné személyzeti osztályvezetőt és Hegedűs Lászlót elbocsátották.¹³⁶

Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyárban is ezen a napon került sor a munkástanács megválasztására. Ez nagyon fontos esemény volt a forradalom helyi eseményei között, ugyanis az AKK Munkástanácsa meghatározó szerepet játszott a város forradalmi szervezetei között.

A gyár kultúrtermében körülbelül ezer dolgozó jött össze a gyűlésre. A színpadon Domonkos János főmérnök és még néhány más vezető foglalt helyet. Domonkos nyitotta meg a gyűlést, ismertette a rendeletet a választásról. Összeírták, hogy kik legyenek a munkástanács tagjai, illetve Domonkoséknak már előre összeállított névsoruk volt a leendő tagokról. Pullay Béla és mások is élesen tiltakoztak az eljárás ellen, többen özvegy Gábor Józsefné üzemi párttitkárt támadták. Pullay Béla felszólt, és először tájékoztatót tartott a fővárosi eseményekről, amelyeket a budapesti útja során látott.¹³⁷ Utána hangoztatta, hogy az eltelt években rabságban éltek az emberek, ami most megszűnt, és megszűnt az ávó is, úgyhogy legyenek óvatosak, a volt ávósok és besúgók ne kerülhessenek be a munkástanácsba, a becsületes párttagok ellen azonban nem emelt kifogást. Buzdította az embereket, hogy minél többen mondják el véleményüket, éljenek a szólás-szabadsággal és jogaikkal, melyek közé tartozik, hogy akár új igazgatót is választhatnak.

Fürj Ferenc, a korábbi főmérnök, Szűcs István eltávolítására kért magyarázatot, aki azonban azt mondta, hogy nincs egyetemi végzettsége, ezért nem bánja, hogy leváltották.

Ezután Homoki László kezébe vette a magyar zászlót, meglengette, és javasolta, hogy énekeljék el a Himnuszt az elesett hősök tiszteletére. Követelte az orosz csapatok kivonását, szabad választásokat, az MDP betiltását, a norma és a munkaverseny eltörlését, és mindezek kikényszerítésére a sztrájk kihirdetését. Egyébként október 30-tól november 10-ig sztrájkolt a gyár.

Egy Mészáros nevű gépgyári küldött biztatta a munkásokat, hogy vegyék kezükbe a gyárat, válasszanak munkástanácsot, mert az igazgató, Nagy László elszökött, félt a következményektől. Javasolta, hogy egyperces néma felállással emlékezzenek a szabadságért elesettekre.

Rózsa Sándor elmondta, hogy most jött Budapestről, igazi nemzeti forradalom az, amit látott, három fő követelés teljesítéséért folyik a harc: az oroszok kivonása, az ávósok végleges leszerelése, szabad választások. Gondoljon mindenki azokra, akik azért estek el, hogy az élet emberibbé változzék, hogy ne kényszerítsenek ránk olyan politikát, ami tőlünk idegen. Olyanokat válasszanak, akik valóban a munkások és a nemzet érdekeit képviselik majd.

---

136 KMB B 1859/ 1959. Benkő Pál pere.

137 Pullay Béla október 22-én ment az Élelmiszeripari Minisztériumba anyagbeszerzési céllal. Október 23-án részt vett a Parlament előtti tömeggyűlésen, majd éjszaka jelen volt a Sztálin-szobor ledöntésénél. Október 24-én az utcán volt a főváros központi részein.

Domonkos János főmérnök közölte, hogy csak néhány hete van itt, ha akarják, lemond. De nem akarták, megerősítették.

Ezután megtörtént a jelölés, és a választás. Üzemrészenként három-négy jelölt került be a munkástanácsba, az üzemszámától függően. 41 tagja lett így a testületnek. Rögtön megtartották az első ülést is a kugliteremben, ahol elnökséget választottak. Pullay Béla lett az elnök, Homoki László a másodelnök, titkár pedig egy asszony. Igazgatói tanácsot is választottak, benne az igazgató, főkönyvelő, főmérnök.

Utána küldötteket választottak a városi nemzeti bizottságba, Pullay Béla és Homoki László személyében. Igazgatónak Erdélyi Károlyt választották, Nagy László korábbi igazgatót leváltották. Gyárőrséget is szerveztek, vezetője Jámbor János lett, váltásparancsnok Szücs István és Bús István, mindketten párttagok. Ekkor még fegyvertelenül adtak szolgálatot, de Szücs István hamarosan hozott nyolc puskát a pártbizottságról. Küldöttségek jöttek más üzemekből, felhívták őket az oroszok kivonásáért hirdetett sztrájkhoz való csatlakozásra, amit meg is tettek.

A gyűlést a Szózat eléneklésével fejezték be, és az újonnan létrejött munkástanács intézkedett a raktárak, helyiségek lezárásáról, valamint arról, hogy engedély nélkül csak a bentlakók, a munkástanács tagjai és a vezetők léphetnek a gyár területére.¹³⁸

A Gépgyárban a munkástanács ülést tartott, a vége felé megjelent az ÉMUK küldöttsége Bognár Ferenc vezetésével. Bognár beszédet tartott, majd felolvasta az általuk összeállított követeléseket, mely a szovjet csapatok kivonását, a dolgozók követeléseinek teljesítését és Magyarország szuverenitásának és függetlenségének megteremtését szorgalmazta. Felhívta a Gépgyár munkástanácsát és dolgozóit, valamint az ott lévő többi üzem képviselőit, hogy csatlakozzanak a követelésekhez, és sztrájkoljanak, amíg teljesülnek azok. Utána más üzemeket is felkerestek hasonló célból.¹³⁹

Ezen a napon alakult meg a Kecskeméti Katona József Színház Forradalmi Bizottsága is a színház társulati ülésén.¹⁴⁰ A testület vezetője Csorba István lett. A tagok: Veszprémi László, Radó Vilmos, Vereczkei Elek, dr. Baán Lászlóné, Szádfaji György. Követelték az igazgató és a párttitkár eltávolítását, Radó Vilmos azonban feleslegesnek tartotta ezt. A színház homlokzatáról eltávolították a vörös csillagot, majd kitűzték a magyar zászlót, és elénekeltek a Himnuszt.

Délután a megyei tanácson a vezetők összehívták a dolgozókat, egy időre Dallos Ferenc is megjelent a gyűlésen. Nemez Gyula, a tanács alapszervezetének párttitkára ismertette a munkástanács megválasztásának célját. A megyei tanács munkástanácsának vezetője dr. Bruncsák András lett. A városi tanácsnál is alakult munkástanács, melyet később forradalmi tanácsnak neveztek. Ennek elnöke Ballai Ferenc lett.¹⁴¹

A nap talán legfontosabb eseménye a forradalmi katonai tanácsok megalakulása

138 KMB B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere.

139 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Zablahoczki Pál 1957. február 8-i kihallgatási jegyzőkönyve.

140 HL SZKB B 281/1957. Mádi Jenő és társai pere.

141 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archivuma I. f. 918. ö. e. szn. irat.

volt. Október 30-án a hadtestnél Sucin alezredes összehívta a politikai osztályt, ahol az adott helyzetet értékelte. Az értekezleten Gyurkó Lajos vezérőrnagy is felszólalt. Legfőképpen a csapatok harcászultságára hívták fel a figyelmet, és az "ellenforradalom" leleplezésére. A politikai osztály beosztottjait kiküldték a csapatokhoz, hogy akadályozzák meg a katonai tanácsok megalakulását. A 19. műszaki zászlóaljnál azonban az instruktort kérdőre vonták, hogy miféle moszkovita vezetés van még mindig Kecskeméten a 3. hadtestnél.

A hadtest MDP-alapszervezetének vezetősége este 18 órára taggyűlést hívott össze, hogy összefogja a kommunistákat, és megakadályozza a vezetéssel elégedetlenek megerősödését.

Délután azonban megérkezett az új honvédelmi miniszter, Janza Károly parancsa, amely a forradalmi katonai tanácsok megalakítására szólította fel a hadtestet. Ez előírta, hogy 9-11 tagú testületeket kell választani, melyekben a honvédeknek is képviselőt kell kapniuk. A vezetőségnek három tagból kellett állnia.

Gyurkó Lajos hamarosan magához rendelte Raduly Zsigmond őrnagyot az alapszervezet párttitkárát, aki megjegyezte, hogy ezzel teljesen kicsúszik a kommunisták kezéből a vezetés. Javasolta, hogy a katonai tanács választását készítsék elő, hogy a párt szempontjából megbízható emberek kerüljenek be az új testületbe. Gyurkó erre azt válaszolta, hogy "felesleges, bízunk a spontánitásra" (sic!). Sucin József, a politikai osztályvezető azt mondta, hogy amennyiben lehetséges, a választást elő fogja készíteni.

17 órakor Benyó Mátyás alezredes, Papp Balázs alezredes, Pálfi Dániel százados, Körtés József főhadnagy és még néhányan követelték a katonai forradalmi tanács megválasztását. Raduly őrnagy kijelentette, hogy erre nem kerülhet sor, mivel erre a napra az MDP helyi alapszervezetének taggyűlése van beütemezve, amely a napot teljesen lefoglalja.

Gyurkó Lajos azonban rövidesen elrendelte a gyűlés összehívását. A választás irányítására Sucin József vállalkozott.

A gyűlésre a tiszti klubból beérkezett Zalavári József alezredes, aki akkor a hadtest törzsfőnöki teendőket látta el, és átvette a gyűlés elnöki teendőjét.¹⁴²

Az első felszólaló Pálfi Dániel százados volt, és javasolta, hogy Gyulai Mihály, Bartos András, Körtés József és Kékesi Sándor kerüljön be a katonai tanácsba. Követelte, hogy a hadtesttörzsből azonnal távolítsák el a katonai elhárítás tagjait, valamint a politikai tiszteket. Javasolta a hadtesthez irányított, korábban polgári vonalon dolgozó ávosok eltávolítását is, akik egyébként Gyulai aláírásával ellátott katonagazolványt kaptak.¹⁴³

A második felszólaló Kerezsi Ferenc alhadnagy volt, aki újabb tagokat javasolt a katonai tanácsba. A felszólalások és javaslatok után Zalavári József alezredes szavazást rendelt el, melynek eredményeként a hadtest forradalmi katonai tanácsának

142 A tiszti klub volt a hadtest harcálláspontja a városban, Zalavári József pedig a felkelés leverésének egyik vezetője. Jelenlététől nyilván azt várta Gyurkó és Sucin, hogy megfelelő mederben tartja a gyűlést.

143 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

tagjai a következők lettek:¹⁴⁴

Gyulai Mihály ezredes, Papp Balázs alezredes, Bartos András őrnagy, Pálfi Dániel százados, Kékesi Sándor százados, Körtés József főhadnagy, Somogyi Zsigmond százados, Stefán Lajos törzsőrmester, Horti István honvéd, Iványosi Szabó Ottó törzsőrmester és Dányi Gyula örvezető.

Utána az eltávolításokról szavaztak. Így eltávolításra került volna Burai András alezredes, Rivó István őrnagy és Köpöczi Lajos százados, valamint Molnár Béla százados. Gyurkó azonban nem járult hozzá az eltávolításukhoz. Pálfi Dániel hamarosan kitette a besúgóak névsorát a faliújságra.

Ekkor érkezett meg Gyulai Mihály ezredes, aki a gyűlésen eddig nem volt jelen. A jelenlévők tapssal fogadták. Gyulai Mihály ezredes a tapsot összefogott kézzel, elérékenyülve köszöntötte meg.

Ezzel a személyi állomány gyűlése Zalavári alezredes befejező beszéde után elénekelte a Himnusz, és szétoszlott.

A forradalmi katonai tanács tagjai továbbra is a teremben maradtak, és megválasztották az elnökséget. Erre 22 óra tájban került sor. Gyulai Mihály ezredest elnöknek, Papp Balázs alezredest és Bartos András őrnagyot elnökhelyettesnek választották meg. Utána szétosztották a feladatokat: Papp Balázs alezredest Gyurkó Lajos és Sucin József mellé osztották be, hogy azok ténykedését ellenőrizze. Somogyi Zsigmond százados a hadművelleti osztály munkáját ellenőrizte. Körtés József főhadnagy a városi szervekkel való kapcsolat megszervezését kapta. Kékesi Sándor százados és Horti István honvéd távbeszélő ügyeletes lett a katonai tanács szobájában.

A forradalmi katonai tanács röplapot készített, melyben bejelentette, hogy a forradalom mellé állt. A röplapot Gyulai Mihály javította, és hagyta jóvá.

"Magyar Testvéreink! Bajtársak! Bács-Kiskun megye dolgozó népe, Kecskemét város lakói:

A kecskeméti 3. hadtest Forradalmi Katonai Tanácsa tudatja veletek, hogy 1956. év október 30-án 20.00-kor megalakult a Katonai Forradalmi Tanács és a következő felhívást intézi hozzátok:

1./ A hadtest valamennyi honvédje, tiszthelyettese és tisztje nevében csatlakozik a munkás, ifjúsági és értelmiségi Forradalmi Tanácsok határozataihoz és követeléseikhez, – azt magáévá teszi – a hadsereg a nép mellett áll dicső forradalmunk vívmányainak megvédésében.

2./ A kormány tagjai által a Kossuth-rádióban elhangzott nyilatkozatokkal egyetértünk.

3./ Végrehajtottuk az államvédelmi szervek lefegyverzését és a köztük lévő forradalom ellen vétő személyek letartóztatását.

4./ Egyetértünk és támogatunk Benneteket azon követelésekkel, hogy a szovjet csapatok azonnal kezdjék meg kivonulásukat Magyarországról területéről. Ezt a követelésünket a Nemzeti Kormányhoz is eljuttattuk.

144 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

5./ Felhívunk Benneteket, hogy kezdjétek meg a munkahelyeiteken és üzemeitekben a forradalmi munkás-paraszt tanácsok megalakítását.

6./ Kérjük Bács-Kiskun megye és Kecskemét város lakosságát, hogy működjenek együtt a Katonai Forradalmi Tanácsokkal és támogassák az újonnan felállított nemzetőrség munkáját a rend és fegyelem megszilárdításában.

3. Hadtest Parancsnokság Forradalmi Katona Tanácsa."

Iványosi Szabó Ottó törzsrőmester és Szabó Lajos törzsrőmester intézte a röplapok kinyomtatását. Dányi Gyula őrzető Szegedre utazott, hogy bélyegzőt készíttessen a forradalmi katonai tanácsnak, útközben a röplapot is terjesztették.

Hamarosan megérkezett a repülőtérre Rácz Gyula százados és Gáti Antal főhadnagy, akik a repülés hadosztály katonai tanácsának tagjai voltak. Ezzel a katonai tanács első ülése befejeződött, és a tagok bemutatkoztak Gyurkó Lajos vezérőrnagynak. A hadtest parancsnoknak kijelentették, hogy a Pálfi Dániel százados által javasolt tiszteket felülvizsgálat után el kell távolítani a hadseregből. A politikai tisztek eltávolítását elhalasztották, az ávósok letartóztatásával azonban mindenki egyetértett.

Ezután Zalavári József alezredes magához rendelte Raduly őrnagyot, és azt a parancsot adta, hogy riadóztassa a hadtest törzs tiszti állományát az első emeleti folyosóra. Zalavári kiválasztott 10-15 tiszte, Pálfi Dániel és Kékesi Sándor is tagja volt a különítménynek, Tóth Mihály százados vezette őket. Azt a parancsot adta a csoportnak, hogy az elhárító osztály tagjait fegyverezzék le. Ez meg is történt. Az elhárító osztályon az ÁVH-tól mintegy 20 tiszte tartózkodott. Kerekes ávós százados kérte, hogy az éjszakát még a laktanyában tölthessék, de nem engedték meg nekik. Azt a parancsot kapták, hogy menjenek haza a saját lakásukra, utána az elhárító osztály helyiségeit lezárták, és a kulcsot a katonai tanács irodájában elzárták.

Gyurkó Lajos felrendelte magához az elhárító osztály vezetőjét, Szabó Sándor őrnagyot. Papp Balázs, a katonai tanács tagja felelősségre vonta Szabó őrnagyot, hogy miért égetik el az elhárító osztállynál lévő iratokat. Szabó őrnagy erre azt válaszolta, hogy telefonon kapott felsőbb utasítást. Papp Balázs követelte, hogy az égetést hagyják abba. Gyurkó azt mondta, hogy "most már nincs kiút", az égetést ne folytassák. Utána Szabó őrnagy és még három ÁVH-tiszte és családtagjaik elhagyták a helyőrséget, és átmentek az oroszokhoz.¹⁴⁵

Egy időközben érkezett géptávirati rendelet értelmében a katonai tanács elnöke és két tagja, Gyulai Mihály, Bartos András és Pálfi Dániel hajnali két órára Budapestre utazott a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány megalakítására. Az értekezleten részt vettek a katonai tanácsok küldöttei, a felkelőcsoportok vezetői, Király Béla és Maléter Pál is.¹⁴⁶ Bartos András javasolta, hogy Gyulait vegyék be a Bizottmányba, ezt azonban többen elleneztek a hadtest korábbi szerepe miatt. Pálfi Dániel azonban elmondta, hogy Gyulai érdeme, hogy a hadtest a forradalom oldalára

---

145 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

146 1956 kézikönyve, 1996. I. kötet, 163.

állt, így rövid vita után a testület tagja lett Gyulai Mihály ezredes.¹⁴⁷ A Bizottmány a Magyar Honvéd reggeli számában tette közé követeléseit: a szovjetek teljes kivonása, a Varsói Szerződés felmondása.

A repülőtéren délután 2 órakor a vadászpülő hadosztálytörzs MDP-taggyűlésre gyűlt össze a reptéri tiszt klubbán.¹⁴⁸ Először Mádi Jenő szólalt fel, kifogásolta, hogy Kőszegi László őrnagynak, a politikai osztály vezetőjének és Parádi századosnak még mindig Sztálin-kép díszíti a szobáját. Mádi követelte a hadosztálynál a desztalinizálást, a kompromittálódott párttagok eltávolítását. Parádi Imre százados ki is zárták, illetve eltávolították, ugyanis ő pártvezetőségi tag és személyzeti osztályvezető volt korábban. Ezenkívül a terhére rótták, hogy az elhárítókat személyi igazolvánnyal látta el, hogy ő tartotta a kapcsolatot a megyei pártbizottsággal, és hazaküldte a Budapestről hazatérő tiszteket, hogy ne tudják tájékoztatni az ottani eseményekről társaikat.¹⁴⁹

Utána éles vita alakult ki, hogy helyes volt-e a tömegre löni vagy sem. A vita háttérében az állt, hogy Rác Gyula vezetésével 50-60 fős egység ellenőrizte folyamatosan a Kecskemét-Tiszakécske-Békéscsaba műutat október 23-29. között. A tiszt különítményben Gáti, Petromán hadnagy és Balázs százados is részt vett. Az igazoltatások során a Budapestről jövőktől értesültek a fővárosi és az országos eseményekről, az így kialakuló kép hatására fokozatosan megváltozott a véleményük a megmozdulásokról. Petromán hadnagy ezután kijelentette, hogy nem lő a tömegre, Balázs százados viszont hangoztatta, hogy a parancsot minden körülmények között végre kell hajtani. A vita odáig fajult, hogy nem voltak hajlandók bevonulni a reptérre, és csak többszöri próbálkozásra, határozott parancsra sikerült leváltani őket október 29-én délben.¹⁵⁰ A vita most kiújult, és Gáti Antal emiatt is élesen támadta Matusék pártbizottsági titkárt, és szovjetellenes álláspontra helyezkedett. Gáti egyébként társai között elismerten képzett marxista hírében állt. Ezért komoly hatása lehetett, hogy dicsőséges nemzeti forradalomnak nevezte az eseményeket. Ezután követelte, hogy a valóságnak megfelelően tájékoztassák őket a pesti eseményekről. Kijelentette, hogy ő szociáldemokrata volt korábban, de ha többpártrendszer lesz, ő akkor is tagja marad a kommunista pártnak.¹⁵¹

Mások is felszólaltak, Tüzkő Attila például a szovjet csapatok távozását sürgette.

A taggyűlést félbe kellett szakítani, mivel Korbély István százados és Borbély százados vezetésével küldöttség érkezett, és közölték a hadosztály politikai helyettesével, hogy elkezdődött a katonai forradalmi tanács megválasztása, és erre meghívták a hadosztály törzsöt is.¹⁵² Többen elkezdték a repülőtéren belül a személyi állomány összehívását. A politikai helyettes, elhatározta, hogy a tanács választása ne a párttagok nélkül folyjék le, ezért félbe szakította a taggyűlést. Mikor a hadosztály-parancsnokság távbeszélőn Kinok őrnagytól megkapta az

147 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

148 HL SZKB B 281/1957. Mádi Jenő és társai pere. 1957. július 31-i tárgyalási jegyzőkönyv, Mádi Jenő vallomása.

149 ua. Gáti Antal tárgyalási vallomása.

150 ua. Rác Gyula tárgyalási vallomása.

151 ua. Vádirat.

152 ua. Mádi Jenő 1957. március 22-i kihallgatási jegyzőkönyve.

OLLEP Forradalmi Katonai Tanácsának felhívását, addigra már a repülőtér személyi állománya az egyes számú hangár előtt összegyűlt. Török Béla alezredes, a hadosztály parancsnoka felolvasta az OLLEP felhívását, melyben az bejelentette, hogy megalakult a forradalmi tanácsa, és úgy döntött, hogy a forradalom mellé áll. Szó volt még a szovjetek kivonásáról, a velük szembeni magatartásról, a katonai és gazdasági szerződések felbontásáról.

Ezután megválasztották a katonai tanácsot, melybe végül 11 tagot választottak be a 18 jelöltre: Mádi Jenő százados, Rác Gyula százados, Vázsonyi Miklós százados, Varga százados, Leopold Oszkár főhadnagy, Kovács főhadnagy, Csapó tizedes, Jack Tibor tizedes, Kui törzsrözmester, Molnár tizedes és Bach szakaszvezető lett a testület tagja.

Utána elnökséget választottak, ebbe Rác Gyula, Mádi Jenő, Vázsonyi Miklós került be. Hamarosan Török Béla alezredes lett az elnök mint a hadosztály parancsnoka. A hadosztály-törzs katonai tanácsa főleg tisztből állt, és mind párttag volt.

Alakulatonként is választottak külön-külön forradalmi katonai tanácsokat.

A katonai tanács első ülésén Rác százados követelte az alakulat elhárító tisztjeinek lefegyverzését. Török alezredes ismertette is az OLLEP Nádor ezredestől érkezett erre vonatkozó parancsát. Török magához rendelte az elhárítókat, közölte velük a parancsot. Lefegyverezték, és utasították őket, hogy lakásukon kell tartózkodniuk. A házi fogságot másnap feloldották. Lefegyverzésüket és biztonsági őrizetbe helyezésüket Rác Gyula százados intézte. Török parancsot adott továbbá az elhárító osztályon lévő páncélszekrények lezárására és lepecsételésére, majd a kulcsokat lepecsételt borítékban magához vette. A katonai tanács ülésein Gáti Antal jegyzőkönyvezett.

Este elmentek a nyomdába, ahol röplapot adtak ki, melynek tartalma hasonló volt az OLLEP röplapjához. Mádi és Rác felvette a kapcsolatot a hadtest katonai tanácsával, beszéltek Gyulai Mihállyal, akinek Rác felrótta a polgári lakosság elleni kegyetlen fellépést. Utána pedig visszamentek a laktanyába.¹⁵³ Ezt a kapcsolat-felvételt, tanácskozást egyes források a városi katonai tanács megalakulásaként értékelték.¹⁵⁴

A párt helyzete¹⁵⁵

Október 30-án éjjel a párt megyei végrehajtóbizottsága ismét ülést tartott. A központból azt az utasítást kapták, hogy a veszélyeztetett kommunisták vonuljanak illegalitásba. Elhatározták, hogy a vezetést egy szűkebb elnökségre bízzák. Ördög, Halanda, Putics, Horváth számára azt javasálták, hogy hagyja el a várost, Simó Tibor pedig ne mutakozzék. Halanda, Ördög, Dallos hamarosan Budapestre

153 HL. SZKB B 281/1957. Mádi Jenő és társai pere. 1957. július 31-i tárgyalási jegyzőkönyv. Mádi Jenő vallomása.

154 FILEP Tibor, 1996. I. kötet, 97.

155 Az MDP elnöksége október 31-én mondta ki a párt feloszlását, és határozta el az MSZMP létrehozását.

távozott, a többiek maradtak. A falusi, járási aktíváknak azt javasolták menjenek be a városokba vagy olyan helyre, ahol biztonságban vannak. Az ávósokat a hadsereghez irányították, majd mikor megalakultak a forradalmi katonai tanácsok, a szovjetekhez. Ezzel az volt a céljuk, hogy az ÁVH személyi állományát átmentsék. Arany, Neichel, Németh Győző azonban azt mondta, hogy a beosztottak többsége nem hajlandó sehova sem menni. Arany László viszont elköltöztette a családját, ő maga pedig a szovjetekhez menekült, ahonnan november 7-e körül tért haza, Kecskemétre pedig november 8-án.¹⁵⁶ Az ülésen határoztak arról is, hogy Hajlik Gábor, a párt pénzügyeinek felelőse vegye fel a Nemzeti Bankból a pártbizottság pénzét, ami körülbelül 1,5-2 millió forint lehetett. Elhatározták, hogy a járásoknak leutalnak 100-100 ezer forintot, a politikai munkatársaknak kifizetnek előre kéthavi illetményt, a VB-titkárok pedig ezen felül is nagyobb összeget vettek fel. Mindezt abból a megfontolásból, hogy az illegalitásba vonuló elvtársaknak legyen pénzük.¹⁵⁷ Nagygyörgy László, Ördög László, Horváth István, Sarok Antal, Papp Ferenc, Krizsán József, Molnár Frigyes, Varga Jenő, Fekete Ferenc, Romsics Ferenc és mások viszont végig a pártbizottság épületében maradtak, és közülük többen az épület fegyveres őrzésében is részt vettek korábban.

A Kossuth Rádióban este 19 óra 8 perckor híradás hangzott el, mely szerint Nagy Imre meghallgatta Bács-Kiskun megye küldötteit.¹⁵⁸ Nem sokkal később egy másik közlemény felszólította a hadtest forradalmi katonai tanácsának vezetőit, hogyjelentkezzenek a HM Markó utcai épületében, mert a kivonuló szovjet csapatokat a hadtest alakulataival fogják felváltani.¹⁵⁹ A rádió hírüln adta azt is, hogy Bács-Kiskun csatlakozott a Dunántúli Nemzeti Tanácshoz.¹⁶⁰

A korábbi harcok tragikus következménye: a hétéves Farkas Ferenc és féltestvére, az ötéves Szőke Edit a honvédség által elhagyott gránáttal játszott az udvarukon. A gránát felrobbant, a kisfiú meghalt, a kislány pedig megsebesült.

Október 31.

A rendőrség forradalmi bizottsága reggel 7 órakor ülést tartott, melyen nagyjából negyven rendőr vett részt. Imre Gábort választották elnöknek, titkárnak pedig K. Szabó törzsőrmestert. Imre Gábor, Gubisi József és Markó István juttatta el hatpontos kiáltványukat az újságnak, a nyomdának és a városi forradalmi bizottságnak. Imre Gábor bevezetőt írt a memorandumhoz, Ott József is velük tartott, mikor a Városházára indultak. Itt egyébként meglehetősen ellenséges légkör fogadta őket, Ott József a szöveget ismertette, majd hamarosan távozott. Gubisi ellen éles kirohanások hangzottak el, Imre Gábort viszont beválasztották a városi

---

156 MOL 288. f. 21/1957/5.

157 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Hajlik Gábor 1957. február 19-i vallomása és BKMÖL MSZMP BKMB Archivuma szn. iratok. Nagy Lajos tárgyalási jegyzőkönyvének kivonatai és Bognár József beszámolója.

158 KENEDI János szerk. 1989. 236.

159 ua. 243.

160 ua. 322.

forradalmi bizottságba.¹⁶¹

A megyei bíróság munkástanácsa ülést tartott, de a káderlapok kiosztásáról megint nem sikerült döntenie. A járásbíróságon ekkor már kiosztották. Ezen az ülésen nem vett részt a bíróság elnöke, ilyenkor a rangidős bíró elnökölt. Magócsi Géza félóra elteltével átment a megyei nemzeti bizottság ülésére. Beszéltek arról, hogy 26-án éjjel a bírák őrseget adtak, hogy az irattárat fel ne gyűjtsák. Napközben azonban az jön be, aki akar. Az épület őrzésének kérdésekor vetődött fel, hogy hívják át az ügyészség és a járásbíróság forradalmi tanácsát. Az elnöki tárgyalóban ült össze a három testület, és itt nagy megdöbbenést váltott ki, hogy az ügyészség párttitkára, Balogh Zsigmond is tagja a forradalmi tanácsuknak. Kardos János adott hangot a meglepetésnek, hangsúlyozva, hogy nem a személye ellen van kifogás, hanem a korábban betöltött tisztsége ellen. Karácsonyi István azonban megvédte "Zsiga bácsit", mondván, ha neki távoznia kell, akkor az ügyészség testülete is elmegy. Egyébként a Balogh Zsigmond testvére, Balogh Károly volt a bíróságon a káderes.

Ezután kívánságokat állítottak össze, melyet később eljuttattak a megyei nemzeti bizottságnak. Ebben kifejezték, hogy egyetértenek a nemzeti bizottság feladatával, hangsúlyozták a bíróság függetlenségét, mely a szocialista törvényesség alapján végzi a munkáját, amely egyébként a forradalom alatt nyilván szünetelt. A katonaság, a nemzetőrség és a rendőrség biztosítsa a rendet és a nyugalmat, a bírói munka zavartalanságát, a bírák személyi biztonságát.

Kardos mondta Karácsonyinak, hogy az épület biztonságát meg kell oldani, forduljanak a rendőrséghez és a nemzetőrséghez. Karácsonyi hibáztatta a börtönőröket és a kirendelt fegyvereseket, hogy nem jól viselkedtek a rabok kiszabadításakor, és hogy éppen a rendőrségtől kerültek ki fegyverek a rabokhoz. Ezért javasolta, hogy tájékozódjanak a rendőrségnél uralkodó helyzetről. Ezért küldöttséget szerveztek, hogy őrseget kérjenek az épület védelmére. Matuz György ügyész, Kardos János bíró és Jenőváry László járásbíró lett a küldöttség tagja. A megyei nemzeti bizottságnál is ez a küldöttség képviselte az igazságügyi dolgozókat.

Felvetették, hogy az ott dolgozókból is szervezzenek őrszolgálatot. Balogh "Zsiga bácsi" kifakadt, hogy milyen tehetetlenek, majd kifejtette, hogy a hibákat a párttagok is jól látták, de mást kellett mondani. Ezután egy gazdasági dolgozóra bízta a belső szolgálat szervezésének ügyét.

Intéző bizottságot nem választottak, de ezután a gyűlés után az került a köztudatba, hogy a kecskeméti igazságügyi szolgáltatási szervek közös igazságügyi forradalmi bizottságot választottak.

Matuz György gépbe diktálta a megyei bizottságnak szánt állásfoglalást, majd az előbb választott háromtagú bizottság elvitte nekik.

De még ez előtt fogalmaztak egy tisztán a bírói munkával kapcsolatos követelést, melyet az Igazságügyi Minisztériumnak akartak elküldeni, amire végül csak decemberben került sor. Kardos János elképzelése szerint az elsőfokú büntető tanácsoknak az eddigi három tag helyett ötből kellene állniuk, két szakbíróból és három népi ülnökből. Ez minőségi javulást eredményezne, az idősebb tanácsvezető bíró mellett egy fiatalabb bíró szakmailag fejlődne, több ügyet tudnának tárgyalni, és az írásba foglalás is gyorsulna. A bíráknak csak tárgyalási napon legyen kötelező

161 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Ott József tárgyalási jegyzőkönyve.

bent lenniük, egyébként ahogy a munka kívánja. A bírákat ne válasszák, és ha mégis, akkor ne három évre, hanem élethossziglan. Az ügyviteli dolgozók kérték, hogy délután kettőig tartson a hivatali idő. Később, 1957. január elején, dr. Lengyel Zoltán bíró, az akkori alapszervezeti titkár is elmondta az Igazságügyi Minisztérium küldöttének, hogy a gyakorlati munkát végző osztályok élére tényleges bírói gyakorlattal rendelkező személyeket állítsanak.

A bíróság munkástanácsának többi ülésén is elsősorban szakmai és szociális kérdésekről volt szó. A káderlapok nyilvánosságra hozatalának kérdését végül úgy oldották meg, hogy felügyelet mellett mindenki megnézhetette a saját anyagát. Egy papíron vezették, hogy ki nézte meg, de elvinni nem lehetett azokat. Mire a dolgozók megnézheték volna az anyagot, csak az önéletrajzok és a hivatalos minősítések voltak a szekrényben, a káderfeljegyzéseket kivették a borítékokból, a dolgozók zúgolódtak is ezért. Megtárgyalták a téli tüzelő beszerzését, a takarékoskodás érdekében összeköltöztettek bírákat. Gépkocsit igényeltek az elnöknek a minisztériumból, tárgyaltak a fizetések biztosításáról, előlegek kifizetéséről, élelem beszerzéséről a dolgozók részére, az ingyenes vasúti igazolványra való jogosultság követeléséről. A gazdasági kérdések tárgyalásakor a gazdasági hivatal vezetőjén kívül egy szakelőadó is jelen volt. Az elnök engedélyezte a bírák részére a kötetlen munkaidőt, az ügyviteli dolgozókat azonban el kellett látni nyolc órára elegendő munkával. Határoztak a bírósági teljes munka megkezdéséről, a vidéki járásbírók működtetéséről, munkával való ellátásáról, a bírósági végrehajtók prémiumának szétosztásáról, a restanciák felszámolásáról. Egy informális ülésen megtárgyalták a kiskörösi járásbíróra kiküldendő bíró személyét, ugyanis ott egyáltalán nem volt bíró. Szorgalmazták, hogy minden járásbíró intézze önállóan a dolgait munkástanácsai útján. Kardos János javasolta, hogy a kalocsai járásbíró, Égerer Ervin legyen a kiskörösi járásbíró, mivel úgyis ott lakik, Kalocsán pedig a helyettese, Lakatos István töltsen be a helyét, de Magócsi ezt elvetette.¹⁶²

Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyárban ülést tartott a munkástanács, igazgatói tanácsot választottak, melynek elnöke szintén Pullay Béla lett. Bekerültek a munkástanács vezetőségének tagjai is, Homoki László, B. Hajagos Károly és mások. Elhatározták a gyárórség felfegyverzését. Pullay Béla telefonon kérte meg a Gépgyárban Vlacsil Tibortól, hogy készítettek-e követeléseket. Az igenlő válasz után átmentek érte, felolvasták a konzervgyárban, elfogadtatták a munkásokkal, majd megegyeztek, hogy másnap felviszik Budapestre, és átadják a kormánynak. Pullay, Homoki József és B. Hajagos Károly kocsival elmentek a homokbányai laktanyába fegyvert kérni a honvédségtől. A Lakatosipari Vállalat teherautója már ott volt, ugyancsak fegyverekért, így aztán megkérték őket, hogy az övéiket is szállítsák el a konzervgyárba. 60 puskát, 40 géppisztolyt, löszert, valamint 200 kézigránatot kaptak. Jámbor János, a gyárórség parancsnoka vette át a fegyvereket. 70-80 fős gyárórséget szervezett, két váltásban adtak szolgálatot. A gyárórség 10%-a párttag volt, ám az ismert régi kommunistákat kitiltották belőle.

Mayer Józsefné volt személyzetist felszólították, hogy nevezze meg a besúgókat, majd elkérték tőle a káderanyagot. Gábor Józsefné párttitkártól megkérdezték, hogy

¹⁶² OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság peranyaga. B 4322/1959. dr. Kardos János pere.

ki hívatta ki az ÁVH-t, mikor üzemzavar volt a fűtőházban. A pártiroda kulcsát elvették tőle, a telefont pedig leszerelték. Gáborné közölte velük, hogy nem érzi magát biztonságban, ezért megengedték neki, hogy a gyárban lakjon, és biztosították a szabad mozgását. Fegyelmi bizottságot hoztak létre, melynek dr. Rákossy Árpád lett az elnöke. Vizsgálatot folytattak Sárosi József volt rendőr, Nagy József és Gál Lászlóné ügyében.¹⁶³

Ury László felkereste Homoki Józsefet, de csak a felesége volt otthon. Tőle tudta meg, hogy férje már Pestre utazott a Kecskeméti Lapok működési engedélyéért. Ezután a városi forradalmi tanács ülésére ment. Később a Magyar-Szovjet Társaság székházában alakult meg a Kecskeméti Lapok.

Kecskemét Város Forradalmi Bizottságának megalakulása

A városi ideiglenes nemzeti bizottságot is felülről próbálták meg létrehozni, de az MDP városi titkárát, Halanda Istvánt már az előkészítés során sikerült kiszorítani, elsősorban Szabó József bádogosmester határozott fellépésének köszönhetően.

A városháza dísztermében jöttek össze a különböző intézmények, szakmai testületek, üzemek, fegyveres testületek forradalmi bizottságainak, munkástanácsainak képviselői. Ezek a szervezetek már legitim módon képviselték delegálói akaratát. A repülőtér képviseletében például Mádi Jenő és Gáti Antal jelent meg. A szervezők kezéből kicsúszott az esemény irányítása, nem sikerült végrehajtani azt az elképzelésüket, hogy irányított módon, az új testületen keresztül biztosítsák hatalmuk átmentését. Ez egyrészt azért nem sikerült, mert sokkal többen jöttek össze, mint ahány embert meghívtak. A tüntetéseken, a harcokban résztvevők közül, illetve a korábban sérelmet szenvedettek közül sokan jogot formáltak arra, hogy részt vegyenek a kibontakozó demokratikus közéletben, és mindenféle invitálás nélkül is megjelentek a fontosnak tartott eseményeken. Másrészt az így megnövekedett jelenlévők politikai állásfoglalását már nem lehetett úgy manipulálni, mint korábban, mikor előre kiválogatott, megszűrt aktivistákkal operáltak a kommunisták. A hangulat radikalizálódása nem kedvezett a korábbi vezetőknek. Harmadrészt a fővárosban ekkorra tulajdonképpen lezajlott a régi, keményvonalas vezetők kiszorítása, a vidék pedig hozzá volt szokva, hogy a központhoz igazodjék, így rendkívül szembeötlő volt, hogy Kecskeméten sokkal lassabban halad a politikai kibontakozás. Vezető szerepe volt a testület megalakulásában és működésében Bognár Ferencnek, az Építőgép Karbantartó Vállalat és Nagy Sándornak, az Épületlakatosipari Vállalat küldöttjének. Az alakuló ülés körülbelül reggel kilenc órától fél kettőig tartott.

Elsőként Tóth László szólalt fel, aki a város szociáldemokrata polgármestere volt a koalíciós időkben. Elmondta, hogy a Népfront megbízásából hívták össze a gyűlést, a józanság megőrzéséről, a rendbontás és az esetleges önbíráskodás

---

163 OSZK 412.12. B 1830/1957. dr. Rákossy Árpád pere.

elkerüléséről beszélt.¹⁶⁴

Néhány fős elnökséget választottak a gyűlés levezetésére, tagja lett Bognár Ferenc és Nagy Sándor is. Bognár Ferenc felolvasta a küldöttek nevét, majd beszédtek a megbízóleveleket.¹⁶⁵

Egy középmagas, 20-24 éves, vékony, barna fiatalember ellenszenvét fejezte ki Tóth Lászlóval kapcsolatban, szerinte a volt polgármester politikai okokból alkalmatlan a forradalmi bizottság vezetésére.¹⁶⁶ Az elnökség ügyel-bajjal lecsitította.

Felszólalt ifj. Nagy Sándor is, és vállalata nevében üdvözölte az összegyűlteket. Örömet fejezte ki, hogy tizenkét évi raboskodás után végre saját kezükbe vehették sorsuk irányítását. Felhívta a figyelmet arra, hogy az előző rezsim vezetői be akarnak furakodni a soraikba, hogy visszavegyék a hatalmat. Példaként említette, hogy az ávosok a fegyveres testületekbe igyekeznek beépülni. A frissen megszerzett szabadságot nem szabad kiengedni a kezükből. A szovjet csapatok kivonásáig szolidaritást kell vállalni a sztrájkoló üzemekkel, és a munkástanácsokkal vállvetve kell harcolni a követelések teljesítéséért. Javasolta, hogy fogalmazzanak memorandumot, melyet Kecskemét dolgozói nevében kell a kormányhoz eljuttatni.¹⁶⁷ A Lakatosipari Vállalatot rajta kívül még Bíró Sándor és Karaszia László képviselte.

Benkő Pál, a Vendéglátóipari Vállalat küldöttje is felszólalt, előadást tartott a bérrendezésről. Közben megérkeztek a rendőrség forradalmi tanácsának tagjai, Gubisi József alezredes, Imre Gábor alezredes, Ott József százados, és Markó Ignác hadnagy. Benkő éles kirohanást intézett ellenük, különösen Gubisi jelenlétét sérelmezte. Ki akarta zavarni, de Gubisi nem volt hajlandó távozni. Tóth László szerelte le végül Benkő Pált.¹⁶⁸

A hadtest és a repülőtér is adott egy-egy képviselőt a városi testületbe, a reptér Kovács főhadnagyot jelölte. A katonaság képviselőit egyébként meglehetősen bizalmatlanul fogadták, Mádi Jenő fel is szólalt az ülésen. Bejelentette, hogy forradalmi tanácsot alakítottak, felolvasta az OLLEP követeléseit, és közölte, hogy a katonai tanácsuk csatlakozott ehhez. Valószínűleg említette a tervüket, hogy rádióadót akarnak létrehozni. Mádiékon kérték számon Gyurkó tetteit, illetve azt tudakolták, hogy hol van Gyurkó és Vági Lajos, valamint ki lőtt Tiszakécskén. Mádi nem adott választ ezekre a kérdésekre.¹⁶⁹

Ury László, korábbi kisgazda újságíró javasolta, hogy 48 főből álljon az ideiglenes városi testület, mégpedig 16 munkás, 16 paraszt és 16 értelmiségi képviselőből. Továbbá bejelentette, hogy újraindítják a Kecskeméti Lapok nevű újságot, Homoki Józsefet javasolta főszerkesztőnek.

Tóth László ismertette a választások menetét, eszerint négy részre osztották a város területét, ezek külön-külön helyiségekben megválasztották saját négy képviselőjüket

---

164 PN 1. évf. 3. sz. (1956. november 3.) I. A Népújság október 31-én változtatta meg a nevét Petőfi Népére, és ekkor új évfolyamot is kezdett. November 4-e után visszatértek a régi évfolyam-jelöléshez, az elnevezését viszont nem változtatták vissza Népújságra.

165 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Bognár Ferenc 1957. március 4-i kihallgatási jegyzőkönyve.

166 OSZK 412. 12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

167 ua.

168 KMB B 1859/1959. Benkő Pál pere.

169 HL BKB B 281/1958. Mádi Jenő és társai pere.

társadalmi rétegekként, és így állt össze a testület:

Munkásság: Zakar Béla, Hendrey Rezső, Karaszia László, Lázár Ákos, Szél Mihály, Rózsa Sándor, Tóth Sándor, Benkő Pál, Kötörő István, Nagy Sándor, Zsíros Mihály, Takács Dénes, Kiss Géza, Bognár Ferenc, Ragó József, Szabó Lajos.

Paraszttság: Révész László, B. Szabó Sándor, Nagy Imre, Kiss Károly, Dugár Sándor, Kovács József, Koncz István, Kovács László, Méhesi János, Varga Imre, Berényi Lajos, Mészáros János, Kiss Károly, Virágh M. István, Fornai Sándor, Keresztes László.

Értelmiség: Szoboszlai István, Imre Gábor, Perjési Pál, Ferenczy Géza, Kovács Bálint, dr. Gömöri Jenő, Csorba István, Tóth László, Gyulai Mihály, dr. Nagy György, Fehér Sándor, Rigó Imre, Kovács Andor, Karácsonyi Kálmán, Tassy Gyula, Homoki József¹⁷⁰

Az ülés vége felé megjelent Nagy Lajos negyven vasutással és buszsofőrrel, és magából kikelve felelősségre vonta az egybegyülteket, hogy nélküle akarnak dönteni a város dolgairól. A fegyveres felkelés szervezőjeként és vezetőjeként aposztrofálta magát, és helyet követelt a vezetésben. Bognár Ferencnek és Lukács Andrásnak sikerült leszerelni azzal, hogy beosztották a nemzetőrséghez, a későbbiekben Lukács András mellett teljesített szolgálatot, "nem hivatalos" helyettese lett.¹⁷¹

A gyűlés végeztével Kecskemét Város Forradalmi Bizottsága tizenhat tagból álló elnökséget, azaz intéző bizottságot választott: Tóth László, Bognár Ferenc, Fehér Sándor, Méhesi János, Zakar Béla, Tóth Sándor, Nagy Sándor, Homoki József, Ury László, Imre Gábor, Zalavári József lett a tagja. Elnöke Tóth László, a két alelnök közül az egyik Bognár Ferenc.¹⁷² A többség ezzel befejezetteknek is tekintette aznap ténykedésüket, Bognár Ferenc és Nagy Sándor azonban követelte, hogy azonnal lássanak hozzá az érdemi munkához. Ennek jegyében és a szakszerű munka érdekében felosztották a tennivalókat egymás között. A pénzügy irányítását Fehér Sándor, az ipar és a kereskedelem felügyeletét Mócza Gábor és Nagy Sándor kapta. Mócza Gábor ennek az osztálynak volt a tanácsos a vezetője, Nagy Sándor tehát politikai ellenőrnek volt tekinthető mellette. A közlekedést Tóth Sándorra bízták, a MÁV-val való kapcsolattartást Zakar Bélára. Az oktatási ügyeket Ury László kapta meg, a mezőgazdaságot pedig a paraszttság képviselőire bízták. Bognár Ferencre a közellátást és a lakásügyeket akarták bízni¹⁷³, de ő emellett a nemzetőrség feletti felügyeletet is megszerezte magának. A begyűjtési osztályt megszüntették.

A bizottság alakuló ülésének végén érkezett meg a pártbizottság gépkocsivezetői, hogy szolgálatukat felajánlják az új testületnek. A pártbizottság ugyanis elbocsátotta őket, munkakönyvüket is kiadták. A sofőrök megtudták, hogy a pártvezetők jelentős összegeket vettek fel, ugyanakkor nekik nem fizették ki az

170 PN 1. évf. 3. sz. (1956. nov. 3.) 1. A felosztás nem teljesen pontos, az értelmiség közé sorolták a katona- és rendőrtiszteket, Révész László volt kiszámozott országgyűlési képviselő a parasztságnál kapott helyett, Rigó Imre asztalos kisiparos pedig az értelmiségnél.

171 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Bognár Ferenc 1957. márc. 4-i kihallgatási jegyzőkönyve.

172 OSZK 412.12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere. 1957. június 1-3. közötti kihallgatási jegyzőkönyve.

173 HL BKB B 24/1958. Tóth László 1957. február 7-i vallomásában mondja, hogy Bognár Ferenc befolyásának csökkentése érdekében akarták közellátási és lakásgazdálkodási feladatok ellátásával megbízni.

elmaradt bérüket, illetve a felmondási időre járó fizetésüket. Ezt nagyon sérelmezték, ezért panaszt tettek Bognár Ferencnek, Nagy Lajosnak és Lukács Andrásnak is. Este Lukács András százados, Osváth Sándor százados, Nagy Lajos és Bognár Ferenc elment a pártbizottságra, hogy tisztázzák az ügyet. Hajlik Gábort nem találták ott, ezért elmentek a lakására. Hajlik felhívta Daczót, aki mondta neki, hogy menjen be Lukácsékkal a pártbizottságra. Itt Hajlik elmondta, hogyan zajlott az egész pénzosztás, és kiderült, hogy a maradék pénz a lakásán van. Visszamentek hozzá, és lefoglalták a nála lévő pénzt. A pénz átvételéről elismervényt adtak Hajliknak. Ezután visszamentek a rendőrségre, ahol egy vaskazettában a pánccsaszekrénybe tették a pénzt. A szekrény kulcsa Osváthnál, majd Lukácsnál, a kazetta kulcsa pedig Bognárnál volt. A pénzből a nemzetőrök, a katonák étellemezésére költöttek később. A nemzetőrök például a Dióhéj étteremben ebédeltek. A pártbizottsági gépkocsivezetők részére végkielégítést fizettek. Ezekről szintén készítettek nyugtát. A későbbiekben a pénz lefoglalásában résztvevők némelyike nagyon súlyos büntetést kapott, ugyanis fegyveres rablásként rótták a terhükre az eseményt.¹⁷⁴

Radó Vilmos fél egy körül meghívta Mádi Jenőt a színház forradalmi bizottságának ülésére, ahol körülbelül este hat óráig tartózkodtak. Megbeszélték a kecskeméti rádió üzemeltetésével kapcsolatos kérdéseket, kijelölték a színészeket és a segítőköt, akik bemondók, illetve szerkesztők lettek a rádiónál.¹⁷⁵ Utána visszamentek a repülőtérré.

A megyei nemzeti bizottság

Dél előtt a megyei tanács elnöki szobájában összejött a megyei forradalmi bizottság intéző bizottsága. Dallos a tanács VB elnökhelyettesének javasolta Kocher Lászlót és Buda Gábort, a begyűjtési hivatal volt vezetőjét. Javasolta, hogy Pataki Ferenc legyen az összekötő a tanácsapparátussal, aki irányítja a munkát, beszámoltatja az osztályvezetőket.

Elhatározták, hogy délutánra összehívják a járások, üzemek, vállalatok, hivatalok képviselőit, és kiegészítik a nemzeti bizottságot és az intéző bizottságot. Dallos titkársága intézte a meghívólevelek szétküldését. Jött a Kisgazdapárt küldöttsége, Révész László, Ury László és Szabó Pál, de elküldték őket azzal, hogy délután jöjjenek vissza.

Dallos Ferenc elemezte a megye gazdasági helyzetét, kárhoztatta a sztrájkot, és sürgette, hogy induljon meg a munka.

Délután 16 óra körül a megyei tanács kultúrtermében a nemzeti bizottság ülésén nagy számban jelentek meg a küldöttek, érdeklődők. Mészöly Gyula elnökölt, ismertette az ülés célját. Ez névleg az új testület kibővítése, valójában azonban az antidemokratikusan létrehozott, és a hatalom megtartását, átmentését célzó kísérlet

174 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere és BKMÖL MSZMP BKMB Archívuma. 1956-os gyűjtemény, szn. iratok. Nagy Lajos és Bognár Ferenc tárgyalási jegyzőkönyvének kivonatai és Bognár József beszámolója.

175 HL SZKB B 281/1957. Rácz Gyula 1957. július 31-i tárgyalási vallomása.

legitimizálása, elfogadtatása volt. Az ülésen résztvett Dallos Ferenc, Daczó József, Petőfi Sándor, Borszéki, Gyóni, Mádi Lajos, Pataki Ferenc az előző garnitúrából, Ury László, Sinkó Pál, Sikari Kovács József a kisgazdák részéről, az üzemek, vállalatok és munkástanácsok küldöttei.

Mészöly a türelmetlen felszólítások hatására sorra bemutatta a jelenlévő elnökségi tagokat, kifogás merült fel Dallos, Borszéki, Magócsi személye ellen. Dallos és Borszéki ellen azért, mert vezető szerepet töltöttek be a forradalom előtt, Magócsi pedig nagyon kemény ítéleteket hozott korábban, ezért többen kommunista terrorbírónak nevezték. A későbbiek folyamán is gyakran felmerült ellene ez a vád. A Borszéki elleni felzúdulást Szentkirályi Frigyes alezredes csillapította le. Petőfi közölte, hogy koalíció van, a kommunistáknak is joguk van részt venni benne. A kéményseprő vállalat egyik dolgozója ezt azzal támasztotta alá, hogy Csepelen a munkások tagkönyvükkel a zsebükben harcolnak.

Több vállalat küldötte, köztük Hendrei Rezső is tiltakozott Dallos személye ellen, és ehhez dr. Kardos János is csatlakozott, illetve elismerte, hogy Dallost mindenki szerette, de maradjon csak a VB elnöke, ne akarja az új testületben is az első helyet. Azonkívül felszólította az ülés résztvevőit, hogy lehetőleg ne személyi kérdésekkel foglalkozzanak. Egyébként a bíróság és az ügyészség képviselőit nagy ellenszenvvel fogadták többnyire mindenütt a múltbeli ítélezési gyakorlat és a statárium kihirdetése miatt.

Jenővári László javasolta, hogy akinek nincs meghívója, azt távolítsák el. Az volt a célja, hogy a hangoskodókat eltávolítsák az ülésről. Azonban kiderült, hogy Dallos Ferencnek sincs.

A gépgyáriak bejelentették, hogy sztrájkolni fognak, ha Dallos tag lesz. Dallos válaszában arra hivatkozott, hogy ő rendes, becsületes magyar ember, de kommunista, és az is marad. Mindig a dolgozók érdekeit képviselte, látta a hibákat és a törvénytelenégeket, a padlásokat az ávosok söpörték le, de nem tehetett semmit, mert ő is ávos besúgókkal volt körülveve. Mikor megpróbálta enyhíteni a megyére kirótt beszolgáltatási kvótát, pártfegyelmet kapott. Ő várta a "szent forradalmat", és ha hivatalsegéd is lesz, akkor is boldog lesz.

A Dallos elleni támadás, és Dallos válasza másfél óra hosszú volt. Mivel a támadások hevesége csak fokozódott, Pataki Ferenc feltette szavazásra, hogy maradhasson-e. A szavazás eredményeként maradhatott volna, de Pataki megkérdezte tőle személyesen, hogy akar-e maradni ezek után. A támadások miatt-e vagy Pataki kérdését félreértve, Dallos megköszönte a bizalmat, és jobbnak látta távozni. Mészöly igyekezett védeni a VB-elnököt, aztán azzal a kijelentéssel, hogy nem jelent meg az összes vállalat küldöttsége, tehát az ülés nem jogosult tagokat választani a nemzeti bizottságba, szintén elment. Magócsi vette át az ülés vezetését, és a munka felvételéről, a pénzügyi fegyelemről, az ávosok által elkövetett kegyetlenkedésekről volt szó. Felvetődött, hogy meg kell akadályozni, hogy a nemzetőrségbe bekerüljenek a volt ávosok, funkcionáriusok, illetve másrészt a börtönből kiszabadult köztörvényesek. Magócsi írásban megbízta a jelenlévő igazságügyi küldötteket, akik már korábban átadták az együttes ülésükön megfogalmazott, a nemzeti bizottságnak szánt memorandumot, hogy szerezzék be a nemzetőrség tagjainak névsorát, hogy ellenőrizni tudják a tagjait. Még aznap elmentek a rendőrségre, és kérték, hogy

állítsák össze a névsorokat. A rendőrségen Kádi őrnagy elmondta, hogy a rendőrség működőképes, tudja biztosítani a rendet és a nyugalmat, van forradalmi bizottsága is, melynek elnöke Imre Gábor. Megígérte, hogy másnapra összeállítják a névsort.

Az ülés után átment Magócsi Géza Dalloshoz, akinél ott volt Mészöly és Pataki Ferenc is. Dallos itt közölte elhatározását, hogy Pestre megye, és Magócsit bízza meg a nemzeti bizottság elnöki tiszttel. Mészöly és Dallos egyébként már korábban megbeszélték, hogy Magócsi legyen az elnök, ha baj lesz. Pataki személye talán azért került háttérbe, mert rá megharagudott Dallos, amikor megkérdezte tőle, hogy akar-e maradni. Molnár Frigyes is helyeselte, hogy Magócsi Géza legyen a bizottság elnöke.

Ezután Mádi Lajos érkezett négytagú küldöttség élén, hogy az ifjúság is kapjon képviseleti helyet a megyei nemzeti bizottságban. Közölték velük, hogy másnap délelőtt lesz a következő ülés, akkor jöjjenek vissza.

Szalóki László, a megyei rendőrkapitány visszaérkezett Budapestről, Kádi Sándor, Szentkirályi Frigyes, Magócsi Géza, Bognár Ferenc és Nagy Lajos meglátogatta. Hamarosan jött Ott József százados is. A beszélgetés során szóba került a sztrájk is, és Magócsi ellenezte a gépgyáriak sztrájkját. Nagy és Bognár mondta, hogy ők viszont helyeslik, ám a megyei nemzeti bizottságot a munkástanácsok nem ismerik el, mert ott olyanok vannak, mint például Magócsi Géza bíró. Magócsi erre mondta, hogy itt ül velük szemben, ő az. Parázs veszekedés keletkezett, többek között rákosista terrorbírónak nevezték, távozásuk előtt pedig megfenyegették. Magócsi nem is mert egyedül hazamenni, kért egy rendőrségi autót, hogy vigyék haza.

Reggel a hadtestnél Trenner százados értesítette Gyurkót, hogy a városi forradalmi bizottság állítólag le akarja tartóztatni. Gyurkó Lajos magához rendelte Raduly őrnagyot, és közölte vele, hogy tartson ügyeletet, mert ő elmegy a városi tanácsához. Egyébként Gyurkó és Suczin egész éjjel a parancsnoki szobában tartózkodott, Papp Balázs pedig az előszobájukban "vigyázta" őket. Gyurkó felhívta a szovjeteket, akik közölték vele, hogy menjen át hozzájuk. Hamarosan Suczin is követte.¹⁷⁶ Suki Zoltán hadnagy szállította Gyurkó után a családját Ceglédre, ahol egy szovjet páncélos járműre szálltak át. Suki hadnagy ezután a gépkocsival visszatért.

A délelőtti órákban megérkezett Budapestről Gyulai Mihály ezredes, Bartos András őrnagy és Pálfi Dániel százados. Gyűlést hívtak össze, amelyen részt vett a kecskeméti repülő hadosztály katonai tanácsának elnöke, Török Béla alezredes, Rác Gyula százados és Gáti Antal főhadnagy is. A gyűlésen Gyulai Mihály ezredes ismertette a Honvédelmi Bizottmány éjszakai ülésének eredményét és felolvasta annak röpiratát. Elmondta, hogyan folyt le a bizottmány ülése, és hogy őt is az a megtiszteltetés érte, hogy a Honvédelmi Bizottmányba beválasztották.

Közölte, hogy Király Béla vezérőrnagy visszakerült a honvédség kötelékébe, és beosztása a budapesti karhatalmi erők parancsnoka lett.

Gyulai Mihály ismertette továbbá, hogy felvetődött a Honvédelmi Bizottmányban az a kérdés is, hogy ENSZ-csapatokat hozzanak Magyarországra a rend helyreállítása érdekében, de a Honvédelmi Bizottmány kijelentette, hogy magyar

¹⁷⁶ HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

földön csak magyar katonát akar. Vonuljanak ki december 31-ig az oroszok, de helyettük ENSZ-csapatok se jöjjenek, van erő ahhoz, hogy Magyarországon rendet teremtsenek.

Rácz százados is felszólalt, és Raduly őrnagy elől az asztalon lévő Petőfi Népe akkori számát felvette, amelyben a légierő kiáltványa megjelent. Azt felolvasta, mondván, hogy "még ma sem írják meg az igazat mert ők például azt követelték, hogy a szovjet sebesülteket tekintsék hadifoglyoknak, és ugyanakkor az újságban azt úgy közölték le, hogy tekintsék a szovjet sebesülteket úgy felépülésükig, mint a magyar sebesülteket." Ezek után Rácz százados kijelentette, hogy a repülő hadosztály készen áll arra, hogy támadást indítson a szovjet csapatok ellen, és kérte a hadtestet, hogy a harcban támogassák őket.

Gyulai ezredes azt mondta Rácz kijelentésére, ha a légierő megindítja támadását, akkor a 3. hadtest csapatai segítenek nekik. Zalavári József alezredes felszólalásában hasonlóan nyilatkozott.

Fekete Ferenc százados azt javasolta, hogy egyperces néma felállással emlékezzenek a forradalomért elesett hősöknek.

Zalavári alezredes ismertette a gyűlésen, hogy Gyurkó Lajos vezérőrnagy és Suczin alezredes, valamint Szabó Sándor őrnagy megszökött, ezért javasolta, hogy hadtestparancsnoknak Gyulai Mihály ezredest válasszák meg. Gyulai ezredes a gyűlést megelőzően már telefonált Janza Károly altábornagnak, és jelentette, hogy Gyurkó vezérőrnagy, Suczin alezredes és Szabó őrnagy megszökött. Erre Janza Károly altábornagy azt válaszolta, hogy Gyulai Mihály ezredes vegye át a hadtest parancsnokságot.

Este Gyulai Mihály bizalmas megbeszélést Folytatott Halanda Istvánnal.¹⁷⁷

A repülőtéren folytatták délelőtt a taggyűlést, amely az előző nap megszakadt. Jóllehet az MDP kimondta a feloszlását, a jelenlevő párttagság azonban egyhangúlag úgy határozott, hogy tagja maradnak " a Magyar Kommunista Pártnak".

A katonai tanács összeköttetésbe lépett a városban lévő üzemek munkástanácsaival, a termelés beindításával és az általános segítségnyújtással kapcsolatban. A Kinizsi Konzervgyárban például Gáti Antal ment felvenni a kapcsolatot az alakuló munkástanáccsal. Az üzemek fegyvert kértek az üzemi őrségek részére. Ezt a katonai tanács támogatta is, és kb. 150 darab fegyvert adott ki. Ezen a napon különböző forradalmi bizottságok küldöttei keresték fel a katonai tanácsot. Cserkeszölő Forradalmi Tanácsa küldött útján levélben követelte, hogy a hadosztály parancsnokot és Takács hadnagyot a tiszakécskei ügy miatt távolítsák el a hadseregből. Ezt azonban a katonai tanács megtagadta.

A polgári szervek és a lakosság részéről kért és megadható segítséget a katonai tanács végrehajtotta. Így például Nyárlőrinc lakosságát petróleummal, sóval, és egyéb élelmiszerekkel segítette.

Az OLLEP-től kapott parancs alapján az alakulathoz tartozó szovjet katonai tanácsadókat felszólították, hogy csomagoljanak össze, mert jön értük egy szállítógép, amely őket és családjukat elszállítja. Az elszállítás azonban csak másnap történt meg.

A nap folyamán Török alezredes és Vázsonyi százados felderítést hajtottak végre a szovjet csapatok mozgásáról.

---

177 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

A Szabad Kecskeméti Katona József Rádió megszületése¹⁷⁸

A repülőtér katonai tanácsának ülésén merült fel a gondolat, hogy Kecskeméten is létre kellene hozni egy rádióállomást. A források szerint Ertli százados és Kövecses főhadnagy javasolta először. Ezért felvették a kapcsolatot a Kecskeméti Katona József Színház Forradalmi Tanácsával. A repülőtéren, a parancsnoksági épületben kezdett el működni Szabad Katona József Rádió elnevezés alatt az adóállomás. A rádió technikai és politikai irányítását a katonai tanács intézte. Megbízta Gáti főhadnagyot a rádió politikai irányításával. A távoli irányadó 8.51-es hosszuhullámú adókészülékét állították át, a szerelés 8-10 órát vett igénybe. Összekötetésben álltak a győri rádióval és más adókkal, valamint a Dunántúli Nemzeti Tanáccsal is. Még egy érdekesség, hogy Sárosi Gábor később javasolta, hogy egy híradós kocsit is szereljenek fel rádióval arra az esetre, ha a szovjetek elfoglalnák a repülőteret. Ez a rádió a Kinizsi Konzervgyár területéről sugárzott volna adásokat.

A rádiót Kőszegi László őrnagy, a hadosztály politikai helyettese is engedélyezte, és kértek engedélyt a Kossuth Rádiótól is. Mikor Mádi 6 óra körül visszaérkezett a színházból, Veszprémi László, Sárosi Gábor és Csajányi Égia Simon már éppen a stúdió berendezésével foglalatzkodtak. Jack tizedes írta a műsort, ebbe a három előbb említett színész is bekapcsolódott.

Október 31-én 17-18 órától adott a rádió november 3-án este 8-ig. A színház forradalmi tanácsa Sárosit ügyvezetőnek, Temes Gábort, Sárosit és Veszprémit bemondónak, Csajányit külső munkatársnak, Csicsmán Júliát gépirónak nevezte ki a rádióhoz. A színészek pisztolyt is kaptak. Más rádióktól, a sajtóból, az MTI kecskeméti kirendeltségétől, lemezekről vettek át, és adtak le műsorokat. A szerkesztőségben Gáti főhadnagy, Jack tizedes, Mádi Jenő és Rácz Gyula százados, Bognár Emilné és még egy újságíró volt benne. Gáti főhadnagy a rendelkezésére álló apparátussal Kecskemétről és környékéről riportokat és tudósításokat gyűjtött.

Délután kezdték a műsort a Himnusszal, a megnyitó beszédet Jack Tibor tizedes írta, és mondta be. Ezután a vadászrepülő hadosztály forradalmi katonai tanácsának kiáltványa és követelése következett, majd Veszprémi színész elszavalta a Szózatot. Hanglemezműsort sugároztak, és Csajányi Égia Simon színész elénekelte a "Hazám" című dalt. Utána Jack Tibor megismételte a megnyitó beszédet, és ismét beolvasták a katonai tanács követeléseit.

Óránként olvastak be híreket, Gáti Antal irodalmi műsort állított össze, melyben elhangzott a Tiborc-monológ, és Bieliczky Sándor egyik verse is, amely a Petőfi Népében is megjelent. Tamási Lajos "Piros a vér a pesti utcán" című versét is beolvasták, ezt Jack tizedes szerezte meg a Kossuth Rádiótól. Üzenetek következtek, majd hanglemezről zenét sugároztak, és az egyik üzemi forradalmi tanács elnökének nyilatkozatát is leadták.

---

178 HL. SZKB B 281/1957. Mádi Jenő és társai pere. Sárosi Gábor 1957. április 24-i kihallgatási jegyzőkönyve.

November 1-én hasonló műsort adtak, három pesti diák nyilatkozott, majd felhívásokat adtak ki a vélt szovjet támadás miatt. A Győri Forradalmi Tanács röpcéduláját és az OLLEP felhívását is beolvasták valamikor.

November 2-án felhívások, hírek, üzenetek hangzottak el, lemezről zenét adtak és beolvasták a Kecskeméti Vasgyár felhívását.

November 3-án felhívások, üzenetek és zene töltötték ki a műsoridőt.

Az írott sajtó is igyekezett megfelelni a változásoknak, a Népújság felvette a Petőfi Népe nevet, ellenőrzése kikerült a párt kezéből, az ideiglenes megyei nemzeti bizottság lapja lett. A szerkesztőség munkástanácsa egy "Köszöntő" című vezércikket írt, melyben közlik, hogy az őszinteség és az igazság lapját adják az olvasók kezébe, soha nem fognak többé hazugságokat, rágalmakat írni. Szeretettel köszöntik a forradalom lángjában megedződött ifjúságot, és mindazokat, akik velük voltak a harc óráiban.

November 1.

Nagy Lajos felkelő a délelőtt folyamán a rendőrségről röpcédulákat vételezett, és a város területén autóból szórta azokat. Utána visszament a rendőrségre, ahol csatlakozott hozzá Sereg István százados. Utána Tiszakécskére mentek, ahol a helyi forradalmi bizottság vezetőjét keresték meg. A forradalmi tanács működése felől érdeklődtek, valamint azt szerették volna megtudni, hogy ki telefonált október 27-én a hadtesthez, ami a repülőtéremelést kiváltotta. A tiszakécskeiek fegyvert kértek a helyi nemzetőrök számára.¹⁷⁹

A városi forradalmi bizottság ülésén a sztrájkokról, a tanítás megindításáról, és a szénhiányról folyt vita. A parasztság képviselői a sztrájk abbahagyása mellett voltak. Nagy Sándor a sztrájk folytatása mellett volt, de úgy, hogy például a konzervgyárak a már beszállított nyersanyagot dolgozzák fel, hogy ne menjen az tönkre. A vasút is tartsa fenn a sztrájkot, de 2-2 vonatpárt indítsanak a fő közlekedési irányokba, illetve állítsanak be egy célvonatot, hogy a lakosságot el lehessen látni szénrel. Tóth Sándor ennek érdekében beszélt a szegedi főnökséggel. A postáról úgy határoztak, hogy részleges létszámmal működjen. A Nemzeti Bank jelezte, hogy nincs elegendő pénz a bankban a fizetések folyósításához. Ehhez 20 millió forintot kellett volna hozni Budapestről. A szállítást kocsival vagy repülőgéppel akarták megoldani, de Nagy Sándor azt is javasolta, hogy egyrészt az üzletek folyamatosan befolyó bevételeiből, illetve a pártbizottság pénzéből biztosítsák a fizetések folyósítását.

Nagy Sándor intézkedett élelmiszer és tüzelő forgalomba hozataláról, a vállalatvezetőkkel pedig megbeszélte a közellátás helyzetét, tárgyalt a gépkocsi-vezetők küldöttségével is, a gépkocsiparkot igyekeztek az élelmiszer-szállításra mozgósítani. Mócza délutánra felmérte a készleteket, felszólította a kereskedőket, boltosokat, hogy jelentsék be, milyen árukészlettel rendelkeznek. A parasztság képviselői vállalták, hogy a piaci árak letörése érdekében közvetlenül a szövetkezetektől és a termelőktől igyekeznek biztosítani az áruellátást. A felvásárló kirendelt-

---

179 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archivuma. 1956-os gyűjtemény, szn irat. Bognár József beszámolója.

ségek megkezdték a munkát.

A megjelentek hangoztatták, hogy nem ismerik el legitim szervezetnek a megyei forradalmi bizottságot, mert nem a városok, járások képviselőiből, küldötteiből jött létre.

A párt, az ÁVH, és más megszűnő szervezetek épületeit igénybe akarták venni, hogy lakásként hasznosítsák azokat. A tanítás beindítását a következő hétre tervezték, addig az iskolaépületekben keletkezett károk legsürgősebb kijavítását tervezték. Szenet juttattak a kórháznak.

A katonai forradalmi tanácsok tagjai közül néhányan részt vettek az ülésen, a repülősök bejelentették a Katona József Rádió üzembe helyezését. Egyébként a megyei és a városi testület egy-egy tagja kölcsönösen résztvett a másik ülésen.

Délután szovjet küldöttség jött a Városházára, ahol már csak Nagy Sándor volt benn, és 18 órára a biztonságról és a kiürítésről szóló megbeszélésre hívta őket a szovjet parancsnokságra.

Gyulai alezredes, Zalavári alezredes, Török Béla alezredes és még egy repülős, Lukács András százados, Bognár Ferenc és Nagy Sándor ment tárgyalni a szovjetekkel. Megállapodtak, hogy közösen fognak járőrözni, hogy a szovjet csapatok ugyanúgy vásárolhatnak élelmet mint bárki más, és igyekeznek megakadályozni, hogy szovjetellenesség alakuljon ki. A szovjetek megígérték, hogy a lakásokat később visszaadják, de az addig esetleg önkényesen beköltözőket kilakoltatják. A szovjetek egyébként fenyegetőztek is. A forradalmi bizottság megtizedelését helyezték kilátásba arra az esetre, ha egyetlen szovjet katonának is bántódása esnék. Ezenkívül hangoztatták, hogy rommá lövik a várost, ha egyetlen lövést is leadnak rájuk. A megállapodás aláírását másnapra halasztották, erre azonban nem került sor.¹⁸⁰

Délelőtt a megyei ügyészség forradalmi tanácsától küldöttség érkezett a hadtest parancsnokságára. Zalavári József ezredessel, valamint Bartos András őrnaggyal tárgyaltak. A legfőbb ügyész utasítására hivatkozva kérték Zalavárit, hogy engedjék el a még fogva tartott felkelőket, valamint tartóztassák le a megye területén a polgári ávosokat és a katonai elhárítókat. Karácsonyi István ügyész és egy Fekete nevű polgári ügyész, valamint Vígh és Hannuska katonai ügyész vett részt a küldöttségben. Zalavári felhívta a Honvédelmi Minisztériumot, de csak Szűcs Miklós alezredessel tudott beszélni, aki engedélyezte a letartóztatásokat. Azt mondta, hogy a polgári ügyészség börtönében kell elhelyezni őket. Zalavári tájékoztatta erről Lukács Andrást századost, a városi nemzetőrség parancsnokát, és rábízta a feladat végrehajtását Kecskeméten.

A megbeszélésen részt vevő Mátyás Miklós hadbírónak megemlítették, hogy a letartóztatott személyek felett a katonai ügyészségnek kell majd intézkedni. A megbeszélés alapján a katonai tanács helyettes elnökének, Bartos őrnagynak a hozzájárulásával Zalavári ezredes távmondati utasítást adott ki az alárendelt egységek felé, hogy a helyőrségekben lévő összes polgári államvédelmi tisztet és katonai elhárítót vegyék őrizetbe, tartsanak náluk házkutatást, és a legközelebbi börtönbe szállítsák be, és az ügyészségnek adják át őket. A letartóztatottakat részben a kecskeméti, részben a kalocsai börtönbe és a helyőrségek fogdáiba zárták be.

180 OSZK 412.12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

A rendőrség forradalmi tanácsának ülésén beválasztottak még két tagot a közlekedési őrstől. Donáth százados javasolta a megbízhatatlanok megnevezését, Ott József pedig egyetértett eltávolításukkal. Megbeszélték, hogy nyilvánosságra hozzák a káderanyagokat olyan formában, hogy mindenki elolvashatja a rá vonatkozó iratokat, elvinni azonban nem lehet. Ennek ellenére a két közlekedési elvitte a saját anyagát. A közlekedési és a gyalogos őrs képviselői javasolták, hogy a politikai- és a káderosztály beosztottait távolítsák el. Ott József, a politikai osztály vezetője egyetértett a javaslattal, őt azonban nem távolították el. Délben Lukács András közölte Ott Józseffel az ávosok letartóztatásának tervét. Megbeszélték, hogy névsort állítanak össze, négy csoportra osztják, és így gyűjtik be őket.¹⁸¹

Előző napi megbízásukhoz híven, este 8-9 óra körül Jenővári László, Kardos János és a Matus György helyett velük tartó Karácsonyi István elment a rendőrségre, hogy ellenőrizzék, működik-e rendőrség forradalmi bizottsága, és hogy nem kerültek-e ávosok a rendőrség kötelékébe. Az ügyészségtől kapott megbízólevelüket is megmutatták. A rendőrség forradalmi bizottsága éppen ülésezett, ott volt Szalóki László alezredes is, aki már visszaérkezett a pártiskoláról Budapestről, és tagja volt a bizottságnak. Egyébként részt vett Budapesten a tüntetésen október 23-án. Érdekesség még, hogy Szalóki László egyetemi tanulmányait Magócsi Géza segítette, Arany László instruktora pedig Kardos János volt.

Jelen volt még Ott József százados, Franyó rendőr százados, Lukács András a városi nemzetőrség parancsnoka, Szentkirályi Frigyes a nemzetőrség megyei parancsnoka, a három igazságügyi küldött. Ott József autóval elment Vígh István századosért, a katonai ügyészség vezetőjéért, itt volt még Bognár Ferenc a városi forradalmi bizottság elnökhelyettese és Nagy Lajos felkelő. A rendőrség forradalmi bizottsága az ávosok letartóztatásáról tárgyalt. Mivel külön névsor nem volt róluk, már délelőtt a személyi kartotékok alapján állította össze Ott József az államvédelmi tisztek névsorát. Imre Gábor százados, a rendőrség forradalmi bizottságának elnöke utasította Ott Józsefet, hogy Horváth Kálmán hadnaggyal készíttesse el a névsort, és majd adják át Kardos Jánoséknak. A kartotékokat, melyek alapján elkészült a névsor A. Szabó János törzsörmeister bocsátotta a rendelkezésükre. Lukács András százados közölte a döntést a katonai ügyészség vezetőjével, hogy letartóztatják az ávosokat, aki nem tiltakozott ez ellen. Mikor elkészült a névsor, Ott József és Fehér Mihály hadnagy közölte a gépirókkal, hogy a laccímek nincsenek rajta, ezért újragépeltek két példányban. A laccímeket Horváth Kálmán rendőr hadnagy diktálta. Nagyjából ekkor érkeztek Jenővári Lászlóék.

Kádi Sándor tájékoztatta őket arról is, hogyan kerültek ki fegyverek 26-án a rendőrségről, és hogy ezért felelősségre is vonták Ott Józsefet az ÁVH-nál. Szalóki kérdezte, hogy vitt-e magával más rendőrt, mert ha nem, akkor szabálytalan volt a felelősségre vonás. Az ÁVH rendőrségi beosztottjait már leszerelték egy kivételével, aki a telefontól és a rádiótól teljesített szolgálatot. Szalóki kérdezte, hogy a lakásukon lévő fegyvereket is összeszedték-e, de ekkor ez még nem történt meg. Karácsonyi elkérte a leszerelt ávosok névsorát, de még nem volt kész. Jenővári maradt ott a névsorért, Kardos és Karácsonyi elment a másik névsorért a nemzetőrségre. Az éles hangú vitatkozást meguntván hamarosan Szentkirályi is

181 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Ott József tárgyalási jegyzőkönyve.

távozott. Egyébként Szalóki, Imre Gábor, Szentkirályi és Vígh százados inkább ellenezte az ávósok letartóztatását, illetve passzív volt a tárgyalás során.

A névsor időközben elkészült, Ott József százados Jánosi és Dénes rendőr hadnagy segítségével lakóhely szerint négy csoportra osztotta, majd felolvasta a névsort, amely 100-150 nevet tartalmazott. A jelenlévők hozzászóltak egyes ávósok letartóztatásához vagy szabadon hagyásához. Úgy döntöttek, hogy csak az operatív beosztottakat és a foglárokat tartóztatják le, az adminisztratív alkalmazottakat (gépiró, sofőr, telefonkezelő, stb.) nem. Ezután 60-70 név maradt a papíron. Ott József diktálta a végleges névsort, majd a tárgyalás feloszlott. Ezután Ott József négy csoportot állított össze rendőrökből, erősítésként Lukács András adott katonákat és katonai gépkocsikat. Ott József eligazítást tartott a csoportoknak, melyek közül az egyiket személyesen vezette. Ott József szakaszának 13 letartóztatandó jutott, akik közül hatot sikerült begyűjteni (Csikós Rudolf őrnagy, Molnár György hadnagy, Pécs László főhadnagy és felesége, valamint még két személy). Franyó százados vezette a másik különítményt, a harmadikat Mosonyi rendőr százados, a negyediket pedig Györgyfalvi György rendőr hadnagy. Egy csoport három-négy rendőrből és katonatisztekből állt. Az éjszaka folyamán az ÁVH személyi állományának 80%-át sikerült letartóztatni, kb. 48-50 főt, akiket a megyei börtönbe szállítottak, és hadifogolynak tekintettek. Formálisan a katonai ügyészség rendelte el letartóztatásukat, tervezték, hogy ügyüket egyenként fogják kivizsgálni, az esetleges felelősségrevonás a vizsgálat eredményétől függött volna. November 4-én szabadultak ki, amikor az oroszok elfoglalták a várost.¹⁸² Az ávósok letartóztatásával egyetértett a rendőrség és a katonaság is, a nemzetőrség és a forradalmi bizottság vezetői is, valamint a katonai ügyész is. Az a Mátyás Miklós hadbíró sem ellenezte, aki később több halálos ítéletet hozott, és súlyos vádpontként értékelte a cselekményt.

A megyei nemzetőrségen Kardos Jánost tájékoztatta Szentkirályi Frigyes, hogy kevés a nemzetőr, már diákokat is bevesznek. Kérte, hogy az ügyészség ellenőrizze a névsort, mert ők szinte senkit sem ismernek a bekerültek közül, a névsorukat pedig átadta. Közölte azt is, hogy már állíttatott őrséget a bíróság elé, egy nemzetőrt és egy börtönőrt. Azt is elmondta, hogy minden vállalat, hivatal állíthat fel saját őrséget, csak a nemzetőrség engedélye kell hozzá.¹⁸³ A nemzetőrségnél egyébként jelen volt Kassa Vilmos, Horváth István és Baski József is, akik a megyei pártbizottság aktivistái voltak korábban. Kardos tiltakozott az ellen, hogy nemzetőrök legyenek: "A nemzetőrségben nincs szükség kommunistákra, főképpen vezető kommunistákra."¹⁸⁴

182 HL SZKB B 390/1957. Ott József százados pere. Ítélet.

183 OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 4322/1959. dr. Kardos János pere.

184 ua. Vádirat.

A megyei forradalmi bizottság megalakulása

A megyei tanács nagy tanácstermében jött össze a megyei nemzeti bizottság, Pataki Ferenc elnökölt. A fővárosból érkezett diákok is részt vettek az ülésen, az elnökség mögött foglaltak helyet. Magócsi Géza szót emelt a kommunisták diszkriminálása ellen, ugyanis Borszéki Lajos ellen ismét kifogás merült fel. Petőfi Sándor bejelentette, hogy hattagú elnökség vette át a párt irányítását, utána a mezőgazdaság helyzetéről beszélt. Csikesz Ferenc, a Dunavecsei járás képviselője elégedetlenségét fejezte ki, hogy túl sok a korábban kompromittálódott kommunista a bizottságban, támadta Magócsit, hogy terrorbíró volt, illetve az egész bírói kart felelőssé tette a statárium kihirdetése miatt. Magócsi elmondta, hogy a statáriumot Daczó határozott személyes parancsára és sürgetésére hirdette ki Hetényi Miklós bíró október 24-én. Daczó József igyekezett letagadni ezt az ülésen, Magócsi azonban kijelentette, hogy inkább hisz a becsületben megöregedett 60 éves kartársának mint Daczónak.

Az üzemek küldöttei a sztrájkokról beszéltek, különösen Máté Ferenc a Kinizsi Konzervgyár nevében kardoskodott mellette.

Dr. Magócsi Géza közölte dr. Orosz Lászlóval, hogy beválasztották a megyei forradalmi bizottságba, és a sajtóügyek felügyeletét bízta rá. Nagy Ottó vetette fel, hogy legyen a bizottságnak egy összekötője a sajtóhoz. Ezt a feladatot Orosz Lászlónak adták. Orosz a Petőfi Népe szerkesztésébe ténylegesen nem avatkozott be, csak néhány cikket véleményezett, Budavári Antal, a főszerkesztő döntött. Az újság munkatársai megbízólevelet kaptak, és részt vettek az üléseken, senkit sem távolítottak el az újságtól. A nemzetőrség egyik kocsija vitte szét a lapot a megyében, ilyenkor egy újságíró is ment velük, hogy a vidéki eseményekről tudósítson. Ury László magyarázatot kért, hogyan lett a Petőfi Népe a megyei tanács és a nemzeti bizottság lapja, miért ez áll az impresszumában. Magócsi ezt azzal indokolta, hogy a megyei tanácsnak van pénze és papírja. Egyébként az újságírók Daczó József intenciójára jöttek az ülésre, hogy próbálják a párt hivatalos lapját átmenteni a későbbi időkre.¹⁸⁵

Három budapesti egyetemista, Csigi Noémi, Szarka Tibor és Gedei Árpád¹⁸⁶ is jelen volt egy honvéd százados kíséretében, és élelmet kértek Újpestnek. Magócsi közölte, hogy csak papírra adnak ki élelmet. Gedei Árpád kifogásolta a munka lassúságát, javasolta, hogy alakuljanak át forradalmi bizottsággá.

Egy lászlófalvi küldöttség Orosztól kért engedélyt nemzetőrség alakítására, Orosz egy átírat kíséretében a városi nemzetőrség parancsnokságára irányította őket.

Intéző bizottságot alakítottak, melynek tagja lett: Pataki Ferenc, Szentkirályi Frigyes, Bognár Károly, Orosz László, Magócsi Géza. Mádi Lajost, mikor kiderült, hogy a Szovjetunióban tanult és a DISZ oszlopos tagja, Csikesz Ferenc javaslatára eltávolították, és helyette Gedei Árpádot választották be. Molnár Frigyes felszólalásában támogatta, hogy Magócsi legyen az elnök. Megegyeztek, hogy az

¹⁸⁵ Fővárosi Bíróság Irattára. B 836/1958. dr. Magócsi Géza pere. Ítélet.

¹⁸⁶ PN 46. évf. 248. sz. (1991. október 22.) 6.

ebédszünet alatt a az üzemek képviselői döntenek küldötteikről.

Délután a Nemzeti Banktól Bányai, a TEFU-tól Gara, a bíróságtól Jenővári, A Kereskedelmi Vállalattól dr. Hegedűs, a Postától pedig Ambrus került be az intéző bizottságba. A testület elnöke Magócsi Géza lett mintegy kompromisszumos megoldásként. A pártok három-három taggal képviseltették magukat a forradalmi bizottságban, de az SZDP és a Parasztpárt még nem tudott élni a lehetőséggel, nem jutottak el még a szervezésben ideig. Megegyeztek, hogy a járások küldötteinek befogadásával fog véglegessé válni a megyei forradalmi bizottság.

A Győri Nemzeti Bizottságtól jött egy átirat, melyben a programjuk támogatását és az ahhoz való csatlakozást kérték. Magócsi ezt felolvasta, és csatlakoztak.

A Kecskeméti Lapok az FKgP székházában kapott elhelyezést, de a tényleges munka a nyomda egyik szobájában folyt, amit Ury László és Homoki József irányított.¹⁸⁷ A Független Kisgazda Párt kecskeméti szervezete már október 28-án megalakult dr. Révész László irányításával. A városi vezetőség tagja lett Homoki József, Reiszmann Rejtő Andor, dr. Kiss Károly és Francia Kiss Károly. Sándor Béla, aki a koalíciós időkben a párt kecskeméti titkára volt, november 1-én nyilatkozott a Petőfi Népének.¹⁸⁸ Dr. Révész László és Homoki József többször Budapestre utazott, hogy az országos vezetőkkel a párt programjáról tárgyaljon. Visszaigényelték a párt korábbi épületét, melyben a Magyar-Szovjet Társaság működött. A párt megyei vezetősége Luszka Emil és Révész László aláírásával nyilatkozott a kecskeméti rádióknak is, melyben a választások mielőbbi kiírását sürgették.¹⁸⁹

A Szociáldemokrata Párt szervezése lassabban haladt, ezt Kara Balázs irányította. Szakasits Árpádtól megbízólevelet kapott, a párt alakuló gyűlését november 4-re tűzték ki, erre azonban nem került sor.

November 1-én reggel Pullay Béla, Vlacsil Tibor, Bíró Sándor és a Kinizsi Konzervgyár képviselője, egy Varga nevű személy kocsival Budapestre utazott, hogy felvegyék a kapcsolatot a kormánnyal. A Parlamentben tárgyaltak Nagy Imrével és a kormány más tagjaival is. A beszélgetés Nagy Imrével körülbelül fél óráig tartott. Tájékoztatták a kecskeméti és a megyei eseményekről. Elmondták, hogy megalakultak a forradalmi bizottságok, a munkástanácsok és a nemzetőrség is. Jellemezték Dallos Ferencet és Tóth Lászlót. Dallos Ferencet egyébként ismerte Nagy Imre, Pullay Béla kétkulacsosnak tartotta őt. Szóba kerültek a sortűzek is, többek között a tiszakécskei repülő támadás is, amiről Nagy Imre tudott. Nagy Imre hangoztatta, az a legfontosabb, hogy mielőbb helyreálljon a rend és a nyugalom. Elmondta, hogy folynak a tárgyalások a szovjetekkel, valamint kilátásba helyezte, hogy hamarosan választások lesznek. A gyors és hiteles információáramlás érdekében kérte Pullayékat, hogy jelöljenek ki két összekötőt a megyéből, akik a későbbiekben legalább hetente tájékoztatják a kormányt a helyi eseményekről. Az egyik megbízott Rózsa Sándor lett, a másik kijelölésére nem került sor. Megegyeztek, hogy a kecskeméti munkástanácsok élelmiszert fognak szállítani a fővárosnak. A tárgyalás után a delegáció tagjai elmentek még a saját minisz-

187 OSZK 412. 12. B 952/1957. Ury László pere.

188 PN 1. évf. 1. sz. (1956. november 1.) 1.

189 HL BKB B 281/1957. Mádi Jenő és társai pere.

tériumukba is, Pullay Béla például az Élelmiszeripari Minisztériumba, majd hazaindultak. Délután 5 óra körül értek vissza Kecskemétre. Pullay Béla a konzervgyárba ment, ahol tájékoztatta Erdélyi Károly igazgatót, Domonkos János főmérnököt, valamint a munkástanács jelenlévő tagjait az útjuk eredményéről. Másnap vagy harmadnap ismét Budapestre utaztak, ekkor Pullay Béla, Erdélyi Károly, Domonkos János, Homoki László, Rózsa Sándor, Horváth Gábor és M. Kiss Mihály ment egy gépkocsival és egy teherautóval, melyen a megígért élelmiszert szállították. Ekkor azzal a személlyel tárgyaltak, akivel az összekötőknek kellett a kapcsolatot tartaniuk. Tájékoztatták a szovjetek felvonulásáról, melyről a reptér katonai tanácsától tudtak. Azt a választ kapták, hogy a kormány is tud róla, és tárgyalnak a szovjetekkel a kinonulásról. Utána leadták az élelmiszert, majd kora délután visszatértek Kecskemétre.¹⁹⁰

A hadtestnél Zalavári ezredes a délelőtti órákban eligazítást tartott az osztályvezetők és a fegyvernemi főnökök részére, melyben felhívta a figyelmet arra, hogy a szovjet csapatok Magyarország területén manőverezésbe kezdtek. Kijelentette, hogy a demokráciáért nem kell aggódni, mert Magyarországon nem lesz kapitalizmus. Elrendelte, hogy ellenőrizni kell a csapatok felé kiadott intézkedések végrehajtását. Engedélyt adott arra, hogy a hadtestparancsnokság épületét megfelelő váltással rövid időre el lehet hagyni. Gyulai ezredes, Papp alezredes és Kékesi százados Kiskőrösön és Szentesen a csapatok fegyelmét és munkáját ellenőrizte.

Az Újpesti Forradalmi Bizottság küldöttsége, Györi Pál és Liechtenstein Sándor fegyvert és rádiót kért a hadtesttől. Előtte már jártak a repülőtéren is, ahol azt kérték, hogy szórjanak röpcédulát a szomszédos országok felett, de ezt természetesen nem teljesítették. Zalavári és Baranyi fegyverzeti főnök ellenezte a fegyverek kiadását, Bartos András azonban helyeselte. Zalavári József Gyulaitól kért utasítást, aki felhívta a minisztériumban Szűcs Miklóst, a hadművelleti csoportfőnök helyettesét, aki végül hallgatólagosan beleegyezett a fegyverek kiadásába¹⁹¹. Ezután egy zászlóalj felfegyverzéséhez elegendő fegyvert kaptak az újpestiek. Ez 500 puskát, géppisztolyt, golyószórót és a hozzávaló löszert jelentette. Kaptak még egy kocsiba szerelhető rádiót is.¹⁹²

A délelőtti órákban gyűlés volt a reptéren, megérkezett a hadosztályhoz Koplányi alezredes, a légierő parancsnokhelyettese. A katonai tanács előtt elmondta a budapesti eseményeket, majd tolmácsolta az OLLEP véleményét a rend helyreállításáról és a termelés megindításáról. Helyeselte a határozatot, hogy a katonai tanács segítséget nyújt a kecskeméti üzemeknek a munka megindításához. A gyűlésen szóba került Gyurkó Lajos és Takács főhadnagy bíróság elé állítása a tiszakécskei lövetés miatt. Felhívást adtak közre a rádióban, melyben követelték a ceglédi páncélosok parancsnokától Gyurkó és más tisztek kiadását. Koplányi alezredes még aznap továbbutazott Taszárra.

A délelőtti órákban a hadtest utasítására a katonai tanács a volt elhárító tiszteket a megyei börtönbe szállította. Az OLLEP-től erre egyébként parancs is érkezett. Hat

---

190 Életinterjú Pullay Bélával. Készítette: Orgoványi István. A BKMÖL tulajdonában.

191 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere. Szűcs Miklós tanúvallomásaiban tagadta, hogy engedélyt adott volna a fegyverek átadására.

192 ua.

elhárítót vettek őrizetbe Rácz Gyula vezetésével, közöttük volt Herczeg százados, Tóth főhadnagy, Kovács százados, Katona főhadnagy. Tóth Lajos főhadnagyot és Katona főhadnagyot ki is hallgatta a katonai tanács. Tóthot azért, mert állítólag őt terhelte a felelősség a tiszakécskei támadást kiváltó információért, és ő kezdeményezte a bevetést. Török Béla alezredes megkérte Rácz Gyulát, hogy jelentse fel a megyei ügyészségen, hogy így tisztázódjék, nem ő a felelős Tiszakécskéért. Török Béla állítólag adott ki tűzparancsot, melynek áldozatai is voltak. Állítólag a megyei ügyészség forradalmi bizottsága elé idézték emiatt.

November 2.

A pártbizottságon Putics József bejelentette az MDP feloszlását. Daczó József és a pártbizottság vezetőségének többi tagja illegalitásba készült. Molnár Frigyes, Erdős Józsefet és Petőfi Sándort bízták meg a párt ügyeinek továbbvitelével, és őket delegálták az alakuló megyei forradalmi bizottság intéző bizottságába. Daczó József távozása után egyébként néhány napig Petőfi Sándor volt a párt első számú helyi vezetője. Délután megalakult az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Ideiglenes Intéző Bizottsága is, Kádár János előző napi beszédének hatására.¹⁹³ A városi pártbizottság Nagykőrösi utcai épületében körülbelül 70-80 kommunista vett részt az alakuló ülésen a mintegy 200 meghívottból. Az intéző bizottság tagjai: Borsodi György, Gombos Aladár, Daczó József, Molnár Frigyes, Pankovics Józsefné, Petőfi Sándor, Romsics Ferenc, Simó Tibor, Szűcs Béláné, Varga Jenő, Welther Dániel. Később lett tagja a testületnek Dallos Ferenc, Szalóki László, Szabó Lajos, a szakszervezetek tanácsának megyei titkára és Putics József, a munkásőrség későbbi megyei parancsnoka is.¹⁹⁴

A városi forradalmi bizottság ülésén bejelentették, hogy a honvédség 1 vagon zsírt adott a városnak az ellátás elősegítésére. Dr. Rákossy Árpád vezetésével küldöttség érkezett azzal a szándékkal, hogy megalakítják a Politikai Foglyok Szövetségét, amihez támogatást és engedélyt kértek. Tóth László írta alá az engedélyt. Az ügyészségen is bejelentették szándékukat Matuz György ügyésznek. Másnap Rákossy Árpád a Petőfi Népeben és a Kecskeméti Lapokbanben felhívást tett közzé, hogy november 4-én, a megyei tanács kultúrtermében jelenjenek meg az érdeklődők, de erre már nem kerülhetett sor.¹⁹⁵

Bognár Ferenc bejelentette a párt pénzének lefoglalását, a pártbizottság lefegyverzését. A párt pénzt a rendőrségen letétbe helyezték, másik részét a pártbizottsági sofőrök fizetésére, a nemzetőrök és a honvédség étellemezésére fordították. Javasolta, hogy az élelmiszerüzemek vegyék fel a munkát, a Barneválhoz ki is ment, hogy tárgyaljon erről. Sürgette, hogy a határozatokat ne csak meghozzák, hanem hajtsák is végre. A pártok szervezését nem tartotta égetően fontosnak.

Imre Gábor alezredes bejelentette az ávósok letartóztatását, valamint azt, hogy az ÁVH iratait lefoglalták, és zsákokban átvitték az ügyészségre. Határoztak arról is,

193 TAJTI Erzsébet szerk. 1995. 21-31.

194 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 9-27.

195 OSZK 412. 12. B 1830/1958. dr. Rákossy Árpád pere.

hogy az ügyészség vizsgálja ki az ávósok viselt dolgait, az ártatlanokat pedig engedjék el.

Az üzemanyaghiány miatt a készleteket zárolták, korábban egyébként Bognár Ferenc intézte a benzin elosztását. A kereskedőket Nagy Sándor és Mócza összehívta, és felmérték a készleteiket.

Nagy Sándor javasolta az ÁVH épületének megnyitását, hogy az emberek megnézhessek.¹⁹⁶ A munka felvétele mellett foglalt állást, amennyiben a szovjetek kivonulnak, egyébként szükségesnek tartotta a sztrájkot.

A megyei forradalmi bizottság ülésén Molnár Frigyes bejelentette az MSZMP megalakulását. Megígérte, hogy programot fognak készíteni, a Petőfi Népében és a Kecskeméti Lapokban pedig közzé teszik. Magócsi Géza elérkezettnek látta az időt a munka felvételére, a sztrájk megszüntetésére, és felhívta a figyelmet a spekuláció és az esetleges önbíráskodás megakadályozására. Megbeszélték, hogy a tanácstól nem bocsátanak el senkit, és hogy az ügyészséggel kivizsgálják a párt pénz lefoglalásának ügyét. Megegyeztek, hogy a pártok ellenőrizni fogják a tanácsi osztályok munkáját. Ádám Etát, az MTI munkatársát a tömeg az első nap elzavarta, megbeszélték, hogy ügyét kivizsgálják. Az intéző bizottság felhívást adott ki, melyben felszólította a járásek és városok forradalmi bizottságait, hogy november 5-ére két-két képviselőjüket küldjék be a testülethez. Jenővári László hozta a névsort a nemzetőrség és a rendőrség tagjairól. Dr. Orosz László lemondott a megyei forradalmi bizottságban betöltött tisztségéről.

A megyei forradalmi bizottság élelmiszert szállított Budapestre, a Corvin közbe több alkalommal is. Magócsi Géza megkérte Dallos Ferencet, hogy Vass Zoltántól kérjen írásos utasítást, hogy csak szabályos kiutalásra szabad élelmiszert kiadni. A szállítások ezután megszűntek.¹⁹⁷

Nagy Lajos délelőtt Sereg István főhadnaggyal és egy repülő tiszttel a reptérre ment. Az oroszok felvonulásáról akartak tájékozódni. Délután egy rendőrrel és Sereg főhadnaggyal ismét Tiszakécskére, majd Tiszaugra, Lakitelekre, Cserkeszőlőre és Tiszakürtre mentek. Felkeresték az ottani forradalmi bizottságokat, ellenőrizték a nemzetőrsegeket. Tájékozódtak, hogy van-e elég fegyverük, megfelelő-e a szervezettségük és a közbiztonság. Tiszaugon őrséget állítottak a hídra, és szorgalmazták, hogy a falvak küldjenek élelmiszert a fővárosba. Tiszakécskén nemzetőr karszalagokat adtak az ottani nemzetőröknek, névszerint egy Schmidt nevű őrmesternek. A Lukács századostól kapott parancs értelmében ismét érdeklődtek a repülő támadás körülményeiről, ezért elmentek a postára, hogy a postásnőtől érdeklődjenek, hogy ki telefonált a lövetés napján. A postán jelentős pénzösszeg volt, ezért ide is őrséget állítottak. Éjfél felé tértek vissza Kecskemétre.¹⁹⁸

B. Hajagos Károly, M. Kiss Mihály, és Domonkos János ismét Budapestre ment az Élelmiszeripari Minisztériumba. B. Hajagos Károly elment a Repülőszövetség központjába egy ismerőst meglátogatni, ott Kalmár László, Martonyi ügyész és egy

196 OSZK 412. 12. B 1057/1957. Pullay Béla és társai pere.

197 Fővárosi Bíróság Irattára. B 832/1958. dr. Magócsi Géza pere.

198 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archívuma. 1956-os gyűjtemény, szn. irat. Kivonatok Nagy Lajos bírósági tárgyalási jegyzőkönyveiből. Nagy Lajost a Szegedi Megyei Bíróság 1957-ben halálra ítélte. B 388/1957-es számú perének anyagát az 1980-as évek közepén kiselejtezték.

Csedő nevű ember megkérte, hogy vigye el őket az Egyetem utcai garázsba. Útközben, a Lánchíd előtti téren B. Hajagos Károly a kocsiból meglátta Vági Lajos alezredest, a kecskeméti helyőrség volt parancsnokát. Megállították, igazolatni akarták, de nem volt haljandó megmutatni a papírjait, csak miután fegyvert fogtak rá. Vágínál hamis igazolvány volt, és mint később kiderült, éppen egy ismerősehez ment Budára újabb papírokért és civil ruháért. Őrizetbe vették, és a Zrínyi utcai rendőrkapitányságra vitték, ahonnan a Honvédelmi Minisztériumba, majd a Fő utcába, a katonai ügyészségre irányították őket. Itt volt november 5-ig, amikor az orosz csapatok kiszabadították. Ez azért érdekes, mert Váginak nagy szerepe volt a kecskeméti sortűzekben. Ezután visszatértek Kecskemétre.¹⁹⁹

Az AKK-ban Gábor Józsefné párttitkár állása megszűnt, Mayer Józsefné személyzetis alacsonyabb beosztásba került, Ballai Antal normást is termelői helyre osztották be, Annus Ferencné, akinek a férje ávos volt, szintén áthelyezték.

A Terményforgalmi Vállalatnál az új munkástanács elbocsátotta Lukács Ferenc párttitkárt, Sugár Zoltán személyzeti előadót és Venesz Károlynét. Boits József a vállalat korábbi dolgozója közölte, hogy Lukács feljelentette őt annak idején az ÁVH-nál, és emiatt több évi börtönbüntetésre ítélték politikai okokból. Lukács Ferenc elbocsátásának ez volt a közvetlen oka.²⁰⁰

Megjelent a Kecskeméti Lapok első száma november 3-i keltezéssel. Még egy szám jelent meg másnap, az november 4-i dátummal, tehát egy nappal mindig előre dátumozták. Ury László végezte a sajtófigyelést, hallgatta a rádiót, a pesti lapokból kivonatokat készített, eljárta a forradalmi bizottságok üléseire, cikket írt a posta és a közellátás helyzetéről, a munka beindításáról. November 3-án délelőtt járt az ÁVH épületében, ahol egy rendőr vezette végig a helyiségeken. A Kecskeméti Lapok november 4-i keltezésű számában jelent meg leghíresebb írása, amely a "Tíz perc a pokolban" címet viselte, és az épületben tapasztaltakról szólt.

November 2-án, a délutáni órákban a hadtesttörzs MDP alapszervezetének vezetősége ülést tartott. Az alapszervezet vezetőségének az volt a célja, hogy megakadályozza, hogy a Pálfi százados által javasolt politikai tiszteket eltávolítsák a hadtesttörzsből.

Raduly őrnagy az alapszervezet titkára vezette a gyűlést, melyen részt vettek a hadtest forradalmi katonai tanácsának tagjai is. A taggyűlés kizárta a pártból Gyurkó Lajos vezérőrnagyot, Suczin József alezredest és Szabó Sándor őrnagyot azzal az indokkal, hogy gyáván megfutamodtak, és cserben hagyták az itteni kommunistákat. Zalavári József hangoztatta, hogy a párttagság nem összeegyeztethetetlen a szovjetek elleni harccal. Pálfi százados ismét javasolta a politikai tisztek eltávolítását, de a gyűlés ezt elutasította. Gyulai Mihály is ellenezte a politikai tisztek eltávolítását, és a pártszervezetek fenntartása mellett volt.²⁰¹ A taggyűlés a Himnusz és az Internacionálé eléneklésével ért véget. Az alapszervezet vezetősége november 8-ig vezette az MDP-alapszervezetet, amely addig nem alakult át MSZMP-vé.

Gyulai Mihály megparancsolta az utakat és a Duna-hidakat ellenőrző magyar csapatoknak, hogy ne akadályozzák a szovjet csapatok mozgását.

199 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere.

200 KMB B 393/1958. Lázár Ákos pere.

201 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

Délután Budapestről Szűcs ezredes parancsára a 3. hadtest felderítő osztálya megszervezte a szovjet csapatok mozgásának felderítését. Ez a felderítés 4-én a reggeli órákig működött.

Délelőtt Török alezredes, Vázsonyi százados, a hadtest képviselői, valamint a városi forradalmi bizottság képviselői tárgyalni mentek a szovjetekhez, akik különböző követelésekkel álltak elő. Követelték, hogy állítsák helyre a szovjet emlékművet. Ezt a város képviselői megtagadták, azzal érveltek, hogy úgylis újból ledöntenek az emberek. Követelték azt is, hogy biztosítsák számukra az élelmiszerellátást. A magyarok megígérték, hogy a korábbi létszámnak biztosítják az eddigi ellátást, de az újonnan érkezetteknek nem. A szovjetek megígérték, hogy ok nélkül nem lőnek, cserébe azt kérték, hogy a magyarok akadályozzák meg az esetleges provokációkat. A szovjetek nem akartak jegyzőkönyvet felvenni a tárgyalásról.²⁰² Valószínű, hogy ezek a tárgyalások az oroszok részéről tájékozódó, puhatolódzó jellegűek voltak. A hamarosan bekövetkező támadás tudatában igyekeztek felmérni, hogy milyen mérvű ellenállásra számíthatnak, tájékozódni akartak az új vezetők személyéről, fel akarták mérni a szovjetekkel szembeni hangulatot.

Szovjet páncélosok érkeztek a repülőtér környékére és leálltak a reptér közelében. Az utakat lezárták és a közlekedés megszűnt. Még a Kecskemétről küldött gyógyszer szállítmányt sem engedték Budapestre. A szovjetek egyébként megszállták a reptér egy részét is ekkor, "egészen a piros vonalig, ahol a gépek vannak." A délutáni órákban egy szovjet repülő százados jött a repülőtérre, és tárgyalt a parancsnokkal, elmondta Sumigáj alezredes "kérését", hogy engedjék meg, hogy a kecskeméti repülőtéren szovjet repgépek leszállhassanak, hogy a sebesülteket, valamint a családtagokat elszállíthassák. A hadosztály parancsnok erre az engedélyt megadta, sőt ennek biztosítása érdekében teljes támogatást ígért. Az engedélyt olyan kikötéssel adta meg, hogy egyszerre csak egy repgép szállhat le, és csak olyan anyagokat szállíthatnak el, amelyek a szovjet hadsereg tulajdonát képezik. Kalocsáról, Taszárról és Kiskunlacházáról jelentették, hogy a szovjetek körülzárták a repteret. Nagykőrösről és Lászlófalváról pedig azt a hírt kapták, hogy Kecskemét felé is szovjet csapatok tartanak. Török alezredes jelentette mindezt az OLLEP-nek. Leopold főhadnagy pedig felhívta a HM-et, a Parlamentet, majd a Minisztertanács Titkárságát, hogy eligazítást kérjen, milyen magatartást tanúsítsanak szovjet támadás esetén. Azt a választ kapta, hogy a Kossuth Rádió adását figyeljék, azon keresztül fognak utasítást kapni. Földi riadót rendeltek el.

A légi felderítések alapján megállapították, hogy Záhony irányából szovjet gépesített egységek özönlenek az ország területe felé. Összeült a reptér katonai tanácsa, hogy megbeszéljék a további teendőket, összehívták az egységparancsnokokat is. A megbeszélésen különböző javaslatok hangzottak el, melyek az ellenállás lehetőségeit vették számba. Volt olyan javaslat, hogy a szovjet páncélosok ellen a harcot a városban vegyék fel, mások szerint amennyiben a szovjet páncélosok körülzárják a repteret, akkor déli irányban törjenek ki, a családokat pedig rakják fel gépkocsira, és vigyék őket a környező tanyákra és helységekre. Egy másik javaslat szerint a gépeket repüljék át Jugoszláviába, vagy egy másik magyarországi

202 PN 46. évf. 271. sz. (1991. november 19.) 9.

repülőterre. Mivel a katonai tanács nem tudott dönteni, a hadosztály parancsnok felhívta az OLLEP parancsnokságát, és javasolta, hogy a várost védjék meg a szovjet csapatoktól²⁰³. Azt a választ kapta, hogy a Nagy Imrével történt megbeszélés alapján a szovjet csapatokra nem szabad löni. Ezután a hadosztály parancsnok a riadót lefújta, és a személyi állomány elment pihenni.

A vélt szovjet támadás hatására egyébként különböző kétségbeesett felhívásokat adtak közre a rádióban. Egyikben tájékoztatták az országot, hogy a szovjetek megtámadták őket, segítséget kértek a harchoz, és azt állították, hogy a reptér ellenáll a szovjeteknek. Egy másikban a magyarországi ENSZ-delegációhoz fordultak, mert a szovjetek bekerítették a repteret. Ezt a felhívást valószínűleg Gáti Antal készítette, és olvasta be. Hamarosan azonban Rácz százados megcáfolta a rádióban a szovjet támadásról szóló hírt.

November 3.

Reggel 6 óra körül a reptér környékén lévő szovjet páncélosok megszállták a repteret, az ágyúcsöveket a gépekre irányozták, megtiltották a fel- és leszállást. A raktárakat egy szovjet százados lezáratta, az őrséget elküldte, a munkaterületről mindenkit kiküldött. Közölte, hogy lelövik, ha valaki átjön a kerítés vonalán. A hadosztály parancsnok tárgyalta a szovjet parancsnoksággal, akik azt állították, hogy csak azért szállják meg a repteret, hogy biztosítsák a családok és sebesültek elszállítását. A közös megállapodás alapján a szovjet páncélosok a reptér területén a gurulóbetonon helyezkedtek el. Ezt a vonalat senki sem léphette át, és a szovjetek sem jöhettek be a laktanya területére. Ezt a megállapodást másnap reggelig betartották.²⁰⁴ A reptér forradalmi katonai tanácsa az okmányainak a döntő többségét elégette.

A megyei forradalmi bizottság nem tartott ülést ezen a napon, de Magócsi Géza szervezeti és személyi kérdésekről tárgyalta a megyei tanács munkástanácsával. Minden osztályvezetőt meghagytak a pozíciójában, az osztályok pedig tovább folytatták a munkájukat. A begyűjtési hivatal dolgozóit beosztották oda, ahol sok munka volt, de nem bocsátották el őket.

Poruncsák Antal és egyik társa közölte Magócsival, hogy ragaszkodnak Dallos Ferenchez, mire tájékoztatta őket, hogy Dallos már nincs a városban. Mások javasolták Szelepcsényi, Cseh, Szalai, Mohácsi és Dózsa leváltását, de megegyeztek, hogy későbbre halasztják a döntést.

Csatáriról közölte Magócsi, hogy a legfontosabb az őszi mezőgazdasági munkák elvégzésének biztosítása, Cseh Lászlóval a fizetések folyósítását beszélte meg.

Jenővári László a megyei bizottság képviselőjeként elment Magócsi Géza helyett a Gépgyárba, arra a megbeszélésre, amelyen a munkástanácsok vezetői a munka felvételéről tárgyaltak. Nagyon ellenséges légkör fogadta, közölték vele, hogy a munkások nem ismerik el a megyei forradalmi bizottság vezetőit, mert nem

203 1956 kézikönyve, 1996. I. kötet, 186.

204 HL BKB B 281/1957. Mádi Jenő és társai pere.

demokratikusan választották őket a testület élére.

Délután négy óra felé Magócsi Géza Molnár Frigyessel beszélt, aki kifejezte óhaját, hogy ne legyen jobbra tolódás. Megegyeztek, hogy lezáratják az ÁVH épületét, mert a róla megjelent cikkek nagy visszhangot vertek. Magócsi intézkedett, hogy a nemzetőrség zárja le az épületet.²⁰⁵ Éjszaka telefonon beszélt a kormány egyik képviselőjével, aki a Parlamentben tartózkodó Nagy Sándorról és Bognár Ferencről kérdezte. Nagy Sándort összetévesztette Nagy Lajossal, és azt mondta, hogy köztörvényes bűnözők, tartóztassák le őket. Előző nap egyébként Erdei Ferencsel beszélt szintén telefonon.

Az alakuló pártok igényt tartottak a volt MDP-székházra. A párt részéről úgy próbálták elhárítani az igény teljesítését, hogy bejelentették, hogy később lakásokat fognak ott kialakítani. A megalakult MSZMP Megyei Ideiglenes Intéző Bizottsága megtartotta első ülését, amelyen a főbb tennivalókról tárgyaltak, és elhatározták, hogy megpróbálják visszaszerezni a párt lefoglalt pénzét.²⁰⁶

A Gépgyárban délelőtt 10-kor gyűltek össze a munkástanácsok vezetői, hogy a munka megindításáról döntsenek.²⁰⁷ A konszolidáció jegyében úgy döntöttek, hogy november 5-től felveszik a munkát. Ez volt az első olyan összejövétel, mikor a kecskeméti munkástanácsok vezetői egyeztettek, közös állásfoglalást adtak ki. A városi forradalmi munkástanács formálisan csak később alakult meg, gyakorlatilag azonban a találkozók ettől kezdve rendszeressé váltak, a kapcsolattartás folyamatos volt, a munkásvezetők együttműködtek a célok elérése érdekében. Bíró Sándor, a Lakatosipari Vállalat munkástanácsának elnöke már ekkor felvetette, hogy közös szervezetben fogják össze a megye munkástanácsait.²⁰⁸

Ugyanekkor a piarista gimnáziumban diákgyűlés volt, új diákszervezet létrehozásáról tárgyaltak a diákok. A gyűlésen résztvett dr. Orosz László, Szóts Rudolf, Szemerédi, Tóth László és Lőrincz Béla a pedagógusok nevében. Orosz László közölte a diákokkal, hogy a megyei forradalmi bizottság szilárdan kezében tartja a megye irányítását. Utána elment a Petőfi Népe szerkesztőségébe, ahol Nagy Ottó, Csáky Lajos és Benedek István beszélgetett a lap ügyeiről. Orosz László javasolta, hogy közöljék Vízhányó Károlynak az ÁVH-ról szóló cikkét, hogy radikalizmusban ne maradjanak le a Kecskeméti Lapok mögött.

A Városházán elnökségi ülést tartottak, melyen elhatározták, hogy november 5-én megindítják a munkát és a tanítást. Nagy Sándor kiment a Gépgyárba bejelenteni, hogy hétfőtől megindul a munka. Az elnökség ülése utáni tanácskozáson a szovjetek elleni harcról határoztak, ugyanis két repülőstiszt elmondta, hogy az oroszok körülvárták a repteret és a várost. A repülőstísi Záhony térségében is végeztek felderítést, és a felvételek előhívása után nyilvánvaló volt, hogy a szovjetek nagy erővel vonulnak az ország belseje felé. A két tiszt telefonált Budapestre, hogy megtámadhatják-e a szovjeteket, de határozott tiltás volt a válasz. Nagy Sándor áruháznak titulálta a kormányt. Az ülés után Bognár Ferenc találkozott Mádi Jenővel a Rákóczi utcán, aki közölte, hogy biztos benne, hogy az oroszok támadni fognak.

---

205 Fővárosi Bíróság B 836/1958. dr. Magócsi Géza pere.

206 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 9-27.

207 PN I. évf. 3. sz. (1956. november 3.) 1.

208 Interjú Pullay Bélával. A BKMÖL tulajdonában.

Kora délután, 15 óra körül ismét tárgyaltak az oroszokkal, melyen elvileg az oroszok kivonulása volt a téma. Zalavári József, Bartos András, Bognár Ferenc, Nagy Sándor és a reptér katonai tanácsának képviselője volt a küldöttségben. Zalavári felkészültségével, határozott fellépésével tiszteletet ébresztett az oroszokban. Az oroszok hangsúlyozták, ha támadás éri őket, keményen válaszolnak, a város ágyúztatásával fenyegetőztek. Megegyeztek abban, hogy másnapról közösen járőröznek.

A tanácskozás után Bognár Ferenc és Nagy Sándor Budapestre utazott, és mivel az utakat már a szovjetek ellenőrizték, dűlőutakon sikerült kijutniuk Kecskemétről. Este 6-7 óra felé értek a Parlamentbe. Nagy Sándor és Bognár Ferenc a szovjetekkel szembeni magatartásról akart tájékoztatást kapni, illetve szemet és üveget akartak kérni. Érdemben azonban nem tudtak tárgyalni. Sokáig kellett várakozniuk, aztán először Tildy titkárságán beszéltek többekkel, és valószínűleg Tildy Zoltán is fogadta őket. Utána átmentek Nagy Imre titkárságára éjjel 11 és fél 12 között. Nagy Imre titkárságán Jánosival beszéltek, tájékoztatták a kecskeméti helyzetről. Meghallgatták őket a szovjetekhez induló parlamenti küldöttség is. Nagy Sándor igen felzaklatott idegállapotban követelte az oroszokkal való szembeszállást. Tájékoztatták őket, hogy most kezdődnek a tárgyalások a szovjetekkel, nem szabad löni. Az egyik jelenlévő politikus telefonált Kecskemétre, hogy leellenőrizze Bognárékat, Magócsi Gézától azt a tájékoztatást kapta, hogy mindketten többszörösen büntetett előéletűek.²⁰⁹ Nagy Sándort valószínűleg összeszetévesztették Nagy Lajossal. A tájékoztatás következtében le akarták tartóztatni őket, csak nehezen tudták kimagyarázni magukat. Nagy Sándor nagyon dühös lett a méltánytalan bánásmód miatt, Bognár Ferenc pedig politikailag megbízhatatlannak nevezte Magócsit. Hamarosan eljöttek az épületből, és hajnal felé értek haza, szintén földutakon jutva be Kecskemétre.²¹⁰

Az AKK munkástanácsának vezetői nyilatkoztak a Katona József Rádiónak a gyárban, a munkástanács ülésén. Először Homoki László beszélt: "Halló, halló figyelem! Itt Pók beszél. Felszólítalak benneteket, volt hadifoglyok és kazincbarcikai politikai fogolytársak, álljatok mellénk, és harcoljatok velünk a szent forradalom érdekében. Elérkezett a mi időnk, harcoljunk az oroszok ellen, hogy minél előbb elhagyják az országot. Amíg az oroszok itt vannak, nem dolgozunk, és nem termelünk!"²¹¹ kezdetű beszédében üzent volt rabtársainak, felszólítva őket, hogy vegyenek részt az új politikai életben. Utána Pullay Béla szólott: "Tudjuk azt, hogy nagyon komoly feladatok várnak ránk, és ezt a feladatot megpróbáljuk becsülettel teljesíteni. A magam és a munkástanács nevében a Nagy Imre kormánynak azt az erőfeszítését, amelyet Magyarország semlegesítésére, függetlensége, és a szovjet csapatok kivonulása érdekében kifejt, azt támogatjuk." Beszélt még a munkástanács tevékenységéről és a Parlamentben lezajlott tárgyalásairól is.²¹² B. Hajagos Károly elmondta Vági Lajos őrizetbe vételének történetét. A nyilatkozatok délután

209 OSZK 412. 12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere. Bognár Ferenc 1957. június 5-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

210 OSZK 412.12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

211 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archivuma 1. f. 9. cs. 57. ö. e. 80.

212 Életinterjú Pullay Bélával. A BKMÖL tulajdonában.

hangzottak el a rádióban. Egyes vallomások szerint a szalagokat később egy rendőrtiszt szerezte meg, és a páncélszekrényében őrizte.²¹³

A hadtestnél Zalavári József összehívta a törzs osztályvezetőit és a fegyvernemi főnököket. Közölte velük, hogy a vezérkar utasítására felderítést kell folytatni a szovjetek ellen, az alárendelt egységeket utasította is erre, a vezérkart pedig időnként tájékoztatták. A főügyeletes tiszti szolgálatot Komlódi örnagy vette át, aki folyamatosan jegyezte a csapatoktól beérkezett jelentéseket a saját és a szovjet csapatok mozgására vonatkozólag egyaránt.

November 4.

A szovjet támadás

Hajnalban támadtak a szovjetek, a reptér, a homokbányai laktanya, a hadtest parancsnokság, a rendőrség és a Városháza volt a fő célpont. A Lestár téren, a Városháza oldalkapujánál, ahol akkor a megyei hadkiegészítő parancsnokság volt, őrséget adott Szöllösi Károly százados és Vatai Albert őrmester. A szovjetek megtámadták őket, Szöllösi századost lelőtték, Vatai őrmester pedig megsebesült. Behatoltak az épületbe, felforgatták az irodákat. Az épületen belül Szilágyi János százados tüdőlővést kapott, Telek Miklós őrmester pedig a kezén sérült meg. Valószínűleg egy volt kecskeméti ávós vezette a szovjeteket, és talán összetévesztették aiegészítő parancsnokságot a megyei nemzetőrséggel, ezért támadtak brutálisan és kíméletlenül.

Az SZTK mellett Korom István repülő hadnagyot lötték le, mert nem állt meg a felszólításra. A Ceglédi út és a Bethlen körút felől körülbelül húsz tank érkezett a Rákóczi út torkolatához hajnali 5 órakor. Két tank a rendőrség felőli oldalra fordult be, egy pedig a túloldalon állt meg. A szolgálat leadása után Szabó Sándor rendőr százados kilépett a rendőrség kapuján, látta a két szovjet tankot befordulni, az egyikből kiugrott egy főhadnagy, és megkérdezte, hogy melyik a milícia, Szabó az épületre mutatott, erre két-két lövést adtak le a rendőrség épületére.²¹⁴ Két lövés az épület Városi mozi felőli oldalán talált, ekkor halt meg szolgálati lakásukban Kovács Istvánné Tápai Margit. Férje, Kovács István rendőr szerint itt Németh Győző ávós örnagy kalauzolta a szovjeteket orosz egyenruhába öltözve. A tankok széttaposták a rendőrség előtt álló kocsikat. A megyei börtön és a bíróság épületét két támadás érte, az egyik hajnalban, ekkor szabadultak ki az itt fogva tartott ávósok. A másik támadás délelőtt 10 óra körül volt, ekkor egy szolgálati lakás átkutatásakor a szovjetek lelőtték a tizenhárom éves Lukács Gábort.²¹⁵ Egyes adatok szerint a rendőrség és a bíróság épületéből tüzet nyitottak a szovjet csapatokra a nemzetőrök és a rendőrök.²¹⁶ Valószínűbb azonban, hogy a szovjetek egyszerűen a megfélemlítést

---

213 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere.

214 KL 86. évf. 46. sz. (1990. november 16.) 10. és KL 85. évf. 10. sz. (1989. november 3.) 8.

215 PN 46. évf. 256. sz. (1991. november 1.) 4.

216 1956 kézikönyve, 1996. I. kötet, 206.

tartották szem előtt, mikor mindent lehenгерlő erővel törtek a városra.

A hadtesthez folyamatosan jöttek a jelentések az alakulatoktól, hogy a szovjet csapatok a laktanyákat körülfogják, és parancsot kértek a további magatartásukra vonatkozóan. A csapatokat utasították, hogy ne álljanak ellen, és a szovjet csapatok utasításait mindenben hajtsák végre. A hadtest parancsnokságát egyébként először a reál gimnáziumban keresték a szovjetek, de az már néhány hónapja a mostani műszaki főiskola épületében volt. A szovjetek mindenkit lefegyvereztek, a katonai tanács tagjait pedig elkülönítették, és a parancsnoki irodában őrizték.²¹⁷

A repülőtérré is egymás után futottak be a különböző jelentések, melyek a szovjet támadást adták tudtul. Hamarosan az összeköttetés is megszakadt a magyar repülőterekkel. Kecskemétről jelentették, hogy a postát a szovjet csapatok elfoglalták. Benke őrnagy felhívta az OLLEP-et, ahol Zsolt százados és Szentpéteri őrnagy azt a parancsot adta, hogy a szovjet csapatoknak nem szabad ellenállni. Közben Oláh főhadnagy felhívta Mádi Jenő főhadnagyot, mint a katonai tanács egyik tagját, aki szintén azt a választ adta, hogy nem kell ellenállni. Mádi értesítette minderről Török alezredest. A katonai tanács egyik tagja a híradó egységnek megparancsolta, hogy a híradó berendezéseket tegyék üzemképtelenné, nehogy a szovjetek azokat felhasználják. A szovjetek gyalogsággal és tankokkal foglalták el a repteret. Vizinger százados kiment a reptérre a szovjet parancsnokságra, ahol azt a parancsot kapta, hogy 25 percen belül a reptér személyi állománya tegye le a fegyvert. Ezután kilötte a fegyverletételt jelző fehér rakétát. Mielőtt Vizinger százados kiment volna a szovjet parancsnoksággal tárgyalni, felhívta Török Bélát, a hadosztály parancsnokot és azt a választ kapta, hogy le kell tenni a fegyvert. Ez ellen egyébként Vázsonyi százados tiltakozott a szovjeteket vezető őrnagnál, az azonban lövetéssel fenyegetőzött. Az állomány elkeseredett hangulatban gyülekezett, sőt voltak, akik fegyverrel mentek el sorakozni. A tisztek határozott intézkedésén múltott, hogy egyetlen lövés sem hangzott el, ami esetleg súlyos következményekkel járt volna. A gurulóbetonon kellett a fegyvert letenni a szovjetek előtt, az állomány lassú gyülekezése, és sokuk fegyverrel való megjelenése nagyon felbőszítette őket. A szovjet őrnagy megparancsolta, hogy vonuljanak a felszállómező és a belső gurulóbeton közé, a parancsot Vázsonyi továbbította, az állomány azonban nem reagált Vázsonyi parancsára. Ekkor a tankok közé terelték az embereket, két tank pedig bezárta körülöttük a gyűrűt.²¹⁸ A városban ekkor kezdődött a lövöldözés. Egy orosz ezredes kezét akart fogni Vázsonyi századossal, de az nem fogadta el. Az állomány járó motorú és tüzelésre kész tankok gyűrűjében a nagybetonon tartózkodott délelőtt kilenc óráig. Utána az épületekbe küldték őket, majd hamarosan mindenki hazament.

Délután Török alezredes tájékoztatta a szovjeteket a magyarországi helyzetről.

A forradalmi katonai tanács tagjait, köztük Mádi Jenőt, Gáti Antalt letartóztatták.

Rácz Gyula, Tüzkő hadnagy, Kőszeg őrnagy, Polgár Tibor százados, és Szántó István törzsőrmester élelemért voltak a városban, mikor vissza akartak térni a reptérre a szovjetek nem engedték be őket. Úgy döntöttek, hogy Füzesgyarmatra

217 KL 86. évf. 46. sz. (1990. november 16.) 10.

218 PN 46. évf. 273. sz. (1991. november 21.) 9.

mennek Rácz szüleihez, az éjszakát pedig az erdőben töltötték Szeghalom környékén.

A szovjetek azonnal megkezdtek a letartóztatásokat, még november 4-én éjszaka letartóztatták Homoki Józsefet, a Kecskeméti Lapok szerkesztőjét, aki a Kisgazdapárt egyik szervezője volt. A nyomdászok azonban kiálltak érte, és azt mondták, addig nem szedik ki a Petőfi Népe november 6-i számát, amíg Homokit haza nem engedik. Így hamarosan kiszabadult egy időre.²¹⁹ Dr. Kardos Jánost is letartóztatták, november 7-ig volt őrizetben.²²⁰

Molnár Frigyes Gombos Aladár tájékoztatta a Kádár-kormány megalakulásáról. Hamarosan a városi tanácson, Nagymarosi Kálmán szobájában gyűltek össze a Kecskeméten maradt vezető kommunisták.²²¹

Áldozatok és sebesültek Kecskeméten:

Halottak:

Szabó Lajos tizedes; A szolgálatteljesítés közben lőtték le a szovjetek.

Kerekes Imre tizedes; Szolgálatteljesítés közben lőtték le a szovjetek.

Korom István hadnagy; A szovjetek az SZTK előtt lőtték le.

Kovács Istvánné(1926); Szovjet tank repeszgránátja ölte meg a rendőrség épületében hajnal fél 5-kor.

Lukács Gábor(1943); Szovjetek lőtték le saját lakásukban fél 8-kor a Rákóczi úton a 13 éves kisfiút.

Szabó József szakaszvezető; Szolgálatteljesítés közben lelőtték a szovjetek.

Szölösi Károly százados; A megyei kiegészítő parancsnokságon lőtték le a szovjetek.

Csernus Tibor tűzoltó; Ő kecskeméti lakos, de Budapesten halt meg a tűzoltólaktanyában.

Sebesültek:

Szilágyi János főhadnagy;

Telek Miklós őrmester

Vatai Albert őrmester; Mindhárman a megyei kiegészítő parancsnokság elleni szovjet támadás következtében sebesültek meg

Oláh Mihály főhadnagy a rendőrség ágyúzásakor sebesült meg.

---

219 OSZK 412. 12. B/ 952/1957. Ury László pere.

220 OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 4322/1959. dr. Kardos János pere.

221 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 11.

Az eddigi események összefoglalása

A budapesti pártellenzék és a diákmozgalmak őszi tevékenysége valószínűleg csekély hatással volt a vidéki eseményekre. A pártellenzék vidéken gyenge volt, de a változások megindításában érdekelt értelmiség igyekezett annak kibontakozását elősegíteni. Ekkoriban számos vitaestet, találkozót szerveztek, s bár a Petőfi körhöz hasonló szervezet csak néhány helyen alakult ki, ezeken a gyűléseken - ha óvatosan is - hangot adtak elégedetlenségüknek. A forradalmat megelőző egy-két hónapban Losonczy, Donát, Szilágyi, Háy és Márkus István sorra utazott a vidéki városokba vitaesteket tartani. A vidéki események nyitóaktusa a MEFESZ megalakulása október 16-án Szegeden. Október 21-én Bata István honvédelmi miniszter elfogadja a "Javaslat a szükséges intézkedésekre" című előterjesztést. Tájékoztatják a magasabb egységek parancsnokait, hogy a helyőrségeket csak a Honvédelmi Minisztérium vagy a vezérkar engedélyével hagyhatják el. Sor kerül Szeged, Pécs, Miskolc karhatalmi biztosítására, melynek egyik felelőse Gyurkó Lajos, a 3. hadtest parancsnoka, a kecskeméti események egyik főszereplője. A helyőrségi parancsnokok azt az utasítást kapják, hogy tartsák a kapcsolatot a helyi párt-, tanács- és belügyi szervekkel. Elrendelik a fegyverraktárak fokozott ellenőrzését, a pilóták készülségét. Október 23-án este a vasutasok vitték szét a pesti tüntetés hírért. Október 24-e vidéken a tájékozódás, a várakozás napja. A riadókézülséget elrendelő parancs hajnali 3-4 óra körül érkezik a vidéki helyőrségekhez. Ekkor a vonatok már nem járnak, a pesti lapok nem érkeznek meg. A fő hírforrás a rádió, amely azonban elferdíti az eseményeket. A vidéki lapok szintén nem tekinthetők hiteles hírforrásnak.

A forradalmi célkitűzések Budapesten és vidéken azonosak voltak, s az események láncolata – ha néhány napos fáziskéséssel is – azonos forgatókönyv szerint épült fel. A gyűlések, demonstrációk, sztrájkok, utcai harcok, a pártállami szimbólumok eltávolítása jellemzi az első szakaszt. A megmozdulásokat, hasonlóan a fővárosihoz, a tömeges részvétel jellemzi. A gyűlölt vezetők leváltásával párhuzamosan gyorsan kialakulnak az új hatalmi szervek, az ÁVH-t lefegyverzik, a katonák túlnyomó többsége a forradalom mellé áll, a felkelők felfegyverzik magukat. Ledöntik a szovjet emlékműveket, eltávolítják a kommunista szimbólumokat. Ezt követi az erőteljes önszerveződés, az intézményesülés fázisa, amely helyenként a dezorganizálódó politikai és erőszakszervezetek helyébe lép. Az önszerveződés is azonos modellt követve zajlik le. A spontán tüntetések hangadóiból bizottság alakul, amely a hatalom helyi képviselőivel tárgyal. Ez a bizottság kiegészül a munkahelyeken választott küldöttekkel, majd városi forradalmi bizottsággá alakul. Ezt követően indul meg a regionális szintű szerveződés, melynek során a járási, megyei küldöttek megválasztják a területi szerveket. A folyamat utolsó fázisa a szakszerűsödés, az apparátus kiépítése, a nemzetőrség felállítása, valamint a „hírcsoport”, a sajtó és a rádió megszervezése.²²²

Október 25-étől megszűnt a központi, budapesti irányítás, a többségében műveletlen, önálló politikai gondolkodásra alkalmatlan apparatcsikokból álló megyei

---

222 RAINER M. János, 1992. 37-49.

pártbizottságok magukra maradtak. A rádió október 25-ig nem tudósított a vidéki megmozdulásokról. A Szabad Nép vezércikkét, a Híven az igazsághoz című írást október 28-án olvasták be. Nagy Imre rádiós beszéde következtében, melyben demokratikus népmozgalomnak nevezi a felkelést, és bejelenti a tüzszünetet, a tüntetők ellen fellépő helyi ellenforradalmi erők elvesztik legitimitásukat. Előtérbe kerülnek az időközben létrejött forradalmi szervek. A forradalmi katonai tanácsok létrehozása véglegessé teszi a hadsereg azonosulását a forradalmi ügygel. Fel kellett számolni a BM megyei főosztályait, ezt követően népitételre többé nem került sor. Újjáalakultak a forradalmi szervek, melyekből végérvényesen kiszorultak a rákosista, sztálinista elemek. A vidéki küldöttségek követelése, melyek radikálisabbnak bizonyultak a változást akaró kommunisták nézeteinél, kétségtelenül hatottak Nagy Imre álláspontjának módosulására a szovjetek, a Varsói Szerződés vagy a semlegesség kérdését illetően. Október 28-án a hadsereg, majd 29-én a Hajnalodik című cikk beolvasásával a hírközlő szervek is végérvényesen a forradalom mellé álltak.

Fő vonalakban Kecskeméten is hasonlóan zajlottak az események, némi eltérést azonban megfigyelhetünk. A forradalom első három napja itt is a kivárás, a tájékozódás időszaka volt. A megyei vezetés talán reménykedett is, hogy nem kerül sor a fővárosihoz hasonló eseményekre. Ugyanakkor intenzíven készült az esetleges megmozdulások megakadályozására. Harckészültségbe helyezték a katonai egységeket, letartóztatásokba kezdtek, elrettentő és erőfitogtató intézkedéseket tettek. A katonai vezetők, Gyurkó Lajos, Sucin József, Szabó Sándor és Vági Lajos az első pillanattól a fegyveres megoldás hívei voltak. Sortűzekkel, terrorral és a katonai diktatúra bevezetésével akarták megőrizni pozícióikat. Dallos Ferenc, felmérve a nyilvánvalóan nekik kedvező erőviszonyokat, hozzájuk csatlakozott. Ők voltak a megyei vezetés legreakciósabb, szélsőséges, rákosista részének az irányítói. Ez a szárny igazán a felkelés napjaiban vált láthatóvá, korábban nehéz lett volna különbséget tenni a döntési helyzetben lévők között. Daczó József csak 1956 elején került a megyei pártbizottság élére, mintegy az SZKP XX. kongresszusán lefektetett elvek képviselőjeként. Néhány hónapos működése alatt kevés helyismeretet szerezhetett, helyzete meglehetősen bizonytalan volt. Ő és a körülötte lévő néhány kommunista valószínűleg közelebb állt a Nagy Imre által képviselt politikai irányzathoz, mint a keményvonalasokhoz. Ezt bizonyítja, hogy megpróbálta megakadályozni a sortűzeket, és a politikai kibontakozás híve volt. A kecskeméti megmozdulások kezdetén igyekezett lépést tartani az eseményekkel, javasolta a forradalmi bizottság megalakítását. Ezzel a forradalom eredményeként megújult, kommunista többségű megyei vezetés jött volna létre. Ez volt a rendszer csődjét belátó kommunisták maximális programja. A védelmi bizottságban azonban kisebbségbe került, a militáns szárny kegyetlen eszközöket vetett be a tüntetés és a sortűzek következtében kirobbanó felkelés leverésére. A kecskeméti és a Bács-Kiskun megyei felkelők követelték a szovjet csapatok kivonását, a parlament feloszlását, szabad választások kiírását, amnesztiát a harcokban résztvevőknek, a politikai foglyok elengedését, az ÁVH feloszlását. A követelések között szerepelt továbbá Rákosi, Gerő, Farkas bíróság elé állítása, a politikai sztrájkhoz való jog, Magyarország semlegessége, új egyenruha a magyar katonaságnak, a külgazdasági

szerveződések felülvizsgálata.²²³ A hatalom rövid, de annál kíméletlenebb harcban győzött.

Október 28-án úgy tűnt, Kecskeméten sikeresen megőrizte hatalmát a régi vezetés. Ezt tükrözi a megyei tanács október 28-i VB-ülése.²²⁴ Ebben szerepet játszott az is, hogy a fegyveres ellenállás nem lehetett olyan erős mint Budapesten, hiszen Kecskemét sokkal kisebb volt, ezzel szemben óriási haderő állt a régi vezetők rendelkezésére. A központi vezetés azonban sok területen megszűnt, illetve olyan erők kerültek döntési helyzetbe, melyek más irányban próbáltak kibontakozási lehetőséget találni. Egyébként nemcsak a megyei vezetés maradt felső irányítás nélkül, hanem az alsóbb szintű pártszervek is. A városi, járási, községi szervezetekkel szinte csak telefonon tudtak érintkezni, ezenkívül a megyei sajtón keresztül igyekeztek tájékoztatást, eligazítást és utasítást adni.²²⁵ A győzelem azonban csak pillanatokig volt teljes. Dallos Ferenc és Gyurkó Lajos két tűz közé került. A forradalom eredményeként sorra jöttek létre az új, demokratikus szervezetek. Ez a folyamat a következő napokban felgyorsult, a munkástanácsok, forradalmi bizottságok jelentős nyomást tudtak kifejteni. Döntő volt, hogy a hadsereg felső irányítása is kikerült a katonai megoldást erőszakolók kezéből. A hamarosan központi parancsra létrejövő katonai forradalmi tanácsok megalakulása készíteti majd Gyurkót is meghátrálásra. A hadsereg demokratizálódásával elveszett a legfőbb támasz, amellyel a hatalmat eddig megtartották. A párt központi irányítása ugyanakkor gyakorlatilag összeomlott. A fővárosban megtörtént a forradalom valós értékelése. Ez a két fejlemény, a központi vezetésből a rákositák kiszorulása, illetve a helyi forradalmi szervek létrejötte kényszerítette a megye vezetőit arra, hogy utat engedjenek a politikai kibontakozásnak. Természetesen a saját érdeküknek megfelelően képzelték el ezt, megpróbálták kézben tartani, irányítani az eseményeket, a döntő helyekre saját híveiket állítani. Az új szervezetek ellenállásának köszönhetően ez végül nem sikerült. A forradalom legfőbb támaszaivá a munkástanácsok váltak. A párt korábbi kísérlete, hogy "megszállja" ezeket a szervezeteket teljes kudarcba fulladt. Az üzemi alapszervezetek megszűntek, az üzemi pártaktívákat eltávolították, vagy jelentéktelen munkakörbe helyezték.

November elsején győzött Kecskeméten a forradalom. A legfontosabb tényező, a nagy katonai erőt képviselő hadtest a forradalom mellé állt Gyurkó elmenekülése után. A forradalmi szervezetekből kiszorult a korábban kompromittálódott, régi kommunista vezetés első vonala. Bizonyos befolyást azonban mindvégig megőriztek. A megyei és a városi forradalmi szervezet vezetői kompromisszumos megoldásként tölthették be tisztségüket. Tóth László és dr. Magócsi Géza személye a jelek szerint mindenki számára elfogadható volt az adott körülmények között, bár időnként támadták is őket. A nemzetőrség mindkét vezetője a korábbi rendszer első embereitől kapta a megbízását, de a Lukács András vezette városi nemzetőrség teljesen függetlenítette magát ez alól a befolyás alól. A Szentkirályi Frigyes által vezetett megyei nemzetőrségnek jóval kevésbé sikerült ez, de jóval kisebb szerepet is játszott az eseményekben. Az ávosok letartóztatásában való szerepe pedig elsősorban

223 FILEP Tibor, 1996. I. kötet, 92.

224 BKMÖL XXIII. 2. c. 1098/1957.

225 MOL 288. f. 21/1957/5.

a központi utasításnak köszönhető. A rendőrség forradalmi tanácsa is a forradalom mellé állt.

Az új közigazgatási szervezetekben megindult a szakszerűsödés, kialakult bizonyos mértékű munkamegosztás, ügyviteli rend, körvonalazódtak a hatáskörök. Az azonos típusú forradalmi szervek megpróbálták közös álláspontot kialakítani, és erőiket egyesíteni. Jó példák erre a katonai tanácsok, az igazságügyi forradalmi bizottságok és a munkástanácsok vezetőinek a találkozói. A szovjet invázió előtti napokban Kecskeméten is megkezdődött a forradalom konszolidációja. A Gépgyár által október 29-én meghirdetett sztrájkot a munkástanács-vezetők november 3-i találkozásán felfüggesztették, és elhatározták, hogy november 5-től felveszik a munkát. A városi forradalmi bizottság pedig a tanítás megindításáról határozott. Az élet lassan visszatért a rendes kerékvágásba, kialakultak a feltételei egy demokratikus társadalmi berendezkedésnek. Ezt a fejlődést törte ketté a november 4-i szovjet támadás.

A RESTAURÁCIÓ ÉS A MEGTORLÁS KEZDETE

A karhatalom megszervezése és a fegyveres erők helyzete

A Kádár-kormány és vidéki hívei számára a legfontosabb az volt, hogy minél előbb saját fegyveres erő álljon rendelkezésére. A karhatalom felett természetesen ismét a párt, az MSZMP megyei titkára rendelkezett. A megtorlás tulajdonképpen a szovjetek bevonulásával azonnal megkezdődött, hiszen felszólítás nélkül tüzeltek a szovjetek Kecskeméten a visszatérő ávosok által megjelölt épületekre, aminek több magyar katona és civil is áldozatul esett. Mindez a megfélemlítést szolgálta. A letartóztatások is azonnal megkezdődtek, a debreceni szovjet reptér fogdájába, majd Kárpátaljára, Ungvárra, Munkácsra, Sztrijbe deportálták a foglyokat. A megtorlás négy formája közül az egyik a pufajkások bosszúhadjárata. Ez volt az úgynevezett "elbeszélgetés", amely szintén azonnal megkezdődött, hiszen a karhatalom hivatalos megalakulása előtt már létrejöttek csoportok, és 1957 márciusáig intenzíven zajlottak. Egy másik módszer az internálás, melynek során a Gyűjtőfogházba, Kistarcsára és Tökölre vitték a kiszemelteket. Következő lépcsőben a bírósági eljárások következtek. Márciusig csak a novemberi statárium alá eső cselekedetekért, utána minden forradalmi tevékenységért börtön járt. Az elsőfokú ítéletek nagyon súlyosak voltak, másodfokon esetleg enyhítettek, de persze az ellenkezőjére is van példa. A politikai rendőrség minden megyében készített monográfiát az eseményekről, ez Bács-Kiskunban azonban nem készült el teljesen, így nem is adták ki, csak a Petőfi Népe közölte belőle részleteket. A munkahelyi párttitkárokkal feljegyzést készíttettek az eseményekben résztvevőkről, ezek alapján aztán perbe fogták őket, illetve az úgynevezett racionalizálás során a tömeges elbocsátásokhoz

használták fel.²²⁶

November 10-én és 11-én Münnich Ferenc sajtó- és rádiófelhívásokban szólította fel a szolgálat megkezdésére a fegyveres erők tagjait. November 21-én az MSZMP Központi Ideiglenes IB határozatot hozott a karhatalom szervezetéről. Eszerint "forradalmi" ezredek hoznak létre, és csehszlovák mintára szervezik meg a párthadsereget. Ezt egyébként kezdetben népőrségnek nevezték, később lett munkásőrség a neve. A BM karhatalmat túlnyomó részben volt ávósokból szervezték. Az ÁVH állományát felülvizsgálták, és szinte mindegyik pufajkát ölthetett.²²⁷ Taktikai okokból többnyire átirányították őket más városokba, Arany László például visszatérése után hamarosan Székesfehérvárra került. A karhatalom felső vezetése Münnich Ferenc ellenőrzése alatt állt. Első helyettese belügyi vonalon Tömpe István volt, ő irányította a megyei rendőrkapitányságokat és a határőrséget. Másik helyettese Uszta Gyula, aki a honvédség felett rendelkezett, a honvéd karhatalom hozzá tartozott. Közvetlen munkatársa Gyurkó Lajos, aki a megyei parancsnokok felett rendelkezett. Megyéenként 400-1000 fős zászlóaljokat és járásokként 40-100 fős századokat állítottak fel. Szolgálati szabályzatuk 1957 januárjáig nem volt, és Ilku Pál javaslatára csak szóbeli parancsok léteztek a sortűzek végrehajtására. Megyei karhatalmi bizottságokat is hoztak létre, ennek tagja volt a BM karhatalom parancsnoka, a honvéd karhatalom parancsnoka, az MSZMP megyei elnöke, a megyei tanácselnök, a megyei kormányösszekötő, a megyei karhatalmi parancsnok. December elejére került bevezethető állapotba a karhatalom, ekkor került sor a forradalom utóvédharcainak megtörésére, a kettős hatalom felszámolására, a forradalom résztvevőivel szembeni szervezett megtorlás megindítására. Ez a rendőrség megerősödése és a Politikai Nyomozó Főosztály megszervezése után, 1957. márciusától szélesedett ki, és öltött igazán tömeges méreteket. Marosán György ezt így fejezte ki: "Ha 1945-ben nem volt mód /proletárdiktatúrát csinálni/, akkor 1957-ben ezt meg kell csinálni."²²⁸ Ezt szolgálta a szoros pártellenőrzés alatt álló hadsereg, a rendőrség, a karhatalom, a határőrség és a munkásőrség is.²²⁹

A karhatalom Bács-Kiskunban november 8-án alakult meg a kormány és az Elnöki Tanács rendelete alapján. A karhatalom Bács-Kiskun megyei parancsnoka először Szentkirályi Frigyes, a nemzetőrség Gyurkó által kinevezett korábbi parancsnoka, majd néhány nap múlva Homoki Imre alezredes lett, de Gyurkó és Sucin is hamarosan visszatért. A pufajkás fegyveres csoportok azonban már közvetlenül a szovjet támadás után elkezdtek megalakulni és működni. Horváth István járási párttitkár, Baski József és Kassa Vilmos pártbizottsági aktivista már november 5-én jelentkezett a karhatalomba. Horváth István hamarosan a riadócsoporthoz vezetője lett, Baski rendőr hadnaggyá lépett elő. Korábban egyébként őket akarta a párt a nemzetőrségbe bejuttatni. Belépett a karhatalomba Gajdácsi Árpád, Ambrus György, Dobler Ferenc, Mátyus Gyula. Ők később a

226 FILEP Tibor, 1996. II. kötet, 53.

227 Sortűzek – 1956, 1993. I. jelentés, 22.

228 ua. 20.

229 ua. 22.

munkásörségnek is tagjai lettek.²³⁰ Halanda István városi párttitkár szintén a rendőrséget "erősítette" ekkoriban.²³¹ Karhatalmi szempontból a 3. hadtest parancsnokságához tartozott Szeged, Dél-Dunántúl, Csongrád-, Békés- és Hajdú megye, Nyíregyháza és a Mezőtúri járás. Homoki Imre úgy rendelkezett, hogy az a parancsnok felelős az adott terület karhatalmi biztosításáért, amelyiknek az egységei ott állomásoznak. Így Bács-Kiskun megye északi részéért az 5. gépesített hadosztály parancsnoka, a megye déli részéért és Szeged városáért pedig a 27. hadosztály parancsnoka. A honvéd karhatalomba elsősorban a hadtest hivatásos tisztjei kerültek, de bevettek továbbszolgáló tiszthelyetteseket és tartalékosokat is. A tiszti nyilatkozat aláírása persze feltétel volt. A karhatalomba kerültek a forradalom alatt sérelmet szenvedett párt- és állami vezetők, az ávósok, a partizánok, az 1919-esek és a kipróbált kommunisták közül is sokan. A pártbizottságok feladata volt a karhatalom szervezésének segítése, és a koordinálás a karhatalom, a rendőrség és a szovjet csapatok vezetői között. A propaganda érdekében az első napokban magukhoz ragadták a megyei lapok felügyeletét, és a kecskeméti rádiót is újra üzembe helyezték. Kecskeméten Lukács András százados, aki a forradalom alatt szintén a nemzetőrség egyik parancsnoka volt, lett a karhatalom városi vezetője. A kecskeméti zászlóalj parancsnokságát pedig Alpári Károly századosra bízta. A másik zászlóaljat Kalocsán állították fel, ennek Biró Pál őrnagy lett a vezetője. Itt egyébként már november 3-án és 4-én elkezdték szervezni a karhatalmat, 5-én fegyvert kaptak a szovjettektől, és az ottani tiszti klubban 44 fővel megalakultak. November 25-én 600, december elsején 762, márciusban pedig 1300 fő volt a létszám a megyében.²³² November 6-án tért vissza Sucin József kormánybiztosként a hadtesttörzshöz, majd Gyurkó is megjelent Liszt Vilmos politikai tiszt kíséretében. Feladatuk a karhatalmi alegységek szervezésének irányítása volt. Sucin ekkor politikai tájékoztatót is tartott a tiszteknek a belpolitikai és a nemzetközi helyzetről, valamint a kormány által rájuk bízott feladatokról. Egyébként ezzel hozta összefüggésbe október 31-i távozásukat is, úgy állítva be, mintha valamilyen különleges feladatot kaptak volna, és ezért hagyták el szolgálati helyüket: ez "...eloszlatta a korábban táplált kételyeket, ami távozásukkal kapcsolatban alakult(sic!) ki." Gyurkó december elején már Egerben volt, és az ottani sortűzben játszott szerepet. A 3. hadtest felügyelete alá tartozó területen a karhatalom a szovjet csapatok támogatását élvezve részt vett a későbbi tüntetések feloszlásában Kecskeméten, Baján, Orosházán, Békéscsabán, Battonyán, Mezőkovácsházán, Hódmezővásárhelyen és más településeken is.

November 8-án taggyűlést tartottak a hadtest alapszervezetében, és megválasztották az MSZMP-alapszervezet ideiglenes intéző bizottságát. Tagjai:

Raduly Zsigmond őrnagy, Tóth Mihály százados, Komlódi Elemér őrnagy, Pintye Lajos százados, Havas Rudolf ezredes, Molnár Béla százados, Hernek László százados, Hídvégi István főhadnagy és Mercz Emil hadnagy.

Visszavették a pártba Gyurkót, Sucint és Szabó Sándort. Megkezdték a párttagság átigazolását, és felvették a kapcsolatot a megyei pártbizottsággal.

230 PN 11. évf. 267. sz. (1956. november 13.) 3.

231 OSZK 412. 20. B 4322/1959. dr. Kardos János pere. 1962. május 2-i tárgyalási jegyzőkönyv.

232 BERKI Mihály, 1993. 58-62.

Felmérték a forradalom alatt elszenvedett anyagi veszteségeket, eszerint a különböző hadianyagokból és eszközökből 10-20 %-os veszteség érte a hadtestet, nyilván elsősorban a Budapestre felrendelt alakulatokat. A kimutatás bevallottan nem pontos, mivel a szovjetek által lefoglalt eszközöket nem tudták számba venni. A szétszéledt katonák, tisztek bevonulását is megkezdték, december 15-én 10 százalékuk volt ismeretlen helyen.

November 8-án Uszta Gyula vezérőrnagy kinevezte Csémi Károlyt, a kecskeméti 5. hadosztály parancsnokát a budapesti 1. karhatalmi ezred parancsnokának, Csémi magával vitte a hadosztálytörzs néhány tisztjét is.²³³

November 18-án Gyurkó és Liszt Vilmos tiszti gyűlést hívott össze a tiszti nyilatkozat aláírására érdekében. A repülősök kivételével valamennyi kecskeméti alakulat jelen volt az eseményen. A hadtest tisztjeinek 15-20 %-a nem írta alá a forradalmat elítélő és a Kádár-kormány mellett hitet tevő nyilatkozatot. Köztük voltak a hadtest forradalmi katonai tanácsának tagjai, őket tartalék állományba helyezték, majd leszerelték. A megtorlás kiszélesedésével bíróság elé állították, és elítélték őket.

December 7-én közös pártértekezlet volt a Kecskeméten és környékén lévő alakulatok alapszervezeteinek a tiszti klubban. Részt vett rajta Homoki Imre alezredes, Kovács Imre őrnagy, Gerencsér József őrnagy, de például Gyulai Mihály alezredes is. Jelen volt Ilku Pál vezérőrnagy is, aki a párt elvárásait ismertette, és előadást tartotta politikai helyzetről, valamint a párttagokra váró feladatokról. A katonatisztek megdolgozása, a forradalomról vallott hivatalos nézetek elfogadtatása ekkor még ellenállásra is talált, az események időbeli közelsége még nagyon megnehezítette azok átértékelését. Az értekezleten ugyanis egy főleg orvosokból álló csoport nem akarta elfogadni a pártközpont értékelését, miszerint ellenforradalom zajlott volna októberben. Követelték, hogy az értekezlet tiltakozzék ez ellen az értékelés ellen, és mondják ki, hogy forradalom volt mindaz, amit átéltek. Az 5. gépesített hadosztály alakulatainak küldöttei pedig parancsnokukkal, Kádár Mihály ezredessel az élen követelték, hogy Ilku távolítsa el a hadtesttől Gyurkót, Suczint és Szabó Sándort. Kijelentették, hogy nem hajlandók egy hadseregben szolgálni velük. Követelték azt is, hogy a Gyurkó által eltávolított tiszteket vegyék vissza, legelőször Gyulai Mihály alezredest. Mindezek meghiúsították Ilkunak azt a tervét, hogy egységes, támogató álláspontot alakítson ki a hadtestnél. Ahogyan a beszámoló fogalmaz: "...az értekezlet félrecsúszott, amire hivatva lett volna, azzal foglalkozni nem tudott."

A reptérre, a 66. vadászrepülő hadosztályhoz november 5-én reggel tértek vissza az elhárító tisztek, és azonnal megkezdték a katonai tanács tagjainak összehívását és kihallgatását. Azokat a tiszteket, akik a városban laktak, és előző nap fegyveresen akartak a reptérre bemenni a szovjetek tartották két napig fogságban. Az elhárítók letartóztatták a katonai forradalmi tanács ott maradt tagjait: Vázsonyi századost, Kovács és Leopold főhadnagyot, Kui törzsőrmestert. Este kiengedték őket azzal, hogy tartózkodjanak otthon. 6-án reggel Herceg elhárító százados vezetésével megint begyűjtötték, és páncélozott gépkocsin az ÁVH épületébe szállították őket. November 8-ig itt hallgatták ki az elfogottakat, másnap virradóra pedig, az

233 BERKI Mihály, 1993. 14.

időközben szintén letartóztatott pilótákkal együtt vitték Debrecenbe a foglyokat. Ott szintén kihallgatás következett, november 11-én pedig hazaengedték őket. A későbbiekben egy öttagú bizottság, Káli főhadnagy, Kovács Béla, Vizinger, Csapó és Pógár százados vizsgálta ki a "megbízhatatlanok" ügyét, és távolította el az arra kiszemelteket.²³⁴ A tiszti nyilatkozat aláírása természetesen itt is megtörtént. Török Béla alezredes, Warvasovszki János százados és még néhányan nem írták alá, közöttük a katonai tanács tagjai sem. Őket leszerelték. Az új hadosztály parancsnok Iván Dezső őrnagy lett, helyettese Benke Sándor őrnagy. Vizinger Géza százados és Fazekas József főhadnagy is magasabb beosztásba került. Hamarosan elvárták a tisztektől, hogy belépjenek az alakuló karhatalomba. Néhányan ekkor is leszereltek, mert nem voltak hajlandók szolgálatot teljesíteni a karhatalmi században. A 62. vadászpilóta ezrednél a tisztek 25 %-a nem írta alá a nyilatkozatot, így 37 tiszt és 15 tiszthelyettes szerelt le az azt követő két hétben. Itt december 4-én alakult meg a tiszti karhatalmi század Márta Sándor főhadnagy parancsnokságával. A reptéren a korábbi párttagok 20 %-a nem lépett át az új pártba.

A hadtestnél november 5-én rövid őrizet után Gyulai visszakapta parancsnoki tisztségét, pár nappal később azonban Homoki Imre alezredes lett a 3. hadtest parancsnoka, politikai helyettese pedig Kovács őrnagy volt. A hadtest törzsfőnöki tisztséget Házi Sándor vezérőrnagy, majd Zalavári József, később Alpári Károly alezredes látta el. Hadműveleti osztályvezető Raduly Zsigmond lett, a híradófőnök posztját pedig Gerencsér József őrnagy vette át. Láthatjuk, hogy kezdeti, néhány napos bizonytalankodás után eltávolították a forradalomban szerepet játszó katonai vezetőket. Gyulait, Zalavárit, Papp Balázst, Bartos Andrást, Pálfi Dánielt szabadságolták, Nagygyörgy István főhadnagyot, Dányi Gyula őrzetetőt, Horti István honvédet pedig eltávolították. A felsoroltakat hamarosan le is tartóztatták, és néhány napra Debrecenbe szállították.

Megkezdődtek a letartóztatások, az ÁVH Kossuth téri épületébe gyűjtötték össze az elfogottakat, majd november 9-én hajnalban teherautón Debrecenbe szállították őket, ahonnan körülbelül két hét múlva térhettek haza. Közéjük tartozott Zalavári József, Mádi Jenő, Bartos András.²³⁵ November 5-én két civil ruhás rendőrnemű letartóztatta Benkő Pált, és a szovjet parancsnokságra vitte. Három napot volt ott, majd Debrecenbe szállították. Itt egy szovjet őrnagy hallgatta ki, két szovjet katona megölésével vádolták. November 14-én engedték haza. Csöszai Sándor a Vendéglátóipari Vállalat nevében eljárta a megyei pártbizottságon Daczó Józsefnél Benkő érdekében, és ennek hatására engedték haza.²³⁶

Letartóztatták egyébként Homoki Józsefet, Ambrus Lászlót, Gera Sándort, Jankovics Jenőt, Jenővári Lászlót, és Bányai Endrét is, akiket november 9-én elengedtek, öt másik társukkal ellentétben.²³⁷ November 17-én a szovjetek elvitték három fiút, Berkes Istvánt, Nagy Jánost és M. Tóth Bélát. November 21-én azonban elengedték őket.²³⁸

234 HL SZKB B 01/1959. Gyulai Mihály és társai pere.

235 KMB B 1859/1959. Benkő Pál pere.

236 KMB B 1859/1959. Benkő Pál pere.

237 PN 11. évf. 265. sz. (1956. nov. 10.) 1.

238 PN 1. évf. 18. sz. (1956. november 21.) 2. A Petőfi Népe november 17-én ismét a forradalom alatt

Ekkoriban a megyében 328 razzia volt, és letartóztattak 3812 disszidálót, 322 szökött katonát, 197 volt rabot, 45 embercsempészt, 195 botrányokozót, 8 személyt gyilkossági kísérletért, 3 főt a karhatalom elleni erőszakért, 143 főt forradalmi tevékenységért, 153 főt izgatásért, 65 főt fegyverrejtegetésért, és 622 főt "biztonsági okokból".²³⁹ December közepén jött létre a rendőri karhatalmi egység. A rendőrség létszámát 675 fővel emelték, 48 új rendőrőrsöt létesítettek, létrehozták az "R"-csoportot és a politikai nyomozó osztályt. Felülvizsgáltak 129 ávós tisztet, és valamennyiüket átigazolták. 1957. március 15-ig 479 embert tartóztattak le valamilyen forradalmi tevékenység miatt, és elfogtak 501 volt rabot.²⁴⁰

A párt újjászervezése

November 5-én ülést tartott az új kommunista párt megyei ideiglenes intéző bizottsága, amely a legfontosabb feladatnak a párt újjászervezését jelölte meg. Határozott az úgynevezett "néphatalom" helyi szerveinek visszaállításáról, és ezekből a forradalom mellé állók eltávolításáról. A nemzeti és forradalmi bizottságokban szerepet vállalókat differenciáltan ítélték meg. Megállapították, hogy megállták a helyüket, akiket a párt állított oda. A maguktól bekerülteket viszont ellenforradalmárnak titulálták.²⁴¹ A Kádár-kormány egyébként nem oszlatta fel egyből a forradalmi bizottságokat, csak intézkedési jogkörüket vette el, tanácskozó szervvé degradálva őket. Viszont felszólította őket, hogy távolítsák el soraikból az ellenforradalmárokat. A megyében ettől kezdve ismét a megyei tanács kezében volt a hatalom, de nyilván döntő szava volt kezdetben a szovjet városparancsnoknak is. Szalóki Lászlót bízták meg a rendőrség megyei szintű vezetésével, Putics Józsefet és másokat is átirányítottak ide, hogy felügyeljék az ottani munkát. Putics később a munkásőrség megyei parancsnoka lett. A rendőrök kezdetben közösen járőröztek a szovjetekkel.

Welther Dániel lett a Petőfi Népe főszerkesztője, az újság tizenhét munkatársából hetet bocsátottak el.²⁴² November 6-án a Petőfi Népe fejlécéről lekerült a Kossuth-címer, és megjelent benne a város szovjet katonai parancsnokának a parancsa. Ebben a rend és a fegyelem betartásáról, a fegyvereknek a szovjet parancsnokságra való beszolgáltatásáról, a kijárási és a gyülekezési tilalomról, és az üzletek nyitvatartási kötelezettségéről rendelkezett. Az újság ezekben a napokban szinte teljes terjedelmében a Kádár-kormány kiáltványait, felhívásait és programját közölte.

A Kecskeméti Lapok megszűnt, a reptéri rádiót viszont ideiglenesen újra üzembe helyezték, aztán hamarosan megszüntették.

Az ideiglenes megyei pártvezetés november 8-án ült össze a Központi Ideiglenes

---

elkezdett évfolyam-számozásra tért át.

239 KAJÁRI Erzsébet szerk. I. kötet, 60.

240 ua. 61.

241 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 114.

242 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 77.

IB november 6-i felhívásának megtárgyalására. Létrehozták a megyei IB elnökségét, melynek Molnár Frigyes lett az elnöke, tagjai pedig: Erdősi József, Gombos Aladár, Pankovics Józsefné, Simó Tibor. Felhívták a volt MDP városi, járási, községi alapszervezeteit, hogy haladéktalanul hozzanak létre ideiglenes bizottságokat, válasszanak elnökségeket, tartsanak taggyűléseket, és hajtsák végre a Kádár-kormány rendelkezéseit. Az MSZMP Ideiglenes Kecskemét Városi Intéző Bizottsága is megalakult november 8-án délelőtt 9-kor. Ez 15 tagú volt, és szintén 5 tagú elnökség irányította, elnök Gombos Aladár. Elnökségi tagok: Magyaródi Sándor, Bertók Zsigmond, Krizsán János, Fekete Miklós. Az IB tagjai:²⁴³ Kovács Pál, Bakos István, Szili István, Nagymarosi Kálmán, Kulik Ilona, Szecsei Teréz, Bagi Demeter, Szabó Adorján, Huszár Kázmér, Papp Ferenc.

Másnap Molnár Frigyes és Simó Tibor Szolnokra utazott, hogy felvegyék a kapcsolatot Kádárékkal, de már nem találták ott a kormányt. Ezért november 12-én Budapestre utaztak, ahol Kiss Károly fogadta őket, és azt az utasítást kapták, hogy kövessék a párt és a kormány határozatait. A megyei IB ülésein november 28-ig nem vezettek jegyzőkönyvet, mert állítólag nem volt apparátus. A kezdetben valószínűleg folyamatos ülésezést heti majd kétheti ülésezés váltotta fel. Ezeket határozták a hatalmi szervek, a párt és a tanácsok újjászervezéséről, megerősítéséről, a karhatalom megszervezéséről, ütöképessé tételéről, a közrend, közbiztonság megszilárdításáról, a munkástanácsok háttérbe szorításáról. Minden égető probléma megoldását megígérték, például a pártélet demokratizmusának fejlesztését, a kollektív vezetés érvényesítését, a tanácsok munkájának javítását. Ezenkívül a törvényesség betartását, az állampolgári jogok biztosítását, a mezőgazdaság fejlesztését, a termelészövetkezeti "mozgalom" korszerűsítését, a tanyavilág támogatását, a területi ipar fejlesztését, a helyi ipar megszervezését, a foglalkoztatási gondok enyhítését, a város- és községfejlesztés meggyorsítását.

Kádár János november 12-i miniszterelnöki nyilatkozata kijelölte a legsürgősebb feladatokat, ezek végrehajtása hárult a megyei szervezetekre. A megyei ideiglenes intéző bizottság november 20-i ülésén tárgyalták meg a központi határozatok végrehajtásának mikéntjét.²⁴⁴ Az ülésen a meginduló "kibontakozás" jegyében felszólították a karhatalmat, a rendőrséget és a honvédséget, hogy segítsék elő a közrend megszilárdítását, a kommunisták pedig adjanak meg ehhez minden segítséget. A párt és a tanács városi, járási, községi szervezetei hajtsák végre a kormány határozatait, a tanácsok tegyenek meg mindent a termelés, az ellátás és a felvásárlás zavartalanságának biztosítása érdekében. Az államhatalom csakis a tanácsok végrehajtóbizottságait illetik, a munkástanácsokra pedig a kormány november 13-i rendelete vonatkozik, melynek értelmében három héten belül újra kell választani őket. A sztrájkokkal kapcsolatban kijelentették, hogy az lázítás és nem munkásérdek.

November 25-én városi aktívaértekezlet volt a pártbizottságon, mintegy 130 kommunista jött össze. Ezen elhatározták a szakítást a múlttal, meghírdették a kedvelt "kétfrontos harcot", a fő ellenség nyilván az "ellenforradalom", de a rákosisták is ellenfelek. A demoralizálódott kommunistákat mozgósítani kell,

243 PN I. évf. 16. sz. (1956. november 18.) 2.

244 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 34.

sürgették a pártszervezetek alakítását. Ez lassan haladt, a két konzervgyárban összesen 46 ember lépett be a pártba a legalább 2500 fős létszámból.²⁴⁵ A megyei tanács alapszervezetébe ugyanakkor 97-en léptek be. Sok üzemben nagyon komoly ellenállás alakult ki az üzemi alapszervezetek visszaállításának megghiúsítására, ami azonban nem sikerülhetett. November 27-én egyébként országos aktívaértekezlet volt, melyet két nap múlva pedig megyei követett. Ezen részt vettek az alsófokú pártszervek intézőbizottságai, a szakszervezetek és a vállalatok képviselői, akiknek Molnár Frigyes számolt be az országos értekezletről, és adott eligazítást.²⁴⁶

1957. novemberében körülbelül 179 pártszervezet volt a megyében mintegy 3000 taggal.²⁴⁷ A korábbi apparátus a felére csökkent, mintegy 145 "elvtárs" elhelyezéséről kellett a pártbizottságnak ekkoriban gondoskodnia.

A közigazgatás forradalmi szervezetei beszüntették tevékenységüket, a hatalom a szovjet városparancsnokság, a fokozatosan szerveződő MSZMP, illetve a régi tanácsok kezébe került vissza. Néhány községben azonban a forradalmi bizottságok még működtek rövidebb-hosszabb ideig.

November 8-án a megyei tanácson is megbeszélés volt. Kocher László VB-elnökhelyettes leszögezte, hogy a legfőbb államhatalmi szerv a megyében a tanács végrehajtó bizottsága a helyzet rendeződéséig. A munkástanácsoknak nincs joguk eltávolítani az igazgatókat, ehhez Mészáros László szakszervezeti képviselő azt is hozzátette, hogy a szakszervezetet sincs joguk felosztatni, ugyanis az érdekképviselő a szakszervezet feladata, a munkástanács pedig igazgatási szerv lesz. A kormány is hasonló rendeleteket hozott, de csak két nappal később. A helyi tanácsok végrehajtó bizottságai november 8-tól kezdtek el működni.

Kocher László VB-elnökhelyettes vezetésével azonnal intézkedtek a termelő munka megindításáról. Összehívták a kecskeméti üzemek és hivatalok vezetőit, és utasították őket, hogy azonnal tegyenek meg mindent a munka felvétele érdekében. Ugyanakkor az anyag- és energiahiány enyhítésére az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságával és a szovjet alakulatok parancsnokával közösen hoztak intézkedéseket. A VB a gazdasági feladatok ellátására közellátási bizottságot hozott létre Varga Jenő VB-elnökhelyettes vezetésével. A közellátási bizottság az ellátás biztosítása érdekében kereskedelmi megállapodásokat kötött a későbbiekben más megyékkel, illetve Jugoszláviával és Romániával, ahonnan szén, fát, petróleumot, gázolajat és sót hozott.²⁴⁸ A bizottság tagja volt Dózsa József, Szalay Károly, Szűcs Béla és Buda Gábor. Az országos közellátási biztos, Nyers Rezső közellátási kormánybiztossá nevezte ki Varga Jenőt. A november 12-én megalakult megyei Közellátási Kormánybiztosság folytatta a november negyedikén megalakult közellátási bizottság tevékenységét. A fő feladat Budapest ellátásának segítése mellett a megye ellátása. Nagyobb mennyiségű só, paprika és rizs, valamint ritka áruk (kávé, bors, citrom) forgalomba hozataláról döntöttek. Nagy mennyiségű méteráru, cipő és zsebrádió piacra dobásával akarták a felvásárlási lázat és az inflációs várakozásokat megakadályozni. Lisztből és burgonyából nem volt megfelelő az ellátás, ez utóbbiból

245 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 41.

246 ua.19.

247 ua. Korántsem biztos, hogy az adatok hitelesek.

248 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 5.

100 vagon rendeltek Szabolcsból. Debrecenből dohányt hoztak, Jugoszláviából 600 vagon fűtanyagot, Romániából pedig szenet és sótvártak. A megye ekkor önálló külkereskedelmet folytatott a két szomszédos országgal, az exportkötelezettség alól pedig fel voltak mentve. Gondoskodni kellett gázolaj, szén és tűzifa beszerzéséről a lakosság számára, ezeket ötmázsás tételekben akarták árulni.

A város ellátása november első felében biztosítottnak látszott, bár burgonya kevés volt, és az emberek között kitört a felvásárlási láz, amely csak december közepe felé enyhült.²⁴⁹ A járási jelentések arról írnak, hogy megkezdődött az élelmiszergyűjtés Budapest számára.²⁵⁰ A városi tanács VB november 15-i ülésén elhangzott beszámoló építőanyag-, energia- és üzemanyaghiányt említ. A lakáshiány is szóba került, ezzel kapcsolatban reményt jelentett, hogy az ÁVH épületei, a városi pártbizottság épülete, egy laktanya, a városi kommandánsi hivatal Nagykőrösi utcai épülete és a volt szovjet lakások közül néhány valószínűleg megüresedik, és lakás céljára felhasználható lesz. Határoztak a pénzgazdálkodás korlátozásáról és az adók behajtásáról, ugyanis felmerült a fizetéseképtelenség lehetősége. Az üzemanyaghiány enyhítésére a szovjetektől akartak üzemanyagot kérni.

A tanács kereskedelmi csoportjának kibővítésével városi közellátási bizottságot hoztak létre. Tagja lett Sándor István, a begyűjtési hivatal korábbi vezetője és helyettese, Cseh Lajosné, valamint Sinka Józsefné, B. Kovács István, Bild Ottó és Völgyesi István. A bizottság működését Méhész Árpád VB-elnökhelyettes és Mócza Imre kereskedelmi csoportvezető felügyelte. A közellátási helyzetről rendszeresen tájékoztatták a sajtót. Az áramhiány, áramkorlátozás miatt vízhiány is volt a városban, ezért elhatározták, hogy az ivóvízkutakat használható állapotba hozzák.

A különböző tanácsi osztályok fölé ellenőröket, felügyelőket rendeltek. Így a pénzügyi osztály felügyeletét Nagymarosi Kálmán VB-elnök, a tervosztály, az ipari osztály, a kereskedelmi csoport, a városgazdálkodási osztály és a mezőgazdasági osztály felügyeletét Méhész Árpád elnökhelyettes, az igazgatási osztály és a titkárság felügyeletét pedig Mező Mihály VB-titkár látta el.

A Pedagógus Munkástanács javasolta Székely Jánosné oktatási osztályvezető leváltását, helyére pedig dr. Vágó Dezső általános iskolai igazgató kinevezését. Teljesítették a követelést.²⁵¹

November 7-én Tóth László megbízást kapott a városi tanács elnökhelyettesi tisztségére, amit el is fogadott. Oktatási-, kulturális-, népművelési-, sport- és egészségügyi kérdésekkel foglalkozott. Ugyanezen a napon megindult a vonatközlekedés. Éjszaka elfogtak négy embert, akik arról tudósították az Amerika Hangját, hogy Kecskemét útvonalai a forradalmárok kezében vannak.²⁵²

A megyei tanács VB november 21-i ülésén²⁵³ kimondták, hogy a VB a Munkás-Paraszt Kormány programját elfogadja. Dallos hangsúlyozta, hogy a VB átmeneti

249 BKMÖL XXIII. 2. a. A Bács – Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Titkárságának iratai. Tük iratok 1950–1971. Információs jelentések Kalocsa és Kecskemét városokról, valamint a járásokról. sz. n. irat, 1957. 12. d.

250 BKMÖL XXIII. 2. a. A Kecskeméti Járási Tanács VB jelentése a BKMT VB-nek 1957. nov. 15. 12. d.

251 BKMÖL XXIII. 552. Kecskemét Város Tanácsa VB 1956. november 15-i ülésének jegyzőkönyve.

252 PN 11. évf. 263. sz. (1956. nov. 8.) 2.

253 BKMÖL XXIII. 1. a. A Bács – Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. Vb-ülések jegyzőkönyvei 1950–1973. 7-27/1957. Az 1956. november 21-i ülés jegyzőkönyve.

szünetelése alatt a megyei forradalmi bizottság fenntartotta a rendet és a nyugalmat. A forradalmi bizottságoknak ezután főként tanácsadó szerepben kell működni, olyan politikai szervekként, amelyek együttműködnek a végrehajtó bizottságokkal, de személyi kérdésekben nem dönthetnek.²⁵⁴ A VB intézkedett arról, hogy a járásokban bizottságok vizsgálják meg a községekben végbement személyi változásokat, amelyről jelentést tettek a megyei VB-nek. A tanácsoknak is szerepet kellett vállalni a fegyverrejtegetők és gyűjtogatók rendőrkézzre adásában, ezzel próbálták a rendőrség munkáját segíteni. Külön bizottságot állítottak fel a VB hatáskörének növelésére, a személyi állomány átszortosítására. Mohácsy Károly, Varga Jenő, és dr. Bruncsák András lett annak a bizottságnak a tagja, amely a munkástanácsok működésével kapcsolatos feladatokat kapta. Határozat született arról, hogy a dolgozó nép által visszahívott vezetők részére a kormány rendelkezése értelmében illetményt kell folyósítani, valamint felhívást tettek közzé az adókötelezettségek teljesítésére.

A közhangulat nyomására Szelepcsényi Imre VB-elnökhelyettest felmentették, illetve szabadságot, a pedagógusok Kocher László elleni petíciójának kivizsgálására pedig bizottságot hoztak létre.

A kormány összekötőt küldött a megyéhez, ennek mintájára a megye a járásokhoz. A kormányösszekötő megyénkben Szabó Károly volt, aki részt vett a megyei tanács VB-ülésein.

December 5-én ismét ülést tartott a megyei tanács VB. Ezen a Kocher-ügyről, a munkástanácsokról és a forradalmi bizottságokról szóló kormányrendeletéről tárgyaltak. Hangsúlyozták, hogy a munkástanácsokat óvni kell attól, hogy a "szocializmussal szembenálló erők eszközüvé váljanak." A kormány forradalmi bizottságokat megszüntető rendelete is helyeslésre talált. A szovjetek kérték az emlékművek helyreállítását. Mohácsy Károly vállalta, hogy a sajtóban megmagyarázza, miért volt helytelen az emlékmű lerombolása. A VB határozatot is hozott az emlékmű helyreállításáról és megkoszorúzásáról.²⁵⁵

---

254 Érdemes feleleveníteni Dallos álláspontjának változásait a forradalmi bizottságokkal kapcsolatban. A forradalom első napjaiban, míg a megyében nyugalom volt, nem ismerte el ezeket. Október 26-án elutasította Daczó javaslatát a megyei forradalmi bizottság létrehozására. A kecskeméti felkelés leverése után, a megyei tanács VB okt. 28-i rendkívüli ülésén a VB-t nyilvánította a legfőbb államhatalmi szervvé, az alakuló bizottságokat tanácskozó szervvé degradálta. A budapesti fejlemények hatására 30-án létrehozták az ideiglenes megyei nemzeti bizottságot, most már ezt nevezve ki a legfőbb hatalmi szervnek, ezzel gyakorlatilag félredobva VB-t. A megyei forradalmi bizottság megalakulásakor Dallos kiszorult a testületből. A szovjet támadás után ismét a megyei VB lett a legmagasabb közigazgatási szerv a megyében.

255 BKMÖL XXIII. 1. a. 7-28/1956.

A munkástanácsok utóvédharca

*"A szovjet csapatok elmennek, de a munkásság itt marad.
Mi lesz akkor Kádárral és kormányával?"²⁵⁶*

A munkástanácsok folytatták tevékenységüket, az ellenállás legfontosabb és főként hatékony szervezeteivé váltak. Az események alakításában legnagyobb szerepe az Alföldi Kecskeméti Konzevgyár, a Lakatosipari Vállalat, a Gépgyár és az Épületgép Karbantartó Vállalat, valamint a vasutasok munkástanácsainak és ezek vezetőinek volt. Jelentős szerepet játszott a városi pedagógus forradalmi tanács is. Mivel a munkástanácsok elvben igényt tartottak a hatalom teljes ellenőrzésére és kézben tartására, így gyakorlatilag kettős hatalom jött létre. A kecskeméti munkástanácsok országos viszonylatban is jelentős ellenállást fejtettek ki, területi munkástanácsot hoztak létre, illetve együttműködtek a bajai munkásokkal, akiknek a szervezetei szintén kemény ellenállást tanúsítottak a Kádár-kormánnyal szemben. Leghatékonyabb fegyverük a politikai sztrájk volt. Meghatározó szerepet vitt a munkástanácsok harcában Pullay Béla, B. Hajagos Károly, Bognár Ferenc, ifj. Nagy Sándor, Vlacsil Tibor, Ferencz Béla és persze még sokan mások is, akik fontosnak tartották, hogy kiálljanak a forradalom eszményei mellett.

A különböző üzemek munkástanácsai még a szovjet invázió előtt felvették egymással a kapcsolatot. A szovjet támadás azonban teljesen új helyzetet teremtett. Erre a munkástanácsok a sztrájk folytatásával válaszoltak. A munka szüneteltetését könnyítette, hogy a nyersanyag- és energiahiány miatt egyébként sem lehetett volna a termelést teljes kapacitással elkezdni. November 20-ig, mikor a kormány bejelentette, hogy a sztrájkolók nem kapnak fizetést, csak néhány üzemben vették fel a munkát, és ezekben is többnyire csak részlegesen.

Kezdetben a forradalom kecskeméti vezetői közül néhány bújkálni kényszerült, hogy elkerülje az első letartóztatási hullámot. November 5-én találkozott Bognár Ferenc és Nagy Sándor ismét. Egyik ismerősükhöz, Laczi Ferenchez mentek. Laczi Irén elhozta Bognár Ferenc pisztolyát a lakásáról. Mikor jött vissza, egy Pobjedát látott befordulni az utcába, a benne ülők között pedig a városban közismert ávosokat vélt felismerni. Mindezt elmondta nekik, és ennek hatására egy közeli tanyára mentek, ahol november 9-ig tartózkodtak. Akkor tértek vissza a városba.²⁵⁷ A zaklatások nem kímélték a munkástanácsok tagjait sem. November 6-án éjjel két orosz katona behatolt Farkasinszky István gépgyári munkástanács tag lakására, azt teljesen feldúlták, kifosztották, családtagjait megfélemlítették, így azok a szomszédokhoz menekültek.²⁵⁸ A zaklatások és a letartóztatások ellen a munkástanácsok igyekeztek fellépni. Természetesen kevés eszköz volt a kezükben, néhány esetben azonban sikerült elérniük egy-egy letartóztatott kiszabadítását.

---

256 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere. Az AKK MT november 28-i jegyzőkönyvéből.

257 OSZK 412. 12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere. Ítélet.

258 OSZK 412. 12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

November 6-án választottak elnökséget a Terményforgalmi Vállalat Munkástanácsában. Az elnökség tagja lett Lázár Ákos, Buzinkai György és Kuczka Antal.²⁵⁹

A megyei tanács november 8-i ülésén foglalkozott az MSZMP Ideiglenes Központi IB felhívása nyomán a munkástanácsokkal. A Petőfi Népe erről a november 11-én, ismét Kossuth-címerrel megjelenő vasárnapi számában tudósított. A munkástanácsokról megállapítják, hogy azok ideiglenes szervezetek, és az állam érdekeit képviselik. Intézkedéseiket az igazgató, ha törvényellenesnek tartja, nem köteles végrehajtani, de fordított esetben a munkástanács is élhet vétőjogával.

A párt határozata értelmében, amely arról szólt, hogy aktivistákat küldenek az üzemekbe az alapszervezetek felállítása érdekében, Magyaródi Sándor és Fekete Miklós november 9-én a konzervgyárba ment az üzemi alapszervezetet szervezni. Öt-hat ember be is lépett, és Dinka Zoltán lett az üzemi párttitkár. Ezzel egyébként kezdetét vette az a folyamat, melynek végére a párt ismét rátelepedett az élet minden fontosabb színterére. Egy munkástanács ülésen Pullay felszólította a párttag munkástanácstagokat, hogy nyilatkozzanak a XX. kongresszus határozataival kapcsolatban, és aki nem ért egyet azokkal, az tegye ki az asztalra a párttagkönyvét. Egyedül Szűcs István volt arra hajlandó, hogy nyíltan színt valljon, de a múltban elkövetett hibákat ő is helytelenítette. Egyébként senkitől nem vették el a tagkönyvét, a munkástanács tagjainak 33-34%-a párttag volt, az igazgatói tanácsba is jutott belőlük. Míg létezett a gyárörtség, annak váltásparancsnokai is párttagok voltak.²⁶⁰ Ugyanebben az időben Berták Zsigmond és Balogh Gábor, a városi pártbizottság aktivistái a Gépgyárba mentek az alapszervezetet szervezni. Vlacsil Tibor kijelentette, hogy nem enged a gyárban pártszervezetet létrehozni. Az agitátorok kíséretében több magasrangú szovjet tiszt és egy tolmács is jött ekkor. Az egyik szovjet tiszt kérdéseket tett fel a munkásoknak: "Akarjátok-e Nagy Imrét?- Igen! Akarjátok-e Kádárt?- Nem! Akarjátok-e Kádárt, ha Nagy Imre programját hajtja végre?-Nem! Akarjátok-e Nagy Imrét, ha Kádár programját hajtja végre?- ....." Az utolsó kérdésre nem volt határozott válasz.²⁶¹

November 13-án a kormány rendeletet adott ki a munkástanácsokról, ennek leglényegesebb pontja, hogy három héten belül újra kell választani a munkástanácsokat. November 14-én megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács. A KMT Bibó István november 6-i tervezetét kiindulási alpnak fogadta el, és kinyilvánította elkötelezettségét a szocializmus mellett. Kiáltványt tett közzé, melyben általános amnesztiát, a Nagy Imre-kormány visszaállítását, a szovjetek kivonását, és a többpártrendszer létrehozását követelte. A Központi Munkástanács megalakulásánál egyébként jelen volt Bognár Ferenc és B. Hajagos Károly is.²⁶²

Ezen a napon két küldött jött Bajáról a konzervgyárba, a munkástanács ülésére. Ők egyébként a Központi Munkástanács alakuló ülésére tartottak. Felhívták Pullayékat egy memorandumhoz való csatlakozásra, amely az alábbiakat tartalmazta: az oroszok kivonása, szabad, független választások, Nagy Imre visszahelyezése a

259 KMB B 393/1958. Lázár Ákos pere.

260 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere.

261 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere.

262 Életinterjú Pullay Bélával. A BKMÖL tulajdonában.

kormány vezetésébe, koalíciós kormány létrehozása, vallásszabadság, a vallásoktatás bevezetése. Követelései teljesítése érdekében általános sztrájkra szólítottak fel az egész megyében. Az AKK munkástanácsa csatlakozott a sztrájkfelhíváshoz, egyedül Dinka Zoltán üzemi párttitkár foglalt állást ellene. Utána újra megtárgyalták Nagy László igazgató leváltásának ügyét, és ismét a leváltása mellett döntöttek. Helyére Erdélyi Károlyt szerették volna kinevezni. A végleges munkástanács megválasztását november 19-re tűzték ki, a választás lebonyolítására pedig bizottságot jelöltek ki.²⁶³

November közepén egyébként Vlacsil Tibor és Pullay Béla összehívta a konzervgyárba az összes üzem munkástanács-elnökét. Elsődleges cél a kapcsolattartás volt, a rendszeres találkozók fenntartása. Utána még több ilyen alkalom volt az AKK-ban és a Cifra palotában. Döntöttek arról, hogy 14-16 fős városi intéző bizottságot hoznak létre az üzemi munkástanácsok elnökeiből. Feladatként a városi üzemek gazdasági és politikai irányítását határozták meg. Valószínűleg november 14-e körül alakult meg Kecskemét Város Forradalmi Munkástanácsa a Cifra palotában. Az alakuló ülésre küldöttként Pullay Bélát, Nyári Ferencet és Bende Péternét delegálta a testület.²⁶⁴ A városi munkástanács elnöke Pullay Béla lett, a vezetőségbe a nagyobb üzemek munkástanácsainak az elnökei kerültek, így például Bíró Sándor, Vlacsil Tibor, Bognár Ferenc, a vasutasok küldötte, a pedagógusok egyik képviselője illetve a bíróságtól valószínűleg dr. Kardos János.²⁶⁵

November 15-én a Barneválban találkoztak a munkástanácsok elnökei a szovjet városparancsnokkal. A gyűlésen körülbelül 80-100 fő jelent meg. A városi pártbizottságtól Gombos Aladár és Fekete Miklós volt jelen, a városi tanácsot Nagymarosi Kálmán képviselte. A szovjet parancsnok utasító, parancsoló stílusban a rend és a fegyelem megtartásáról beszélt, a vérontás elkerülésének fontosságát hangsúlyozta. Kérdéseket intéztek hozzá a fiatalok elhurcolásáról, a szovjet katonák garázdálkodásáról és a letartóztatásokról.²⁶⁶ A parancsnok kijelentette, hogy a letartóztatások esetén parancsot teljesítenek. Arra kérdésre, hogy kitől származnak a parancsok, nem adott határozott választ, de sejteni engedte, hogy a pártnak is köze van hozzájuk.²⁶⁷

A Gépgyárba november 15-én a városi pártbizottságtól Gombos Aladár és Fekete Miklós ment szervezni az MSZMP-t. Az irodában ült össze a gyár és a munkástanács vezetősége: Balogh Ferenc igazgató, Farkas Imre, Vlacsil Tibor, Vlacsil testvére és még néhányan. Vlacsil kijelentette, hogy a Gépgyárban nem lehet pártszervezet, és a munkástanács által elért eredményeket megvédi. A Kádár-kormány csak az orosz szuronyokra támaszkodhat, a munkások támogatására nem számíthat. Megkérdezte Gombos Aladárt, hogy egyetért-e a Kádár-kormánnyal, az oroszok ittlétével, illetve a sztrájkjal. Gombos a sztrájk kivételével igenlően válaszolt, mire Vlacsil: "Amíg ilyen emberek szervezik a pártot, addig nincs

263 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay és társai pere.

264 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay és társai pere. Az eredeti peranyag tartalmazza az AKK Munkástanácsának jegyzőkönyveit is. A november 14-i jegyzőkönyv létező testületként említi a Városi Forradalmi Munkástanácsot.

265 Életinterjú Pullay Bélával. A BKMÖL tulajdonában.

266 PN 11. évf. 256. sz. (1956. november 16.) 1.

267 Életinterjú Pullay Bélával. A BKMÖL tulajdonában.

létjogosultsága." Ezután kijelentette, hogy a kommunizmus fénykora lejárt, a sztrájk fegyverével fognak leszámolni a Kádár-kormánnyal, amely amúgy sem életképes, mivel csak a szovjet szuronyok tartják hatalmon. A szovjetek ellen harcolók nemzeti hősök, az ávosokat, szovjet-szimpatizánsokat pedig darabokra tudná szaggatni. A hivatalos hírforrásoknak sem lehet hinni, az egyetlen hiteles tájékoztatósi pont a Szabad Európa.

November 15-én Nagy Sándor, Karazsia László és Vlacsil Tibor gépkocsival Budapestre mentek a Központi Munkástanács másnapi ülésére. A Lakatosipari Vállalat igazgatója szerzett számukra meghívót, és adott nekik kocsit. Előtte azonban a Lakatosipari Vállalat munkástanácsában vita folyt a sztrájkról, Nagy Sándor mellette volt, Fodor Sándor pedig ellene. Nagy Sándor a műhelye által kialakított álláspontot képviselte, itt ugyanis Domján, Wigner és Fehér is a sztrájk folytatását szorgalmazta. Végül a munka felvétele mellett döntöttek. Erre a sztrájkjog fenntartása mellett a KMT is felhívta a munkásokat. Rácz Sándor a rádióban is felolvasta a felhívást.

November 16-án²⁶⁸, péntek reggel a Cifra palotában gyűlést tartott a városi forradalmi munkástanács, melyen körülbelül 40-50 fő jelent meg. Ez valószínűleg a harmadik ilyen gyűlés volt. Megjelent a város szovjet katonai parancsnoka is. A Lakatosipari Vállalatot Nagy Sándor, Bíró Sándor és Karazsia László képviselte, akik az ülés közben értek vissza a KMT tanácskozásáról, és tájékoztatták a megjelenteket az ott törtétekről. Az ott levők elhatározták, hogy csatlakozva a pesti felhíváshoz, felveszik a munkát november 17-től. Döntöttek, hogy rendszeressé teszik a kapcsolatot a Központi Munkástanáccsal, tájékoztató anyagokat hoznak és írásbeli vagy szóbeli utasításokat kérnek. Határoztak arról is, hogy megyei munkástanácsot hoznak létre, ennek előkészítéseként a jelenlévő vidéki küldötteket felhívták, hogy jelöljenek képviselőket a területi munkástanácsba.

November 18-án a Lakatosipari Vállalatnál Nagy Sándort jelölték ki a területi munkástanács egyik szervezőjének, ő ezt nem vállalta, és lemondott. A műhelye dolgozói azonban nem fogadták el a döntését, és visszaküldték a munkástanácsba. Hentz Antalt és Kállait bízták meg a területi munkástanács szervezésével. November 19-én ismét lemondott Nagy Sándor, ekkor sem fogadták el a lemondást, ám amikor a vállalat munkástanácsának és vezetőségének egy részét újraválasztották, leváltották Nagy Sándort²⁶⁹, és helyére Domján került. November 22-én megjelent a Petőfi Népeben egy cikk, hogy a Lakatosipari Vállalatnál Nagy Lajos volt a munkástanács elnöke. Ez természetesen nem volt igaz, megint "összekeverték" Nagy Sándort vele.²⁷⁰ A rágalom tisztázása érdekében Bíró Sándor elment a nyomdába, majd elhívta a cikk íróját, Petőfi Sándort és egy társát a pártbizottságtól. Petőfi a gyárban önkritikát gyakorolt, és bocsánatot kért. Menekülésszerű távozásukkor valószínűleg némi inzultusban is volt részük az aktivistáknak.²⁷¹

268 PN 1. évf. 16. sz. (1956. november 18.) I.

269 Nem volt még egy éve a vállalatnál.

270 PN 1. évf. 19. sz. (1956. november 22.) I. Az MSZMP Ideiglenes Megyei Intézőbizottságának állásfoglalása a munkástanácsokkal kapcsolatos főbb kérdésekben. A cikkben egyébként kihangsúlyozzák, hogy a munkástanácsok nem formálhatnak jogot az államhatalmi és karhatalmi szervek irányítására, közvetlen utasítására.

271 OSZK 412. 12. B 1055/1957. Ifj. Nagy Sándor pere. Nagy Sándor 1957 májusában elment a

A konzervgyár munkástanácsának november 17-i ülésen Homoki László lett a választási bizottság vezetője, majd Pullay felkérte Rózsa Sándort, hogy ismertesse a Központi Munkástanács memorandumát, melyet a munkások előtt is felolvasnak majd, illetve megkísérlik a sajtóban is leközölni. Ezután határoztak arról, hogy a káderlapokat legkésőbb november 19-én ki kell osztani, amire Hartyáni József vállalkozott. A kiosztást aztán még aznap végrehajtották. A végleges üzemi munkástanács megválasztására november 19-én került sor az AKK-ban. A gyűlést Homoki László nyitotta meg, utána a munkások elénekelték a Himnuszt. Homoki ismertette a választás menetét, és átadta a szót Dinka Zoltánnak, aki a párt nevében szólt a munkásokhoz. Felhívta őket, hogy éljenek a lehetőséggel, hogy maguk közül választhatják képviselőiket. Elmondta, hogy a szovjet csapatok segítséget nyújtottak az "ellenforradalom" leveréséhez, és a rend helyreállításában továbbra is segítségükre lesznek, de ehhez még nagyon sok munkára lesz szükség. "A munkásság egyhangú felkiáltással vállalta, hogy a rend és a békeség helyreállításáért felel, csak az orosz csapatok vonuljanak ki Magyarországról."²⁷² Pullay Béla felkérte a munkatársakat, hogy becsületes, jellemes és harcos munkásokat válasszanak, akik mindenkor meg merik mondani a munkásság óhaját. Rózsa Sándor elszavalta a "Boráros tér, október 25." című versét. Megtörtént a szavazás, utána Rózsa Sándor ismertette a Nagybudapesti-, a Duna-Tisza közti-, a Tiszántúli- és az Észak-Magyarországi munkásküldöttek memorandumát, amelyet eljuttattak a kormánynak, az ENSZ-nek és több külföldi országnak is. A memorandummal kapcsolatban Pullay azt mondta, hogy a kormány a választások kivételével ígéretet tett a követelések teljesítésére december 31-i határidővel. Ha nem teljesíti ígéretét, akkor a munkásság sztrájkba lép. A memorandumhoz a bányászok és a Dunántúl munkássága nem csatlakozott, mert azt mondták, ha 24 óra alatt be tudtak jönni az oroszok, akkor 24 óra alatt menjenek is ki. "Ehhez a véleményhez a gyár munkássága is élénken csatlakozott."²⁷³ Utána Pullay arról beszélt, hogy semmiképpen sem lehet ellenforradalomnak nevezni az eseményeket, forradalom és szabadságharc ez, amely még mindig zajlik. Síkra szállt a többpártrendszer mellett, a régi rendszer képviselőinek eltávolítása mellett, és erre a munkásokat is felszólította. Befejezésül elénekelték a Szózatot.²⁷⁴

Az AKK végleges munkástanácsának november 20-i ülésén Pullay Béla üdvözölte a megválasztott tagokat, felhívta figyelmüket, hogy rendkívül nehéz idők járnak, és még nehezebbek jöhetnek. "A magyar feltámadás még nagyon sötét homályban van, s igen erős helytállással s fáradhatatlan munkával fogjuk tudni kiharcolni a végső győzelmet. Ezért ha a Munkástanács tagjai soraiban akad olyan, aki úgy érzi, hogy nem bírja elviselni a nehéz megpróbáltatásokat, /.../ az ne vállalja el ezt a megbízatást. De aki úgy érzi, hogy a népnek, a magyar nemzetnek bátor harcosa, annak közöttünk a helye."

---

pártbizottságra Szép elvtárhoz, mert elbocsátása után nem kapott munkát. Itt találkozott Erdeivel, aki felírta neki a fenti esetet. Szép elvtárs ezután mondta neki, hogy bányában tudnak neki munkát ajánlani.

272 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay és társai pere.

273 ua.

274 ua.

Javaslatára választottak egy szűkebb, úgynevezett igazgatási tanácsot a napi problémák intézésére. Ennek elnöke is Pullay lett. Tagjai: Schimó Ferenc, Karsai Imre, Kripóczki Istvánné, Z. Szabó Mihály, Homoki László, Nyári Ferenc, Kiss Gyula, B. Hajagos Károly, Rózsa Sándor. Ezután megállapították, hogy a szavazás rendben lezajlott, a választási bizottság betöltötte feladatát, és feloszlott. A választással kapcsolatos iratokat az irattárban helyezték el. Határoztak, hogy a teljes, 60 tagú munkástanács hetenként kétszer jön össze, az igazgatási tanács ekkor beszámol nekik a felmerült problémákról és az intézkedésekről. Az új bérezés megtárgyalására alakított bizottságot fehérták a munka megkezdésére. A továbbiakban személyi kérdésekkel foglalkoztak

Az AKK munkástanácsa november 21-én november 30-i hatállyal Nagy Lászlót igazgatói tisztségéből felmentette, aki azonban – arra hivatkozva, hogy ehhez a Minisztérium hozzájárulása szükséges –, nem tett eleget a felszólításnak, hogy adja át munkakörét. A november 28-i MT-ülésem új főmérnököt és főkönyvelőt választottak.

A Petőfi Népe november 20-i számában arról tudósított, hogy megindult a munka. Aki november huszadika után nem vette fel a munkát, nem kapott fizetést. A kiskunfélegyházi gépgyárban pedig hétfőre tervezték a munka felvételét.

November 21-én a KMT két nappal korábbi felhívása értelmében küldöttség ment Kecskemérről a Központi Munkástanácshoz a Nemzeti Sportszarnokba, az Országos Munkástanács megalakítására. A Nemzeti Sportszarnokot szovjet páncélosok vették körül, ezért a gyűlést az Akácfa utcába tették át. A kecskeméti munkástanácsokat Vlacsil Tibor és Nagy Sándor képviselte. A hozzászólók főként újságot és adásidőt követeltek a rádióban. Vlacsil Tibor is felszólt, hogy nyersanyaghiány miatt nem tudnak dolgozni. Egy memorandumot kaptak terjesztésre, melyet aztán Vlacsil például a Kinizsi Konzervgyárba is átküldött. Nagy Sándor a vállalatánál beszámolt útjukról Bíró Sándor, Balogh Károly, Bene Antal és mások jelenlétében. Elmondta, hogy szovjet katonák szállták meg az épületet, ami a legvilágosabb bizonyítéka a fegyveres elnyomásnak.²⁷⁵ Az incidens miatt a KMT kétnapos sztrájkot hirdetett.

November 21-én a vasutas munkástanácsban is gyűlést tartottak, ahol a sztrájkokról folyt vita. Ferencz Béla szerint amíg az oroszok itt vannak, és a Kádár-kormány nem mond le, folytatni kell a sztrájkot. Másnap felszólította a sztrájk folytatása ellen fellépő Szabics Istvánt, hogy mondjon le, és Hegedüs Balázst javasolta a pályafenntartási főnököknek. Végül a munkástanács három tagja Szegedre ment a MÁV Igazgatósághoz, ahol elérték Szabics lemondását.²⁷⁶

Budapesten november 23-án délután kiürültek az utcák, egy órát mindenki a forradalomra való emlékezésnek szentelt. A KMT felszólította a sztrájkolókat a munka felvételére. Ezen a napon néma tüntetéssel emlékeztek a munkások az Alföldi Kecskeméti Konzervgyárban arra, hogy egy hónappal korábban tört ki a forradalom. Rózsa Sándor verset olvasott fel, utána Pullay Béla beszélt a munkásokhoz:

"Munkás társak! Emlékezzünk az egy hónappal ezelőtt történt véres eseményekre, gondoljunk arra, hogy hány anya féltő szeretettel nevelte gyermekét, kik

275 OSZK 412. 12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

276 OSZK 412. 12. B 948/1957. Ferencz Béla és Bogdány Károly perc.

most életüket áldozták a szabadságért. Ezeket zárjuk szívünkbe, és az emléküket örökké őrizzük meg!"²⁷⁷ Más üzemekben, így például a Gépgyárban is volt megemlékezés. Egy rövid cikk egyébként a Petőfi Népében is megjelent ebből az alkalomból Október 23. címmel.²⁷⁸

November 23-án megjelent a Petőfi Népében az Elnöki Tanács rendelete a munkástanácsokról. Ebben a hivataloknak, intézményeknek, a postának és a közlekedési vállalatoknak megtiltják, hogy munkástanácsot válasszanak. Rendelkezik a munkástanácsok megválasztásának módjáról, a testület jogköréről. Eszerint főleg gazdasági-, igazgatási-, és szociális ügyekben dönthet. Az igazgató leváltásához a felettes szerv hozzájárulása szükséges.²⁷⁹

1956. november 26-án zajlott a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete Kecskemét Városi Bizottságának vezetőségválasztási nagygyűlése az Úttörőházban, 300-400 résztvevővel.²⁸⁰ Eljött Pullay Béla, Lázár Ákos és Bognár Ferenc is a munkástanácsok képviselőiben. Jelen volt még Szabó László a területi bizottság elnöke, dr. Buzás János, dr. Orosz László, Laczkó Dénes, Garaczi László, Thomka Gyuláné, Gyórfy Jánosné, Nagy Ottóné, Tóth Ferenc, a megyei oktatási osztály vezetője, dr. Vágó Dezső, a városi oktatási osztály vezetője, Tóth László, a városi tanács VB elnökhelyettese, a megyei és városi oktatási osztály dolgozói és a szakszervezet sok tagja.

Szabó László a szakszervezet területi bizottságának elnöke üdvözölte az egybegyűlteket. Megemlékezett az október 23-i forradalomról, ezután egyperces néma felállással tisztelegtek az elesett hősök emlékének. Elmondta, hogy független szakszervezetet akarnak létrehozni, a régi vezetőség helyett pedig demokratikusan újat választani. Hangoztatta, hogy a régi szakszervezet nem a pedagógusok érdekeit védte, hanem a békekölcsön jegyzésének szervezésére és társadalmi munkák elvégzésére használták fel.

dr. Buzás János ismertette a napirendet, eszerint a vezetőség megválasztása, a régi vezetőség beszámoltatása, a területi bizottság által megfogalmazott követelések ismertetése, az iskolák javaslatainak megtárgyalása volt a program. Utána javasolta, hogy az új vezetőség 15 tagból álljon, majd lakás- és szociális kérdésekről beszélt.

Vágó Márta beszámolt budapesti útjáról, melynek során felajánlotta a VII. kerületi hajléktalanul maradt pedagógusoknak kecskeméti kollégáik segítségét. Pénzt és ruhanemüket gyűjtötték a rászorulóknak.

Buzás János ezután közölte, hogy visszakövetelik a pedagógusok filléreiből felépített Országos Tanítói Árvaházat, hogy az árván maradt pedagógus gyermekeket el tudják helyezni.

Utána felolvasta a magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének állásfoglalását.

Dr. Katona Piroska szólalt fel először, és kifogásolta, hogy a memorandum túlságosan nagy teret szentel az anyagi követeléseknek, a politikaiakat pedig elhanyagolja. Javasolta, hogy a szociális kérdésekkel máskor foglalkozzanak. Ezt

277 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere. Vádirat.

278 PN I. évf. 21. sz. (1956. november 24.) 2.

279 PN I. évf. 20. sz. (1956. november 23.) 1-2.

280 OSZK 412. 12. B 1490/1957. dr. Orosz László pere.

helyeselte Szabó József és Kovács Lajos iskolaigazgató is. Ő javasolta, hogy csatlakozzanak a Központi Munkástanácshoz, továbbá, hogy a tanárok ragaszkodjanak ahhoz, hogy a gyerekeket magyar szellemben nevelhessék. Kételyét fejezte ki, hogy ez és a nyugodt tanítás lehetősége megvalósulhat, míg a szovjet csapatok az országban vannak.

Szabadi Sándor lelkész a lelkiismereti szabadság megőrzésének fontosságát hangsúlyozta, és szorgalmazta az iskolai vallásoktatás visszaállítását.

A hozzászólások után került sor a titkos szavazásra, ennek eredményeként dr. Rakó István lett a szakszervezet elnöke. Tagok: dr. Buzás János, dr. Katona Piroska, Szóts Rudolf, Perjesi Pál, Kajnyák Nándor, Borbély Ferenc, Karácsonyi Kálmán, Vágó Mária, Lőrincz Béla, dr. Orosz László, Szemerey Andor, Kovács Lajos, Thomka Gyuláné és Vécsi György.

Rakó István ezután ismertette a Kocher László elleni beadványuk történetét. A határozatok között is szerepelt Kocher László lemondásának követelése, amelyet egy 610 aláírással ellátott petícióval kívántak nyomatékossabbá tenni. A gyűlésen felszólaló Pullay is támogatta a követelést, az ő jelenléte radikalizálta is a hangulatot. A Kocher ellen beadott petícióban indoklásként az szerepelt, hogy 1956. november 9-én reggel a Zenei Általános Iskola Czollner téri épületében Bánó Benedekné tanítónőnek címezve rendkívül vehemens kirohanást intézett a magyar pedagógustársadalom és általában véve az értelmiségiek ellen, beleértve ebbe az egyetemistákat is.²⁸¹ A Kocher elleni felterjesztést aztán egy 5 tagból álló küldöttség, Orosz László, Vécsy György, Buzás János, Rakó István és Lőrincz Béla adta át Dallos Ferencnek. A beadványban követelték Kocher leváltását. Általánosságban pedig a hasonló mentalitású vezetők eltávolítását is: "Ki a kocherekkel a vezető állásokból!" Követeléseiket sztrájk kilátásba helyezésével nyomatékossították. Dallos Ferenc Bodóczy Istvánt, Csenki Ferencet és Rakó István tanárt bízta meg az ügy kivizsgálásával. Ideiglenesen fel is mentették Kochert a VB elnökhelyettesi tiszteből, de a Minisztertanács visszahelyezte. Az oktatási osztály helyett azonban a szervezési csoport vezetésével bízták meg.

Közben érkezett a munkásküldöttség Pullay Béla vezetésével. Felszólalásában támogatásáról biztosította a pedagógusokat, és megígérte, hogy ismerteti a munkástanács előtt is a tanárok sérelmét. Összefogásra szólított fel, és kérte a tanárokat, hogy magyar szellemben neveljék az ifjúságot.

Ezután Szalóki Józsefné tiltakozott az ellen, hogy a kormány megszüntette a

281 BKMÖL XXIII. 1. b. BKMT VB Elnöki iratok 197/1956. A Kocher-ügy meglehetősen felkavarta a város pedagógus társadalmát. A megyei tanács VB elnökhelyettese ugyanis az egyik általános iskolában durván inzultálta Bánó Benedekné tanítónőt. A következőket mondta: "Magukra pedagógusokra nagyon haragszom. Maguk keltettek ellenhangulatot az ifjúságban, hogy ez a mi szép rendszerünk megbukjon. Mi eddig becsültük a pedagógusokat, de ha egyszer lesz bé-lista, maguk lesznek az első. Mi dédelgettük az egyetemi ifjúságot, és most ők fordulnak ellenünk. Most is ég 150 egyetemista hullája Budapesten a Corvin előtt, de hadd égjen. Ma megyek Budapestre és akinél fegyvert látok, magam fogom föbe löni. Maguk merik viselni a nemzeti szalagot fekete gyászszalaggal? A maguk fajtáját gyűlölöm!" Kocher ellen egyébként a Terményforgalmi Vállalat munkástanácsa is panaszt tett. November 10-én ugyanis követelte, hogy vegyék le a vállalat homlokzatáról a fekete gyászlobogót. Mikor a munkások ezt megtagadták, megkérdezte tőlük: "Talán azt várják, hogy a szovjet csapatok vegyék le a fekete zászlót?" Ezután saját maga törte le, és odadobta a takarítónőnek: "Vigye haza fejkendőnek!"

Pedagógus Forradalmi Tanácsot.

Horváth Jolán csatlakozott ahhoz a javaslatához, hogy rövidítsék le a területi bizottság javaslatát, és az anyagi követeléseket politikaiakkal váltsák fel. A javaslat átdolgozásával Orosz Lászlót, Katona Piroskát és Kovács Lajost bízták meg. 12 pontban foglalták össze a követeléseiket, ezt Orosz László olvasta fel, a gyűlés pedig elfogadta, és határozatba foglalta. Határozatot hoztak még a Pedagógus Forradalmi Tanács felállításáról, és ennek a városi munkástanáccsal való szoros együttműködéséről.

A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete Kecskemét városi tagságának állásfoglalásában hitet tettek az október 23-i forradalom vívmányai mellett, melyek közül a legfontosabbak: függetlenség, demokrácia, a nemzeti sajátosságok figyelembe vétele, a szovjet csapatok sürgős kivonása az ország területéről.

Hangoztatták a Rákosi-Gerő klikk politikájával való szakítás, és a pártbefolyástól mentes, független szakszervezet megeremtésének szükségességét. Mindezt sztrájkfenyegetéssel nyomtatékosították. 12 pontos követeléseik lényege: csatlakozás a Nagybudapesti Munkástanács követeléseéhez, a pedagógus forradalmi tanácsok városi és járási szervezeteinek fenntartása, a tanítás szabadsága, vallásoktatás engedélyezése, az oktatásügyi vezetők szakszervezeti ellenőrzése, a jogtalanul elbocsátott pedagógusok rehabilitálása, a pedagógusok szociális helyzetének javítása.

November 25. körül Mócza Imre felajánlotta Nagy Sándornak, hogy a városi tanácsnál segítsen neki a kereskedelmi osztály vezetésében. A forradalom alatt együtt irányították ezt az osztályt. Nagy Sándor azonban most nem vállalta. Ekkor beszélt Tóth Lászlóval is. Tóth közölte vele, hogy ő menti, akit lehet, de mindenkit nem tud. Javasolta, hogy húzza meg magát vidéken egy időre.²⁸²

A Kecskeméti Gépgyárban november 28-án választották meg a végleges munkástanácsot. A korábbi 71 tagú helyett most 41 rendes és 10 pótagja lett a testületnek. Elnöke Vlacsil Tibor lett, elnökhelyettes Némedi János, titkár Szendrői József, elnökségi tag Bene Árpád és Söröli István. Kinyilvánították, hogy nem térnek el a nagyszerű és tiszta emlékü október 23-i nemzeti forradalom célkitűzéseitől és alapvető követeléseitől. Szorgalmazták a Központi Munkástanács egyetlen tárgyaló félként való elismerését, és a szovjet csapatok kivonulásáról szóló tárgyalások megkezdését. Mivel az üzemi pártalapszervezet október végén feloszlott, és később a régi pártbizottság jól ismert arcai akarták ismét megalakítani, nem támogatták annak szervezését. A szakszervezetről az új szakszervezeti választások alkalmával akartak véleményt nyilvánítani.²⁸³ November 10-én Vlacsil Tibor és Szabó Lajos főmérnök Pestre utazott a minisztériumba az üzem beindításával kapcsolatos megbeszélésre. Vlacsil a továbbiakban is tartotta magát ahhoz az elhatározásához, hogy a gyárban nem lehet pártszervezet. November 20-án ezt újból kijelentette, sőt hozzátette, hogy a kommunistákat eltávolítják a gyárból. A munkástanács ülésén jelentős béremelésre tett javaslatot.

Az AKK munkástanácsának november 28-i ülésén Pullay Béla elmondta, hogy

---

282 OSZK 412. 12. B 1055/1957. ifj. Nagy Sándor pere.

283 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere. A Kecskeméti Gépgyár Munkástanácsának Általános helyzetkép című beszámolója. 1956. december 6. 2.

hiába fáradoznak azon, hogy összehozzák a területi munkástanács gyűlését.²⁸⁴ Az orosz parancsnokság, a megyei és városi tanács minden módon gátolja ezt a törekvésüket. Beszámolt a Központi Munkástanácsnál tett november 26-i látogatásukról is. Ekkor beszéltek Rácz Sándorral is, akivel egyeztettek az álláspontjaikat, és megbeszélték a tennivalókat. A KMT ülésén jelen volt Kádár János, Apró Antal és Münnich Ferenc is. Szóba került a karhatalom, a deportálások ügye, és a tisztí nyilatkozat kérdése is. Münnich Ferenc engedékenynek mutatkozott ezekben a kérdésekben. A KMT követelte, hogy a kormány nyilatkozzék Nagy Imre és társai sorsáról, és adjon lapengedélyt a Központi Munkástanácsnak.²⁸⁵ Az ózdi vaskohászok küldöttének a kérdésre Kádár kénytelen volt elismerni, hogy a Munkástanács az, amely ma a kezében tartja a hatalmat az országban. Tiltakoztak az ellen, hogy a párt minden erővel törekszik az üzemi alapszervezetek létrehozására. Figyelmeztették, hogy kormányának nincs társadalmi bázisa: "Kádárnak nincs mire támaszkodnia, csak a szovjet fegyverekre, mi viszont a munkásságra támaszkodunk. A szovjet csapatok elmennek, de a munkásság itt marad. Mi lesz akkor Kádárral és kormányával?"²⁸⁶

Utána személyi kérdésekről döntöttek, Pullay pedig bizalmi szavazást kért a vezetőkről, ennek során megerősítették őket tisztségükben.

November 29-én a városi munkástanács formálisan is megbízta a két összekötőt, hogy képviselje a tetsületet a Központi Munkástanácsnál. Vlacsil Tibor ezt nem vállalta, így Bognár Ferenc és B. Hajagos Károly lett a küldött. Ők hozták a tájékoztatókat, röpcédulákat és a szóbeli utasításokat, amelyeket aztán Pullay Bélának és Bíró Sándornak adtak át. B. Hajagos Károly és Bognár Ferenc november 29-én vagy 30-án Budapestre utazott a Központi Munkástanácshoz, ahol leadták a megbízólevelüket. A KMT Nemeskéri Józsefet jelölte ki, hogy Kecskemétre menjen a területi munkástanács megalakulását segíteni. B. Hajagos Károly részt vett az értekezleten, amelyen a sajtóbojkottról döntöttek. Az erre felhívó közleményt november 30-án adta ki a KMT.

Pullay Béla eközben Kecskeméten szervezte a területi munkástanács alakuló gyűlését a Cifra palotába. Engedélyt kért és kapott a megyei tanácstól, a rendőrségtől és a szovjet parancsnokságtól. Dallos Ferenc a munkástanácsok felépítésében Pullaynak a jugoszláv minta követését javasolta, eszerint hármas tagozódást kellene kialakítani, legalul vannak az üzemi munkástanácsok, ezeket fogják össze a területi munkástanácsok, a felső szinten pedig a központi munkástanács van. Kilátásba helyezett egy Jugoszláviába szóló tanulmányutat. Ennek a támogató gesztusnak a hitelét megkérdőjelezi, hogy ugyanerre az időpontra meghívót küldött szét a munkástanácsok elnökeinek a megyei tanács épületében tartandó megbeszélésre, így módon akarván szabotálni a területi munkástanács megalakulását. Később tévedésnek minősítette a meghívásokat. Nyilván hasonló taktika jellemezte Dallos magatartását a munkástanácsokkal szemben általánosságban is. Frontális támadást

284 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere. Az AKK MT 1956. nov. 28-i jegyzőkönyve.

285 1956 Kézikönyve, 1996. I. kötet, 259.

286 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere. Az AKK MT 1956. nov. 28-i jegyzőkönyve.

nem indíthattak ellenük egyelőre, így megpróbálták befolyásuk alá vonni őket. A munkástanácsok vezetői pedig azt a taktikát követték, hogy színleg engedtek a hatalom felől rájuk nehezedő nyomásnak, az együttműködést azonban kijátszották. Pullay mellett Bíró Sándor, Lázár Ákos és Vlacsil Tibor is fontos szerepet játszott az összejövétel megszervezésében. Lázár Ákos az összejövétel engedélyeztetését intézte.

December 1.²⁸⁷

Reggel Bognár Ferenc, B. Hajagos Károly és Rózsa Sándor hozta a KMT küldöttét Budapestről.

Pullay Béla délelőtt 10-kor nyitotta meg a Cifra palotába összehívott gyűlést. Néhányan a megyei tanácsra mentek – így pl. Vlacsil is –, és csak később a Cifra palotába. Pullay Béla tudhatott Dallos keresztbe szervezéséről, ugyanis állítólag egy embert a tanács elé állított, hogy küldje a munkásvezetőket a Cifra palotába. Pullay egyébként meghívta a pártbizottság néhány tagját és a szakszervezeteket is. Az ott hívatlanul megjelenő Gombos Aladárt és Fekete Miklóst azonban Bognár Ferenc elzavarta. Pullay november második felében tárgyalta a pártbizottságon a munka felvételéről és a fegyelem helyreállításáról. A pártbizottság ezeket a kérdéseket akarta tárgyalni a Cifra palotában. Tehát előre megbeszélte programmal hívták össze a gyűlést, ez azonban nem volt azonos a pártbizottság programjával. Körülbelül 100-150 személy gyűlt össze.

A Pestről leküldött szervező, Nemeskéri József felszólalásában támadta a szovjeteket és a Kádár-kormányt. Felszólította a munkástanácsokat, hogy igyekezzenek gátolni a pártszervezést az üzemekben, szorgalmazzák a rákosisták eltávolítását és a szovjet csapatok kivonását. Utána ismertette a Központi Munkástanács álláspontját.

Pullay Béla elmondta, hogy most élhet mindenki a szólásszabadsággal, szintén követelte az oroszok kivonulását és a többpártrendszer engedélyezését. Hangoztatta, hogy a munkástanácsoknak nyilvánosságra van szükségük, ezért javasolta, hogy kérjenek egy oldalt a Petőfi Népetől, hogy ismertetni tudják az olvasókkal a területi munkástanács közleményeit. Ezután ismertette a hallgatósággal a Kocher-ügy részleteit és fejleményeit²⁸⁸. Utána közölte, hogy céljuk a megyei munkástanács

287 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere. A Kecskeméti Gépgyár Munkástanácsának Általános helyzetkép című beszámolója. 1956. december 6. 3. Ez az egyetlen dokumentum eddig, amely tényként közli a területi munkástanács megalakulását, az időpontot viszont két nappal későbbre teszi: "December 3-án megalakult Kecskeméten a munkástanácsok csúcsbizottsága, hosszas küzdelem után. A megalakulást csak a Budapesti Szovjet Katonai Parancsnokság utasítására voltak hajlandók engedélyezni a helyi hatóságok."

288 A megyei tanács a december 5-i VB-ülésen tárgyalta az ügyet. Kocher László itt elmondta, hogy a november 4-e utáni pesti utazása nagyon megviselte az idegeit. Fenntartotta véleményét, hogy az állam a munkásosztály rovására gondoskodott a pedagógusokról, a gyászlobogók kitevését pedig provokációnak nevezte. Hangsúlyozta kommunista meggyőződését, de nem tartotta magát magyarellenesnek. Szűcs Béláné VB-tag is úgy vélte, hogy a pedagógusok kommunistaellenes hangulatot keltek. A pedagógusok képviselője, dr. Rakó István követelte a kompromittálódott

létrehozása, a tanácsok újraválasztása, a rendőrség, a bíróság és a párt ellenőrzése, felülvizsgálata, a rákosisták eltávolítása. Külön karhatalmat javasolt felállítani a munkástanácsok számára, mégpedig úgy, hogy a munkástanácsok által javasolt munkásokat felfegyverzik. Amint látjuk, meglehetősen ambíciózus politikai programot fogalmazott meg, gyakorlatilag a hatalom teljes vertikumának felügyeletét követelte a munkástanácsnak.

Ezután B. Hajagos Károly felolvasta a sajtóbojkottra felszólító röpcédulát.

Bognár Ferenc felszólalásában felvázolta a forradalom kitörése óta eltelt időszak eseményeit. Javasolta, hogy hozzanak határozatot, amely kitiltja az MSZMP szervezeteit az üzemekből.

Nagyjából ekkor érkeztek meg azok, akiket megtévesztett Dallos elterelő hadművelete, és mégis a megyei tanácson gyülekeztek. Valószínűleg Dallos Ferenc is ekkor jött meg, a neki szegezett vádak ellen azzal védekezett, hogy tévedés történt, a tanácsnak nem állt szándékában szabotálni a területi munkástanács megválasztását.²⁸⁹ Vlacsil Tibor rákosistának nevezte Dallost, szemére vetette, hogy meg akarta akadályozni a gyűlést. Pullay Béla ezután szavazásra tette fel, hogy maradhat-e Dallos a gyűlésen, a források azonban nem szólnak arról, hogy Dallos Ferenc végig a teremben marad-e.²⁹⁰

Megegyezés született arról, hogy az üzemek küldenek be választott képviselőket a területi munkástanácsba, amely 16 tagú lesz. Úgy tervezték, hogy 1000 munkásra jut egy delegált, választás szempontjából a kisebb üzemeket összevonták. Ekkor csak nyolc tagját választották meg a testületnek, mivel a megye területének pontos felosztása, illetve a képviselők megválasztása és delegálása még nem zajlott le teljesen.

A gyűlés befejezése után Pullay megkérte Lázár Ákost, hogy bocsássa rendelkezésükre a Terményforgalmi Vállalat kultúrtermét, ha legközelebb nem kapnák meg a Cifra palotát vagy a Városháza valamelyik termét.

A Cifra palotából Pullay Béla, B. Hajagos Károly és Bognár Ferenc a Petőfi Népe nyomdájába ment a sajtóbojkottról szóló röpcédulákat kinyomtatni. A megbeszélésen részt vett Welther Dániel, Csáky Lajos, a nyomda igazgatója, Faragó Imre és a nyomda munkástanácsának elnöke is. A nyomda munkástanácsa ígéretet tett a röpcédulák kinyomtatására, Faragó Imre pedig azt mondta Welthernek, ha nem nyomtatják ki a röpcédulákat, Pullayék megakadályozzák a Petőfi Népe megjelentetését. Pullay egy oldalt követelt a Petőfi Népétől a területi munkástanács számára. B. Hajagos kilátásba helyezte, ha nem segít a szerkesztő, bojkottálni fogják a napilapot. Welther engedélyezte a röpcédulák kinyomtatását, bár vallomásaiban később az ellenkezőjét állította. A nyomdából a szovjet parancsnokságra mentek, ahol Pullay, B. Hajagos és Nyári Ferenc bejelentette a munkástanács megalakulását. Hajagos este elvitte a kész röpcédulákat a nyomdából, kb. 2000-2500 darab készült

---

vezetők leváltását, sikerült is Kocher felfüggesztését elérnie.

289 OSZK 412. 12. B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere. Az 1958. november 25-i tárgyalási jegyzőkönyv. Dallos Ferenc tanúvallomása. Érdekeség, hogy Dallos például Pullaynak is küldött meghívót a tanácsra. Pullay reggel át is ment, de nem tudott Dallossal tárgyalni. Vlacsil Tibor az 1958. nov.14-i tárgyalási jegyzőkönyvben mondja, hogy a Cifra palotában elmondta, hogy Dallos akarta megakadályozni a területi MT gyűlését.

290 ua. A szavazás eredménye nem derül ki a peranyagból, de nyilván távoznia kellett.

sárga másolópapírra. Másnap reggel a Cifra palotában osztották szét terjesztésre. A röpcédulákat a munkástanács elnökök terjesztették, a Gépgyárban Vlacsil Tibor, a Terményforgalmi Vállalatnál pedig Lázár Ákos. A sajtóbojkottra való felhívás eredményes volt. Másnap, harmadnap százszámra égtek el az emberek az újságosbódék előtt a Petőfi Népét.

Még december 1-jén délután áthívta Dallos Ferenc a megyei tanácsra Pullayt, Nemeskérit és még egy személyt. A megbeszélésen a pártbizottság vezetői is jelen voltak.²⁹¹ A megbeszélés után utazott vissza Nemeskéri József Bognár Ferenc és B. Hajagos Károly kíséretében Budapestre.

December 5-én a kormány feloszlatta a forradalmi bizottságokat. Este Budapesten sok munkástanács tagot tartóztattak le. B. Hajagos Károlyt is letartóztatták ekkor Budapesten, este azonban elengedték. Ezt azonban Pullay Béla nem tudta, ezért december 6-án Budapestre utazott a Központi Munkástanácshoz. Itt Babay István titkár felelősségre vonta a területi munkástanács létrejöttének késlekedése miatt, hiányolta a megye képviselőjét a Központi Munkástanácsban. Pullay azt válaszolta, hogy legfőképpen a szovjetek akadályozzák létrehozását. December 6-án KMT Memorandumot adott ki, melyben a gazdasági kamarákról szóló elképzelését tette közzé, és felhívott az Országos Munkástanács megalakítására. Hazatértük után Pullay még aznap összehívta a nagyobb üzemek munkástanácsainak az elnökeit az AKK-ba. Itt az összegyűlt 20-25 fő, köztük Bognár Ferenc, az ÉMUK MT elnöke a tanácsok ellenőrzésében és a rendőrség megtisztításában jelölte meg a fő feladatot. Körülbelül egy órát tanácskoztak, meghatározták az időpontot, a feladatokat. Megegyeztek, hogy december 8-án kiegészítik a területi munkástanácsot a még hiányzó képviselőkkel.

December 8-án a KMT ülést tartott az Építők székházában. Sok vidéki küldött jelent meg, köztük Bognár Ferenc is. Az ülés közben érkezett a salgótarjáni sortűz híre. A résztvevők többsége a figyelmeztető sztrájk mellett foglalt állást, így a Központi Munkástanács kiadta a sztrájkfelhívást. Válaszként a kormány betiltotta a KMT-t és a területi munkástanácsokat. Az Építők székházában letartóztatták a munkástanácsok küldötteit. Megbíztak vitték vidékre a sztrájkfelhívást. Kecskemétre Bognár Ferenc hozta a titkos, szóbeli utasítást, amely a sztrájkról határozott a Központi Munkástanács betiltása elleni tiltakozásként. Ez eredetileg üzemen belüli tiltakozást jelentett volna, tüntetések nélkül, hogy az összeütközéseket kerüljék. Csak december 10-én lehetett közölni a december 11-12-i sztrájk hírért a munkástanácsok vezetőivel, hogy lehetőleg ne tudjon a hatalom ellenlépéseket tenni. Bognár Ferenc a Gépgyárban például Vlacsil helyettesét értesítette erről.²⁹²

December 8-án csak néhány munkástanács-vezető jött össze a Cifra palotában. Kevés volt az idő a képviselők megválasztására, ezért megegyeztek, hogy a sikeres választás után telefonon fogják összehívni ülésüket. A területi munkástanács tagjainak név szerinti megválasztása tehát nem járt sikerrel, erre a kormány területi munkástanácsokat feloszlató rendelete miatt nem is került sor később sem.

December 9-én a Katona József Gimnázium diákjai közül is sokan sztrájkoltak,

291 ua. Dallos Ferenc tanúvallomása.

292 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Bognár Ferenc 1957. február 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

hazamentek az iskolából, az élen Orosz László osztályával. Orosz is a pedagógus sztrájk mellett volt. A városi pedagógus szakszervezet december 10-én a tanítás folytatását határozta el, a járási viszont ellenkező határozatot hozott. Orosz ismertette munkatársai körében Bibónak a nemzeti kommunizmusról szóló írását, amelyet Szabadi Sándor református lelkész adott neki.²⁹³

December 10-én kora délután rendkívüli munkástanács-ülésem tárgyalták az AKK-ban a sztrájkfelhívást. Jelen volt az üzemi párttitkár is. Ezen az ülésen valószínűleg jelen voltak a város üzemi munkástanácsának vezetői is.²⁹⁴ Bognár Ferencet egyébként december 10-e környékén felkereste Donáth rendőr százados és Egyházi János rendőr hadnagy, és figyelmeztették, hogy ne vegyen részt a sztrájk szervezésében, mert baja lehet. Bognár közölte velük, hogy már továbbadta a sztrájkfelhívást a munkahelyén és a Gépgyárban. A Lakatosipari Vállalat is küldött egyébként egy összekötőt Budapestre Bíró Sándor munkástanács elnök megbízásából. A sztrájkfelhívásról Bognár Ferenc, B. Hajagos Károly és ez a harmadik küldött tudott.²⁹⁵

A hangulat radikalizálódására jellemző, hogy december 10-én Dárdai Vilmos és Zombori Imre kormányellenes röplapokat ragasztott ki szerte a városban. Ezeket részben maguk készítették, részben pedig Dárdai Vilmos hozta Budapestről, Vörös Imre nevű évfolyamtársától. A röpcédulákat a Gépgyárnál, a nagyobb középiskoláknál, a Rákóczi úton és a piac környékén terjesztették. Itt fogták el őket a rendőrök. A cédulákon a kormány és a szovjet megszállás ellen szólaltak fel, sajtóbojkottra és sztrájkra buzdítottak, párhuzamot vontak 1848 és 1956 között, az elesettek tiszteletére szólítottak fel. Az orosz katonák is találkozhattak egy hozzájuk szóló, anyanyelvükön írt röplappal, melyben a szemükre vetették, hogy igazságos forradalmat nyomtak el.²⁹⁶

December 11.

*"... úgy éreztem, hogy nekem mint a munkástanács elnökének kötelességem, hogy e tüntetés megrendezésével szolidaritást vállaljak a beszüntetett Központi Munkástanáccsal."*²⁹⁷

December 11-én kora délelőtt a Terményforgalmi Vállalatnál Lázár Ákos munkástanács-elnök a vállalati gyűlésen szavazásra szólította fel a munkásokat a sztrájkjal kapcsolatban. A munkások a sztrájk mellett döntöttek. Ezután telefonon egyeztetett Pullay Bélával és Vlacsil Tiborral. Podolai nevű társa is segítségére volt a szervezésben.

A december 11-én kora reggel Ferencz Béla és Bogdány Károly, a vasutas

293 OSZK 412. 12. B 1490/1957. dr. Orosz László pere.

294 Kecskeméti Megyei Bíróság B 393/1958. Lázár Ákos pere.

295 HL BKB B 24/1958. Lukács András pere. Bognár ferenc kihallgatási jegyzőkönyve.

296 OSZK 412. 12. B 587/1957. Dárdai Vilmos és Zombori Imre pere. Dárdai műegyetemi hallgató volt, Zombori pedig ipari tanuló. A kecskeméti bíróság 6 és 4 hónapra ítélte őket, másodfokon viszont 3 és 2 év lett a büntetésük.

297 Ferencz Béla szavai. OSZK 412. 12. B 948/1957. (1456/1958) Ferencz Béla és Bogdány Károly pere.

munkástanács vezetői körbejárták a nagyobb üzemeket. Egyrészt ellenőrizték, hogy fognak-e sztrájkolni, másrészt pedig értesítették a sztrájkról esetleg még nem tudó üzemeket. Először az Autóbusz Vállalathoz mentek. Itt Kökény József segítségével egy kocsit szereztek a TEFU-tól. Az autóval jött Király Kálmán, az ottani munkástanács elnök és Szabó Zoltán is. Ezzel körbejárták a vállalatokat és üzemeket. A Kinizsi Konzervgyárban Horváth Imre munkástanács-tagnak szóltak, az AKK-ban Pullayval 10 óra felé tárgyaltak, a Gépgyárban a munkástanács elnökhelyettesével, a Piarista Gimnáziumban egy Barta nevű tanárral – akinek a megkeresését Pullay javasolta, szorgalmazva a pedagógusok értesítését is – a Barneválnál Benke Ferenc MT-elnökkel, a Lakatosipari vállalatnál Bíró Sándorral beszéltek az azonnali sztrájkról és tüntetésről. Reggel a konzervgyárba szovjet páncélkocsi jött ellenőrizni, hogy dolgoznak-e a munkások. Itt Homoki szervezte a tüntetést, a sztrájkra és a Kossuth-szoborhoz vonulásra buzdította őket. Ennek eredményeképpen a munkások csoportosan kezdtek el távozni, és Erdélyi igazgató sem tudta őket visszatartani.²⁹⁸ Jártak a pályafenntartási telepen és a főnökségen. A fűtőháznál Ferencz Béla az állomás katonai parancsnokának, Sófalvi hadnagynak jelentette be a tüntetést.²⁹⁹ Az üzletek zöme zárva volt.

Fél 11-kor egy 30-40 főből álló csoportosulás keletkezett a Kossuth-szobornál. Egy lány elszavalta a Nemzeti dalt, elhangzott a Himnusz és a Szózat.³⁰⁰ Néhány beszéd is elhangzott, Pullay Béla is szólt a tüntetőkhöz.³⁰¹ Aztán körülbelül 500 fő elindult a MÁV állomás felé. A hamarosan 3-4000 főre duzzadó tömeg a Rákóczi utcán vonulva Kossuth-nótákat énekelt. Az első sorban mentek a kecskeméti munkástanácsok vezetői. A Rákóczi utca végén a menet megfordult, és ismét a főtérre vonultak a tüntetők. A teljesen békés jellegű felvonulás körülbelül két óráig tartott. Egy 100-150 főből álló csoportosulás a Kinizsi Konzervgyárba ment, ahol az ottaniakat leállásra szólították fel. Azután ismét felvonultak a Rákóczi utcán. A karhatalmi szervek feloszlításukra indultak, három szovjet tank is megjelent. Az egyik karhatalmista csoport például a Városháza udvaráról rontott a tüntetőkre, akik azonban nem hátráltak meg, hanem visszaszorították oda őket. Ezután dördültek el a fegyverek, lőttek a karhatalmisták, és a szovjet tankok is tüzet nyitottak a levegőbe. Erre az emberek szétszéledtek, majd kis csoportokban újra összeverődtek. A tüntetők között sok diák és pedagógus is volt.

A kijárási tilalom kezdetét 22 óra helyett 18 órára tette a hatalom. Két személyt letartóztattak.

Másnap kinyitottak az élelmiszerüzletek, de hamarosan be is zártak. A két konzervgyárban reggel felvették a munkát, de még délelőtt leálltak. Fél tíz táján ismét összegyűjt a téren egy 400-500 fős tömeg, mire megjelent a rendőrség, a honvédség, a karhatalom és a szovjetek. Sortűzzel oszlatták fel a tömeget. Ekkor halt meg egy eltévedt golyótól Szabó János, a városi tanács egyik osztályvezetője, aki a pártbizottság erkélyén állt. Életét vagy egy szovjet sorozat, vagy egy karhatalmista

---

298 OSZK 412. 12 B 1157/1957. Pullay Béla és társai pere.

299 OSZK 412. 12 B 948/1957. (1456/1957) Ferencz Béla és Bogdány Károly pere.

300 KAJÁRI Erzsébet szerk. 1996. I. kötet, 483., 501. és 527.

301 Életinterjú Pullay Bélával. A BKMÖL tulajdonában.

golyója oltotta ki.³⁰² Délután 3 óra tájban azonban a Kossuth szobor környékén megint 5-600 ember gyülekezett. Lövések dördültek újfent, 22 embert letartóztattak. Bakos István ipari tanulótl délelőtt az Arany János utca sarkán egy karhatalmi tiszt pisztollyal combon lőtte.³⁰³

December 12-én este a város üzemi munkástanácsainak elnökei egy közös állásfoglalást adtak ki arról, hogy másnap a gyárak felveszik a munkát.³⁰⁴

13-án gyárgyűlést tartottak az AKK-ban, hogy ismertessék a kormány rendelkezéseit a statáriumról. Pullay azonban nem erről beszélt, hanem a semlegességre való törekvéstről és az ENSZ-csapatokról, további harcra budítva.³⁰⁵ Kijelentette, hogy "most veszett oroszlanokra van szükség", ha továbbra is védeni akarják érdekeiket. A szintén jelen lévő Fekete Miklós, a pártbizottság egyik aktivistája mondta Pullaynak, hogy nem szükséges felolvasni a kormány rendelkezéseit, mert nagyon forró a hangulat.

A városban lezajlott tüntetéseket ifj. Góbor Ferenc – aki nemzetőr volt a forradalom alatt – úgy értékelte, hogy ismét kitört a forradalom Kecskeméten. Este több társával elment Csík Antalhoz, a Városföldi Állami Gazdaság igazgatójához, hogy felelősségre vonja, "miért sanyargatja a szegény népet". Végül nem bántalmazták Csík Antalt, Góbor Ferenc néhány lövést azért leadott a levegőbe. Másnap karhatalmisták szovjet páncélos támogatásával kerítették be tanyájukat, és elfogták őket. A december 11-én kihirdetett statárium értelmében a Kecskeméti Helyőrség Katonai Bírósága december 15-én halálra ítélte ifj. Góbor Ferencet, december 20-án pedig a Csalánosi erdőben kivégezték.³⁰⁶ További hét társa tíz éven felüli börtönbüntetést kapott.

December 13-án ismeretlen ellenállók felrobbantották a Cegléd-Nyársapát közti vasútvonalat.

B. Hajagos Károly december 13-án lemondott a munkástanácsban viselt tisztségéről és tagságáról. Ennek ellenére 14-én ismét letartóztatták, de most már Kecskeméten, és december 24-ig volt őrizetben.³⁰⁷ Dr. Rákossy Árpád kezdeményezése folytán aláírásgyűjtés indult B. Hajagos Károly szabadon bocsátása érdekében. Rózsa Sándor kérvényezte a megyei tanácsnál szabadon bocsátását. A petíciót a konzervgyár és más üzemek munkástanácsai is támogatták. Bognár Ferenc december 15-én és 16-án járt a rendőrségen B. Hajagos elengedése ügyében. Megtudta, hogy ezúttal Vági Lajos korábbi őrizetbe vétele miatt fogták el. Bognár Ferenc kilátásba helyezte, hogy sztrájkolni fog a munkásság, ha nem engedik el B. Hajagos Károlyt.

302 BKMÖL Az MSZMP BKMB Archivuma. 1. fond 918. ö.e. szn. irat.

303 BKMÖL XXIII. 556. b. 4892/1956.

304 Nem tudjuk milyen módon született meg ez a döntés.

305 OSZK 412. 12. B 1157/ 1952. Pullay Béla és társai pere.

306 HL Kecskeméti Helyőrség Katonai Bírósága Rögtönítélő Tanácsa B 482/1956. (SZKB B 1/1956.) A december 11-i statárium nem tartalmazta a halálbüntetést, azzal csak 13-án egészítették ki. A védelem hiába hivatkozott erre, Góbor Ferencet halálra ítélték. A bíróság ugyan kegyelemre ajánlotta, de az Elnöki Tanács elutasította a kérést.

307 OSZK 412. 12. B 1830/1958. dr. Rákossy Árpád pere.

A megtorlás és a restauráció kiteljesedése

*" Elérkezett az ideje annak(...),
hogy a széles párttagság munkája nyomán befolyásolni tudjuk az életet."*

Az új kommunista párt helyzete 1956 decemberében még mindig meglehetősen ingatag volt. A megyében összesen 255 alapszervezet volt 3982 taggal.³⁰⁸ Ez 15%-a az október előttinek, amikor 799 alapszervezet létezett 22 000 taggal. Önállóan szinte sehosem alakult pártszervezet, az átlépők többsége a szegényparasztságból, a téészek volt MDP-tagjaiból került ki. A középparasztság és az egyéni parasztság kevésbé képviseltette magát, ők még reménykedtek a parasztpárt megalakulásában. Legrosszabb helyzetben éppen a munkások körében, a gyárakban, az üzemekben voltak. Hasonló volt a helyzet az értelmiség körében. Korábban legalább a falusi tanítók körében értek el eredményeket, most ők is távol tartották magukat a párttól. A párt és állami alkalmazottak közül a munkás és szegényparaszt származásúak zöme viszont átlépett.³⁰⁹ A pártszervezést gátolta, hogy az üzemekben fejtették ki a legnagyobb ellenállást a kommunistákkal szemben, a szervező munka többnyire abbamaradt a megalakulással, a létrejött alapszervezetek nem működtek. A szervezést irányítani hivatott pártapparátus szervezettsége is hagyott kívánni valót maga után: a 281 politikai munkatárs közül 87 távozott, és csak négy újat sikerült beállítani. Az apparátusból kikerült kádereket igyekeztek a fegyveres erők felé orientálni.³¹⁰ Az új tagok beszerzése érdekében különös gondot fordítottak az üzemekre, pártszervezőket küldtek ki a 10 legnagyobb üzembe, akik állandóan ott tartózkodtak. Látogatták a régi párttagokat, akiknek fontos szerepet szántak az agitációban. Az agitációs-propaganda részleg feladatául tűzték ki, munkatervet dolgozzon ki a hatékonyabb tagszervezés érdekében. A sajtó feladata a párt népszerűsítése és a forradalom besározása volt. A községekbe egy-egy hétre állandó pártszervezőket osztottak be, az itteni kis szervezetek összevonására törekedtek, hogy "ne osszák meg a kommunisták erejét". Igyekeztek gondoskodni arról, hogy a széthullott alapszervezetek megüresedett pártházait ne adják fel.³¹¹

A következő év februárjában már 434 alapszervezet működött 6811 taggal, akinek 5%-a, 374 fő, teljesen új volt.³¹² A megyei aktívaértekezleten elhangzott beszámoló már arról beszél, hogy februárban "tömegével voltak pártnapok, pártgyűlések, megbeszélések".

Október 26-a után a legtöbb helyen a pártszervezetek az üzemekben megszűntek, helyiségüket elvették. Az érdembeli pártszervező munka a városi üzemekben december végén, január elején kezdődött. Novemberben csak a Gyufa-

---

308 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 43-47. A pártszervezés helyzete a megyében. 1956. dec. 15.

309 uo.

310 uo.

311 Ezeknek klubjellegét akartak kölcsönözni. Tekepályával, házi borkiméréssel igyekeztek fokozni az agitáció erejét(!)

312 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 71-88. Molnár Frigyes beszámolója a megyei aktívaértekezleten 1957. márc. 7.

gyárban és az AKK-ban sikerült pártszervezetet létrehozni. A városi ideiglenes intéző bizottság jelentéséből tudható, hogy október 23. előtt Kecskeméten 27 üzemi alapszervezetben 1050 párttag volt, ami az üzemi dolgozók 13%-át jelentette. Ezzel szemben 1957. február 11-én 17 alapszervezet létezett 264 taggal, ez 3,5 %-a város munkaslétszámának, közülük is az újonnan belépők csak 33-an voltak³¹³ Helyzetüket nem csak a számszerű gyengeség tette nehezzé. A kommunistákkal szembeni bizalmatlanság általános volt, és ezt csak erősítette, hogy ebben az időszakban kezdődtek a tömeges letartóztatások, elbocsájtások az üzemi munkásság körében. Az is megtörtént, mint például az Építőgép Karbantartó Vállalat és a Cipőgyár esetében, hogy az igazgató, a Barneválnál pedig éppen a volt MDP-párttitkár akadályozta a pártszervező munkát. A munkástanácsokban nagyon kicsi volt az MSZMP-tagok száma, a szakszervezetek pedig a "függetlenség zavarában éltek". Az MSZMP Megyei Ideiglenes IB elhatározta, hogy tagjai részt vesznek alapszervezeti vezetőségi üléseken, taggyűléseken, pártnapokon. A tapasztalt pártmunkásoknak heti egy-két napot az üzemekben kellett tölteniük, ami a hangulatot ismervé nem lehetett éppenséggel kellemes elfoglaltság. A munkástanácsok "alkalmasabb" tagjait igyekeztek bevonni a politikai munkába, terjesztették a párt- és kormányállásfoglalásokat. A munkástanácsok átforgalmazása érdekében tervbe vették egy hét előadásból álló tanfolyam beindítását március 15-ig. Február 28-ig akartak egy vitát szervezni a párt, a szakszervezet, a munkástanács és vállalatvezetés helyes kapcsolatáról.

1957-re megerősödött az intézőbizottságok helyzete járási és városi szinten is. Az Ideiglenes Megyei IB 1957. február 11-i határozata elégedett hangon szól a pártszervezetek összefogásáról: "Elérkezett az ideje annak [...], hogy a széles párttagság munkája nyomán befolyásolni tudjuk az életet". A járási és városi intézőbizottságokban döntően a párt függetlenített tagjai működtek, ezeket egészítették ki állami, üzemi, gazdasági területen dolgozó párttagokkal. Az intézőbizottságok üléseit kéthetente, azonos napokon tartották. Az intézőbizottságok igényt tartottak a káderek kiválasztására és elosztására. Elsősorban az üzemekbe, gép-állomásokra, téveszkébe, állami gazdaságokba irányították az embereiket, mert ezekben vártak megerősítésre a pártszervezetek. A megyei intéző bizottság ekkor már egy hónapon belül biztosíthatónak tartotta az alsóbb szervek stabilitását.

1957. május 31-én választották meg a megyei pártbizottságot és a végrehajtó bizottságot. Ezzel megszűnt a vezető szervek ideiglenes jellege. Határoztak a revizionizmus és a dogmatizmus elleni harcra, a kollektív vezetés érvényesítéséről. Célul tűzték ki a káderek kiválasztásában érvényesülő szubjektivizmus gyakorlata elleni fellépést. Listák készültek a hatáskörök elkülönítéséről. A VB tagjai elhatározták, hogy egyetemi, főiskolai végzettséget szereznek, ezen elhatározásuknak később eleget is tettek. A pártoktatást kiszélesítették. Határozatot hoztak, hogy 1957. október 20-án részleges tanácsválasztást tartanak.

A forradalom előtt a megye területén lévő 357 téészből 1957 elejére 157 maradt. Ez körülbelül 33%-os tagcsökkenést és 32%-os földterület-csökkenést jelentett. A működő téészekben 70 alapszervezet volt 802 taggal.³¹⁴

313 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 62-66.

314 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 67-70. A Bács-Kiskun megyei termelőszövetkezetek helyzete.

A párt az ifjúság megszerzéséről sem mondott le, noha megállapították, hogy a diákok az "ellenforradalom" befolyása alá kerültek Kecskeméten és Baján. Ennek ellensúlyozására erős, világos programú marxista-leninista ifjúsági szervezet létrehozását határozták el. Ez lett a KISZ, a párt ifjúsági szervezete. Mivel annak, hogy a MEFESZ irányítását megszerezhessék esélye sem volt, így erről lemondtak. Más ifjúsági szervezetekre, így a Magyar Diákok Nemzeti Szövetségre, a Forradalmi Ifjómunkás Szövetségre (FISZ), az Egységes Parasztfjúság Országos Szövetségre (EPOSZ), melyek amúgy is közel álltak a párthoz, a KISZ-be való beolvasztás sorsa várt. A működő diákszövetségeket szintén bekényszerítették a KISZ-be. Középiskolás sportegyesület létrehozását is tervezték, persze megfelelő irányítással. Kecskeméten 1957. március 21-én alakult az első KISZ szervezet a Czollner téri pártházban. Az időpont mellett valószínűleg a hely sem véletlen, azon a környéken súlyos harcok folytak a felkelés idején. A további szervezetek létrehozása érdekében szervező bizottságokat hoztak létre, a Petőfi Népében ifjúsági rovat indításáról határoztak, a VIT tiszteletére pedig munkaversenyt terveztek. A munka könnyítése, gyorsítása érdekében függetlenített munkatársakat alkalmaztak, a szervezetnek épületet adományoztak, és a járási tanács lakiteleki üdülőjét vezetőképző táborra nevezték ki.

A KISZ megyei szervező bizottságában jól ismert nevek is felbukkannak: Kovács Károly, Gyóni Lajos, Borszéki Lajos, Kovács Endre, Szakáts Gyula, Vichnál Pál, Kávássy Arthur, Deák József, Romsics Ferenc.

Hasonló módon szervezték újjá az úttörő mozgalmat is. A forradalom előtt 452 úttörőcsapat volt 48.000 úttörővel a megyében. A forradalom következtében gyakorlatilag az összes megszűnt. A jelentés sajnálkozva közli, hogy sok gyerek elégett és sárba tiporta a vörös nyakkendőjét, úttörőkönyvét. Most minőségi tömegszervezetet képzeltek el, melynek tagjai kiténtetve érzik magukat, hogy úttörők lehetnek. Ennek érdekében meglehetősen militáns elképzelés született: a jelentkező eszerint 3 hónapig újonc, azután újoncpróba eredményeként lehet úttörő. Később is próbákon kell bizonyítania rátermettségét.³¹⁵

A munkásörtség szervezésével kapcsolatban a megyei párt megállapította, hogy jól halad a szervezés, csak a kiképzés színvonala hagy kívánni valót. Bács-Kiskunban három munkásör század volt ekkor. Határoztak, hogy Bácsalmás, Kiskőrös és Dunavecse székhellyel újabbakat állítanak fel, Kecskeméten pedig az eddigi mellé egy másikat is szerveznek. A Szalvay Mihály őrzászlóalj dicsőretet kapott, mert a zászlóavató jól sikerült.³¹⁶

Külön határozatban foglalkozott a megyei Ideiglenes IB a Petőfi Népével is.³¹⁷ Ebben leszögezi, hogy a lapnak a párt célkitűzéseit kell segítenie, mégpedig sokkal határozottabb politikai irányvonal követésével. Fel kell lépnie a szektások és az opportunisták ellen, a párt elgondolásainak magyarázatával kell kialakítania a helyes közvéleményt. Rendszeresen kell ideológiai kérdésekkel foglalkoznia a lapnak, és az

315 Még egy terv: "nem előre elkészített ágyban, hanem maguk verte sátorban fognak aludni a pajtások, és az ebédet nem pincér szolgálja fel, hanem azt esznek, amit saját maguk főznek a bográcsban. És ez lesz az igazi romantikus úttörőélet."

316 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 117-119. Beszámoló a munkásörsegről. 1957. április 29.

317 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 55-57. Tájékoztató az Ideiglenes Megyei IB határozatáról. 1957. jan. 8.

"ellenforradalmat" leleplezni. Mindehhez szükséges az újságíró elvtársak politikai tisztánlátásának elősegítése is. Bő tudósításokat kell közölni a pártnapokról, rendezvényekről. A párthíreket rendszeresen kell közölni, és a helyes pártvezetési stílust is terjeszteni kell. A járási intéző bizottságok hetente küldjenek javaslatokat elvi cikkek megjelentetésére. A téveszek szétbomlasztására irányuló ellenséges törekvéseket is le kell leplezni. A cikkek tervezetét a téma és a szerző feltüntetésével el kell juttatni az intéző bizottságnak.

A tanácsok

1956. november végén, december elején kezdték el a végrehaltó bizottságok a munkát, és az "ellenforradalmi elemek" eltávolítása vontatottan haladt. December és április között több helyen tartottak a tanácsok gyűlést, amelyeken a tanácstagság 60-80%-a jelent meg. A "racionalizálásról" szóló 15/1956. sz. kormányrendelet megvalósítása természetesen nem csupán a költségek csökkentését és a szakmai szempontok fokozottabb érvényesítését célozta, hanem a megtorlás eszköze is volt. A "szélesebb társadalmi alapú" tanácsrendszer megvalósítása persze csak fikció maradt. Tervezték a végrehajtó bizottságok kibővítését volt munkástanácsokkal, olyan pedagógusokkal, orvosokkal, szakemberekkel, akik magukévá tették a "szocialista építés érdekeit". Folyt tehát a tisztogatás, de mivel sok régi szakember munkájára szükség volt, velük szemben azt a követelményt támasztották, hogy munkájuk párosuljon politikai öntudattal. A létszámcsökkentés után a járáásokban és a városokban csökkent, a községeknél nőtt a létszám. A megyei tanács új létszáma 1957. januárjában 226 fő, a forradalom előtt 352 volt.³¹⁸ A megyében levő 6000 tanácstagból kb. 200-an álltak az "ellenforradalom" mellé a kormánynak küldött megyei jelentés szerint.³¹⁹ Ugyanezen jelentés szerint a megye területén 262 VB-tagot mondattak le, amelyből 142 került vissza a funkciójába. A megyei, városi és járási tanácsok vezetőségében kevés személyi változás történt. A pénzügyi osztályokat kivéve – szakértelmükre nyilván szükség volt – kiszorították a tanácsi apparátusból "ellenforradalmi elemeket". A járási és a városi tanácsoknál is megalakultak a pártszervezetek. A járási vezetők feladatuk kapták, hogy vizsgálják meg a községi tanácsok október 23-a utáni tevékenységét.

A 17/1956. sz. kormányrendelet után lehet a tanácsok kizárólagosságáról beszélni. Alpáron és Bugacon azonban ezután is működött illegálisan nemzeti bizottság. A megyei VB leszögezte, hogy csak a tanácsok birtokolhatják a közigazgatási és végrehajtó hatalmat, és mellettük a nemzeti, forradalmi bizottságok – természetesen csak azok, amelyek nem fejtettek ki "ellenforradalmi" tevékenységet – csak tanácsadóként működhetnek.

Az alsóbb tanácsok végrehajtó bizottságai november végén mindenhol

---

318 BKMÖL XXIII. 1. a. 1-1/1957. A BKMT VB 1957. jan 16-i ülésének jegyzőkönyve. A miniszter-tanácsnak küldött 1098/1957-es jelentés 337 apparátusi tagot említ, amelyből 1957 márciusára 218 fő maradt.

319 BKMÖL XXIII. 2. c. 1098/1957.

megkezdtek működésüket – legalábbis a megye ezt jelentette a kormánynak. A városi tanács a megyei VB elnökének azt jelentette, hogy október 23-tól folyamatosan működött, az apparátus együtt maradt a városi forradalmi bizottság tevékenysége alatt is, az "ellenforradalomban senki sem vett részt."³²⁰ A városi tanács munkástanácsa és a tanácsi vállalatok forradalmi bizottságai tettek javaslatot kompromittálódott vezetők leváltására, de ezekre november 4-e miatt nem került sor. Megalakult a tanács pártcsoportja, és februárban az állandó bizottságok is létrejöttek. Dallos Ferenc létre hozta a Megyei Művelődési Állandó Bizottságot, melybe meghívta dr. Orosz Lászlót is, aki azonban nem vállalt tisztséget a testületben.³²¹

A politikai befolyást a lakosság körében is növelni szerették volna, a művelődési osztályok fejlesztését pedig az ifjúság nevelése érdekében határozták el. De nem csak politikai téren volt sok a tennivaló, hiszen a téveszek gazdálkodásának rendbe hozatala vagy az adóbeszedés folyamatos feladatait is el kellett látni a káderproblémákkal küzdő tanácsoknak.³²² Az utóbbi feladatot nagy energiával látták el, az első negyedévi adótervet 116 %-ra teljesítették.

A megtorlás kiszélesítése

"A legkeményebb és leghatározottabb diktatúrát kell érvényesíteni a tényleges osztályellenség, az ellenforradalom minden rendű belső és külső erői ellen."³²³

1957 tavaszára megerősödött annyira a Kádár-rendszer, hogy a kezében lévő hatalmi eszközökkel kíméletlenül megtorolja a kommunista rendszerrel való szembenállást. A megtorlás szolgálatában álltak a fegyveres testületek, a bíróságok, ügyészségek és a közigazgatási szervek is. Megindultak a tömeges bírósági eljárások, ezt szolgálta a népbíróságok felállítása, a gyorsított eljárás intézménye. A népbíróság mellőzhette az előkészítő eljárást, nem kötötték a perrendben előírt határidők, nem vonatkozott rá a "reformatio in peius" tilalma, megváltoztathatta a tényállást, minősítést, súlyosbíthatta az ítéletet másodfokon. Ha halálos ítéletet hozott, és a népbíróság tanácsa szótöbbséggel nem ajánlotta a kegyelmet, 2 órán belül végrehajthatták az ítéletet.³²⁴

További fontos eszköz volt a hatalom kezében a közbiztonsági őrizet lehetősége, ez elvileg 3 hónapos fogvatartást tett lehetővé, de mivel meghosszabbítható volt, gyakorlatilag korlátlan ideig lehetett bírósági ítélet nélkül fogságban tartani bárkit.

Rendszeres időközönként úgynevezett bűnüldözési operatív értekezleteket tartottak, melyeken részt vett a párttitkár, a bíróság elnöke, az ügyészség elnöke, a rendőr-

320 BKMÖL XXIII. 2. c. 1023/1957.

321 OSZK 412. 12. B 1490/1957. dr. Orosz László pere.

322 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 113-116. A tanácsok munkája az állami és tömegszervezeti feladatok végrehajtásában.

323 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 79. Molnár Frigyes beszámolója a megyei aktívaértekezleten 1957. március 7.

324 Dr. SOLT Pál főszerk. 1993. 729-734. Az IM feljegyzése a megyei népbíróságok felállításáról 1957. május 3.

ség és a karhatalom vezetője.

Eddigi kutatásaim során 327 pert sikerült felderíteni, melyeket a megtorlás során a megye lakosai ellen indítottak. Ezek összesen 829 embert érintettek. Tizenhárom halálos ítélet született, melyek közül kilencet végre is hajtottak, négy ember ellen távollétében hozták meg a legsúlyosabb ítéletet. A kivégzettek:³²⁵

ifj. Góbor Ferenc
Nagy Lajos
Szabó János
Bobek Károly

dr. Szobonya Zoltán
Patyi István
Kolompár Mátyás
Pekó István
Francia Kiss Mihály³²⁶

Góbor Ferenc, Nagy Lajos és Szabó János kecskeméti cselekedeteiért kapta a legsúlyosabb büntetést. Öt életfogytiglani ítélet született, ebből kettő szintén a vádlott távollétében. Ők a forradalom leverése után külföldre távoztak.

A megtorlás történetéhez tartozik, hogy decemberben, mikor a kormány ismét statáriumot hirdetett, a kecskeméti bírók nem akarták vállalni a statáriális eljárásokat, mivel olyan ingatagnak látták a Kádár-kormány helyzetét, hogy nem mertek az érdekében álló ítéleteket meghozni. Ezért kellett például Ifj. Góbor Ferenc ügyében egy szegedi bírónak ítéleznie. Nagy Lajos ügyét dr. Magócsi Gézára akarták bízni, aki elfoglaltság miatt nem vállalta ezt. A november eleji rendőrségen történt összejövedülésükre hivatkozva utasította el a per tárgyalását. Így Nagy Lajost is egy szegedről hívott bíróság ítélte el, a tárgyalások viszont Kecskeméten zajlottak.³²⁷ Szabó Jánost a Fővárosi Bíróság ítélte halálra. A Kecskeméti Megyei Bíróság így összesen öt halálos ítéletet hozott. dr. Lengyel Zoltán bíró, a bíróság alapszervezetének párttitkára ítélte az öt személyt halálra.

A bíróság ítélezési gyakorlata ezektől az esetektől eltekintve valószínűleg az enyhébbek közé tartozott, több ítéletet minősített a fellebbviteli bíróság "törvénysértően enyhének".

Tulajdonképpen még az ellenállás tárgyához tartozik azoknak a fiatal, 14-15 éves, elsős gimnazista fiúknak a története, akik készültek a forradalom ismételt, március 15-ével összekapcsolt kitörésére. A többségében a Piarista Gimnázium diákjai közé tartozó fiatalok létrehozták a Kecskeméti Forradalmi Ifjúság (KEFI) nevet viselő illegális csoportot. Játék guminyomdával röpcédulákat készítettek, és 1956 novembere és 1957. március 5-e között terjesztették, kiragasztották ezeket. Szentiványi György, Nemcsik Endre, Tarka László, Hechtl Ferenc, Kenyár István, Szirt Levente, Erdélyi Károly, Bozsó Endre és Nagy Ferenc romantikus lekesedésében katonai szervezetre hasonlító konspirált ellenállási hálózatot akart létrehozni. Az alapítóknak katonai rendfokozatuk és meghatározott feladatuk

325 ORBÁN Éva, 1996. 364-365. Üzenet a barikádról c. könyvében még két kecskeméti kivégzettet említ, Farkas Mihályt és Mátyás Erzsébetet. Valóban Kecskeméten végezték ki őket, de a gyulavári forradalmi eseményekben vettek részt.

326 Francia Kiss Mihály nem vett részt a forradalomban. Teljesen véletlenül bukkantak rá a hatóságok. Büntetését 1919-1920-ban elkövetett tetteiért kapta. Esete mégis kapcsolódik a megtorlás történetéhez, ugyanis személyének popaganda értéke volt, melyet ki is használt a hatalom.

327 MOL XX-10. Bfl. 21496/1957.

(kiképző, összekötő, hadvegyész, felderítő, rádiós, egészségügyi vezető, stb.) volt, és mindannyiójuknak megfelelő számú "közlegényt" kellett volna beszervezniük, hogy a MUK megindulásakor jelentős erőt képviselhessenek. Tervezték, hogy orosz katonáktól szereznek fegyvert, sőt tankot, páncélcsoportot is. Orosz nyelvű újságot akartak kiadni, melyben megírták volna, hogy a Szovjetunióban is kitört a forradalom, ezzel akartak zavart kelteni az ellenség soraiban. 1957. március 5-én fogták el őket. Egyedül Szentiványi Györgyöt ítélték börtönbüntetésre, ő először 3 hónapot, majd másodfokon 9 hónapot kapott. A többieket próbára bocsátották, vagy javító nevelésre ítélték.³²⁸

Nemcsak egyének ellen alkalmazták a megtorlás eszközeit, hanem célcsoportokat is kiválasztottak, ilyenek voltak például a pedagógusok, az egészségügyi dolgozók, a kisiparosok, vagy a gépkocsivezetők.

A pedagógusok elleni megtorlás

Az 1956-os forradalom előtt is voltak kampányszerű és állandó értelmiségellenes hadjáratok. Ilyen volt az 1945-46 folyamán az igazoló bizottságok tevékenysége során lezajlott tisztogatás, utána pedig az ötvenes évek fordulóján a kiépülő totális diktatúra céljaihoz igazodó és az osztályellenesség megfélemlítését szolgáló megtorlás. Ebbe a körbe tartoztak például a kitelepítések. Az értelmiség kritikái megnyilvánulásait a későbbiekben is mindig elfojtották.³²⁹ A forradalom után nagyjából 1965-ig folytak a megtorló, erőfitogtató, elrettentő céllal rendezett meghurcolások a "mi nem felejtünk" kijelentés jegyében. A nemzeti évfordulókra való felkészüléskor vagy időszerű politikai, ideológiai témákhoz és akciókhoz kapcsolódóan is voltak retorziók. A hetvenes években főleg az ellenállás (1968 után, Charta 77, népesedéspolitikai vita, filozófusvita, stb.) elfojtása érdekében és a demokratikus ellenzék kordában tartása, megfélemlítése érdekében üldözték az értelmiség tagjait, csoportjait (pl. a magyar neoavangárd művészeket).

Mivel elsősorban a kitelepüléseken – kiszolgáltatottságuk ellenére – a tanítók, tanárok a helyi társadalom mértékadó, elfogadott tagjai voltak, a forradalom idején a forradalmi közigazgatási szervekbe jelentős számban kerültek be. A forradalom után több hullámban zajlott ennek megtorlása. Az egyik 1956 végén, 1957 elején, a másik pedig az új tanévhez kapcsolódóan 1957 őszén. De 1961-62-ben is zajlottak még eljárások.

Az Elnöki Tanács 39/1957. sz. törvényerejű rendelete alapján sok pedagógust kényszernyugdíjaztak. De sokan választották ezt a lehetőséget önként is. Bács-Kiskunban 139 fő ment így nyugdíjba, ebből 29-en kérték saját nyugdíjazásukat. Aztán mikor pedagógushiány keletkezett, 55 főt visszatartottak. 1957. júniusáig 100 fő ellen indult eljárás, 20-at elbocsátottak, 80-at áthelyeztek, leváltottak vagy megróttak. Még 30 fő ellen terveztek eljárást. 1957. októberére pedig már 160

328 KMB B 432/1958. Szentiványi György és társai pere.

329 IPOLYI Ferenc, 1996. 113-127. Pedagógus elbocsátások az 1956-os forradalom után.

pedagógus ellen folytatták le az eljárást, 33-at bocsátottak el, 62 vezetőt pedig felmentettek.³³⁰ 10-15 esetben hatálytalanították a felmentést, mert közben megváltozott a vélemény róluk, ugyanis a vizsgálat a felhozott vádakot csak töredékében tudta igazolni. 30 fegyelmi eljárást kellett (!) felmentéssel befejezni, annak ellenére, hogy " a döntést, ha a cselekmény bizonyított nem volt is, feltevések, egyéni megjegyzések alapján kellett meghozni."³³¹ Igen nehezen tudták a leváltott vezetőket pótolni, ugyanis a kiszemeltek féltek, és nem vállalták a megbízatást. Akik vállalták, azok pedig többnyire nem vagy csak alig rendelkeztek a kötelezően előírt szakmai gyakorlattal. A Kecskeméten beállított 7 új vezető mind párttag volt.³³² Hat igazgatót és helyettesét váltottak le Kecskeméten: Sz. Kovács Imrénét, Thomka Gyulánét, Laczkó Dénest, Kovács Lajost, Szabó Adorjánt, Szóts Rudolfot. Az alábbiakat bocsátották el vagy nyugdíjazták: Fülöp Ödön, Pimper Erzsébet, Horvát Jolán, Kerekes Ferencné, Gulyás István.³³³ Katona Piroskát és dr. Orosz Lászlót is elbocsátották. Írásbeli megrovást kapott Gál Dezső, dr. Rakó István, Kovács Lajos.³³⁴ Orosz Lászlótól, Thomka Gyulánétól az " Oktatás kiváló dolgozója" címet is megvonták. Végül Kecskeméten 40 főt váltottak le, helyeztek át vagy bocsátottak el. Köztük volt a Pedagógus Forradalmi Tanács minden tagja, akiről valamilyen terhelő adatot sikerült beszerezniük. Orosz Lászlónét a Tanítóképzőből a Zrinyi Általános Iskolába helyezték. Katona Piroskának, Orosz Lászlónak és Rakó Istvánnak felróták, hogy a munkástanáccsal tartotta a kapcsolatot. Kovács Lajosnak, hogy december 11-én koszorút helyezett el a Kossuth-szoborra. Rakó Istvánnak azt is, hogy ugyanekkor részt vett a tüntetésen, és rendezte a tüntetők sorait. Nemesszeghy Lajosnének azt, hogy szállóigévé vált a mondása: "Kell a fenének a szocializmus, nem a nevelőknek." Fazekas Ferencnek, hogy október 26-án táviratot írtak a forradalmi ifjúságnak a kecskeméti nevelők nevében, valamint hogy Vágó Dezsővel közösen megsemmisítették a Pedagógus Forradalmi Tanács iratait.³³⁵

A művelődési tárca és a szakminisztériumok tartották kézben a tisztogató irányítását, a végrehajtást a megyei tanácsok művelődési osztályaira, a politikai szervekre, a szakszervezetekre és a karhatalomra bízta. A büntetés mértéke a helyi szervektől is függött, legkisebb büntetése az elbocsátás volt. A forradalmi bizottságokban, nemzetőrségben tevékenykedőket elbocsátották. A forradalommal való egyetértés, tüntetés, sztrájk szervezése, abban való részvétel minimum fegyelmi büntetést vont maga után. Figyelmeztetést kapott, akinek kifogásolták a forradalom alatti magatartását. Vezetőknél elég volt, ha valaki nem lépett fel elég határozottan a

330 IPOLYI Ferenc, 1996. 118.

331 BKMÖL XXIII. 11. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága művelődési osztályának iratai. 1950–1973. 36384/1/1957. Szöveges elemzés az 1956-os forradalomban részt vett pedagógusokról készített kimutatásokhoz. 1957. okt. 24.

332 ua. Kimutatás a megyében az ellenforradalom után beállított vezető óvónők, általános iskolai igazgatók, diák- és gyermekotthon igazgatók, gyógypedagógiai igazgatók és igazgatóhelyettesekről. II.sz. kimutatás.

333 ua. Kimutatás a munkaviszonyt megszüntetett pedagógusokról illetve saját kérésére nyugdíjazottakról. A dokumentumra kézzel rá van írva: "Rossz! 20 hiányzik."

334 ua. Kimutatás az ellenforradalom után elbocsátásánál és leváltásánál alacsonyabb büntetésben részesített pedagógusokról.

335 BKMÖL XXIII. 11. szn. irat 183.d.

forradalom ellen, hagyta kibontakozni az "ellenforradalmat".

A megkorlátozások következtében halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek a megbélyegzettek, csak fizikai és segédmunkát kaphattak jó ideig, rendszeresen begyűjtötték őket, gyermekeik nem tanulhattak tovább.

A pártban általános pedagógusellenes hangulat alakult ki³³⁶, jól mutatták ezt a Kocher-üggyel kapcsolatban elhangzott kijelentések.

A hatalom szemében a pedagógusok alkották az eszmei opportunizmus egyik fő táborát a polgári demokráciáról, nemzeti függetlenségről, szabadságról vallott nézeteikkel. A megyei pártbizottság elismeri, hogy korábban nem becsülték meg megfelelően ezt a réteget, ugyanakkor sérelmezi, hogy egyes tantestületek védelmezik a forradalomban részt vett pedagógusokat, a járási, falusi pártszervek pedig nem végeznek kellő nevelő munkát a pedagógusok körében, ugyanis nem tartják magukat kellőképpen felkészültnek és műveltnek. Elhatározza a megyei IB, hogy őszig meg kell tisztítani az iskolákat, a forradalomban résztvevőket el kell távolítani, az igazgatók megbízhatóságát pedig biztosítani kell. A polgári nézetek szétzúzása érdekében tervet kell készíteni a materialista világnézeti és történelmi szemlélet terjesztésére, az agitációs-propaganda osztályoknak pedig előadásokat kellett tartani az értelmiségnek, a politikai felvilágosító munka keretében. A Petőfi Népe főszerkesztőjének cikket kellett írnia a megyei IB pedagógusokkal kaocsolatos állásfoglalásáról.³³⁷

A szakszervezetet is felhasználták a pedagógusok megregulázására. Munkatervben jelölték ki azokat a tanárokat, akiknek különböző helyeken kellett előadásokat tartaniuk. Például Lukács Sándor: Felelősségünk az iskoláért című tanulmányát kellett az októberi eseményekben részt vevő tanároknak középiskolákban ismertetniük. Ő a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének főtárgya volt, írásában pedig főként az "ellenforradalom gátlóit" taglalta, melyeket a pedagógusok, az iskolák és az ifjúság ellen követett el. Május második felében pedig, mikor Illés Béla tartott Kecskeméten előadást "Az Írószövetség az ellenforradalomban" címmel, Orosz Lászlónak kellett az eseményt megszerveznie. Az április 4-i koszorúzáson és a május 1-i felvonuláson dr. Buzás Jánossal képviselték a szakszervezetet.³³⁸

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium 00407/1957 rendelete szól a gépjárművezetők felelősségre vonásáról, amit Kecskeméten végre is hajtottak, így került az elmarasztaltak listájára Varga Imre, mert lekaparta a kocsiáról a vörös csillagot, Kökény József, a munkástanács elnöke, mert sztrájkot szervezett, Lacza Ferenc és Bánhidai Gyula, mert munkástanács tag volt és sztrájkot szervezett, és Sudár Dénes, mert kommunistaellenes kijelentéseket tett.³³⁹ Kézhez kapta a felmondását Kolarits József is, az Autóbusz Üzem Vállalat igazgatója, amiért nem állt ki a

336 BÁRSONY Ferenc szerk. 1983. 89-94. Ezt elismeri a párt megyei IB ülésére készült jelentés is 1957. márc. 18-án.

337 A pedagógusok között végzett politikai munka tapasztalatai és a feladatok. Tájékoztató a megyei IB ülésére készült jelentésről. 1957. március 18. In: Válogatott dokumentumok... 89-94.

338 OSZK 412. 12. B 1490/1957. dr. Orosz László pere. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete Kecskemét Városi Bizottságának munkaterve 1957. április 1-től június 30-ig.

339 BKMÖL XXIII. 2. d. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága titkárságának iratai. A személyzeti csoport iratai. 1957-1969. 1300/41/1957.

"dolgozók igazi érdekei mellett".³⁴⁰ Négy soförtől pedig a jogosítványát vonták meg.

A pártbizottsági gépkocsivezetők fizetéséből részletekben levonták azt a pénzt, amit a városi forradalmi bizottságtól kaptak a pártkassza lefoglalása után.

Fontosabb tisztségek viselői 1956 októberében

KÖZIGAZGATÁS:

A BKMT VB elnöke:	Dallos Ferenc
elnökhelyettes.:	Szelepcsényi Imre és Kocher László
begyűjtési Osztály vezetője:	Buda Gábor
oktatási Osztály vezetője:	Tóth Ferenc
A városi Tanács VB elnöke:	Nagymarosi Kálmán

PÁRT:

A megyei pártbizottság titkára:	Daczó József
másodtitkár:	Ördögh László
PTO-vezető, megyei MDP VB tag:	Horváth István
MDP VB Mg. Oszt. vezetője:	Petőfi Sándor
A városi pártbizottság titkára:	Halanda István
A kecskeméti járási pártbizottság titkára:	Simó Tibor
MSZMP megyei titkára november 2-től:	Molnár Frigyes

FEGYVERES TESTÜLETEK:

Hadsereg:

3.hadtest parancsnoka:	Gyurkó Lajos
politikai helyettes:	Suczín József
elhárító osztályvezető:	Szabó Sándor

Rendőrség:

A megyei rendőr-kapitányság vezetője:	Szalóki Imre
helyettese:	Kádi Sándor
politikai helyettes:	Ott József

---

340 BKMÖL XXIII. 2. c. 779/17/1957.

ÁVH:

megyei parancsnok: Arany László
megyei parancsnokhelyettes: Németh Győző

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS:

Bíróság:

A megyei bíróság elnöke: dr. Bodóczy László
A megyei bíróság elnökhelyettese: dr. Magócsi Géza és Hetényi Miklós

Megyei ügyészség:³⁴¹

A megyei ügyészség elnöke: Szabó Sándor
A megyei ügyészség elnökhelyettese: Matuz György

Bibliográfia

ALMÁSI János szerk.

1996 Sortúzek – megtorlás – menekülés 1956-1957. Harmadik jelentés. Lakitelek.

BÁRSONY Ferenc szerk.

1983 Válogatott dokumentumok a párt újjászervezésének és megszilárdulásának történetéhez Bács-Kiskun megyében. 1956. november – 1957. szeptember. Kecskemét.

BERKI Mihály

1993 Pufajkások. A karhatalom működtetése a megyékben. Bács-Kiskun megye. Magyar Fórum könyvek. Budapest.

FILEP Tibor

1996 A vidék forradalma. In: Magyar '56. I. kötet. Szerk. SZÉKELYHIDI Ágoston, Budapest.

---

341 BKMÖL XXV. 71. 1957. I. g. XX.5/21. Tájékoztató a Bács-Kiskun Megyei Ügyészség tevékenységéről az ellenforradalom előtt és után.

A megyei ügyészség 1953-ban az akkori nagyarányú személycserék következtében az ország egyik leggyengébben működő ügyészsége volt. Többségében akkor kinevezett munkáskáderek lettek az ügyészek. A forradalom előtti hónapokban sok vita volt az előző évek súlyos politikai hibáiról, főként az Irodalmi Újságban megjelent írások alapján.

- FILEP Tibor
1996 Hadüzenet nélküli háború, utóvédharcok, restauráció vidéken. In: Magyar '56. Szerk. SZÉKELYHIDI Ágoston, II. kötet. Budapest.
- HEGEDŰS B. András főszerk.
1996 1956 kézikönyve. I. kötet. Kronológia. 1956-os Intézet, Budapest.
- IPOLYI Ferenc
1996 Pedagógus elbocsátások az 1956-os forradalom után. In: Sortüzek – 1956. III. jelentés. Szerk. ALMÁSI János. Lakitelek.
- KAHLER Frigyes szerk.
1993 Sortüzek, 1956. Lakitelek.
- KAHLER Frigyes szerk.
1994 Sortüzek – megtorlás – menekülés, 1956-1957. II. jelentés. Lakitelek.
- KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor
1996 Az erőszakszervezetek és a forradalom. V. Gyurkó Lajos, aki „szétvert mindent”. In: Kortárs, 1996. 8. sz.
- KAJÁRI Erzsébet szerk.
1996 Rendőrségi napi jelentések. I. kötet. 1956. október 23. – december 12. Budapest.
- KENEDI János szerk.
1989 A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 4. Budapest.
- ORBÁN Éva
1996 Üzenet a barikádokról. Budapest.
- RAINER M. János
1992 Budapest és a vidék 1956-ban. In: A vidék forradalma. Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai. Szerk. SIMON Zoltán. Debrecen.
- Dr. SOLT Pál főszerk.
1993 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. II. kötet. Budapest.
- SÓLYOM József – ZELE Ferenc
1957 Harcban az ellenforradalommal. Budapest.
- TAJTI Erzsébet szerk.
1995 Sortüz Tiszakécskén 1956-ban. A Tiszakécskei Honismereti Kör kiadványa. Lakitelek.
- VASS Henrik
1958 A magyarországi 1956. októberi ellenforradalom történetének néhány kérdése. Budapest.

Adatok Szabadszállás első tagosításához (1785-1813)

Szabadszálláson a redempció¹ – a Német Lovagrend földesúri hatalma alóli megváltkozás – a többi kun településhez hasonlóan 1745-ben kezdődött meg, de a redempcionális² földek kimérése csak jóval később, 1759 májusára fejeződött be.³ Az ekkor kialakult birtokstruktúrán 26 évvel később, 1785 tavaszán kezdeményezett változtatást a városi tanács. Az 1785. április 7-i tanácsülésen vetődött fel először, hogy a több darabban kimért és azóta tovább aprózódott szántóföldeket egy tagba kellene vonni. Az okot a jegyzőkönyv így rögzíti: "Redemptionalis földeink, úgy mint a három calcurák és szállások⁴ a sok osztozó atyafiai és azoknak válások és osztozásai miatt oly állapotra jutottak, hogy ha az említett calcurák és sok részből álló osztályocskák egy compendiumba⁵ vétetni nem fognak, csak kevés idő múlva is leginkább az apróbb redemptiojú lakosaink, mint szinte a nyolc és tíz forintos gazdáké⁶ incultiváltathatók⁷ és haszonvehetetlenek fognak lenni", de a többi birtokos életét is megnehezítik az "ezen mostani széjjelszórott aprólékos osztályok miatt származni szokott terhes bajok és respective⁸ haszontalan költségek". Az ülésen a 18 tagú tanács 16 tagja szavazott a szántóföldek egy tagban leendő felosztására, egy szavazott ellene, egynek pedig "nem ellenkezik" volt a szavazata.⁹

A tagosítást szorgalmazó tanácstagok véleményük hangoztatásakor hivatkoztak a "nagyobb részment unanimitert¹⁰ lakosainktól megértett szándékokra", és a döntésből sem akarták kihagyni az érintetteket. A tanácsi határozat érvényesség-

1 földmegváltás

A szövegben többször előforduló idegen és régi magyar szavak jelentését az első előfordulásakor közöljük a jegyzetben. A későbbi előfordulásoknál a cikk végén található szójegyzék segít.

2 megváltott

3 NOVÁK László: Szabadszállás településnéprajzi viszonyai a XVIII-XIX. században. Debrecen, 1991. 18.

4 A határ három calcurára (= nyomás, járás, kalkatúra) volt felosztva. Az egyik az őszi, a másik a tavaszi vetés alá való földterület volt, a harmadik a művelésbe éppen be nem vont ugarföld. A Feketei szállások területe kisebb részben szántó, nagyobb részben széna és más takarmány termesztésére szolgáló kaszáló, amely nem tartozott a nyomáskényszer alá, ezért említik mindig külön a források.

5 egységbe

6 A redempció idején a legkisebb területű megváltott föld 20 rajnai forint értékű volt, ami kb. 13 kh nagyságú birtoknak felelt meg. A redempciókor a számuk 4 volt, ld. NOVÁK i.m. 16. Az eltelt években végbement folyamatok következtében ennél jóval kisebb területű birtokok is kialakultak, döntően az öröklések, részben a vásárlások miatt. A 20 forintosnál kisebb birtokkal rendelkezők száma 1792-ben 28 volt.

7 megművelhetetlenek

8 úgyszólván

9 BKMÖL V.376.a. Szabadszállás mezőváros feudális kori tanácsülési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: Tanácsülési jkv.) 1781-1791. 116-117.

10 egyetértően nyilatkozó

gének feltétele volt ugyanis, hogy a "becsületes redemptus lakosaink egyező szándéka jelen decisionkkal coincidal,¹¹ melyre nézve is hogy közelébb esendő Úrnak napján a délesti istentisztelet után minden felsőbb és alsóbb sorsú becsületes redemptus lakosaink convocaltatván,¹² kinek-kinek vox¹³ vétessen, s tulajdon subscriptiojával¹⁴ avagy keze keresztvonásával maga meghatározását confirmálja.¹⁵"

A tanács az ülés előtt néhány nappal megkísérelte felmérni a birtokosok véleményét a szántóföldek egy tagban történő felosztásáról, ez azonban nem hozott egyértelmű eredményt. Egyrészt nem terjedt ki valamennyi birtokosra – a kb. 330 név helyett csak 263 szerepel a listán –, és a szavazatok is igencsak megoszlanak: 82-en szavaztak igennel, 95-en nemmel, a maradék 87 név mellett pedig semmiféle jelzés nincs, így nem tudni, hogy nem foglaltak állást a kérdésben, vagy meg sem kérdezték őket.¹⁶

Az 1785. április 7-i tanácsülésen a határozat érvényességének feltételeként megszabott, minden birtokosra kiterjedő szavazásra április 9-én került sor. A 329 birtokosból 259 szavazott a szántóföldek egy tagban történő kimérésére, ellene mindössze 70. 1786. január 28-30-án megismételték a szavazást, amely ugyanezzel az eredménnyel zárult.¹⁷

Az 1786. február 1-jei tanácsülés ezek után rögzítette, hogy "a redinált¹⁸ földekkel bíró lakosaink voxai, manuscriptumai¹⁹ és respective tulajdon kezek vonási vétettek avégre, hogy ki állana reá a most sok dirib-darabban lévő szántóföldeinknek egy tagban leendő kiadására, ki nem", és mivel a többség egyetértett a tagosítással, a végrehajtás mikéntjéről is gondolkodni kezdtek: "Kérdésbe vétetett és disputatoria²⁰ ment az is, hogy a communitas²¹ és minden individualis²² redemptus lakosaink földei, egyszóval az egész terrenum²³ felosztása mi módon esne meg, és ahhoz mi móddal lehetne jobb módon hozzáfogni és előbb-mozdítani, mely kérdések egymás közt tett disputatioja után végtére egyenlő akarattal azon határozás tétellett (...), hogy három érdemes deputatusok²⁴ rendeltetvén, ezek (...) Jászberény városában a közelebb tartandó particularis gyűlésben²⁵ megjelenjenek, és a dolgot (...) a tekintetes Nemes Districtusok²⁶ rendelése végett nyilvánvalóvá tegyék."²⁷

11 elhatározásunkkal egyező

12 összehívatván

13 szavazata, voksa

14 aláírásával

15 megerősítse

16 BKMÖL V.376.a. Szabadszállás mezőváros tanácsának feudális kori iratai (a továbbiakban: Tanácsi iratok) AE-1.

17 Uo.

18 redempcióval szerzett

19 aláírásai

20 vitára

21 község, helység

22 egyes

23 termőföld, határ

24 küldöttek

25 részközgyűlésen

26 kerületek, ti. a Jászkun Kerület

27 Tanácsülési jkv. 1781-1791. 148.

II. József földrendelete 1786. február 10-én jelent meg, ennek végrehajtása lekötötte a helyi erőket is. A következő néhány évben valószínűleg ezért szorult háttérbe a tagosítás ügye. A tanács csak 1790 decemberében foglalkozott ismét a témával, annak kapcsán, hogy egyes helyeken "a földosztály (...) vagy ugyan tökéletességre is ment, vagy pedig munkába vétetődött. (...) A feljebb való esztendőekben mind az eránta való resolutionk²⁸ a Felsőségtől megjövén, mind pedig a községnek eránta votuma²⁹ vétetvén, mostanság földeinknek egy vagy két corpusban³⁰ a legjobb móddal leendő elosztása" lehetővé vált.³¹

A tanács felkérésére Almásy Péter mérnök elvállalta a munkát. Ezek után sürgetővé vált a döntés arról, hogy pontosan milyen is legyen a tagosítás. A tanács ismét a birtokosokhoz fordult. "Újonnan végezés tétetődött a nép convocatioja³² és az attól leendő vox vétetés eránt, mely szerént meghatározatnék az egész községtől terrenumunknak minémű és hány osztályokra a legjobb móddal megeső elosztatása."³³

Ez 1790. december 10-én meg is történt. A szavazási lista nem maradt meg, és a tanácsi jegyzőkönyv sem közli az adatokat, csupán az eredményt: "Számos lakosok öszvegyülvén a Helység házában, a földnek két tagban való elosztása disputaltatott. Némelyek kívánták volna egy tagban osztani, némelyek is mint a szerént maradni, amint most darab számra vagyon felosztva, nagyobb része pedig a lakosoknak abban állapotott meg, hogy két táblákba osztasson fel az egész helység terrenuma."³⁴

A tanács ezzel a hírrel küldte megbízottját Almásy mérnökhöz, a munka azonban nem kezdődött meg. Hat nappal később ugyanis a tanács ismét megkérdezte a birtokosokat, ezúttal arról, hogy egy vagy két tagban kívánják-e a szántóföldek kimérését. A hívásra megjelentek leadták a voksukat, a meg nem jelentekhez pedig "hogy a dolog a lakosoknak hosszas öszvegyülésük miatt sokáig ne hátráltatna vagy függőben ne lenne, hanem mentül hamarább munkába vétethetne", a tanács kiküldött egy három tagú bizottságot, hogy "a még hátralévő lakosoknak értelmeiket fejkenként megértvén, azt hitelesen referálják és írásban kinek-kinek végső akarataját bémutassák".³⁵ Az 1790. december 18-án így befejezett szavazás eredménye a következő: 332 birtokos közül 198 szavazott a szántóföld egy tagban való kimérésére, 28 a két tagban történő kimérésre, 106 pedig egyiket sem akarta, vagyis maradt volna a kialakult állapot mellett.³⁶

A birtokosok megosztottságát és bizonytalanságát jól jellemzi a két utolsó szavazás eredménye. A december 10-i szavazáson, ahol a szántóföld két tagban történő kiosztásáról vitáztak, a birtokosok nagyobb része a két tagban történő kiosztásra szavazott. December 16-18-án, amikor a szántóföld egy tagban történő kimérését tették fel szavazásra, ugyanazoknak a birtokosoknak a többsége az egy

28 engedélyünk

29 véleménye, szavazata

30 darabban

31 Tanácsülési jkv. 1781-1791. 306., 1790. dec. 5-i ülés

32 összehívása

33 Tanácsülési jkv. 1781-1791. 306., 1790. dec. 5-i ülés

34 Uo. 307., 1790. dec. 10-i ülés

35 Uo. 309., 1790. dec. 16-i ülés

36 Tanácsi iratok AE-I.

tagban való osztás mellett döntött. Eközben jelentős azoknak a száma is, akik nem akarnak változást.

Érthető, hogy ilyen körülmények között még mindig nem kezdődik el a földmérés, és a város a felsőbbség segítségét kéri a helyzet megoldásához. 1792. szeptember 3-án a Jászkun Kerület közgyűlése által kiküldött bizottság szállt ki Szabadszállásra, feladata a birtokos lakosság véleményének meghallgatása és a helyzet tisztázása volt. A bizottság tagjai a következők: Illésy János nagykun kapitány, Maár András kiskun kapitány, Latzka János kerületi helyettes ügyész és Bedekovics Lőrinc kerületi mérnök. A bizottsági tagok "az egész földes birtokos lakosokat beszóllíttatván, azoknak a helység határán három calcaturákban és a Feketei szállásokon lévő birtokoknak egy tagban leendő felosztásokról való akarataikat vagy ellenkezéseket mindenkitől különösen³⁷ megtudakolták, és kinek-kinek a maga akaratját írásban feltették."³⁸

A szavazás ezúttal tehát a szántóföldek egy tagban történő kiosztásáról folyt. Eredménye szerint a 335 birtokosból 297 az egy tagban való osztásra szavazott, és csak 38 mondott rá nemet. Ebből a 38-ból a bizottság ismételt kérésére 8-an azt felelték, hogy már nem ellenzik az egy tagban való osztást, az ellenzők száma végül így mindössze 30 volt. A szavazásról felvett jegyzék feltünteti az ellenkezés indokait is. E szerint 18-an azért szavaztak nemmel, mert félték, hogy a jelenleginél rosszabb minőségű földet kapnak, 10-en pedig úgy gondolták, előnyösebb a több tagból álló szántóföld, mert ha az egyik helyen elpusztul is a termés, a másik helyen talán megmarad.³⁹

A bizottság így a kérdés megnyugtató rendezéséről számolhatott be a nádornak – mint a jászkunok főkapitányának –, és a Jászkun Kerületnek. A Kerülethez írott levélben egyúttal szabadságot kért Bedekovics Lőrinc mérnök számára, hogy mielőbb elvégezhesse a határfelosztást. A bizottság jelenlétében rögzítették a földmérés folyamatát meghatározó szabályokat is.⁴⁰

A földmérést meghatározó szabályok a következők voltak:

- „1. A házak a magok fekvései szerint sorban conscribáltassanak.⁴¹
2. Ezen házconscriptio⁴² után, azokhoz képest a dülözés meghatározottasson és a subdivisio⁴³ ahhoz alkalmaztasson.
3. Csináltasson ki egy generalis clavis⁴⁴ a redemptionalis summából az alsóbb redemptio szerént, melynél fogva a földmérés, vagyis a földelszaggatás folytattasson minden személy válogatás nélkül.
4. Az elszaggatott föld(ből) osztattasson minden lakosnak a maga competentiája⁴⁵ sors szerént házsorjában.

37 külön-külön, egyenként

38 Tanácsülési jkv. 1792-1798. 34., 1792 szept. 3-i ülés

39 Tanácsi iratok AE-1.

40 Tanácsülési jkv. 1792-1798. 34-36., 1792. szept 3-i ülés

41 írássanak össze

42 házösszeírás

43 részfelosztás

44 egységes kulcs

5. A haszontalan székeknek⁴⁶ ura legyen ugyan, de senkinek osztályos calculusába⁴⁷ ne jöjjön. Azonban amely lakosnak tanyája a székek egyik oldalán meg nem esne redemptiojának mennyiségéhez képest, a kisebb redemptiojú szomszédjának adattasson optio⁴⁸ az oda való helyheztetés végett.
6. Az örökösen vett földek a vevőnek fognak kimérettetni, a zálog pedig a zálogba adónak mint proprietariusnak⁴⁹ jussába mérettessen.
7. A tanyákon lévő mostani épületek és kutak eránt az a consideratio,⁵⁰ hogy ha az új birtokosnak földében alkalmas helyen fog esni, becsű szerint tartozzon magának megváltatni, ha pedig szérül vagy alkalmatlan helyen vagy szegénynek esne, a proprietarius hordja el az épületet, ha az új birtokos meg nem váltja vagy szegénysége miatt meg nem válthatná.
8. Az új tanyaépületek pedig amennyire lehet egyfolytában építtessenek a szomszédságokra nézve.
9. Amely osztályos atyafiaknak a csekély redemptio miatt a clavis szerint való osztály házsor szerint meg nem eshetne, a tókeredemptio szerint adatthasson ki nékik, és ezután subdividáltattasson⁵¹ az osztályosok között.
10. Két tekintetbe fognak a földek vétetni, jóba és alábbvalóba. Akinek mind a kettőből esik (minthogy most is a jót a rosszal elegyest bírja), az bonificatio⁵² nem érdemel, akinek pedig az alábbvalóból esne, ennek bonificatioja a már meghitelt⁵³ földosztó személyek és geometra úr lélekesméréteré hagyatik.
11. Ezen osztályra a tanácsból kettő, a lakosokból pedig hat személyek fognak kiválasztatni és meghiteltetni, kiknek is lélekesmérésén fog függeni a geometra úrral együtt minden osztályos munka.
12. A földek közt találtató és mindenkor haszonvehető füvet termő székek proportio⁵⁴ és valor⁵⁵ szerint osztályba fognak bémenni.
13. Ha ezeken kívül valamely difficultas⁵⁶ adná magát elő, a helybeli bírák által és geometra úr által orvosoltasson és intéztessenek, ha pedig activitások⁵⁷ nem volna az elintézésre, a Tttes Ns Districtusoknak representáltasson.⁵⁸

1793 februárjában az elvégzendő munka díjában is megegyezett a tanács Bedekovics Lőrincsel a "szántás és respective némely részben szénatermés alá való

-
- 45 része
  - 46 szikes területeknek
  - 47 részébe
  - 48 választásra való szabadság
  - 49 tulajdonosnak
  - 50 elgondolás
  - 51 osszák fel
  - 52 kárpótlást
  - 53 felesküdt
  - 54 arány
  - 55 érték
  - 56 nehézség, baj
  - 57 hatalmuk, lehetőségük
  - 58 a tekintetes nemes Jászkun Kerülethez terjesztessék fel

három calcaturáinknak és tanyaföldeinknek minden földbirtokos lakosainknak részekre egy tagban leendő felosztása végett (...) 400 Rh. ft-okban⁵⁹ oly ajánlással, hogy azon munkának folytatása alatt a Communitas fogja a Tittl.⁶⁰ Urat intertentioval⁶¹ és a mérés munkája alatt annyi napszamosokkal és vecturával,⁶² amennyi az időhöz képest megkívánatik és szükséges lészen, provideálni.⁶³ Tittl. Geometra Úr pedig köteles lészen az egész szántás alá alkalmas s feljebb említett terrenumunkat generális mappára⁶⁴ venni, mely mappában minden földbirtokos lakosnak különös birtoka kitétesen, hogy abból Liber Fundi⁶⁵ is magunk által jó móddal készíttethessen.”⁶⁶

A munka így hamarosan elkezdődhetett volna, ám a szántóföldek egy tagba történő összevonását ellenzők tiltakozása miatt erre még jó ideig nem került sor. Szujkó János tanácsstag vezetésével – ő volt az, aki az 1785. április 7-i tanácsülésen egyedül szavazott a tagosítás ellen – sikerült megakadályozniuk a munka megkezdését. A tagosítás hívei ezt látva úgy döntöttek, hogy perre viszik a dolgot. "A szántóföldeknek egy tagban leendő osztása csak a mostan tapasztalható károknak, ide s tova való kapcsolódásoknak, fáradságoknak, hurcolkodásoknak és költségeknek eltávoztatásokra nézve is igen szükségesnek láttatván, ezen dolognak mentül előbb leendő munkába való vétele közönséges⁶⁷ akarattal előmozdítani jónak és szükségesnek ítéltetett. Ezen közönséges jóra célzó szándéknak mentül hamarabb leendő előmozdítására ezen tanácsi gyűlésből Varga Gergyely és Gózon Sándor érdemes tanácsbeli személyek deputáltatnak⁶⁸ oly hatalommal, hogy a földeket egy tagban osztatni kívánó redemptus lakosok személyekben egy alkalmas prokátorra⁶⁹ bízzák a dolgot, aki is az ellenkező részt bizonyos terminusra citálja,⁷⁰ és processus⁷¹ által ad rectificationem margualis divisionis procedáljon⁷².”⁷³

A per valóban megkezdődött. Az alperesek 1793 szeptemberében kapták meg az idézést a kiskun kapitány törvényszéke elé. Az alperesi ügyvéd, a kecskeméti Domján István iratai között megmaradt a perbe idéző végzés, a pert kezdő felperesi beadvány és az erre adott válasz, valamint a későbbi ügyvédi viszontválaszok fogalmazványai. Az alperesek ugyanis nem fogadtak ügyvédet rögtön a per kezdetekor, hanem először maguk válaszoltak a felpereseknek. Mindezeket az iratokat alább teljes terjedelmükben közöljük.

59 rajnai forintban

60 titulált = nevezett

61 élelemmel

62 szekérfuvarral

63 ellátni

64 egységes térképre

65 telekkönyv

66 Tanácsülési jkv. 1792-1798. 57-58., 1793. febr. 21-i ülés

67 közös, együttes

68 küldetnek ki

69 ügyvédre

70 bírósági hatámapra idézi

71 per

72 határfelosztás-kiigazításért járjon el

73 Tanácsülési jkv. 1792-1798. 87., 1793. júl. 30-i ülés

Az iratok a Domján István 1800 júliusában bekövetkezett halála után levéltárba került iratanyagból valók, ez magyarázza az ügy lezáratlanságát és hiányait: az alperesek a per folytatásához szükséges iratokat magukhoz vették, csak a számukra feleslegesek maradtak itt. A történet azonban kerek egész. A jómódúak, a tehetős redemptusok leszármazottai egy tagban lévő szántóföldet akarnak, ahol többet, akár piacra is termelhetnek – ez a Habsburg-török, majd a napoleoni háborúk időszaka –, a kevésbé tehetősek a meglévő állapotok fenntartását. Tudjuk, hogy a haladást a birtokkoncentráció, az egymástól távol lévő birtokrészek egyesítése jelenti, és a per kimeneteléről sem lehet kétségünk, a rokonszenvünk azonban az alpereseké. Azoké, akik nehézkesen bár, de magával ragadóan és szemléletesen fogalmazzák meg sérelmeiket, keserveiket és nagyon is egyszerű vágyaikat, akik érzik, hogy a haladás számukra a még rosszabbat fogja jelenteni.

Az iratokat szöveghűen közöljük. A betűhív közlésről a könnyebb megértés érdekében mondtunk le, de csak a mai olvasót nagyon zavaró írásmódon változtattunk: mondaton belül nagy kezdőbetűt többnyire csak a ma is szokásos esetekben írtunk, az ige előtt álló igekötőt egybeírtuk az igével, kitéttük a lemaradt ékezeteket, a magánhangzók hosszúságát a mai szokás szerint jelöltük, a mondatközi írásjeleket a mostani szabályoknak megfelelően tettük ki, a *j* hangot a mai helyesírás szerint írtuk *j*-vel vagy *ly*-nal, a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt *az* helyett *a* névelőt írtunk, illetve elhagytuk a *z*-t helyettesítő aposztrófot, továbbá a *cz* helyett *c*-t, a *ts* helyett *cs*-t írtunk. Kivételt ezek alól csak a földrajzi nevek és a latin kifejezések jelentenek, azok írásmódján nem változtattunk. Az előbb felsoroltakat tartottuk szem előtt a tanácsi jegyzőkönyvek szövegéből való idézésnél is.

A peres iratok szövege előtt közöljük a város korabeli – 1793-ból való – leírását, amely fontos ismereteket közöl az akkori állapotokról, bár a tulajdonviszonyokra nem tér ki.

“Leírása KKúnSzabadSzállása helysége birtoka fekvéseinek és produktumainak⁷⁴:

Szabadszállás KKún helység, fekszik a megyének felső részén. A helység terrenuma északról határos Bósztör Kun Pusztával, napkeletről Adatsi Cameralis⁷⁵ és Kiss Balás Kún Pusztákkal, délről Filepszállási Terrenummal, választván a határt a Hintók hegyén keresztülmenő fennálló határ, napnyugotról Sólth Városát illető Máriháza Pusztával, melynek választó határja mindenütt egész Bósztörtől fogva a Filepszállási Terrenumig a Kígyós ér, amelynek közepe tartatik választó határnak.

Három nyomásokra avagy calcaturákra vagyon felosztva a földje, melyek leginkább teremnek tiszta búzát, árpát, zabot és kölest, szorgalmatos földművelők lévén lakosai. Leginkább amikor bőv esztendő vagyon bővölködik gabonatermással. A termést leginkább Duna Vetse városa mellett épült Királyi Proviánt⁷⁶ háznál lévő Dunai Révben a hajós kereskedőknek szokták distráhnálni.⁷⁷

74 terményeinek

75 kamarai

76 eleségraktár

77 eladni

A helység terrenumának egyharmad része székes és homokos földből áll. A székes földek haszonvehetetlenek, a homokos résznek pedig egy darab része legelővel használatik, egy darabja pedig szélhordta, haszonvehetetlen, sivány⁷⁸ homok. Ezen homokos részen a természettől imitt-amott nyárfák és fenyőmagot termő gyalogfenyő bokrok producáltatnak.⁷⁹ Ugyanezen homokos részen vagon fehér és veres borokat termő Szőlőhegye. Erdő és folyóvíz nélkül szükölködik.

Északról Kún Sz. Miklós városától fekszik két mértföldnyire,⁸⁰ napkeletről Ketskémth városától négy mértföldnyire, délről Filepszállásától három fertály⁸¹ mértföldre, napnyugotról a Dunától és a Duna mellett fekvő Sólth, Duna Vetse és Szalk Szent Mártony városaitól két mértföldnyire vagon.

A helységnek lakosai mintegy 3220 számból állanak, akik mindnyájan reformáta valláson lévők.

Birtokában vagon ezen helységnek északról Bósztör Kun Pusztának fele része, amelynek napkeleti vége Adats Camerális Pusztával, napnyugotról Duna Vetsét illető Fehéregyháza pusztával határos, amely részről a Kígyós ér a választó határja. Ezen pusztá a helység terrenumával délről össze lévén kapcsolva, a lakosok között szántóföldnek vagon felosztva.

Napkeletről Kiss Balási Kun Pusztának fele része vagon birtokában, melynek északi oldala Adatsi Camerális, napkeleti oldala Kerekegyháza Kún Pusztákkal és Kondor Székkel, úgy Adatsi Pusztának sarkalatjával⁸² határos, napnyugotról pedig a helység terrenumával contermináltván,⁸³ a lakosok között a nagyobb része kaszálónak fel vagon osztva, egy darab része pedig homokos lévén, marha-legelőnek vagon fordítva.

Vagon még ezen helységek birtokában Jakabszállási Pusztának fele része, mely a helységtől jó három mértföldnyire vagon napkelet felől. Ez északról Köntségi, napkeletről Matkói, délről Monostori, napnyugotról Bugatzi Pest Vármegeyi és Orgoványi Kis Kunsághoz tartozó pusztákkal határos. Ez egészen homokos és buckás lévén a helység lakosai göboly⁸⁴ ökrei, barmos marhái, méneses lovai és juhnyájai legeltetésére vagon fordítva. Délről a monostori határjánál nyárfák bokronként vagnak nevelkedve, semlyékes⁸⁵ laposain pedig ezen pusztának épületbe való alkalmas terméskövek találatnak.⁸⁶

A község leírása után következék a szántóföldet egy tagban osztatni nem akaróknak 1793 szeptemberében kézbesített kapitányi idézés.⁸⁷

Címzés:

---

78 kopár, terméketlen

79 nőnek

80 mértföldnyire

81 negyed

82 sarkával

83 határoltatván

84 hízott

85 vizenyős, ingoványos

86 Tanácsülési jkv. 1792-1798. 326-328.

87 A közölt periratok mindegyikének lelőhelye: BKMÖL XIII.16. Különböző családi és személyi iratok gyűjteménye I. fasc. 60. szám

Ezen citatoria⁸⁸ levelem adassék Kun Szabadszállási lakosoknak, mint Szujko János, Szabó András, Paly Samuel, Andrási István, Balás Mihály, Sallai András, Lőrincz Péterné, Pásztor István, Szabo Pál, Szabo István, Halász János, Hős Istvánné, Hős János, Ö. Hős János, Szujko István, Lovász Ferenc, Herpai Mihály, Fördös Ádám, Koroknai János, Hegedűs János, Cs. Varga Sámuel, Andrási János, Kiss János, Zakariás István, Besú István, Györfi János, Elek János, M. Varga István, Bodog Gergelynek Kis Kun Szabadszállásán.

A levél szövege:

Ajánlom Hivatalbéli szolgálatomat Kegyelmeteknek!

Mi végre és a Szabadszállási Communitas tagjai közül kik kívánják Kegyelmeteket előmbé és adjunctusom⁸⁹ eleibe idéztetni, az ide zárt actionak⁹⁰ valóságos párijából bővebben megérthetik Kegyelmetek.

Tisztem, hivatalom szerint én Kegyelmeteknek rendelem terminusul mostan folyó 793^{dik} esztendőben esendő September havának 28^{dik} napját több ezt követő törvényes napokkal együtt ide Tekintetes Districtusunkban fekvő KunSzMiklós helységbe. Mely napra és helyre gondot tartván Kegyelmetek vagy személy szerint, vagy törvényes prokátorok által megjelenni és magok mentségeit előadni el ne mulassák. Különbén vagy jelennek meg, vagy sem, én mindazonáltal a tévő lések a dologban, amit hazánknak törvényei, districtusainknak statutumai,⁹¹ szokásai és a közönséges igazság hozandanak magokkal. Melyről midőn Kegyelmeteket jó eleve tudósítanám, maradtam Félegyházán 8^a Sept. 793°

Kegyelmetek hivatalbéli szolgálja

Már András Dkapit.⁹²

Az idézésben hivatkozott felperesi beadvány szövege a következő:⁹³

Felzet:

Varga János szabadszállási főbírónak, és véle együtt Szujko János esküdtön kívül több esküdt társainak és a helység lakosainak nagyobb, s mintegy 306 személyekből álló részének actioja Szujkó János, Szabó András és mintegy 28 személyekből álló Sz.Szállási lakos társaik ellen, úgymint: R.Kis András, Páli Sámuel, Andrási István, Balás Mihály, Sallai András, Lőrincz Péterné, Pásztor István, Szabó Pál, Ölv. Szabó István, Halász János, Hős Istvánné, I. Hős János, Öd Hős János, Szujkó István, Lovász Ferenc, Herpai Mihály, Fördös Ádám, Koroknai János, Hegedűs János, Cs. Varga Sámuel, Andrási János, Kis János, Zakariás István, Besei István, Györfi János, Elek János, M. Varga István és Bodog Gergely mint I. felek⁹⁴ ellen.

---

88 idéző (levél)

89 bírótársam

90 keresetlevélnek

91 szabályrendeletei

92 kerületi kapitány

93 Ez az a keresetlevél, amelyre a kapitányi idézés és a későbbi iratok mint "actio"-ra hivatkoznak

94 alperesek

A beadvány:

Nemes Kapitányi Szék⁹⁵!

Alázatosan kéntelenítettünk jelenteni, mi módon 1746^{ik} esztendőben a redemptio alkalmatosságával a mi eleink Szabadszállási egész határban és fél Bósztori Pusztában találtatható szántóföldeknek (a szerént a proportio szerént, mely szerént ki-ki akkor élt, úgynevezett redemptus atyáinknak a redemptiora fordított kisebb vagy nagyobb tehetsége engedte) felosztásához fogván az akkori idők járása szerént a földmérésnek mesterségéhez értő geometráknak ritkasága miatt, valamint közelebb említett 1746^{ik} redemptionalis esztendőben kifejezett két rendbeli határaink elosztásának kezdetit, úgy annak következő esztendőben közepit, végit, 1768^{ik} esztendőben pedig ugyanazon határoknak rectificatioját⁹⁶ is az akkori időbéli Szabadszállási Magistratus ahhoz nem értő olyatén helységünk tudatlan lakosaira bízta, azokat valamely kötélmértékkel az osztályra⁹⁷ kibocsájtotta, akik az atyafiság, sógorság, komaság és a szomszédsgái részrehajló szeretettől sőt csekélységből álló ajándékokskától is megvakíttatva s elfoglalva lévén, a Magistratusnak vigyázatlansága miatt a proportionalis⁹⁸ osztályban némelyeket eleink közül, azok után minket is oly tetemesen megkárosítottak, hogy akiknek nagyobb a redemptiojuk, azok kevesebb birtokkal élhetnek, akiknek pedig kevesebb, sokkal nagyobb birtokkal dicsekedhetnek. Inhaerens⁹⁹ terhet mindazonáltal nem a proportione possessorii,¹⁰⁰ hanem a proportione inhaerentis summae redemptionalis¹⁰¹ szenvednek. Mindnyájunkat pedig átaljában azzal, hogy amidőn kinek-kinek redemptus eleink közül a proportioját egy darabban ki lehetett volna szabni, és a szántóföldek között lévő rétvé székes helyeket is vagy egy, vagy más titulus¹⁰² alatt akarmely redemptusnak sérelme, injuriaja¹⁰³ nélkül az individualis birtokokhoz kapcsolni, és így az inredemptusoknak bitangolásától praeselvalni,¹⁰⁴ ők mindazonáltal azt nem cselekedték, hanem azon kívül, hogy a kötelelet hol erősebben, hol gyengébben kihúzták, azon hol egy helyett hol más helyett a csomót kötötték, és így a csomót forgatták, változtatták, mind a két határban lévő szántóföldeket oly sok aprólékos széjjelszórt darabokban vagdalták, hogy sokan találatnak közülünk, akiknek birtokok negyven, ötven, sőt hatvan helyeken is tapasztaltatnak, és e szerént két határaink csaknem mesgyéből, düllőkből állanak, ennél fogva mind a gazdálkodásnak rendesebb és hasznosabb folytatásától megfogtak, mind számosabb cseléd és vonómarha tartásra szorítottak. Minthogy pedig a szántóföldek elosztásához is igen keveset tudtak, a közöttök találattható székes és rétes helyeknek igazításához még csak nem is fogtak, mint ahhoz semmit sem értők hogy is foghattak (volna), hanem azok mind ez ideig az irredemptusoknak hasznokra

95 törvényszék

96 kiigazítását

97 osztásra

98 arányos

99 vele járó

100 a birtok arányában

101 a redempciókor kifizetett összeg arányában

102 megnevezés

103 jogsértés

104 nem redemptusok (nincstelének) prédálásától megvédeni

bitangul¹⁰⁵ maradtak, és emiatt a terhet viselő redemptusok által nem is használtathatnak. Eképpen rész szerént a tudatlanság, rész szerént a részrehajlóság miatt a proportionalis osztályban eleinket és azokkal együtt minket véghetetlenül megkárosítottak, minémű tetemes károsításunkat már régtől fogva tapasztalván, jóllehet ennek orvoslása végett csak most közelebb múlt 1791 és 1792^{ik} esztendőekben már a T. Helytartó Tanács előtt is esedeztünk, de minthogy a folyó 793^{ik} esztendőben, Feb. 26^{ik} napján költ Felsőleges Kegyes Rendelés szerént az efféle különös személyek között béhozandó proportionalis új osztályban a F. Helytartó Tanács által semmi sem határoztatik úgy mint amely F. Itélő Széknek a politicum és az oeconomicum az objectuma,¹⁰⁶ ezen úton sérelmünket nem orvosolhattuk, hanem implicite¹⁰⁷ a törvény útjára utasítottunk.

Minthogy azért Reg. Jur.¹⁰⁸: Neminem cum damno alterius locupletari permittitur,¹⁰⁹ sed et penes ithunc 1um prolog. justitia distributiva suum cuique reddi praecipitur,¹¹⁰ ezeknél fogva kinek-kinek közülünk, ha redemptiója helyesen ki nem szabattatott, annak helyesen kiszabattatni, akinek pedig közülünk a feljebb lefestett tudatlan és részrehajló földmérő vagy interessentiából¹¹¹ vagy tudatlanságból a redemptionalis summájánál több birtokot adott, attól azt elvetetni megengedné. Ez pedig minthogy már a széjjelszört sok aprólékos birtokok miatt a számos proportionalis osztozók között különben meg nem eshetne, hanem ha prae via commassatione a paritate Tit. 45:1° V. Arli 36: 1729¹¹² a két terrenumok újra a proportione redemptionis¹¹³ felosztattanak, az osztályban pedig a legjobb commoditasok (melyek az osztálynak tulajdonságai) obsenaltanak.¹¹⁴ A legjobb commoditas pedig az, ha a széjjelszört dirib-darab birtokok öszvehúztatnak és habita ratione qualitatis et quantitatis¹¹⁵ kinek-kinek a proportionalis birtokai egy tagban kivágattatnak, és ha valamely hiánosságok történhetnének valamely individuumokban,¹¹⁶ azok javítottatnak. Azok a szántóföldek közöt találtatható székek és rétek is, melyek osztatlanul maradnak, az irredemptusok által nem bitangoltatnak, hanem a törökös redemptusok által használtatnak.

E végre alázatosan instalunk¹¹⁷ a Nemes Kapitányi Szék előtt, méltóztasson ezen helyes és gyökeres kérésünkkel ellenkező lakos társainkat, úgymint Szujkó Jánost, Szabó Andrást és ezekkel egyetértő mintegy 28 személyből álló és actionknak külső lapján név szerént előszámlált szabadszállási lakostársainkat egy bizonyos, de rövid terminusra meghívni és maga eleibe idézni, és kinek-kinek in

---

105 gazdátlanul

106 az igazgatás és a gazdaság a tárgya

107 közvetlenül

108 regula juris = jogi alapelv

109 másnak a kárával senkit sem szabad gazdagítani

110 és az I. prologus szerint a hatályos jog a sajátját mindenkinek visszaadni rendeli

111 érdekből

112 a Hármaskönyv első részének 45. címe és az 1729. évi 36. törvény 5.§-a szerinti osztály útján

113 a redempció arányában

114 szabályok alkalmaztatnak

115 minőségi és mennyiségi számítás szerint

116 egyéneknekél

117 kérjük

individuo¹¹⁸ mentségeit megrázogatván nekünk in conformitate praemissorum¹¹⁹ törvényt és ítéletet szolgáltatni.

Maradván a Nemes Kapitányi Széknek Félegyházán alázatos szolgálói

Varga János főbíró, esküdt Szujkó Jánoson kívül több esküdt társaimmal és helységünk lakosainak nagyobb, mintegy 306 személyekből álló részével.

Az alperesi válasz felzete:

A Nemes Kapitányi Székhez Szabad Szállási érdemes előljáró bírák uraimék által Nemzetes Úr Kapitány eleibe a földeknek egy tagban való felosztattatásáért benyújtott instantiájokra megfelelő alpereseknek együgyű feleletjeik, amelyek 108 személyekből álló személyek, akiket is citáltatott Nemzetes Kapitány Úr, hogy ezen bizonyos időre megjelenjünk t.i. Szent Mihály havának¹²⁰ 28^{dik} napjára, és meg is jelentünk, nem mind személyesen, hanem közönséges akaratnak lefestésével.

A válaszbeadvány:

Nemes Kapitányi Szék!

Nagy alázatossággal kívánunk megállani Nemzetes Úr Kapitány citálására, és a nemes Kis Kun SzabadSzállási érdemes előljáró bírák uraiméknak Úr Kapitányhoz a földeinknek egy táblában való osztattatásáért benyújtott instantiájokra¹²¹ megfelelni, amelyek az actioban fel vannak tételve ily renddel:

1. Azt állítják érdemes előljáró bírák uraimék, hogy soha a mi határunk vagy élőföldünk geométra által vagy igaz mértékkel lánccal nem volt megosztva, de ez nem hiteles, mert a feljebb elmúlt 768^{dik} esztendőben a Böszöry járás lánccal, mely azeelőtt hat darab volt és háromban méretődött Nemzetös Ziger Josef úr által, mint akkori vicenotarius¹²² által, és a más két járást (is megmérte) Nemzetes Halász Pál úr (az) azeelőtt folyó esztendőkben léccel. Továbbá azt is állítják lenni, hogy nem igaz mértékkel mérődött, mert némelyek az atyafiságot nézték, némelyek a szomszédságot, némelyek pedig holmi csekély ajándéokra néztek, de ebben is minket alpereseket nem kárhoztathatnak, mert mi, sem a mi atyáink nem mértük, hanem Eökigyelmek és az Eökigyelmek atyáik.

2. Nem szükséges a mi földeinknek egy táblában való osztatása, és nem is lehet, mivel a föld nem egyenlő, némely része homokos, némely része sáros, némely pedig árvizes, amelyet megbizonyíthat a 789^{dik} esztendő, hogy harmada a határunknak egészen vízben volt. Ha már akkor a földeink egy táblában lettek volna osztatva, sokan közülünk egy marokkal sem takarhattak volna,¹²³ amely aztán szülte volna az éhhez halást vagy mozduló vagy mozdulhatatlan jószágából¹²⁴ a kipusztulást, de hogy darabokban volt osztva, (aki) egyben megszorodott is, a másikban megvi-gasztalódott.

---

118 egyenként

119 az előadottaknak megfelelően

120 szeptember

121 kérelmükre

122 aljegyző

123 takaríthattak volna be

124 ingó és ingatlan vagyonából

3. Azért is nem lehet földeinket egy táblában osztani

1. hogy a nyomáson lévő földeink némely időben terem(nek) tíz annyit, kiljebb hat szemet, a határon négy szemet, a Feketey kaszálónk, mellyel egy járásba akarják venni a több élőföldet, alig terem meg egyet vagy kettőt, holott pedig a redemptio egyaránt volt váltva kinek-kinek a maga sorsához képest.

2. Némely időben azt is tapasztaljuk, hogy az Isten ítélete a határunkon sok károkat tészén, legkiváltképpen tapasztaltatta is az Isten velünk ezen ostorát hat esztendőktől fogva úgy annyira, hogy valahányszor ezen dologban t.i. a föld osztályában megindultanak, mindenkor akkor bocsájtotta reánk az Isten ezen csapást, és ha a mi határunkon általment, mindjárt nem volt semmi nyoma.

3. (...) Olyan szép tilalomban vagynak a vetéseink, mintha kertben volnának, hogy egyéb nem járja az égi madaraknál, s a fel s alá járók is helyben hagyják ezen mi régi szép rendeinket, de ha egy táblában osztatódnék, télben és nyárban marhacsapás lenne, amint a Feketey kaszálónkon való vetéseink is megbizonyítják.

4. Azért is ellenkezhetünk, hogy kinek-kinek a maga sorsához képest a kertjeiknél lévő örökségei¹²⁵ jól elkészülve vagynak, és hogy újra meg újra építsenek, a tehetség és a mód nem engedi.

5. Mi szükség is vinne arra, holott élőföldünknek közepette lakunk, a nyomáson minden járásban két vagy három darab földünk vagyon, a legkiljebb való is vagy fél órányi időt foglal magában, amelyről is tanúbizonytságot tészén a lakosoknak hirtelen való bétakaradása.¹²⁶

6. Azt szokták mondani parasztpéldában, ami igaz is, hogy ha egy esztendőben nem szántunk, kettőben nem aratunk, de lesz olyan is közöttünk, hogy egész életében sem arat a maga földjén esztendeig való kenyeret. Végezetre ami legnagyobb (baj), a szegény ember cselédet nem tarthat, a maga gyermekét vinné ki a maga tanyájára nyárban élelmének keresésére, télben jószágának gondviselésére, és így ebből csak az lenne, hogy úgy nevelné sok ember a maga gyermekét, mint a barmot.

4. Azt állítják érdemes előljáró uraink, hogy ötven-hatvan darabból állanak földeinknek száma, de ez sem hiteles, mert a Besztery járás három darabban, a második hét darabban, a harmadik öt darabban (van), ezen kívül (van még a) Feketey, Balásy és Aranyegyházy kaszálónk. Hanem öt vagy hat gazdák vetenek másoktól, ezeké tetézi.

5. Azt is állítják előljáró uraimék, hogy sokan többet bírnak a megváltott földben, mintsem a magok redemptiojok hozná magával, amint az első punctomban¹²⁷ fel is tették, azt mi is régen megesmértük, mert a Feketey szállásainkat, mely kaszáló, a Kígyós háton mind Eőkígyelmek bírják, nem pedig ház sorban, azért ebben mi is engedelmet adunk, hogy az őszi és tavaszi és ugar földeink mérettessenek meg, de

---

125 házaik

126 betakarítása

127 pontban

nem egy táblában, hanem hat darabban, mint azelőtt volt, és a Feketey kaszálónk is ház sorban.

6. A rétek vagy székes földeknek is legszebb rendi volt mind ez ideig közöttünk, mert vagynak oly székek is a határunkban, akiknek tíz esztendőben is alig lehet hasznát venni, vagynak olyaténok is, amelyek minden esztendőben használatosak, és így mikor azok a termékenetlen székek teremnek, a többi székek egyben foglaltatnak és felosztatnak, az ideig pedig tilalomban tartatnak.

7. Ami panasz vagyon az inredemptusok ellen, hogy ők bitangolják el a réteket és a székekben való füveket, az lehetetlen. (...) Ha más redemptus lakosoktól látják, ekkor ha hoznak valamelyet, mivelhogy nekik nem osztatódik, holott pedig ők is érdemlenének valamelyet szolgálatjokért, mert minden terhet, mind a helységét, mind a felséges Királyi szolgálatot velünk egyaránt teszik. Inredemptusok, de a szolgálatban nem immunisok,¹²⁸ de akik legnagyobb erővel bírnának a szolgálatban redemptusok, mégis a szolgálattól, mind a Felséges Királyétól, mind a közönséges szolgálattól immunisok.

Amely végett mi is alázatosan esedezván és instálunk¹²⁹ a Nemes Kapitányi Szék előtt, méltóztasson minket is meghallgatni, mely nem 28 személyekből álló, hanem 108 személyekből álló, de ha a földosztály elkezdődnék, 308 személyekből állók is lennének, mert sokan vagynak, akik csak úgy lebegnek, hogy ha jó helyre esnék a sorsok megállanák, ha pedig rossz helyre, akkor ők is ellene mondanak az elosztásnak, de ez sem jó feltétel, mert ez tehát csak azt teszi, mit gondolok mással, csak nekem essék jól, amint hogy egész fundamentoma¹³⁰ is csak ezen kezdődött és épült, amely együgyű panaszaink után mi is várjuk a Nemes Kapitányi Széktől vigasztaló választ, maradván

a Nemes Kapitányi Széknek Kun Szenmikloson
SzabadSzállási redemptus lakosok alázatos szolgálái
esküdt Szujko János Szabó András Szujko István és vele együtt
lévő társai mely 108 személyekből állók részivel

Domján István ügyvéd válasza a felperesi beadványra:

Pro I.¹³¹ Ezen sérelmes sententiát circa citationem,¹³² minekutána az I. felek declarálnák pro apellata,¹³³ míg ezeket mondják, hogy

1. az A. felek¹³⁴ institutum¹³⁵ teljességgel meg nem állhat, mert ahol valaki proportiot akar inducálni,¹³⁶ ott soha osztály nem volt, és azt a proportione intravillani fundi¹³⁷ kellek véghezvinni. De az A. és I. felek közt, amint actiojokban megesmerik mind az osztály, mind pedig a retificatio megvolt, következőképpen

---

128 szabadok, mentesek

129 kérjük

130 alapja

131 az alperesekért

132 idézés tekintetében sérelmes ítéletet

133 a fellebbezést bejelentének

134 a felperesek

135 állítása

136 arányos osztást akar kezdeményezni

137 a belső telkek részaránya szerint

most proportiot inducálni nem lehet, sőt káros is volna, mert az eddig való osztály oly okosan vagyon elintézve, hogy abban senkinek semmi kára nem lehet, azért is ezen institutumot kívánja leszállíttatni. De

2. actorátusok¹³⁸ sem lehet az A. feleknek e következő okokra nézve

1.) mivel azt állítják, hogy soha a Szabadszállási határ vagy élőföld geometra (által) vagy igaz mértékkel lánccal nem volt megosztva. Ezen állítás éppen meg nem állhat, mert in Anno 1768. a Bósztyör Járás, amely azelőtt hat darab volt 3 darabban méretődött akkori notárius¹³⁹ Ziger József által, a más két járást pedig Nzetes Halász Pál úr azelőtt való esztendőben léccel felmérte.

2.) Az állítatik in actione,¹⁴⁰ hogy nem igaz mértékkel mérődött fel, mert némelyek nézték az atyafiságot, némelyek a szomszédságot, némelyek pedig néztek némely csekély ajándékra: de ezzel is az I. feleket nem vádolhatják, mert sem az I. felek, sem az I. felek elei nem mérték, hanem az A. felek és az A. felek atyjaiknak consensussával¹⁴¹ mértetetett az egész határ, de akik felmérték, azokat sem lehet interessentiával vádolni, mert letett hitet után¹⁴² dolgoztak és mérték fel az egész határt.

3.) Nem is szükséges a Szabadszállási terrenumnak egy tagban leendő felosztása, hogy t.i. minden embernek a maga földje egy tagban adattasson ki, s nem is lehet, mivel a föld nem egyenlő, némely része homokos, némely része sáros, némely pedig árvizes, melyre bizonyos az 1789. esztendő, amidőn harmada az egész határnak vízben volt. Ha már akkor az A. és I. felek földjei egy táblába lettek volna felosztva, sokan az A. és I. felek közül csak egy marok szénát vagy búzát nem takarhattak volna, amely osztán sokakra nézve az éhhalást szülte volna, és bizonyára sokan ingó és ingatlan javaikból kipusztultak volna, de hogy darabokban volt osztva amint most vagyon, ha egy helyen valaki megszomorított is, más helyen megmaradván kaszálója és vetése ugyan csak megvígasztaltatott, mert ha szinte némely részit vetésének elvette is a víz, másutt ugyan csak megmaradt.

4.) Azért is nem lehet a Szabadszállási terrenumon lévő földeket egy táblában a proportione felosztani, mert a nyomáson lévő földek némelyek egy időben teremnek 10 annyit, kiljebb 8 szemet, a határon 4 szemet, a Feketéi kaszálókon, melyet az A. felek egy járásban akarnak venni a több élőfölddel, alig terem meg egy szemet vagy 2¹, és az is sokkal kisebb, mintsem a más calcaturában termett búza vagy akarmely vetés is, holott a redemptió egyaránt volt váltva kinek-kinek a maga sorsához képest, és ámbár az itt való földek 3^{szo} jól megszántassanak és elkészíttessenek is a mag alá, soha annyit nem teremnek, mint a más három calcaturában való földek.

138 keresetük

139 jegyző

140 a keresetlevélben

141 egyetértésével

142 eskütétel után, esküt téve

5.) Tapasztalják azt is az A. és I. felek egy darab időtől fogva, hogy az Úr Isten a Szabadszállási határnak némely részit károkkal, jégesővel meglátogatja, kiváltképpen tapasztalhatták azt mindnyájan, hogy az Úr Isten ezen ostorát már 6 esztendőktől fogva, amidőn a földnek egy tagban leendő felosztásában munkálódtek az A. felek, mindenkor akkor bocsátotta az Isten a jégesőt a határra. Már ha akkor egy tagban lettek volna a földek felosztva, akinek a földin általment a jég, az tetemesen megkárosodott volna, de ha az Isten egy helyen elvette is, más helyen ugyan csak megtartotta, s éhhalálásra nem juttatta. Ha több ok nem is volna, csak erre az egyre is meg lehet állítani azt, hogy Szabadszállásán nem szükséges a földeknek egy tagban leendő felosztása.

6.) Az eddig való szokását a Szabadszállási helységnek még az idegenek is helybenhagyták és dicsérték, ezt t.i. hogy ha egyszer elszántottak-vetettek akár őszi, akár tavaszi calcaturában a vetéseik mindenkor tilalomban voltak, mintha kertben volnának. Egyéb semmi nem járt rajtok az égi madaraknál, de ha egy táblában expedáltak kinek-kinek a maga rátája,¹⁴³ télben és nyárban marhacsapás léssen, amint a Feketéi kaszálókon való vetések is megbizonyítják.

7.) Nem lehet actorátusok az A. feleknek még azért is, mivel kinek-kinek a maga sorsához képest a kertjeiknél lévő örökségeik jól elkészítve vagynak, és hogy újra a felosztandó földeken új tanyákat építsenek, abban sem mód, sem tehetség nincsen, és ha posito non tamen concessio¹⁴⁴ felosztódnék is az, cum enervatione misera contribuentis plebis¹⁴⁵ esne meg. Entia autem supra necessitatem non sunt multiplicanda.¹⁴⁶

8.) Az egész Szabadszállási helység minden birtokoknak a közepében helyhezteszik. Körös-környül vétetnek a földekkel, egy nyomáson minden járásban kinek-kinek 2 vagy 3 darab földje vagyon, a legtávolabb való is egy vagy fél órányi időt foglal magában, mely megbizonyítatik azzal, hogy sehol a lakosok oly hirtelen be nem takarodnak, mint Szabadszállásán. Következésképpen az egy tagban lévő felosztásra teljességgel semmi szükség nincs.

9.) Azt szokták mondani parasztpéldában, ami igaz is, hogy ha egy esztendőben nem szánt valaki, kettőben nem arat, ez oly igaz, mint kétszer 2=4. De ha a Szabadszállási földek egy tagban felosztatnának, lennének olyanok mind az A., mind a I. felek között, akik egész életekben sem aratnának a magok földjökön egy esztendeig való kenyeret, mert sokan a földnek igen sovány részére esnének, mellyel soha sem elégednének meg, és így ezen felosztás szüntelen csak a véghetetlen panaszt szülné, mint a feljebb való esztendőkből 17 embernek panaszára a Fülöp Szállási helység részére való Kerekegyházi Pusztá felosztatott geometra által, mellyel teljességgel senki

143 méretik ki kinek-kinek a maga része

144 tegyük fel mégis

145 a szegény adózó nép kárával

146 A terheket pedig nem kell a szükségesnél jobban szaporítani.

sem contentus,¹⁴⁷ sőt már most egy sem akar néki állani, és a 17 panaszolkodók instantiája már most 77 panaszolkodót szült. Így lenne bizonyosan Szabadszállásán is az egy tagban lévő felmérés, mert aki most akarná is a felmérést, majd ha rosszabb helyre tétetnék, egyáltalánba ellene mondana, mint a FülöpSzállásiak, akik egymást a felmérés után vasvillával fenyegetik. Szabadszállásán is megeshetne az, ha rossz helyre esne a portioja,¹⁴⁸ hogy nem elégedne meg véle, hanem azt mondaná: Én a régi földemtől el nem állok. Következésképpen ezen processussokkal a Nemes Districtusoknak ezer meg ezer bajokat okoznának és szülnének az A. felek.

10.) Az is feltétezik az A. felek által in actione (...), hogy 50-60 darabból állanak földeiknek száma, de ezen állítás figyelmetességet nem érdemel, mert a Bósztrói Járás 3 darabban, a 2^{dik} 7 darabban, a 3^{dik} 5 darabban vagy, ezen kívül (van még) a Feketéi, Balási és Aranyegyházi kaszáló. Hanem hogy ott 5 vagy 6 gazdák vettenek másoktól, ezeknek vétele tetézi a többi possessoroknak¹⁴⁹ birtokát. Itt már az a kérdés, vajon 5 vagy 6 gazda miatt az egész lakosok szenvedhetnek-é annyi kárt és költséget, melyre csak az a felelet, hogy éppen nem, mert 5 s 6 ember barátságáért az egész helység kárt nem vallhat. Ha tetszett venni másoktól, tessék továbbra is in statu quo¹⁵⁰ bírni, mivel iuxta regulam Juris Civilis 39. et 155. Tactum quique sibi et non alteri nocere debet.¹⁵¹ Az is igaz, hogy: Nemo cum alterius damno locupletari permittitur.¹⁵²

11.) Feltétezik az is in actione, hogy sokan többet bírnak a redimált földben, mintsem a magok redemptiójuk hozná magával. Azt az I. felek magok is régen megismerték, mert a Feketéi szállásokat, mely kaszáló, a Kígyós háton mind az A. felek bírják, nem pedig ház sorban, arra nézve az I. felek engedelmet adnak arra, hogy az őszi, tavaszi és ugarföldek méretessenek meg, de nem egy táblában vagy tagban, hanem 6 darabban, mint azelőtt volt, és a Feketéi kaszáló is ház sorban osztasson fel.

12.) A rétek vagy székes földeknek is legszebb rendi volt mind ez ideig az A. és I. felek között, hogy azok tilalomban tartattak: ugyanis vagynak a hártárban oly székek is, amelyeknek 10 esztendőben is alig lehet hasznát venni, vagynak olyaténok is, amelyek minden esztendőben haszonvehetők, és így mikor azok a terméketlen székek teremnek, a többi székekkel egybenfoglaltatnak és felosztatnak a lakosok között, addig pedig tilalomban tartatnak.

13.) Az actioban az a panasz tétetik fel az irredemptusok ellen, hogy ők bitangolják el a réteket és a székekben való füveket. Ezen állítás is nem hitelre méltó, mert azok a tilalmat meg nem szegik. Ha a más redemptus lako-

147 elégedett

148 birtoka, földje

149 tulajdonosnak

150 ugyanúgy, ugyanabban az állapotban

151 a polgári törvénykönyv 39. és 155. alapelve szerint: Aki magának szerez, másnak nem árthat vele

152 Senki sem gazdagodhat más kárával.

soktól látják, hogy ezek az osztály szerént a magok jussokat¹⁵³ lekaszálták, és ha valamelyet otthagytak, mivelhogy nekik semmi nem osztódik, azt szokták lekaszálni. De ezt sem lehet nekik vétkül tulajdonítani, mert mint az égi madarak csak úgy élnek, és ott szántanak és ott kaszálnak, ahol a redemptus emberektől valamit nyerhetnek pénzekre vagy szolgáltatjokra, noha ezek is érdemelnének valamit, mert minden terhet, a helységbeli s mind a F. Király szolgálatját egyaránt tészik. Irredemptusoknak tartatnak, de azért semmi szolgálattól nem immunisok, és akik legnagyobb erővel bírnak s redemptusok is, mégis a szolgálattól, mind F. Királyétól, mind a helységétől immunisok, és ezek helyett a nem redemptusok hordozzák a közterhet, kikre csakugyan lehetne valami tekintet.

14.) Ha szinte az A. felek kívánságok szerént felosztatnék az egész Szabadszállási terrenum, és azokon ki-ki a maga rátáján új tanyákat építenének is, azok nem egyebek lennének, hanem tolvajok barlangjai, ahol nappal a tolvajok és rossz emberek hevernének, éjszaka pedig a tanyákról az ott lévő marhákat tisztogatnák, amint Ketskémén és Félegyházán ezerszer is, másszor is megtörtént, sőt egyik szomszéd marhája ha a másik földre menne, szüntelen való veszekedést és néha gyilkosságot is okozna. Egyszóval ezen egy tagban felmérő igyekezet nem egyéb, hanem szüntelen való tolvajságra és veszekedésre szolgáltatna alkalmatosságot, melyektől most az egész helység üres.

15.) Vagynak Szabadszállásán oly szegény emberek, akik cselédet nem tarthatnak, hanem a magok gyermekeit, még a jó gazdák is, a magok tanyájokra éllelmeik keresésére nyárban, télben pedig jószágaiknak gondviselésére kénytelenítenének kivinni, melyből az következne, hogy sok ember csak úgy nevelné fel a maga gyermekeit, mint a barom a fiát. Következésképpen a közterheknek elviselésére is alkalmatlanná tétetnének, és a Város házánál teendő szolgálatokra is alkalmas subiectumok¹⁵⁴ nem lennének. Eddig pedig mindenk bőven kiteltek, virágzott Szabadszállása a jó subiectumokkal és tanult lakosokkal, mert fiaik, leányaik oskolába járattattak, közel lévén a helységben lévő tanyák, ahova könnyen kimehettek, és a szabott időre az oskolába haza is jöhettek.

Mint hogy pedig magok az A. felek is, akik 308 személyekből állóknak lenni mondják magokat, csak úgy lebegnek némelyek közülök, és máris azt hintegetik, hogy ha jó helyre esnék a sorsok megállnának, ha pedig rossz helyre esne, akkor ők is ellene mondanak az elosztásnak, következésképpen ezen szándékjok az A. feleknek nem egyéb szolgáltat alkalmatosságot, hanem csak a vexára¹⁵⁵ és haszontalan költségre, úgy a Tekintetes Nemes Districtusoknál leendő panaszolkodásra, és féltő, hogy ezen irregulare institutum¹⁵⁶ azt ne szülje maga után, amit szült a Fülöpszállási felmérés legközelebb, hogy a 17 panaszolkodók után 77 panaszolkodók lettek, akik

153 részét

154 alattvalók

155 bosszúra, kötekedésre

156 rendetlen indítvány

az ingeneurnak¹⁵⁷ munkáját semmire sem becsülvén magokat a régi possessoriumokba kívánják reponáltatni.¹⁵⁸

Mindezekre a feljebb megírt okokra nézve azért az A. feleknek mind institutumokat, mind actorátusokat kívánja leszállíttatni,¹⁵⁹ és kit-kit a maga régi possessoriuma mellett meghagyatni.

Az idézés nem megfelelő volta miatti tiltakozás ügyvédi fogalmazványa:

Pro II. Az alperesek részéről Nemes Domján István törvényes prokátor cum protestatione¹⁶⁰ megjelenvén ezeket mondja:

1. Hogy az incattusok¹⁶¹ nem csak annyi számmal vagynak, mint az actioban előszámláltatnak, hanem sokkal többen ut sub A.¹⁶² ezek egyáltalában ellene mondanak a földek egy tagban leendő felosztásának, ezeket tehát sua formalitate¹⁶³ kellett volna citáltatni, mindeneknek az actio parját (...) a (...) citatoriával singillative¹⁶⁴ minden incattusnak kellett volna megküldeni sensu articuli 23. 1613.¹⁶⁵ De csak egyedül Szujko Jánosnak magának küldetett meg a citatoriával együtt az actionak párja, ut sub N° 2° exhibitióról való testimonialis¹⁶⁶ bizonyítja, következésképpen az egy actio parjának kiadásával nem citáltathatott 108 ember. Annyival inkább, mivel az actioban kitett alperesek nem is köteleztettek arra, a citatoria sem parancsolja, hogy házanként járjanak, conventiculumokat¹⁶⁷ tartsanak, amint allegative máris subsummáltatnak,¹⁶⁸ noha legkisebb conventiculumot sem tartottak. Innét azok ellen, akik a prigált terminusra¹⁶⁹ meg nem jelentek, contumatialis sententiát¹⁷⁰ sem kérhettek: mert csakugyan igaz az, hogy nemo nisi legitime citatus Juris ordine convinci potest,¹⁷¹ azonban az is igaz, hogy non entis nulla sunt affectiones.¹⁷² Azok, akik meg nem jelentek, a citatoról semmit sem tudtak, némelyek szántottak-vetettek, némelyek a Dunai malomban örletni voltak, és így mint törvényesen nem citatusok ellen contumatie poenat¹⁷³ nem is lehetett volna kérni, annyival inkább convincáltatni.¹⁷⁴ Ugyan e végett a contumatialis büntetés alól simpliciter kívánja absolváltatni,¹⁷⁵ és azokon kívül, akik benevole¹⁷⁶ a

157 mérnök

158 visszahelyeztetni

159 mind az indítványát, mind a keresetét mérsékeltetni

160 tiltakozással

161 alperesek

162 az A. alatti melléklet szerint – Ez a melléklet a földek egy tagban történő kimérését ellenzők neveit tartalmazó lista, amelyre később is többször hivatkozik az ügyvéd.

163 személyesen

164 a keresetlevél másolatát az idézéssel együtt külön-külön

165 az 1613. évi 23. törvény értelmében

166 ahogy a 2. szám alatti kézbesítésről szóló tanúsítvány

167 gyűléseket

168 a perbeli állítás szerint máris többen vannak

169 az először kitűzött határnapra

170 makacssági ítéletet

171 a bíróság csak azt ítélni el, akit törvényesen megidéztek

172 ami nem történt meg, annak következményei sincsenek

173 makacssági büntetést

174 elítéltetni, elmarasztaltatni

175 a makacssági büntetés alól egyszerűen kívánja felmentetni

processusban megjelentek minden citatio nélkül, hogy a többi is in consortium litis¹⁷⁷ törvényesen citáltassanak mind a törvény, mind a természeti igazság megkívánják, aminthogy ezeknek, akik sub A. specificáltaknak¹⁷⁸ és még a törvényben nem állanak, a törvénybe leendő idéztetéseket is méltán megkívánják az I. felek, hogy így mind a procedens Nemes Judicium¹⁷⁹ előtt, mind pedig a tekintetes nemes Appellatorius Forumokon¹⁸⁰ kitessék, hogy kik légyenek az incattusok, azok tudnillik, akik a földeknek egy tagban leendő megosztásában meg nem egyeznek.

2. Az actióban az actorok neveik is hibásan tételnek fel, mert a neveik, kik légyenek az actorok, nem tételnek ki, csak egyedül az tételik fel: Varga János Szabadszállási főbírónak és véle együtt Sulykó János esküdtön kívül több esküdt társainak és a helység lakosainak nagyobb, s mintegy 306 személyekből álló részének actiója. Kellett volna pedig minden actornak a nevit név szerént feltenni, nemcsak Tanácsbéli Uraimékét, hanem még a több actor lakosokét is, akik azt akarják, hogy a földjeik proportio szerint egy tagban osztassanak fel, hogy így majd midőn annak helyén és idejében poena indebitae¹⁸¹ kérettetik, lehessen kik ellen kérni. A Nemes Tanács Varga János főbíró úrral együtt in concreto¹⁸² mint Communitas csak egy személyt repraesentál¹⁸³. 306 személyek kik légyenek, az actióból ki nem tetszik. szükségesképpen pedig ki kellene tetszeni, mert amint feljebb már megmondott Non entis nulla sunt affectiones.¹⁸⁴ Azok ellen, akik a processusban nem állanak, indebitát sem lehet kérni, valamiképpen hogy azok ellen is, akik törvényesen nem citáltak, in poena contumaciae nem is lehet convincálni. De különben is a mintegy szóciska 306 személyeket nem is foglalhat magába, mert abból csak azt lehet kihozni, hogy a felperesek nem állanak 306 személyekből.

3. Protestálnak¹⁸⁵ az I. felek az eránt, hogy az Almássy nevezetű ingeneur úrnak csak azért, hogy a határokat megjárta, ex Communi Cassa¹⁸⁶ 36 Ft-okat fizetett a Nemes Tanács, úgy protestálnak az eránt is, hogy már előre Bedekovics ingeneur úrral, aki a földeket tanya számra felosztaná, 900 Ft-okban előre megegyezett, mert az ilyen fizetések által csak egyedül a szegény contribuens nép enerváltatik.¹⁸⁷ Nincs is most ezen földeknek egy tagban leendő felosztására, amint majd alább meg fog mutattatni semmi szükség is, mert ha eddig az ideig ki-ki a maga redemptioját békességben bírhatta az eddig való osztály szerént, ezután is bírhatja. Jobb volna az ilyen ingeneur urakra való haszontalan költséget ilyen hadakozásnak idején az Ő Felsége segítségére fordítani.

176 önként

177 pertársaságra (perbe)

178 az A. alatti mellékletben felsoroltatnak

179 eljáró nemes bíróság

180 felsőbb bíróságokon

181 ok nélkül való perbefogás büntetés

182 konkrétan

183 képvisel

184 ami nem történt meg, annak következményei sincsenek

185 tiltakoznak

186 a község pénztárából

187 adózó nép terheltetik

Azért, minthogy mind a citatio, mind az actio is hasonlóképpen hibásak, mivel egy actio párjának kiadásával annyi incattusok nem citáltathatnak, a hátralévő incattusok in consortium litis citáltassanak azokon kívül, akik már a processusban megjelentek. Különbösen mind a citatiót, mind pedig az actiót kívánja judicialiter¹⁸⁸ leszállíttatni, akik pedig in poena contumaciae absque citatióne convincáltak,¹⁸⁹ azokat ab onere contumaciae simpliciter absolváltatni¹⁹⁰ kéri cum generali reservata.¹⁹¹

A felperesi válaszra adott viszontválasz fogalmazványa:

Pro II. Elhallgatván a sok sarcastica¹⁹² szólásnak formáit, csak azokra felelnek az I. felek, melyek a dologra tartoznak, azért is:

1. Azt mondják az A. felek, hogy a 23^{dik} 1613 esztendőbeli articulus nem a kunokra, hanem csak egyedül a nemesekre tartozik. Ez illetlen kifogás, mert hiszen a kunok is Magyarországon lának, magyar törvényekkel igazgattanak.

2. Az is állítatik, hogy nincs a Kunságban szolgabíró, aki kiadja az actionak parjait. Ez is sikertelen kifogás, mert itt nem abban áll a dolog és vetélkedés, hogy ki volt az exhibens¹⁹³ s az egy actio parját kiadója, sub N^{ro} 2° denotalt assessor¹⁹⁴ urak személyéről nincs is legkisebb ellenkezés és kifogás, hanem az itt a kérdés, hogy egy actio parjának egy embernek lett kiadásával citaltathatik-e száz s több ember. Magoknak az A. feleknek meg kell azt vallani, hogy nem lehet, mert minden ember csak magáért tartozik felelni, nem másért. Azonban az is igaz, hogy az az egy ember, akinek az actio exhibealtatott¹⁹⁵ házról-házra, mezőről-mezőre szántók, vetők és a malomban őrlők után járni nem is köteleztetik, nem is volt az még eddig praxisban,¹⁹⁶ hogy az emberek ilyen módon idéztessenek törvénybe.

3. Mondják az A. felek, hogy az I. felek a sub N^{ro} 4° denotált Tekintetes Deputatio¹⁹⁷ előtt megegyeztek a földmérésben. Erre csak az a felelet: ha megegyeztek volna a Felsőleges Consiliumon,¹⁹⁸ vagy Grof Majlath¹⁹⁹ előtt, vagy a Tekintetes Districtusok előtt, most incattusok és ellenkezők nem volnának. De sokan azt sem tudják, hogy mire való, s mi lesz vége a sub N^{ro} 4° denotált Deputationalis²⁰⁰ munkának. Nem csuda hát, ha szinte némelyek incatusokká lettek is, mert nem

188 törvényesen

189 makacsság bűnében idézés nélkül marasztaltattak el

190 makacssági büntetés alól egyszerűen felmentetni

191 pergátló kifogással

192 csípős, gúnyos

193 kiadó, kézbesítő

194 a 2. számú mellékletben megnevezett esküdt

195 kézbesítetett

196 gyakorlatban, szokásos

197 a 4. számú mellékletben megnevezett küldöttség, ti. a Jászkon Kerület által kiküldött bizottság (Illésy János nagykun kapitány, Maár András kiskun kapitány, Laczka János kerületi h. ügyész és Bedekovits Lőrinc kerületi mérnök), amely 1792. szeptember 3-án megkérdezte a szabadszállási birtokosokat arról, hogy akarják-e a szántóföldek egy tagban való kimérését. Az eredmény szerint 305-en akarták, 30-an mondtak ellent.

198 a Helytartótanácsnál

199 Majlath József gr., 1787-1791 között alkancellár, 1789-1795 között főkamárás

200 a 4. számú mellékletben megjelölt küldöttségi

értették úgy a dolgot, mint most értik. *Tela autem provisa minus nocent.*²⁰¹ Az is igaz, hogy: *Opposita juxta se posita clarius elucescunt,*²⁰² s éppen ez az oka, hogy az A. felek mindenütt a törvényes útra igazítottak. Méltán is, mert most tetszik már ki, de még ezután jobban ki fog tetszeni, hogy kiknek vagyon akaratjok a földeknek egy tagban leendő felmérésére, kiknek nem. Azt pedig *pro principio*²⁰³ nem tarthatják az A. felek, hogy *Nemo consilium suum in detrimentum alterius mutare potest,*²⁰⁴ mert *Consilium pejus semper mutari potest in melius.*²⁰⁵ És ha szinte *coram Deputatione*²⁰⁶ megegyeztek volna is a földnek egy tagban leendő felmérésében, nem következik, hogy az akkori akaratjok meg nem változtathatják, mivel *priora tolluntur per posteriora,*²⁰⁷ akkor más volt a *conceptus,*²⁰⁸ minekutána jól megfontolták a dolgot, amint majd a *meritumban*²⁰⁹ bővebben fog megmutatni.

4. Mind a Felsőleges Királyi Táblán, mind a Nemes Kapitányi Széken tapasztalta az I. felek *agense,*²¹⁰ hogy valahány az *incattus,* ha 200 vagy 300 is, annyinak kell az *actio* parjának *exhibealtni.* Mely *sub N° 2°* nem láttatik, hibás tehát a *citatio* és törvénytelen. Azonban az is igaz, hogy e jelenvaló materiában a Nemes *Communitas* nem is vetetethetik úgy fel, mint *Communitas,* hanem mint *privata persona,*²¹¹ aki a maga hasznát, *commodum*át keresi *cum damno tertii.*²¹² Következésképpen valamint az *incattusok,* úgy az *actorok* neveiket mind az *actio*ban, mind a *levataban*²¹³ ki kellett volna tenni.

5. Nem vastag tudatlanság az, hogy azok, akik in *poena contumaciae convicallattak*²¹⁴ a *magok absolutiojukat*²¹⁵ kérik, mert csakugyan igaz az valamint a nemesek közt, úgy a Kunságban is, hogy *Nemo nisi legitime citatus convinci et aggravari potest.*²¹⁶ Azt pedig sohase mutatják meg az A. felek, hogy az egy *actio* parjának kiadásával mindenek *citaltattak.* Méltán kérik és kérhetik tehát a *contumacialis büntetés* alul való felszabadíttatásokat annyival inkább, mivel sem *citaltattak,* sem *prokátorjok* nem volt még akkor, mint nem *citatusoknak.*

Azért továbbra azt mondják az I. felek, hogy *qui perdidit numerum, incipiat iterum.*²¹⁷ Akik *benevole* a *processusban* megjelentek, azoknak neveik keresztel megjegyeztettek *sub A.,*²¹⁸ akiknek pedig neveik előtt kereszt nincs, még azokat szükségképpen kell in *consortium litis* *citalni,* hogy így a feljebb való *Forumokon* is

201 Az időben észrevett fegyverek kevesebbet ártnak.

202 Az ellenséges fegyverek szebben fénylenek, ha magunk mellé tesszük őket.

203 okkal

204 valaki nem másíthatja meg a véleményét

205 a rossz elhatározás mindig megváltoztatható egy jobbra

206 a küldöttség előtt

207 az előbb történeteket semmissé teszik a később bekövetkezők

208 elgondolás

209 a per érdemi részében

210 ügyviselője, ti. Domján István ügyvéd

211 magánszemély

212 nyereségét egy harmadik kárával

213 perkezdéskor, perfelvételnél

214 makacsság bűnében marasztaltattak el

215 felmentésüket

216 csak a törvényesen idézettek lehet elmarasztalni és **terhelni**

217 aki elrontotta a dolgot, kezdje újra

218 az A. alatti mellékletben

kitessenek, kik legyenek az actorok, kik az incattusok? Különben valamint feljebb kérte, most is kéri mind a citationak, mind a levatanak leszállítását, mely végre hasonlóképpen submittálja.²¹⁹

Az ügyvédi iratoknak itt vége szakad, ami valószínűleg azt jelenti, hogy 1800-ban – Domján István halálakor – így állt az ügy. A per későbbi alakulásáról csak a tanácsülési jegyzőkönyvből tudhatunk meg adatokat, legközelebb azt, hogy a felperesek 1806-ban letették a pert: "Filepszállási viconotarius Bankos János úr, mint a földeknek egy tagban leendő osztály eránt lévő processusban a felperesek részéről constituált prokátor fontos okkal convincálván (sic!) a felpereseket arról, hogy a régi e részben indított processus hibás volta miatt nem continuáltathatván,²²⁰ új processusnak kezdése sokkal jobb volna, melyre nézve meghatározottat, hogy azon régi processus cassáltatván²²¹ új processus kezdődjön."²²²

Az új per elkezdődött, a lefolyásáról azonban semmit sem tudunk. Ítélet 1810 végén született, ez Bankos Jánosnak a tanácshoz írott leveléből derül ki. A tanácsi jegyzőkönyv bejegyzése szerint Bankos János "a földosztály eránt az akaróknak, fölpörösöknek prokátorok, a hozzánk küldött levelében tudósít az eránt, hogy az akaróknak s nem akaróknak perében hozatott Felsőges Palatinalis Forum sententiájának megmagyarázására a F. P. Forumban Secretarius²²³ és Hercegi Tanácsos Vadász ŐNagyságához illendő volna deputatit rendeltetni, és azon esetre, ha a titulált úr via politica²²⁴ tanácsolja ügyünket, akaratunkat a Felsőges Herceg előtt előlmozdítatni. A jelentő úr instantiát már formálván azt a Nemes Tanáccsal közleni kívánja. Mely jelentésére a titl. úrnak az a rendelés tétetik, hogy a jövő vasárnapra azon instantiát hozza által hozzánk a nevezett prokátor úr, és maga is személyesen hozzánk jöjjön által, és akkor ezen projectum²²⁵ eránt rendelés fog tétetni, s deputatio fog a Ns. tanács közül rendeltetni."²²⁶

A nádori ítélet a felpereseknek kedvezett, megszületése után felgyorsultak az események. 1811. május 30-án megválasztották a tanácsi és a birtokosi képviselőket "a földosztálynak folytatására s a hites ingenieur úr mellé". Ugyanekkor döntöttek a mérnök járandóságáról is: "Hites ingenieur Bankos János úrral a földmérés eránt alku tétetett és 100 ft-os red. földeknek és szék osztályért, kiméréseri két tagokba az új pénz nemébe a titl. úrnak 5 ft-ok ajánltattak contractus²²⁷ mellett, mely contractus a bíróság neve alatt ki is adatott barátságára a titl. úrnak, s magáról pedig a titl. úr reversalist²²⁸ adott."²²⁹

219 ítélet alá bocsátja

220 folytatható

221 megsemmisítettén, töröltétén

222 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 69., 1806. júl. 15-i ülés

223 titkár

224 kormányzati útra

225 javaslat -

226 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 321., 1811. jan. 22-i ülés

227 szerződés

228 kötelező nyilatkozat

229 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 352.

Bankos János hamarosan a tanács elé terjesztette a "földosztálynak practica"²³⁰ részére kidolgozott planumot²³¹", amelyet az kisebb változtatásokkal helyben hagyott.²³²

1812 júliusában a munka jelentős előrehaladásáról értesít a tanácsi jegyzőkönyv: "Minekutána Ő. Cs. K. Hercegségének a Fenséges Palatinusnak kegyelmes engedelmé és helybenhagyása mellett földeink egy tagban való osztályának munkájában Isten jóvoltából már annyira haladtunk volna, hogy Bankos János és Gergely Josef ingenieur urak nemcsak hogy az egész osztandó terrenumnak mappáját és delineatioját²³³ elvégezték, hanem a szerént a dűlözés és a földek classificatioja²³⁴ is Ő. Cs. K. Hercegsége által kegyelmesen helybenhagyott planum szerént elvégeztettek, sőt ugyanazon planum szerént a laistrom²³⁵ is az egész közönség megegyezésével elkészítetett volna, szükséges volt (...) a többször illetett planumnak útmutatása szerént ezen munkának azon fontos pontjára lépni, hogy az osztálynak mind a terrenumnak 4 szegletire, mind pedig a helység 6 sarkaira nézve hol leendő kérdése eránt köz értelemmel tanácskozzunk. Mivel pedig a sokszor illetett, plánumnak 5^{ik} és 4^{ik} pontjai szerént e végre a kockahúzással való meghatározás volna eszközül választva, tehát ezúttal az egész helybéli tanácsnak és átaljában a helység birtokos lakosainak együttlétével először is a felosztandó terrenumnak 4 szegleteire vettetett kocka. Melyre nézve, hogy senkinek kifogása vagy csalatkozás eránt való gyanúsága ne lehessen, köz értelemmel megállapítatott, hogy ezen kockahúzás egy ártatlan gyermek által tétessen meg. Mely meghatározott mód szerént az említett osztálynak elkezdésére nézve a Fülöpszállási határon az úgynevezett Hintók hegyére esett a kockahúzás, mely meglévén a helységnek 6 sarkai tétettek kockahúzás alá, amelyek közül a kurta sornak alsó végire esvén a kocka, e szerént azon sornak alsó végén lévő gazdán, a határnak pedig a Hintók hegyénél való szegletén fog az osztály kezdődni és a plánumban helybenhagyott rend szerént folytatattani."²³⁶

A munka azonban nem folyt zavartalanul, ismét voltak olyan birtokosok, akik nemcsak elégedetlenek voltak a történetek miatt, hanem hangot is adtak az elégedetlenségüknek. A tanács 1812. augusztus 21-i ülésének jegyzőkönyve így rögzítette a történeteket: "A közelebb múlt vasárnap a földosztály ellen a nép között lármát csináló lakosok közül a legzenebonásabbakat, ú.m. Kotsis Péter, Besei István, Oláh János, Zakariás András, Sz. Herpai János, Mester János befogattatván, azoknak vallásaik²³⁷ ezúttal megvizsgáltattak, melyek szerént meghatározatott, hogy ezek közül is a legbűnösebbek ú.m. Kotsis Péter, Besei István, Zakariás András és Oláh János különválasztatván, azok vallásaikkal együtt a jurisdictionhoz²³⁸ küldessenek, a

230 gyakorlati

231 tervet

232 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 354-355., A tervet nem, csak a vele kapcsolatos észrevételeket írták a jegyzőkönyvbe.

233 határunk térképét és rajzát

234 osztályozása

235 lajstom, jegyzék

236 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 418., 1812. júl. 5-i ülés

237 vallomásaik

238 joghatóságához, ti. a Jászkun Kerület törvényszékéhez

többek pedig ezúttal megintetvén szabadon bocsájtassanak, azonban ezeknek is vallása fiscalis²³⁹ úrhoz megküldessenek. Emellett I. Tóth István, mint a legelső lármások közül lévő, de magát minden vétke eránt Sz. Tóth János bátyjára provocáló²⁴⁰ személy addig, míg Sz. Tóth János előkeríttetik, aristomban²⁴¹ tartatik, azután pedig azzal confrontáltatván,²⁴² a szerént mint a dolog ellenek ki fog jönni tractáltassanak.^{243,244}

Az nem derül ki a jegyzőkönyvből, hogy mi volt az ellenkezés oka, de egy későbbi bejegyzésből képet kapunk róla. Azok ellenkeztek, akik a tagosítással rosszabbul jártak. Az esemény után néhány nappal egy két fős küldöttség érkezett a nádortól. "Palatinalis Assessor Nemzetes Vitézlő Kálmán Pál és Esküdt Nemzetes Petér Imre, mint a helybeli földosztály ellen panaszolkodó lakosoknak dolgában kiküldetett deputatus urak" úgy foglaltak állást, hogy "a panaszolkodó lakosok osztályainak ezúttal lett megvizsgálása alkalmatosságával főképpen Baratskai Péter és Kusztos Pál több lakosok közt sérelmeseknek találtattak abban, hogy ezeknek földosztályaik nagyobb részént sőt egészen is homokosak, s amiatt a szántásra, vetésre s gabonatermesre alkalmatlanok, tehát ezeknek vizsgáltására s megnyugtatóására a helybeli tanács által projectum tétessen. Kevesebb sérelmeseknek találtattak Kusztos Gergely, Deli István, F. Nagy Istvánné, Török János, I. Kovács Mihály, Gergely Kovács, F. Horváth János, ezeknek fogyatkozásait is szükségesnek ítéli a (...) Deputatio sérelmekhez mérsékelt bonificatioval kipótoltatni. Classisba tétetnek a sérelmesek között K. Toth János, Baratskai János és I. Nagy István, akiknek osztályaikban is valamely figyelmet érdemlő részek homokosak voltak miatt hibásoknak lenni elesmértetnek."²⁴⁵

Egy másik, szintén Kálmán Pál elnökletével kiküldött deputáció az utak ügyét segítette megoldani, amennyiben "a közönséges utak eránt a Ttes Deputationak a kidolgozott planum szerént tett intézete és a tanácsnak s lakosságnak megegyezése átaljában abban állapodott meg, hogy minden olyas régi, akár ország-, akár más privát utak, melyek a planum szerént még az osztály előtt rész szerént eltöröltettek, rész szerént másuvá tétettek, a régi helyen egyáltaljában eltöröltessenek, és senki által usuáltatni ne engedessenek, hanem csupán azon utak a magok szélességében hagyattassanak meg, melyek a planum szerént a mappán is designálva²⁴⁶ vagynak. A tanyákra való privát járások eránt is pedig ezúttal az a rendelés és megegyezés lett, hogy mivel minden osztálydülő valamelyik országúton akár alól, akár felül a helységen szükségesképpen keresztülmegy, tehát minden privát gazda az országúton a maga dülleje végéig menvén, azután a dülön, melynek mindenütt útnak kell maradni, tartozik tanyájára járni. Mivel pedig e részben, különösen a Kis Rét és Zab szék miatt azon nehézség adná magát elő, hogy az ezeken általmenő dülökön a nagy sár és vizek miatt keresztüljárni lehetetlen volna, tehát ezen említett két vizek körül

239 ügyész

240 valló, hivatkozó

241 fogságban

242 szembesítettvén

243 járjanak el velük szemben

244 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 420.

245 Uo. 423-424., 1812. szept. 15-i ülés

246 jelölve

fiók utak tartassanak, melyeken azon vizeket békével elkerülni lehessen. Mely két helyen leendő fiók utak kicsinálása hogy annál jobb móddal és mindeneknek praejudiciuma nélkül essen meg, úgy a régi eltörölni való utak cassatiojára²⁴⁷ a tanácsból Varga Sándor úr, a közrend közül pedig Gálos János és Varga István birtokos lakosok kineveztetnek, ezeknek miképp leendő végrehajtásáról a tanácsnak ha mindjárt szóval is tudósítást tévén."²⁴⁸

A tagosítás 1813. május 2-án fejeződött be. A tanácsülési jegyzőkönyv így számolt be róla: "Minekutána főosztályunknak megvizsgálása és authenticatioja²⁴⁹ végett a Tekintetes Nemes Districtusokhoz nyújtott instantiánkra Palatinalis Assessor Kálmán Pál Úr, Electus Commissarius Már János és districtualis földmérő Bedekovics Lőrinc urakkal együtt beküldetettek és ezen superrevisoria²⁵⁰ (...) Deputatio a múlt April. hónap 28^{kán} hozzánk kijövéen ezen osztálynak megvizsgálását elvégezte, és a szerint a mappát is tegnapi napon authenticálta és subscribálta²⁵¹ volna, a mai déli esti Isteni tisztelet után öszvegyülekezett helybeli tanács és közlakosság előtt Tisztelt Palatinalis Assessor Úr oly közönséges hirdetményt tenni méltóztatott, mely szerént az egész osztály munkájának a megvizsgálás után tapasztalt hiba nélkül való voltát és annálfogva az az ellen panaszolkodók panaszának helytelenségét megmagyarázván, ezáltal annak igazságosan és tökéletesen lett végbevételéről az egész nép is láttatott oly meggyőződéssel lenni, hogy az ellen legkisebb szembetűnő és figyelmet érdemlő nehézség vagy ellenvetés is nem tapasztaltatott."²⁵²

Ha a bizottság előtt nem is, később azért mutatkozott ellenkezés az elosztással szemben, olyannyira, hogy még az 1820-as évek végén is voltak olyan gazdák, akik a nyomásos rendszer visszahozását követelték.²⁵³ Ez azonban nem változtat a tényen, hogy 1813 nyarán lezárult Szabadszálláson az első tagosítás.

---

247 megsemmisítésére, felszámolására

248 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 468., 1813. ápr. 19-ülés

249 hitelesítésére

250 felülvizsgáló

251 hitelesítette és aláírta

252 Tanácsülési jkv. 1805-1813. 469., 1813. máj. 2-i ülés

253 Ld. NOVÁK László, i.m. 46-47. és 83-86.

Szójegyzék

A. felek	felperesek
absolutio	felmentő ítélet
absolvál	felment
actio	kereset(levél)
activitás	lehetőség, hatalom
actor	felperes
actorátus	kereset
adjunctus	bírótárs
agens	ügyviselő, ügyvéd
allegative	a perbeli állítás szerint
apellál	fellebbez
apelláta	fellebbezés
appellatorius forum	fellebbviteli fórum
a proportione	részarány szerint
a proportione redemptionis	a redempció arányában
arl/arli	<i>ld. articulus</i>
aristom	rabság, börtön
articulus	törvény
assessor	esküdt
authenticál	hitelesít
authenticatio	hitelesítés
benevole	önként
bétakar	betakarít
bétakaradás	betakarítás
bitang	gazdátlan v. rablott jószág
bitangol	prédál, rongál
bitangul	gazdátlanul
bonificatio	jóvátétel, pótlás, kárpótlás
calcatura	nyomás
calculus	rész
cameralis	kamarai
cassatio	törlés
citál	idéz (törvénybe)
citatio	idézés
citatoria	idéző (levél)
classificatio	osztályozás, rendezés
classis	rend, osztály
clavis	kulcs
coincidál	egyezik
commissarius	megbízott, küldött
commoditas	rend, szabály

commodum	haszon, nyereség
communitas	helység, község
compendium	egység
competentia	rész
conceptus	elgondolás
confirmál	megerősít
confrontál	szembesít
conscribál	összeír
conscriptio	összeírás
consentiál	nyilatkozik
consideratio	elgondolás
consilium	tanács
constituál	állít
contentus	elégedett
conterminál	határol
continuál	folytat
contractus	szerződés
contribuens	adózó
contumacia	makacssági büntetés
conventiculum	gyűlés
convincál	elítél, elmarasztal
convocál	összehív
convocatio	összehívás
corpus	test, itt: földdarab
damnum	kár
debita	kellő, szükséges
decisio	elhatározás
declarál	kijelent
delineatio	rajz
denotál	nevez
deputál	kiküld
deputatio	küldöttség
deputationalis	küldöttségi
deputatus	küldött
designál	kijelöl
detrimentum	veszteség, kár
difficultas	nehézség, baj
disputál	megvitát
disputatio	vita
distrahál	elad
districtus	kerület, itt: Jászkun Kerület
electus	választott
enervál	terhel
exhibeál	kézbesít

exhibens	kiadó
exhibitio	kézbesítés
expediál	kiad
F.	felséges
fertály	negyed
fiscalis	ügyész
forum	bíróság
fundamentum	alap
fundus	telek, fekvő jószág
generalis	egységes
generális gyűlés	közgyűlés
geometra/geométra	földmérő
h.	helyettes röv.
habite	helyesen
I. felek	alperesek
immunis	mentes
implicite	közvetlenül
in actione	keresetlevélben
incattus	alperes
in consortium litis	pertársaságra, perbe
incultiváltatható	megművelhetetlen
indebita	helytelen panasz, ok nélkül való
individuum	perbefogás
individualis	egyén
inducál	egyéni
ingeneur	kezdeményez
inhaerens	mérnök
injuria	velejáró, vonatkozó
inmunis	jogsértés, igazságtalanság
inredemptus	<i>ld. immunis</i>
instál	<i>ld. irredemptus</i>
instantia	kér
institutum	kérelem
interessentia	állítás, indítvány
intertentio	érdek, részrehajlás
irregularare	élelem
irredemptus	szabálytalan, rendetlen
	nincstelen, földnélküli
judicialiter	bíróilag, törvényesen
judicium	bíróság, ítélet

jurisdictio	joghatóság, itt: Jászkun Kerület törvénytörvényése
kalkatúra	nyomás
Kkun	kiskun
közönséges	közös, együttes
különös	különvaló, saját
különösen	külön-külön, egyenként
laistrom	jegyzék
leszállít	mérsékel (büntetést perben)
letett hit	eskü
levata	perfelvétel, perkezdés
liber fundi	földkönyv
magistratus	községi tanács, tisztikar
manuscriptum	kézírás, aláírás
mappa	térkép
materia	anyag
meghitelt	megeketett
meritum	a per érdemi része, a per veleje
mértföld	mérföld
notarius	jegyző
Ns	nemes
Nzetes	nemzetes
objectum	tárgy
obsenál	alkalmaz
oeconomicum	gazdaság
optio	választás, választásra való szabadság
osztály	birtokelkülönítés
örökség	ház, tanya
palatinus	nádor
palatinalis	nádori
par/pár,	másolat
paritas	egyenlőség
particularis gyűlés	részközgyűlés
planum	terv
poena contumaciae	makacssági büntetés
politicum	igazgatás, kormányzás
portio	rész, birtok
possessor	birtokos
possessorium	birtok
practica	gyakorlati

praejudicium	kár
praerogált	kitett
praeservál	megvéd
praxis	gyakorlat
privata persona	magánszemély
procedál	eljár
producál	terem, nő
productum/produktum	termék, termés
pro I.	alperesért (pro incatto)
pro II.	alperesekért (pro incattis)
procedens	eljáró
processus	per
projectum	tervezet
prokátor	ügyvéd
proportio	arány, részarány, osztály
proportionalis	arányos
proportiot indukál	osztályt kezdeményez
propriarius	tulajdonos
protestál	tiltakozik
protestatio	tiltakozás
proviánt	eleségraktár
provideál	ellát
provocál	vall
punctom/punctum	pont
respective	úgyszólván
rectificatio	kiigazítás
redemptio/redemptio	megváltás, a földesúri hatalom alóli megváltkozás; jelenti magát a megváltott területet is
redemptionalis	megváltott
redemptus	birtokos, aki a redempció alkalmával földet vásárolt, valamint az ő leszármazottai
redimált/redinált	redempcióval szerzett
referál	jelent
Rh. ft	Rhenes (rajnai) forint
reponál	visszahelyez
repraesentál	jelent, képvisel
resolutio	engedély
reversalis	kötelező nyilatkozat, kötelezvény
sarcastica	gúnyos, csípős
secretarius	titkár
sententia	ítélet
simpliciter	egyszerűen

singillative	külön-külön, egyenként
specificál	felsorol
statutum	szabályrendelet
subdividál	feloszt
subdivisio	részfelosztás, részosztás
subiectum	alany, alattvaló
submittál	ítélet alá bocsát
sub N^{ro}	szám alatti/számú melléklet (sub numero)
subscribál	aláír
subscriptio	aláírás
subsummál	felülszámlál, meghalad
summa	összeg
superrevisoria deputatio	felülvizsgáló küldöttség
szék	bíróság (ítélőszék, kapitányi szék)
székes	szikes
takar	betakarít
takaradás	
/takarodás	betakarítás
terrenum	termőföld
terminus	bírósági határnap
testimonium	tanúsítvány
testimonialis	tanúsító(levél)
t.i.	tudniillik
Tittl./Titl.	titulált rövidítése
titulált	nevezett
titulus	megnevezés, cím
Tttes/Ttes	tekintetes rövidítése
ú. m.	úgymint
unanimiter	egyetértően
usuál	használ
vallás	vallomás, tanúvallomás
valor	érték
vectura	szekérfuvar
vexa	veszekedés, bosszú
vicenotarius	aljegyző
votum	vélemény
vox	szavazat

A hagyatéki per, mint történettudományi forrás

A levéltári iratok tömegében járatos kutatók tudják, mennyire viszonylagos egy-egy dokumentum, dokumentumcsoport forrásértéke. Szinte minden levéltáros a példák sokaságával igazolhatja, hogy az a feljegyzés, ami a hivatali meghatározás szerint, mint történelmi dokumentum értéktelennek minősített, egy bizonyos kutató vagy téma szempontjából döntő bizonyíték, az egyedüli hiteles, történeti forrás lehet. Ezért alapvetően téves értékes és értéktelen dokumentumokról beszélni. Helyesebb, s a tudományos kutatás módszerének is megfelelőbb az a kategorizálás, amely szerint egyes levéltári iratok, iratcsoportok a történeti ismereteket bőségesben, sokoldalúbban hordozzák, mások inkább az egy szempontot kiemelő kutatást szolgálják.

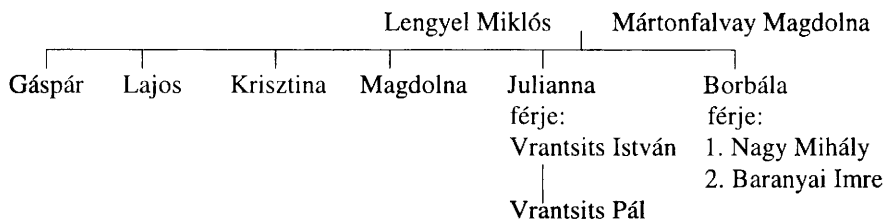
Az az ügyirat együttes, amelyet elemzésem során bemutatok a történettudomány sokoldalúan adatgazdag forráscsoportjába tartozik. Tanulmányommal a történeti ismeretek e gazdag lelőhelyének, a polgári peres iratoknak kiaknázási lehetőségeire szeretném felhívni a kutatók figyelmét, a kiemelt egyetlen vagyoni jogi per módszertani példáján.

Az irategyüttes 1796-tól 1859-ig tartalmaz dokumentumokat. A teljes peranyagnak csupán egy töredéke vészelte át az idők viszontagságait, s a bíróságok közötti hosszú hivatali útvesztőket, de így hiányosan is alkalmas az említett időszakra vonatkozó gazdaság- és társadalomtörténeti ismereteink elmélyítésére. E peranyag segítségével betekinthetünk egy-egy család gazdasági és emberi viszonyainak több mint fél évszázados folyamatába. S szinte benne élve a történelmi korban, esettanulmányként ismerhetjük meg Magyarország e fél évszázadát általánosan jellemző társadalmi és gazdasági folyamatainak formálódását.

A per kiindulópontja Somogy vármegyében kialakult örökösödési viszály volt, amelyet Lengyel Miklósnak a Kurtakeszin élt földbirtokosnak és vejének, Vrantsits Istvánnak a halála váltott ki. A Vrantsits örökség 1801-ben, Vrantsits Pál özvegyének halálával nyílt meg, s mivel egyenesági utód nem maradt, az örökség az örökgyó anyai ágára szállt vissza, ez esetben az ősi Somogy vármegyei Lengyel családra.¹

---

¹ NAGY Iván, 1857. 90-92.

A Vrantsits örökség tehát a kor jogszokása alapján négy öreg ágra oszlott, amelyek-ből három a Lengyel testvéreké volt, úgy mint :

- I. Báró Lengyeltóti Lengyel Gáspár, Anna leánya,
- II. Lengyeltóti Lengyel Borbála és Bodorfalvai Baranyai Imre házasságából született gyermekek ,
- III. Lengyeltóti Lengyel Krisztina és Nedeczky Károly gyermekei .

Az örökség megnyíltakor már olyan vagyonrészekben is osztozni kellett az örökösöknek, amelyek még 1781-ben Lengyel Miklós halála után leánya, Julianna révén kapcsolódtak a Vrantsits vagyonhoz. Ilyen vagyonrészek tekinthető pl. Bogát pusztája.

A Somogy megyei Bogát akkor még egy egységes pusztája volt, de Lengyel Miklós két leánygyermekére Juliannára, Vrantsits István feleségére és Borbálára, Baranyai Imre feleségére hagyományozta. A pusztát ezért közös megegyezéssel 1781. február 1-én ketté osztották s ettől kezdve az osztály után elkészült térképek alapján a pusztát két részre Alsó-Bogát és Felső-Bogát néven különböztették meg. Az 1782-ben készült első katonai felvétel idején Bogátot már két különálló település-földrajzi egységként jegyezték fel.²

A felmérés szerint Felső-Bogát ~ Ober Bogat, Gesztitől háromnegyed, Polánytól másfél, Somogyvámostól két és fél óra járásra fekszik. Van egy masszív építésű kastélya, kis temploma, majorsága, gabonatarolója, a tó partján egy juhakol, néhány hivatalnok lakás és malom található.

Alsó-Bogát ~ Unter Bogat, helyét a korábban vele egészet alkotó Felső-Bogáthoz viszonyították, s földrajzi helyét attól negyedóra járásra, Polánytól kissé távolabb jelölték meg. Nevezetes építményeiként feltüntették a kastélyt, a malmot, a majorságot és egy templom romjait. Az egész határt vizes, tó és patakok által is mocsarasított területként írták le, amelynek völgybeli útjai száraz időben sem járhatóak.

A katonai felmérés szűkszavú tömör leírása a településtörténeti kutatás egyik leggyakrabban használt és idézett forrása. Az idézetnél azonban lényegesen bővebb és részletesebb, s bizonyos értelemben pontosabb ismeretek nyerhetők a hagyatéki kettéosztását dokumentáló iratokból, melyeket a Vrantsits Pál halálát követő hagyatéki perhez a Dunántúli Kerületi Tábla esküdtje 1822-ben csatolt.

---

2 DOBAI András, 1983. 161.

A csatolt iratokból megtudható, hogy 1802-ben az egész Felsőbogát 1390 és 1/8-ad hold területű volt. A kastély 28 és kéthadod öl hosszú épület, udvarában cselédházak, présház, istállók és kocsi színek álltak, amelyek a kastély telkéből ~ udvarából 264 és kéthadod ölet foglaltak el. Az egész udvar szélessége 34 öl volt, amihez csatlakozott a szénás- és gabonáspajta, külön-külön kisebb udvarokkal. A pajtaudvart 31 és fél ölben mérték fel. A kastélyhoz tartozott volt az udvaron kívül eső részen 3 cselédház, melyekkel szemben téglából épített fészer és egy rozantabb marhaistálló állt. Az említett gazdasági épületeken túl feljegyeztek: egy disznó hizlalt, egy "Svaiczer" istállót akollal, egy majorházat kukorica kasokkal, gulyaklot kifutó kerítéssel, s még több kertes épületet.

A gazdálkodási módra utaló felszerelési tárgyak, a határban termesztett termények mennyisége, fajtája, de még a termesztés során keletkezett veszteségek vagy költségek is megismerhetők e felmérésből. Legnagyobb mennyiségben búzát termeltek, ezt követte az árpa, a zab majd a rozs mennyisége. Az Alföldön gyakori kétszerest itt egyáltalán nem vetették. Viszont borsót, lencsét igen, s külön számontartották a muhart és az árpaalját. Termeltek hajdinát és kukoricát is. A megtermett búza nem egészen háromszorosa volt az elvetett magnak. A legnagyobb termést az árpa adta, ebből elvetett az elvetett magnak több mint ötszöröse termett.

A gazdasági eszközök között a 16 ökörhöz 6 szekér, – egy vasalatlan – és 8 járom tartozott. Mindehhez eke és láncos tesla, 6 vasas borona és számos kézi szerszám járult. Kapát háromfajta használtak: széleskapát, irtókapát és ásókapát. Villát úgy szintén: háromágú hosszú villát, háromágú favillát és kétágú vasvillát.

A kastély alatti pincékben és a szőlőbeli présházban nem csak bort, hanem kifőzésre előkészített zúzott szilvát, törkölyt és gyümölcsacetet is tároltak.

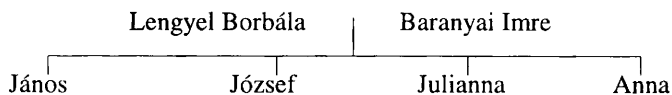
A felmért vagyontárgyak egy részét azonnal értékesítették, s bár az árverésen elért bevételt nem tekinthetjük azonosnak a forgalmi árakkal mégis fontos támpont a korabeli értékviszonyokhoz. Az említett eszközök közül pl. egy vasas szekeret 4 ökörrrel, a szekérhez tartozó rövid és hosszú oldallal, láncokkal, ekével, boronával, kötelekkel 253 ft és 36 krajcárért vásároltak meg. A törköly akója 1 ft, a szilvapálinkáé 1 ft 3 krajcár volt. [*Felsőbogát puszta területének teljes felmérését az 1. sz. mellékletben csatolom.*]

Az 1801-es osztály során a teljes Vratsits örökség két örökös csoport kezére jutott. A Lengyel örökösök részét felvásárolta Lengyel Gáspár, kivéve a Lengyel Borbála és Baranyai Imre utódainak járó részeket, amelyeket az áttekinthetőség megkönnyítésére a továbbiakban Baranyai örökségnek nevezünk.

A Baranyai örökség ismét négy ágra szakadt, úgymint:³

1. Baranyai János,
2. Baranyai József,
3. Baranyai Julianna Hrabovszky Gáspárné és
4. Baranyai Anna Somogyi Józsefné ágára.

3 BKMÖL. Kf. lt. (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kiskunfélegyháza levéltára) IV. 752.Kk. ir. (Különkezelt iratok) Fasc. 1. No. 7.

Baranyai Imre a Bodorfalvi előnevet viselte, ami a család Túróc megyei származására utal. A család leghíresebb tagja, a hagyatéki perben is érintett János, ezredtulajdonos generális (lovastábornok) volt.

Baranyai János további 8 fővel gyarapította az örökösök sorát, lévén három házasságából nyolcgyermeke. Családjával a Lengyel kastélyban élt Kurtakeszin, de 1798-ban meghalt, ekkor az első házasságból származott gyermekei elűzték a kastélyból a harmadik házasságból született két féltestvérüket – akik közül a kisebb még csupán 6 éves volt – és azok édesanyját, Antalfy Ágnest. Az elűzött özvegy először Komáromban próbált letelepedni, majd a könnyebb élet reményében visszaköltözött szülőhelyére Erdélybe, Hunyad megye Déva helységébe. Antalfy Ágnes anyagi nyomorúságának okozója nem csupán a Kurtakesziről történt elűzetése volt, mostoha gyermekei a férje által számára törvényesen lekötött 4.000 ft móríngot sem adták ki.

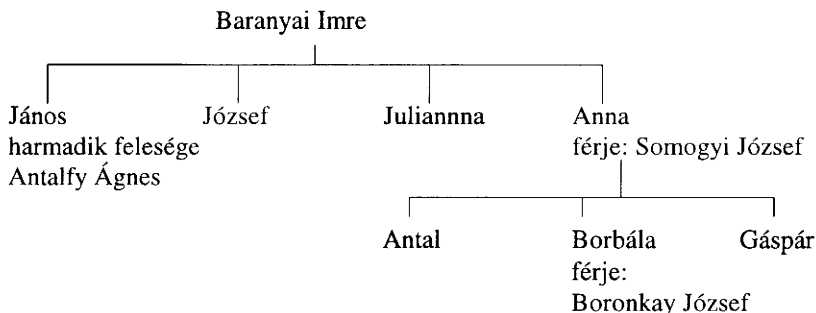
Baranyai János generális örökösire csupán a hírneve és a tetemes adóssága maradt. A hajdani vagyon meglévő töredéke is záloggal terhelt került gyermekei tulajdonába. Végrendeletében⁴ csak néhány személyes tárgyról és a lováról rendelkezhetett. Végrendeletekben csak kivételesen olvashatók az általa leírtakhoz hasonló feljegyzések Gyermekei okulására leírta vagyoni romlásának okait. Az elszegényedés kezdetét a még főhadnagyként folytatott költséges életmóddal magyarázta, amit csak kölcsönökből tudott fedezni. Mindezt betetőzte, hogy az első feleségével kötött házasságának költségeit ismét csak kölcsönökből teremtette elő, de a katonai rang után járó fizetésből még e kölcsönök kamatait sem sikerült törlesztenie. Az első feleség halála után megpróbálta egy új házassággal megszilárdítani vagyoni helyzetét, de a szerencse sem állt mellé, mert bár megkapta a feleség allatúráját, a bekövetkező hetéves háború alatt – míg a generális távol volt – a felesége el is költötte azt. Sőt nem csupán elköltötte még adósságokat is felhalmozott, s a törlesztésbe a hazatért tábornok maradék jószágait is lefoglalták. Az anyai öröksége teljesen elkopott. Az apai örökségből szintén adósságot kellett kifizetnie, részben a második felesége által felvett összeget a pozsonyi apácáknak, részben a katonatársaitól kölcsönzött pénzeket. Így örökölt birtokrészei vagy zálogban, vagy executio (foglalás) vagy éppen per alatt voltak. Apjának adóssághalmozó életmódja következményeként az ugyancsak katonai pályára lépett ifjú Jánosra tehát csak reménybeli örökség maradt. S bár a generális kikötötte, hogy harmadik felesége a záloggal terhelt de még meglévő Kurtakeszi kastélyban lakjon, a végrendelet idevonatkozó pontjait az első házasságból származott, felnőttkorú gyermekek egy percig sem tartották meg, a móríng kiadására pedig lehetőségük sem volt, a pénzhány miatt.

---

4 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. IV. No. 10/1898.

Antalfy Ágnes számára a férje halála utáni negyedik évben megnyílt Vratsits örökség jelenthette az egyetlen reményt, jogos járandósága visszaszerzésére.

Az örökség hírére otthagya Erdélyt és visszaköltözött Somogy megyébe, volt férje testvérének lányához, Boronkay Józsefné Somogyi Borbálához.

Boronkay József használta zálogbirtokosként azt a birtokrészt, ami Ágnes néhai férjének még édesanyja után járt volna. Ágnes ezért úgy gondolta megkísérli saját möringjét visszaszerezni, a Vratsits örökségből pedig visszaváltja kiskorú leánya örökségét. Tervei a gyakorlatban megvalósíthatatlannak bizonyultak, mert a rengeteg örökös miatt leányára már csupán a hatalmas Vratsits vagyon 128-ad része jutott, az is hasznosíthatatlanul három vármegyébe széttagolt, osztatlan közöstudajdonok részeként. Ez az osztatlan közöstudajdonban kimutatott örökségrész összesen 58 és hétényolcad hold föld volt.

Az Erdélyből Somogy vármegyébe férjhez ment Antalfy Ágnes – korának is hírneves személyével kötött – reménybeli gazdag házassága tehát sem férje életében, sem annak halála után nem felelt meg az ősi, nemesi családból származó somogyi generálist övező vagyoni hírévnek. A költséges életmóddhoz szükséges vagyoni háttérrel, a tényleges gyarapodást biztosító gazdálkodás helyett, csupán a reménybeli örökség jelentette. Ez a folyamat, legkevesébe sem tekinthető egyedinek. Betagolódik abba az átrendeződésbe, aminek eredményeként falvak kerültek az ott élő telkes jobbágyokkal együtt újabb és újabb nemesi tulajdonba. A reménybeli örökségek, ha végre megnyíltak is, legtöbbször úgy oszlottak meg az új tulajdonosok között, hogy azok az örökökölt birtok széttagoltsága miatt ténylegesen nem tudták gazdaságosan művelteni, üzemeltetni. A sok résztulajdonosnak egyetlen lehetősége maradt, hogy egy tökeerősebb birtokosnak bérbe vagy zálogba adja a földet és a tartozékait. A zálog összege végsősoron a birtok terhére felvett kölcsönnek tekinthető. Ezek az akciók végeérhetetlen pereket vontak maguk után. A kor feudális törvénykezési rendjéből eredően egy-egy örökösödési, osztályos vagy zálogos per évtizedekig húzódott, s nem egyszer az örökösök örököseinek az örökösei élvezték a hasznát, vagy viselték őseik ballépéseinek következményeit.

Baranyai János generális még életében elzálogosította anyai örökségét. Ezek az örökölt részjóságok Somogy vármegyében: Viszló, Hedrahely, Páth, Vraszló helységekben, Pacsér, Visnye, Gyöngyös, Gárdos, Bessenye és Öszpöre pusztákban voltak. E zálogban levő örökségből Antalfy Ágnes kiskorú leányát legnyolcad rész

illette volna, mivel a generális után nyolc gyermek maradt. Ezt az legynyolcadot azonban ahhoz, hogy bármi módon hasznosítani lehessen először ki kellett volna váltani, de nem volt miből. 1801-ben a Vrantsits örökség adta meg a lehetőséget, amiből Ágnes leányának a már említett százhuszonnyolcad rész járt volna.

A Vrantsits örökség három vármegyében terült el. Baranya vármegyében: Varga és Liget helységben. Somogy vármegyében: Tab, Path, Vraszló, Hencse, Bábony, Buzsák, Gige, Hedrahely helységekben, továbbá Bogát, Donati, Csaba, Patsér, Visnye, Gyöngyös Bessenye és Öszpöre, Gárdos, és Tapaszd pusztákban. Zala vármegyében: Bocska, Esztrégnye, és Szt. Balázs pusztákban.

Tekintettel arra, hogy az örökséget terhelő tisztázatlan adósságok, nem az örökhagyó, hanem a már örökös Baranyai Jánostól származtak, a Baranyai János ágára jutó örökösök nem tudtak megegyezni. Az örökséget bírói zár alá vették. A bírói zár alá vett vagyónrészeket jogilag az örökösök nem adhatták el, ezért annak piaci értéke alacsony volt. Amíg a vagyoni vitát s a kapcsolódó adóssági ügyeket bírósági úton nem rendezték, addig e tilalmat nem lehetett feloldani. A vármegye által hozott döntést a kancellária is jóváhagyta.

Bírói zár elrendelését kérte maga Antalfy Ágnes is, aki azt remélte, hogy ebből az örökségből végre mostohagyermekei kiadják a férje által lekötött 4000 ft mórington.

1802. szeptember 30-án Felső Bogáton az örökséget jegyzékelő küldöttség a teljes Vrantsits vagyon 1/16-ában állapította meg a Baranyai ág részét, s azt mint bírói zár alá vett jószágot árendába adta Boronkay Józsefnek. Az árenda összegét a kijelölt zárbíró Záborszky Mihály járási főszolgabíró kezelte.⁵

Somogy vármegye közgyűléséhez – melyet annak 1801. október 2-án felvett jegyzőkönyve tanúsít – adóssági igényt nyújtott be Závady Mihály is, akinek Baranyai János 2000 ft-al maradt adós.

Az Erdélyből, kölcsönpenzből, Somogy vármegyébe utazott Ágnes ezért két utat választott. Egyrészt pert indított a kőszegi bíróságon mostoha gyermekei ellen az özvegytartás és a mórington kiadásáért. Másrészt a sequestrum (bírói zár) ellenére 1801. november 5-én külön szerződéssel eladta leányának reménybeli örökrészét a sequestrált birtok bérlőjének s egyben örökös társának, Boronkay Józsefnek és feleségének, készpénzben felvett 1000 tallérért. Ebből az összegből Erdélyben, ahol olcsóbb volt a föld, akkora birtokot vásárolhatott amekkora jó gazdálkodás mellett a megélhetését megfelelő szinten biztosította.

Boronkay ezzel az akcióval saját örökrésze mellé olcsón megszerzett egy újabb örökrészt, s ez felvillantotta a bérlet fokozatos megvásárlásának lehetőségét. A következő részt Baranyai János, Borbála leánya adta el. Ez ugyanakkora volt, mint a Júlia része, mégis, az erdélyi Károlyfehérvári Káptalan előtt 1802. február 14-én, megkötött előszerződés szerint, magasabb árat kapott érte. Szépvízi Barabás József, Bodorfalvi Baranyai Borbála férje, mint felesége teljhatalmú meghatalmazottja, 1625 Rft-ért adta el az örökség részt. Ebből azonnal felvett 625 Rft-ot, de a maradék 1000 Rft-ra csupán obligatiót kapott. A végleges szerződést 1802. március 20-án Bogáton kötötték meg.

5 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. III. No. 4/1821.

A következő Baranyai örököszt a generális János fia adta el. Az ifjú Baranyai János szintén katonai pályára lépett, s az adásvétel megkötésekor lovas regimentbeli oberstlaidinand rangban szolgált. Az adásvételt – tekintettel a sequestrumra – azzal indokolta, hogy Boronkay feleségével kisgyermekként együtt nevelkedtek nagymamájuk, Lengyel Borbála Kurtakeszin levő kastélyában.⁶ A csupán rokon szeretetből eladott részéért 2000 Rft-ot azonnal felvett.

Az adás-vételnek különös hátteret ad annak ismerete, hogy az elhunyt generális éppen János fiát bízta meg az özvegyről való gondoskodással és érdekeinek védelmével. A birtokot felvásárló Boronkay József ezért azt is megígérte, hogy ha a kőszegi bíróságon folyó özvegytartási és móríngiadási pert Antalfy Ágnes megnyerné, a Jánosra jutó fizetnivalót a már kifizetett vételáron felül, átvállalja. Ezt az egyezséget 1804. szeptember 27-én Zalaapátin kötötték, az adásvételi szerződés viszont 1804. szeptember 25-én Bogáton kelt.

Az 1801-ben megegyezés hiánya miatt sequestrált Baranyai örökség nyolc részéből 1804-ben a bérlő Boronkay József kezére jutott – titkos eladással – 3 rész, a negyedik rész pedig felesége öröksége volt. Az ötödik részt 1806-ban már cselled próbálta megszerezni.

Sógorának, Csepi Ignácnak írt levelében megemlítette, hogy újabb adósságkövetelő jelentkezett, aki azt állította, hogy a a néhai generális kölcsönvett tőle 1200 ft-ot, de az összeg azóta már 1050 ft kamattal növekedett. Mellékesen azt is megírta, hogy talán a kőszegi bíróság megítéli az özvegytartást és a móríngot. S jó tanácsként azt ajánlotta: Csepi igyekezzen addig eladni a részét amíg az egyáltalán ér valamit!⁷

Azt, hogy ez a rész végül Boronkay tulajdonába került-e, nem tudni. Tény, hogy Boronkay József jelentős vagyonnal rendelkezett.1790-ben, 1797-ben és 1802-ben is Somogy vármegye követe volt, s egyetlen leányát Krisztinát gróf Festetics Imréhez adta feleségül.

A szinte az egész Dunántúlt behálózó adóssági és egyéb örökösödési vitákból álló perfollyam egy ága Baranyai Borbála házassága révén Bihar vármegyében is évtizedekig foglalkoztatta a jogszolgáltatás hatóságait.

Baranyai Borbála – a generális leánya –, Beöthy Jánoshoz ment férjhez, s e házasságból három fiuk született. Beöthy János, aki ekkor Bihar vármegye alispánja volt, 1786-ban meghalt. Özvegye később a Vrantsits örökséget összeíró esküdtek egyikéhez, Veres Sándorhoz férjhez ment, majd másodszer is özvegyesre jutva Budára a Krisztina-városba költözött.

A Beöthy család tagjai a Bessenyoői és Örvéndi előnevet viselték, s Bihar, Heves és Zemplén vármegyében is rendelkeztek birtokokkal. A család részletes nemzedékrendi leszármazását a genealógiai kötetek csupán az 1700-as évektől közlik.⁸ Nem ad bővebb ismeretet származásukról és birtokviszonyaikról Bihar vármegye monográfiája sem.⁹ Ezek a művek egyaránt Beöthy Mihállal¹⁰ kezdik a

6 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir.Fasc. I. No. 7/1804.

7 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir.Fasc. I. No. 10/1806. febr. 4.

8 NAGY Iván, 1857. 3-6. KEMPELEN, II. 111-112.

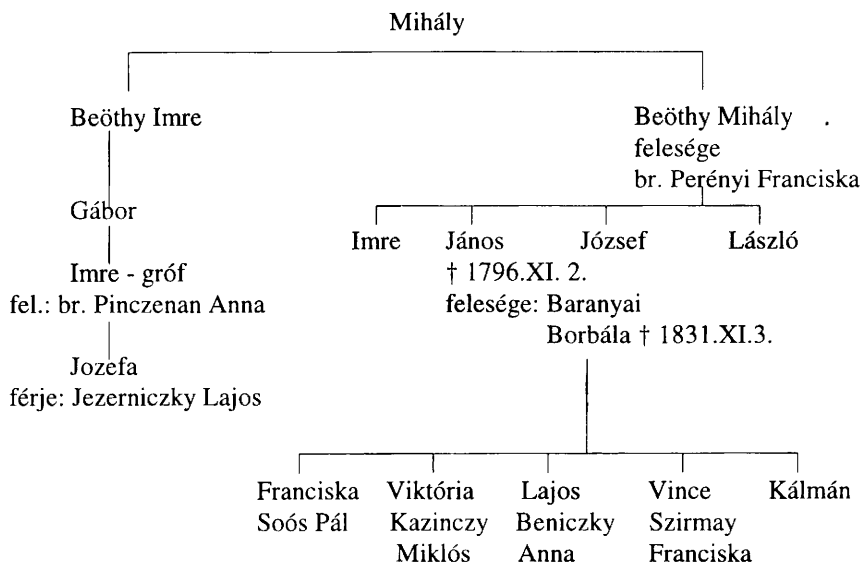
9 BOROVSKAI, év n., Bihar vármegye és Nagyvárad

10 1760-ban Bihar vármegye alispánja

Beöthy nemzedékek leszármazásának és birtokviszonyainak ismertetését. Némi kiegészítésre ad lehetőséget az a peranyaghoz csatolt latin nyelvű irat, ami a Bihar vármegyében elterülő Hencida, Pelbárt-Hidja és Nagy-Marja pusztá birtoklási ügyére vonatkozik.

Az irat épségben levő bevezető részében olvasható, hogy: 1692-ben, amikor a császár visszafoglalta a törököktől Nagyváradot, a szomszédos Bihar vármegye teljesen elpusztult. Ezért a császár az elpusztult területek helyreállítására felállította az Újszerzeményi Bizottságot, aki a fegyverrel szerzett javak eredetét vizsgálta. A Kollonich érsek elnöklete alatt üléselő bizottság előtt a javakra igényt formálóknak nyilvánosan bizonyítaniuk kellett jogosultságukat. Hencidát – akkor éppen kincstári tulajdon volt –, Kis Balázs ezredes kapta meg. Később Hencida és Pelbárt-Hidja is per alá került, mert Benkovics nagyvárad püspök, 1702-ben bekövetkezett haláláig, vitatta a tulajdonjogot. A perbeli védekezésben Bartók István azt állította, hogy 1698-ban Eszterházy Pál nádor közreműködésével adományozták a birtokot. 1702-ben (hasonlóan) Beöthy Mihály (nak) Nagy-Marját, kinek halála után felesége Bence Éva [innen fizikailag is hiányzik az irat egy jelentős része] bizonyára megerősítette a birtokot. Ez utóbbi csupán feltételezés.

Sajnos az irat az idők során annyira megsérült, és fizikai állapotában is hiányossá vált, hogy csak következtetni lehet tartalmára. Így is alátámasztja a vármegyei monográfiában közöltek. Azt, hogy 1703-ban Beöthy Mihály nem csatlakozott Rákóczi híveihez, hanem hű maradt II. Lipóhoz, s Imre testvérel együtt Nagy-Marja birtokosa volt. 1725-ben Nagy-Marját és Tamásit is birtokolták, 1732-ben pedig már övék Hencida egy része is. Örökösödési perünk Beöthy Mihály, János unokájának felesége révén érinti e bihari birtokokat, elsősorban Hencidát.

A töredékes iratnak is van egy jelentős hozadéka, hiszen a már ismert tények mellett egy nemzedékkel korábbi Beöthy Mihályról tesz bizonyosságot Nagy Iván vagy Kempelen nemzedékrendi leírásainál.

Beöthy János Bihar vármegyében több vármegyei tisztséget is betöltött. Élete utolsó három évében mint a megye alispánja tevékenykedett. Nevéhez fűződik az a közgyűlésből küldött felirat, amelyben II. József rendelkezésével szembeszegülve a magyar nyelv hivatalos használatát szerették volna elérni. Törekvésüket nem koronázta siker, mert az addig használatos hivatali nyelv a latin helyébe, 1787-től a német nyelv lépett.¹¹

Beöthy János felesége Baranyai Borbála a már említett generális leánya volt, aki apja után részesesévé vált a kihalt Vratsits család örökségének.

A megözvegyült Baranyai Borbála vagyoni helyzete nem sokkal volt jobb mostohaanyja, Antalffy Ágnes előzőkben már ismertetett helyzeténél. Már férje halála előtt – 1786. július 28-án – kénytelen volt 1000 ft kölcsönt felvenni Rogaliczai Milkolczy Mihálytól, amihez később még ugyanattól további 3000 ft-ot kölcsönzött. E kölcsönök fedezetéül a Somogy megyei örökség szolgált, amit viszont 1802-ben bírói zár alá vettek. A birtokokat összeíró esküdtek egyike volt, Vörös Sándor, akihez Borbála harmadszor férjhez ment. Borbála házasságai vagyoniilag sikertelennek bizonyultak. Vörös Sándor halála után Budára költözött, ahol a bírói zárgondnoktól a somogyi örökség után kapott összegekből, s némi özvegytartásból élt. Az adósság megfizetésére talán csak ékszereinek értékesítéséből lett volna lehetősége, de ezt Borbála nem tette meg. [Lásd melléklet]

A kölcsönt adó egy ideig türelmesen várta az adósság törlesztését, de 1805. november 30-án¹² Pest vármegye alispánja előtt megindította az adóssági pert. Bizonyára az adóssági per megindítása is hozzájárult ahhoz, hogy a három Baranyai leányörökös: Terézia, Borbála és Anna 1817-ben beadvánnyal fordult a kancelláriához a Vratsits örökségre elrendelt bírói zár feloldásáért.

A kancellária utasította Somogy vármegye közgyűlését vizsgálják ki a híres generális vagyonának sorsát. A közgyűlésnek, gróf Tolnai Festetics Imre az 1802-ben zár alá vett birtok akkori kezelője levélben számolt be a tényleges állapotról. Levele szerint – amit más iratok is bizonyítanak – a zár alá vett birtokból kétnyolcad részt apósa (Boronkay József) még életében megvásárolt, a többit pedig árendálta. Boronkay József halála után pedig részben mint gyermekei örökségét, a birtokot gróf Festetics Imre kezelte s az árendát is ő fizette utána.

A vizsgálat ezzel nem zárult le. A Magyar Udvari Kancellária Somogy vármegye közgyűlésétől sokkal részletesebb jelentést kért, olyat, amiből mind a javak részletes inventárium, mind a zárbíró számadása áttekinthető.¹³

A kancellária kérését csak részben tudták teljesíteni, ugyanis időközben a bírói letétet pénzügyileg kezelő zárbíró (Záborszky Mihály) is meghalt. A Záborszky

11 BOROVSZKI, 549.

12 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. III. No. 5/1832.

13 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. I. No. 14.

gyerekek gyámja pedig azt jelentette, semmi a sequesteri tevékenységhez kapcsolódó iratot nem talált.¹⁴

A közgyűlési hatáskörben folytatott vizsgálat még 1821-ben is csak arra tudott fényt deríteni, hogy Boronkay József mennyiért árendálta ki 1802-ben a Baranyai örökséget.

Mivel a javak akkori összeírásának egy része elveszett, az árenda összegét becsléssel állapították meg. A becslés alapja pedig a Lengyel atyafiak által eladott örökség értéke¹⁵, azaz 5625 ft volt. Ennek törvényes évi kamata 337 ft 50 xr lett az éves árenda összege. A számítások szerint 1802. szeptember 30-tól 1821. szeptember 30-ig tizenkilenc évre összesen az örökösöknek 6712 ft 50 xr árenda összeg járt volna. Ebből részleges kifizetéseket lehetett igazolni, de az egész ügylet a közbejött elhalálozások miatt már alig volt követhető.

A zavaros ügyet a Hedrahelyen 1823-ban lefolytatott osztályt igazító perben szerették volna tisztázni. A perbe idézettek névsora jól tükrözi a huszonegy év alatt bekövetkezett tulajdonos változásokat.

A perbe idézettek között már gr. Festetics Imre testvérének, gr. Festetics Miklósnak az örökösait is felsorolták. Az örökösök közül a hedrahelyi és gyöngyösi részbirtokokat, Festetics Antal kamarás vette meg. Méray József – Somogy megye 2-od alispánja – megvette a szendi birtokot. A Baranya vármegyei Liget falu Gál József és felesége tulajdonába került. Bogát tulajdonosa ekkor gr. Zichy Károly, a Gige helységbeni hajdani örökrész pedig Somsich Pongrác status consilianus-tulajdona lett.¹⁶

Az 1823-as osztályt igazító per eredményeként megállapították, hogy a Vratsits örökségből a Baranyai lányokat illető rész: Hedrahely határában egy meghatározott terület. Az örökrészt ugyanekkor kiárendálta Somogy vármegye főnótáriusa, Igmándi Antal és felesége, Fölső Büki Nagy Klára. Igmándiék egyébként is osztályos atyafiak, s ami még lényegesebb hedrahelyi közbirtokosok voltak. [A árenda contractusát 3. sz mellékletként csatolom.]

Az évi 400 vft-ot az árendás a Budán lakó, özvegy Vörös Sándorné [volt Beöthy Jánosné] Baranyai Borbálának mint a legöregebb leánynak adta át¹⁷. Az árendátor két ciklust ki is fizetett, de többet nem. 1832-ben Borbála fia, Beöthy Lajos már csak 133 ft 20 xr-t tudott felvenni, a többivel Igmándi adós maradt.

A Bihar vármegyei Bessenyoői Beöthy család anyagi helyzete Beöthy János halála után a periratok alapján romlani látszik. A Várad Olasziban levő családi kastélyról, ahol Beöthy János 1786. november 2-án meghalt, egy a peranyaghoz csatolt korábbi irat is tanúskodik. Ez az irat Beöthy János édesanyjának báró Perényi Franciskának a Várad Olaszi házban talált személyes holmijai elosztásáról kötött 1779-ben keltezett egyezség.¹⁸

14 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. III. No. 2.

15 Már említettem előzőleg, hogy Vratsits Pál halála után a Lengyel ág örökségét az örökösök eladták, Lengyel Gáspárnak tehát az ezzel egyenlő Baranyai részt vették zár alá.

16 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. III. No. 4/1823.

17 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. III. No. 3/1823.

18 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. IX. No. 2/1779.

Az eredeti okiratot, Perényi Franciska négy fia és Franciska unokája írta alá, az aláírásokat pecséttel is megerősítették. [4. sz. melléklet] Később 1831-ben hasonló módon osztották el Beöthy János özvegyének Baranyai Borbálának az ékszereit is.¹⁹ [6. sz. melléklet]

Tekintettel arra, hogy a Budán élő kétszeres özvegy, Beöthy Jánosné társadalmi helyzetének megfelelő életmódját a somogyi örökség utáni árenda nem fedezte, a kiegészítésre csak újabb kölcsönök szolgálhattak. A már korábban felvetett megadására sem lehetősége, sem szándéka nem volt igazán. A szándék hiányát bizonyítja, hogy amikor 1815-ben, a tartozást követelő Miskolczi beperelte még megjelent a tárgyaláson, de 1818-tól már el sem ment az idézésekre. Az adós, illetve később az adós örököse nem tehetett mást, mint hogy megpróbálta az anya tartozását fiain behajtani. A Beöthy fiúk anyagi helyzete azonban a csatolt dokumentumok szerint semmivel sem volt jobb a kor eladósodott nemesi rétegénél. Birtokrészeiket sorozatosan záloggal terhelték, ellenük adóssági pereket folytattak Bihar- és Pest vármegyében is. E kölcsönügyletek egy része családon belül bonyolódott, s a mai szemléletben olykor felöltik a gyanút, hogy bizonyos vagyonmentési akciók részei voltak. Mintha a családon belüli adósságok iratai a külső tartozásokat behajtani igyekvők számára szolgáltak volna a fizetési nehézségek bizonyosságául. Ez természetesen nagyon szubjektív észrevétel és nem gazdaságtörténeti megállapítás. A kutatásban azonban elindíthatja azt az igényt, hogy egyéb irattípusokra is kiterjesztesse a kutatást, megpróbáljon a lehető legteljesebb képet nyerni a Beöthy család gazdaságáról. A töredékesen megmaradt polgári per iratai katalizátorként szolgálhatnak az elmélyült gazdaságtörténeti kutatás számára.

A családon belüli adóssági ügyek között az első kötelezvényt Beöthy Kálmán írta alá sógora, Soós Pál részére, akitől 2250 vft-ot vett fel. 1832-ben, amikor a bíróság fizetésre kötelezte a kamatokkal együtt már 4853Vft-ot kellett volna kifizetnie az időközben megözvegyült leánytestvérének Franciskának.

A kor jellemző vonásának tekinthetjük, hogy a nemesség között, főleg azok középrétegében állandósult az eladósodási lánc. Ebből eredően az eladósodott nem ritkán saját kintlevőségét ígerte oda az adósság törlesztésébe. Ezt tette Beöthy Kálmán is. A fenti ügyben a fizetési módra a bíróság előtt a következő vagyonrészeket jelölte ki:

1. Ráíratta Franciskára azt a 3000 vFt adósságot, amivel neki tartozott Beöthy Sándor.
2. Elengedett a Soós Pál örökösei elleni perbeli keresetéből 545 vft-ot.
3. A fennmaradt 1308 vft kifizetésére pedig megjelölt egy új dátumot, azzal a kötelezettséggel, hogy ha ezt a határidőt sem tudná betartani executiot enged, szabad tetszés szerint választott javaiból.

Beöthy Kálmán adósságból, adósságba keveredett s miközben saját, Hencidán levő birtokrészét záloggal terhelte, más birtokrészét maga is árendált. Így 1819-ben adóssági per folyt ellene, s a Pest vármegyei közgyűlés határozata alapján executio alá került Eva-Akla. Ugyanekkor árendálta Beöthy Károly hencidai birtokrészét.

---

19 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. IX. No. I/1831.

A birtokosok közötti körbetartozás felderítését, az adósságok behajtását nehezítette a vármegyék egymás közötti lassú ügyintézése. Ezekben az esetekben még azt is figyelembe kell venni, hogy a perben érintett adósok többnyire maguk is a vármegye tisztségviselői voltak. Beöthy Kálmán Bihar vármegye táblabírája volt, akihez végrehajtásra a szolgabíró, hiteles tanúnak a hencidai községbírót rendelte ki az alispán. Az ügymenet és az adósságbehajtás hosszúra nyúlt tortúráját szemlélteti a peranyagból kiemelt egyik adósságbehajtási akció, amely az alábbi időszakaszban és fokozatokban zajlott.

1. Beöthy Kálmán 1812-ben felvett 110 Rft kölcsönt Miskolczy István kamarástól.
2. Miskolczy az adósságot átruházta Sűgó József-re.
3. Sűgó József halála után a tartozás az árvái örökségévé vált, s a kinevezett gyám úgy határozott nem hagyja tovább Kálmánnál, csak kamatra. A kamatmentes fizetés határideje ugyanis 1818. február 5-én lejárt.
4. A gyám – Sűgó László kapitány – Bihar vármegye közgyűléséhez fordult, ahonnan Beöthy Kálmán megkapta a törvénybe idéző levelet. Ebben közölték a törvénybe idézés napját és helyét, ez esetben: 1821. augusztus 21-e Várad Olaszi.
5. Beöthy Kálmán nem tartózkodott a megadott helyen.
6. Kitézték az executió időpontját és helyét, de két alkalommal – mivel az adós nem jelent meg – a foglalást nem lehetett végrehajtani.
7. 1825. július 28-ra végre Bihar vármegye alispánja kijelölte a harmadik időpontot, amikor a végrehajtás megtörtént.
8. Az 1812-ben felvett kölcsön kamatának törlesztésére lefoglalták Beöthy Kálmán hencidai erdeje egytizenketted részének fele hasznát.
9. Beöthy Kálmán 1843. július 21-én kifizette a tőketartozást.

A 110 Rft kölcsön visszafizettetése tehát 31 éves s itt csak vázlatosan ismertetett, de számos hivatalt és bíróságot foglalkoztató procedúrát vont maga után.

A birtokok elzálogosításának törvényes terminusa 32 év volt. Addig a tulajdonjog nem sérült, s visszaállítható volt. Ezt az időszakot különféle jogügyletekkel tovább hosszabbíthatták. [5. sz. melléklet]

A Beöthy család tagjai elleni különféle adóssági perek és jogügyletek a Beöthy fiúk édesanyjának, Baranyai Borbálának haláláig nem kerültek jogi kapcsolatba a Somogy vármegyei örökségi ügygel.

Az 1815-ben Miskolczy Mihály által, Baranyai Borbála ellen indított adóssági perben, Pest vármegye Törvényszéke 1830. március 26-án hozott ítéletet, s abban Borbálát a tartozás és a felszaporodott kamatok megfizetésére ítélte. Mivel időközben maga a kölcsönadó már elhalálozott, a pert Miskolczy Mihály gyermekeinek gyámja, s egyben Mihály testvére, Miskolczy István cs. kir. kamarás javára ítélték. Az ítélet végrehajtása azonban Borbála ellentállása miatt – aki egyszerűen kikergette lakásából a foglálókat – megghiúsult. Miskolczy István ezért "ellentállás okának adását" tárgyaló pert indított Borbála ellen. Baranyai Borbála 1831. november 21-én meghalt, s az új per átmenetileg félbeszakadt.

Az adósság a Beöthy fiúkra szállt, ezért Miskolczy Istvánnak már őket kellett perelni. A hagyatéki eljárások azonban hasonlóan hosszadalmasak voltak mint az adóssági perek. Miskolczy, hogy mégis biztosítékot szerezzen az elhunyt által felvett kölcsönök visszafizetésére, követelésének értékéig bíróilag letiltatta a Beöthy fiúk anyjuk utáni örökségéből, a Pest vármegyei Nagyabonyban levő részjóságot. Csakhogy ez ellen, Beöthy Sándor, aki ekkor éppen királyi ítélőmester volt, azonnal tiltakozott és bebizonyította, hogy ő ezt a birtokrészt már korábban törvényes úton megvásárolta és mint becsületes vevő a vállalt fizetési kötelezettséget testvérei: Kálmán és Vince felé teljesíti.

Az adósság behajtását még kilátástalanabbá tette az a tény, hogy időközben – 1831. szeptember 24-én – Pest vármegye kisgyűlésétől újabb hitelező kérte a kisgyűlés közreműködését egy másik adósság behajtására. A hitelező, Szabó Elek 6000 vft tartozást követelt Baranyai Borbálán, s e követelésre Pest vármegye bírói zár alá vette az özvegy Pesten és Abonyban található értékeit. Az abonyi birtokot ekkor, Neppel Antal bérelte évi 7000 vft-ért.

Az özvegy 1831. novemberében bekövetkezett halálakor tehát minden hagyatéka törvényesen a hitelezőit illette volna. Ennek ellenére az ingó javait örökösei szétosztották egymás között. Az abonyi birtokrészre pedig Beöthy Sándor igazolta törvényes tulajdonjogát. A hitelezőknek az özvegy értékeiből semmi nem maradt.

Miskolczy István csak az örökösöktől követelhetette az adósság visszafizetését. Az ítélet Miskolczynak kedvezett, s bár Pest vármegyében mondták ki, Bihar vármegye közegeire várt a feladat, hogy a meghozott bírói ítéletnek érvényt szerezzen.

1837 augusztus 20-án, Tisza Lajos Bihar vármegye alispánja kitűzte a végrehajtást: 1837. november 6-ra Hencidára.

A végrehajtáskor Beöthy Kálmán és Vince, úgy is mint a többi Beöthy örökösök megbízottai, felajánlották az adósság törlesztésbe a Somogy vármegyei Hedrahelyből anyai örökségüket, azzal a megszorítással, hogy ha a Hedrahelyen levő örökrész értéke nem fedezné az adósságot akkor hencidai saját vagyonukkal felelnek.

Az 1837-ben még mindig osztatlan közös birtokként kezelt hajdani, Vrantsis Pál utáni, Baranyaiakat illető örökrészt 1823-óta, Igmándi Antal árendátor használta. Igmándi saját költségeinek levonása után ki is fizetett a Beöthyeknek 1839. november 23-ig 1766 ft 40 xr.-t ami természetesen nem volt elég a 14.308 ft adósság fedezésére.

A Beöthy örökösök ekkor felkérték Beöthy Kálmánt az örökség mibenlétének tisztázására és eladására. Az eladással Kálmán, Szokolay Dánielt bízta meg. Szokolayt a hedrahelyi rész bérlője, Igmándi és a bérleten kívüli terület birtokosa, Festetics is várakozásra kérte, majd Festetics csekély foglalóval elővásárlási jogát is biztosította.

Az adósság visszafizetését a hedrahelyi részbirtokért kapott pénz nem fedezte, de a tartozás 9316 vft 42 xr-ra lecsökkent. Ezt az összeget a három Beöthy fiúnak: Vincének, Kálmánnak és Lajosnak egyenlő arányban kellett volna visszafizetni.

A végrehajtás során Beöthy Vince kijelentette, hogy semmi saját vagyona nincs, mindene a feleségéé. Ezt Szirmay Franciska is tanúsította, aki hangot adott annak is hogy ő nem felelős a néhai napa adósságáért. Kálmán pedig kijelölt hencidai birtokából egy 31 köblös földrészt melyet bírói zár alá vettek. Szirmay Franciska állítása ellenére, Vincétől is lefoglaltak egy hasonló birtokrészt. A foglalók még ezzel sem elégedtek meg, s végül az 1843. decemberében, Várad Olaszin megtartott árverésen, a Beöthyek hencidai birtokából összesen 140 köblös földet árvereztek el. A vevő Jezernitzky Károly megbízottja, Komlósy István ügyvéd volt. Ezzel véget ért az az adóssági per, aminek elindítója Beöthy Jánosné Baranyai Borbála 1796-ban felvett kölcsöne volt.

1843-ban a Beöthyek bihari birtokainak más részeit is zálog terhelte. A zálog egy részét 1843-ban Kálmán kiváltotta, de a kúriális házat, Eva Aklán 1844. tavaszán már özvegye Mihályi Mária váltotta vissza. Igaz a váltáság 3000 ft-os összegében még Kálmán állapodott meg.

Az egymástól távol eső birtokok – a somogyi Hedrahely és a bihari Hencida birtokosainak jogi ügyletei –, örökösödési és adóssági pereit mintegy fél évszázadig foglalkoztatták a bíróságokat. A hosszú pereskedések során a vagyon jelentős része gazdát cserélt, s tőkeerősebb birtokosok kezére jutott.

Jól példázza ezt Hedrahely birtoklásának időbeli változása. Az első birtokrészek Boronkay leányának hozományaként kerültek gróf Festetics Imre tulajdonába, az utolsó részt pedig Festetics Imre unokája, Festetics Antal vásárolta meg. 1852. március 20-án Hedrahely birtokosa Tolnai Festetics Antal cs. kir. kamarás lett.²⁰ [7. sz. melléklet]

A feldolgozott per iratai a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegében, külön kezelt irategyüttesként a Kiskun Kerület törvényszéki anyagában található. A 350 oldalas, latin illetve magyar nyelvű anyag jelzeteleése utólagos, nem igazodik az egykori periratok jelzetéhez, de lehetővé teszi az ügyiratdarabok pontos visszakereshetőségét. A mellékletben olvasható dokumentumok betűhív közlések, de a táblázatos felmérés könnyebb megértéséhez szükségesnek tartottam az egyes rovatok magyar elnevezésének beszúrását.

---

20 BKMÖL. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. III. No. 12/1852.

Bibliográfia

- BOROVSZKI Sámuel
szerk.: Bihar vármegye és Nagyvárad
- DOBAI András 1983. Somogy megye az első katonai felvétel idejében (1782-1785) Somogy Megyei Levéltár K. Kaposvár, 161.
- KEMPELEN Béla 1911-1932. Magyar nemes családok. 1-11., Bp.
- NAGY Iván 1857. Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest,

I. sz. melléklet

Felsőbogát felmérése
1801- 1802
(Fasc. II. No. 12.)

A.)

Dimensio et Calculus Predii Fölső Bogáth Anno 1801 die 30 mens.
Martius Felsőbogát birtok felmérése és számvetése 1801. március 30.

Numerus	Intra Villana sunt in Fölső Bogát Fülső Bogát belterületén	per 1100	orgiae quadra négyszögöl	Intraville belterületek	Terrae földek	Prata rétek	Vinea szőlők	Sub- vineta szőlők alja	Pascuum legelő	Sylva erdő	Caricel- lum sás	In Sum- ma összesen
1.	Aula ad Castellum kastélyudvar	1 3/8	1548									
2.	Hortus ad Einzatz kert zálogban	1/:	198									
3.	Horzeum csűr	6/:	924									
4.	Hortus post Secellum pro Capellano kert a káplánnak	2/:	340									
5.	Hortus Fructiferus intra Castellum gyümölcsös a kastély mögött	3 5/:	4136									
6.	Hortus Provisoris cum aula díszkert	1 1/:	1204									
7.	Hortus Molitoris malomkert	5/:	640									

Num- rus	Intra Villana sunt in Fölső Bogát Fülső Bogát belterületén	per 1100	orgiae quadra négyyszög öl	Intraville belterületek	Terrae földek	Prata rétek	Vinea szőlők	Sub- vineta szőlők alja	Pascuum legelő	Sylva erdő	Caricel- lum sás	In Sum- ma összesen
	Terra Arabiles Szántóföldek											
18.	Palánkosi Dülő ad Sylvam Palánkosi dülő az erdőig	64 3/:	70814									
19.	Trans praetum usque viam a legelőn át az útig	28 5/:	31582									
20.	Katlang völgyi dülő	86 5/:	95304									
21.	Item trans viam usque prata ad occidentem ugyantól az úttól keletre a rétig	36 7/:	40664									
22.	Kender földi dülő inter pratae et viam kenderföldi dülő az út és a rét között	18 1/:	20012									
23.	Item Kenderföldi dülő inter ductis vias ismét az útig és a legelőig	30 4/:	33516									
24.	Szent János részi dülő	117 2/:	129020									
25.	Gramariomi dülő	121 5/:	133788									
26.	Post vineas usque viam et pascuum	9 4/:	10502									
27.	Ujj irtási dülő	108 4/:	119804									
	In Summa		685039		622 7/8							

Numerus	Intra Villana sunt in Fölső Bogát Fülső Bogát belterületén	per 1100	orgiae quadra négyszögöl	Intraville belterületek	Terrae földek	Prata rétek	Vinea szőlők	Sub- vineta szőlők alja	Pascuum legelő	Sylva erdő	Cancel- lum sás	In Sum- ma összesen
	Silvan ..... also Bogáth Boronkainan											
	In Summa		613560							557 6/8		
	Locus ad molam Superiorem tó a felső malomnál	9 1/:	10141									
	" de " Inferioris tó az alsó malomnál	2 1/:	2384								11 3/8	
	In Summa Sumarum mindent egybevéve		II.	15 4/8	622 4/8	122 3/8	9 5/8	5 5/8	45 1/8	557 6/8	11 3/8	1390 1/8
			1329719									

extradeláta per Ivo Stephaits
Komitatus Sümeg Ord. Notárius

[ép, vörös, viaszpecsét]

Rata Illustrissimi Domini Caspari Lengyel	Rata	Orgie Juadra ta	Intra-villana	Terrae	prata	vinea	Subvinata	Pascuum	Sylva	Caricellum	In Summa
Hortus quem antea cocus habuit totum az egész veteményeskert	"	560									
Hortus ad Lacum muro cincto totum a tónál lévő bekerített kert egésze	"	1184									
Régi magyar ház cum Aula " rég magyar ház az udvarral egészben	"	1022									
Gula akol ad aulam " gulyaakol udvarostul	"	441									
Diszno hizlalo hely "	"	320									
Régi Diszno oly "	"	210									
Gula állás "	"	464									
Hortus Familia " faiskola	"	1675									
Cautatum ad Lacum " istálló a tónál	"	800									
In Summa		13810	12 4/8								12 4/8
Terra arabiles Szántóföldek											
Kenderföldi dülő inter prata et viam Kenderföldi dülő a rét és az út között	"	20012									
Item inter duas vias	"	33516									

Rata Illustrissimi Domini Caspari Lengyel	Rata	Orgie Juadra ta	Intra-villana	Terrae	prata	vinea	Subvinata	Pascuum	Sylva	Caricellum	In Summa
ugyanaz a két út között											
Szent János Képi Dűlő	"	108994									
Gramariomi Dűlő	"	133788								1	
Post vineas usque viam et pascuum a szőlők után az út és a legelő között	"	10502									
Ujj irtási Dűlő	"	119834									
In Summa	"	426646		387 7/8							387 7/8
Prata Rétek											
Also Rét	"	47402									
Felső Rét	"	40342									
In Summa	"	87744			79 6/8						79 6/8
Vinea Szőlők	"	6874				6 1/8					6 1/8
Subvinetam szőlőalja	"	4069					3 6/8				3 6/8
Pascuum circa Castellum a kastély körüli legelő	"	16218									
Ítém intra Sacellum sedres kert a kápolna mögötti szedreskert	"	2182									
Tsapos circa Cemetrium a temető körüli Tsapos	"	29809									
In Summa	"	48209						43 6/8			43 6/8

Rata Illustrissimi Domini Caspari Lengyel	Rata	Orgie Juadra ta	Intra-villana	Terrae	prata	vinea	Subvinata	Pascuum	Sylva	Caricel-lum	In Sum-ma
Caricetum aut Lacus Molaris in 13/20 sásas a malomnál 13/20	"	8138								7 3/8	7 3/8
Kis Cser erdő	"	12425									
Sylva magna nagyerdő	"	386390									
In Summa		398815							362 3/8		362 3/8
In Summa Summarum		994305	12 4/8	384 4/8	79 6/8	6 1/8	3 6/8	43 6/8	362 3/8	7 3/8	903 4/8

Per me Franciscum Brechter per I. Regy. Hungaria Juramentum Geometram m.p.

extradeláta per Ivo Stephaitz
Komitatus Sümeg Ord. Notárium

[pecsét: ép, vörös, viasz]

Rata Spectabilis Domini Josephi Boronkay öll	Rata	Orgia Juadrata	Intra- villana	Terra	Prata	Vinea	Subvineta	Pascuum	Silva	Cariculum	in Sum- ma
Item inter viam ad Bogát et prata Alsó Rét a bogáti út és az Alsórét között	"	40664									
Katlan völgyi dűlő	"	115354									
In Summa	"	258407		234 7/:							234 7/:
Vinea in Superiori parte 48 1/3 szőlők a felső részen	"	3696				3 2/:					3 2/:
Subvinetum 34 szőlőkalja	"	2191					2				2
Sylva penet terrenum Also Bogáth Alsóbogát területéhez tartozó erdő	"	214746							195 1/:		195 1/:
Pascuum ad Hortum vulgo Einsacho zálogolt legelő	"	1522						1 3/:			1 3/:
Cariculum in inferiori parte sás az alsó részen	"	2384									
Ad Molam Superiorem sás a felső malomnál	"	1998								4	4
Summa Summarum	"	535395	2 7/:	234 7/:	42 7/:	3 2/:	2	1 3/:	195 1/:	4	486 5/:

Per me Franciscum Brechter per I. Reg:
Hungariae Juramentum Geometram m.p.

extradeláta per Ivo Stephaits
Komitatus Sümeg Ord. Notárium

[ép, vörös, viszpecsét]

2. sz. melléklet.

Örvénd és Hencida felosztása

1811

(Fasc. V. No. 4.)

a./ részlet az értékelésből :

[...1811. k. Eszt. Junius 22-én köz akarattal új Egyességre léptünk, mind azoknak értelme szerént, e következő Osztályt tettük Ugymint:

A lévén a köztünk, és kedves atyánkfia Beöthy László Ur közt között Egyességnek Főpontja, hogy a mely részünk esne nekünk, több atyafiaknak Örvénd Helységéből, azt néki, mint a ki ezen Egyességnek elkezdője és költséges fáradsága után elvégezője volt, ebbeli kívánságához képpent által engedjük, amind azért hogy azon fáradsága s költsége, néminémű részben jutalmat végyen, mind pedig azért, hogy kinek kinek a gazdaság folytatására, sokkal jobb és hasznosabb, ha kiszakasztandó Birtoka, egy Tagba esik - legelőre is meg állapodunk abba, hogy mind Henczidának, mind Örvéndnek haszonvétele és jövedelme pennára és számbavétettvén, az a közöttünk tejendő Osztálynak olly sinor mértékül szolgáljon, hogy azoknak jövedelme felvétetvén, az, 3. egyenlő részre osztasson, és a mennyivel egyik vagy másik jószág jövedelme az az magához vevő atyafi részét felyülhaladja, az, annak vagy valami olly jövedelemmel, mely Egyik Helységbe bővebben van, mint a másikba, vagy kész pénzül javitasson.

Hogy ámbár ugyan az Örvéndi Határ, a Henczidai Határhoz hasonlítottván, egy forma jószágúnak lenni nem találhatik, mert Henczidának jobb földje és kaszállói vagynak, mint Örvéndnek, mivel azonba Örvéndenn is vagynak olly Beneficiumok, mellyek Henczidánn nintsenek, és a mellyek arra nézve, hogy nem annyire Haszonra mint Gyönyörűségre valók számba se vétetthetnek, azonban Henczidánn kétszeres Örvéndenn pedig leginkább tiszta búza szokott termeni, s Örvénd a Termés eladására nézve jobb helyenn fekszik, mint fenn Henczida: közakarattal megegyeztünk abba, hogy mind a Colonialis Sessiók, mind a Szántó és Kaszálló Földek, ugy az azon egy Tekintet alá vétessenek, még pedig úgy hogy, nem nézván azt, hogy az Örvéndi Szántó és kaszálló Földek tsak 2. a Henczidai pedig 4. Classisra is számlálthatnak: mind a 2. Határonn lévő Földek 1. Classis alá vétessenek. Mellyek szerént

Útmutatóul feltévén a mindenféle jövedelmek meghatározása külsául azon Classist, mellyet T. Bihar Vármegye, a múlt 1808 k. Esztendőben Febr. 4 kén tartott közgyűlése alkalmatosságával az 1807. k Esztendei jövedelemből adott országos Subsidiumbeli fizetésére kidolgozott:

A Henczidai Jövedelmet ekképpen Számitottuk fel:

1. ör Felvévén a Colonialis vagy Urbarialis Sessiókat, s azokat a Henczidai Fundualis Könyvből, a fele Henczida Zálogból lett kibotsáttasakor készült Írásból, és az Arendába lett adáskor a Földmérő által készített

- Jegyzésből 27 2/8 Sessionak, vagy egész Helyes Lakosból állónak találtatván, s annak jövedelmét, a már megállapított Subsidiális Clavis szerént 36 Rforintjával vévén kiteszszük. ft xr
981 "
982
- 2.or A Házzal bíró Selléreket a kik a Henczidán felmért Földmérő írása szerént számszerint 16 an vagynak, Egynek egynek hasznát 4 ft 36 xrba számlálván felveszszük 73 36
- 3.or A Szántóföldeket, mellyek ámbár ugyan több Classisba vétettetgethénének, azért mivel külömb külömb minéműségűek, de mivel a java a roszszával öszvevéttették, ugy láttszik, hogy a felvett Clavis szerént, a javát a roszszával egybevévén, az ott előadott 4 k punctum 3 k Czikkelye szerént való Classisba tétettetgetnek: azért az itt találatott 592. Jugerum Szántó földet. ugyan az ott meghatározott árron, egy egy köblös, vagy hóld hasznát 2. Rftyával, és annak harmad részét azért, hogy hogy ugarnak maradván tsak két harmad részben használtatik, és így tsak 384 2/3 Jugerumba mérettetik fel kiteszszük 789 "
- 4.or A Kaszállókat, mellyek hasonlóképpen, többféle qualitásaikra nézve sokféle Classisba tétettetgethénének, sőt a mellyeknek egy része a Szántó földek közt lévén, tsak két harmad részben használtattnak, arra nézve Calculusba is tsak úgy vétettek, de még is öszvevéttettvén, a felvett Clavis 5 k pontja 3 k Czikkelyére reducáltattnak 3. Rftyával vévén, az itt talált 377 6/16 Jugerum kaszállót, kivévén mindazáltal ezekből azon 12 Jugerumot, melly Belső Telekeknek kiosztatott, és így tsak 365 Jugerum beszámllálván, felszámláljuk. 1095
- 5.ör Felvettük azon Káposztás Kert hasznát, melly mindöszve 12 5/16 Jugerumot téssen, és felében az az 6 egész 2/: Jugerumba ezen Rátához tartozik, ugy mindazáltal hogy mivel ebből a Földes Uraság tsak Kilenczedet vesz: az egész jövedelemnek tsak Kilenczed része tétessen ki. Mely szerént az egész haszon 24 Rftra 45 xrta ütven, annak Kilenczet részét kiteszszük 2 43
- 6.or A Jövedelmek közzé számláltuk, az ezen Határonn lévő parajtai, és Roka Domb nevű Szöllös Kerteknek 70 Rft árendája fele részét, amely téssen 35 "
- 7.er Kidólgoztuk a Csapszék jövedelmét, a régibb Csaplárok könyveiből, és a Henczidai volt Árendátor Kazinczy Dienes Ur Jegyzékeiből. Mellyek szerént az jöven ki, hogy a Henczidai külső és Belső Csapszékeken Esztendőt által közép számlálással is elmérettetik, 600 K.Cseber Bor, a mellynek fele 300. Kis Cseberben, vagy 235. akóban az osztályos

- záráshoz tartozik, annak hasznát ugyan annyi Rftban kiteszszük
235 "
- Az ott elmért Pálinkának pedig, melly ugyan azon felszámlálás szerint 14.
Akóval mégyen Akóját 5 Rftyával vévén 70 "
- 8.or A Vizi Malom Jövedelmét, ugyan tsak a Kazinczy Dienes Ur
Jegyzékeiből 130. Köbölre számítván, s ennek fele része 65. köbölben,
ezen osztály alatt lévő fele részt illetvén, a bėjött Gabona árrát hat
Rftyával kitettük 390 "
9. er A Nádvégó Réteket is, mellyek 173 10/16 Jugerumot tésznek a Földmérő
Calculussa szerént felvettük ugyan, de tsak Felében azért, hogy a többi
része Nádvégással nem használható. Vettük tehát 87 Jugerumba, és
minden Jugerumra 50. kéve Nádát, és minden 100. kéve Nádát a Clávis
szerént 3. Rftba számítottunk, melly szerént 4550. kéve Nád jövéen ki,
annak árrát vettük 130 30
- 10.or Az Erdő hasznát ugy calculáltuk, hogy mivel az Erdő most 36.Sectióra
van felosztva, azonba pedig reményleni nem lehet, hogyezen erdő annyi
Esztenő alatt, olly állapotra felnőjjön, mind amillyenbe most van, és így
annak az a hasznát, mely most bėjön, felvenni egyátalánfogva nem lehet:
megállapodtunk abban, hogy az egészsz Erdőt, valamint a Sectiokra let
kiosztáskor is Projectumba vólt 50. Sectiora, és Esztenőre számítsuk, és
így most 1. Sectiora 400 ölfá számittatván, azon Calculus szerént 288
ölbén állyon meg a melynek ára 5 Rfttyával vétettvén, s 1440. Rftot
hozván ki, annak fele téessen tiszta haszonra 720 "
- 11.er A Földes Uraság különös legelője téssen 1087. Jugerumot, a fele pedig
543. Jugerumot. Annak hasznát így vettük, hogy mivel 10. Jugerum, mind
a Tapasztalás, mind az Urbalis Regulatió szerént 3. számos marha
Legelésére vétetik. és ugy az innen kiszámláltt 54. kirendelt Szakaszbán
162 darab számos marha legelhet, az ebből jöhető haszon, a Subsidionális
Clavis szerént téessen fel minden marha után 1. Rftyával
162 "
- Demivel
- 12.or A Marha legeltetésénn kívül ezen Határonn Sertéseket is lehet haszonnal
tenyésztettni: tekintetbe vévén tehát azt is, hogy a Nádvégó Rétnek azon
része, a melly Nádvégással nem használható, fel nem vétetthetett:
közakarattal megegyeztünk abban, hogy ezen haszonvétel is számba
vétettettvén meghatározatasson, e szerint a Fél részre 100. Számos Sertés
legeltetése felvétettettvén, és minden 10. Darab Sertés 1. Számos Marhába
számláltattván, annak jövedelme a Fassionalis Clavis szerént, meg
határozatasson 10 "

Mely Principiumok szerént az Örvénd Helysége jövedelmét is felvévén, és

- 1.ör Az ott találtatott 12 2/4 Colonialis Sessiokat számba vévén, és azoknak hasznát is 36. Rftjával számítván kiteszszük 450 "
- 2.or Ugyan a Selléreket is a kiknek száma 15 öt tészzen egyet egyet 4 Rftjával 36 xrijával vévén 69 "
- 3.or Az Allodialis Szántó földeket, mellyek 137 3/4 Jugerumot tésznek, valamint oda fent, 2 Rftjával számláltatván, mivel itt tsak 2. Forduló föld vagyon, felibe calculálván felveszszük 138 "
- 4.er Valamint a Kaszállókat is, mellyek öszveséggel tesznek 87. Jugerumot, egy Holdat 3. Rftjával számítván, felveszszük 261 "
- 5.ör A Hegyi Szöllök, jövedelmét, melyből az Uraság Kilenczedet vesz, mellyet ugy számítunk öszve, hogy felvévén 7. egymás után következett Esztendők Dézsma Laistromát, s egybevévén abból a közép Termést, kiszámlálván az a mi kijön Esztendönként való jövedelemnek vétessen. Mely szerint kijövéen az, hogy a közép Termés 508. K. Cseberre üt a Királyi Dézsmával, és abból azt a mi ezen Titulus alatt jött bé, ugymint 226 K. Cseber kihúzáván marad 283 K. Cseber, a melyhez hozzátévén az úgy nevezett Posalaki, vagy Boldog Hegyből bėjönni Heted Dézsmát is, mely medio Calculo 52 K. Cseberet húz, és így öszveséggel 334. K. Cseberet, vagy 261. akót számlál, és a mely a felvett Clavis szerént 2 ftjával 30 xrával vétettvén, tészzen 652 30
- A Majorság Szöllöt számba nem vévén, mind azért, mivel azt Beöthy László kedves Atyánkfia maga pénzénn különösön szerette, és a mi a Grófnéjé volt annak árrát a Grófnének megadta, mind azért, hogy mi, a több atyafiak is, az Egyesség Levélben feltartottuk Magunknak, hogy ott Földes Uri jussal Szöllöket szerezhettünk.
- 6.or A Kortsma jövedelmét a régibb, és ujjabb Csaplári Libellusokból, amazokból ugyan 4. emezekből 6. esztdöt egybe vévén, azokból közép mértéket számlálván: ugy találjuk hogy a régi 4. esztendei Libellusok szerént elkölt öszveséggel 1168 Kis Cseber bor, az ujjabi 6. Esztendő béliek szerént pedig 3338. Kis Cseber Bor, a mellyeknek közép pontját vévén, amabból jön ki Esztendönként 292 K. Cseber, ez utolsó szerént pedig 490. K. Cseber, a szembetünö különösséget a tévén, hogy az utolsóba az is benne van, a mi a Helység fél esztendei kántor a kiarendálására nézve méretett, a mely is tehát 198. K. Cseberben a Proportio kitsinálása után ki húzattván, s

kivilágosodván, hogy az Esztendőnként elmérrt Bor, mind a 2. próba szerént 292. K. Cseberre megy, a mely téssen 229 akót. ennek is hasznát, mint Henczidánn 1. Rftyával vévén kiteszszük. 229 "

Úgy a pálinka mérésenn való hasznót is, mely ugyan azon mérték szerént vétetvén Esztendőnkén 12. Kis Cseberben 40 Ittzében, vagy 10. akóban állapodik meg, 5. Rftyával számlálván 1. akójánn vett nyereséget. 50 "

7.er A Vizi Malom, mely a Helységgel közösen birattatik a Helybeli Birók Előadása szerént, Esztendőnként közép Calculussal egybevévén, mindenféle gabonát 33. köbölben állapittván meg, ezeknek is árát 6. Rftjával vévén fel köblit, kiteszszük. 198 "

8.or Az Erdő hasznát felvévén, mivel az itt, mind a Helynek nehéz vólta miatt, úgy hogy ahoz a Hegyek és Völgyek miatt hozzá fénni is nehéz, mind a körül belől lévő Erdők Bóvsége miatt, ugy, a mint kellene nem használtathatik, sőt az Erdő többnyire Bikkfákból áll, s a szerént abból a Tüzi fajtákon kívül Épületre, vagy más haszonra, kevés fordittathatik, és Sectiokra is nehezen szakasztattván, annak mennyiségét sem lehet meg tudni, a Tüzi fának s ára is itt igen csekénység: közakarattal abban egyeztünk meg, hogy annak Esztendei haszna, tsak 100. Öl fában, az árrára nézva pedig úgy határozasson meg, hogy a midőn Henczidánn egy Ölfa 5. Rft-ra tétetett, itt 1. Rftban vétessen. Mely szerént azt megállapítottuk 100 "

Egyébaránt Jegyzésbe teszszük, hogy mivel Örvénden az Uraságnak különös Legelője nints, a más Beneficiumok pedig ugymindt Mészárszék, Halászat, Madarászat, Vadászat sat. Egyik vagy másik Birtokunkba a haszonvételre nézve tsekély vagy semmi különbséget nem téssz: azokat számba felvettük, hanem mindeniket a maga Hejsége Földes Urának Birodalmában hagytuk meg. Ugy Azt is, hogy az Örvéndi, és Henczidai Residentionalis, és más Házak, Csapszékek és Épületek eránt a Grofnéval különös Egyesség tétetten: ahol azon Egyesség szerint kinek kinek birtokába maradnak.

A melyek e szerént Egybeszámláltatván kijön, hogy a 2. osztály alá tartozó Jóság Jövedelme mégyen

6 841 19

És így A Háromrészre felosztattván jön Egy Egy részre 2 280 26 2/3

A honnan

Az Örvéndi egészsz Jövedelem, mely 2147 ftokra 30 xrra megy,

nem ütvén, mint a Mennyi egyharmadrészre esik, és azt mi több atyafiak Bonificálni tartozván 132 Rftbann 50 xr, azt készpénzel ajánlván helyrehozni, és ezen ajánlásunkat is Beöthy László Ur kedves Atyánkfia elfogadván, az eránt következő számot vetettünk, Ugymint

Árendába bírván, mind Örvéndet, mind Henczidát a sokszor említett kedves Atyánkfia, s annak árrába minékünk a Grófnéval lett Egyesség Napjától tartozván nevezetesen

Örvéndtől, mellynek Arendája Esztendőként 1. ő Januáriustól kezdődik, az Esztendei 1200 Rftből álló Arendából, a múlt 1811.k Esztendei 22.ik Juniustól fogva 630 Rft minket illetvén azt felvesszük

630 "

A Henczidait pedig, melynek Árendája Apr. 1.ső Napján kezdődött ugyanazon időtől, mely 3000. Rftba bíratott

2416 40

És így öszveséggel

3046 40

A Henczidai Jóság azon részén, mely most Osztály alá esett, az a Teher feküdvén, hogy annak egy részét, míg a Néhai Grof Beöthy Imre atyánkfia, Fényes Antalnak elzálogosította, azon Zálogból pedig én, Beöthy László kiváltottam, azután pedig, annak auctiójául a Grofnének 500. Rftot is adtam, és azáltal kötött zálogos Esztendők még el nem telvén, azt is az atyafi szeretetrenézve osztályra bocsátom. A melybe belétt Summa az Épületekkel együtt öszveséggel 5901 Rftot téssen. Öszvevévén a költsönös tartozást és ezen 5901 Rftből kihúzván az Arendából minket illető 3046 Rft-ra 40 xrt, és mind a 2. Summából levonván azon Harmadrészt, mely Beöthy László Urat, mint Osztájost illeti: úgy üt ki, hogy mi, az több osztozó atyafiak tartozunk Bankó Czédulába – mivel az Árenda mindég abba fizetődött – letenni Beöthy László Urnak 1902 Rftot xr 51 1/2.

Ezenfelyül a jóság jövedelme Bonificatioja Capitalissában, mely 2209 Rft-ra 20 xra megy, Béváltó Czédulába lefizetni tartozván, azt, a mi a Bankó Czédulába reánk esik, t.i. 1902 Rft 51 1/2 xr, mind a 2209 Rftot 20 xrt, mellyet váltó czédulákban kelletik letenni – azokat eszerint hiba és fogyatkozás nélkül letettük, mind a 2. részről a jóságot egymásnak úgy általadtuk s tseréltük, hogy azt mind a 2. rész a szerént Firól fira, Maradékról Maradékra bírhasssa s használhasssa. s a költsönös Evictiot is felvévén.

Melyeknek nagyobb erejére, s állandóságára nézve, ezen Osztájós, és részszerint Tsere Levelünket, mindnyájan tulajdon kezünkel lett Alá Írásunkal, s élő petsétünkel megerössítettük. V. Olasziba Mart. 4 kén 1812. k Esztentöbe.

Beöthy Imre [pecsét]

Beöthy László [pecsét]

Beöthy Lajos [pecsét]

Beöthy Vintze [pecsét]

Beöthy Kálmán [pecsét]

Mi előttünk mint:

Mi előttünk, mint Ezen Osztályra meg hívott Törvényes Bizonságok

Tekéntetes Nes Bihar Vármegye

[pecsét] Birája Sugo Jóseff

és

[pecsét] Tokody Imre
Esküdtye előtt.

b./ Hencida felosztása

Alább írtak három egy testvér Atyafijak, úgymint Bessenyoí Beöthy Lajos, Vintze és Kálmán dajuk tudokra mind azoknak á kiket ezen dolog most vagy jövendöben illehetne, hogy atyafiságos szeretettel viseltetvén egymás eránt, ezenn Tek. N. Bihar Vármegyében fekvő Hentzida Hellységének negyed=részénn, mellyet Bessenyoí Beöthy László Úr Kedves Bátyánk, náhai Gróff Ifjabb Bessenyoí Beöthy Imre Úr elmaradott Özvegye született Báró Pinczenau Anna Asszonytól mint á nevezett Gróff Férjétől származott Jósepha leánya törvényes és természet szerint való Tutrixától és Curatrixától kiváltvány nékünn kezünnbe adván, abban a Hellybeli Bírák jelenlétekben illy atyafiságos osztályt tettünn.

1 ször Nékem Beöthy Lajosnak á nyíl húzás szerint jutottak az alább specificalandó Taxások, Szántó és Kaszálló Földek, Nádvágó Rétek, é szerint; úgymint:

Mind Három Részre való Taxások Nevei.

Teként. Beöhy Lajos Úré		Teként. Beöhy Vintze Úré		Teként. Beöhy Kálmán Úré				
No.	Taxások Nevei	Sessió	No.	Taxások Nevei	Sessió	No.	Taxások Nevei	Sessió
1.	Tót István	4/8	1.	Szabó András	2/8	1.	Mándoki János	3/8
2.	M. Szabó István	2/:	2.	Kis Mihály	2/:	2.	Vida István	3/:
3.	Csire Mihály	3/:	3.	M. Szabó János	2/:	3.	Szűts Péter	3/:
4.	Csire János	3/:	4.	Ór.Koszorós Mihály	3/:	4.	Szilágyi Mihály	3/:
5.	Ór. Pap János	2/:	5.	Nagy Mihály	3/:	5.	Simon András	2/:
6.	Mikó István	2/:	6.	Bartsa István	2/:	6.	Győri Mihály	2/:
7.	Antal Mihály	2/:	7.	B. Antal János	2/:	7.	Barakony János	2/:
8.	Gál Mihály	2/:	8.	S. Balázs János	2/:	8.	Horváth István	2/:
9.	H. Nagy János	2/:	9.	B. Antal István	2/:	9.	Mándoki András	2/:
10.	G. Kováts Péter	2/:	10.	Csire Ferencz	2/:	10.	Varga János	2/:
11.	Erdélyi János	2/:	11.	Szattmári András	2/:	11.	Gyöngyösi János	2/:
12.	Szentpáli András	2/:	12.	Vásárhelyi Mihály	2/:	12.	Ifj. Koszorós Mihály	2/:
13.	Tösér Gergely	2/:	13.	Ór. Varga János	2/:	13.	H. Nagy Bálint	2/:
14.	Méhes János	2/:	14.	B. Balázs János	2/:	14.	Győrösi István	2/:
15.	Tar Mihály	2/:	15.	Tyukodi György	2/:	15.	Sinyi Mihály	2/:
16.	Horvát Péter	2/:	16.	Győri Ferencz	2/:	16.	Lakó Mihály	2/:
17.	Bundik István	2/:	17.	If. Kováts András	2/:	17.	" "	
	<u>Zsellérek</u>			<u>Zsellérek</u>			<u>Zsellérek</u>	
"	Cs. Tar István	"	"	Lantos Ferencz	"	"	Szilágyi István	"
"	Tösér Andrásné	"	"	Létai László	"	"	Antal István	"

Szántó földek

Jugera

Á Nagy-Halmi Dülöbe á Büt-Vessző-Hátból	30
Az Eva-Aklai fordulóba, á Kis Kőrös mellett	30 5/:
A Gyűrű-Szegi fordulóba, az elébbeni Osztály alkalmatosságával jutott Ratánn felyül	7 1/:
Az úgy nevezett Szakona-Oldalonn, mely a Gyűrű-Szegi forduló Földjeivel használtatik	11 2/:
Az úgy nevezett Telekből a Beöhy Károly Úré mellett	9 6/:
A Gyűrű-Szegenn, a Bokrosokból, melyeket hasonlóúl Szántó-Földek gyanánt vettünk, a két Testvéreim Földjei között, á közepső Ráta, á mint kitsóváztatott	23 7/:
Summa	112 5/:

Kaszállók

Jugera

A Futó Kertből mely minden esztendőben használtatik az Ér mellett lévő Rész á mint kitsóváztatott	16
A Szakona-Oldalon, á Falu felől való rész, mely tsak minden második esztendőben használtatik	31
Summa	47

2 szor Én Beóthy Vintze ugyan a magunk megegyezése
nyil-húzás szerént kaptam

Szántó Földek

A Nagy Halmi Dülőben az úgy nevezett Szilas Föld, vagy is a Nemes Balog Mihály Úr Földje felyül és alól való rész	33 3/:
Az Éva Aklai fordulóba a két Testvérek Földjei közepébe való rész a mint az kitsóváztatott	36
A Gyűrű-Szeg Fordulóba, az úgy nevezett Fényes földjéből, hasonlóúl a Testvérjeim földjei közt való rész	7 1/:
Ugyan ezen Fordulóhoz járó Szakona-Óldalról, a mostani osztálynak alkalmatosságával jutott Földeknek középső része	11 2/:
Az úgy nevezett Telekből hasonlóúl a középső rata	9 6/:
A Bokros Földekből, a Nagy Erdő felől való rész	23 7/:
Summa	121 3/:

Kaszállók

A Sárkány-Szigetből, melly minden esztendőben használtatik, a mint kistovázttatott	4
Az egész Hangyás	3
A Futó Kertből a régi Ratam mellett	9
A Szakona Oldalonn hasonlóúl a régi Ratam mellett	23
A Hosszú-Dülő Lápja	9 2/:
Summa	48 2/:

3 szor Én pedig Beóthy Kálmán a nyil húzás elsősége nékem engedődvén a több
Testvérem és Hellybeli Bírák előtt, e következőket kaptam.

Szántó Földek

A Nagy Halmi Fordulóba, az Éva-Akla felől való rész	33 3/:
Az Éva-Aklai Fordulóba, a Beóthy Károly Úré mellett	30 3/:
A Gyűrű-Szegi Fordulóba, az úgy nevezett Fényes Földjéből, a régi osztály alkalmatosságával, Vintze Bátyámnak jutott földje mellett való rész	7 1/:
Az ezen Fordulóhoz járó Szakona Oldalon, a Lajos Bátyám Udvar háza mellett	11 2/:
A Telekből az Hellység felől való rész	9 6/:
A Gyűrű-Szegenn az úgy nevezett Bokros Földekből, a Beóthy Károly Úré mellett	23 7/:
Summa	115 6/:

Kaszállók

A Sárkány-Szigetből a Gáborjányi határtól kezdvén	16
A Gáborjányi Határ nyellett lévő Kaszálló	5
Az úgy nevezett Búdös Halomból	26
Summa	47

A Nádvgó Rétekből, a két Részre tett Divisionális szerént jutott nekünk, a Sárkány-Sziget környéke egész Sugera határig	58
Az Ország Út, és a Dombos Cserének azon része, melly mostanság Osztály alá jutott	13
A Gyűrű-Szeg Lápjából a Dusnok ere felől való rész	16
Summa	87

Ezen Nádvgó Réteket valamint az 1810 dik esztendőben mi három Testvérek Között költ Divisionálisban is közösnek hagytuk, úgy mostis ezen alkalmatossággal közösnek marad, mind addig valameddig valamelyik Testvér a mag Rátáját kiszakasztani nem kívánnya, addig a Birtok Proportiojához használtatik. Továbbá

Valamint a Bisarianx Divisionálisban a Csapszékek Mészárszék Erdő, és Malombeli: úgy az Legelő-Jövedelem, és más egyéb effélék mostann mi is magunk között közösnek hagyjuk.

Melly hogy ekképpen vitetett légyen véghez magunk közt, annak nagyobb és erősebb vóltára, adjuk egymásnak ezen osztályos Levelünket, nevünk alá-írásával, és szokott élő Petsétünkkel megerősítve. Költ Hentzidán Martzius Hónapnak 11 dik napján 1812 dik esztendőben.

Beöthy Lajos [pecsét]
Beöthy Vintze [pecsét]
Beöthy Kálmán [pecsét]

3. sz. melléklet

Igmándi árendás levele Hedrahelyről

1823

(Fasc. III. No. 3.)

Contractus

Mellynek erejével egy részint alulirt Katskovits Mihál mint Tekintetes Baranyai Successoroknak meghatalmazott Ügyésze azon néhai Tekintetes Baranyai János Generális Urnak öt maradékjait illető ily Hedraheli Helségben helheztetett rész jószágot, melly a Főméltóságú In. Udvari Cancellária parantsolatja Következésében Alsó Bogáthban tartatott Méltóságos Gróff Festetits Imre Ur, és tisztelt Baranyai Generális maradéki között interinalis tett egyezés szerint néhai Vransits Obester defectusából tisztelt Baranyai Generális Urnak öt maradékot /:minekutánna háma az eő jussukat már annak előtte néhai Boronkay Joseff és vejének Gróff Festetits Imre Urnak ell örökösítették :/ illeti, és ugyan Hedraheli Nemes Somogy Vármegyei Helség határában ki szakasztatott, és valóságosan tisztelt Baranyai Generálisnak öt maradékinak resignáltatott is, Arendába adatik Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitézljő Igmándy Antal Urnak, egyéb eránt ezen Tekintetes Nemes Somogy Vármegye Fő Nótáriusának és szerelmes házas társának született Fölső Büki Nagy Klára Aszonságnak, mint egyéb irántis vérség szerint való osztály atyafiaknak, és Hedraheli Közbirtokosoknak következendő feltételek alatt

1. ö. Az Arenda számláltatik f. 1823 dik Esztendő september 29 dikától, és fog tartani egymásután három Esztendőig.
- 2.o. Esztendei Arenda füzetés meg állapittatott négy száz váltó forintokban, mellyeket Tekintetes Arendator Ur egyenessen Budán Nagyságos özvegy Vörös Sándorné Aszonságnak: született Baranyai Borbála Aszonságnak mint öregebbik Attyafinak Esztendőnként egyszerre fog letétetni az Arendator Ur.
3. o. Azon mondott Hedraheli Arendás Jóság áll következendő részekből úgy mint belső fundus a Curiából 3 hold 5/8. Ugyanott Rét 10 hold. Szántó földek három Calcaturást 90 hold. Jobágyokbul Papp Mihály 2/8 os, Horváth Ferentz 3/8 os. Rizmeth Mihál 3/8 os, Szél Joseff 2/8 os, Vass György 2/8 os, Vass Ferentz 4/8-os, Vass János 3/8 os. öszvessen 2 egész 4/8 Sessio. a kikknek is Seconialis Urbalis competantiájuk áll belső fundusban 2 egész 4/8 haldbul. Rét ebbül 25 kaszás. Szántó földekbül 60 hold. Az Erdő pedig téssen 79 egész 4/8 holdakat. Ugy a malombéli, Korstma Mészérszék, és legelőbéli proportionális rész.
4. ö. Mivel a Resignatio alkalmatosságával az őszi alá való Szántó földek háromszor

meg szántva, és bötsületessen ell vetve a Tekintetes Arendator Urnak által adattak meg Kivántatik hogy az annak végivel, melly t.i. 1826 dik Esztendő September 29 dik napján, ha hogy a Tulajdonos, és Arendator Urak ujjonnan a további arendálás iránt meg nem egyezhetnének, végződni fog. Hasonló módon az őszi alá esendő szántó földek bötsületessen meg szántva és ell vetve resignáltassanak

5.ö. Az Arendator Urnak és Aszonságnak, nem tsak az Arendális elsőség, hanem az ell zálogosittás, vagy el örökösittés esetire mint egyéb iránt osztály Atyafiaknak az elsőség ezennel le köttetik.

6.o. Az Arendator Urnak nem tsak a szántó földeknek Réteknak erdőknek jó Karbavaló meg tartása, hanem az által adott jobágyoknak is Attyai gondoskodása ajáltatik.

Más részrül én is Igmándy Antal mint Arendator föllebb irt Czikelyek alatt a Józságot három Esztendőre Arendába ki veszem, és mind az Arendának Budán tisztelt Aszonságnak kezén való füzetését ajánlom, és kötelezem, mint pedig az 5 dik Czikelben meg jegyzett elsőséget továbbis magamnak, és kedves Feleségemnek fent tartom.

Melly Arendalis Contractust két egyenlő párba alá irjuk. Költ Kaposvárott november hónapnak 23 idkán 1823-ban.

Katskovits Mihály néhai Méltóságos
Baranyai Generális János uri maradéki
részéről rëndölt plenipotenciázott Ügyész

Igmándy Antal

[pecsét]

[pecsét]

4. sz. melléklet

Perényi Franciska leltára

1779

(Fasc. IX. No. 2.)

Mi alább irott ött testvér Attyafiaik, adgyuk tudtára mindeneknek az kiket illet e levelönk rendiben. hogy minekutánna édes Anyánk Méltóságos Báró Perényi Perényi Franciska Assony, néhai Tekintetes és Vitézlő Beöthy Mihály Ur Eözvegye meg halálozott volna, az egész Ingó házbéli javait, ugy mind arany, és ezüst edényeket gyöngyöket, granátokat, porcellán, holits, réz és czin, ugy vas edényeket, Shelem, ágybéli, és más fehér ruhákat, asztalokat, székeket, nyoszolákat, egy szóval minden némő az háznál találtatott s az Inventariumban fel jegyzett eszközöket: ugy Varad Olasziban helyezettett Attyai hazuknak árát, magunk között Attyafiságossan ött részre el intéztők, azokból rész szerént kiki, maga tettszésihez képest, rész szerint pedig amellyekben egy másnak választásunk nem tettzet, sorsoknak húzásával ött egyenlő részre Attyafiságossan fel osztottuk, minden visszavonás és ellenkezés nélkül: ugy hogy amennyire egyek vagy másik részbe, itéletönk szerént valamellyiknek rövidsége esett volna, azt azonnal egyik a másikának ki fizette, és tökéletesen kielégftette. melynek el hitelire és állandóságára adtuk ezen nevök alá irásával és élő petsétünkkel meg esősétett Levelönket N.Váradon Szent András havának 20 dik napján, Ezerhétszáz hetven kilenczedik Esztendőben.

pecsét Bessenyoí Beöthy Imre   Bessenyei Beöthy János   pecsét

pecsét Bessenyoí Beöthy László   Bessenyoí Beöthy Josefina   pecsét

pecsét Bessenyoí Beöthy Francisca

5. sz. melléklet

Paládics puszta záloglevele

1819

(Fasc. VI. No. 10.)

Alólírt adom tudtára mindeneknek, kiket e dolog most vagy jövődöben akármi módon illet vagy illethetne, hogy én több fontos okoktól vezéreltetvén, de főképen arra nézve, hogy más örökös javaimat haszonvehetőbbekké s jövedelmesebbekké tehessem, s nőtelen állapotomnál fogva Tek. Kazinczy Miklós több Nemes vármegyék Táblabírája Hitvesének született Bessenyoí Beöthy Victória Kisasszonynak úgymint Testvér Nénémnek s az ő Gyermekeinek állapotját jobb karba tehessem, s inkább imént szeretve említett Testvér Nénémet és Gyermekeit mint velem egyenesen és közvetlenül osztályos vérséget iktassam jószágom birtokába, mint vagy idegent, vagy távolabb rokont és Atyafit, eltökéltettem magamban: azon jószágomat melly Szolnok-Abony mezőváros, Paládics puszta és Tószeg helység 1/24 egy huszonnegyedének 1/5 egy ötöd részét teszi, minden ezen huszonnegyednek ötöd részén találtató akármiféle nevezetű épületekkel, belső és külső telkekkel /:intra- és extravillanumokkal:/ Királyi haszonvételekkel vagy is regale beneficiumokkal, szántóföldekkel, kaszálókkal, rétekkkel, kertekkel, nádosokkal, malommal, jobbágyokkal, jobbágyi és zselléri jövedelmekkel s ezen osztályrészt törvényesen illető vagy jövődöre illethető appertinentiákkal s mindennemű birtokjust követő competentiákkal fentebb szeretve nevezett Testvér Nénémnek született Bessenyoí Beöthy Victória Kisasszonynak úgy is mint Tek. Kazinczy Miklós Táblabíró Úr Hitvesének, az ő törvényes örököseinek, Hagományosainak vagy is Legatariusainak, és engedményeseinek vagy is Cessionariusainak e következő feltételek alatt elzálogosítani:

1. A zálog ideje törvényes zálogi harminczkét esztendőkre határozatati, hogy tudni illik a zálog e folyó 1819 esztendő Martziusa első napján kezdődjék és 1850 Martziusa elsőjén végződjék, és valamint most minden fundus instructus nélkül adatik által a jószág, úgy harminczkét esztendő elmulta után történtendő visszaváltáskor is minden fundus instructus nélkül eresztessék vissza. Mindazáltal ha az imént említett zálogi 32 esztendő elforgása előtt én mint zálogosító és respective tulajdonos, törvényes örökös nélkül magtalanul mulnék ki e világból azon esetre e zálogos jószág minden remélhető virtualitásaival együtt, egyedül és egyenesen fent említett Testvér Nénémet, született Bessenyoí Beöthy Victória Kisasszonyt és az ő törvényes maradékait és személyviselőit örökösen és megmásolhatatlanul illesse, s azon ..... ezen eladás nem zálognak hanem megszeghetetlen erejű örökös eladásnak tekintessék.

2. Zálogba és respective örökbevevő Testvér Néném köteles lészen nekem hétezer hatszáz /:7600:/ forintot ezüstpénzben zálogi és respective örök eladási summaképen fizetni.

3. Azon háromszáz darab birkákat, mellyek édes Anyánktól elzálogosított jószágunk visszaváltása után osztályrészképen engem illetnek, általengedem többször említett Testvér Nénémnek négyszáz ötven /:450:/ ezüst forintért, hogy

tudniillik a most említett summa letétele után ezen osztályrészem birkák az ő tulajdon sajátosságává legyenek.

4. Szabad lészen a zálog esztendő alatt Zálogbirtokos Testvér Nénémnek s törvényes Successorainak a mostani épületek szorgalmatos Conservatiója mellett a gazdaság előmozdítására s gyarapítására, s jövedelmei szaporítására szükséges vagy hasznos akármiféle épületeket, újításokat, s javításokat /:melioratiókat:/ tétetni, szőlőt, gyümölcsöst, erdőt ültetni, azon feltétel alatt, hogy mind ezen szükséges vagy hasznos gazdasági s jövedelemszaporító intézkedésekre, épületekre, újításokra s javításokra tett költségeket vagy törvényes becs vagy barátságos alku szerint köteleztessék megtéríteni a tulajdonos és respective Zálogosító fél vagy törvényes Repraesentansai a visszaváltáskor.

5. Subsidualis, Insurrentionalis, s minden egyéb törvényes, birtokot illető országos terheket köteles lészen zálogba és respective örökbevevő Testvér Néném s törvényes Személyviselőji minden imputatio nélkül viselni.

6. A Zálogosító és respective örökösön Eladó fél pro Superabundanti Cautela magára vállalja e birtok bátorságát illető Evictiót, s Testvér Nénjének felesleg megnyugtatására kész védelmét ajánlja minden törvényes perlekedők ellen.

7. A mesgyékre szorgalmas vigyázattal lészen a Zálogos és respective Örökbevevő fél, hogy valódi ép állapotjokban fenntartassanak, s a földek a szomszédok által meg ne csonkíttassanak.

8. Ha az elzálogosító és respective örökösön eladó tulajdonos vagy törvényes személyviselőji a zálogesztendő elforgása után e Zálogos Jósággrészt vissza kívánnák váltani, ezen visszaváltó szándékról egy esztendei előintéssel /:praemonitioval:/ köteleztessék tudósítani a a Zálogbíró Félét vagy törvényes örökösöit s a Zálogbirtokos vagy törvényes Maradékai a Zálogidő elmúltával csak így és akkor tartozzanak a jóság visszabocsátására, midőn mind a Zálogi summa mind az építési, újítási s javítási költségek teljesen, egészen és egyszerre fognak nékie a visszaváltó fél által megtérítetni.

Én is alólírt a feljebb előszámlált zálogi és respective örökös eladásbeli Feltételeket magam és gyermekeim nevében egész minéműségökben elfogadván s azoknak hív és pontos megtartására magamat és törvényes örökösöimet az imént idézett cikkelyek értelme s tartalmai /:tenorai:/ szerint lekötelezván, ezennel Kedves Öcsémnek irántam s gyermekeimhez viseltető igaz testvéri és Atyafiúi szíves tettét s gondoskodását a legőszintébb hálával köszönöm.

Mindezeknek hitelesb létére adtuk ezen mindkettőnk neve aláírásával s pecséteinkkel megerősített részint Zálogi részint Örökös eladási Levelünket Két eredeti párban. Szolnok Abonyban, 1819. Február 12 kén.

pecsét   Bessenyői Beöthy Kálmán

Bessenyői Beöthy Victoria

Kazinczy Miklós hitvese

pecsét

6. sz. melléklet

Baranyai Borbála ingó hagyatéka

1831

(Fasc. IX. No. 1.)

Édes Anyánknak egy néhány betesebb javain és ezüstin egymás között megosztván kedves ötséink Kazintzy Sándor, Viktor és Titusznak ekövetkezendők jutottak úgymint, egy kisbriliáns gyűrű, két ezüst pixis, melly nyom 1 Font 3 1/2 Latott, egy Ibrik 1 Font 4 1/2 Latt, 6 ..... ? 7 1/2 Latt egy tej Szedő 4 Latt, egy osztogató Kanál 11 1/2 Latt, ezen felül pedig mint hogy Vintze testvérünk ezen betesebb vagyonokból többet vett által ennél fogva tartozik kedves ötséinknek bonifikalni 160 ftvc. 7 1/2 xrben hogy ezek így történtek ezennel bizonyittyuk Költ Budán 13 ik november 1831 Esztendőben

Beöthy Lajos

Beöthy Vintze

Beöthy Kálmán

Hogy a felöl specificált ezüstöket, kivéven a 160 ft kezemhez vettem, ezennel elismérem. Budán nov.17.1831.

Kazinczy Victor

7. sz. melléklet

Festetics Antal megveszi Hedrahelyt

1852

(Fasc. III. No. 12.)

Alul is megírt Beöthy Lajos, mint néhai született Baranyay Borbálának néhai Beöthy János fiától néhai Beöthy Lajostól elszármazott unokája, - úgy is mint testvéreimnek név szerint: Beöthy Kázmér, József, és Sámuel, nem különben özvegy öreg Beöthy Lajosné született Benitzky Anna, mint Constantia és Mária hajdon testvéreim gyámányok, és gondviselőjöknek; - még is Sós Tamás, és Sós Ágnes Báro Leutsch Albertnőnek, - valamint Kazintzy Sándor, Kazintzy Viktor, és Néhai Kazintzy Titus özvegyének Beöthy Paulinának mint néhai férjétől származott gyermekei gyámannyoknak említett Baranyai Borbála maradéki, és örököseinek e végre teljes meghatalmazottja, adom tudtára mindeneknek kiknek illik; hogy miután Hedrahelyen Somogy megyei helységnek határában tisztelve említett néhai Baranyai Borbála nagyanyánkat 1/16 részben illetett, és reánk maradtott rész javak ez előtt több éveekkel ősi adósságok fejében birói zálogképen Belitzay Miksa k. Tanácsos Ur részére tőlünk elvétetvén, azok jelenben azon 2/24. Urbéri telek birtokoknak kivételével, mellyek az 1848 ki törvények tartalmához képest abból idő közben elestek; - Méltóságos Tolnai Festetits Antal cs: Kir: kamarás Urnak törvényes bírásában helyeztetődének, részint azért; mert azon érintett Hedrahelyi javak lakhelyeinktől igen távol Somogy megyében feküve köztünk sokfelé osztva - csekélységük miatt a gazdálkodást annyival inkább meg nem érdemlenék, - mivel mint fellebb említve van, attól az Urbéri segéd napszámok ez idő szerint elestek, - de részint azon oknál fogva is, mert azon javak egy részben már Beöthy Vincze, és Beöthy Sándor Urak mint örökösök által fenntisztelt Ő Nagyságának örökben elvallattak volna, és így a vissza váltás az egészre nézve többé nem is történhetne, e szerint azon rész javaknak

minket illető részét mi is - én és meghatalmazóim örökösen eladni szándékozván, azokat fent is tisztelt Méltóságos Festetits Antal Ő Nagyságának mint a különben is birtokosnak, és egy részben már tulajdonosnak minden ezen javakhoz tartozó, és minket illető, és illehető királyi és földbirtoki haszonvételekkel, és egyéb jogokkal egyetemben a törvény által elesett Urbériségek leendő váltságát is ide érte, a javakon már fekvő zálogot sommán kívül még 2000. forintokért ezüstben minden egy forintban 3. db ezüst huszasokat számítva örökben, és megmásolhatatlanul eladtuk, olly világos magunk lekötelezése mellett, hogy nem csak az illető vérágok által már tett örök bevallást ezennel megerősítjük, - mintha az mi általunk is történt volna, - ha nem azon kívül ezen Fassióval, - mert mi miattunk késett annyira el, - együtt járó minden néven nevezendő költségeket, és terheket viselni köteleztetünk, - és minthogy már az eladott javak ára eránt tökéletesen kielégítve lennénk, - azokat annyiszor tisztelt vevő Ő Nagyságának teljes Uri birtokába bocsájtjuk; semmi némű jogot vagy jogi tulajdont magunknak sem utódainknak fent nem tartván, - sőt a törvényes szavatosságot in solidum ezennel magunkra felvállaljuk. -

Melly ebbéli örökös eladásról, és annak hiteles helyen leendő megerősítéséről, és elvállásáról magam, és felhatalmazóim részéről adtam ezen örökösítő levelemet nevem aláírásával megerősítve. - Kelt kaposvárott Martius 20 án 1852. Beóthy Lajos m. k. ugy is mint fent említett osztályos vérségeimnek tellyes meghatalmazottja.

A bécsi Konzuli Akadémia válságos évei és átalakítása 1918 őszétől 1923-ig

Bevezető

Minden ország egyre nagyobb súlyt helyez napjainkban arra, hogy külképviselete és egész külügyi szolgálata az arra legalkalmasabb személyek által töltsék be.

Az államközi kapcsolatok fejlődésével kialakult az a hármastagozódás, mely a XIX. században minden európai államban bevezetésre került. Ennek kialakításában kétségtelenül Franciaország járt az élen; a diplomáciának és a nemzetközi "ügyvitelnek" – pl. útlevelek, egyezmények – ma is fontos nyelve a francia.

Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi szolgálata az európai normáknak megfelelően a következő ágakra osztható:

a diplomácia testületre, melyet a (nagy)követ,
a követségi tanácsos,
a követségi titkár
és a követségi attasé alkot;

a konzuli testületre, mely a (fő)konzulból,
a konzuli attaséból
és a konzuli növendékből áll;

valamint a hazai külügyminisztérium/külügyi hivatal dolgozóira, akik – a házi szabályok függvényében – az előbbi két kategóriából is kikerülhetnek, "házi szolgálatra" rendelve.

A diplomata magát a delegáló államot képviseli abban az országban, ahol "agrement"-t¹ kapott. Egy állam egy másik államban csak egy (nagy)követet akkreditálhat.

A konzul az állam kereskedelmi érdekeinek képviselete érdekében más államban állami felhatalmazásból működő egyén, aki lehet államtisztviselő v. tiszteletbeli funkcionárius².

A hazai munkát, egyeztetést, szervezést, adatfeldolgozást végzik a minisztérium alkalmazottai. Az egész szervezet csúcsán a külügyminiszter áll.

Ahhoz, hogy egy állam méltó szinten képviselje magát, valamint gazdasági érdekeit, nemcsak reprezentációra, hanem – az igények növekedésével és a kapcsolatok összetettségével összhangban – szakképzett, profi hivatalnokokra is szükség lett.

---

1 HORY András, 1989.

2 RÉVAI, 1915. 8.

Ezért alapították meg Európa uralkodói a saját hivatalnoksereg képzésére hivatott iskolákat, akadémiákat. Ezt a célt szolgálta az a "Keleti Akadémia" is, amit Mária Terézia alapított Bécsben 1754-ben.

Fő feladata a keleti nyelvek elsajátíttatása volt azokkal a fiatalemberekkel, akik később a Török Birodalom városaiba vagy annak határvidékére kerülnek konzulként.

Ez a kezdeményezés akkor Európában egyedülálló volt, és a kimondott cél az volt, hogy a Habsburg Házat ne a levantei (sokszor elfogult vagy haszonleső) kereskedők szolgálják keleten, hanem saját, erre kiképzett, hű hivatalnokaik.

E tanulmány tárgya nem az intézmény teljes története – noha magyarul ezt még tudtommal senki nem dolgozta fel – hanem csupán az a válságos időszak, mikor a Monarchia felbomlásával kérdésessé vált az Akadémia jövője.

Ez a néhány év – 1918-1923 – oly gazdag fordulatokban (ha csak a magyar történelmet nézzük), hogy kutatása még ma is új eseményeket, emberi áldozatokat mutat fel.

A dokumentumokat bécsi ösztöndíjam keretében gyűjtöttem össze, amit a MTE³ pályázatán nyertem el. Kinttartózkodásom alatt (1992. március - július) módomban állt a Republikarchiv anyagának kutatása, valamint konzultációk alapján az idevágó irodalom tanulmányozása.

A kezdetektől 1918-ig

A török háborúk után a XVIII. században szükségessé vált, hogy a Habsburg ház a Portánál állandó "profi" követet tartson, aki érdekeket képvisel, információkkal szolgál a császári ház felé, esetleg adott esetben sugalmaz a török vezetésnek. Ezért Mária Terézia 1754-ben megalapította a jezsuita rend kezelésében a "Keleti Akadémiát". Itt katolikus és császárhű szellemben nevelődött ki az a konzuli és diplomata csapat, melynek tagjai évtizedeken keresztül nemcsak Isztambulban, hanem a Török Birodalom egyéb városaiban, ill. annak határa mentén teljesítettek szolgálatot.

Ugyancsak a kezdetektől fogva, de különösen 1848 után jellemző, hogy nem csupán nemesifjak, hanem polgári származásúak is felvételt nyertek az intézmény hallgatói sorába.

A Habsburgok Mária-Terézia óta, de különösen Ferenc József uralkodásától kezdve más uralkodókhoz képest erőteljesebben támaszkodtak a jól képzett hivatalnokokra a közigazgatás struktúrájában. A főnemességgel szemben így emelkedett ki az ún. "Dienstadel"⁴, melynek tagjai a múlt században nyertek nemességet, és életmódjukban minél inkább a főnemességhez kívántak hasonlítani.

A külügyi szolgálat ehhez jó utat biztosított.

---

3 Magyar Történezhallgatók Egyesülete - ELTE

4 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 170.

Így vált nagy névvé az Attems, Eggenberg, Lichtenstein, Windisch-Graetz⁵ hogy csak néhányat említsek.

Nevelés és oktatás az Akadémián

A fő hangsúly a keleti nyelvek elsajátításán volt: török, perzsa, arab. Ezenkívül tanultak latinul, németül, franciául, olaszul, görögül, valamint geometriát, történelmet, földrajzot, szépírást, különböző hadtudományokat és szépirodalmat. A tanterv rendszeresen változott, alkalmazkodva a kor igényeihez. A hallgatók szigorú előírások szerint, bentlakásos rendszerben éltek. A következő részlet szolgáljon ízelítőül a múlt századi szabályokból:

"Aki külső meghívásnak eleget téve el kívánt távozni az épületből, annak előző este írásban törökül kellett engedélyt kérnie, és indulás előtt kéz(gyűrű) csókkal búcsúzott az igazgatótól, aki ez alkalommal ellenőrizte, hogy az egyenruha és a testtartás korrekt-e. A fiatalabb hallgatókat a háziszolga kísérte el a meghívóhoz, és a visszaút is az ő kíséretében történt. A meghívó személynek természetesen megfelelő háztartással és pozícióval kellett rendelkeznie, hogy a hallgató a meghívásnak eleget tehessen." ⁶

A múlt század második felében a Török Birodalom fokozatosan tért vesztett, ugyanakkor a világ "kitágulása" miatt a Monarchiának más országokban is szüksége lett a megfelelő külképviseletre. Ezért 1898-ban sor került az intézet átszervezésére és cs. és kir. Konzuli Akadémia néven működött tovább. Felügyeleti szerve a közös, cs. és kir. Külügyminisztérium volt, és nyitva állt a Monarchia minden népe számára. Az 1898-as átszervezés során kialakult rendszer – kisebb változtatásokkal – egész a Monarchia végéig megmaradt.

Különlegessége ennek a rendszernek, hogy különválasztja a Keleten és a Nyugaton majdan konzuli szolgálatba lépő hallgatókat. A Keleti szakon továbbra is tanulják a perzsa, török és arab nyelvet, míg a Nyugatin nem. A tanulmányi idő 5 év, és a következő tantárgyak szerepeltek a tantervben:

1. Jogi tárgyak:

A jogi és államtudományok enciklopédiája,
Polgári jog,
Polgári perrendtartás,
Kereskedelmi- és Váltójog,
Büntetőjog,
Büntetőjogi perrendtartás,
Államjog,
Közigazgatási jog,

5 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 126.

6 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 144.

Osztrák és magyar közjog - utóbbi magyarul!

2. Történelmi, politikai és katonai tárgyak:

Magyar történelem (MAGYARUL),
Diplomáciai államtörténet,
Konzuli ismeretek,
Hadügyi ismeretek,
Katonai földrajz.

3. Gazdasági tárgyak:

Népgazdasági ismeretek,
Népgazdaságpolitika,
Pénzügyi ismeretek,
Kereskedelmi politika,
Vámtarifa ismeretek.

4. Kereskedelmi tárgyak:

Gazdasági földrajz,
Áruismeret,
Kereskedelmi üzletmenet, (Handelsbetriebslehre)
Nemzetközi áruismeret.

5. Nyelvek:

Német (nem anyanyelvűeknek),
Magyar (ua.),
Francia,
Angol,
Olasz,
Török,
Arab,
Perzsa,
Orosz,
Szerbhorvát.
(utóbbi 1913-tól a nyugati szekcióban is!)

6. Testgyakorlatok:

Testnevelés,
Tánc,
Vívás,
Lovaglás,
Úszás;
ezenkívül rendelkezésre állt egy jégpálya és tér a labdajátékokhoz.

A felvételi követelmények a következők voltak:

- osztrák, ill. magyar állampolgárság vagy bosznia-hercegovinai illetőség;
- belföldi (OMM) gimnáziumban megszerzett érettségi bizonyítvány;
- német és francia nyelvtudás, ezen kívül a magyar nyelv ismerete⁷.

A felvételi vizsga írásbeli és szóbeli részből állt. Az írásbeli vizsgán német nyelvű fogalmazás adott témából, valamint németre fordítás franciából volt a feladat; a szóbelin történelem, francia és magyar nyelv.

Az internátus a kor színvonalán nagyon magas nívón állt; maga a közeg is azt a világot akarta megszoktatni a hallgatóval, ami majd munkahelyén fogadni fogja. A hallgatók között pedig szép számmal akadtak olyanok, akik a szülői házban sokkal nagyobb kényelmet élveztek. Az egyforma juttatások és a mindenkire kiterjedő szigor és követelményrendszer egy szintre kívánta hozni a hallgatók körülményeit, hogy az anyagot minél magasabb szinten sajátíthassák el. Természetesen a szociális különbségekre tekintettel volt az igazgatóság, s így megkülönböztettek teljesárú, mérsékelt árú és ingyenes helyeket.

Nemcsak az épületben való viselkedést és annak elhagyási rendjét szabályozták, hanem az is, hogy mit tarthat bent magánál a hallgató.

A tanulmányait megkezdő fiatal embernek a következő dolgokat kellett magával hoznia: 18 ing, 12 alsónadrág, 18 pár zokni, 24 zsebkendő, 5 pár cipő, 1 pár házi-cipő, 1 pár nadrágtartó, 1 hajkefe, 1 ruhakefe, 1 körömkefe, 1 fogkefe, 1 ritkafésű, 1 sűrűfésű, 1 körömmolló, 1 arctörölő, 1 utazótáska.

A bentlakó hallgatók az oktatás mellett szállást, ellátást, fűtést, világítást, kiszolgálást, orvosi ellátást kaptak az intézettől, továbbá teljes ruházatot, cipőt, törülközőt, ágyneműt; az összes taneszközt, tankönyvet, a szükséges használati tárgyakat. Az intézet fedezte a tisztítási költségeket, a hajvágást és a borotválási díjat.

A professzorok és docensek kinevezése az akadémiai igazgatóság javaslatár történt a császári Ház Minisztériuma, a cs. és kir. Külügyminisztérium által⁸.

Ez az intézmény azért is fontos nekünk, magyaroknak, mert a két világháború közti politikai élet számos jelentős személyisége végezte itt tanulmányait, és aztán kezdte meg működését a közös külügyben. Színesen írja le emlékeit Csáky Imre gróf, aki a századfordulón volt az Akadémia hallgatója, és később magyar kir. külügyminiszter lett. Mint minden régi intézmény, így a 150 éves Konzuli Akadémia is rendelkezett bizonyos hagyományokkal, melyek a diákok közti rendet szabályozták. Az egész akkori hangulatot a Pfusterschmid-Hardenstein-kötetben megjelent Csáky gróf memoár-részletek alapján tudom a legjobban ismertetni.

Noha eme intézményét sokszor születés szerint is "úriemberekről" kell beszélünk, hiszen nemesi családok sarjairól van szó, az egyes elnevezések és intézkedések éppolyan diákokat sejtetnek, mint bármely más iskolában.

7 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 195.

8 GIEFING Maria, 1990. 242-255

Ahogy írja, minden évfolyamnak megvolt a maga rangja és elnevezése. Az elsősök voltak a "vadászkytyák", hiszen itt még idomításra volt szükség. A másodévesek neve "viceakadémikus", a harmadéveseké "akadémikus" volt. Ennek fokozása negyedévesek "viceexcellenciás", majd az ötödévesek "excellenciás" elnevezése. A már végzett hallgatók voltak a "félistenek"...

Az újonnan érkezettek a felsőbb évfolyamok hallgatói bizonyos távolságtartással fogadták, a magázódás volt használatban – ami azonos helyzetű, beosztású férfiak között nem volt szokás akkoriban Ausztriában. Csak kb. egy hónap múlva fejeződött be a "próbaidő", mikor is Lipót napján, Ausztria védőszentjének ünnepén, az első évfolyam hallgatói az idősebbeknek hagyományos ünnepi vacsorát adtak a Strelzhof vendéglőben a Mariahilferen. Itt történt meg a jelképes felvétel az akadémikusok sorába – természetesen egyáltalán nem jelképes ivással megpecsételve ("Bruderschaftstrinken").

Ettől kezdve a kölcsönös tegeződés lépett életbe. A vadászkytyák idomítása azonban ezzel nem fejeződött be. Ha valamelyik hallgató vétett a szokások ellen, akkor a felsőbb évfolyam bíróságot állított össze, mely aztán a polgári büntetőeljárás minden visszasságát kifigurázva komoly vizsgálat után ítéletet hozott. Természetesen minden jogszerűen történt, hiszen volt bíró, ügyvéd, ügyész, ülnökök... Csupán annyiból volt más a dolgok menete, hogy az ítéletet annak meghozatala után ott helyben végre is hajtották!

Az akadémiai "büntetőkódex" a következő büntetéseket tette lehetővé:

"Feddés";

"Popanz" (magyarul: mumus, madárijesztő)

Ez azt jelentette, hogy az "elítelt" szobájában a lehető legnagyobb rendtelenséget hozták létre, hadd rakodjon órák hosszat;

"Vízvezeték", ami abból állt, hogy az illető addig volt köteles zuhany alatt állni, míg a gallér alá csordogáló víz a nadrágszáron ki nem folyt;

"A visszahajtott vízvezeték" esetében ugyanez volt a jelenet, csak az "elíteltet" fejjel lefelé tartották a zuhany alá...;

Noha ez a "hallgatói önkormányzat" nem bánt kesztyűs kézzel a rend ellen vétőkkel, ritka volt a panasz az igazgatóság felé, sőt, pont ez a rendszer fékezte meg azokat az ifjakat, akik később esetleg rossz magaviselet miatt el kényyszerültek volna hagyni az intézetet.⁹

Az előkelő, de ugyanakkor visszafogott légkört árasztó épület – Heimito von Doderer "Strudelhofstiege" c. művében állított neki irodalmi emléket – alkalmas volt arra, hogy benne készítsék fel a diplomáciai és a konzuli pálya várományosait. Fehér libériás, fehér kesztyűs szolgák, egyenruhás hallgatók, méltóságteljes professzorok, továbbá az a sokféle nyelv – egyazon állam polgáraitól – adta meg azt a hangulatot, mely később, a munkahelyen is végigkísérte a Monarchia külügyi hivatalnokainak életét.¹⁰

---

9 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 174-175.

10 WILDNER Clemens, 1961. 33-38.

Néhány szó a napirendről:

nyáron 7.00-kor, télen 7.30-kor volt az ébresztő, utána reggeli. 8.10-től 13.00-ig, majd 15.10-től 18.00-ig tízperces szünetekkel oktatás (1898-tól előadások ÉS szemináriumok.) Csak 20.30-kor került sor a vacsora elfogyasztására.

A szavak és törvények magolása így gyakran az éjszakába nyúló tevékenysége volt a hallgatónak, bár egy jó biliárdozás, lovaglás, vívás üdítő kikapcsolódást jelentett az erre rendelkezésre álló időben.¹¹

Az 5. év végén záróvizsgák következtek, mely megegyezett a konzuli attasé-vizsga anyagával.

1851 óta – hasonlóan a francia rendszerhez – a diplomáciai pályához követelménnyé tették a jogi és államtudományi végzettséget. A francia kötelező nyelv lett, és mellette angolul, vagy olaszul kellett még tudnia a leendő követnek.

Persze kivételek előfordultak – más, kiemelkedő képesség, vagy tudás esetén.¹²

1908 óta ebben az épületben volt az az egyéves felkészítő kurzus is, ami a diplomatavizsgára készítette fel az arra jelentkezőket. Ezt azoknak a minisztériumi tisztviselőknek is el kellett végezniük, akik nem a Konzuli Akadémiáról kerültek ki. Itt volt a konzuli vizsga azok számára is, akik jogi végzettséggel kívántak a konzuli pályán dolgozni. Így az épület adta lehetőségek még jobban ki voltak használva, ugyanakkor a Ballhausplatz (itt állt a közös külügyminisztérium épülete) minden munkatársa megfordult a falai között.¹³

Természetesen mindig voltak ellenzői ennek a "pazarló és felesleges" intézménynek, ahol csaknem minden egyes hallgatóra jutott egy-egy oktató (40-50 akadémistánál sohasem volt több), de akik az itt szerzhető szaktudás jelentőségével tisztában voltak, azok kiálltak az intézmény mellett. Így tett maga Ferenc József császár és király, aki 190 decemberében telket adományozott az új épület részére.¹⁴

A hallgatók megoszlására - néhány kiemelt évszámmal - álljon itt a következő táblázat:

Ország	1901	1902	1908	1912	1918/19	
Alsó-Au. + Bécs	1	5	9	10	Német-Ausztria	21
Felső-Ausztria	1	1	2	-	Magyarország	12
Stájerország	-	-	3	2	Jugoszlávia	4
Tirol	1	-	2	-	Csehszlovákia	4
Görz és Grad.	2	2	1	1	Lengyelország	2
Dalmácia	1	1	-	1		
Csehország	8	5	2	6		
Morvaország	1	1	3	5	Összesen:	43

11 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 177.

12 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 188.

13 PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989. 180.

14 FESTSCHRIFT...., 1904.

Szilézia	1	2	1	3
Galícia	5	5	3	2
Bukovina	1	2	1	-
Bosznia	1	-	-	-
magyar kor. o.	10	9	13	18

Összesen: 33 33 40 48

Nemzetiség

Osztrák-német	12	14	23	23	Német	23
Cseh, szlovák	4	4	1	6	Cseh	2
Lengyel	4	4	3	1	Lengyel	2
Délszláv	4	3	-	1	Magyar	12
Rutén	1	1	-	-	Délszláv	4
Olasz	-	1	-	-		
Magyar	8	7	13	17	Összesen:	43

Összesen: 33 34 40 48

Vallás	1901	1902	1908	1912
Római kat.	22	25	38	41
ev. és ref.	5	4	2	6
görögkeleti !	4	3	-	-
szláv ortod. !	1	1	-	1
mohamedán	1	-	-	-
Összesen:	33	33	40	48

(izraelitáról nincs kimutatás)¹⁵

Mivel a Konzuli Akadémia 1904-ben átadott új épülete (1754-től több otthona is volt az intézménynek) több bírálóknak ill. dicséretnek (különösen 1918 után) volt tárgya, célszerű, hogy e dolgozat kereteiben felidézzük a korabeli leírást.

"Az épületet a külügyminiszter utasítása alapján Ludwig Baumann építésügyi főtanácsos építette Mária-Terézia korabeli barokk stílusban. Az építkezéssel kapcsolatos ügyekben Alexander von Suzzara lovag, a Külügyminisztérium irodavezetője volt a referens.

Az épület négy szintes, a szinteket fölépcső és személyzeti lépcső köti össze. Két szárnya a kertbe nyúlik. Minden oldalról szabadon áll, az utca felől két pavilon szegélyezi, melyekkel oszlopcarnok köti össze. A főhomlokzat visszafogott, nyugalmat árasztó. A pártafallal koronázott középső részt a főportál és a nagy lépcsőház emeli ki. Az épület frontját barokk kupola és két allegorikus dombormű zárja le.

A járdáig kis kertet alakítottak ki, melyet balusztrádkerítés szegélyez.

15 PFUSTERSCHMID - HARDTENSTEIN, 1989. 179.

A főépületben található minden olyan helyiség, mely az Akadémia oktatási és nevelési programjához szükséges:¹⁶ az 1. emeleten az előadó-, demonstrációs-, konferencia- és vizsgatermek, irodai és könyvtári helyiségek, stb.; a 2. és 3. emeleten a hallgatók lakosztályai, melyek mindegyike egy, a közös folyosóról nyílt előtérből, tágas, kéttalpakos szobából és hálókülsőből áll. Ezeken a szinteken található még néhány szolgálati helyiség a prefektusok számára.

A magasszinten vannak a hallgatók szabadidő-helyiségei, egy nagy étkező, biliárdterem, olvasószoba, továbbá az akadémiaigazgató és egy prefektus lakása, egy fogadószoba és az intézet gazdasági hivatala.

Az alagsor ad helyet a konyhának, a személyzeti lakásoknak, valamint néhány egyéb helyiségnek. A szinteken közvetlenül megvilágított folyosók teremtik meg az összeköttetést.

Az egyik pavilonban van a beteggondozó, a másokban pedig a hivatalnoki és személyzeti lakás.

A kertben, a főépület hátsó frontja mentén a szárnyak által lezárva egy földszintes épület áll, mely a torna-, és vívóteremnek, valamint egy fürdőnek ad helyet.

A meleget az Akadémia összes helyiségében alacsonynyomású gőzfűtéses rendszer biztosítja, a világítás egyszerűbben, a célnak megfelelően, a épület stílusának követelményei szerint történt.

Az építkezés 1902 augusztusában kezdődött, és 1904 szeptemberében fejeződött be.

Az 1904/05-ös tanév kezdetére az épület átadása megtörtént, és az intézmény beköltözhetett új, saját otthonába.¹⁷

A felsőbbéves akadémisták számára tanulmányi kirándulásokat szervezett az igazgatóság. A cél a Monarchia minél teljesebb bemutatása volt. Természetesen elsősorban a konzuli munkakörrel kapcsolatban területeket ismertették meg a fiatalemberekkel: ipar, kereskedelem, mezőgazdaság.

A századelő Magyarországon Győr, Budapest, Szeged, Temesvár üzemeit, ipari létesítményeit, valamint a Resica-környéki bányákat tekintették meg, de szerepelt a programban hajózás az Al-Dunán és természetesen a fiumei kikötő (dokkok, raktárak, szállítás) megtekintése is.

Bécs környéke sűrűn kínált úticélt. Itt az Udvar közelsége miatt gyakran adódott érdekes látnivaló. A közös hadsereg rendszerével is itt ismerkedtek az akadémisták (voltak ugyan sokan, akik már tartalékos tisztként kerültek az Akadémiára). A Schneebergi "hadikirándulás" (Alsó-Ausztria legmagasabb hegye) és a "ballonfelszállás" azonban mindenképpen feledhetetlen élményt jelentett.

A cseh iparvidék megismerése sem maradhatott ki, valamint ehhez kapcsolódott Prága, Brünn és a tartomány más történelmi városai.¹⁸

16 Kis reklámfüzet - In: Archiv der Republik (ADR): Neue Administrative registratur (NAR): Völkerrecht 77 Intellektuelle Zusammenarbeit, 1932. C: "Internationale Lehranstalt für Politik u. Wissenschaft"

17 FESTSCHRIFT, 1904. 69-70.

18 FESTSCHRIFT, 1904. 79-80.

A zavaros évek (1919-1922)

Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése, és ezzel együtt a közös külügyi szolgálat feloszlata különleges helyzetet teremtett a Konzuli Akadémiát végzett hivatalnokok számára.

Mivel az itt szerzett diploma speciálisan a külügyi szolgálatra adott képzést, az állásváltogatás során előjöttek a specifikus képzés jogi és tartalmi buktatói.

Elsődleges probléma az volt, hogy ez a végzettség nem volt egyenértékű az egyetemi és főiskolai végzettséggel! Sokan kénytelenek voltak ezért újból egyetemre járni, és az új munkaadó által megkövetelt stúdiumokat pótolni. Így tettek azok, akik pl. az ipari szférában dolgoztak tovább.¹⁹

Sok régi akadémista az utódállamokban és Német-Ausztriában is követelte a diplomája jogi diplomaként történő elismertetését. A joghézag sok javaslatot szült - például azt is, hogy "külön kérésre a közös külügyminisztérium, ill. annak jogutódja, a német-osztrák Külügyi Államhivatal kész a hozzá fordulóknak az Akadémia főiskolai jellegéről igazolást adni.²⁰ Hogy ennek lett-e valami "megnyugtató" megoldása, arról konkrét adatot nem találtam, viszont az megállapítható a visszaemlékezésekből, hogy akire szükség volt valamelyik utódállam külügyi szolgálatában (vagy más hivatalban), azt átvették, képzettségét elfogadták.

Több osztrák politikus nyíltan hangoztatta az első világháború utáni években az Anschluss szükségességét, az "életképtelen Ausztria" csatlakozását Németországhoz.

Ezekben a tervezetekben az Akadémia főiskolai rangban az így valóban emberigényes külügyi szolgálat részére tovább képeznék a minőségi hivatalnokok sorát.

A tananyagot ugyancsak változtatni kellett. Itt az is mérvadó volt, hogy az ország közel egynemzetiségű lett, és megszűnt nagyhatalom lenni. Bár a Németországhoz való csatlakozás hívei ez utóbbit megváltoztathatónak látták, de a háború utáni békekötés egyik fő kitétele a Németországtól különálló osztrák állam volt.

Első lépésként a tanulmányi időt 5-ről 4 évre csökkentették. Ezt úgy érték el, hogy a magyar tárgyakat megszüntették, ill. bizonyos tárgyakat összevontak. Ez azonban csupán ideiglenes megoldás volt, és egyedül arra szolgált, hogy a kifutó évfolyamok számára valamennyire tartalmas és időszerű stúdiumokkal szolgáljanak. Bár akkor, mint minden válsághelyzetben, a tanulás volt az egyetlen többé-kevésbé stabil "állás". Ezt bizonyítja az a levél is, melyet 1919. június 6-án írt az I.-II.-III. évfolyam diáksága az Akadémia igazgatóságának.²¹ Utalnak az intézmény által nyújtott ismeretanyagra, mely a háború után is korszerű, és az utódállamoknak is javára szolgál. Kéri az igazgatóságot, hogy az Akadémia érdekeit a megfelelő helyen továbbra is teljes odaadással képviselje. Mind a 19 akkori hallgató aláírta ezt a

19 AdR: NAR: F8 KONSULARAKADEMIE. K 238 / 1919. III. 10. MEMORANDUM

20 GIEFING Maria, 1990. 250.

21 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Brief der Konsularakademiker an das hohe Staatsamt des Aussern. 1919 június 6-án - Bitte der Konsularakademiker um Fortbestand der Anstalt

levelet, melynek másolata a külügyi hivatalba is eljutott... Természetesen gyanítható, hogy az igazgató, Winter szekcióvezető keze is benne van ebben az "alulról jövő kezdeményezésben". Ez a kiváló ember a 20-as évek első felének Ausztria számára zavaros korszakában nagyon ügyesen, minden kapcsolatát latba vetve dolgozott az Akadémia fennmaradásáért.

Röviden Winter életútjáról:

Anton Edler von Winter, főkonzul és osztályvezető, született Sopronban 1866. május 22-én, r. kat. A Keleti Akadémia hallgatója volt 1885-től 1890-ig, ezután az előírások szerint 1 év jogi gyakorlat következett Bécsben. Utána konzuli gyakoronokként a skodrai konzulátusra került, majd más – a Török Birodalom területén lévő, ill. vele határos – konzulátusokon dolgozott (Monastir, Adrianopolis, Konstantinápoly, Skutari, Durazzo,...).

1896-ban feleségül vette Maria Badettit, az adrianopoliszi tiszteletbeli belga konzul, Adriano Badetti lányát.

Ezután a külügyminisztérium hivatalába lett beosztva, majd 1904. szeptember 30-tól a Konzuli Akadémia ideiglenes vezetésével bízták meg. 1905. október 2-án az Akadémia igazgatójává nevezték ki.

1913. június 6-án főkonzullá nevezték ki, mely a IV. rangosztályba való kerülést jelentette. (A főkonzuli kinevezés nem jelenti feltétlenül egy főkonzuli állomáshely betöltését, csupán magasabb cím és magasabb fizetés - K.L.)

A háború után megszerezte az osztrák állampolgárságot, így állásában megmaradhatott. 1921-ben – az igazgatói feladatkör ellátása mellett – a Szövetségi Külügyminisztérium Igazgatási Osztályának vezetője lett. 1922. augusztusában a létszám-leépítési törvény miatt nyugdíjazták, és egyúttal felérték, hogy az Akadémia igazgatói tisztét külön díjazás nélkül, tiszteletbeli megbízatásként lássa el. Ezt a feladatkört 1933-ig töltötte be.

Anton von Winter 1942. március 30-án hunyt el Bécsben.²²

Mivel a kis Ausztria nem tudta alkalmazni azt a felduzzadt, létét féltő apparátust, amit a Monarchiából örökölt, mindenütt megkezdődött a közös hivatalok likvidálásával egyidejűleg a hivatalnokok elbocsátása. Az idősebbeket nyugdíjazták, a fiatalokat, még kevés tapasztalattal rendelkezőket végkielégítéssel elbocsátották.

A közös külügyminisztérium likvidálását Ludwig von Flotow irányította. Így hozzá tartozott a Konzuli Akadémia is. Bonyolította az ügyet, hogy a békekötésig Svájc nem ismerte el Ausztriát, tehát ott az Osztrák-Magyar Monarchia külképviselete működött tovább. Az utódállamok – különösen Csehszlovákia – igyekeztek elcsábítani a nevesebb tisztviselőket a politikai és gazdasági élet minden területéről.²³

A Monarchia gazdasági egységének megtartására több tervet is született, sőt sokan nem hittek abban, hogy a párizsi békemű kisállamai hosszú távon életképesek lesznek, ezért Ausztriának igyekeztek továbbra is vezető szerepet tulajdonítani. Ez a "vezető szerep" kulturális téren külön hangsúlyozást nyert.

22 P-H 180. p. ill. AdR: NAR: F4 WINTER A, DB 193 anyaga

23 WILDNER Clemens, 1961. 123.

A Monarchia felbomlásakor – vegyük ezt inkább folyamatnak, hisz maga a likvidálás évekig tartott: Svájc például csak 1920-ban ismerte el az önálló Magyarországot és az önálló Ausztriát, addig Bernben a Monarchia követe működhetett csak²⁴ – felvetődött a kérdés, hogy a Konzuli Akadémia – akár újjáalakítva – kell-e az osztrák államnak.

Hiszen az egy európai nagyhatalom iskolája volt, szemben a hétmillió kisállammal (még ha ezt sokan ideiglenesnek tartották is). A takarékosagra törekvés, mely a közalkalmazottak számának leépítésében is erősen jelentkezett, nem kecsegtette a hallgatókat gyors külföldi vagy akár belföldi karrierrel, sőt még állással sem. Ludwig von Flotow, akit még Károly császár és király nevezett ki a külügyminisztérium élére – és feladata csupán a likvidálás irányítása, a közös külképviseletek felszámolása és a munkatársak nyugdíjazása maradt – azon volt, hogy a működőképesség a közös külügyminisztériumban mindaddig megmaradjon, míg szükség van rá.

A Gazdasági Államhivatal (Staatsamt für Finanzen) titkára, Dr. Josef Schumpeter gazdasági okokra hivatkozva 1919. július 22-én kénytelen volt bejelenteni, hogy "nem járulhat hozzá a Konzuli Akadémiának eddigi formájában történő átvételéhez"²⁵

Aggodalmát fejezte ki, hogy az intézet átvétele olyan költségvetési terhelést jelentene, melyre ő felelősséget nem vállalhat. Ugyanakkor számbajöhet az Akadémia összevonása az Exportakadémiával, ami Világkereskedelmi Főiskolává fog átalakulni.²⁶

Természetesen a jog és törvény a tulajdonjog területén is fura esetet produkált: az Akadémia épülete ugyanis osztrák-magyar tulajdonban volt, és mint ilyet, a német-osztrák állam CSAK saját kezelésbe vehetett, de nem idegeníthetett el! Azokban a zavaros és gondterhes időkben – gazdasági válság, "mozgó határok", a közös minisztériumok likvidálásának kérdése, külföldi javak, békeszerződések – senki sem gondolhatott ilyen "kis" dolog (amilyen kicsi, olyan bonyolult) tartósabb napirendre tűzésére. Végül is csak 1934-ben született döntés Ausztria és Magyarország között a közös alapítványi és egyéb vagyon teljes rendezéséről.²⁷

Az Akadémia további sorsáról az 1919. július 29-i kormányülésen született döntés. Ennek értelmében Német-Ausztria átveszi az intézményt:

"A Kormány beleegyezik, hogy az intézet a jelenlegi 30 hallgató tanulmányainak befejezéséig a Külügyi Államhivatal vezetőségének felügyelete és költségvetése alá helyeztessék, melynek ugyanakkor alapvető kérdésekben a Tanügyi Államhivatal bevonása is szükséges; az intézet majdani működtetése a Tanügyi Államhivatal

24 Bernben br. Szilassy Gyula 1919. jan. 18-tól működött mint misszióvezető, és akit a svájci fél de facto elfogadott, mivel Svájc a Tanácsköztársaságot nem ismerte el. (Pritz Pál: Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. 1918-1945. 432. p)

25 AdR: NAR: F8 KONSULARAKADEMIE, K 238 Staatssekretär Dr. Josef Schumpeter an das d. ö. Staatsamt für Äusseres.

26 GIEFING Maria, 1990. 246.

27 GIEFING Maria, 1990. 250.

felügyelete alatt a most bevezetett tanügyi reform átvétele esetén olyan tárgykör, melynek a megvitatására a köztes időben kerülhet sor."²⁸

A Nemzetközi Likvidáló Bizottság már előbb, július 16-án a Konzuli Akadémia likvidálásáról és az alkalmazottak nyugdíjazásáról hozott döntést.²⁹

Ennek értelmében 4 rendes professzor és a személyzet vált közvetlenül érintetté, ugyanakkor az intézményben előadó "külsős" tanárok, előadók és alkalmi segédek kérdésében is ezt az intézkedést kellett érvényesíteni. Konkrétan így 19 tanárról, 2 orvosról és a 9 tagú személyzetről volt szó.

Számukra megállapítást nyert egy járadék, mely azonban "nehezen" követte az egyre nagyobb léptékkal haladó inflációt... Mindazonáltal ez a járadékos rendszer egyfajta biztonságot jelentett. Munkahelyük nem szűnt meg, hiszen az egyre csökkenő létszámú diákságot (újakat nem vettek fel) tanulmányaik befejezéséig az anyagi lehetőségekhez mérten ugyanúgy el kellett látni, valamint a tanítást is folytatni kellett – a módosított, négyéves – tanterv alapján. Emellett Winter igazgató mindent elkövetett, hogy az intézmény valamilyen formában újra teljes kapacitással működhessen. Helyzetük tehát kétségtelenül jobb volt azokénál a munkásokénál, akik a nyersanyaghiány miatt leállt üzemek dolgozóiként kerültek az utcára. Számukra éppen ezekben az években hozták meg a szociális védőháló első intézkedéseit.

Néhány mondatban arról is szükséges szólnunk, hogy kik is voltak ezek a tanárok. Mint a következő táblázatból kiderül, különböző beosztásban tanítottak az iskolákban, vagy dolgoztak állami hivatalnokként. Olyanok is voltak, akik – a táblázat alapján – a feljegyzés időpontjában nem rendelkeztek másik munkahellyel.

Az értehetőség kedvéért a beosztásokat és tudományos fokozatokat a következőkben most magyarra fordítva közlöm. Ugyanakkor – ahol lehet – a nevek mellé odaírom azon könyvek címeit is, melyeket az Országos Széchenyi Könyvtár katalógusa szerint – a nevezett személyek írtak. Ismerve az OSZK gyűjtőkörét, e lista természetesen nem teljes, mégis betekintést nyújt az adott intézmény tudományos színvonalába.

Név	Cím, rang	Egyéb ill. másik munkahely	Műve(i)
1. R. Neumann Ettenreich	Prof.	elnök a Közig. Bíróságnál	-
2. T. Stokka	Prof.	osztálytanácsos a "Haus-, Hof- und Staatsarchiv"-nál (Levéltár)	-
3. S. Feitler	Prof.	bécsi Exportakadémia	-
4. A. Schmid	Prof.	az Exportakadémián ig.	-
5. A. Krasny	Prof.	oszt. v. a Közmunkahiv-ban	-

28 AdR: NAR, F8 KONSAK, K 238 Beschluss des deutschösterreichischen Kabinettrates vom 29. Juli 1919.

29 AdR: NAR, F8 KONSAK, K 248 Auszug aus dem Kabinettsprotokoll Nr. 49 vom 29. Juli 1919.

Név	Cím, rang	Egyéb ill. másik munkahely	Műve(i)
6. R. Herrnritt	Prof., udvari tanácsos	Közig. Bíróság	Handbuch des ³⁰ öst. Verwaltungs- Rechtes
7. K. Rieger	Prof., udvari tanácsos	tartományi tanfelügyelő	-
8. H. Sperl	Prof. (egye- temi)	-	Die Zwangsvollstrec- kung in bürg. Rechtssachen zw. Österreich u. Ung. ³¹
9. W. Mataja	Prof.	volt miniszter	-
10. F. Peter	Prof.	osztályvezető a német-osztr. Külügyi Államhivatalban (1918. u.!)	-
11. H. Hoegel	Prof.	főállamügyész a legfelsőbb tör- vényszéknél	-
12. J. Farkas	Prof.	az Osztrák-Magyar Bank mun- katársa	Die Beitreibung von Schuldford. in Ungarn ³²
13. R. Kobatsch	Prof.	az alsó-ausztriai Iparegyesület főtitkára	Internationa-le Wirt-schaftspo- litik ³³
14. E. Kern	reálisk. tornatanár	-	-
15. R. Bartsch	Prof., min. tanácsos	Szociális Államhivatal (1918 után!)	Das eheliche Güterrecht in der Summa Raymunds von Wiener Neustadt ³⁴
16. W. Thorp	Docens	angoltanár	-
17. F. Baumgartner	Prof., min. tanácsos	Keresk. és Iparügyi Államhivatal (1918 után!)	-

30 Herrnritt, Rudolf: Az osztrák alkotmányjog kézikönyve. Tübingen. 1909. (németül)

31 Sperl, Hans: A polgári jogi ügyek végrehajtása Ausztria-Magyarország viszonylatában. Graz. 1915.(németül)

32 Farkas (Gyula), Julius: Tartozási követelések behajtása Magyarországon. Gyakorlati tudnivalók az üzleti vilá számára. Berlin. 1903. (németül)

33 Kobatsch, Rudolf: Nemzetközi gazdaságpolitika. Kísérlet egy tudományos magyarázatra fejlődés-történeti alapon. Wien. 1907. /ném.)

34 Bartsch, Robert: A házassági vagyonjog a bécsújhelyi Raymund summájában. Wien. 1912. (ném.)

Név	Cím, rang	Egyéb ill. másik munkahely	Műve(i)
18. R. Schüller	Prof.	oszt. vez a Külügyi Államhivatalnál (1918 után!)	Schutzzoll und Freihandel ³⁵ Valamint közösen Gratz Gusztávval: Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns ³⁶
19. Stenitzer	-	házi orvos	-
20. V. Hanke	-	szemorvos	-
21. I. Paukiewich	Docens		-

Az Akadémia igazgatóját, Anton Edler von Winter főkonzult és az igazgatósági titkárt (Direktionssekretär), Hans Fornert feleskették a német-osztrák államra.³⁷

Az Akadémia megátmentését célozta a dr. Karl Renner által aláírt, 1920. május 20-án datált "Promemoria" című kiadvány, melynek alcíme: "egy az állami külügyi szolgálat számára létesítendő nemzetközi főiskola ügyében". Konkrétan a Konzuli Akadémia hagyományainak újjáélesztéséről van szó, amely független lenne (Kuratórium!) és az Osztrák Köztársaság által ingyen rendelkezésre bocsájtott Boltzmann-gasse 16. szám alatt fekvő épületben kapna helyet... Az intézmény továbbvinné a Konzuli Akadémia hagyományait, ugyanakkor tananyagában alkalmazkodna a megváltozott helyzethez, és a tanulmányi idő is lerövidülne 2 évre.³⁸ Konkrét tantervet is közöl, mely megegyezik az 1921-ben ugyanilyen célból megjelenő szórólap, a "Satzungen..." által közölt tantervvel.

Az intézmény nevét a Promemoria a következőképpen adja meg: "Internationale Hochschule für staatlichen Aussendienst", ami magyarra talán "Állami Külszolgálatok Nemzetközi Főiskolája"-ként fordítható. A felügyeletet és az anyagi ügyek intézését az érdekelt államok követeiből és a német-osztrák külügyi állami titkárból álló Kuratórium végezné, mely a professzorkollégiumból háromévente rektort választana. A rektor – az egyetemek rektoraihoz hasonlóan – gyakorolná a közvetlen irányítást.

Az előzetes számítások szerint az intézmény éves költségvetése 350.000 Korona lenne, melyet a hallgatókat küldő államok arányosan adnának össze.³⁹ A számítást 1920 májusában végezték, az infláció pedig szörnyű léptekkel haladt...

35 Schüller, Richard: Védővám és szabadkereskedelem. Feltételek és határok. Wien-Leipzig. 1905. (németül)

36 Schüller, Richard - Gratz, Gusztáv: Ausztria-Magyarország külső gazdaságpolitikája. Közép-Európai tervek. Wien - New Haven. 1925. (németül)

37 GIEFING Maria, 1990. 248.

38 AdR: NAR: F8 KONSAK, K 238 1920. Promemoria - külön nyomat

39 AdR: NAR: F8 KONSAK, K 238 1920. Promemoria - külön nyomat

A 4 félévre felosztott tanterv 3 témakörre lett bontva. Ezek a következők: Gazdasági-pénzügyi témakör, Történelmi-politikai témakör, Nyelvek. Ezek "egymásra kölcsönös hatást gyakorolva adnák az egységet a stúdiumok végén".⁴⁰

A Promemoria meglehetősen kritikus politikai és gazdasági helyzet terméke. A kis Ausztriának minden lehetőséget meg kellett ragadnia a nemzetközi elszigeteltségből való kitoréshez. Ugyanakkor az államvezetésnek saját, belső véleménykülönbségével is meg kellett birkóznia – különösen egy ilyen kérdésben, mely az ancien regime hangulatát meglehetősen magán hordja. A Promemoria megjelenésekor polgári többségű Államtanács, az "ausztromarxista" Karl Renner⁴¹ és a jobboldal egyfajta középútjának tekinthető ez a kiadvány. Renner céloz arra, hogy a hallgatók nagy részét Németországból, valamint a Monarchia utódállamaiból várják.⁴²

A Promemoria célkitűzésében és annak megoldási tervzetében figyelembe veszi a nagynémet, a keresztényszocialista, és a szociáldemokrata programot is. Közeledni kíván szomszédaihoz egy terszerű, közös oktatási program révén.

Mivel az intézet (újra) beindításának rengeteg akadályá volt, a dolog vontatottan haladt. Az infláció és a belpolitikai nehézségek mellett az utódállamokban tapasztalható ellenséges hangulat (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Magyarország) is közrejátszott a próbálkozások viszonylagos sikertelenségében. 1922 nyarán kiment az utolsó "régi" évfolyam. Újabb propagandaként jelent meg a "Satzungen der Konsularakademie", melynek fordítása az 1. sz. mellékletben található.

A Satzungen-t 1921-ben adták ki először,⁴³ és a határokon túl is nagy példányszámban terjesztették. Természetesen a követek és a konzulok azok, akik nagyon sokat tehetek a "régi iskola" felélesztése ügyében.

Figyelemreméltó az intézmény régi-új neve, a régi-új tantárgyak – melyek megegyeznek a Promemoria tantárgy javaslatával – és a tandíjfizetés pontos szabályozása.

Diákság a "zavaros időkben"

Már volt szó a hallgatók által közösen írt levélről, melyben 1919. júniusában az intézmény további fontosságát hangsúlyozzák. Egységüket nemcsak a Monarchia hivatalnokseregének "nemzetek felettisége", hanem a bizonytalan politikai helyzet és a kormányok (osztrák, magyar) balratalódása is erősítette. Sokan hosszú hadifog-

40 Uo.

41 GARAMVÖLGYI Judit, 1981.

42 "Unter diesen Umständen, die für alle Nachfolgestaaten des ehemaligen Österreich-Ungarn ebenso wie für Deutschland die gleichen sind, ergibt sich die Frage, ob es nicht im Interesse aller genannten Staaten gelegen wäre, sich zur Heranbildung ihrer Aussenbeamten eines Institutes zu bedienen, das seit mehr als 160 Jahren dieser Aufgabe in einer einmütig als mustergiltig anerkannten Weise oblegen ist..." E körülmények között, melyek mind a hajdani Ausztria-Magyarország utódállamai, mind Németország tekintetében azonosak, felmerül a kérdés, hogy vajon nem áll-e érdekében az összes említett államnak, hogy külügyi tisztviselőit egy olyan intézményben képeztetné, mely több, mint 160 éven át elismerten tett eleget e célkitűzésnek." In: Promemoria

43 Ez a fordítás egy 1922-ben kiadott példány alapján történt, de a levéltári dokumentumok szerint - K8 KONSAK - csaknem teljesen megegyezik az előző évvel

ságból tértek vissza, és újra folytatni kívánták megkezdett tanulmányaikat, mint pl. a magyar Papp Gábor és Répássy Miklós⁴⁴ is.

Az 1919/20-as tanév kimutatása szerint 6 magyarországi hallgatója volt az Akadémiának: Papp Gábor

Hans Georg Hefelle

Herteneldy László

Kralik Dénes

Linzboth György

Répássy Miklós⁴⁵

Ugyanakkor a magyar hallgatók közé kell vennünk nemes tiszahelyesi Bogdán Ivánt, aki a területelszólások következtében a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területére került ugyan lakóhelye szerint, de tanulmányai lezárása után a magyar külügyi szolgálat tagja lett.⁴⁶

Külön tanulmányt érdemelne annak feltárása, hogy mi történt azokkal a magyarokkal, akik a Konzuli Akadémia, ill. később a Nemzetközi Főiskola volt hallgatójaként a magyar külügyi szolgálatba kerültek.

Talán nem érdektelen, ha az 2. számú mellékletben közreadom "Hans Hefelle von Nagykárolyfalva" személyi lapját. Bécsi születésű magyar állampolgár,⁴⁷

1915. október 27-től 30-ig tette le felvételi vizsgáit, de tanulmányait csak 1917. november 19-én kezdhetette meg. Addig katonai szolgálatot kellett teljesítenie, ami alól a Konzuli Akadémia hallgatói 1917-ben felmentést kaptak.⁴⁸

A személyi lap arról is tájékoztatást nyújt, hogy Hans Hefelle (azaz Hefelle János - bár nem tudjuk, hogy egyáltalán magyar volt-e az anyanyelve) a régi rendszer (1898) szerint fejezte be tanulmányait 1921. június 28-án (8 szemeszter!), és a Nyugati szekcióhoz tartozott. Főhadnagyi rendfokozatban szerelt le. 1913-ban bevonult egy évre, mint önkéntes, itt érte a háború kitörése, amikor a frontra küldték.

44 AdR: NAR: F8 KONSZAK K 238 Brief der Direktion an das k. u. k. Ministerium des Äusseren am 23. 11. 1918. Winter igazgató ebben a levélben választ vár a minisztériumtól az Akadémia jövőjének ügyében, mivel a szülők érdeklődnek, és a fiaik még nem szereltek le.

45 AdR: NAR: F8 KONSZAK. K 238 Voranschlag für das Verwaltungsjahr 1919/20

46 Uo. ill. Magyar Külpolitika 1926. nov. 1. 9. old.: Közlemények - "... tiszahelyesi Bogdán Iván követségi titkári címmel felruházott konzuli attachét a központból a berlini magyar követséghez helyezték."

Ugyanitt van arról is hír, hogy dr. Kralik Dénes konzuli attachét a revali (ma: Tallin - K.L.) m. kir. követségről a központba helyezték, valamint arról, hogy Répássy Miklós, a törökországi m. kir. követség első titkára Ankarában október 14-én öngyilkos lett. Előtte több évig működött a külügyminisztérium sajtóosztályán, utóbb a miniszter mellett mint beosztott személyi titkár...

Apja Répássy Máttyás udvari tanácsos, volt zólyomi alispán. (konzuli attache, követségi titkár) a kor előmeneteli szabályai szerint megfelel annak, amit egy kezdő diplomata, ill. konzul elérhet ennyi év után.

47 AdR: NAR. F8 KONSZAK. K 238 Hefelle

48 Pfüssterschmid-Hardenstein, 1989. 183.: 1914. őszén a korábbi 50 hallgatóból csak 17-en jelentek meg a szemeszterkezdéskor. Egy részük önkéntesnek vonult be, mások a háború kitörésével ellenséges állammá vált országban töltve a nyarat, kintrekedtek... Rövidesen orosz fogságból futott be a kérés, hogy az illető hallgató kaphat-e Koppenhágán keresztül könyveket... 1916-ban az igazgató 13 hallgatóval résztvevett Károly királlyá koronázásán Budapesten (2 hallgató Bécsben maradt). 1917-ben a Konzuli Akadémia hallgatóit felmentették a hadi szolgálat alól, és újból folytathatták tanulmányaikat. Vajon mindenki élt-e ezzel?

Szolgálat Lengyelországban, Szerbiában, utóbb Bécsben. Más dokumentumok alapján azt is megtudjuk róla, hogy a magyar külügyi szolgálatba kerülve 1923-ban konzuli attasé, és ebben az esztendőben a Külügyminisztériumban az 1923. évi XXXV. tc. rendelkezéseinek megfelelően "létszámcsökkentési állományba helyezték".⁴⁹

Papp Gábor bizonyítványa a konzuli Akadémián tanult nyelvi tárgyakból is jelzi, hogy mely években volt kénytelen megszakítani tanulmányait. Nem tudni, miért akkor kellett a harctéren szolgálnia, mikor a többiek felmentést kaptak. Mindenesetre hihetetlen szorgalmával sikerült – külön engedéllyel – két évet összevonva eredményesen elvégezni az előírt stúdiumokat.⁵⁰

Winter igazgató minden végzett hallgató képességeiről és előmeneteléről részletesen beszámolt felettes szervének, a Külügyi Államhivatalnak, később a Külügyminisztériumnak, majd 1923-tól a Bundeskanzleramt Külügyi Osztályának. E beszámolók tartalmazták a végbizonyítványt és egy jellemzést. Winternek arra is gondja volt, hogy az egy országból jött, s így később a külügyben alkalmazást közösen kereső hallgatókat rangsorolja.

Így történt ez 1922. júliusában is, mikor az utolsó "régii" hallgatók elhagyták az intézetet, köztük a magyar Papp Gábor. Érdekessége Papp Gábor "besorolásának", hogy a következőket írja róla Winter:

"Papp Gábor úr (Magyarország) az 1916-ban kezdett évfolyamhoz tartozik, évfolyamtársa volt dr. Králik, aki ma már attache a magyar külügy szolgálatában. Mivel tanulmányi eredménye jobb, mint Králik úré volt, a magyar szolgálatba való átvételkor Králik úr elé sorolandó be.

Mivel a M. Kir. Külügyminisztérium nagy súlyt helyez arra, hogy a magyar állampolgárságú hallgatók akadémiai tanulmányaik alapján milyen minősítést nyertek, az az akadémiaigazgató kérése, hogy a M. Kir. Külügyi Hivatalt (sic: "Aussenamt" - K.L.) a fent közölt rangsorolásról Papp Gábor mellékelt dokumentumainak megküldésével egyidőben tájékoztatni szíveskedjék."⁵¹

Ebben a levélben természetesen hasonló alapossággal ad tájékoztatást a többi most végzett hallgató záróeredményeiről (3 osztrák, 2 jugoszláv állampolgár). Ketten nem vizsgáztak: Dr. Walter Hyross egészségügyi, Wolfgang Kliment pedig később részletesen tárgyalandó okok miatt.

Arról azonban, hogy a Külügyminisztérium a délszláv állam külügyét a magyarországihoz hasonlóan tájékoztassa, nem esik szó.⁵²

A Monarchia területén több olyan állam alakult, melynek hirtelen kellett a saját külügyi apparátusát felállítania.

Ilyen ország volt Lengyelország is, mely a bécsi követségen a még Konzuli Akadémiát végző Kasimir Roman Debicki alkalmazta követségi titkárként 1919 nyarától. Ez kétségkívül nagy karrier a szokásos előmenetelhez képest, hisz Debicki csak a harmadik tanévet végezte el 1919 júniusában!

49 MOL K 59 7. tétel. IN: PRITZ Pál, i. m. 159.

50 AdR: NAR: F8 KONSÁK. K 238 Winters Brief an das Bm für Äusseres über die Abschlussprüfungen an der alten Akademie am 4. Juli 1922

51 U.o.

52 U.o.

Ezért kérelemmel fordult az Igazgatóságához, hogy a negyedik év vizsgáin résztvehessen. Winter - aki a régi iskola szellemében ezt megengedhetetlennek tartott - azzal utasította el a kérelmet, hogy Debicki, mivel nem tud az előadásokon megjelenni, vizsgára sem bocsátható...⁵³

Versenyfutás az Akadémia megmentéséért

Dr. Fischereauer, New York-i főkonzul 1923. novemberében jelenti az Osztrák Külügyi Hivatalnak, hogy a prospektusokat, azaz a Konzuli Akadémia propagandaanyagát, az "összes jelentős egyetem elnökének, valamint a személyesen ismert egyetemi tanároknak megfelelő kísérszöveggel együtt terjesztés céljából" elküldte. A prospektus a Főkonzulátus várószobájában is "jól látható helyen" el lett helyezve, hogy bárki olvashassa az anyagot.⁵⁴

Ugyanilyen jelentések futottak be Londonból, Szófiából, Párizsból és a világ majdnem minden osztrák képviselőjétől 1920-tól folyamatosan. A propaganda a huszas évek közepéig nagy erővel folyt és Winter minden régi ismerőst megmozgatta az ügy érdekében.

Néhány újságcikket is küldtek, melyek a külföldi lapokban tevékenységük nyomán jelentek meg az újjáalakult Akadémiáról.

Magyarországon is folyt propagandatevékenység az osztrák követség részéről. Már a háború végétől folyt a puhatolódzás. Az együttműködésnek több akadályja is volt.

A gazdasági problémák mellett a két ország viszonyának rendezetlensége, a közös javak elosztási problémái, a magyar Tanácsköztársaság kitörése, ill. később a "Vörös Bécs", Burgenland kérdése jelentették a fő problémákat. Ennek ellenére Cnobloch, budapesti osztrák követ rendszeresen beszámol a propagandaanyaggal végzett tevékenységéről, így előkerültek azok a jelentései is, melyekben 1921-ben és 1922-ben a "Satzungen der Konsularakademie" terjesztéséről számol be a Külügyi Államhivatalnak.⁵⁵

Cnobloch már 1920-ban kiküldött egyes személyeknek propagandaanyagot, mely megegyezett a későbbi "Satzungen"-nel, és "Denkschrift"-néven említi jelentésében.⁵⁶ Ezen értesítettek egy része a közös intézményekből származott, és így annak idején megfordult az Akadémia falai között (Gróf Khuen-Héderváry Sándor, Kánya Kálmán, Gróf Ambrózy Lajos), vagy az átalakult magyar politikai viszonyok között kulcspozíciókat töltöttek be a kereskedelmi, pénzügyi, vagy politikai életben - legyen ez régi vagy új állás... (pl. br. Ullmann Adolf, a Kreditbank alelnöke; Rákosi Jenő, a "Budapesti Hírlap" kiadója; vagy dr. Gróf Teleki Pál, külügyminiszter.) Nem

53 AdR: NAR: F8 KONSAK K 238 1919. okt. 29.: Ansuchen des ehemaligen Hörers der Konsularakademie Kasimir Roman Ritter von Debicki um Zulassung zu den Abschlussprüfungen

54 AdR: NAR: F8 KONSAK K 238 Fischerauers Meldung

55 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Cnoblochs Meldungen 191, 1922

56 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Cnoblochs Meldung über die Internationalisierung der Konsak. am 11. Juni. 1920

hiányoznak a listáról a volt miniszterek és néhány nagyobb egyházi vezető sem. A névsor 51 nevet tartalmaz, és forrásértékű az erőviszonyok megítéléséhez, ill. annak vizsgálatához, hogy Ausztria hogyan látta Magyarországot 2 évvel a Monarchia felbomlása után.

Emellett az akták tartalmazzák a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara válaszlevelét, melyben köszönetet mondanak az információkért, de konkrét jelentkezőkről nincs hír.

1923-ban – az 1923. május 8-i követi jelentés szerint – a Magyar Kir. Külügyminisztérium és a Budapesti Magyar Kir. Külügyi Társaság mellett a következő felsőfokú tanintézmények kapták meg a propagandaanyagot hazánkban:

Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest
Ferenc József Tudományegyetem, Szeged
Erzsébet Tudományegyetem, Pécs
Jogi Akadémia, Kecskemét
Érseki Jogi Akadémia, Eger
Református Jogi Akadémia, Sárospatak
Tisza István Tudományegyetem, Debrecen⁵⁷

Jól mutatja azt a "versenyfutást", amit Winter és az Akadémia hívei végeztek, az a levél, amit a Külügyi Államhivatalból küldtek 1920 végén a berlini követnek. Ebből való a következő idézet:

"...Ha ugyanis a következő tanévben csak Németország fog – mint "külföld" – hallgatókat küldeni erre a főiskolára, akkor a Nyugat és az utódállamok egyaránt azzal az észrevétellel fogják ezt tudomásul venni, hogy az egész "nemzetközivé tétel" csupán álca ahhoz, hogy a St. Germain-i béke ellenére Németországgal közösséget alkossunk. Ez pedig sem nekünk, sem Németországnak hasznára nem válik. Ezért a Külügyi Államhivatal előre bocsájtja, ha a bölcs lépés az, ha a Német Birodalmi kormányt csak akkor értesítjük az ösztöndíj kiírhatóságáról (ld: Promemoria javaslata - K. L.), amikor már más államtól biztos szándéknyilatkozatot kaptunk a "Nemzetközi Főiskola" keretében működő képzésen való részvétellel."⁵⁸

Izgalmas a különböző értesített államok, ill. szervezetek és személyek reagálása is. Sokan köszönetet mondanak – főleg a régi akadémisták és a közös szolgálat hajdani alkalmazottai, akik a háború után immár más államban töltenek be felelős pozíciót. Az utódállamok részéről lassan történik a kiengedés, erre példa Lengyelország esete, ahonnan 1920-ban olyan tartalmú levél érkezik a "Satzungen"-re, mely kifogásolja, hogy a lengyel nyelv nincs a tantervbe véve, német és nemnémet hallgatók külön tananyagot tanulnak, valamint tart attól, hogy Németország túl nagy befolyással lenne a Főiskola vezetésére.⁵⁹

Az osztrák fél ezekre a kifogásokra azonnal reagál levélben, a következőket állapítva meg:

57 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Cnoblochs Meldung am 08. 05. 1923

58 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Brief des Staatsamt für Äusseres an die Berliner Gesandtschaft am 14. 10. 1920

59 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Brief des polnischen Aussenministers

a lengyel nyelv tanítása természetesen lehetséges, de nincs nyelvtanár; a német-nemnémet különbségtétel csak a nyelvtanításban nyilvánul meg; a német túlsúlyt lehet ellensúlyozni, ha megállapítanak egy felső létszámhatárt. Bécs kész e tárgyban a lengyel kormánnyal tárgyalásokat folytatni.⁶⁰

Gazdasági nehézségek, infláció a háború után

Az 1919/20-as költségvetést illetően a következő tervezetet terjesztették be a Külügyi Államhivatalban a Konzuli Akadémia részéről:

- 1918/19-ben a 29 hallgató részére/részéről a 55.000 kr. folyt be.
- 44.000 kr. befizetett tandíj gyanánt,
- 7.800 kr. a magyar kormánytól, mely 3 hallgató állami alapítványi támogatása,
- 600 kr. a M. Kir. Kultuszminisztériumtól,
- Csáky Petronella grófnő által tett családi alapítványból
- 2.600 kr. a Bernd-alapítványból

Mivel a költségek a rohamos infláció következtében megemelkedtek, az Akadémia az évi tandíj jelentős növelését határozta el. Ennek mértéke osztrák állampolgárságú hallgatók esetén az eddigi 2.600 koronáról 6.000 koronára (ill. kedvezményben részesülőknél 4.000), külföldi hallgatóknak ugyancsak 6.000 koronára emelés.

Ugyancsak jelentős takarékoskodást mutat az a táblázat, mely minden tanévre tartalmazta a költségvetésbe vett kiadásokat. A következő támogatások, juttatások szűntek meg az 1919/20-as tanévre, illetve attól kezdve: ruházat az akadémisták (hallgatók) r., ágynemű, paplanhuzat, magyarországi tartózkodás tanulmányi célból (politikai okokból...), tanulmányi kirándulások, kerti munkára történő kiadások.⁶¹

1920 szeptemberében azonban további tandíjemelések történtek: osztrák állampolgárságúak számára 12.000 korona, külföldieknek ugyancsak 12.000 korona, a kedvezményben részesülőknek egyelőre megmaradt a 4.000 korona.⁶²

1921. október 1-től 30.000 az osztrákok, 60.000 a külföldiek részére, ugyanez év december 28-tól október 1-re VISSZAMENŐLEG 60.000 ill. 120.000, 1922. február 14-től 120.000 ill. 360.000 korona!⁶³

A Csökkentési Bizottság (Abbaukommission) részéről Dr. Horak osztálytanácsos a következő intézkedéseket javasolta 1922. augusztus 18-án:

A személyzet felének elbocsájtása; A bérbe adott helységek díjának azonnal megemelése; Az intézmény hallgatóinak mérsékelt díjemelés, semmi vagy lehetőleg

---

60 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Brief des Staatsamt für Äusseres an die polnische Regierung

61 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 1919 Voranschlag für das Verwaltungsjahr 1919/1920

62 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Jahrespensionserhöhungen für die Hörer der Konsularakademie - September 1920

63 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 Meldung über die finanzielle Lage der Konsularakademie 1922 an das Bundesmin. für Äuss.

korlátozott díjengedmény az ezt kérő hallgatók esetében; Németország részéről fokozottabb hozzájárulás elérése.⁶⁴

Mivel az infláció egyre nagyobb léptékkal haladt, célszerűbb volt a tandíjat és a kiadásokat svájci frankban megadni. Így történt ez abban a jelentésben is, amelyet a Konzuli Akadémia elnöksége küldött a Kancellári Hivatal Külügyi Osztályának 1923 júniusában. (Már nincs külön Külügyi Hivatal). E szerint egy bentlakó hallgató évi tandíja (9 hónap) 1.800 svájci frank, ami 1 hónapra 200 svájci frankot, azaz 2.5 MILLIÓ koronát jelent. Mindez persze tartalmazza a teljes étkeztetést, a tankönyveket, az orvosi ellátást, fürdőt, vívóterem-használatot, stb... Közben 1923-24-re fokozatosan szűntek meg a mérsékelt díjú helyek.

Következésképpen közli a jelentés írója az akkori bécsi átlagalbérleti díjat is, ami 3 millió korona havonta! Azt is jelzi 1923 júniusban, hogy Bécsben tanuló francia diákok korlátozott számban kaphatnak szobát az Akadémia épületében. Ennek díja fűtési szezonban 4 millió korona, fűtési szezonon kívül 3 millió korona.⁶⁵

Mivel az épület 1919-től már nem volt teljes kihasználtságú, és Bécsben a háborúból visszatért embertömeg miatt lakáshiány uralkodott, az a döntés született, hogy a nélkülözhető szobákat ki kell adni albérlésre.

Az Igazgatóság végül is azt az ígéretet tette a Bizottság felé, hogy a folyó tárgyalások alapján az intézet az 1924/25-ös tanévre már teljesen önfelkaroló lesz.

Valójában ez csak a 30-as évek közepén, a gazdasági világválság után vált realitássá.⁶⁶

Az új intézet első évei

A különböző, céltudatos propagandatevékenység, és áldozatkész politikusok munkája nyomán 1921 őszén megkezdhette működését az újjáalakult, nemzetközi Konzuli Akadémia. A 13 hallgatóból 7 német, 1 olasz, 2 jugoszláv, 1 román, 1 osztrák és 1 magyar állampolgár.⁶⁷ Ez külpolitikailag nem tudta cáfolni a már említett vádat, mely szerint az Anschluss továbbra sem került le a napirendről. Ezért nemcsak semleges, hanem volt ellenséges államok képviselőivel is tárgyalások folytak diákok küldése érdekében.⁶⁸

A nemzetközivé tétel ellen emelt szót az osztrák Kereskedelmi- és Iparkamara. Szerinte az ellenséges érzelmű országok eljövendő vezetőit hiába Ausztriába hívni és tanítani, mert ők hazájukba visszatérve tudásukat Ausztria ellen fordíthatják. Inkább a Keleti Akadémia hagyományait kellene ápolni, mivel erre nagyobb igény volna.⁶⁹

64 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238. Abbaubkommission, 18. 08. 22

65 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238. Die Direktion der Konsularakademie an das Bundeskanzleramt am 13. 06. 1923.

66 GIEFING Maria, 1990. 272-273.

67 Jahrbuch 1937 der Konsularakademie zu Wien. Wien 1937. 10.

68 GIEFING Maria, 1990. 260.

69 GIEFING Maria, 1990. 258.

A magyar hallgatók a Konzuli Akadémián az első világháború után is jelen voltak, s a kimenő régi évfolyamokban a többiekkel együtt tették le az előírt vizsgákat. És noha a Teleki-kormány 1920-ban külügyi tanfolyamot indított, továbbra is akadtak családok, melyek gyermekeik jövőjét így látták biztosítottak. Gróf Bánffy Miklós, akkori külügyminiszter így ír a magyarországi külügyi tanfolyamról emlékirataiban:⁷⁰

"...A főrangú ifjúság nem jelentkezett hozzánk a királypuccsok óta, ami nagy hátrány volt, hiszen ezek legalább nyelvtudásban és nagyvilági jártasságuk által igen jó anyagot szolgáltatott volna. E helyett inkább lumpoltak és korhelykedtek. – A gentryből is alig, és akik jöttek, gyöngék voltak idegen nyelvtudásban. Jórészt magasabb tisztviselők fiaiból alakult ki tehát az ifjú gárda. – A diplomáciai tanfolyamot Kánya állította be bécsi mintára, ami azonban az új időkben már alig felelt meg. Ezt is reformálni kellett volna.

Tanárokat találni, akik vonzanak és lendületet adnak, nem pedig ósdi bürokratákat, akik csak formaságokat tanítanak és oly rég múlt dolgot akarnak a fiúk fejébe verni, mint a Westfáliai béke és a Cambrai Liga. Közgazdasági praktikus tudás és a mai socialis evolutio, a tengeren túli kereskedés, az olaj és a gyapot világérdekek hatása, mindez szükségesebb ismeret a mai diplomata számára a XVIII. század apró történéseinél..."⁷¹

Ennek köszönhetően a nem német hallgatók száma megnövekedett. A németországi hallgatók országuk gazdasági nehézségei miatt 1923 nyarától nem kaptak állami ösztöndíjat Berlintől, így számuk lecsökkent. Viszont megjelentek a tengerentúli államok képviselői (Kolumbia, USA), a Szovjetunióból egy hallgató, miközben Magyarország és a többi utódállam fiataljai is egyre nagyobb számban vettek fel. Mivel nem volt kötelező mind a 4 félévet elvégezni, voltak áthallgató, ill. csak 1-2 félévet elvégző diákok is.

Hogy kedvezőbb felvételi követelményeket teremtsenek, s így a nagyobb diáklétszámmal valóban önellátóvá válják az intézet, eltekintettek attól a kitételről, hogy a jelentkezőknek legalább 4 féléven át egy kül- vagy belföldi egyetemen jogot kellett hallgatniuk.⁷² Ebből fakadt az, hogy az ily előképzettséggel nem rendelkezők számára külön órákat kellett beiktatni.⁷³

Az új évfolyamok névsorát nem találtam meg, viszont valamennyire informatív az 1923 márciusában megtartott félévi vizsgák közül a "Pénzügyi ismeretek" (I. évfolyam) és a "Sajtó- és Propaganda" (II. évfolyam) résztvevőinek névlistája⁷⁴, mely azonban nem teljes (a 25 hallgatóból csak 20 nevét tartalmazza) Szerencsénkre

70 Ráday-Levéltár, Bp., gr. Bánffy Miklós: 25 év - Emlékiratok – kiadatlan. A Külügyi tanfolyamról: 154.

71 Valamint még: AdR: NAR: F8 KONSÁK K 238 Cnoblochs Meldungen im November 1920 - a jelentéshez csatolva van a magyar külügyi szaktanfolyam leírása, valamint az erre történő felvételi vizsga követelményei. (Valóban hasonlít a Ballplatz szellemére - K.L.)

72 Ld: Satzungen !

73 GIEFING Maria, 1990. 267.: csupán "kívánatos" 1923. márciusától...

74 AdR: NAR: F8 KONSÁK. K 238 Protokoll über die am 1./3. März 1923 abgehaltene Halbjahresprüfung

azonban mindkét magyar neve rajta van. Így a jelzett vizsgákat akkor a következők tették le:

I. évfolyam: Baillie Alexander, *Dosztály Tibor, Jandl Josef, Jordan Ludwig Dr., Konjovic Peter, Lukacz Nikolaus, Stockhammern Karl Alexander, Stolzmann Paulus, Wolfel Karl Ernst. (9 fő)

II. évfolyam: Allacz Christian Paul, Bock Günther, Ph. Dr. Jovic Zlatoje, Kammerhuber Friedrich, Kranjc Mirko, Mlekus Stanko, Mumm v. Schwarzenstein Herbert Dr., Ohrtmann Helmut, Pfeil Hubert, * Újszászy István, Wermann Ernst. (11 fő)

Egy éven át egy igazgató irányításával egymás mellett működött a "régi" és az "új" Akadémia. Amikor 1922. júniusában az utolsó "régi" hallgatók is eredményes záróvizgát tettek, a cs. és kir. Konzuli Akadémia likvidálása hivatalosan is lezárult. A régi tanárok egy részét továbbra is alkalmazták, többeket nyugdíjaztak, egyeseket "félállásban" tartottak meg. A Promemoria tervezett "nemzetközi professzor-kollégiuma" az évek során megvalósult, hisz 1935-ben osztrák-német, francia, angol és szerb előadók oktattak, köztük neves professzorok – dr. Degenfeld-Schönburg Ferdinand, a politikai gazdaságtan professzora; dr. Verdross Alfred, a népjog professzora, aki a "régi" Akadémián is tanított – valamint politikusok – Peter Franz, a Bundeskanzleramt Külügyi Osztályának főigazgatója, a konzuli ügyek professzora; dr. Viktor Mataja és dr. Maximilian Hussarek volt miniszterelnökök – és más szakemberek.⁷⁵

Mindazonáltal még sokáig kellett szívós munkával toborzást végeztetnie Winter igazgatónak, hogy az intézetet megfelelő képzettségű hallgatókkal megtöltse, ill. a megfelelő támogatást megkapja. Az Akadémia sorsát azonban mindig szem előtt tartották egyes vezető személyek, hisz nem volt alaptalan Schober kancellár megnyilatkozása a Parlamentben 1921 őszén: "Az intézmény megszüntetése részünkről a mai körülmények között nem lenne egyéb, mint a szándékos és alaptalan lerombolása egy olyan iskolának, ami a múltban nagy szolgálatot tett, és a jövőben is arra hivatott, hogy hasznára legyen ennek az államnak, és fővárosának."⁷⁶

Az Akadémia elit jellege megmaradt. Sok olyan ember tanult falai között, aki később, hazájába visszatérve a hatalom csúcsára került. Sok korában itt végzett "öregdiák" íratta ide fiát és – a 20-as évek végétől – lányát.

A tanítás 1942-ig tartott, mikor a háború miatt abba kellett hagyni a munkát. 1945 után az épületbe az Amerikai Egyesült Államok nagykövetsége költözött be. Ma is az van ott. Az épületet erősen őrzik, fényképezni sem szabad.

A főbejárat fölött azonban megmaradt az Osztrák-Magyar Monarchia címere.

---

75 GIEFING Maria, 1990. 284-286.

76 AdR: NAR: F8 KONSAK. K 238 1921 nov: Meldung über die Rede von Bundeskanzler Dr. Schober im Parlament...

Felhasznált irodalom és források

Die k. u. k. Konsularakademie von 1754 bis 1904 Festschrift. Wien. 1904. 69.

GARAMVÖLGYI Judit

1981. Otto Bauer zwischen Innen- und Aussenpolitik. In: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Wien. 23-39.

GIEFING, Maria

1990. Die Organisation des Österreichischen Auswärtigen Dienstes in den Jahren 1918 bis 1939. Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades der Phil. Wien 343.

HORY András

1989. Bukaresttől Varsóig. Bp.

Jahrbücher 1935-1936-1937 der Konsularakademie zu Wien. Wien 1937.

JÁSZI Oszkár

1983. A Habsburg Monarchia felbomlása. Bp.

MATSCH Erwin

1977. Die Auflösung des österreich-ungarischen Auswärtigen Dienstes 1918-1920. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 30 (MIÖSTA). Wien, 288-316.

PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN

1989. Von der Orientalischen Akademie zur k. u. k. Konsularakademie. In: Wandruszka-Urbanitsch: Die Habsburgermonarchie. Band VI. Wien. 122-195.

Révai Nagy Lexikona XII. kötet Bp. 1915.

WILDNER Clemens

1961. Von Wien nach Wien. Wien-München. 266.

Folyóiratok:

Külügyi Szemle, 1921-1924 - Bp.

Magyar Külpolitika, 1922-1927. – Bp.

Felhasznált levéltári anyag:

Republikarchiv, Wien - F8 KONSULARAKADEMIE K 238, K 239. 1918-1927

NEUE ADMINISTRATIVE REGISTRATUR K 240 1918-1927

NEUES POLITISCHES ARCHIV K 283. 284. 285. 286.

VÖLKERRECHT 77

F4 WINTER A. DB. 193. NAR.

Ráday Levéltár, Budapest - 25 év - gr. Bánffy Miklós kiadatlan kézírata (1921-22)

1/a. sz. melléklet

**A Konzuli Akadémia Alapszabálya⁷⁷
(Volt Keleti Akadémia)**

Politikai és Népgazdasági Akadémia
Wien, IX/1. Boltzmanngasse Nr. 16.

Általános rendelkezések

A Bécsi Konzuli Akadémia azt a célt tűzi ki maga elé, hogy hallgatóinak, azok előzetes általános jogi tanulmányaira építve, olyan ismereteket adjon át, amelyek a külügyi szolgálatban – állami és magán téren egyaránt – nélkülözhetetlenek. Az Akadémia minden nemzet számára nyitva áll.

A Konzuli Akadémia Felügyeleti szerve az Osztrák Szövetségi Külügyminisztérium. Alapvetően bentlakásos intézmény; ugyanakkor, ha az internátusi hallgatók száma elérte a felső határt, nem bentlakó hallgatók is felvétetnek.

A tanulmányi idő 2 év.

A tantárgyak a következők:

1. Gazdasági-pénzügyi tantárgyak:

Népgazdaságpolitika
Kereskedelempolitika
Pénzügyi ismeretek
Gazdasági földrajz
Áruismeret
Kereskedelmi ismeretek

2. Történelmi, politikai és jogi tantárgyak:

Diplomáciai államtörténet
Szociáltörténelem és szociálpolitika
Nemzetközi jog (internationales Recht)
Nemzetközi közjog (Völkerrecht)
Konzuli ismeretek
Nyomda- és propagandaügy

---

77 AdR: NAR: F8 KONSULARAKADEMIE, K 238 1922. - SATZUNGEN DER K.

3. Nyelvek:

Francia

Angol

Német (nem német anyanyelvű hallgatók számára)

továbbá választás szerint egy latin, szláv, vagy keleti nyelv

A Konzuli Akadémia felvételi követelményei a következők:

a./ Legalább 4 szemeszter elvégzése egy hazai vagy külföldi jogi fakultáson

b./ Lehetőleg alapos ismerete a német és a francia nyelvnek

A pályázóknak a Konzuli Akadémia direkción szeptember 1. és 15. között kell felvételi kérelmüket benyújtaniuk, melyhez csatolni kell a következőket:

- születési bizonyítvány (Altersnachweis)
- állampolgárság igazolása (Heimatschein)
- jogi előtanulmányok igazolása
- igazolás a német és a francia nyelvtudásról

Hallgató kilépése a tanulmányok befejezése előtt az Akadémia direkción benyújtott írásbeli kijelentkezés útján a tanév tartalma alatt bármikor lehetséges. Ebben az esetben azonban a hallgató nem mentesül a megkezdett félév tandíjának fizetése alól. A fő szünet alatt (júliustól szeptember végéig) legkésőbb szeptember 15-ig lehet a kijelentkezési szándékot jelezni, ellenkező esetben a hallgató a következő félévre bejegyzésre kerül, és a tandíjfizetés ennek megfelelően teljesítendő.

Az internátusi hely díja a Konzuli Akadémián 1.800 svájci frank, mely két részletben, a tárgyfélév október 1-én és március 1-én az intézet pénztárában fizetendő. Ez összegért az intézet az oktatás mellett szállást, ellátást, fűtést, világítást, kiszolgálást és orvosi ellátást nyújt, valamint segédanyagot a tanulmányokhoz. Rendelkezésre áll továbbá egy vívó- és tornaterem, kert teniszpályával, valamint kádfürdő és zuhanyzó.

Egyedi esetekben lehetőség van tandíjkedvezményre.

Különleges rendelkezések nem bentlakó hallgató esetében

A nem bentlakó (extern) hallgatóknak tanulmányaik megkezdésekor egy egyszeri, 50 frankos beiratkozási díjat kell befizetniük, valamint évente egy 200 frankos tandíjat az előadásokon való részvételért, évente két részletben, október 1-én és március 1-én az intézet pénztárában.

Bécs, 1922. április 29.

1/b. sz. melléklet

Satzungen der Konsularakademie.

(Vormals Orientalische Akademie.)

Akademie für Politik und Volkswirtschaft.

Wien, IX/1, Boltzmann-gasse Nr. 16.

Allgemeine Bestimmungen.

Die Konsularakademie in Wien verfolgt den Zweck, ihren Hörern auf Grund von ihnen bereits erworbener allgemeiner jurisdischer Vorbildung die für eine Verwendung im Auslande (Staats- oder Privatdienst) erforderlichen besonderen Kenntnisse zu vermitteln. Sie ist Studierenden aller Nationen in gleicher Weise zugänglich.

Die Konsularakademie untersteht dem österreichischen Bundesministerium für Äußeres. Sie ist ein Internat; doch werden — wenn die Höchstzahl der internen Hörer erreicht ist — auch externe Hörer aufgenommen.

Die Studien dauern zwei Jahre.

Die Lehrgegenstände sind folgende:

1. Wirtschaftlich-kommerzielle Fächer:

Volkswirtschaftspolitik,
Handelspolitik,
Finanzwissenschaften,
Wirtschaftsgeographie,
Warenkunde,
Handelskunde;

2. Historisch-politische und jurisdische Fächer:

Diplomatische Staatengeschichte,
Soziale Geschichte und Sozialpolitik,
Internationales Recht,
Völkerrecht,
Konsularwesen,
Preß- und Propagandawesen;

3. Sprachen:

Französisch,
Englisch,
Deutsch (nur für Nichtdeutsche),
ferner nach Wahl eine romanische, slawische oder orientalische Sprache.

2. sz. melléklet

Post-Nro	2
Name	Hans H e f e l l e von Nagykárolyfalva
Geburts-tag und Jahr	10.Jänner 1895
Geburtsort und Land	Wien, Niederösterreich
Religion	röm.kath.
Staatsangehörigkeit	Ungarn
Zuständig nach	Nagykárolyfalva,
Studiengang vor dem Eintritte in die Akademie	Hat nach Absolvierung der Gymnasialstudien bei der am nö.Landes-Real-und Obergymnasium zu Mödling am 8.Juli 1913 abgelegten Reifeprüfung ein Zeugnis der Reife mit Stimmeneinhelligkeit erhalten.
Hat die Aufnahmeprüfung abgelegt	27.-30.Oktober 1915
Tag des tatsächlichen Eintrittes in die Akademie	19.November 1917
Tag des Austrittes aus der Akademie	28.Juni 1921.
Gehörte der Abteilung an	westländische
Sprachkenntnisse (außer Deutsch und den in der Akademie erworbenen)	keine
Name und Stand des Vaters	Georg Hefelle von Nagykárolyfalva, Feldmarschalleutnant i.P.
Name der Mutter	Irena, geborene Brunner
Militärverhältnis	Oberleutnant d.Res.d.(k.u.k.)Feldkan.Rgts.Nro 35 (Rang Oktober 1917)
Militärdienst:	1.Oktober 1913 - November 1917 (Freiwilligenjahr 1913)
Felddienst:	ab August - November 1914, superarbitriert u. beurlaubt bis Mai 1915, Einteilung beim 6.Armees-Etappen-Kommando bis Jänner 1916, Waren-Verkehrs-Zentrale d.Mil.Gen.Gouv.Polen bis Mai 1916, W.V. Z.des Mil.Gen.Gouv.Serbien bis Dezember 1916, Vertreter d.letzteren in Wien, enthoben November 1917.
Auszeichnungen:	Gold.Verd.Kreuz m.K.am Bande d.Tapferkeitsmed., Gold.Verd.Kreuz am Bande d.Tapferkeitsmed., Karl-Truppenkreuz.

Hans Hefelle személyi lap

ÖSSZEFOGLALÓK

IVÁNYOSI SZABÓ TIBOR

A közigazgatás alakulása a mai Bács-Kiskun megye területén a polgári forradalom után

Bács-Bodrog és Pest-Pilis-Solt vármegye volt a rendi Magyarország két legnagyobb megyéje. Területükön évszázadok során létrejött minden olyan anomália, amelyek az ország sok más pontján is jelentkeztek, és már 1848 előtt is sürgős reformokat igényeltek volna. Tekintettel arra, hogy polgári átalakulásunkat szabadságharccal kellett védeni, és ez végül a két európai nagyhatalom együttes támadása miatt elbukott, nálunk nem valósulhatott meg a XIX. század derekán az olcsó, demokratikus és szakszerű közigazgatás. Ferenc József császár rendeleti úton bevezetett ugyan több olyan közigazgatási reformot, amely kétségtelenül a polgári átalakulást szolgálták, de ezek nem voltak demokratikusak, a korábbiaknál is drágábbá tették a közigazgatást, és egyben törvénytelenek is voltak.

A kiegyezés utáni évtizedekben lehetőség nyílt volna a korszerű közigazgatás megteremtésére. Jórészt a magyar arisztokrácia irányításával el is készült egy olyan tervzet, amely felszámolta volna a sok évszázados gondok többségét. Sajnos Kossuth tekintélyét is kihasználva az ellenzék megtorpedózta ennek elfogadását, és így egy felemás reform jött létre, Pest-Pilis-Solt megye is nem kisebb, hanem még nagyobb lett. Ennek káros következményeit még a mai közigazgatásunk is magával cipéli. A kimondottan szakmai reformokat ismételtelen átszötte a napi politika, és a kisszerű csoportérdekek nem engedték az országos igények érvényesülését.

Az I. világháború után Magyarország meggesonkolása a Duna-Tisza közét is érintette. Bács-Bodrog vármegyének csak töredéke maradt határainkon belül. A korábban elmaradt reformok egyre nagyobb anyagi és jogi terhet jelentettek főként a falusi és a tanyai lakosság számára. A két háború között több igen figyelemre méltó elképzelés és szakmai tervzet készült el, amelyek mai megyénket is érintették volna, de ezeknek csak elenyésző részét fogadták el a törvényhozók.

A II. világháború katasztrófái eltávolították azokat a politikai csoportokat, amelyek acsarkodása megakadályozta az ésszerű reformokat, de a Kommunista Párt nem volt hajlandó elfogadni a polgári fejlődést segítő reformokat. Súlyos belpolitikai küzdelem után csak egy szerény reform valósulhatott meg: lehetőség nyílt néhány tucat település létrehozására, megtörtént a csonka megyék felszámolása, Bács-Kiskun és Pest megye kialakítása. Ellenszegülésük oka az volt, hogy Moszkva irányításával a szovjet tanácsrendszert igyekeztek átültetni. Ez a tőlünk minden tekintetben idegen pártállami kreációt a legnagyobb terror segítségével sem tudták meghonosítani. Az 1950-ben bevezetett és négy évtizeden át

fennálló közigazgatási rendszer újabb és újabb csődhöz vezetett. Már 56 előtt több alkalommal kényszerült a hatalom kisebb reformokat végrehajtani, de ez sem mentette meg 56-ban a totális bukástól. Az újabb terrorhullám visszaállította ugyan a tanácsrendszert, de csaknem folyamatosan kénytelen volt azt toldozni-foldozni. A tanácsrendszer négy évtizedes "fejlődése" eredményeként az 1980-as évek derekára szinte áttekinthetetlenné vált a magyar közigazgatás. Így a rendszer összeomlása megváltás volt a közigazgatás számára is, de a régóta kívánt és szükséges reformok számottevő része az újabb politikai zátonyokon megfeneklett.

KEMÉNY JÁNOS

**Baja város közoktatásügye
a tanfelügyelő közigazgatási bizottsághoz intézett
jelentéseinek tükrében
1876-1890**

A tanulmány az 1876. évi 6. törvénnyel létrehozott közigazgatási bizottságok egyik szakértő tagja, a tanfelügyelő jelentései alapján felvázolja Baja város 1786-1890 közötti tanügyi helyzetét, bemutatja a magyar iskolarendszer szintjeit és azok fejlődését a korszak oktatási törvényeinek és rendeleteinek alapján.

A vizsgált időszakban Baján az egyházi iskolák játszottak domináns szerepet. A legnagyobb és legjelentősebb iskolafenntartó a római katolikus egyház volt. Szinte valamennyi városrészben működött 4, 6 vagy 8 osztályos elemi iskolájuk. Iskolaépületeik többsége városi tulajdonban volt.

Fontos szerepet játszottak a város közoktatásában az izraeliták is. A többi felekezethez (ágostai evangélikus, református evangélikus, görögkeleti) tartozó népiskolák súlya lényegesen kisebb. Ezek mindegyike ugyanis egytantermes, egytanítós 1-4. vagy 1-6. összevont osztályokkal, csekély, 60 fő alatti tanulói létszámmal működött.

Közszégi iskola 1876-1890 között csak kettő volt a városban, az iparostanonc-iskola és az alsó fokú kereskedelmi iskola. Mindkettő 1883-ban nyílt meg.

Állami iskolaként csupán a Bajai Állami Tanítóképző elemi népiskolája működött.

Magániskola a vizsgált időszakban 2-3 volt a városban. Közülük a legjobban felszerelt és a legjelentősebb a Stekler-féle középkereskedelmi iskola volt.

Általános képző középfokú iskola 2 működött Baján. Az izraelita polgári iskola 1878-tól, és a városi polgári iskola 1888-tól.

A tanfelügyelő iskolalátogatásai során számos problémával szembesült. Ezek a következők: a taneszközök és helyenként az órarend hiánya, a szűk tantermek miatti zsúfoltság, a sok mulasztás, az eltérő tanítási módszerek, a bel- és külkerületi iskolák tanterve közti összhang hiánya, a tornatanítás hiányosságai, a tanulók

gyenge iskolai előképzettsége, az osztályismétlések, a gyakori iskolaváltoztatások, a mindennapi tankötelesek sorából kinőtt 12-15 éves leányok oktatásának megoldatlansága, a hiányzások büntetése. A városi tanács csak 1888-tól alkalmazta a hiányzókra az 1868. évi 38. törvény 4.§-ában előírt fokozatos büntetéseket. Ám azt is csak a beiratkozott tanulók szüleivel szemben, a be sem íratkozottakat figyelmen kívül hagyta.

A felvázolt kép nem teljes, mert a város életében fontos szerepet játszó, 1879-től a ciszterciek kezében lévő gimnáziumban és az 1870-ben felállított állami tanítóképzőben folyó munkáról nincsenek benne adatok, ível ezek figyelemmel kísérése nem tartozott a tanfelügyelő hatáskörébe. A kép azért sem lehet teljes, mert a tanfelügyelői jelentések minden részletességük ellenére is sablonosak, csak bizonyos adatokra térnek ki. Ráadásul sem a tanfelügyelői jelentések, sem a részletes statisztikai adatokat tartalmazó tanügyi összesítők nem maradtak meg hiánytalanul. A kialakult kép más források felhasználásával kiegészíthető és árnyalható, de így is jó képet ad a bajai oktatási intézményekben 1876-1890 közti időben folyó munkáról.

ORGOVÁNYI ISTVÁN

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története

Az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének ma már kiterjedt szakirodalma van. A vidéki események iránt érdeklődők tájékozódási lehetőségei azonban még sok esetben korlátozottak.

A forradalom célja, valamint az események láncolata Budapesten és vidéken is azonos volt. A szerző a tanulmányban jelzi ezeket a hasonlóságokat, ugyanakkor az eltéréseknek is figyelmet szentel. A kecskeméti események is, mint vidéken általában, néhány napos fáziskéséssel indultak meg a fővároshoz képest. A sztálinista hatalom képviselői ebben az időszakban intenzíven készültek az esetleges megmozdulások elfojtására. A későbbi felkelők és forradalmárok számára az első három nap a kivárás és a tájékozódás időszaka volt. A kezdődő tüntetések, majd a kirobbanó felkelés polarizálta a hatalom helyi képviselőit. Egy részük politikai megoldást keresett, őket a kommunista párt megyei vezetője képviselte. A katonai vezetők a fegyveres megoldás hívei voltak. A tanulmány szerzője a szűkös források által behatárolt kereteken belül igyekszik követni azt a folyamatot, melynek során a megyei tanács vezetője felmérte az erőviszonyokat, és a militáns szárnyhoz csatlakozott. Ezután a megyei védelmi bizottság a felkelés katonai leverése mellett döntött, és kegyetlen eszközöket vetett be az ellenállás felszámolására. A hatalom rövid, de annál kíméletlenebb harcban október 28-a reggelén győzött.

A győzelem azonban csak pillanatokig volt teljes, ugyanis az országos politikai helyzet megváltozott, valamint demokratikus helyi forradalmi szervek jöttek létre. A sztálinista hatalom kecskeméti képviselői két tűz közé kerültek. Döntő volt, hogy a hadsereg felső irányítása kikerült a katonai megoldást erőszakolók kezéből, és a kommunista párt központi irányítása összeomlott. A szerző véleménye szerint ezek a folyamatok kényszerítették a megyei vezetést arra, hogy utat engedjenek a politikai kibontakozásnak. A forradalmi katonai tanácsok megalakulása után a hadsereg alakulatait már nem lehetett a nép ellen bevetni, a megerősödő forradalmi bizottságokból és munkástanácsokból pedig kiszorultak a hatalom hívei. Kecskeméten november 1-én győzött a forradalom.

A következő néhány napban megindult a konszolidáció, az élet rohamosan visszatért a normális kerékvágásba. Ezt a folyamatot törte meg a november 4-i szovjet támadás.

A Kecskemétre visszatérő vezetők és a szovjetek azonnal a megtorlás eszközéhez nyúltak. A restaurálódó hatalomnak nem volt tömegbázisa, csak a szovjet katonai erőre támaszkodhattak, ezért a párt újjászervezését és a saját fegyveres erő megerősítését tekintették fő feladatuknak.

A megszállókkal és kiszolgálóikkal szembeni ellenállás fő erejévé a munkástanácsok váltak. A tanulmány szerzője nagy hangsúlyt fektet arra, hogy bemutassa a munkástanácsok szervezeti és strukturális önépítkezését. Ennek a folyamatnak az eredményeként jött létre a városi- és rövid időre a megyei munkástanács, amelyik tartotta a kapcsolatot a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal.

A kommunista hatalom december elejére, közepére került abba a helyzetbe, hogy erőszakkal törje le a munkástanácsok politikai törekvéseit. Ezzel megakadályozta, hogy kettős hatalom jöjjön létre az országban. A hatalom a fegyverekhez nyúlt, terrorral számolta fel a társadalom ellenállását.

A tanulmány utolsó része a forradalom utáni megtorlással foglalkozik. Bemutatja, hogy milyen technikákat, módszereket, eszközöket használt a megerősödő Kádár-rendszer a forradalom vezetőinek, részvevőinek és szimpatizánsainak a megfélemlítésére, üldözésére, bebörtönzésére és megsemmisítésére.

PINTÉR ILONA

Adatok Szabadszállás első tagosításához (1785-1813)

Szabadszállás a kiskun városok egyikeként 1745-ben megvásárolta szabadságát a földesurától. A földet a megváltakozáshoz való hozzájárulás – a redemptionális summa – arányában mérték ki a birtokosoknak. A háromnyomásos gazdálkodás miatt mindenkinek több, általában 5-6 darabban volt a földje.

Ezen a helyzeten szeretett volna változtatni a városi tanács, amikor 1785-ben kezdeményezte a birtokok egy tagba történő összevonását. A birtokosok egy része azonban nem egyezett ebbe bele, hanem harcba szállt a kialakult viszonyok megőrzéséért. A fő érvük az volt, hogy a határ nem egyforma minőségű földből áll. Vannak gazdagon termő területek, de vannak rosszul termő, sőt terméketlen részek is, nem beszélve arról, hogy a határ egy részét rendszeresen elönti a víz.

A tagosítást szorgalmazók 1793-ban a Jászkun Kerület bíróságán pert indítottak a tagosítást ellenzők ellen. A perkezdő beadvány szerint kb. 330 birtokosból 28-an ellenezték a tagosítást. Domján István kecskeméti ügyvéd segítségével még egy évtizednél tovább sikerült elodáznuk a tagosítást megtörténtét, és a per során kiderült az is, hogy az ellenzők száma jóval több, száz fölötti volt.

A cikk közli a Domján István hagyékában megmaradt peres iratokat, amelyek nagyon sokat elárulnak az akkori emberek életéről és gondolkodásmódjáról, továbbá a birtokosok közötti és a birtokosok és a nincstelenek közötti ellentétekről. A cikk terjedelmének nagyobb részét az a forrásközlés teszi ki.

A tagosítási ügy 1806-ban vett új lendületet, amikor a felperesek letették a pert és egyidejűleg újat kezdtek céljaik megvalósítása érdekében. ebben a perben 1810-ben a felperesek számára kedvező végítélet született. A régóta tervezett munka így 1811 közepén megkezdődhetett, 1813. május 2-án pedig le is zárult.

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A hagyatéki per, mint történettudományi forrás

A tanulmány 1796-tól 1859-ig tekinti át Lengyel Miklós és Varantsits István leszármazottainak hagyatéki pereit. A két dunántúli nemesi család kapcsolatai Somogy vármegyétől Bihar vármegyéig behálózták a korabeli Magyarországot, s számos nemesi családot érintettek. A peranyag feldolgozása módszertanilag is példát ad arra, hogy egy egyedi hagyatéki irateggyűttes feldolgozásán keresztül milyen szerteágazó családtörténeti és gazdaságtörténeti ismeretekhez juthat a kutató. A szerző összeveti a dunántúli és bihari birtokok gazdaságtörténeti vagyoni jogi vonatkozásait. Elemzi és szemlélteti a korszak köznemesi rétegének gazdasági-társadalmi helyzetét, kapcsolatrendszerét, mentalitását és életmódját. A birtokjogi viták érintik Somogy, Zala, Baranya, Pest és Bihar vármegyéket s a tanulmányt kiegészítő családfán feltüntetett családokat, személyeket. A peranyag feldolgozását, néhány a további kutatást ösztönző forrás betűhív közlése zárja.

KÁPOSZTA LAJOS

A bécsi konzuli akadémia válságos éveit és átalakítása 1918 őszétől 1923-ig

A szerző tanulmányában egy olyan intézmény utolsó éveibe ad bepillantást, melyről nagyon sok emlékirat megemlékezik, de magyar részről még nem született feldolgozása. A bécsi levéltárakban történt kutatómunka gyümölcseként és több neves osztrák és magyar szerző műveinek elemzésével mutatja be az intézmény I. világháború utáni válságos éveit. Az osztrák összeomlás utáni krízis a külügyi oktatási intézmény létét is megkérdőjelezi. A magyar vonatkozások kiemelése a hazai helyzet értékeléséhez nyújt támpontot.

A munka első része a Konzuli Akadémiának a Habsburg monarchiában betöltött szerepét és az intézmény belső rendszerét mutatja be. Itt néhány számadat és leírás mellett betekinthetünk a korabeli aranyifjúság életébe is.

A második rész azt a propagandatevékenységet és a politikainak is nevezhető harcot mutatja be, amit az eredetileg magyar állampolgár Anton Edler von Winter igazgató folytatott az Akadémia megmentéséért és fenntartásáért. Megismerkedünk a hallgatókkal és a tanárokkal.

A záró fejezet az újjáalakulás, az újraindulás nehézségeit tárgyalja.

**ARCHIV DER KOMITATSREGIERUNG BÁCS-KISKUN
RESÜMEES
JAHRESBUCH XV. BAND**

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ

**Die Umbildung der Verwaltung im Gebiet des heutigen
Komitats Bács-Kiskun nach der bürgerlichen
Revolution**

Die Komitate Bács-Bodrog und Pest-Pilis-Solt waren die zwei größten Komitate des feudalen Ungarns. Im Laufe der Jahrhunderte entstanden in ihren Gebieten alle Anomalien, die sich auch in anderen Teilen des Landes zeigten und schon vor 1848 dringend Reformen erfordert hätten. Mit Rücksicht darauf, daß die bürgerliche Umwandlung in Ungarn mit einem Freiheitskampf verteidigt werden mußte und dieser Kampf wegen des gemeinsamen Angriffs der beiden europäischen Großmächte (Österreich und Rußland) unterlag, konnte in Ungarn Mitte des 19. Jahrhunderts keine billige, demokratische und fachgerechte Verwaltung verwirklicht werden. Kaiser Franz Josef führte zwar mehrere Verwaltungsänderungen auf dem Verordnungswege ein, die zweifellos der bürgerlichen Umgestaltung dienten, aber sie waren weder demokratisch noch gesetzmäßig, ja sie verteuerten sogar auch die Verwaltung.

In den Jahrzehnten nach dem Ausgleich hätte die Möglichkeit für die Bildung einer zeitgemäßen Verwaltung bestanden. Weitgehend unter der Führung der ungarischen Aristokratie wurde auch ein Entwurf ausgearbeitet, der die meisten der jahrhundertealten Probleme hätte beseitigen können. Leider verhinderte die Opposition – auch das Ansehen von Kossuth ausnutzend – die Annahme dieses Entwurfs, so entstand eine halbherzige Kompromißreform: das Komitat Pest-Pilis-Solt wurde nicht kleiner, sondern noch größer. Auch unsere heutige Verwaltung wird durch die nachteiligen Folgen dieser Kompromißreform belastet. Die Tagespolitik durchzog auch die ausgesprochen fachlichen Reformen und die kleinlichen Gruppeninteressen ließen die Verwirklichung der Interessen des gesamten Landes nicht zu.

Ungarns Verstümmelung nach dem ersten Weltkrieg berührte auch das Gebiet zwischen Donau und Theiß. Nur ein sehr kleiner Teil des Komitats Bács-Bodrog blieb innerhalb den Landesgrenzen. Die früher unterbliebenen Reformen bedeuteten besonders für die Dorf- und Gehöftbewohner eine immer größere finanzielle und rechtliche Belastung. Zwischen den beiden Weltkriegen wurden mehrere beachtenswerte Umgestaltungsvorstellungen und Verwaltungspläne entworfen, die auch unser Komitat betroffen hätten, aber nur ein verschwindend kleiner Teil von ihnen wurde von den Gesetzgebern angenommen.

Durch die Katastrophen des zweiten Weltkriegs wurden die politischen Mächte entfernt, die die vernünftigen Reformen verhinderten, aber die Kommunistische Partei war auch nicht bereit die die bürgerliche Entwicklung unterstützenden Änderungen anzunehmen. Nach einem schweren innenpolitischen Kampf konnte nur einige bescheidenen Reformen verwirklicht werden: es gab die Möglichkeit ein Paar Dutzend Siedlungen zu gründen, die verstümmelten Komitate zu beseitigen, die Komitate Bács-Kiskun und Pest zu bilden. Der Grund für ihre Abneigung gegenüber den bürgerlichen Reformansätzen war, daß die Partei unter Anleitung von Moskau danach strebte, das sowjetische Rätssystem zu übertragen. Diese, den Ungarn in jeder Hinsicht fremde Kreation des Parteistaats konnte nicht einmal mit Hilfe des größten Terrors eingebürgert werden. Das 1950 eingeführte und vierjahrzehntelang existierende Verwaltungssystem versagte immer wieder. Schon vor 1956 war die Macht gezwungen kleinere Änderungen durchzuführen, die aber das System 1956 nicht vor dem totalen Sturz retten konnten. Obwohl das Rätssystem durch die neuere Terrorwelle wiederhergestellt wurde, mußte es aber ständig geflickt und nachgebessert werden. Als Erfolg der vierzigjährigen „Entwicklung“ des Rätessystems wurde die ungarische Verwaltung in der Mitte der 80er Jahre fast völlig unübersichtlich. So bedeutete der Sturz des Systems auch für die Verwaltung die Erlösung, aber die Mehrzahl der schon lange erwarteten und nötigen Reformen scheiterte an den neueren politischen Klippen.

JÁNOS KEMÉNY

Unterrichtswesen der Stadt Baja im Spiegel der Berichte des Schulinspektors an den Verwaltungsausschuß 1876-1890

Die Studie stellt das Schulwesen der Stadt Baja zwischen 1876 und 1890 dar – auf Grund der Berichte des Schulinspektors, eines der Sachverständigen des mit dem 6. Gesetz vom 1876 ins Leben gerufenen Verwaltungsausschusses. Der Autor schildert die Stufen des ungarischen Schulwesens und deren Entwicklung anhand der Schulgesetze und -verordnungen der Epoche.

In der untersuchten Zeitperiode spielten in Baja die kirchlichen Schulen eine dominante Rolle. Die katholische Kirche unterhielt die meisten und bedeutendsten Schulen. In fast allen Stadtvierteln funktionierten ihre vier-, sechs- und achtklassigen Elementarschulen. Die Mehrheit ihrer Schulgebäude war im Eigentum der Stadt.

Im Unterrichtswesen der Stadt spielten auch die israelitischen Schulen eine wichtige Rolle. Die Bedeutung der anderen konfessionellen (evangelischen, reformierten, orthodoxen) Volksschulen war wesentlich kleiner. In allen diesen Schulen gab es nämlich nur ein Schulzimmer und arbeitete dort nur ein Lehrer, die

ersten vier oder sechs Klassen lernten zusammen, die Gesamtzahl der Kinder war in diesen Schulen relativ klein, unter sechzig.

Nur zwei kommunale Schulen existierten in der Stadt, eine war die elementare Handwerkschule, die andere die niedere Handelsschule. Beide Schulen wurden 1883 gegründet.

Die einzige staatliche Schule war die Volksschule des Staatlichen Lehrerbildungsinstituts von Baja.

In der untersuchten Periode gab es nur zwei-drei Privatschulen in der Stadt. Die bedeutendste und am besten ausgestattete unter ihnen war die mittlere Handelsschule von Stekler.

Eine der zwei allgemeinbildenden Mittelschulen der Stadt war die israelitische Bürgerschule seit 1878, die andere war die städtische Bürgerschule seit 1888.

Der Schulinspektor traf während seiner Schulinspektionen auf viele Probleme: Mangel an Lehrmitteln, manchmal das Fehlen eines Stundenplans, Gedrängtheit wegen der engen Schulzimmer, häufige Abwesenheit und deren Bestrafung, verschiedene Unterrichtsmethoden, starke Unterschiede zwischen den Lehrplänen der Außen- und Innerenbezirke der Stadt, Mangelhaftigkeiten des Sportunterrichts, die schwache schulische Vorbildung der Schüler, die häufigen Klassenwiederholungen und Schulwechsel, die ungelöste Frage der Bildung von zwölf- bis fünfzehnjährigen, nicht mehr schulpflichtigen Mädchen. Der Rat der Stadt griff erst seit 1888 zu abgestuften Strafen für Schulschwänzer, obwohl dies schon in § 4 des 38. Gesetzes vom 1868 vorgeschrieben wurde. Der Rat konnte aber nur die Eltern der eingeschriebenen Kinder bestrafen, die nicht eingeschriebenen wurden außer Acht gelassen.

Das dargestellte Bild über die Lage des Schulwesens der Stadt ist nicht vollständig, weil es über die Arbeit im seit 1879 existierenden Zisterziensergymnasium und im 1870 gegründeten Staatlichen Lehrerbildungsinstitut keine Angaben enthält, da die Beaufsichtigung dieser Schulen nicht zum Wirkungskreis des Schulinspektors gehörte. Zur Unvollständigkeit des Bildes trägt auch bei, daß die Berichte des Schulinspektors – trotz ihrer Ausführlichkeit – sehr schablonenhaft waren und sich nur auf bestimmte Angaben beziehen. Noch dazu blieben weder die Berichte der Schulinspektoren noch die ausführlichen statistischen Angaben enthaltenden Schulberichte lückenlos erhalten. Das dargestellte Bild könnte durch Verwenden von anderen Quellen ergänzt und detailliert werden, aber auch in dieser Form ist es eine gute Schilderung über die Arbeit in Bajas Schulen zwischen 1876-1890.

ISTVÁN ORGOVÁNYI

Die Geschichte der Ereignisse der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956 in Kecskemét

Heute ist die geschichtliche Fachliteratur der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956 sehr umfangreich. Aber die Orientierungsmöglichkeiten derer, die sich für die Ereignisse in der Provinz interessieren, sind in vielen Fällen noch begrenzt.

Das Ziel der Revolution und die Kette von Ereignissen waren in Budapest und in der Provinz im Wesentlichen identisch. Der Autor verweist in seiner Studie auf diese Ähnlichkeiten, aber er berücksichtigt gleichzeitig auch die Unterschiede. Die Ereignisse begannen in Kecskemét – wie in der Provinz allgemein – einige Tage später, als in der Hauptstadt. Die Vertreter der stalinistischen Macht trafen zu dieser Zeit intensive Vorbereitungen zur Unterdrückung der zu erwartenden Volksaufstände. Die ersten drei Tage waren für die späteren Rebellen und Revolutionäre die Periode des Abwartens und der Orientierung. Die beginnenden Demonstrationen und der ausbrechende Aufstand polarisierten die örtlichen Vertreter der Macht: einige von ihnen – unter der Leitung des Parteiführers der Komitatsorganisation der Kommunistischen Partei – suchten nach den politischen Lösungsmöglichkeiten, die örtliche militärische Führung wollte aber das Problem mit Waffen lösen. Der Autor versucht – soweit die mageren Quellen es ermöglichen – dem Lauf der Ereignisse zu folgen und zu zeigen, wie sich der Vorsitzende des Komitatsrates nach der Erfassung der Kraftverhältnisse der militärischen Seite anschloß. Danach entschied sich der Verteidigungsausschuß des Komitats für die militärische Niederschlagung des Aufstands und setzte grausame Mittel zur Beseitigung des Widerstands ein. Die Macht siegte in einem kurzen, aber umso heftigeren Kampf am Morgen des 28. Oktober.

Der Sieg war aber nur kurze Zeit vollständig, weil sich die politische Lage des Landes änderte und demokratische örtliche Revolutionsorgane gebildet wurden. Die Vertreter der stalinistischen Macht gerieten in Kecskemét zwischen die Fronten. Es war entscheidend, daß die höhere Führung der Armee nicht mehr in der Hand der Anhänger der militärischen Lösung war, und die zentrale Führung der Kommunistischen Partei zusammenbrach. Nach der Meinung des Autors zwangen diese Ereignisse die Komitatsführung dazu, der politischen Entfaltung freien Weg zu geben. Nach der Bildung der revolutionären Soldatenräte konnten die Einheiten der Armee nicht mehr gegen das Volk eingesetzt werden und die Anhänger der Macht wurden auch aus den sich stärkenden Revolutionsausschüssen und Arbeiterräten hinausgedrängt. In Kecskemét siegte die Revolution am 1. November.

In den nächsten Tagen begann die Konsolidation, das Leben normalisierte sich schnell wieder. Mit dem sowjetischen Angriff brach dieser Konsolidierungsprozeß am 4. November zusammen.

Die nach Kecskemét zurückkehrenden alten Führer und die Sowjetarmee führten sofort Retorsionen ein. Die sich erneuernde Macht hatte keine Massenbasis, sie konnte sich nur auf die sowjetische Militärmacht stützen, deshalb hielt sie die

Neuorganisation der Partei und die Aufstellung einer eigenen bewaffneten Kraft für ihre Hauptaufgabe.

Die Arbeiterräte wurden zur Hauptkraft des Widerstands gegenüber den Besatzungstruppen und ihren Lakaien. Der Autor legt einen besonderen Nachdruck auf die Darstellung des organisatorischen und strukturellen Selbstaufbaus der Arbeiterräte. Als Erfolg dieses Prozesses kam der Stadt- und kurze Zeit später der Komitatsarbeiterrat zustande. Der letztere hielt die Verbindung zum Budapester Zentralarbeiterrat.

Es gelang der kommunistischen Macht erst Anfang, bzw. Mitte Dezember die politischen Bestrebungen der Arbeiterräte mit Gewalt zu unterdrücken. So wurde verhindert, daß im Land eine Doppelmacht entsteht. Die Macht griff nach den Waffen, sie beseitigte den Widerstand der Gesellschaft mit Terror.

Der letzte Teil der Studie beschäftigt sich mit der Vergeltung nach der Revolution. Hier wird vorgestellt, welche Techniken, Methoden und Mittel durch das sich stärkende Kádár-Regime verwendet wurden, um die Führer, Teilnehmer und Sympathisanten der Revolution zu verängstigen, zu verfolgen, einzukerkern und zu vernichten.

ILONA PINTÉR

Angaben zur ersten Zusammenlegung von Ländereien in Szabadszállás (1785-1813)

Szabadszállás ist eine der kleinkumanischen Städte, die sich 1745 die Freiheit von ihrem Gutsherrn erkaufte. Die Grundstücke wurden den Besitzern nach dem Verhältnis der Beiträge zur Ablösungssumme (*summa redemptionis*) zugemessen. Wegen der Dreifelderwirtschaft hatten alle Besitzer ihr Güter in mehreren, meistens in fünf-sechs Stücken.

Der Stadtrat wollte diese Lage verändern, als er 1785 die Zusammenlegung der Grundstücke jedes Landbesitzers zu einem Stück anregte. Ein Teil der Besitzer war aber mit dem Vorschlag nicht einverstanden, sondern sie kämpften gegen die Veränderung der schon herausgebildeten Verhältnisse. Ihr Hauptargument war, daß das Land nicht aus Feldstücken von gleicher Qualität besteht. Es gab sowohl gute wie auch magere, ja sogar ausgesprochen unfruchtbare Gebiete, abgesehen davon, daß ein Teil des Gebietes regelmäßig überflutet wurde.

Die Anhänger der Landzusammenlegung strengten 1793 am Gericht des Jazyg-Kumanischen Bezirks einen Prozeß gegen die Gegenpartei an. Nach der Anklageschrift waren von den 330 Besitzern nur 28 gegen die Zusammenlegung. Die Beklagten konnten die Zusammenlegung mit Hilfe eines Kecskeméter Rechtsanwalts, István Domján mehr als zehn Jahre lang verschieben. Während des Prozesses stellte es sich auch heraus, daß die Gegenpartei viel größer war, sie bestand aus mehr als Hundert Besitzern.

Der Aufsatz veröffentlicht die in István Domjás Nachlaß erhalten gebliebenen Prozeßakten. Diese Akten verraten sehr viel über das Leben und die Denkweise der damaligen Menschen bzw. über die Gegensätze unter den Besitzern und zwischen den Besitzern und den Besitzlosen. Den größten Teil der Arbeit macht die Veröffentlichung dieser Quellen aus.

Die Landzusammenlegungsangelegenheit nahm 1806 einen neuen Aufschwung, als die Kläger den ersten Prozeß einstellten und einen neuen anstrebten, um ihr Ziel zu erreichen. Dieser Prozeß brachte für die Kläger im Jahre 1810 ein günstiges Endurteil. So konnte die schon lange geplante Arbeit Mitte 1811 anfangen und am 2. Mai 1813 abgeschlossen werden.

ERZSÉBET BÁNKI GEB. MOLNÁR

Der Erbschaftsprozeß als geschichtswissenschaftliche Quelle

Diese Studie bietet einen Überblick der Erbschaftsprozesse der Nachkommen von Miklós Lengyel und István Varantsits. Die Beziehungen der beiden transdanubischen Adelsfamilien durchzog das zeitgenössische Ungarn von Komitat Somogy bis zum Komitat Bihar und berührt zahlreiche ungarische Adelsfamilien.

Die Bearbeitung des Prozeßmaterials gibt auch methodisch ein gutes Beispiel dafür, wie der Forscher weitverzweigte genealogische und wirtschaftsgeschichtliche Kenntnisse durch die Untersuchung der Akten eines einzelnen Erbschaftsprozesses erhalten kann.

Die Autorin vergleicht die wirtschaftsgeschichtlichen und vermögensrechtlichen Relationen der Güter in Transdanubien und im Komitat Bihar. Sie analysiert und veranschaulicht die wirtschaftliche und gesellschaftliche Lage des Kleinadels der Epoche, sein Beziehungssystem, seine Mentalität und Lebensweise. Die besitzrechtlichen Streitigkeiten berühren die Komitate Somogy, Zala, Baranya, Pest, Bihar und die Familien und Personen, deren Namen im den Aufsatz ergänzenden Stammbaum angegeben wurden. Am Ende der Bearbeitung des Prozeßmaterials ist die wortgetreue Veröffentlichung einiger Quellen zu finden – als Anregung zu weiteren Forschungen.

LAJOS KÁPOSZTA JR.

Die kritischen Jahre und die Umgestaltung der Wiener Konsularakademie ab Herbst 1918 bis 1923

In der Studie gibt der Autor einen Einblick in die letzten Jahre einer Institution, derer in vielen Erinnerungsschriften gedacht wird, aber es gibt ungarischerseits keine Aufarbeitung des Themas. Mit Hilfe der in Wiener Archiven angestellten Untersuchungen und anhand der Analyse der Werke von mehreren berühmten österreichischen und ungarischen Autoren stellt die Studie die kritischen Jahre der Institution nach dem ersten Weltkrieg dar. Die Krise nach dem österreichischen Zusammenbruch stellt auch die Existenz der diplomatischen Bildungsinstitution in Frage. Die Betonung der ungarischen Bezüge kann bei der Bewertung der damaligen Situation Ungarns helfen.

Der erste Teil der Arbeit stellt die Rolle, welche die Konsularakademie in der Habsburger-Monarchie spielte und das innere System dieser Institution dar. Hier kann man neben Zahlmaterial und Beschreibungen auch das Leben der sorglos dahinlebenden Jugend der Oberschicht dieser Zeit kennenlernen.

Der zweite Teil schildert die Propagandatätigkeit und den auch als politisch auffaßbaren Kampf, den der Direktor Anton Edler von Winter (ursprünglich ungarischer Staatsbürger) für die Rettung und Unterhaltung der Akademie führte. Der Autor stellt sowohl die Studenten als auch die Professoren vor.

Das Schlußkapitel behandelt die Schwierigkeiten der Umwandlung und des Wiederbeginns

Tartalom

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR A közigazgatás alakulása a mai Bács-Kiskun megye területén a polgári forradalom után	5
KEMÉNY JÁNOS Baja város közoktatásügye a tanfelügyelő közigazgatási bizottsághoz intézett jelentéseinek tükrében 1876-1890	95
ORGOVÁNYI ISTVÁN Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története	163
PINTÉR ILONA Adatok Szabadszállás első tagosításához (1785-1813)	289
BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET A hagyatéki per, mint történettudományi forrás	321
IFJ. KÁPOSZTA LAJOS A Bécsi Konzuli Akadémia válságos évei és átalakítása 1918 őszétől 1923-ig.....	367
ÖSSZEFOGLALÓK	397
RESÜMEES	403

Inhalt

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ

Die Umbildung der Verwaltung im Gebiet des heutigen
Komitats Bács-Kiskun nach der bürgerlichen Revolution..... 5

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ

Die Umbildung der Verwaltung im Gebiet des heutigen
Komitats Bács-Kiskun nach der bürgerlichen Revolution..... 95

ISTVÁN ORGOVÁNYI

Die Geschichte der Ereignisse der Revolution und
des Freiheitskampfes von 1956 in Kecskemét..... 163

ILONA PINTÉR

Angaben zur ersten Zusammenlegung von Ländereien
in Szabadszállás (1785-1813)..... 289

ERZSÉBET BÁNKI GEB. MOLNÁR

Der Erbschaftsprozeß als geschichtswissenschaftliche Quelle..... 321

LAJOS KÁPOSZTA JR.

Die kritischen Jahre und die Umgestaltung der Wiener
Konsularakademie ab Herbst 1918 bis 1923..... 367

RESÜMÉES 403

Készült a BÁCS-ÁG Kft. nyomdájában
500 példányban

